Iustitia fiat et pereat mundus

Delikt, kazna i mogućnosti socijalne profilakse

Priredila
L. KRON

MMXII

Iustitia fiat et pereat mundus

Delikt, kazna i mogućnosti socijalne profilakse

MMXII

Priredila
dr Leposava Kron

Izdavač
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
Beograd, Gračanička 18

T: O11 2625 424
E: krinstitut@gmail.com
W: www.iksi.ac.rs

Za izdavača
dr Leposava Kron

Recenzenti
prof. dr Ljiljana Radulović
prof. dr Miloš Nemanjić
prof. dr Vojislav Đurđić

Urednik
dr Leposava Kron

Kompjuterska obrada teksta
Slavica Miličić

Štampa
"Zuhra Simić"

Tiraž
500 *primeraka*

Izdavanje ove knjige finansijski je pomoglo
MINISTARSTVO PROSVETE I NAUKE
REPUBLIKE SRBIJE

SADRŽAJ

Leposava Kron
DELIKTI, SOCIJALNA PROFILAKSA I MODELI DRŽAVNE REAKCIJE NA PUTU HARMONIZACIJE ZAKONA SA EVROPSKIM STANDARDIMA: "NEL MEZZO DEL CAMMIN" 9

Boris Begović
STATISTIKA KRIMINALA: OSNOVNI METODOLOŠKI PROBLEMI I MOGUĆA REŠENJA 27

Miodrag N. Simović, Vladimir M. Simović
UTICAJ PRAKSE USTAVNOG SUDA BOSNE I HERCEGOVINE U PREDMETIMA RATNIH ZLOČINA NA BOSANSKOHERCEGOVAČKO ZAKONODAVSTVO I SUDSKU PRAKSU 47

Vojislav Đurđić
SUDSKA KONTROLA OPTUŽBE U KRIVIČNIM STVARIMA 67

Nataša Mrvić-Petrović
KAD VLASTITI DOM POSTANE ZATVOR (IZAZOVI PRIMENE KUĆNOG ZATVARANJA KAO ZAMENE ZA KAZNU ZATVORA) 81

Nataša Delić
TEORIJSKI I PRAKTIČNI ASPEKTI KRIVIČNOG DELA NEDOZVOLJENE PROIZVODNJE, DRŽANJA, NOŠENJA I PROMETA ORUŽJA I EKSPLOZIVNIH MATERIJA (član 348. KZ RS) 95

Dragan Jovašević
ULOGA KAZNI U SUZBIJANJU KRIMINALITETA 113

Zoran Ilić
PRITVOR I TRETMAN PRITVORENIH LICA 129

Sretko Janković
PRETPOSTAVKE ZA INDIVIDUALIZACIJU KAZNE 141

Slobodan Nadrljanski, Slobodanka Milić Žabaljac, Anđelka Gazivoda
DILEME IZVRŠENJA KAZNE ZATVORA BEZ NAPUŠTANJA PROSTORIJA U KOJIMA OSUĐENI STANUJE 155

Vladan Joldžić
EKOLOŠKI KRIMINALITET - OD TEORIJSKOG
SAGLEDAVANJA DO PRAKTIČKOG PRISTUPA PROBLEMU 169

Branislava Knežić, Maja Savić
OBRAZOVANJE IZA REŠETAKA 179

Milena Davidović
ZAKON O INFORMISANJU I NASILJE NAD MEDIJIMA U SRBIJI 193

Zoran Stevanović
EFEKTI KAZNE ZATVORA U PREVENCIJI KRIMINALA 203

Zlatko Nikolić
MOGUĆNOSTI SOCIJALNE PROFILAKSE
MALOLETNIČKOG PRESTUPNIŠTVA 219

Ljubinko Mitrović, Nikolina Grbić-Pavlović
MALOLJETNICI U PREKRŠAJNOM PRAVU
REPUBLIKE SRPSKE I BOSNE I HERCEGOVINE..... 231

Ivana Stevanović
PRAVAC REFORME SISTEMA MALOLETNIČKOG
PRAVOSUĐA U REPUBLICI SRBIJI U 2012. GODINI
- MERE, SANKCIJE I NAČINI VOĐENJA EVIDENCIJA..... 245

Aleksandar Jugović
MALOLETNIČKI KRIMINAL U SAVREMENOM DRUŠTVU:
OBELEŽJA, UZROCI I EFEKTIVNI PROGRAMI
SOCIJALNE INTERVENCIJE 257

Leposava Kron, Olivera Pavićević, Marija Maljković
DELIKT, KAZNA, RIZICI: ADOLESCENTI
I SOCIJALNA PROFILAKSA 279

Veljko Ikanović
SVRHA KAŽNJAVANJA U KONTEKSTU
PETE NOVELE KRIVIČNOG ZAKONA REPUBLIKE SRPSKE 291

Željko Nikač, Biljana Simeunović-Patić
POLICIJA U ZAJEDNICI I PREVENCIJA KRIMINALA..... 303

Tanja Kesić, Tijana Milićević, Milan Žarković
PRAVO NA KOMPENZACIJU ŽRTAVA KRIVIČNIH DELA
- AKTUELNO STANJE I PREDLOZI *DE LEGE FERENDA*..... 315

Aleksandra Ilić
PROBLEMATIKA PRIMENE KAZNE
ODUZIMANJE VOZAČKE DOZVOLE 329

Miroslav Ivanović
KAKO ZAŠTITITI MLADE OD DROGE? 339

Ljeposava Ilijić
OSUĐENI I DEPRIVACIJE..... 351

Momčilo Talijan, Svetlana Ristović
IMPLEMENTACIJA POLICIJSKOG MENADŽMENTA U OSTVARIVANJU
KONCEPTA POLICIJE U LOKALNOJ ZAJEDNICI 359

Nikola Kitarović
KRIVIČNOPRAVNA ZAŠTITA PODATAKA O LIČNOSTI 373

Ana Batrićević
POSEBNA OBAVEZA - VASPITNA MERA ZA MALOLETNE
UČINIOCE UBIJANJA I ZLOSTAVLJANJA ŽIVOTINJA
- SADRŽINA, MOGUĆNOSTI, EFEKTI 381

Jasmina Igrački
ULOGA POLICIJE U PREVENCIJI
MALOLETNIČKOG PRESTUPNIŠTVA 399

PROLEGOMENA

DELIKTI, SOCIJALNA PROFILAKSA I MODELI DRŽAVNE REAKCIJE NA PUTU HARMONIZACIJE ZAKONA SA EVROPSKIM STANDARDIMA: "NEL MEZZO DEL CAMMIN"

Nel mezzo del cammin di nostra vita
mi ritrovai per una selva oscura
ché la diritta via era smarrita[1]

Dante Alighieri: ***Inferno***
(Canto I)

Duh vremena u Srbiji, još uvek umornoj od posttranzicionih procesa i posttraumatskih stanja, perpetuirajućih političkih promena i socijalnih turbulencija, obeležen je i prolongiranom ekonomskom krizom, porastom stope kriminala, pandemijom nasilja, kao i pogoršanjem mentalnog zdravlja zajednice koja se, između ostalog, ogleda i u krizi

[1] *Na pola našeg životnog puta, u mračnoj šumi mi se noga stvori s prave staze skrenuvši zaluta* (Dante, Pakao, I pevanje)

identiteta, kolektivnoj krizi vrednosti kao i porastu socijalnih devijacija i aberantnog ponašanja *grosso modo.*

Opšte je mesto da je nasilje postalo deo psihopatologije svakodnevnog života, a kriminal jedan od najunosnijih zanata. U tom kontekstu gotovo da i nije potrebno posebno isticati da je dobro dizajnirana prevencija i socijalna profilaksa kao i efikasnija državna reakcija i kontrola kriminala uz poštovanje evropskih standarda *conditio sine qua non* u redukovanju i suzbijanju ovih razornih socijalnih fenomena.

Dok najviši državni zvaničnici odavno insistiraju na konačnom obračunu sa svima koji su sa one strane zakona, eksperti procenjuju da je efikasnija saradnja tužilaštva i policije jedan od preduslova za uspešnu kontrolu kriminala, nasilnog ponašanja i narastajuće korupcije. Jasno je da postoji politička volja za osmišljeni akcioni plan za borbu protiv organizovanog kriminala i korupcije, ali treba imati u vidu da ne postoji država na svetu gde je taj obračun definitivan i gde su takve stvari konačno rešene. Nema konačnog rešenja tog pitanja, ali se ti problemi mogu i redukovati i minimizovati što bi na duži rok moglo imati i preventivne efekte budući da, kao što je dobro poznato, nema efikasne borbe protiv kriminala bez dobro osmišljene prevencije.

Zeitgeist[2] je, na žalost, obeležen nasiljem. Kriminal je za neke ljude postao, "jedan od finih zanata", kako bi to rekao De Kvinsi (*De Quincey*) i prilično efikasan način za postizanje različitih ciljeva: kriminalom i nasiljem se može steći moć, politička ili lična, eliminisati realni ili imaginarni protivnik, nasiljem se može steći ili zadržati vlast kao i moć da se kontrolišu tuđi životi. Ciljevi ostvareni takvim nasiljem po pravilu generišu novo nasilje, veće i teže, što ljude krvavih ruku uvodi u začarani krug destrukcije.

Jednom srušene civilizacijske barijere, što je pretpostavka za vladavinu sile, teško je ponovo uspostaviti, ali ne i sasvim nemoguće. Žudnja za moći je iracionalna strast i nije je tako trivijalno objasniti. Još su Aristotel i veliki grčki tragičari pisali o problemima iracionalnog u čoveku kao što

[2] Duh vremena

su to roditeljska tiranija, dečija odanost, seksualna ljubomora, žudnja za moći, političkom ili ličnom. Ili, kako to kaže Nikolo Makijaveli (*Niccolò Machiavelli*) u svom kratkom spisu iz 1502. godine *Del modo tenuto dal duca Valentino nell' ammazzare Vitellozzo Vitelli, Oliverotto da Fermo, etc*.: "Svet je oduvek ispunjen ljudima koji su imali iste strasti". Onaj ko uređuje zakone jedne države mora znati da će ljudi delati prema svojim slabostima svaki put kad osete za to slobodu. Delo Makijavelija, jednog od najvećih Italijana renesanse i jednovremeno jednog od najuticajnih političkih mislilaca ne samo svog već i vremena koje će doći, nastalo je na velikom raskršću istorije kada se odlučno odbacuje srednjevekovno metafizičko učenje i usvajaju empirijske metode; ono je fascinantno svedočanstvo razlaza između mita i realnosti, vere i sumnje. Njegovo najuticajnije delo "Vladalac" (*Il principe*) predstavlja biser renesansne političke misli i samo je prividno apoteoza tiranina i kodeks pravila za ubijanje; čitav traktat o vladaocu svodi se na to da se u Italiji pronađe čovek koji će je ujediniti. Svako ko ozbiljno razmišlja o prošlosti i sadašnjosti, kako nas opominje Makijaveli, uvideće da su iste želje i iste strasti oduvek vodile i društvo i pojedince i stoga je lako, brižljivim proučavanjem prošlosti, predvideti šta će se sa visokim stepenom izvesnosti u budućnosti dogoditi nekoj ljudskoj zajednici i, sledstveno, primeniti lekove koje su upotrebljavali naši preci. Nije li ovo ideja koja promoviše nužnost prevencije i socijalne profilakse koja će svoju renesansu doživeti u modernom dobu?

Les droits de l'homme, prava čoveka i slobodu pojedinca ne garantuje samo "pravna" država već i svest, prosvećenost i zrelost svih članova zajednice. Nužan uslov svake suštinske društvene promene jeste individualna promena u samom čoveku: u njegovom intelektualnom, moralnom i emotivnom stavu prema činjenicama socijalnog života.

Kao što je veoma dobro poznato, violentno ponašanje se širi mehanizmima socijalne infekcije i značajno relativizuje tabu činjenja zla drugima prema principu "zašto ono što je dopušteno drugima ne bi bilo dopušteno i meni". Nasilje može dobiti karakter pandemije u okolnostima poremećaja ili sloma hijerarhije vrednosti. Kada se jednom

ta civilizacijska barijera probije, mete nasilja mogu postati kulturna i opšta dobra kao i ljudski životi, pa čak ili posebno životi onih koji su u naciji nosioci progresa (ukoliko postoji politička volja interesne grupe koja je u poziciji moći da instrumentalizuje violentne grupe za svoje ciljeve, zamišljene ili stvarne).

Ono što naručena i planirana ubistva (asasinacije) razlikuje od "običnih" jeste, kako se čini, prisustvo tog grupnog "crva uništenja", *destruda,* autonomnog nagona za razaranjem koji je energetski suprotstavljen *libidu*, nagonu stvaranja. Pamtimo da naši istorijski doprinosi asasinacijama i ubistvima iz političkih razloga, posebno kad su u pitanju figure na državnom vrhu, nisu beznačajni. Atentat na kneza Mihajla Obrenovića 29. maja 1868. godine od strane zaverenika ostao je, kako to u istoriji često biva, *de facto* nerazjašnjen do danas, osim što znamo ko su bili neposredni izvršioci, kao i fakt da je usled svog obrazovanja i prosvećenih ideja za napredak Srbije, knez Mihajlo smetao ideološkim i političkim protivnicima, kao što je na sličan način, sto trideset pet godina kasnije, premijer moderne Srbije, dr Zoran Đinđić, smetao svojim. *Credo* unutrašnje i spoljašnje politike Kneza Mihajla je bio: "Zakon je najviša volja u Srbiji". U sledećoj istorijskoj uspomeni, zbog izuzetno surovog ubistva kralja Aleksandra Obrenovića i njegove supruge kraljice Drage Obrenović, u Majskom prevratu 1903. godine, Srbija je u nekim inostranim diplomatskim krugovima dobila status zemlje "kraljoubice". Sudbinu u nekoj ideji sličnu fatumu kneza Mihajla Obrenovića, koja je jednovremeno bila i loša fortuna celog naciona, doživeo je i premijer Srbije Zoran Đinđić na kojeg je atentat izvršen 12. marta 2003. godine u Beogradu. Većina reakcija na presudu svodila se na to da pravda nije zadovoljena, "jer je suđeno samo izvršiocima tehničkih radova - dok su arhitekte zločina ostale u senci" (Kron, 2007).[3]

Neki od citiranih primera nasilja i ubijanja iz političkih razloga pokazuju kako se tabu ubistva drastično relativizuje pod uticajem delovanja socijalnih i političkih mehanizama u konkretnoj kulturi, subkulturi ili

[3] http://www.bbc.co.uk/serbian/news/2007/05/070524_djindjicreax.shtml

interesnoj grupi pod određenim uslovima (Kron, 2000[4]; Kron, 2008[5]). Unutar neke subgrupe u ljudskoj zajednici može nastati jasno definisan "razlog" koji predstavlja socijalnu racionalizaciju, opravdanje i alibi za kršenje tabua iako je sasvim jasno da se to kršenje protivi esencijalnim interesima čovečanstva. Civilizacija se, u nekom smislu, može shvatiti i kao sistem represije koja predstavlja barijeru koja sprečava emitovanje nagonske energije u njenim nesocijalizovanim oblicima, uključujući i proboj destruktivne agresivnosti. Kada se ta civilizacijska barijera probije dolazi do kontaminacije, havarije ili čak raspada sistema, kada se stiče alibi za uništavanje društvenih i ličnih dobara, uključujući i ljudske živote. Racionalizacija na socijalnom planu ima sasvim različit sadržaj od one koja se odigrava na individualnom, intrapsihičkom planu.

Preventivni napori, kao što je poznato, treba da budu planirani tako da smanje incidenciju faktora rizika (primarna prevencija) intervenišu u kriznim situacijama (sekundarna prevencija) i umanje težinu negativnih posledica (tercijarna prevencija). *Nemini parento ollis salus populi suprema lex esto* (*Marcus Tullius Cicero*: De Legibus III: 3:8)[6]! Šta se može očekivati kad dobrobit ljudi nije najviši moralni zakon, kako nas je učio Ciceron? *Salus populi suprema lex esto*[7] je izreka koju je i Džon Lok (*John Locke*)[8] smatrao jedinim aksiomom koji, u konačnoj analizi, ima najvišeg smisla kad je o zakonima koji štite interes države i njenih građana reč.

Adekvatna socijalna profilaksa bi uključila aktivan rad sa decom i adolescentima na promovisanju drugih vrednosti od onih koje su zaostale iz dramatičnog perioda devedesetih godina prošlog veka. Kao što je dobro znano, u porodici se stiče bazični sistem vrednosti i ona je moćni protektivni faktor protiv svih negativnih oblika ponašanja; u formativnom periodu je pre svega odgovorna porodica, roditelji ili njihovi supstituti. Državna intervencija i socijalna profilaksa postaju vrlo

---

[4] Kron, L. (2000) *Kajinov greh: psihološka tipologija ubica.* (Drugo, dopunjeno izdanje). Beograd: "Prometej" i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja

[5] Kron, L. (2008) *War and collective behavior: an essay on social and psychological reality.* Belgrade: Institute of Criminological and Sociological Research.

[6] *Niko nije bezbedan dok dobrobit ljudi ne postane najviši zakon*: Marko Tulije Ciceron

[7] *Dobrobit ljudi neka je najviši zakon* (Ciceron)

[8] U svom čuvenom delu "*Dve rasprave o vladi*" Utopija, Beograd, 2002.

komplikovane kada u porodici ne postoje osnovni zaštitni faktori koji su preventiva za nepoželjna i kontraproduktivna ponašanja. Državna reakcija na ekstremne zločine ne bi trebalo da se svede na osudu i sankcije; nešto se sasvim konkretno mora uraditi i na socijalnoj profilaksi i sprečavanju. Nema efikasne strategije za suprotstavljanje kriminalu bez dobro osmišljene prevencije. Ergo, potrebno je i važno osnovati što više savetovališta za primarnu prevenciju, organizovati edukaciju stanovništva i, naravno, ne okretati glavu, primećivati, prijavljivati nadležnim službama i biti od pomoći državi da se problem nasilja redukuje i minimizuje.

Socijalna profilaksa bi nužno trebalo da uključi i medije budući da oni često prenose destruktivne stavove onih koji prete i ugrožavaju stabilnost funkcionisanja sistema što se onda, kao socijalna korozija, širi. Osnovna ideja je u tome da nasilje koje je po pravilu praćeno viškom strasti, negativnim emocijama i mržnjom, ne sme da dobija socijalnu ni medijsku afirmaciju.

U hrestomatiji koja je pred vama, dragi čitaoče, raspravlja se o problemima delikata, kažnjavanja, državne reakcije na kriminal u normativnoj i socijalnoj sferi kao i mogućnostima prevencije i socijalne profilakse.

U inspirativnoj i odlično argumentovanoj uvodnoj raspravi pod naslovom Statistika kriminala: osnovni metodološki problemi i moguća rešenja, dr **Boris Begović**, redovni profesor Pravnog fakulteta u Beogradu, analizira pod kojim modelima je moguće validno analizirati statistike kriminala što je naučni i praktični problem nesamerljivog značaja. Nakon eksplikacije metodoloških problema u vezi sa statistikom kriminala, profesor Begović predlaže njihova moguća rešenja. Sasvim je izvesno, obrazlaže autor, da je fundamentalna slabost postojeće javne baze podataka o kriminalu njena nepouzdanost koja između ostalog potiče od fakta da nedostaje broj izvršenih krivičnih dela, pa je u tom kontekstu jasno da je i broj rasvetljenih krivičnih dela krajnje neprecizan. Profesor Begović predlaže uključivanje broja izvršenih krivičnih dela i definiše model pod kojim se može uspostaviti klasifikacija rasvetljenih i nerasvetljenih krivičnih dela

pri čemu specifikuje neophodne izmene formata postojeće pravosudne statistike i predlaže uključivanje zatvorskih statistika u integralnu statistiku kriminala. Autor takođe argumentovano insistira na stalnoj i bezuslovnoj dostupnosti svih informacija iz javne baze podataka o kriminalu. Citirani podaci koji čine javnu bazu podataka o kriminalu, sugeriše autor, trebalo bi da budu dostupni na sajtu Republičkog zavoda za statistiku u PDF formatu i u *Excell* formatu, sa svim raspoloživim godinama, a bilo bi veoma korisno da se mogu u svakom trenutku slobodno preuzeti sa *web* stanice Republičkog zavoda.

U tekstu pod naslovom Uticaj prakse Ustavnog suda Bosne i Hercegovine u predmetima ratnih zločina na bosanskohercegovačko zakonodavstvo i sudsku praksu, akademik dr **Miodrag N. Simović**, redovni profesor Pravnog fakulteta u Banja Luci i predsednik Ustavnog suda Bosne i Hercegovine i dr **Vladimir M. Simović**, docent na Fakultetu za bezbjednost i zaštitu u Banja Luci autori obrazlažu da u skladu sa članom VI/3.b) Ustava Bosne i Hercegovine, Ustavni sud Bosne i Hercegovine ima i apelacionu nadležnost u pitanjima koja su sadržana u ovom Ustavu, kada ona postanu predmet spora zbog presude bilo kojeg suda u Bosni i Hercegovini. Ustavni sud, insistiraju autori, može razmatrati apelaciju samo ukoliko su protiv presude iscrpljeni svi efektivni pravni lekovi mogući po zakonu i ako se podnese u roku od 60 dana od dana kada je podnosilac apelacije primio odluku o poslednjem efektivnom pravnom leku koji je koristio. Autori posebno analiziraju vezu između prakse Ustavnog suda Bosne i Hercegovine i odluka redovnih sudova koje se tiču problema ratnih zločina kao i pitanja u kojoj meri praksa sudova u Bosni i Hercegovini poštuje međunarodne standarde zaštite ljudskih prava.

Članak Kad vlastiti dom postane zatvor: (izazovi primene kućnog zatvaranja kao zamene za kaznu zatvora), autora dr **Nataše Mrvić-Petrović**, redovnog profesora Pravnog fakulteta Univerziteta Union u Beogradu, predstavlja zanimljivu i inspirativnu raspravu o savremenim stranim iskustvima u vezi sa primenom kućnog zatvora, sa ili bez elektronskog nadzora, kao najoštrije alternativne krivične sankcije. Autor ističe ograničene mogućnosti kućnog zatvora kao zamene za

kratkotrajni zatvor i upozorava da je u zakonodavstvu Republike Srbije kućno zatvaranje uvedeno kao način izvršenja kazne zatvora do jedne godine pre nego što su se stekli uslovi za primenu takve mere. Autor analizira propuste u postojećem normativnom okviru. Kućni zatvor sve češće zamenjuje kaznu zatvora do jedne godine, ali, zaključuje autor, suštinski ne doprinosi humanizaciji sistema krivičnih sankcija, niti promeni nepovoljne prakse izricanja mnogobrojnih kratkotrajnih kazni zatvora koje bi sa uspehom mogle biti zamenjene alternativnim krivičnim sankcijama.

U radu pod naslovom Teorijski i praktični aspekti krivičnog dela nedozvoljene proizvodnje, držanja, nošenja i prometa oružja i eksplozivnih materija (član 348. KZ RS), autora dr **Nataše Delić**, vanrednog profesora Pravnog fakulteta u Beogradu, analizira se krivično delo nedozvoljene proizvodnje, držanja, nošenja i prometa oružja i eksplozivnih materija koje spada u grupu krivičnih dela protiv javnog reda i mira i predviđeno je u članu 348. Krivičnog zakonika Republike Srbije. Autor posebnu pažnju posvećuje radnji izvršenja kao i problemu mogućnosti primene pravne zablude (član 29. KZ RS) kod ovog krivičnog dela. Nakon argumentacije, autor zaključuje da je s obzirom na prirodu datog krivičnog dela i krivičnopravni značaj ovog instituta, njegova primena moguća samo u izuzetnim, specifičnim slučajevima.

U tekstu pod naslovom Sudska kontrola optužbe u krivičnim stvarima, autora dr **Vojislava Đurđića**, redovnog profesora Pravnog fakulteta u Nišu, definiše se pojam sudske kontrole optužbe, klasifikuje u odgovarajuće sisteme kontrole koji su utemeljeni na uporednopravnim rešenjima i komentariše sudska kontrole optužbe u krivičnom postupku Srbije, prema Zakoniku o krivičnom postupku iz 2011. godine. Autor kritički analizira zakonsko uređenje podnošenja optužnice sudu, ispitivanja njenog formalnog sadržaja i odgovora okrivljenog na optužnicu, ukazujući na nedostatke zakonskih pravila o kontroli privatne tužbe i formiranju sudskih spisa. Umesto nominalnog normiranja adverzijalnog principa, zalaže se za ustanovljavanje preliminarnog ročišta uređenog na principima usmenosti i kontradiktornosti, što

pretpostavlja učešće stranaka i branioca na tom ročištu. U tekstu postoji i kritički diskurs o normiranju postupka preliminarnog ispitivanja optužbe i odluka veća o opravdanosti i zakonitosti izvođenja okrivljenog na glavni pretres.

U radu Uloga kazni u suzbijanju kriminaliteta, dr **Dragan Jovašević**, profesor Pravnog fakulteta u Nišu, analizira pojam, karakteristike, svrhu i ulogu kazni. Autor ističe da skup svih mera društvene reakcije na kriminal koje se primenjuju prema izvršiocu krivičnog dela od strane za to ovlašćenih državnih organa predstavlja sistem krivičnih sankcija pri čemu je najznačajnija krivična sankcija kazna koja je i najstarija vrsta sankcije koju poznaju sva krivična zakonodavstva.

U tekstu Pritvor i tretman pritvorenih lica, dr **Zoran Ilić**, redovni profesor Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju u Beogradu, ističe da su procesi demokratizacije koji su poslednjih decenija zahvatili balkanske prostore, izoštrili mnoga pitanja vezana za delovanje i funkcionisanje države i život njenih građana. Jedan od tih osetljivih problema koji poslednjih godina deli našu stručnu i laičku javnost jeste pitanje hapšenja, privremenog zadržavanja, odnosno pritvaranja osoba za koje se osnovano sumnja da su izvršile neko kriminalno delo i da uz to postoji realna opasnost da bi njihov eventualni boravak na slobodi ugrozio prethodni postupak. Autor u radu posebno analizira primenu pritvora u Srbiji sa deskripcijom stanja u oblasti pritvaranja mladih u sukobu sa zakonom i ukazuje na potrebu uvođenja inovacija u oblasti tretmana osoba koji duže vreme borave u pritvoru.

Rad Pretpostavke za individualizaciju kazne, mr **Sretka Jankovića**, sudije Apelacionog suda u Beogradu, ukazuje na značaj individualizacije kazne u krivičnom postupku. Autor diskutuje o mogućnosti za izbor vrste i visine krivične sankcije koje pruža Krivični zakonik Srbije i obrazlaže moduse individualizacije kazne u praksi sudova. Ispitujući mogućnosti za individualizaciju kazne, autor je načinio pregled kaznenih raspona u KZ, eksplicirao mogućnosti za ublažavanje kazne, oslobođenje od kazne i istakao značaj ispitivanja ličnosti izvršioca krivičnog dela. Kroz analizu 30 presuda viših sudova sa područja Apelacionog suda u Beogradu predočeno je na koji način sudovi vrše

individualizaciju kazne u krivičnom postupku, zaključujući da se odmeravanju kazne, odnosno individualizaciji kazne od strane suda ne poklanja potrebna pažnja.

Koautorski tekst Dileme izvršenja kazne zatvora bez napuštanja prostorija u kojima osuđeni stanuje, **Slobodana Nadrljanskog**, predsednika Apelacionog suda u Novom Sadu, **Slobodanke Milić Žabaljac**, sekretara suda i **Anđelke Gazivoda**, sudijskog pomoćnika u sudskoj upravi, posvećen je analizi preporuka Saveta Evrope u vezi sa prenaseljenošću u zatvorima, porastom zatvorske populacije i zatvaranjem osoba koje čekaju suđenje. U skladu sa citiranim preporukama, Vlada Republike Srbije je u 2010. godini donela Strategiju za smanjivanje preopterećenosti smeštajnih kapaciteta u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija u Republici Srbiji, za period od 2010. do 2015. godine u okviru koje je izmenjen i dopunjen Krivični zakonik i Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, uvođenjem alternativnog oblika izvršenja kazne zatvora do jedne godine u prostorijama u kojima osuđeni stanuje, sa i bez mogućnosti primene mere elektronskog nadzora.

Ekološki kriminalitet - od teorijskog sagledavanja do praktičkog pristupa problemu, dr **Vladan Joldžić**, naučni savetnik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, definiše ekološki kriminal, njegove atribute, eksplicira neke metodološke probleme koji se javljaju u naučnom istraživanju ove forme kriminala kao i mogućnosti njihovog prevazilaženja i insistira na neophodnosti adekvatne zakonske regulative, uključujući i adekvatnu socijalnu profilaksu.

U izuzetno zanimljivom članku pod naslovom Obrazovanje iza rešetaka, autora dr **Branislave Knežić**, višeg naučnog saradnika Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu i dr **Maje Savić**, naučnog saradnika Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu analiziraju se zbivanja u našem društvu u proteklih dvadesetak godina koja su otežala već postojeću lošu situaciju u zatvorima, pri čemu je uloga obrazovanja odraslih u zatvoru potcenjena. Autori su u radu prikazali rezultate istraživanja na uzorku od 260 osuđenika iz dva KPZ (Požarevac i Sremska Mitrovica)

koje je imalo za cilj da ispita odnos osuđenika prema učestvovanju u obrazovanju u zatvoru.

U tekstu O kažnjavanju medija u Srbiji: Zakon o informisanju autora dr **Milene Davidović**, višeg naučnog saradnika Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, razmatra se uloga Zakona o informisanju koji je u Srbiji bio uveden 1998. godine i primenjivan uoči i za vreme bombardovanja Srbije 1999. godine. Ono što je, posle dugogodišnje borbe za pravo na istinito i nezavisno informisanje, postignuto i počelo da funkcioniše u delu novostvorenih nezavisnih medija, primenom ovog Zakona, uništeno je preko noći. Nekoliko dnevnih nezavisnih novina i nedeljnika je zauvek nestalo i ugašeno, kao i nekoliko nezavisnih radio i lokalnih televizijskih stanica. Uvedene su drakonske novčane i druge vrste pljačke i kažnjavanja urednika i redakcija štampanih i elektronskih medija kadgod bi se, primenom ovog Zakona, procenilo da neki tekst, fotografija ili informacija imaju "neprijateljski sadržaj", kojim se širi defetizam, ili je usmeren protiv interesa države. Zakonom je grubo prekršena Evropska Konvencija o ljudskim pravima, koja štiti pravo na slobodu izražavanja. Najozbiljnije posledice primene Zakona o informisanju lako je danas videti u sunovratnom padu kvaliteta svih medija u Srbiji, ističe autor teksta.

U radu Efekti kazne zatvora u prevenciji kriminala, dr **Zoran Stevanović**, naučni saradnik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, analizira činjenice zaoštravanja kaznene politike kao i relativizaciju ideja rehabilitacije. Stopa kriminala je konstantno visoka, recidivizam je veoma visok, javljaju se novi oblici kriminala, a zatvorenička populacija se rizično uvećava. Odustajanje od koncepcije resocijalizacije i prihvatanje savremenog modela retribucije, kako zaključuje autor, poremetilo je tradicionalan model rada penalnih institucija, što je u krajnjoj instanci dovelo do ozbiljne krize zatvorskog sistema globalno posmatrano.

U delu hrestomatije posvećenom Mogućnostima socijalne profilakse maloletničkog prestupništva piše dr **Zlatko Nikolić**, viši naučni saradnik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, istražujući korelaciju između društva kao izvora i agensa socijalizacije. Autor ističe

da kada je neadekvatan prvi i najniži oblik predostrožnosti u vaspitanju dece, što grčka reč *prophýlaxis* i znači, onda nastaju problemi u obliku nepoštovanja autoriteta roditelja i nastavnika, kršenja društvenih, kulturnih i običajnih normi, i eventualno devijantna ponašanja etc. Nedostatak profilakse se ne odnosi samo na porodice i škole, već i na društvo u celini, koje kao izvor socijalizacije treba da otklanja uzročnike za mogući neuspeh tog procesa, zaključuje autor.

U tekstu Maloljetnici u prekršajnom pravu Republike Srpske i Bosne i Hercegovine, autora dr **Ljubinka Mitrovića**, profesora na Fakultetu pravnih nauka Panevropskog univerziteta Apeiron u Banja Luci i **Nikoline Grbić-Pavlović**, doktoranta na Pravnom fakultetu Univerziteta Union u Beogradu, rapravlja se o zakonodavnopravnim rešenjima položaja maloletnika u prekršajnom pravu Republike Srpske i Bosne i Hercegovine, kao i činjenici da se poslednjih nekoliko godina u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini, značajna pažnja posvećuje maloletnim izvršiocima krivičnih dela i prekršaja, odnosno deci u sukobu sa zakonom. Razlozi su višestruki, naravno polazeći od posebnih, specifičnih biopsiholoških svojstava ove kategorije izvršilaca kaznenih delikata, preko međunarodnopravnih dokumenata i standarda u njima koji ističu ovu posebnu ulogu, do značajnih i teških delikata počinjenih u Bosni i Hercegovini poslednjih nekoliko godina od strane maloletnika poput nekoliko teških ubistava u Sarajevu i Tuzli.

Tekst Pravac reforme sistema maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji u 2012. godini - mere, sankcije i oblici društvene reakcije, autora dr **Ivane Stevanović**, naučnog saradnika Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, predstavlja analizu ključnih pravaca reforme sistema maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji poslednjih godina, naročito u smislu njenog intenziviranja tokom 2012. godine. Rad je, pre svega, koncentrisan na prikaz pravca reforme u delu izmena i dopuna zakonske i podzakonske regulative sa posebnim osvrtom na prikaz aktivnosti Saveta za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima u cilju unapređenja sistema maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji. Autor komentariše predložene mere za unapređenje celokupnog sistema

prikupljanja i praćenja podataka u oblasti maloletničkog pravosuđa u cilju jasnijeg sagledavanja stanja i kreiranja jedinstvenih politika.

U članku Maloletnički kriminal u savremenom društvu: obeležja, uzroci i efektivni programi socijalne intervencije, dr **Aleksandar Jugović**, vanredni profesor Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju u Beogradu, analizira temu koja je u stalnom fokusu javne debate medija, političara, naučne i stručne javnosti. U pitanju je kompleksna i dinamična socijalna pojava čiji uzroci proističu iz interakcije individualnih, razvojnih i porodičnih osobenosti i širih društvenih okolnosti. Aktuelna istraživanja maloletničkog kriminala u svetu konstatuju porast krivičnih dela sa elementima nasilja i povezanost kriminala maloletnika sa zloupotrebom ili prodajom psihoaktivnih supstanci. Društveni odgovor na maloletnički kriminal, kako zaključuje autor, u većini savremenih društava se kreće između politika "kažnjavanja" i socijalne zaštite i različitih modaliteta prevencije.

Tekst Delikt, kazna, rizici: adolescenti i socijalna profilaksa, autora dr **Leposave Kron**, naučnog savetnika, dr **Olivere Pavićević**, naučnog saradnika Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu i **Marije Maljković**, asistenta na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju u Beogradu, predstavlja multidimenzionalnu analizu nasilja adolescenata koje se u više slučajeva manifestovalo kao propratni element političkih demonstracija i okupljanja u Beogradu. Pored razmatranja efekata društvene i ekonomske krize kumulativnog karaktera koja iz različitih razloga pogađa srpsko društvo poslednjih nekoliko dekada, u ovom radu se traga i za nekim drugim socijalnim i psihološkim determinantama eskalacije nasilja. Nasilje je naučeno ponašanje. Neki od programa prevencije su fokusirani na mlade uopšte (primarna prevencija), dok su drugi dizajnirani tako da redukuju faktore rizika (sekundarna prevencija) ili na mladež koja je već razvila violentne obrasce ponašanja (tercijarna prevencija).

U radu Svrha kažnjavanja u kontekstu pete novele krivičnog zakona Republike Srpske, autora doc. dr **Veljka Ikanovića**, sudije Vrhovnog suda Republike Srpske analizira se jedan od atributa pete novele Krivičnog zakona Republike Srpske: pooštravanje krivičnopravne

represije kojim se otvara pitanje mogućnosti ostvarivanja zakonom definisane svrhe kažnjavanja, koja je u čvrstoj vezi sa krivičnopravnom represijom. Ukratko izlažući pojedine teorije o ciljevima kažnjavanja, autor ukazuje na važnost pravilnog shvatanja i uspostavljanja odnosa delikta, kazne i socijalne represije. S obzirom da se to direktno odražava na konkretna zakonska rešenja i proizvodi praktične posledice pokušava se dati ocena mogućnosti ostvarivanja svrhe kažnjavanja u kontekstu navedenih izmena.

Policija u zajednici i prevencija kriminala, tekst autora dr **Željka Nikača**, vanrednog profesora i dr **Biljane Simeunović-Patić**, docenta Kriminalističko-policijske akademije u Beogradu, koncentrisan je na analizu razvoja i osnovnih obeležja koncepta policije u zajednici kao nove paradigme u policijskoj delatnosti, kao i efekata implementacije novog koncepta, posebno u oblasti prevencije kriminala. Naročita pažnja je posvećena uvođenju ovog koncepta u Srbiji kao i rezultatima pilot projekta MUP-a RS "Policija u lokalnoj zajednici i bezbedne zajednice u Srbiji", koji predstavljaju osnov za unapređenje normativnih i drugih rešenja, odnosno formi, sadržaja i implementacije mera, programa i aktivnosti u okviru policijske delatnosti u zajednici. Kada je reč o postizanju značajnih i održivih rešenja u domenu kontrole kriminala, policijska delatnost u zajednici se vidi kao važna komponenta neophodne šire strategije prevencije kriminala.

Članak Pravo na kompenzaciju žrtava krivičnih dela: aktuelno stanje i predlozi *de lege ferenda,* autora dr **Tanje Kesić**, docenta Kriminalističko-policijske akademije u Beogradu, **Tijane Milićević**, advokata iz Beograda i dr **Milana Žarkovića**, vanrednog profesora Kriminalističko-policijske akademije u Beogradu, sadrži analizu položaja žrtve u krivičnom postupku kao i aktuelizovanje problema realizacije jednog od najznačajnijih prava žrtve, kao što je to pravo na kompenzaciju. Pozitivnopravni okvir kompenzacije u domaćem pravu obuhvata dva dominantna modela, mogućnost podnošenja imovinskopravnog zahteva u krivičnom postupku i ostvarenje naknade u parničnom postupku. Tumačenjem aktuelnih zakonskih rešenja i analizom sudske prakse, ističu autori, uočeni su brojni problemi u ostvarivanju ovog prava,

uključujući i rizik od sekundarne viktimizacije. Imajući u vidu da je Republika Srbija ratifikovala neke od najznačajnijih instrumenata u oblasti zaštite žrtava krivičnih dela kojima je tretirano i pitanje kompenzacije, nameće se obaveza da se zakonska rešenja usklade sa međunarodnim standardima promovisanim u pomenutim aktima.

Problematika primene kazne oduzimanja vozačke dozvole, rad autora **Aleksandre Ilić**, asistenta Fakulteta za bezbednost u Beogradu, predstavlja analizu problema primene kazne oduzimanja vozačke dozvole. Iako je još 2006. godine uvedena u sistem krivičnih sankcija kod nas, sudovi je, kako emfazira autor, faktički ne izriču. Budući da podaci Republičkog zavoda za statistiku o izrečenim kaznama oduzimanja vozačke dozvole u periodu od 2006. do 2010. godine ukazuju na izuzetno mali broj izrečenih kazni oduzimanja vozačke dozvole, autor diskutuje eventualne uzroke te pojave pri čemu posebnu pažnju posvećuje problemu razgraničenja ove kazne i mere bezbednosti zabrane upravljanje motornim vozilom i zaključuje predlozima koji imaju za cilj prevazilaženje problema primene ove kazne.

U radu Kako zaštititi mlade od droge? mr **Miroslava Ivanovića**, stručnog savetnika Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, razmatra se moguća strategija za prevenciju narkomanije među mladima i smanjenje broja uživalaca droge, problemi potražnje narkotika kao i lečenja i rehabilitacije. Autor predlaže uvođenje mera koje su predviđene francuskim modelom stepenastog navođenja i prinude na lečenje registrovanih narkomana koji podrazumeva dobro uređene i regulisane nadležnosti između sudstva, policije, socijalnih ustanova za rehabilitaciju, kao i saradnju sa školama i porodicom narkomana.

Članak pod naslovom Osuđeni i deprivacije, mr **Ljeposave Ilijić**, istraživača saradnika Instituta za krminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, posvećen je aktuelnom stanju u kazneno popravnim zavodima u Srbiji koje je izuzetno nepovoljno pri čemu su porast broja osuđenih lica i prekobrojnost zatvorske populacije, kao i negativni trendovi u strukturi osuđenih, samo deo globalnih problema sa kojima se suočavaju zatvorske ustanove. Negativne psihološke posledice

izvršenja zatvorske kazne, posmatrane kroz brojne deprivacije i frustracije, na mikronivou, predstavljaju dodatne otežavajuće faktore koji stoje na putu uspešnog sprovođenja tretmana i postizanja svrhe zatvorske kazne.

U tekstu Implementacija policijskog menadžmenta u ostvarivanju koncepta policije u lokalnoj zajednici, autora dr **Momčila Talijana**, naučnog savetnika Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja i mr **Svetlane Ristović**, predavača na Kriminalističko-policijskoj akademiji u Beogradu se diskutuje o značaju i mogućnostima implementacije policijskog menadžmenta u ostvarivanju koncepta policije u lokalnoj zajednici. Svaka od predviđenih uloga: predstavljanje i zastupanje policijske organizacije prema drugim organima i institucijama u društvu, organizovanje i obezbeđenje zakonitog i efikasnog obavljanja policijskih poslova, upravljanje ljudskim resursima u policiji, izgrađivanje i unapređenje partnerskih odnosa policije sa građanima i drugim subjektima lokalne zajednice, izgradnja i unapređenje uslova za poštovanje i ostvarivanje ljudskih prava i sloboda analizirane su u ideji realizacije aktivnosti policije u lokalnoj zajednici što je jedan od važnih zadataka socijalne profilakse.

Rad Krivičnopravna zaštita podataka o ličnosti, mr **Nikole Kitarovića**, višeg savetnika Službe poverenika za informacije od javnog značaja i čuvanje podataka o ličnosti, predstavlja diskusiju o krivičnopravnoj zaštiti podataka o ličnosti koja je propisana odredbom člana 146. Krivičnog zakonika. Budući da je to blanketna krivičnopravna norma nužno je da se, pre upuštanja u teorijsku analizu citirane odredbe, preispitaju drugi propisi čijim se nepoštovanjem i nastupanjem zabranjene posledice ostvaruju uslovi za izricanje kazne propisane odredbama člana 146. Krivičnog zakonika.

U tekstu pod nazivom Posebna obaveza - vaspitna mera za maloletne učinioce ubijanja i zlostavljanja životinja: sadržina, mogućnosti, efekti autor **Ana Batrićević**, istraživač saradnik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, raspravlja o suštini vaspitne mere posebne obaveze uključivanja maloletnog prestupnika bez naknade u rad humanitarnih organizacija ili u poslove socijalnog, lokalnog ili

ekološkog sadržaja, sa ili bez pojačanog nadzora, kada se ona izriče maloletnicima koji su učinili krivično delo ubijanja i zlostavljanja životinja. Autor ističe da etiologija ispoljavanja okrutnosti prema životinjama u detinjstvu i adolescenciji zahteva specifičan pristup i oblik državne reakcije, koji se, međutim, može sprovesti u okvirima važećeg Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica. Takođe, autor naglašava prednosti i nedostatke primene ove vaspitne mere u saradnji sa društvima za zaštitu životinja, kao i njene potencijalne efekte na opadanje recidivizma u ovoj oblasti kriminaliteta maloletnika.

Članak Uloga policije u prevenciji maloletničkog prestupnistva, mr **Jasmine Igrački**, posvećen je razmatranju problema maloletničkog prestupništva što je od suštinskog značaja za implementaciju programa prevencije maloletničke delinkvencije. Odnos policije prema maloletnim prestupnicima zasnovan je na Zakonu o pravima deteta i maloletnih lica. Policija je u obavezi da bude u konstantnom i aktivnom kontaktu sa potencijalnim maloletnim delinkventima. Glavna uloge policije, po novom konceptu maloletničkog zakonodavstva, je analiza stanja, prevencija i rešavanje problema na recipročnoj relaciji izvršilac-žrtva-društvo.

Okolnosti u Srbiji našeg doba, unutrašnje i spoljašnje, još uvek daleko su od optimalnih, pri čemu se ni intelektualna ni politička elita ne nalaze na mestu na kojem se formira geopolitika niti donose važne odluke za budućnost nacije i države.

Na nesreću, živimo ne samo u vremenu vladavine nasilja - verbalnog, fizičkog i mentalnog, već i u vremenu svojevrsne pohvale ludosti, lišene erazmovskog konteksta. *Tragedija je danas politika*, kako je davno govorio Napoleon.

Inkorporacija naučne misli u socijalna zbivanja podrazumeva vrlo složeno međudejstvo različitih faktora, od kojih su možda najvažniji racionalno ponašanje političke elite, institucija, kao i aktivan rad na prosvećivanju nacije, kao faktoru primarne prevencije delinkventnog ponašanja.

Uticaj naučne misli i analitičkog *Weltanschauunga* u formiranju funkcionalnih institucija i kreiranju državne reakcije na socijalne devijacije uopšte, a kriminal posebno, morao bi biti nesamerljivo veći. Naučne institucije bi trebalo da dobiju status koji je društveno opravdaniji a naša inteligencija, umesto pasivnog položaja u kojem se nalazi sada, trebalo bi da učestvuje u stvaranju ideja o stabilnijem, zdravijem i prosperitetnijem društvu.

Ova hrestomatija, dragi čitaoče, pripada tom duhu i toj tradiciji razmišljanja.

Leposava Kron

U Beogradu, maja 2012.

STATISTIKA KRIMINALA: OSNOVNI METODOLOŠKI PROBLEMI I MOGUĆA REŠENJA[1]

Dr Boris Begović
redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu
i predsednik Centra za liberalno-demokratske studije, Beograd

Kada možete da merite ono o čemu govorite i da ga iskažete u brojevima, onda znate nešto o njemu, a kada ga ne možete iskazati u brojevima, onda je vaše znanje oskudno i nezadovoljavajuće; možda je to početak spoznaje, ali vaše misli nikako nisu napredovale do nivoa nauke.

Lord Kelvin

Rad razmatra osnovne metodološke probleme vezane za statistiku kriminala i predlaže moguća rešenja tih problema. Pokazalo se da je osnovni propust postojeće javne baze podataka o kriminalu to što nedostaje broj učinjenih krivičnih dela, a shodno tome nedostaje i broj rasvetljenih krivičnih dela. Predlaže se uključivanje broja učinjenih krivičnih dela i definiše se način na koji će se uspostaviti klasifikacija na rasvetljena i nerasvetljena krivična dela. Specifikovane su potrebne izmene formata postojeće pravosudne statistike, a predlaže se uključivanje zatvorskih statistika u integralnu statistiku kriminala. Insistira se na stalnoj i bezuslovnoj dostupnosti svih informacija iz javne baze podataka o kriminalu.

KLJUČNE REČI: statistika kriminala / javna baza podataka / krivično delo / pravosudna statistika / stepen rasvetljavanja krivičnih dela

[1] Zahvaljujem se Đorđu Ignjatoviću, Goranu Ilić i Marku Paunoviću na komentarima i korisnim sugestijama. Naravno, niko od njih ne snosi nikakvu odgovornost za eventualne preostale greške i iznesene vrednosne sudove.

1. UVOD

Pod statistikom kriminala u ovom radu se posmatra statističko praćenje broja izvršenih krivičnih dela na određenom prostoru, broja učinilaca i njihove prave dubine. Statistika kriminala usmerena je na istraživanje fenomena kriminala, njegove strukture, dinamike i uzroka, a ne na operativne aktivnosti usmerene na borbu protiv kriminala, odnosno aktivnosti na planu sprovođenja zakona. U tom smislu, statistiku kriminala interesuje pojava kriminala, koju sačinjavaju pojedinačna krivična dela, a ne konkretni učinilac konkretnog krivičnog dela. Zbog toga se statistika kriminala vezuje za javno dostupne baze podataka koje sadrže informacije o broju i vrsti učinjenih krivičnih dela i njihovih učinilaca na određenom području u unapred definisanom u posmatranom periodu.

Cilj ovog rada je da razmotri osnovne metodološke probleme vezane za statistiku kriminala i predloži moguća rešenja tih problema. Dobijeni rezultati mogu da se iskoriste za uspostavljanje formata javne baze podataka o kriminalu u svom punom obliku, koja u ovom trenutku ne postoji u Srbiji. Ovakav cilj rada uslovio je i njegovu strukturu. Prvo će se sagledati postojeće stanje u pogledu statistike kriminala u Srbiji, potom će se razmotriti razlozi za uspostavljanje javne baze podataka o kriminalu, zatim će se ukazati na osnovne odlike dobre statistike kriminalna, zajedno sa metodološkim problemima koji je prate, da bi se na kraju ponudila osnovna rešenja putem predloga formata javne baze podataka o kriminalu.

2. POSTOJEĆE STANJE

U prvoj deceniji XXI veka jedine javno dostupne baze podataka koje su relevantne za sagledavanje kriminalna koje postoje u Srbiji jesu pravosudna statistika, kojoj su izvori podataka pravosudne ustanove: javno tužilaštvo i sudovi. Pravosudne statistike u Srbiji su detaljne, u osnovi su dobro specifikovane u smislu podataka koje prikupljaju i javno su dostupne, preko Republičkog zavoda za statistiku, mada su ograničenog vremenskog obuhvata. Isto tako, postoji baza podataka MUP-a u kojoj se vodi evidencija o učinjenim (registrovanim) krivičnim delima i njihovim učiniocima, koja je deo jedinstvenog informacionog sistema MUP-a (JIS), ali informacije iz ove baze podataka nisu dostupne javnosti.[2]

Osnovni problemi pravosudne statistike kako se ona danas vodi u Srbiji leže u nekoliki oblasti. Prvo i osnovno, pravosudna statistika nije statistika kriminala u užem smislu reči, budući da ne registruje krivična dela – u Srbiji

[2] Zanimljivo je da se, načelno posmatrano, broj krivičnih dela može rekonstruisati i na osnovu podataka koji se prikupljaju u obrascima SK-1 za potrebe pravosudne statistike. Problem u obračunu se javlja prilikom sticaja više krivičnih dela. Međutim, ne postoji javna baza podataka o broju krivičnih dela koja je formirana na osnovu informacija koje sadrži pomenuti obrazac SK-1.

danas ne postoji javna baza podataka o kriminalu koja sadrži broj učinjenih krivičnih dela. Radi se o tome da je osnovna jedinica posmatranja pravosudne statistike pojedinac (osumnjičeni, uključujući i NN lica), a ne učinjeno krivično delo. Broj pojedinaca i broj krivičnih dela jednostavno nisu funkcionalno povezani. Isto krivično delo može da učini više pojedinaca, ali isto tako, jedan pojedinac može da učini više krivičnih dela, bez obzira na to da li se radi o sticaju krivičnih dela ili ne. Ne postoji nikakva regularnost u pogledu odnosa broja krivičnih dela i broja osumnjičenih za ta krivična dela, tj. broja lica protiv kojih je podneta krivična prijava, pa je stoga opravdano pretpostaviti da broj osumnjičenih pojedinaca ne može da bude ni posredni indikator broja učinjenih krivičnih dela.

Ova hipoteza se može i testirati. Broj krivičnih dela u Srbiji, na osnovu izveštaja MUP-a, dostupan na *web* stranici *Eurostata*, tako da se može uporediti broj osumnjičenih pojedinaca (prema pravosudnoj statistici koju objavljuje Zavod za statistiku) i broj učinjenih krivičnih dela prema podacima iznetim na *web* stranici *Eurostata* (Tabela 1).[3] Može se videti da je u nekim godinama broj krivičnih dela veći od broja njihovih učinilaca, odnosno broja osumnjičenih (onih protiv kojih je podnesena krivična prijava), dok je u drugim broj učinilaca/osumnjičenih veći od broja krivičnih dela. Već na prvi pogled jasno je da ne postoji nikakva regularnost u pogledu veze ove dve promenljive.

Tabela 1.

Godina	Broj krivičnih dela (MUP)	Broj osumnjičenih (pravosuđe)	Razlika	Razlika (u %)
2000	106.020	87.601	18.419	17,4%
2001	121.672	97.071	24.601	20,2%
2002	95.638	107.302	-11.664	-12,2%
2003	90.419	98.148	-7.729	-8,5%
2004	99.866	91.573	8.293	8,3%
2005	102.093	103.481	-1.388	-1,4%
2006	99.244	108.742	-9.498	-9,6%
2007	104.862	102.136	2.726	2,6%
2008	106.031	105.808	223	0,2%

Izvor: Eurostat i Zavod za statistiku Republike Srbije

Jednostavno, testiranjem hipoteze da se radi o slučajnoj vezi (korišćenjem koeficijenta korelacije i t-testa njegove statističke značajnosti) može se prihvatiti hipoteza o postojanju slučajne povezanosti ove dve promenljive, odnosno može se odbaciti hipoteza o postojanju bilo kakve regularnosti u povezanosti ove dve promenljive.[4] Stoga je potpuno jasno da podaci o broju osumnjičenih ne mogu da budu nikakav pouzdani posredni pokazatelj nivoa

[3] Navedeni podaci su o broju registrovanih krivičnih dela preuzeti sa *web* stranice *Eurostata*. Više o tome videti na: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/crime/data/database.

[4] Ocena koeficijenta korelacije u ovom slučaju iznosi svega -0,219 i nije statistički značajno različita čak ni na nivou rizika manje od 10% (nivo rizika je čak 57,1%). U ekonometrijskoj analizi se kao statistički značajne ne prihvataju one ocene u čijem je slučaju nivo rizika ocene iznad 5%. Više u tome videti u: Jovičić (2002).

kriminala u Srbiji – oni se statistički značajno razlikuju od podataka o broju krivičnih dela.[5] Drugim rečima, u Srbiji trenutno nedostaje osnovni pokazatelj iskazan u javnoj bazi podataka, a to je broj učinjenih krivičnih dela.

Drugi problem se nalazi u postojećem načinu grupisanja ishoda krivične prijave, odnosno sudbine lica protiv koga je podneta krivična prijava. To se najbolje može sagledati u slučaju odbacivanja krivične prijave. Agregiran je, odnosno zajedno se iskazuje broj odbačenih krivičnih prijava iz bitno različitih razloga: "nema dokaza, oprošteno krivično gonjenje, necelishodnost krivičnog gonjenja i poravnanje". Dok odbacivanje krivične prijave usled toga što nema dokaza za osnovanu sumnju, ukazuje na to da učinjeno krivično delo nije rasvetljeno sa stanovišta policije, odbacivanje krivične prijave usled necelishodnosti krivičnog gonjenja, pokazuje da je učinjeno krivično delo rasvetljeno. Samim tim, na osnovu postojećeg načina iskazivanja podataka ne može se doneti zaključak o efikasnosti rada policije, odnosno ne dolazi se do informacije o stepenu rasvetljenosti učinjenih krivičnih dela. Isto tako, svodno se iskazuje broj krivičnih prijava koje su odbačene zbog toga što je isključeno gonjenje. Budući da okolnosti zbog kojih je isključeno gonjenje mogu da budu bitno različite (zastarelost, amnestija, pomilovanje, smrt osumnjičenog itd.), svodno iskazivanje odbačenih krivičnih prijava takođe ne govori ništa o efikasnosti rada policije. Dok u slučaju smrti osumnjičenog ne postoji osnova da se menja stepen rasvetljenosti krivičnog dela, u slučaju krivične prijave za zastarelo krivično delo ostaje otvoreno pitanje da li se krivična dela obuhvaćena tom krivičnom prijavom mogu da ubroje u rasvetljena krivična dela.

Shodno navedenom, na osnovu broja poznatih učinilaca u odnosu na broj nepoznatih (NN lice) ne može se doći do zaključka o tome da li je konkretno krivično delo rasvetljeno u policijskom smislu. Samo podizanje krivične prijave protiv poznatog učinioca, odnosno identifikacija krivično gonjenje osumnjičenog ne daje dovoljno informacija o tome. Izvesno je da u slučaju u kome je podignuta krivična prijava protiv NN lica ne može da se radi o policijskom rasvetljavanju učinjenog krivičnog dela. Međutim, sama činjenica da je podignuta krivična prijava ne znači da je policija uradila svoj deo posla, odnosno da je krivično delo rasvetljeno. Činjenica da je podignuta krivična prijava protiv poznatog učinioca je potreban, ali ne i dovoljan uslov da se krivično delo smatra rasvetljenim.

Slični analitički problemi se javljaju i u slučaju broja prekinutih istraga i obustavljenih istraga. Istraga se može prekinuti ukoliko je osumnjičeni teško bolestan, ali i usled toga što je osumnjičeni u bekstvu. Dok se u prvom slučaju ne radi o nečemu na šta policija može da utiče, očigledno je da drugi slučaj predstavlja indikator rada policije, mada je pitanje da li se krivično delu u kome je identifikovan, ali je u bekstvu može tretirati kao rasvetljen ili nerasvetljen slučaj. Izvesno je, međutim, da obustavljanje

[5] Ovaj nalaz potvrđuje i rezultate primene hi kvadrat (χ-kvadrat) testa na navedene podatke.

istrage usled nedostatka dokaza upućuje na to da krivično delo nije rasvetljeno.

Svakako da je u svakom slučaju u kome je podignuta optužnica, nezavisno od toga kakva će biti presuda, krivično delo, odnosno taj slučaj u policijskom smislu razrešen. Obrnuto, međutim, ne važi – sama činjenica da protiv nekog protiv koga je podneta krivična prijava, a nije podignuta optužnica ne znači da taj slučaj nije rasvetljen u policijskom smislu.

Konačno, ostaje nerazrešen problem veze između pojedinačnog krivičnog dela i pojedinca – lica koje je osumnjičeno, budući da se u jednoj krivičnoj prijavi, za jedno krivično delo, može naći više pojedinaca, odnosno da se protiv istog lica može podneti više krivičnih prijava.

Veoma je bitno uočiti činjenicu da se u postupku krivičnog gonjenja praktično donosi odluka o stvarnom broju krivičnih dela. Naime, ukoliko se pokaže da učinjeno delo nije krivično, tj. da je policija pogrešno kvalifikovala neko delo kao krivično, što dovodi do odbacivanja krivične prijave, odnosno obustavljanja istrage zbog toga što prijavljeno delo nije krivično, potrebno je korigovati broj krivičnih dela, koji je inicijalno bio izjednačen sa brojem dela za koje je podneta krivična prijava.[6]

3. RAZLOZI ZA USPOSTAVLJANJE PUNE JAVNE BAZE PODATAKA O KRIMINALU

Osnovni razlog za uspostavljanje kompletne javne statistike kriminala, odnosno pune javne baze podataka o kriminalu leži u činjenici da bez informacija koje sadrži ta baza podataka nema nikakve osnove za kvalitetnu empirijsku analizu ovog fenomena. Za početak, bez tačnih, preciznih i po godinama uporedivih podataka o broju krivičnih dela ne može se doneti zaključak o dinamici kriminala, o tome da li nivo kriminala raste ili opada.

Međutim, ovakav opis trenda kriminala predstavlja samo uvertiru u ozbiljnu empirijsku analizu ovog fenomena. Ključno pitanje nije da li kriminal raste ili opada, nego zbog čega je to tako. Drugim rečima, postavlja se pitanje činilaca koji uslovljavaju kriminal i mehanizama kojima deluju. Upravo je odgovor na ovo pitanje osnovni zadatak empirijske analize kriminala.

Ekonomska teorija kriminala predstavlja osnovu za formulisanje empirijskih, ekonometrijskih modela, kojima se, na bazi dostupnih podataka, donose zaključci o činiocima kriminala, odnosno uz čiju pomoć se donose osnovni zaključci o uticaju različitih faktora na nivo, odnosno stopu kriminala na određenom području u određenom periodu.

[6] U ovom slučaju se otvara problem veze između broja krivičnih dela i broja njihovih učinilaca, o kome će kasnije biti nešto više reči.

Rodonačelnik ekonomske teorije kriminala, Becker (1968) navodi da potencijalni učinioci krivičnog dela porede očekivanu neto korisnost koju mogu da ostvare od činjenja krivičnog dela i očekivanu korisnost koju mogu da ostvare ukoliko ne bi kršili zakon, tj. ukoliko bi se angažovali u nekoj delatnosti koja je u skladu sa zakonom. Pri tom je očekivana korisnost od činjenja krivičnog dela *j*:

$$EU_j = p_j U(Y_j - f_j) + (1 - p_j) U(Y_j) \qquad (1)$$

pri čemu je *E* očekivana vrednost, *U* funkcija korisnosti pojedinca (potencijalnog učinioca krivičnog dela), Y_j predstavlja ukupan dohodak, odnosno prinos koji proizlazi iz činjenja tog krivičnog dela (uključujući i novčani ekvivalent eventualnog zadovoljstva koji proizlazi iz samog činjenja krivičnog dela, odnosno iz samog čina kršenja zakona), f_j predstavlja novčani ekvivalent zaprećene kazne za to krivično delo (koliko bi učinilac krivičnog dela bio spreman da plati kako bi izbegao takvu kaznu),[7] dok je p_j verovatnoća kažnjavanja učinioca tog krivičnog dela.

Potencijalni učinilac krivičnog dela poredi očekivanu korisnost od činjenja krivičnog dela, koja zavisi od navedenih faktora, sa očekivanom korisnosti od alternativnog radnog angažovanja koji je u skladu sa zakonom, koja zavisi isključivo od očekivanog punog dohotka. Formalno posmatrano, očekivana korisnost od radnog angažovanja pojedinca koje je u skladu sa zakonom može se dobiti time što se iz prethodnog uslova isključuje zaprećena kazna *f*, odnosno novčani ekvivalent zaprećene kazne – nema kazne za ono što je u skladu sa zakonom. Time se prethodna jednakost u slučaju poslovne aktivnosti *i* koje je u skladu sa zakonom svodi na:

$$EU_i = p_i U(Y_i) + (1 - p_i) U(Y_i) = U(Y_i) \quad i \neq j \qquad (2)$$

što znači da se očekivana korisnost izjednačava sa korisnošću koja proizlazi iz dohotka zarađenog putem aktivnosti koja je u skladu sa zakonom. Na osnovu takvog poređenja, donosi se racionalna odluka. Ukoliko je očekivana neto korisnost od činjenja krivičnog dela veća od očekivane korisnosti alternativnog radnog angažovanja koje je u skladu sa zakonom, racionalna odluka pojedinca je da učini krivično delo. Formalno posmatrano, krivično delo će se učiniti isključivo ukoliko je ispunjen sledeći uslov:

$$EU_j > EU_i \quad j \neq i \qquad (3)$$

[7] Naravno, u zaprećenu kaznu uvek treba uračunati i sve druge efekte do kojih ta kazna, odnosno njeno izvršenje, dovodi. Na primer, kazna zatvora dovodi do propuštenog prihoda pojedinca, bez obzira na to da li se radi o propuštenom prihodu od kriminalnih delatnosti ili delatnosti koje su u skladu sa zakonom. Drugim rečima, koliko je neko spreman da plati da ne bude u zatvoru ne zavisi isključivo od uslova zatvorskog života. Isto tako, disciplinska kazna dovodi do gubitka posla, pa time i gubitka plate koja sadrži premiju, odnosno koja je viša nego što pojedinac u pitanju može da prisvoji na tržištu radne snage (ovo je tipično za državne službenike).

Što je veća očekivana neto korisnost od činjenja krivičnog dela, veća je verovatnoća da će uslov (3) biti ispunjen, što znači da će biti učinjeno više krivičnih dela, odnosno nivo kriminala će biti veći. Ključna promenljiva koja utiče na očekivanu neto korisnost jeste očekivana vrednost kazne. Kao što je već napomenuto, ova očekivana vrednost zavisi od visine zaprećene kazne (nominalna) kazna i verovatnoće kažnjavanja. Verovatnoća kažnjavanja zavisi kumulativno od tri verovatnoće: verovatnoće da će učinilac biti otkriven i "priveden pravdi", verovatnoće da će biti pravosnažno osuđen i verovatnoće da će pravosnažna presuda, odnosno kazna koja iz nje proizlazi biti izvršena.

Ovim se dolazi do osnove za formulisanje empirijskih modela kriminala koji treba da pokažu u kojoj meri i na koji način faktori kriminala utiču na sam kriminal. Ključna promenljiva u takvim empirijskim istraživanjima jeste zavisna promenljiva, a to je nivo, odnosno stopa kriminala koja se iskazuje brojem učinjenih krivičnih dela (apsolutni broj, odnosno relativni broj, u odnosu na 100.000 stanovnika). Statistika kriminala mora da obezbedi ovaj podatak.

Ključna navedena hipoteza ekonomske teorije kriminala odnosi se na dejstvo očekivane vrednosti kazne. Očekivana vrednost kazne je činilac kriminala koji je endogen sa stanovišta kriminalne, odnosno kaznene politike: na njega se može uticati. Zbog toga je od ključne važnosti da se ustanovi smer i intenzitet uticaja ove promenljive na nivo kriminala. Za dobijanje podatka o očekivanoj vrednosti kazne potrebni su podaci o zaprećenoj (nominalnoj) kazni, koji se dobijaju iz krivičnog zakona,[8] kao i podaci o verovatnoći kažnjavanja koje treba da obezbedi statistika kriminala.

Veoma je bitno uočiti da se isti nivo očekivane vrednosti kazne, odnosno isti nivo specijalne i generalne prevencije,[9] može postići različitim kombinacijama verovatnoće kažnjavanja i zaprećena kazne.[10] Upravo je ovaj nalaz otvorio raspravu o optimalnoj kaznenoj politici, odnosno kaznenoj politici kojom bi se,

---

[8] Savremeni krivični zakoni zaprećenu kaznu obično formulišu u intervalu (rasponu) od minimalnog do maksimalnog iznosa, ako bi sudiji ostavili slobodu da prilikom izricanja kazne uzme u obzir olakšavajuće i otežavajuće okolnosti. Metodološki problem koji iz ovog proističe može se rešiti korišćenjem srednje vrednosti (aritmetičke sredine) zaprećene kazne. Ostaje, međutim, otvoreno pitanje da li treba koristiti srednju vrednost zaprećene kazne (dobijene iz zakonskog teksta) ili srednju vrednost izrečenih kazni, koji se može razlikovati iz godine u godinu (dobijene iz odgovarajuće pravosudne statistike). Verovatno da je u skladu sa filozofijom ekonomske teorije kriminala korišćenje srednje vrednosti stvarno izrečene kazne, onu što u srednju vrednost iznosa kazne uključuje i sudsku praksu. Problem je u tome što iz godinu u godinu varira i populacija osuđenih, tako da se ne može doneti zaključak o karakteru sudske prakse. Sama činjenica da se povećala srednja vrednost izrečene kazne može da bude posledica promene populacije osuđenika u smeru većeg učešća osuđenika sa otežavajućim okolnostima, a ne zaoštravanja sudske prakse na planu izricanja kazne za određeno krivično delo. Pored toga, povećanje srednje vrednosti izrečene kazne može da proizađe iz zakonodavčeve intervencije, na primer, usled toga što se isključi mogućnost ublažavanja kazne za određena krivična dela. Zahvaljujem Goranu Iliću koji mi je ukazao na ovaj poslednji nalaz.

[9] Postoje autori (Stojanović, 2007) koji generalnu prevenciju dele na negativnu, koja se poistovećuje sa odvraćanjem pojedinca od toga da učini krivično delo, i pozitivnu, koja "za cilj ima učvršćivanje društvenih i moralnih normi čije usvajanje od strane pojedinca predstavlja najjaču branu vršenju krivičnih dela". Ne ulazeći u razmatranje opravdanosti navedene podele, u ovom radu se razmatra isključivo generalna prevencija u smislu odvraćanja pojedinca od toga da učini krivično delo.

[10] Nalaz da isti nivoi očekivane vrednosti kazne do kojih se dolazi na osnovu različitih vrednosti komponenti (verovatnoće kažnjavanja i nominalnog iznosa kazne) generišu isti nivo specijalne, odnosno generalne prevencije zasniva se na pretpostavci da je potencijalni učinilac krivičnog dela neutralan prema riziku. Ukoliko, međutim, potencijalni učinilac ima averziju prema riziku, bolji se rezultati postižu povećanjem nominalne kazne, dok ukoliko ima sklonost ka riziku, bolji rezultati se postižu povećanjem verovatnoće kažnjavanja. Više o tome videti u: Becker (1968).

pri datim angažovanim resursima, maksimizovala specijalna i generalna prevencija, odnosno kojom bi se dati nivo specijalne i generalne prevencije postigao uz minimalno moguće angažovanje resursa.[11]

Prema ekonomskoj teoriji kriminala, na kriminal, pored očekivane vrednosti kazne, utiče još i čitav niz činilaca, ali su podaci o tim promenljivim veličinama raspoloživi iz nekih drugih statistika. Primera radi, u ekonometrijske modele kriminala uključuju se, sa manje ili više teorijski obrazloženim razlozima, podaci o nivou dohotka *per capita*, privrednom rastu, ekonomskoj nejednakosti, zaposlenosti i nezaposlenosti, demografski podaci, uključujući i podatke o obrazovnom nivou stanovništva, stepen urbanizacije itd. Svi ovi podaci dostupni su iz nekih drugih javnih statistika, tako da se neće analizirati u daljem tekstu.

Pionirsko ekonometrijsko istraživanje činilaca kriminala (Ehrlich, 1973) zasnovano je upravo na navedenim nalazima ekonomske teorije kriminala i ono još uvek predstavlja standard koji se sledi u savremenim empirijskim istraživanjima kriminala. Naročito je značajno empirijsko istraživanje relativne snage generalne prevencije koju ima smrtna kazna (Ehrlich, 1975), koje je pokazalo kakvi se zahtevi stavljaju pred statistiku kriminala kako bi se dobili metodološki korektni i pouzdani rezultati empirijske analize. Svi empirijski, odnosno ekonometrijski modeli kriminala koji su razvijeni i testirani u poslednjih četrdesetak godina, od Ehrlichovog pionirskog rada, u sebi neizostavno sadrže nivo kriminala kao zavisnu promenljivu (onu koja se objašnjava) i očekivanu vrednost kazne kao jednu od objašnjavajućih promenljivih. Bez ovih podataka nema dobre empirijske analize kriminala.

4. OSNOVNE ODLIKE DOBRE STATISTIKE KRIMINALA

Prva osnovna odlika dobre statistike kriminala jeste njena tačnost i pouzdanost. Broj krivičnih dela koji se pojavljuje u njoj treba da bude isti broju stvarno učinjenih krivičnih dela. U stvarnosti postoje odstupanja, ona su neminovna, ali dobra statistika kriminala treba da bude osmišljena i realizovana tako da ova odstupanja budu što manja i da budu isključivo objektivne prirode. Nedopustiva je manipulacija podacima, tj. manipulacija brojem krivičnih dela, na primer njihovo prelivanje iz jedne godine u drugu ili njihovo umanjenje, motivisano stvaranjem povoljnije slike u ovom pogledu nego što ona to zaista jeste. Ovakve manipulacije su veoma opasne, budući da se, zarad stvaranja lepše slike, gubi kontakt sa stvarnošću. Ukoliko se podacima manipuliše, ukoliko oni nisu tačni i pouzdani, ukoliko ne mogu da izdrže elementarnu logičku proveru, onda ne treba ni da se objavljuju, budući da istraživači treba da budu uvereni da se radi o tačnim i pouzdanim podacima.

[11] Pregled najznačajnijih nalaza ekonomske teorije generalne prevencije, odnosno teorije optimalne kaznene politike može se naći u: Begović (2010).

Druga karakteristika dobre statistike kriminala jeste preciznost. Ta odlika se odnosi na format baze podataka koji mora da bude takav da omogući najveću količinu informacija koja se može dobiti iz baze podataka. To se pre svega odnosi na grupisanje i razvrstavanje ishoda, odnosno podataka. Na primer, poželjno je da razvrstavanje krivičnih dela bude prema svim krivičnim delima koje predviđa krivični zakon. Lako će istraživači da grupišu ta krivična dela na određeni način, ali ukoliko se grupisanje vrši u samoj osnovnoj bazi podataka, alternativno grupisanje više nije moguće. Takođe, potrebna je preciznost u pogledu rasvetljavanja krivičnog dela i sudbine njegovog učinioca. Potrebno je precizno i jasno (jednoznačno) formulisanje razloga zbog kojih je krivična prijava odbačena, a ne agregiranje tih razloga koji su bitno različiti sa stanovišta mehanizama koji se primenjuju.

Treća bitna odlika dobre statistike kriminala jeste uporedivost podataka po godinama. Jedino se na taj način može doći do pouzdanog zaključka o dinamici pojave kriminala, pa se stoga i mogu analizirati činioci te dinamike. Uporedivost podataka uslovljena je istovetnošću načina prikupljanja podataka i kompatibilnošću formata baze podataka iz godine u godinu. Na odgovarajući način treba da se reši i promena zakonskih definicija, odnosno promena samih krivičnih dela i njihova klasifikacija.

Četvrta bitna odlika statistike kriminala vezana je sa prvom, a to je tačnost i pouzdanost. Ova odlika je revizija podataka. Ukoliko se pokaže da neki događaj koji se vodio kao krivično delo u stvari to nije, potrebno je revidirati broj krivičnih dela u odgovarajućem posmatranom periodu. Ovo ne znači da se revizija neprestano vrši, već samo dok ne bude pravosnažno okončan krivični proces, čime se dolazi do jednoznačnog odgovora na pitanje da li se radi o krivičnom delu ili ne. Ovakvom revizijom se uklanjaju greške koje su načinjene prilikom uviđaja, a za nekoliko godina posle ustanovljavanja navodnog ili stvarnog krivičnog dela iscrpi se mogućnost revizije zabeležene informacije.

Konačno, dobra statistika kriminala treba da ponudi baze podataka koje su bezuslovno dostupne svim zainteresovanim u svakom trenutku, nezavisno od toga šta je namena navedenih podataka. Za korišćenje baze podataka o kriminalu nije potrebno ničije odobrenje da bi se ti podaci koristili, već su ti podaci treba da dostupni svakom, bez obzira na to zbog čega se i iz kojih motiva bavi analizom tih podataka.

5. OSNOVNI METODOLOŠKI PROBLEMI STATISTIKE KRIMINALA

Jedan od osnovnih problema svake statistike kriminala je tzv. "tamna brojka kriminala", odnosno pojava da je broj zabeleženih krivičnih dela manji od broja stvarno učinjenih. Shodno tome, dolazi do pristrasnosti podataka nadole – broj krivičnih dela viši je nego što je zabeleženo. U literaturi su zabeleženi neki od načina na koji se ovaj problem može umanjiti, odnosno na

koji se podaci mogu korigovati, poput ankete žrtava, mada ne treba biti veliki optimista na tom planu.[12]

No, ipak je ključno pitanje da li postoji sistematska razlika u tom odstupanju ili je to odstupanje promenljivo. Opravdano je da se pretpostavi da između zemlja sa različitom kulturom, odnosno društvenim normama postoje sistematska odstupanja u prijavljivanju, pa time i beleženju učinjenih krivičnih dela. Zbog toga su i poređenja između zemalja mogu da budu metodološki problematična, odnosno da viša zabeležena stopa kriminala u jednoj zemlji ne znači da je u toj zemlji zaista viša stopa kriminala, odnosno veća relativna frekvencija činjenja krivičnih dela. Međutim, opravdano je pretpostaviti da u jednoj zemlji postoji nepromenljivo odstupanje, odnosno da se odstupanje te vrste ne menja u vremenu. U tom smislu, prilikom ekonometrijske analize, činjenica da se radi o konstantnoj potcenjenosti zavisne promenljive ne dovodi do poremećaja rezultata analize vremenskih serija, jedino što je ocena slobodnog parametra pristrasna nadole.[13]

Sledeći značajan problem je problem vezan za uporedivost podataka po godinama. Naime, krivično zakonodavstvo se menja, menjaju su krivična dela, odnosno njihova klasifikacija – neka činjenja prestaju da budu krivična dela, neko to postaju, a neka menjaju svoj sadržaj, menja se biće krivičnog dela. Za rešavanje ovog problema ne postoji oprobani "recept", ali je izvesno da se što detaljnijim i preciznijim vođenjem statistike kriminala na što nižem nivou agregiranosti, najbolje na nivou pojedinačnog krivičnog dela. Iako se ovaj problem može ublažiti, nema univerzalnog rešenja, tako da je izvesno da će se konkretna rešenja tražiti u svakoj konkretnoj prilici.

Na prvi pogled javlja se i problem vremenskog razgraničenja. Radi se o tome da, na primer, krivično delo nije odmah rasvetljeno, pa se to krivično delo u posmatranoj godini vodi kao nerasvetljeno. Na primer, učinjeno je u godini t, u toku te godine nije rasvetljeno u policijskom smislu (učinilac nije identifikovan i nije predat javnom tužiocu ili sudiji uz krivičnu prijavu), ali je to učinjeno u godini $t + 1$. U tom smislu, umanjuje se stepen rasvetljenosti krivičnih dela u godini t, ali se to kompenzuje time što se uvećava stepen rasvetljenosti krivičnih dela u godini $t + 1$. Budući da se radi o agregatnim podacima u javnoj bazi podataka o kriminalu, ovakvo vremensko razgraničenje ne predstavlja problem.

---

[12] Smith i Harrendorf (2010) navode da odstupanje broja zabeleženih od broja učinjenih krivičnih dela može da bude posledica činjenice da policija ima podsticaj da registruje samo ona krivična dela za koje je sigurna da ih može rešiti, što znači da se ne samo umanjuje broj zabeleženih krivičnih dela, već se vrši i svojevrsna selekcija kojom se uvećava stepen rasvetljenosti krivičnih dela. Snaga kojom ovi podsticaji deluju razlikuje se od zemlje do zemlje, tako da je opravdano postaviti pitanje uporedivosti podataka od zemlje do zemlje, ne samo u pogledu broja krivičnih dela, odnosno stope kriminala, nego i stope rasvetljenosti krivičnih dela. Sveobuhvatan pregled uzroka "tamne brojke kriminala" može se naći u: Ignjatović (2005).

[13] Ukoliko postoji opravdana sumnja da je došlo do promene dejstva nekog faktora koji uslovljava registrovanje krivičnih dela, pa je zbog toga pri nepromenjenom broju stvarnih krivičnih dela došlo do promene broja registrovanih, pa se time otvara mogućnost za pristrasnu ocenu parametara uz objašnjavajuće promenljive u ekonometrijskim (regresionim) modelima, onda se može pristupiti uvođenju veštačkih (*dummy*) promenljivih u onim godinama za koje se pretpostavlja da generišu izmenjenu vrednost zavisne promenljive (relativnog broja učinjenih krivičnih dela).

Metodološki problem se javlja prilikom prelaska sa praćenja krivičnog dela na praćenje učinilaca krivičnog dela protiv kojih je podneta krivična prijava, budući da ne postoji podudarnost između krivičnog dela i njegovih učinilaca. Jedno krivično delo može da učini više lica, a jedni lice može da učini više krivičnih dela. U slučaju jednog krivičnog dela sa više učinilaca otvara se problem statusa tog krivičnog dela, odnosno kada se to krivično delo smatra rasvetljenim. U toj situaciji se javlja nekoliko slučajeva, a to je da je identifikovan i sa krivičnom prijavom predat javnom tužiocu, odnosno sudiji:

a) Jedan učinilac;

b) 50% učinilaca;

c) Većina učinilaca;

d) Svi učinioci;

e) Učinilac identifikovan, ali krivična prijava nije podnesena iz opravdanih razloga.

U ovoj situaciji se postavlja pitanje konvencije kada će se krivično delo smatrati rasvetljenim, ali tu konvenciju treba dosledno poštovati kako bi se omogućila uporedivost podataka u pogledu stepena rasvetljenosti krivičnih dela iz godine u godinu.

Uočeni metodološki problemi predstavljaju listu pitanja na koja mora da se odgovori prilikom formiranja dobre statistike kriminala, odnosno odgovarajuće javne baze o kriminalu. Za početak je potrebno da se definiše njen format.

6. OSNOVNA REŠENJA: FORMAT JAVNE BAZE PODATAKA O KRIMINALU

Javna baza podataka o kriminalu ne treba da bude na nivou pojedinca – pojedinac i podaci o njemu u tom smislu treba da bude u potpunosti zaštićeni. Podaci o pojedincu treba da budu u zatvorenoj, javnosti nedostupnoj operativnoj bazi podataka MUP-a ili Ministarstva pravde koja služi za obavljanje operativnih poslova.

Javna baza podataka o kriminalu treba da bude godišnja baza podataka, tj. da beleži godišnju frekvenciju sledećih pojava, odnosno da sadrži sledeće podatke:

- Broj učinjenih krivičnih dela

Ovaj broj treba da se vodi po krivičnim delima, odnosno po članovima krivičnog zakona koji su prekršeni. Ovaj broj treba da obuhvati kako dovršena, tako i krivična dela koja su ostala u pokušaju, kao i sva krivična dela učinjena u sticaju. Pored ukupnog broja, trebalo bi odvojeno objavljivati broj krivičnih dela koja su učinila maloletna i punoletna lica, kako bi se obezbedila

kompatibilnost sa pravosudnim statistikama.[14] Ovu podelu treba održati u svim pokazateljima kriminala u čijem slučaju se to može uraditi. Geografska podela može da bude za analizu zanimljiv dodatak, krivična dela po mestu u kome su učinjena, pa je treba uključiti u bazu podataka.

Broj krivičnih dela treba korigovati *ex post*, na osnovu podataka iz pravosudne statistike. Naime, krivična prijava može biti odbačena zbog toga što delo nije krivično, a iz istog razloga i istraga može biti obustavljena. U oba navedena slučaja potrebno je *ex post* korigovati broj krivičnih dela koji je zabeležen u određenoj godini u kojoj su ta krivična dela vođena kao učinjena.

- Broj krivičnih dela koja nisu rasvetljena, budući da nije otkriven učinilac

Nesporno je da ova kategorija spada u nerasvetljena krivična dela – krivična prijava je podneta protiv NN lica. Naknadno rasvetljavanje krivičnog dela umanjuje broj nerasvetljenih dela. Ukoliko se to dogodi u istoj godini u kojoj je učinjeno krivično delo, uvećava se stepen rasvetljenosti krivičnih dela u toj godini, ukoliko se to dogodi u nekoj od sledećih za odgovarajući iznos će se uvećati rasvetljenosti krivičnih dela u toj godini.

- Broj krivičnih dela čiji je učinilac identifikovan, protiv njega je podneta krivična prijava, ali nije lišen slobode i nije izveden pred javnog tužioca, odnosno sudiju.

Iako se protiv ovih lica može pokrenuti krivični postupak, što u krajnjoj liniji znači i podizanje optužnice i suđenje u odsustvu, izvesno je da oni nisu privedeni pravdi, odnosno da se nad njima, u slučaju da budu osuđeni ne može izvršiti krivična sankcija. Iako je uobičajeno da se ovakva krivična dela sa policijskog stanovišta smatraju rasvetljenim, ona predstavljaju specijalnu kategoriju krivičnih dela koju treba odvojeno voditi, budući da ne dolazi do izvršenja krivične sankcije. Shodno tome, treba razmotriti da li ovaj slučaj treba tretirati kao rasvetljeno krivično delo – većina argumenata, pogotovo onih koji se formulišu sa stanovišta specijalne i generalne prevencije, govori protiv tog stava.[15]

- Broj krivičnih dela čiji je učinilac identifikovan (poznat), protiv njega je podneta krivična prijava, osumnjičeni je lišen slobode i izveden pred javnog tužioca, odnosno sudiju.

Ovaj broj krivičnih dela nesporno spada u "rasvetljena krivična dela".

- Broj krivičnih dela čiji je učinilac identifikovan, podneta je krivična prijava, ali osumnjičeni nije lišen slobode i izveden pred javnog tužioca,

[14] Kao i u prethodnom slučaju, jedno krivično delo koje je učinilo više lica, ponovo se javlja problem razgraničenja karaktera tog krivičnog dela: da li su ga učinili maloletnici? Opcije (a) – (e) identifikovane u slučaju klasifikacije rasvetljenih krivičnih dela mogu da posluže i u ovom slučaju. Bitno je da se obezbedi konzistentnost, odnosno da kriterijum klasifikacije bude isti u svim slučajevima razvrstavanja.

[15] Prema standardima statistike kriminala u SAD u ovom slučaju ne radi se o rasvetljenim krivičnim delima. Naravno treba voditi računa i o specifičnostima američkog krivičnog postupka koji je takav da ne poznaje kategoriju suđenja u odsustvu.

odnosno sudiju iz razloga koji nisu pod kontrolom policije (ubijen ili izvršio samoubistvo neposredno pre hapšenja, na primer).

Ovaj broj slučajeva *de facto* spada u "rasvetljena krivična dela".

Kao što je već napomenuto, u slučaju krivičnih dela koja sa više učinilaca, potrebno je pronaći kriterijum na osnovu koga se krivično delo smatra rasvetljenim, odnosno da spada u kategoriju (d) i (e). Postoji nekoliko mogućnosti za to. Krivično delo se može smatrati rasvetljenim ukoliko:

- Makar jedan učinilac krivičnog dela spada u kategoriju (d) i (e);
- Većina učinilaca krivičnog dela spada u kategoriju (d) i (e);
- Svi učinioci krivičnog dela spadaju u kategoriju (d) i (e).

Američka statistika kriminala prihvata prvi kriterijum, tako da ukoliko samo jedan učinilac krivičnog dela spada u kategoriju (d) i (e), onda se krivično delo smatra rasvetljenim. Ipak, čini se da je bolje primeniti većinsko načelo, tj. da se krivično delo smatra rasvetljenim ukoliko većina učinilaca ima status (d) i (e). Ukoliko se prihvati ovo načelo, onda se postavlja pitanje odluke o klasifikaciji u slučaju istog broja učinilaca sa različitim statusom. Zasad ne postoji konzistentno rešenje ovog problema, mada je jednostavno i prilično razborito rešenje da se primeni načelo "više od 50%" osumnjičenih sa statusom (d) i (e).

Ova statistika treba da obuhvata isključivo krivična dela koja se gone po službenoj dužnosti. Krivična dela koja se gone po privatnoj tužbi ne treba da budu obuhvaćena. Ukoliko se izuzmu krivična dela protiv ugleda i časti (od kojih je planirano da budu dekriminalizovana krivična dela klevete i uvrede), koja su i tako uklonjena iz Krivičnog zakona, ostaje mali broj drugih krivičnih dela koja se gone *ex privato*.

Osnovni razlog za izostavljanje krivičnih dela koja se gone po privatnoj tužbi jeste veoma mala mogućnost da se ustanovi činjenično stanje: da li je uopšte došlo do nekog događaja, odnosno da li je taj događaj krivično delo. Unošenjem u bazu podataka broja krivičnih dela isključivo na osnovu privatnih tužbi može da dovede do velikih distrozija, većih nego ukoliko se ta krivična dela izuzmu.

Izvori podataka za ovu javnu bazu podataka o kriminalu nalaze se u Jedinstvenom informacionim sistemu (JIS), koji održava nadležna služba u MUP-u Srbije. Takođe, izvor podataka treba da budu i obrasci SK-1 i SK-3 koje na zahtev Republičkog zavoda za statistiku popunjavaju i dostavljaju tužilaštvo i sudovi, budući da i oni sadrže podatke o učinjenim krivičnim delima.[16] Na ovaj način su moguća ne samo dopunjavanja, već i ukrštanja podataka i provere na taj način.

[16] Problem leži u tome što upitnik SK-1 traži da se u slučaju više krivičnih dela u sticanju zabeleži, odnosno upiše samo najteže krivično delo. Korišćenjem ovog izvora se, ukoliko se ne izmeni pomenuti formular, odnosno uputstvo za njegovo popunjavanje, umanjuje broj registrovanih krivičnih dela.

Ključni metodološki problem je pretvaranje događaja koji se odigrao u realnom vremenu i svih njegovih (funkcionalno zavisnih) posledica, koje se takođe odigravaju u realnom vremenu u bazu podataka koja je godišnja. Zbog toga se gubi kontinuitet krivičnopravnog toka, jer je krivično delo učinjeno u godini *t*, krivično gonjenje se odvija tokom godine *t + 1*, dok se presuda donosi u godini *t + 2*. U tom smislu pojedinačno krivično delo i njegove posledice po učinioca nisu obuhvaćene u celosti godišnjom bazom podataka (ovo može da se dogodi samo izuzetno). Ovaj metodološki problem sam za sebe nije bitan, budući da je osnova generalne prevencije iskustvo o funkcionisanju pravne države, odnosno očekivanja o njenom funkcionisanju na bazi istorijskih podataka (procene). Radi se o tome da se potencijalni učinilac odluku o tome da li će učiniti krivično delo u najvećem broju slučajeva donosi *ex ante*, na osnovu očekivanja u pogledu kazne, a ta očekivanja gradi na istorijskim podacima (informacijama).

Deo statistike kriminala neminovno je i pravosudna statistika, budući da se upravo ta statistika omogućava dobijanje podataka o očekivanoj vrednosti kazne, time što pruža podatke na osnovu kojih se može oceniti verovatnoća kažnjavanja učinioca krivičnog dela. Pravosudna statistika u Srbiji je dobro razvijena, postoje dobro razrađene javne baze podataka pravosudne statistike, one su dostupne preko Republičkog zavoda za statistiku, ta statistika se vodi već niz godina i treba voditi računa o dosadašnjem načinu prikupljanja podataka, kako se ne bi poremetio postojeći sistem prikupljanja podataka. Treba unaprediti sadašnji sistem i prilagoditi ga uvođenju nove baze podataka o krivičnim delima. To je daleko bolja opcija nego potpuno novim sistemom poremetiti prikupljanje podataka koje danas koliko-toliko normalno teče.

Jedinica posmatranja u pravosudnog statistici je učinilac krivičnog dela – lice protiv koga je podnesena krivična prijava, lice protiv koga je podignuta optužnica, osuđeno lice itd. U osnovi, ovaj način posmatranja treba da se zadrži, a naknadno treba voditi računa o tome kako da se, na nivou javne baze podataka, povežu krivična dela sa licima koja su ih učinila. Treba nastaviti praksu da se pod ukupnim brojem lica višestruko pojavljuje jedno lice protiv kojeg je podneto više krivičnih prijava – koliko je podneto krivičnih prijava, odnosno za koliko se krivičnih dela pojedinac vezuje, toliko puta je isti pojedinac "javlja" u broju lica protiv kojih je podneta krivična prijava.[17] Shodno tome, prvi pokazatelj u pravosudnoj statistici kao integralnom delu statistike kriminala treba da bude:

- Broj lica protiv kojih je podneta krivična prijava, koji treba da se podeli na:
    a. Poznati učinioci
    b. Nepoznati učinioci

[17] Ostaje problem sa krivičnim delima u sticaju, budući da postojeći formular SK-1 u slučaju sticaja beleži samo jedno krivično delo.

Podaci o broju lica protiv kojih je podneta krivična prijava treba da se odnose isključivo na ona krivična dela koja se gone po službenoj dužnosti, kako bi klasifikacija bila u skladu sa klasifikacijom predloženom u slučaju onog dela statistike kriminalna koji se odnosi na broj registrovanih krivičnih dela.

Ovo ne isključuje da se objavljuju i odvojeni podaci o privatnim tužbama, ali ovi podaci imaju sekundarni značaj u odnosu na osnovne podatke koje treba da sadrži statistika kriminala. Stoga treba jasno grupisati krivične prijave za dela koja se gone po službenoj dužnosti i ostala krivična dela.

Ključne izmene u pogledu pravosudne statistike potrebno je sprovesti u pogledu klasifikacije različitih pravnih sudbinu lica protiv kojih je podnesena krivična prijava, odnosno samih krivičnih prijava. I dalje ostaje da se posmatraju isključivo krivična dela koja se gone po službenoj dužnosti, odnosno krivične prijave koje su podneli nadležni državni organi.

Shodno tome, sledeći bitan pokazatelj:

- Broj lica protiv kojih je odbačena krivična prijava

potrebno razbiti na razloge zbog kojih je krivična prijava odbačena i to tako što će se odvojeno iskazivati broj lica protiv kojih je odbačena krivična prijava iz sledećih razloga:

a. Okolnosti koje isključuju postojanje krivičnog dela: delo za koje je podneta krivična prijava nije po zakonu krivično delo. Zbog toga potrebno *ex post* korigovati broj krivičnih dela koji je registrovan. U ovim slučaju se radi o policijskoj grešci neodgovarajuće klasifikacije određenog uočenog događaja. Ova brojka ne utiče na stepen rasvetljenosti krivičnih dela direktno, već samo posredno, budući da se umanjuje broj krivičnih dela (umanjuje se imenilac razlomka kojim se iskazuje stepen rasvetljenosti krivičnih dela).

b. Okolnosti koje isključuju gonjenje: zastarelost, amnestija, pomilovanje, smrt osumnjičenog pre započinjanja istrage. Učinjeno delo je i dalje krivično, ne postoji potreba za revizijom broja krivičnih dela, ali se postavlja pitanje da li sve okolnosti koje isključuju krivično gonjenje mogu da se interpretiraju tako kao da je slučaj rasvetljen. Verovatno da je isključenost gonjenja usled zastarelosti nešto što može da se veže za propust, odnosno neuspeh policije u pogledu rasvetljavanja krivičnog dela, ali ostaje otvoreno pitanje da li se isplati da se odvojeno iskazuju sve pojedinačne okolnosti koje isključuju krivično gonjenje.[18]

c. Nema dokaza za osnovanu sumnju je situacija u kojoj se ne spori postojanje krivičnog dela, tako da ne utiče na broj krivičnih dela. Međutim, ova situacija ukazuje na to da slučaj nije rasvetljen, odnosno da policija nije uspešno završila svoj posao: nije uspostavljanja osnovana sumnja, već postoje samo

[18] Ukoliko policija podnese krivičnu prijavu za zastarelo krivično delo, to znači da slučaj nije rasvetljen, budući da pravosuđe ni na koji način ne može da kazni učinioca ovog krivičnog dela. Ne samo da se ovim umanjuje očekivana vrednost kazne, budući da do kazne ne može da dođe, nego je do toga došlo zbog propusta policije. Ova argumentacija ide u prilog teze da se ovakvi slučajevi ne mogu tretirati kao policijski rasvetljeni slučajevi.

indicije. Zbog toga je potrebno da se broj krivičnih prijava koje su odbačene iz ovog razloga vodi odvojeno i da se svi ovi slučajevi klasifikuju kao slučajevi koji nisu rasvetljeni potrebno je da se vodi odvojeno.

d. Odlaganje krivičnog gonjenja je situacija u kojoj nije sporno da je učinjeno delo krivično, to krivično delo je rasvetljeno, ali pravosuđe smatra da je nesudivost dovoljna za "zadovoljavanje pravde" u konkretnom slučaju. Primenom načela oportuniteta krivičnog gonjenja zaključuje se da suđenje e nije potrebno. Potrebno je da se ovi slučajevi odbacivanja krivične prijave vode odvojeno.

e. Necelishodnost krivičnog gonjenja je situacija u kojoj nije sporno da je učinjeno delo krivično, to krivično delo je rasvetljeno, ali postoji stvarno kajanje, usled kojeg je osumnjičeni sprečio nastupanje štete ili je štetu u potpunosti nadoknadio. Potrebno je da se ovi slučajevi odbacivanja krivične prijave vode odvojeno.

f. Poravnanje je situacija u kojoj nije sporno da je učinjeno delo krivično, to krivično delo je rasvetljeno, ali je došlo do poravnanja, na osnovu dvostranog odnosa privatnog tužioca i tuženog/osumnjičenog. Potrebno je da se ovi slučajevi vode odvojeno, u okviru onog dela pravosudne statistike posvećenog privatnim tužbama

Sledeći bitan pokazatelj:

- Broj lica protiv kojih je prekinuta istraga

pre svega je procesnog karaktera, tako da nije potrebno da se pojedinačno iznose razlozi za prekid istrage. Tim pre što se radi o privremenom stanju, koje u određenom trenutku mora da se pretvori ili u nastavak istrage ili u njeno obustavljanje. Shodno tome, potrebno je da se iskaže i sledeći pokazatelj:

- Broj lica protiv kojih je obustavljena istraga

s tim što je potrebno odvojeno voditi broj lica po sledećim specifičnim razlozima zbog kojih je istraga obustavljena:

a. Delo nije krivično, pri čemu je obrazloženje za odvojeno vođenje ovog slučaja istovetno kao i u slučaju odbacivanja krivične prijave. Zbog toga potrebno *ex post* korigovati broj krivičnih dela koji je registrovan.

b. Isključeno gonjenje (zastarelost, abolicija, pomilovanje), pri čemu je obrazloženje za odvojeno vođenje ovog slučaja istovetno kao i u slučaju odbacivanja krivične prijave. Treba razmotriti mogućnost da se odvojeno vodi broj lica protiv koji je obustavljena istraga za svaki od razloga za to obustavljanje.

c. Nema dokaza kojima se potkrepljuje optuženje, pri čemu je važno napomenuti da ova situacija ukazuje na to da slučaj nije rasvetljen, odnosno da policija, pod rukovodstvom javnog tužioca, nije uspešno završila svoj posao – nisu pribavljeni odgovarajući dokazi.

Kada se od ukupnog broja lica protiv kojih je podneta krivična prijava (poznati učinioci) oduzme broj lica protiv kojih je odbačena prijava, broj lica protiv kojih je prekinuta istraga i broj lica protiv kojih je obustavljena istraga, dobija se broj lica protiv koga je podignuta optužnica.[19] Svakako ovaj podataka trena iskazati kao:

- Broj lica protiv kojih je podignuta optužnica ili optužni predlog

Mogućnost podizanja optužnice bez istrage je zakonska mogućnost koja ne ugrožava osnovnu koncepciju ovako definisane baze podataka, koja se svodi na to koliki je broj onih protiv kojih je podneta krivična prijava zaista optužen.

Sledeći bitan indikator je:

- Broj lica koja nisu proglašena krivim

Ovaj broj treba odvojeno iskazati po specifičnim razlozima zbog kojih okrivljena lica nisu osuđena.

a. Broj lica protiv kojih je obustavljen postupak;

b. Broj lica protiv kojih je optužba odbijena;

c. Broj lica koja su oslobođena od optužbe;

d. Broj lica protiv kojih je izrečena samostalna mera bezbednosti.

Sledeći broj je ključan sa stanovišta empirijske analize kriminala:

- Broj lica koja su proglašena krivim i osuđena

a ovaj broj treba razložiti prema izrečenim krivičnim sankcijama:

- Zatvorska kazna, u mesecima;
- Novčana (iznos), u dinarima;
- Rad u javnom interesu (u časovima);
- Uslovne osuda (zatvor i novčana kazna);
- Oduzimanje vozačke dozvole;
- Mera bezbednosti.

U postojećem formatu baze podataka koji koristi pravosudna statistika prosečno trajanje kazne zatvora po krivičnim delima se može u određenoj meri rekonstruisati na osnovu dostupnih podataka o frekvenciji kazne po intervalima. Nisu raspoloživi, međutim, podaci o novčanoj kazni, a treba ih uključiti. Ne postoje podaci o vremenu rada u javnom interesu, a treba ih uključiti.

Sadašnji format iskazivanja trajanja zatvorske kazne zasniva se na intervalima i na frekvenciji izrečene kazne u svakom intervalu. Treba razmotriti mogućnost da se umesto intervala koristi iznos kazne, pa da se za svaku trajanje izrečene kaznu zatvora dobije odgovarajuća frekvencija.

[19] Posledica dodeljivanja godine slučaju prema datumu podnošenja krivične prijave.

Ovakvo iskazivanje zatvorske kazne ostavlja mogućnost za bolje informacije koje bi se mogle uključiti u empirijska istraživanja. Kao što je već navedeno, potrebno je da statistika kriminala obuhvati i iznose novčane kazne koja je izrečena. Ovaj podatak se može zabeležiti u istom formatu kao i zatvorska kazna: svakom pojedinačnom iznosu novčane kazne koji je izrečen treba pridružiti frekvenciju njegovog izricanja. Isti format može da se primeni u slučaju rada u javnom interesu.

Dodatni novi deo pravosudne statistike kao deo integralne statistike kriminalna treba da bude statistika izvršenja kazne. Dva su ključna pokazatelja vezana za ovu statistiku. Jedno je broj lica koji je osuđen na zatvorske kazne koje je započeo njeno izdržavanje, a drugi je broj lica koji je uslovno otpušten, odnosno koji je izdržao samo deo kazne na koju je osuđen.

Javna baza podataka statistike treba da bude formirana "unazad", kako bi se dobili podaci ne samo za poslednju, već i za sve prethodne godine, kako bi se omogućilo formiranje vremenskih serija i njihova ekonometrijska analiza. Isto se odnosi i na sve elemente pravosudne statistike. JIS, jedinstveni informacioni sistem MUP-a Srbije, prema navodima ljudi koji rade na tom sistemu, poseduje podatke o kriminalnu i učiniocima krivičnih dela počev od 1976. godine. Inkorporiranje ovih podataka u javnu bazu podataka o kriminalu omogućio bi formirane zahvalnih vremenskih serija.

Što se dostupnosti podataka tiče, trebalo bi da svi navedeni podaci koji čine javnu bazu podataka o kriminalu budu dostupni na sajtu Republičkog zavoda za statistiku i to kako u PDF formatu, tako i u *Excell* formatu baze podataka i to sa svim raspoložim godinama, a trebalo bi da mogu da se u svakom trenutku slobodno preuzmu sa *web* stanice Republičkog zavoda.

LITERATURA

1. Becker, G.S. (1968) Crime and punishment: An economic approach, *Journal of Political Economy*, Vol. 76, pp. 443-478
2. Begović, B. (2010) Ekonomska teorija generalne prevencije, *Crimen – časopis za krivične nauke*, godina I, br. 1, ss. 50-65
3. Ehrlich, I. (1973) Participation in illegitimate activitities: A theoretical and empirical investigation, *Journal of Political Economy*, Vol. 81:521-565
4. Ehrlich, I. (1975) The deterrent effect of capital punishment: A question of life and death, *American Economic Review*, Vol. 65:397-417
5. Ignatović, Đ, (2005) *Kriminologija*, VI izdanje, Beograd: Službeni Glasnik
6. Jovičić, M. (2002) *Ekonometrijski metodi*, Beograd: Ekonomski fakultet u Beogradu
7. Smit, P. i Harrendorf, S. (2010) Responses of the criminal justice system, in: Harredorf, S. Heiskanen, M. i Malby, S. (eds.) *International Statistics on Crime and Justice*, Helsinki: Heuni, pp. 87-112
8. Stojanović, Z. (2007) *Krivično pravo – opšti deo*, XIV izdanje, Beograd: Pravna knjiga

CRIME STATISTICS: BASIC METHODOLOGICAL PROBLEMS AND POSSIBLE REMEDIES

The paper considers basic methodological problem of crime statistics and suggests their possible solutions. The basic flaw of the existing public crime database is missing number of crimes and accordingly the clearance rate of the crimes. The data on crimes (number of recorded crimes) should be included and method for specification of the clearance rate has been suggested. The changes of the format of the existing judicial statistics have been suggested as well as the inclusion of the prison statistics. Permanent and unconditional access to all the information from the public database on crime is essential.

KEY WORDS: crime statistics / public database / crime / judicial statistics / clearance rate

UTICAJ PRAKSE USTAVNOG SUDA BOSNE I HERCEGOVINE U PREDMETIMA RATNIH ZLOČINA NA BOSANSKOHERCEGOVAČKO ZAKONODAVSTVO I SUDSKU PRAKSU

Akademik dr Miodrag N. Simović
redovni profesor Pravnog fakulteta u Banja Luci
i predsednik Ustavnog suda Bosne i Hercegovine

Dr Vladimir M. Simović
docent Fakulteta za bezbjednost i zaštitu u Banja Luci

U skladu sa članom VI/3.b) Ustava Bosne i Hercegovine, Ustavni sud Bosne i Hercegovine takođe ima apelacionu nadležnost u pitanjima koja su sadržana u ovom ustavu, kada ona postanu predmet spora zbog presude bilo kojeg suda u Bosni i Hercegovini. Ustavni sud može razmatrati apelaciju samo ako su protiv presude, odnosno odluke, koja se njome pobija iscrpljeni svi efektivni pravni lijekovi mogući po zakonu i ako se podnese u roku od 60 dana od dana kada je podnosilac apelacije primio odluku o posljednjem efektivnom pravnom lijeku koji je koristio. U tekstu autori iznose i razmatraju vezu između prakse Ustavnog suda Bosne i Hercegovine i odluka redovnih sudova koji se tiču problematike ratnih zločina, uz prethodne nužne napomene, te posebno pitanje primjene ustavnih prava i prava iz Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda na konkretni predmet u svjetlu Krivičnog zakona BiH. Pritom se nastoji odgovoriti i na pitanje u kojoj je mjeri praksa sudova u Bosni i Hercegovini slijedi međunarodne standarde zaštite ljudskih prava.

KLJUČNE RIJEČI: ratni zločini / Ustav Bosne i Hercegovine / Ustavni sud Bosne i Hercegovine / Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda / Krivični zakon BiH / Evropski sud za ljudska prava

1. UVODNE NAPOMENE

U periodu od 1992. do 1995. godine Bosna i Hercegovina je bila poprište oružanih sukoba u kojima su učinjena teška, sistematska i masovna kršenja međunarodnog humanitarnog prava. Sprječavanje nekažnjivosti i suočavanje sa nedavnim ratnim događajima označeno je kao jedan od osnovnih preduslova za postepeno pomirenje i napredak Bosne i Hercegovine, kako na unutrašnjem tako i na vanjskom planu. Prvi korak u suočavanju sa prošlošću jeste procesuiranje i kažnjavanje lica odgovornih za djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim humanitarnim pravom.

Za procesuiranje ratnih zločina[1] u BiH nadležan je Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), osnovan rezolucijom Savjeta bezbjednosti UN broj 837 u maju 1993. godine.[2] Kontinuirani rad MKSJ omogućio je da lica odgovorna za najteže zločine učinjene u oružanom sukobu u periodu od 1991. do 1995. godine odgovaraju za svoja djela.[3] Međutim, od 2005. godine, svjestan da mora okončati svoj rad, MKSJ je počeo ustupati predmete protiv srednjepozicioniranih i nižepozicioniranih učinilaca Bosni i Hercegovini - da dovrši postupak u tim predmetima. Pored toga, donošenjem zakona i drugih neophodnih propisa u Bosni i Hercegovini, procesuiranje ratnih zločina stavljeno je u nadležnost i domaćih pravosudnih organa, tj. Suda BiH i Tužilastva BiH, uz postojeće nadležnosti kantonalnih (u Federaciji BiH) i okružnih (u Republici Srpskoj) sudova, odnosno tužilaštava u entitetima, te Osnovnog suda i Tužilaštva Brčko Distrikta BiH.[4] Druge službe i organi (policija, Državna agencija za istrage i zaštitu[5] itd.) takođe su dio sistema institucija koje rade na otkrivanju i, svako u okviru svojih nadležnosti, odgovorni su da doprinose procesuiranju učinilaca ratnih zločina u BiH.[6]

Visoki predstavnik Međunarodne zajednice za BiH (ambasador Wolfgang Petritsch) je, u skladu sa Bonskim ovlašćenjima, 12. novembra 2000. godine, proglasio Zakon o Sudu BiH[7]. Kasnije je ovaj zakon usvojen od strane

---

[1] Pojam "ratni zločini" korišćen u ovom radu odnosi se na krivična djela učinjena u toku rata u BiH (1992-1995), a koja su propisana u glavi XVII Krivičnog zakona BiH ("Krivična djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom").

[2] Iako MKSJ ima primat u predmetima ratnih zločina, njegova nadležnost je paralelna, a ne isključiva.

[3] Nadležnost MKSJ je takođe priznata u članu IX i Aneksu IV, član II, stav 8 Dejtonskog mirovnog sporazuma koji utvrđuje da: "Svi nadležni organi vlasti u BiH sarađivaće sa… Međunarodnim sudom za bivšu Jugoslaviju i omogućiti mu neograničen pristup (a naročito će postupati po naredbama koje su izdate u skladu sa članom 29 Statuta ovog suda".

[4] Domaći sudovi u BiH, i redovni i vojni, počeli su da procesuiraju predmete ratnih zločina još u vrijeme sukoba i neposredno nakon njega. Odliv stručnih kadrova u pravosuđu i advokaturi, te materijalna razaranja i nedostatak odgovarajuće opreme i prostorija onemogućio je sudove u BiH da sude na efikasan i pravilan način.

[5] SIPA (Državna agencija za istrage i zaštitu - engl. State Investigation and Protection Agency) je bosanskohercegovačka državna policijska agencija. SIPA je pod direknom upravom Ministarstva bezbjednosti BiH, te je prva policijska agencija na državnom nivou nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma.

[6] Balkanski ratovi su počeli u Hrvatskoj 1991. godine, da bi se sukob potom proširio u Bosnu i Hercegovinu (1992. godine). Prema podacima sarajevskog Istraživačko-dokumentacionog centra, samo u Bosni i Hercegovini bilo je oko sto hiljada mrtvih. U traumatizovanim društvima koja su nastala iza rata, mnogi su osuđene ratne zločince doživljavali kao nacionalne heroje – kao branioce, a ne kao učinioce ratnih zločina. Vid. Tokača, M. (2007), Projekat "Gubici stanovništva: konačni rezultati", Javna prezentacija baze podataka o žrtvama IDC-a (Istraživačko-dokumentacionog centra), Sarajevo, 21. juni 2007. godine.

[7] "Službeni glasnik BiH" broj 29/00.

Parlamentarne skupštine BiH, te mijenjan i dopunjavan više puta[8] Prema ovom zakonu, Sud BiH ima krivičnu, upravnu i apelacionu nadležnost. U okviru krivične nadležnosti Sud BiH procesuira učinioce krivičnih djela propisanih zakonima BiH kao što su, između ostalog, djela ratnih zločina, organizovanog i privrednog kriminaliteta, te korupcije. Tužilastvo BiH je nadležno za krivično procesuiranje učinilaca krivičnih djela propisanih Krivičnim zakonom BiH[9].

Uspostava Odjela I za ratne zločine u Sudu BiH i Posebnog odjela za ratne zločine u Tužilaštvu BiH, te postepeni razvoj njihovih kapaciteta, podrazumijevali su da domaće institucije i međunarodna zajednica ulože napore, iskažu opredjeljenje i izdvoje resurse. Početak rada Suda BiH i Tužilastva BiH označio je poboljšanje povjerenja i postepenu eliminaciju osnove na kojoj je nastala ili se održava klima konflikta u BiH. Naime, u BiH ima preko deset hiljada potencijalnih osumnjičenih za ratne zločine. Postavlja se sasvim opravdano pitanje koliko vremena će biti potrebno da se tako veliki broj slučajeva istraži i procesuira. Državna strategija BiH za rad na predmetima ratnih zločina iz 2008. godine[10] daje odgovor na sva ta pitanja kako bi se sankcionisanjem učinilaca na najbolji način odbranio princip legaliteta, ali i uspostavio osjećaj pravde kod žrtava ratnog zločina.

2. PRAKSA USTAVNOG SUDA BOSNE I HERCEGOVINE

Ustavni sud Bosne i Hercegovine[11] se u dosadašnjoj praksi (do 1. aprila 2012. godine) pitanjem ratnih zločina bavio u 29 predmeta. Odluka o dopustivosti i meritumu, broj AP 1785/06 od 30. marta 2007. godine, donesena po apelaciji Abduladhima Maktoufa, među prvima je koju je Ustavni sud donio rješavajući veliki broj pravnih pitanja koja su vezana za krivična djela ratnih zločina. U ovoj odluci Ustavni sud se bavio različitim aspektima ljudskih prava. Dao je odgovore na pitanja u vezi različitih aspekata prava na pravično suđenje iz člana 6 Evropske konvencije (primjena blažeg zakona – retroaktivna primjena krivičnog zakona), kažnjavanja samo na osnovu zakona u kontekstu člana 7 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda[12] itd.

2.1. U odnosu na član 7 Evropske konvencije – kažnjavanje samo na osnovu zakona

U pomenutoj odluci broj AP 1785/06 apelant je je tvrdio da retroaktivna primjena Krivičnog zakona BiH u predmetnom krivičnom postupku predstavlja

[8] "Službeni glasnik BiH" br. 16/02, 24/02, 3/03, 37/03, 42/03, 4/04, 9/04, 35/04, 61/04 i 32/07.
[9] "Službeni glasnik BiH" br. 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07 i 8/10.
[10] Državna strategija predstavlja plan za rješavanje nekih od najtežih problema koji otežavaju efikasno i efektivno procesuiranje velikog broja neriješenih predmeta ratnih zločina u BiH (pravosudje.ba/vstv/faces/docservlet?p_id_doc=1370).
[11] U daljnjem tekstu : Ustavni sud.
[12] U daljnjem tekstu : Evropska konvencija.

povredu člana 7 Evropske konvencije, ističući da je, umjesto toga, trebalo primijeniti Krivični zakon SFRJ[13]. Ustavni sud je odbio apelaciju, te zaključio da je primjena Krivičnog zakona BiH dozvoljena po članu 7 stav 2 Evropske konvencije. Ustavni sud je istakao da su ratni zločini "zločini prema međunarodnom pravu" u univerzalnom smislu nadležnosti za procesuiranje tako da i osuda za takva djela, prema zakonu koji je naknadno propisao i utvrdio određena djela kao krivična i propisao posebnu krivičnu sankciju, a koji to nisu bili prema zakonodavstvu koje je bilo na snazi u vrijeme kada su djela učinjena, ne bi bila suprotna članu 7 Evropske konvencije.

Stav 2 člana 7 Evropske konvencije upućuje na "opšta pravna načela civilizovanih naroda", a odredba člana III/3.b) Ustava BiH utvrđuje da su "opšta načela međunarodnog prava sastavni dio pravnog poretka Bosne i Hercegovine i entiteta". Iz ovakve odredbe proizlazi da su ta načela sastavni dio pravnog poretka u Bosni i Hercegovini, čak i bez posebne ratifikacije konvencija i drugih dokumenata koji regulišu njihovu primjenu, pa samim tim i Statuta MKSJ iz 1993. godine.[14]

Ustav BiH je dio međunarodnog ugovora, što ne umanjuje njegov značaj, ali dovoljno jasno ukazuje na poziciju međunarodnog prava u pravnom poretku Bosne i Hercegovine. Uz to, niz međunarodnih konvencija, između ostalih i Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948), Ženevske konvencije I-IV o zaštiti žrtava rata (1949) i Dopunski protokoli I-II (1977), uzdignuto je na ustavni princip i imaju svoju direktnu primjenu u Bosni i Hercegovini.[15]

Tekst člana 7 stav 1 Evropske konvencije je ograničen na predmete u kojima je optuženi proglašen krivim i osuđen za učinjeno krivično djelo. Član 7 stav 1 Evropske konvencije, međutim, ne zabranjuje retroaktivnu primjenu zakona niti uključuje princip *ne bis in idem*. Član 7 stav 1 Evropske konvencije takođe ne bi mogao biti primijenjen na slučajeve kao u Ujedinjenom Kraljevstvu u Zakonu o ratnim štetama iz 1965. godine, prema kojem je pravilo običajnog prava, koje je zahtijevalo kompenzaciju privatne imovine u određenim okolnostima za vrijeme ratnih razaranja, vraćeno na snagu sa retroaktivnim dejstvom.

Ustavni sud ističe da se član 7 stav 1 Evropske konvencije tiče krivičnih djela "prema nacionalnom ili međunarodnom pravu". Isto tako, Ustavni sud posebno ukazuje na tumačenja člana 7 u nizu tekstova koji razmatraju ovu problematiku, a koji se zasnivaju na stavovima Evropskog suda prema kojima osuda, koja je rezultat retroaktivne primjene nacionalnog prava, neće predstavljati kršenje člana 7 Evropske konvencije ukoliko je osuda zasnovana na zločinu prema "međunarodnom pravu" u vrijeme kada je djelo učinjeno.

---

[13] "Službeni list SFRJ" br. 44/76, 36/77, 56/77, 34/84, 37/84, 74/87, 57/89, 3/90, 38/90 i 45/90.

[14] UN dok. S25704.

[15] Nije nevažno napomenuti da je i bivša SFRJ bila potpisnica ovih konvencija, a da je Bosna i Hercegovina, kao međunarodno priznati subjekt, u momentu proglašenja nezavisnosti, 6. marta 1992. godine, prihvatila sve konvencije koje je ratifikovala bivša SFRJ, a time i navedene konvencije koje je kasnije preuzeo i Aneks 4, odnosno Ustav BiH.

Ovakav stav je posebno relevantan za predmetni i slične slučajeve, jer suštinsko pitanje koje proizlazi iz apelacije jeste upravo pitanje primjene, prije svega, međunarodnog prava, a ne pitanje primjene jednog ili drugog krivičnog zakona, bez obzira na njihov sadržaj i sankcije koje predviđaju.

Pored navedenog, Ustavni sud ukazuje, a to se odnosi i na pitanje retroaktivne primjene krivičnog zakonodavstva i na pitanje "blaže kazne", da je član 7 Evropske konvencije, u vrijeme neposredno nakon Drugog svjetskog rata, formulisan sa posebnom namjerom da sadrži opšte principe prava koje su usvojili civilizovani narodi pri čemu je pojam "civilizovani narodi" preuzet iz člana 38 Statuta Međunarodnog suda pravde, čija se sudska praksa prihvata kao treći formalni izvor međunarodnog javnog prava. Drugim riječima, Statut Međunarodnog suda pravde se odnosi na države članice tog suda, a pravila koja on utvrđuje predstavljaju izvor prava koji se odnosi čak i na opštinske nivoe vlasti. U tom kontekstu, Statut Međunarodnog suda pravde, slično kao i član 7 Evropske konvencije, izlazi iz okvira nacionalnog prava i odnosi se na "narode" uopšteno. U skladu s tim, Ustavni sud smatra da se standardi za njihovu primjenu moraju tražiti u tom kontekstu, a ne samo u nacionalnom okviru.

2.2. Član 14 Evropske konvencije (zabrana diskriminacije)

U kontekstu odluke AP 1785/06 bitno je napomenuti i nekoliko stavova koje je Ustavni sud istakao razmatrajući član 14 Evropske konvencije (zabrana diskriminacije). Važnost ove odluke ogleda se u stavu Ustavnog suda da u situaciji kada nadležni sud utvrdi da je odluka koja je predmet osporavanja ustavna, a apelant se poziva na nejednak tretman u odnosu na druge slučajeve čija ustavnost nije osporena, takvoj apelaciji očigledno nedostaje pravni osnov. Osim toga, Ustavni sud posebno ukazuje na činjenicu da entitetski krivični zakoni uopšte ne sadrže odredbe koje se tiču "krivičnih djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom" (a što sadrži Krivični zakon BiH), niti imaju ugrađenu odredbu ekvivalentnu članu 4a Krivičnog zakona BiH, tj. nemaju ugrađen član 7 Evropske konvencije u svojim odredbama. U postupcima koji se vode pred Sudom BiH, na osnovu Krivičnog zakona BiH i Zakona o krivičnom postupku BiH[16], odnosno zakona za koje u ovom predmetu nije utvrđeno postojanje povrede ustavnih prava niti prava iz Evropske konvencije, neosnovano je pozivanje na diskriminaciju zbog postupanja sudova i zakonodavstva na entitetskom nivou u slučajevima koji se vode pred Sudom BiH na osnovu Krivičnog zakona BiH i Zakona o krivičnom postupku BiH kada u konkretnom postupku nije utvrđeno postojanje povrede ustavnih prava niti prava iz Evropske konvencije. Osim toga, prema stavu Ustavnog suda, pitanje neusklađenosti zakona i sudske prakse na različitim nivoima može otvoriti pitanje usklađenosti entitetskih sa zakonima Bosne i

[16] "Službeni glasnik BiH" br. 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08 i 12/09.

Hercegovine, a nikako usklađivanje zakona Bosne i Hercegovine sa entitetskim zakonodavstvom.[17]

2.3. Pravna pitanja u vezi člana 2 protokola broj 7 uz Evropsku konvenciju

Obim člana 2 Protokola broj 7 uz Evropsku konvenciju u osnovi je određen konceptom "krivično djelo" i "sud", te riječima "osuda i kazna". Značenje riječi "krivično djelo" tijesno je povezano sa idejom "krivične optužbe" iz člana 6 Evropske konvencije. Dalje, član 2 Protokola broj 7 uz Evropsku konvenciju podrazumijeva postojanje "osude i kazne", s tim da ove pojmove treba autonomno tumačiti. Član 2 Protokola broj 7 uz Evropsku konvenciju ne može se primjenjivati ukoliko lice nije osuđeno i kažnjeno zbog nedostatka dokaza ili krivice. Najzad, pojam "sud" upućuje na organe koji su sudovi u okviru značenja člana 6 stav 1 Evropske konvencije.

Iz stava 1 člana 2 Protokola broj 7 uz Evropsku konvenciju nedvosmisleno proizlazi da o ostvarivanju prava na žalbu, odnosno o modalitetima preispitivanja, odlučuje domaće zakonodavstvo. Prema praksi Evropskog suda, iskazanoj u predmetu *Krombach*[18], države imaju široko polje procjene u utvrđivanju kako će pravo garantovano članom 2 Protokola broj 7 uz Evropsku konvenciju biti izvršavano. Polazeći od toga, "preispitivanje 'osude' i 'kazne', koje vrši viši sud, može se odnositi i na činjenice i na pravna pitanja ili biti ograničeno jedino na pravna pitanja. Bilo koje ograničenje prava na preispitivanje garantovanog ovim članom, koje je uspostavljeno u domaćem zakonodavstvu, mora, po analogiji sa pravom na pristup sudu otjelotvorenim u članu 6 stav 1 Evropske konvencije, ići za legitimnim ciljem i ne smije kršiti samu suštinu prava".

Stavom 2 člana 2 Protokola broj 7 uz Evropsku konvenciju ustanovljeni su i izuzeci od primjene prava izloženog u stavu 1 istog člana. Prvi izuzetak odnosi se na manje prestupe. Izvještaj sa objašnjenjima predlaže da vodeći kriterij u određivanju granice koja dijeli manje od ozbiljnih prestupa bude odgovor na pitanje da li je prestup kažnjiv zatvorskom kaznom ili ne. Drugi izuzetak se odnosi na slučajeve kada je domaće zakonodavstvo propisalo da u prvoj instanci sudi najviši sud zbog statusa optuženog (visoki državni zvaničnik, sudija i sl.) ili zbog prirode prestupa. U tim slučajevima takvo preispitivanje nije moguće. Najzad, treći izuzetak odnosi se na slučajeve gdje je osuda izrečena u postupku povodom žalbe na oslobađajuću presudu.

Pravo višeg suda da preispituje presudu ili kaznu Ustavni sud je razmatrao u svojoj odluci broj AP 519/07 od 29. januara 2010. godine, odlučujući o apelaciji Neđe Samardžića. U navedenoj odluci Ustavni sud je zaključio da

[17] Vidjeti i odluku Ustavnog suda u predmetu broj AP 2936/07 od 14. aprila 2010. godine.
[18] Vidi Evropski sud, presuda od 13. februara 2001. godine, aplikacija broj 29731/96, stav 96.

nemogućnošću izjavljivanja žalbe protiv presude apelacionog vijeća Odjela I za ratne zločine Suda BiH, kojom je apelant proglašen krivim i u pogledu navoda iz optužbe za koje je prvostepenom presudom bio oslobođen, nije povrijeđeno njegovo pravo na preispitivanje višeg suda. Takođe, Ustavni sud je u citiranoj odluci naveo da činjenica da Zakon o krivičnom postupku BiH nije propisivao mogućnost preispitivanja krivične presude u "trećem stepenu" u vrijeme kada je donesena osporena presuda apelacionog vijeća Odjela I za ratne zločine Suda BiH, ne predstavlja kršenje apelantovog prava garantovanog članom 2 Protokola broj 7 uz Evropsku konvenciju.

U konkretnom slučaju, prvostepenom presudom Suda BiH apelant je oslobođen od optužbi naznačenih u izreci presude, a na osnovu člana 284. tačka c) Zakona o krivičnom postupku BiH (ako nije dokazano da je optuženi učinio krivično djelo za koje se optužuje). Takođe, optužba je odbijena u dijelu naznačenom u izreci presude, a na osnovu člana 283 tačka c) Zakona o krivičnom postupku BiH (ako je optuženi aktom amnestije ili pomilovanja oslobođen od gonjenja ili se krivično gonjenje ne može preduzeti zbog zastarjelosti ili ako postoje druge okolnosti koje isključuju krivično gonjenje). Polazeći od činjenice da je član 2 stav 1 Protokola broj 7 uz Evropsku konvenciju određen konceptom "krivično djelo", "sud" i "osuda i kazna", Ustavni sud zaključuje da su garancije ustanovljene citiranim članom mogle biti primijenjene samo u odnosu na osuđujući dio presude, a ne i na dio kojim je apelant oslobođen od optužbi, jer u ovom dijelu nedostaje "osuda i kazna". U tom smislu, apelant nije bio uskraćen na pravo žalbe apelacionom vijeću Odjela I za ratne zločine Suda BiH na prvostepenu presudu kojom je u jednom dijelu proglašen krivim, kako u pogledu preispitivanja "suda", tako i u pogledu "krivičnog djela", te "osude i kazne".

Navedene stavove Ustavni sud je primijenio kao vodeće u nizu drugih predmeta koja su se odnosila na ovo pitanje.[19]

2.4. Kažnjavanje samo na osnovu zakona i ukidanje smrtne kazne

Odluka u predmetu broj AP 519/07 odnosila se i na kažnjavanje samo na osnovu zakona i ukidanje smrtne kazne, odnosno član 7 Evropske konvencije, te član 1 Protokola broj 6 uz Evropsku konvenciju i čl. 1 i 2 Protokola broj 13 uz Evropsku konvenciju.

Garancija sadržana u članu 7 Evropske konvencije je jedan od osnovnih činilaca vladavine prava i zauzima istaknuto mjesto u sistemu ostvarivanja prava zaštićenih Evropskom konvencijom. Značaj člana 7 Evropske konvencije ogleda se i u činjenici da, u skladu sa članom 15 Evropske konvencije, nije dopušteno odstupanje od primjene garancija ustanovljenih članom 7 Evropske konvencije ni u vrijeme rata ili druge javne opasnosti. Član 7 Evropske

[19] Vidjeti npr. AP 519/07 od 30. januara 2010. godine u apelaciji Neđe Samardžića.

konvencije se mora tumačiti i primjenjivati na način kojim se osigurava uspješna zaštita protiv arbitrarnog gonjenja, osude i kazne.

U praksi Evropskog suda, u pogledu tumačenja člana 7 stav 1 Evropske konvencije, uspostavljeni su sljedeći opšti principi[20]:

a) Član 7 Evropske konvencije objedinjuje princip da samo zakon može ustanoviti krivično djelo i propisati kaznu (*nullum crimen, nulla poena sine lege).* Zbog toga, prvi zadatak suda jeste da provjeri da li je, u vrijeme kada je optuženi učinio radnju koja je dovela do optuživanja i kažnjavanja, bila na snazi odredba domaćeg ili međunarodnog prava koja je takav akt činila kažnjivim. Istovremeno, član 7 Evropske konvencije zabranjuje, prvo: širenje područja primjene postojećih krivičnih djela na radnje koje ranije nisu bile krivična djela i drugo: široko tumačenje krivičnog zakona na štetu optuženog, na primjer, analogijom[21];

b) Kažnjiva djela i važeće kazne moraju biti jasno ustanovljeni zakonom.[22] Ovaj zahtjev je zadovoljen kada je pojedinac u stanju da iz sadržaja ocijeni relevantne odredbe, ako je potrebno i uz sudsku pomoć pri njenom tumačenju, koje radnje i propuštanja ga čine krivično odgovornim.[23] Kada se govori o "zakonu", član 7 Evropske konvencije podrazumijeva istovjetan koncept na koji Konvencija upućuje kada bilo gdje koristi ovaj termin, tj. koncept koji uključuje pisani zakon i sudsku praksu i podrazumijeva kvalitativne zahtjeve, uključujući dostupnost i predvidivost[24];

c) Koliko god da pravne norme u bilo kojem sistemu, uključujući krivično pravo, bile jasno definisane, postoji i neizbježno sudsko tumačenje. Uvijek će postojati potreba za pojašnjenje nejasnih pitanja i za prilagođavanje izmijenjenim okolnostima. Pri tome, postepeni razvoj krivičnog prava popunjavanjem pravnih praznina sudskim tumačenjem u državama u kojima je Evropska konvencija u primjeni, duboko je ukorijenjen i neophodan dio pravne tradicije. Član 7 Evropske konvencije ne može se tumačiti kao zabranjivanje postepenog razjašnjenja pravila krivične odgovornosti sudskim tumačenjem od slučaja do slučaja, pod uslovom da je promjena koja rezultira u skladu sa suštinom krivičnog djela i razumno bi se mogla predvidjeti[25];

d) Domašaj koncepta predvidivosti u znatnoj mjeri zavisi od sadržaja instrumenta u pitanju, oblasti koju je namijenjen pokrivati i broja i statusa onih kojima je upućen. Zakon će još uvijek zadovoljavati zahtjev predvidivosti čak i u slučaju kada lice u pitanju, u mjeri u kojoj je to razumno u datim okolnostima, mora potražiti pravni savjet da bi ocijenilo koje nužne posljedice može imati

---

[20] Vidi Evropski sud, *Konovov protiv Latvije,* presuda od 24. jula 2008. godine, aplikacija broj 36376/04.
[21] Vidi Evropski sud, *Come i drugi protiv Belgije,* aplikacije br. 32472/96, 32547/96, 32548/96, 33209/96, 33210/96 i 145, ECHR 2000-VII.
[22] Vidi Evropski sud, *Achour protiv Francuske,* aplikacija broj 67335/01, stav 41, ECHR 2006.
[23] Vidi Evropski sud, *Cantoni protiv Francuske,* presuda od 15. novembra 1996. god., Izvještaji 1996-V, p. 1627, stav 29.
[24] Vidi *Come i drugi protiv Belgije*,
[25] Vidi Evropski sud, *Streletz, Kessler and Krenz protiv Njemačke,* [GC], aplikacije br. 34044/96, 35532/97 i 44801/98, ECHR 2001-II*,* stav 50.

određena radnja. Ovo je tačno posebno u pogledu lica koja obavljaju profesionalnu aktivnost, koja su obavezna postupati sa povećanom pažnjom pri obavljanju svoje profesije. U vezi s tim, od njih se može očekivati i posebna pažnja u procjeni rizika koji takva radnja nužno može imati za posljedicu[26];

e) U skladu sa opštim pravnim principima, okrivljeni ne mogu opravdavati ponašanje koje je dovelo do njihove osude jednostavno ukazujući na to da je, ustvari, takvo ponašanje, time što se dogodilo, postalo praksa. Stoga, praksa države da toleriše ili ohrabruje određena ponašanja koja se smatraju krivičnim djelima prema domaćim ili međunarodnim instrumentima i dojam nekažnjivosti koji ovakva praksa ulijeva kod učinilaca takvih djela, ne sprječava njihovo privođenje pravdi i kažnjavanje[27];

f) U slučaju sukcesije države ili promjene političkog režima na državnoj teritoriji, u potpunosti je opravdano u državi koja se rukovodi vladavinom prava voditi krivični postupak protiv lica koja su učinila krivično djelo za vrijeme prethodnog režima. Takođe, sudovi takve države koji su zauzeli mjesto onih koji su ranije postojali, ne mogu biti kritikovani za primjenjivanje i tumačenje pravnih odredaba koje su bile na snazi u relevantnom periodu, u svjetlu principa vladavine prava kojim se rukovodi država u pitanju.[28]

U pogledu stava 2 člana 7 Evropske konvencije, organi Evropske konvencije su naveli sljedeće:

a) Stav 2 člana 7 Evropske konvencije, koji se odnosi na "suđenje i kažnjavanje" bilo kojeg lica za bilo koju radnju ili propuštanje, koji su, u vrijeme kada su učinjeni, bili krivično djelo prema opštim principima prava koje su prepoznali civilizovani narodi", uspostavlja izuzetno odstupanje od opšteg principa ustanovljenog u stavu 1 tog člana. Prema tome, oba stava su uzajamno povezana i moraju se tumačiti na saglasan način[29];

b) *Travaux preparatoires* upućuje na to da je svrha stava 2 člana 7 Evropske konvencije da precizira da se član 7 Evropske konvencije ne odnosi na zakone koji su, u potpuno izuzetnim okolnostima, doneseni nakon Drugog svjetskog rata, da bi se kaznili ratni zločini, izdaja i saradnja sa neprijateljem, prema tome, nije mu cilj niti moralna niti pravna osuda takvih zakona[30]. Takođe, ovakvo shvatanje se primjenjuje i u pogledu zločina protiv čovječnosti učinjenih u ovom periodu.[31] U stvari, tekst člana 7 Evropske konvencije nije restriktivan i treba biti interpretiran na dinamičan način - da obuhvati i druga djela koja uključuju temeljno nemoralno ponašanje koje je uopšte prihvaćeno kao krivično u nacionalnim pravima. U kontekstu navedenog se može posmatrati i Zakon o ratnim zločinima,

---

[26] Vidi Evropski sud, *Pessino protiv Francuske,* aplikacija broj 40403/02, stav 33, od 10. oktobra 2006. godine.
[27] Vidi Evropski sud, *Streletz, Kessler and Krenz,* st. 74, 77-79, 87 i 88
[28] Vidi Evropski sud, *K. H. W. protiv Njemačke (GC),* broj 37201/97, stav 84, ECHR 2001-II (izvodi).
[29] Vidi Evropski sud, *Tess protiv Latvije,* broj 34854/02, od 12. decembra 2002. godine.
[30] Vidi Evropski sud, *X protiv Belgije,* broj 268/57, odluka Komisije od 20. jula 1957. godine, Godišnjak 1, p. 241.
[31] Vidi Evropski sud, *Touvier protiv Francuske,* broj 29420/95, odluka Komisije od 13. januara 1997. godine, Odluke i izvještaji (DR) 88, p. 148 i *Papon protiv Francuske* (broj 2) broj 54210/00, ECHR 2001-XII (izvodi).

usvojen 1991. godine u Ujedinjenom Kraljevstvu, koji je potvrdio da Velika Britanija ima retroaktivnu nadležnost da sudi svakom pojedincu na temelju univerzalne nadležnosti za djela ubistva, masakriranja ili drugih djela koja predstavljaju ratni zločin učinjen u Njemačkoj ili na drugoj teritoriji pod njemačkom okupacijom tokom Drugog svjetskog rata.

U predmetu *Kokkinakis protiv Grčke*[32] Evropski sud je tumačio član 7 Evropske konvencije tako da taj član nije ograničen na zabranu retroaktivne primjene krivičnog zakona na aplikantovu štetu, već taj član, mnogo uopštenije, sadrži princip da samo zakon može ustanoviti postojanje krivičnog djela i da samo zakon može propisati kaznu (*nullum crimen, nulla poena sine lege*), kao i princip da se krivični zakon ne smije široko tumačiti na štetu optuženog. U navedenom predmetu Evropski sud je posebno istaknuo da je ovaj zahtjev člana 7 Evropske konvencije zadovoljen kada pojedinac iz sadržaja relevantne odredbe, ukoliko je potrebno i uz pomoć tumačenja suda, može shvatiti koje krivične radnje i propusti ga mogu učiniti krivično odgovornim.

U vezi sa navodima iz apelacije kojima se problematiziraju pojmovi "blažeg zakona" i "blaže kazne", kao i "retroaktivne primjene zakona", Ustavni sud se poziva na obrazloženje koje je u povodu istih pitanja izneseno u predmetu broj AP 1785/06.[33] U tom smislu, ukazano je i na stanovište Evropskog suda u predmetu broj 51891/99, *Naletilić protiv Hrvatske*, od 4. maja 2000. godine, prema kojem: "U pogledu aplikantovih navoda da ga MKSJ može osuditi na težu kaznu nego domaći sudovi ukoliko bi im bilo omogućeno da vrše svoju nadležnost i okončaju postupak protiv njega, Evropski sud primjećuje da čak i pod pretpostavkom da je član 7 primjenjiv u konkretnom slučaju, specifična odredba koja bi se mogla primijeniti bi bila odredba stava 2 prije nego stava 1 člana 7 Konvencije. To znači da druga rečenica člana 7 stav 1 Konvencije, na koju se pozvao aplikant, ne može biti primijenjena".

Dalje, apelant smatra da je Sud BiH pri ocjeni "blažeg zakona" zanemario da, u skladu sa članom 1 Protokola broj 6 i čl. 1 i 2 Protokola broj 13, nije mogla biti izrečena smrtna kazna propisana Krivičnim zakonom SFRJ, pa da je, u tom smislu, ovaj zakon bio blaži za njega. U vezi sa tim, Ustavni sud podsjeća na to da su svi zakoni koji su predviđali pogubljenje lica nakon 14. decembra 1995. godine bili u očiglednoj suprotnosti sa Ustavom BiH, te od navedenog datuma nisu mogli proizvoditi pravni učinak. Dalje, kao što je Ustavni sud konstatovao u citiranoj odluci u predmetu broj AP 1785/06, ni u jednoj državi bivše Jugoslavije u zakonodavstvu nije postojala mogućnost izricanja doživotnog zatvora niti dugotrajnih zatvorskih kazni, a što je MKSJ često činio (slučaj Krstić, Galić itd.). Istovremeno, koncept Krivičnog zakona SFRJ je bio takav da nije predviđao postojanje dugotrajnog niti doživotnog zatvora, nego je za najteža krivična djela propisivao smrtnu kaznu, a za lakše oblike maksimalne zatvorske kazne do 15 godina zatvora. Dakle, jasno je da se ne može odvojiti

[32] Serija A, br. 260-A, str. 22, stav 52.
[33] Vidi Ustavni sud, odluka o dopustivosti i meritumu, broj AP 1785/06 ("Službeni glasnik BiH" broj 57/07).

jedna sankcija od cjelokupnosti cilja koji se želio postići krivičnom politikom u vrijeme važenja tog zakona. U vezi s tim, Ustavni sud je konstatovao da nije moguće jednostavno "odstraniti" jednu sankciju i primijeniti druge, blaže sankcije i time praktično ostaviti neadekvatno sankcionisana najteža krivična djela. Najzad, u konkretnom slučaju radi se o krivičnom djelu ratnog zločina kao "zločina po međunarodnom pravu" u univerzalnom smislu nadležnosti za procesuiranje, koje je Krivičnim zakonom BiH naknadno propisano kao krivično djelo i za koje je propisana krivična sankcija.[34]

Zatim, Ustavni sud je zaključio da su neosnovani navodi iz apelacije kojima se ističe da smrtna kazna propisana Krivičnim zakonom SFRJ nije mogla biti izrečena s obzirom na prioritetnu primjenu Evropske konvencije i njenih protokola u Bosni i Hercegovini, te da se, u skladu s tim, morala primijeniti odredba člana 38 stav 2 navedenog zakona, koja je predviđala da se umjesto smrtne kazne može izreći kazna zatvora od 20 godina. Naime, apelant je optužen i osuđen za krivično djelo ratnog zločina protiv čovječnosti, kao zločina po međunarodnom pravu, koje je propisano i sankcionisano Krivičnim zakonom BiH, ali koje Krivičnim zakonom SFRJ nije bilo propisano kao kažnjivo, pa, u skladu s tim, nije bilo ni sankcionisano.[35]

Ustavni sud zapaža da je Sud BiH u svojoj novijoj praksi,[36] pozivajući se na stanovište Ustavnog suda BiH iskazano u citiranoj odluci u predmetu broj AP 1785/06 da "[...] različita primjena zakona u sličnim predmetima dopušta se ako iza nje stoji razuman i opravdan razlog", pri ocjeni "blažeg zakona" usvojio stanovište da je u predmetu o kojem je tom prilikom odlučivao Krivični zakon SFRJ, kao preuzeti krivični zakon koji je važio u vrijeme izvršenja krivičnog djela u tom slučaju, "blaži zakon" u odnosu na Krivični zakon BiH. Ovakvo stanovište Sud BiH je obrazložio stavom da se jedan te isti zakon može pokazati, u zavisnosti od konkretnih okolnosti, u jednoj situaciji kao blaži, a u drugoj kao teži, pa je, u situaciji kada je više zakona u konkurenciji, potrebno procijeniti prema kojem zakonu učinilac ima veću mogućnost za povoljan ishod.[37]

Međutim, ovakvo stanovište ni na koji način ne dovodi u pitanje primjenu iznesenih stavova Ustavnog suda u pogledu procesuiranja i kažnjavanja ratnog zločina. Naime, u citiranoj presudi i Sud BiH konstatuje[38] da je član 4a Krivičnog zakona BiH primjenjiv na krivično djelo zločina protiv čovječnosti, kao krivično djelo po opštim principima međunarodnog prava, učinjeno u vrijeme kada je bio na snazi preuzeti Krivični zakon, jer taj zakon uopšte nije propisivao ovo krivično djelo. U vezi s tim, Sud BiH je istakao da je potrebno direktno primijeniti član 7 stav 2 Evropske konvencije koja se na osnovu člana II/2 Ustava BiH direktno primjenjuje u Bosni i Hercegovini i ima prioritet nad

---

[34] Vidjeti odluku u predmetima broj AP 2126/06 od 15. aprila 2009. godine, apelanta Draška Krndije i AP 2216/07 od 25. februara 2010. godine, apelanta Nikole Kovačevića.
[35] Vidjeti AP 3620/07 od 14. aprila 2010. godine, apelanta Bobana Šimšića.
[36] Vidi Sud BiH, presuda broj X-KRŽ-06/299 od 25. marta 2009. godine, dostupna na web-stranici Suda BiH *www.sudbih.gov.ba*.
[37] Tačka 133 navedene presude.
[38] Vidi tač. 120 i 121 citirane presude.

svim drugim zakonima. Takođe, navedeni član ne dopušta da, ako se ne inkriminišu u nacionalnom zakonodavstvu određene radnje kao krivična djela, a koje su kao takve prepoznate prema opštim principima međunarodnog prava, njihovi učinioci izbjegnu suđenje i kažnjavanje.

Zbog svega navedenog, te imajući u vidu i primjenu člana 4a Krivičnog zakona BiH u vezi sa članom 7 stav 1 Evropske konvencije, Ustavni sud zaključuje da u konkretnom slučaju primjena Krivičnog zakona BiH u postupku pred Sudom BiH ne predstavlja kršenje člana 7 Evropske konvencije.

2.5. Pravo na pravično suđenje

Pravo na pravično suđenje obuhvata više zahtjeva, koji se moraju ispoštovati da bi se moglo reći da postupak u konkretnom predmetu ispunjava minimum standarda pravičnog suđenja u skladu sa zahtjevima člana 6 Evropske konvencije. Prvi zahtjev, koji se odnosi na pravično suđenje, jeste pravo pristupa sudu, što znači da samo sud pune jurisdikcije kao nezavisan i nepristran organ može odlučiti o osnovanosti krivične optužbe protiv nekog lica. Drugi zahtjev iz člana 6 Evropske konvencije jeste pretpostavka nevinosti, tj. svako ko je optužen za krivično djelo smatraće se nevinim dok se ne dokaže njegova krivica na osnovu zakona. Treći zahtjev insistira na jednakosti postupanja strana u postupku, koja obuhvata nekoliko zahtjeva, kao što su: da se optuženi u najkraćem roku, podrobno i na jeziku koji razumije, obavijesti o prirodi i razlozima optužbe protiv njega; da mu se osiguraju adekvatno vrijeme i mogućnosti, potrebni za pripremanje odbrane; da se brani lično ili uz pomoć branioca kojeg sam izabere ili da, ukoliko ne raspolaže sredstvima da plati pravnu pomoć, ovu pomoć dobije besplatno, kada to interesi pravde zahtijevaju; da sam ispituje ili postigne ispitivanje svjedoka protiv sebe i da se osigura prisustvo i saslušanje svjedoka u njegovu korist pod istim uslovima koji važe i za one koji svjedoče protiv njega i, konačno, da dobije besplatnu pomoć prevodioca ukoliko ne razumije ili ne govori jezik koji se upotrebljava na sudu. Zadovoljenje principa jednakosti u postupanju podrazumijeva da svako ko je strana u postupku mora imati razumnu mogućnost zastupanja odbrane ili optužbe pod uslovima koji ga neće dovesti u nepovoljniji položaj i suštinsku nejednakost u odnosu na suprotnu stranku. Uspostavljanje principa pravične ravnoteže mora, u suštini, dovesti do principa apsolutne ravnopravnosti stranaka u postupku.

2.5.1. Suđenje pred zakonom ustanovljenim sudom

Odluka u predmetu broj AP 519/07 bitna je i u vezi aspekta člana 6 Evropske konvencije koji se odnosi na pitanje suđenja pred zakonom ustanovljenim sudom. Što se tiče uslova iz člana 6 stav 1 Evropske konvencije, sud mora biti "ustanovljen zakonom", a prema praksi nadzornih organa Evropske konvencije, ustrojstvo, organizacija i djelovanje sudova treba da budu propisani na nivou

zakonodavne vlasti (dakle, parlamenta ili drugog najvišeg zakonodavnog organa), a ne da ih propisuju druge grane vlasti, posebno izvršne vlasti.

Praksa Evropskog suda o pitanju nadležnosti u kontekstu pojma "sud" postavila je kriterije kojima se služi pri donošenju odluka o tome da li predmetna ustanova predstavlja "sud" prema članu 6 stav 1 Evropske konvencije. Pri tome je istaknuto da pojam "sud" u suštinskom smislu riječi "određuje njegova sudska funkcija, dakle, to što on donosi odluke o pitanjima iz svoje nadležnosti na osnovu pravnih normi i nakon postupka koji je proveden na propisani način".[39] Prema tome, da bi ispunio zahtjev "zakonom ustanovljenog suda" iz člana 6 stav 1 Evropske konvencije, sud ne samo da mora biti osnovan u skladu sa zakonom već mora i suditi u okviru zakonom propisane nadležnosti.

Ustavni sud smatra da iz navedenog proizlazi da, prema sudskoj praksi Evropskog suda, "sud" u smislu člana 6 stav 1 Evropske konvencije, u suštini, određuje i njegova nadležnost. Najzad, prema praksi Ustavnog suda i Evropskog suda, pitanje poštovanja principa pravičnog postupka treba sagledati na osnovu postupka u cjelini. Imajući u vidu složenost i višestepenost krivičnog postupka, eventualni propusti i nedostaci koji se pojave u jednoj fazi postupka, mogu biti ispravljeni u nekoj od narednih faza tog postupka. Dakle, generalno gledajući, nije moguće utvrditi da li je krivični postupak bio pravičan dok se postupak pravnosnažno ne okonča.[40]

U vezi sa apelantovim navodima o tome da mu je pravo na pravično suđenje povrijeđeno zbog toga što nije imao postupak pred "nadležnim sudom", Ustavni sud podsjeća na to da je Sud BiH ustanovljen Zakonom o Sudu BiH koji je donio Visoki predstavnik za BiH, a naknadno potvrdila Parlamentarna skupština BiH. Članom 13 navedenog zakona ustanovljena je krivična nadležnost Suda BiH, odnosno Sud BiH je nadležan za krivična djela propisana Krivičnim zakonom BiH i drugim zakonima Bosne i Hercegovine. Takođe, citirana odredba mora se čitati u vezi sa članom 23 Zakona o krivičnom postupku BiH koji propisuje stvarnu nadležnost Suda BiH (između ostalog, da sudi u prvom stepenu u krivičnim stvarima u granicama svoje stvarne nadležnosti određene zakonom). Najzad, Krivičnim zakonom BiH u članu 172 propisano je krivično djelo zločina protiv čovječnosti. Dalje, da bi sud bio "ustanovljen zakonom", mora i suditi u okviru propisane nadležnosti.

Ustavni sud podsjeća na to da način na koji će nadležne vlasti regulisati pitanje nadležnosti sudova, kao i mogućnost preuzimanja nadležnosti u određenim stvarima, predstavlja pitanje koje se ubraja u slobodnu procjenu države. Međutim, ta slobodna procjena nije apsolutna već je ograničena principom vladavine prava koji, između ostalog, zahtijeva da zakoni budu dovoljno precizni i jasni kako bi se izbjegla proizvoljnost u odlučivanju. To je naročito važno za

---

[39] Vidi Evropski sud, *Belilos protiv Švajcarske*, presuda od 29. aprila 1988. godine, serija A, broj 132, str. 29, stav 64.
[40] Vidi Evropski sud, *Barbera, Meeseque i Jabardo protiv Španije*, presuda od 6. decembra 1988. godine, serija A, broj 146, stav 68 i Ustavni sud, odluka broj U 63/01 od 26. juna 2003. godine, tačka 18, objavljena u "Službenom glasniku BiH" broj 38/03.

propise koji na bilo koji način regulišu krivičnopravnu oblast s ciljem osiguranja provođenja pravičnog postupka. Jedan od neodvojivih elemenata pravičnog postupka je njegova zakonitost, uz koju je tijesno vezano pitanje stvarne nadležnosti suda. Da bi se ovako postavljenim konceptom principa zakonitosti moglo u potpunosti ostvariti pravo na pravičan postupak, zakonodavac mora propisati jasna pravila o tome da samo sud koji je unaprijed određen zakonom kao nadležan može suditi za krivična djela iz njegove nadležnosti. S druge strane, ako zakonodavac želi propisati i pravila prema kojima stvarnu nadležnost u određenim krivičnopravnim stvarima može preuzeti drugi sud, osim onog zakonom propisanog, onda mora, s ciljem poštovanja principa vladavine prava uopšteno i principa zakonitosti kao njegovog neodvojivog elementa, precizno i jasno propisati pod kojim uslovima do toga može da dođe.

U konkretnom slučaju, članom 23 Zakona o krivičnom postupku BiH, koji se mora čitati u vezi sa članom 13 Zakona o Sudu BiH, propisana je stvarna, odnosno krivična nadležnost Suda BiH i u tom smislu ne postoji dilema da je Sud BiH "sud koji je unaprijed određen zakonom kao nadležni sud da sudi za krivična djela iz njegove nadležnosti". Dalje, članom 449 Zakona o krivičnom postupku BiH propisano je kada i pod kojim uslovima Sud BiH može, odnosno ne može preuzeti predmet iz svoje nadležnosti, koji se u momentu stupanja na snagu Zakona o krivičnom postupku BiH nalazio u nekom drugom sudu. Ustavni sud smatra da je Sud BiH u pogledu osnova za zasnivanje svoje nadležnosti dao detaljno obrazloženje koje ima uporište u navedenim zakonima i koje se ne može ocijeniti kao arbitrarno. Imajući u vidu izneseno, Ustavni sud zaključuje da u konkretnom slučaju nije povrijeđeno apelantovo pravo garantovano članom II/3.e) Ustava BiH i članom 6 stav 1 Evropske konvencije.

2.5.2. Ravnopravnost stranaka

Kada je riječ o aspektima člana 6 Evropske konvencije bitno je spomenuti i odluku Ustavnog suda u predmetu broj AP 408/07 od 11. februara 2010. godine u kojoj je, između ostalog, razmatrano pitanje ravnopravnosti stranaka u kontekstu prihvatanja utvrđenih činjenica koje se odnose na postojanje širokog i sistematičnog napada na civilno stanovništvo, kao bitnog elementa krivičnog djela koje je apelantu stavljeno na teret, koje su utvrđene pravnosnažnim presudama MKSJ pred redovnim sudovima u BiH. U navedenoj odluci Ustavni sud je istakao "da Zakon o ustupanju predmeta Zakon o ustupanju predmeta MKSJ Tužilaštvu Bosne i Hercegovine i korišćenju dokaza pribavljenih od MKSJ u postupcima pred sudovima u Bosni i Hercegovini[41] kao *lex specialis* daje mogućnost za takvo postupanje suda". Osim toga, Ustavni sud zapaža da je prvostepeni sud u obrazloženju presude jasno naveo da je u toku postupka pred tim sudom data razumna mogućnost apelantu i njegovoj odbrani da osporavaju zaključak o prihvatanju navedene činjenice dokazanom,

[41] "Službeni glasnik BiH" broj 61/04.

te da su ti prigovori odbrane odbijeni kao paušalni. Takođe, iz obrazloženja prvostepene presude proizlazi da je zaključak o dokazanosti navedene činjenice, osim presudama MKSJ, potkrijepljen i ostalim provedenim dokazima. Apelant, međutim, ni u žalbi protiv prvostepene presude ni u apelaciji nije ničim dokazao da su njegova prava u vezi s tim zaista povrijeđena, a posebno zbog toga što činjenica postojanja širokog i sistematskog napada na nesrpsko civilno stanovništvo na navedenom području predstavlja jednu uopštnu činjenicu koja konkretnu radnju izvršenja stavlja u širi kontekst ratnog događanja i koja kao takva ne potvrđuje apelantovu odgovornost.[42]

2.5.3. Pravo na suđenje u razumnom roku

Prema konzistentnoj praksi Evropskog suda i Ustavnog suda, razumnost dužine trajanja postupka mora se cijeniti u svjetlu okolnosti pojedinog predmeta, vodeći računa o kriterijima uspostavljenim sudskom praksom Evropskog suda, a naročito o složenosti predmeta, ponašanju podnosioca zahtjeva i mjerodavnih vlasti, kao i o važnosti onoga što se za podnosioca zahtjeva dovodi u pitanje u sporu.[43]

U odluci o dopustivosti i meritumu Ustavnog suda, broj AP 1109/08 od 13. oktobra 2010. godine, povodom apelacije Dominika Ilijaševića, radilo se o krivičnom postupku koji je vođen protiv apelanta zbog krivičnog djela ratnog zločina protiv civilnog stanovništva, dakle krivičnog djela koje spada u grupu najtežih krivičnih djela. Stoga je Ustavni sud smatrao da taj postupak, imajući u vidu činjenice konkretnog slučaja (počinjenje zločina na više lokacija, saslušanje većeg broja svjedoka - preko 50 i okolnost da je u zločinima ubijen veći broj civila), te pravna pitanja koja pokreće, spada u kategoriju izuzetno složenih predmeta.

U vezi s apelantovim ponašanjem, Ustavni sud zapaža da se apelant sve vrijeme branio šutnjom, što je, naravno, njegovo pravo i to mu se ne može staviti na teret. Međutim, Ustavni sud smatra da je takvo apelantovo ponašanje za posljedicu imalo dodatno opterećenje za sud u smislu utvrđivanja relevantnih činjenica bitnih za presuđenje, budući da je sud te činjenice morao dokazivati drugim dokazima, što po mišljenju Ustavnog suda u ovako složenim predmetima ipak objektivno doprinosi trajanju postupka. S druge strane, posmatrajući ponašanje redovnih sudova, proizlazi da je prvostepeni sud kontinuirano preduzimao procesne radnje iz svoje nadležnosti. Iz obrazloženja presude proizlazi da je sud saslušao veliki broj svjedoka, da je vršio radnje suočenja, da je preduzeo niz radnji i obavio više komunikacija s MKSJ, te da je izveo izuzetno veliki broj materijalnih dokaza. Takođe, proizlazi da su dužini postupka doprinijele i određene objektivne okolnosti, odnosno procesne situacije zbog kojih je postupak protiv apelanta

[42] Vidjeti odluku Ustavnog suda, broj AP 966/07 od 12. januara 2010. godine.
[43] Vidi Evropski sud, *Camasso protiv Hrvatske*, aplikacija broj 15733/02, presuda od 13. januara 2005. god., stav 32.

u nekoliko navrata vođen iznova (smrt jednog od članova sudskog vijeća u završnoj fazi postupka, stupanje na snagu novog zakona o krivičnom postupku). S obzirom na navedeno, odnosno imajući u vidu postupak u cjelini, te svu njegovu složenost kao i objektivne okolnosti koje su doprinijele njegovoj dužini, Ustavni sud zaključuje da donošenjem meritorne odluke u roku od sedam godina i četiri mjeseca nije povrijeđeno apelantovo pravo na pravično suđenje u razumnom roku iz člana II/3.e) Ustava BiH i člana 6 stav 1 Evropske konvencije.

2.6. Individualna i komandna odgovornost

Kada je riječ o krivičnopravnoj odgovornosti apelanta kao pojedinca, Ustavni sud se tim pitanjem bavio i u predmetu AP 702/05 od 30. marta 2007. godine, odlučujući o apelaciji Vlastimira Pušare. Ustavni sud se osvrnuo na pitanje individualne i komandne odgovornosti jer je posebno pitanje na koje je apelacija ukazivala bilo da li je apelant, kao običan vojnik, mogao učiniti krivična djela koja mu se stavljaju na teret. Konkretno, da li je apelant imao mandat i stvarnu moć da oslobodi navodno nezakonito zatvorene civile ili spriječi izvršenje tih krivičnih djela, odnosno da li je kao pojedinac mogao izvršiti krivično djelo ratnog zločina koje mu stavlja na teret i za koje je osuđen. Ustavni sud je istakao da "krivično zakonodavstvo koje određuje ratne zločine ne pravi razliku da li je te zločine izvršio običan vojnik ili lice koje ima određenu komandnu odgovornost, jer zakonski izraz `ko kršeći pravila međunarodnog prava za vrijeme rata, oružanog sukoba ili okupacije naredi da se izvrši napad na civilno stanovništvo ... ili ko izvrši neko od navedenih djela` sugeriše da to može uraditi svako lice, dakle i pojedinac, bez obzira na njegovu komandnu odgovornost". S druge strane, ovim krivičnim djelima zapravo se sankcioniše ratni zločin prema civilnom stanovništvu koji je definisan Ženevskim konvencijama, a ti međunarodni pravni akti ne prave razliku da li je taj zločin učinilo lice koje ima komandna ovlašćenja ili običan vojnik, kako je i navedeno u stavu 1 člana 33 Ženevske konvencije o zaštiti građanskih lica za vrijeme rata od 12. avgusta 1949. godine. Zakonske odredbe insistiraju na učestvovanju u povredama koje narušavaju običaje ratovanja i krivičnih djela protiv čovječnosti koje može izvršiti svako lice koje učestvuje u ratu, pa zato nije neophodno uključivanje komandne odgovornosti kao uslova za krivičnu odgovornost u izvršenju ratnih zločina[44]. I konačno, odredbe Ženevske konvencije i dopunski protokoli su inkorporirani u krivični zakon koji je ovdje primijenjen, pa samim kršenjem krivičnog zakona povređuju se i odredbe Ženevske konvencije i dopunskih protokola. Pored toga,

[44] Apelant se pozvao na nedostatak stvarnih ovlašćenja da oslobodi zatvorenike, navodeći pri tom slučajeve Delalić, odnosno Delić (predmet Čelebići) koji je vođen pred MKSJ. Međutim, optuženi Delalić je oslobođen od optužbe po komandnoj odgovornosti, jer nije dokazano da je imao efektivnu kontrolu nad logorom Čelebići, a optuženi Delić je oslobođen optužbe da je imao saznanja o zločinima koji su učinjeni u tom logoru i da je lično učestvovao u zločinima nad zatvorenicima. MKSJ ih je oslobodio na osnovu člana 7 stav 3 Statuta MKSJ, koji je apelant greškom zamijenio za član 7 Evropske konvencije. Pitanje koje se odnosilo na apelanta nikako se ne odnosi na komandnu odgovornost, već na direktno učestvovanje u izvršenju inkriminisanih radnji.

primjena odredbi ovih dodatnih sporazuma o ljudskim pravima je uslovljena na pozivanje apelanta na pravo na nediskriminaciju iz člana II/4 Ustava BiH, što apelant nije učinio u konkretnoj apelaciji. Ustavni sud podsjeća da se Evropska konvencija direktno primjenjuje u Bosni i Hercegovini i ima supremaciju nad svim ostalim zakonskim aktima, dok se dodatni sporazumi primjenjuju samo ako se, povodom njih, apelant poziva na nediskriminaciju predviđenu članom II/4 Ustava BiH.

2.7. Ostali predmeti ratnih zločina

Navedeni stavovi primijenjeni su kao vodeći u izvjesnom broju predmeta koji se odnose na ratne zločine. U ostalim predmetima ratnih zločina Ustavni sud se najviše bavio pitanjem opravdanosti određivanja i dužine trajanja pritvora[45] lica osumnjičenih za krivična djela ratnog zločina, te člana 6 Evropske konvencije u kontekstu obrazložene presude i pitanja proizvoljnosti[46].

Pri odlučivanju u konkretnom postupku, Ustavni sud je uvažavao činjenicu da, sa aspekta zaštite ljudskih prava, pritvor predstavlja posebno osjetljivu mjeru oduzimanja čovjekove lične slobode. Stoga je pritvor dopušteno odrediti samo u slučaju u kojem postoji visok stepen vjerovatnosti utvrđenja krivice i izricanja kazne, tj. u kojem postoji osnovana sumnja da je lice učinilo krivično djelo te, principijelno, samo u svrhu osiguranja pokretanja i vođenja krivičnog postupka.

Takođe, Ustavni sud ukazuje na to da, prema ustaljenoj praksi Evropskog suda i Ustavnog suda, član 6 stav 1 Evropske konvencije obavezuje sudove da, između ostalog, obrazlože svoje presude. Međutim, ova obaveza ne može biti shvaćena kao obaveza da se u presudi iznesu svi detalji i daju odgovori na sva postavljena pitanja i iznesene argumente.[47] Mjera u kojoj ova obaveza postoji zavisi od prirode odluke.[48] Evropski sud i Ustavni sud su u brojnim odlukama ukazali na to da domaći sudovi imaju određenu diskrecionu ocjenu u vezi s tim koje će argumente i dokaze prihvatiti u određenom predmetu. Istovremeno, sudovi imaju obavezu da obrazlože svoju odluku tako što će navesti jasne i razumljive razloge na kojima su tu odluku zasnovali.[49]

U nekoliko predmeta Ustavni sud je smatrao, a imajući u vidu odredbe člana 16 stav 2 Pravila Ustavnog suda[50], da apelaciju treba odbaciti kao očigledno *(prima facie)* neosnovanu, jer ne postoji opravdan zahtjev stranke u postupku,

---

[45] AP 1350/06 od 20. oktobra 2006. godine, AP 542/05 od 14. marta 2006. godine, AP 2009/08 od 9. jula 2010. godine, AP 2673/08 od 22. februara 2011. godine, AP 1262/11 od 20. aprila 2011. godine i AP 120/10 od 20. aprila 2011. godine,

[46] U predmetima AP 3268/06 od 12. februara 2009. godine, rješavajući apelaciju Siniše Teodorovića i Željka Bulatovića i AP 2568/07 od 14. aprila 2010. godine, rješavajući apelaciju Nove Rajaka.

[47] Vidi Ustavni sud, odluke broj U 62/01 od 5. aprila 2002. godine i AP 352/04 od 23. marta 2005. godine.

[48] Vidi Evropski sud, *Ruiz Torija protiv Španije*, presuda od 9. decembra 1994. godine, serija A, broj 303-A, stav 29.

[49] Vidi Evropski sud, *Suominen protiv Finske*, presuda od 1. jula 2003. godine, aplikacija broj 37801/97, stav 36 i, *mutatis mutandis,* Ustavni sud, odluka broj AP 5/05 od 14. marta 2006. godine.

[50] "Službeni glasnik BiH" br. 60/05, 64/08 i 51/09.

odnosno da predočene činjenice ni na koji način ne mogu opravdati tvrdnju da postoji kršenje Ustavom zaštićenih prava i/ili kada se za stranku u postupku utvrdi da nije "žrtva" kršenja Ustavom zaštićenih prava, tako da je ispitivanje merituma apelacije nepotrebno.[51]

3. ZAKLJUČAK

Suđenja za ratne zločine doprinosi utvrđivanju činjenica o zločinima, okolnostima i odgovornosti za zločine. U fokusu su učinioci i jačanje svijesti o krivici pojedinaca za ratne zločine na svim položajima i stranama u oružanom sukobu. Pravosuđe treba doprinijeti jačanju takvog vrijednosnog sistema procesuiranjem ratnih zločina u skladu sa međunarodnim humanitarnim pravom, te provedbom institucionalnih reformi.

U ranom poslijeratnom periodu nosilac procesuiranja ratnih zločina na teritoriji BiH bio je MKSJ. Kasnije su to bili domaći bh. državni organi. Posebnu važnost za rad MKSJ od samog početka je imala odgovarajuća saradnja država u regiji sa tim sudom. Ta saradnja nužno pretpostavlja prihvatanje nadležnosti i prioriteta MKSJ, obavezu hapšenja i predaje okrivljenih, pružanje Sudu BiH raznih oblika pravne pomoći, omogućavanje istrage i pojedinih radnji na svom području, te ostale potrebne oblike saradnje. U isto vrijeme su se činili iskoraci prema profesionalnom i nepristranom suđenju za ratne zločine. Međutim, iako je sigurno kako bh. pravosuđe ima stručne i druge reference za suđenje u svim predmetima, očito je da opšta politička i moralna klima nije pogodovala primjerenom pokretanju i provođenju krivičnih postupaka za ratne zločine.

Upravo zbog činjenice da se danas u BiH sudi i da će se suditi za velik broj ratnih zločina, a da je na snazi Krivični zakon BiH koji je donesen nakon počinjenja tih zločina, potrebno je, imajući u vidu, prije svega, odredbe o zabrani retroaktivnosti i obaveznoj primjeni blažeg zakona, utvrditi primjenjivo pravo. Nadalje, treba uporediti zakonske opise krivičnih djela iz zakona koji je bio na snazi u vrijeme izvršenja krivičnih djela s onima iz zakonodavstva koje je na snazi u vrijeme suđenja.

LITERATURA

1. Ambos, K. (1999) Novija praksa međunarodnih sudova u krivičnom procesnom pravu, *Hrvatski ljetopis za krivično pravo i praksu*, Zagreb, 6
2. Ashworth, A. (1999) Principles of Criminal Law, (third ed.), *Oxford University Press*
3. Bassiouni, M. C. (1999) Crimes Against Humanity in *International Criminal Law*, 2nd revd. ed.., The Hague/Boston/London, "Martinus Nijhoff Publishers"

[51] Npr. u predmetima broj AP 2848/06 od 17. septembra 2008. godine, AP 1950/06 od 14. oktobra 2008. godine, AP 1442/06 od 28. oktobra 2008. godine, AP 3896/08 od 13. maja 2009. godine i AP 2549/07 od 10. juna 2009. godine.

4. Cassese, A. (2003) International Criminal Law, *Oxford University Press*
5. Cassese, A. (2005) *International Law*, 2. ed., Oxford
6. Cassese, A., Gaeta, P., Jones, J. R.W.D. (2002) The Rome Statute of the International Criminal Court. A Commentary, 3. vols., *Oxford University Press*
7. Centar civilnih inicijativa (2008) *Procesuiranje ratnih zločina u Bosni i Hercegovini*, Zaključci i preporuke Sarajevo
8. Degan, V. Đ., Pavišić, B. (2005) *Međunarodno krivično pravo*, Pravni fakultet, Rijeka
9. Fletcher, G. P. (1998) Basic Concepts of Criminal Law, *Oxford University Press*
10. Fond za humanitarno pravo (2008) Tranziciona pravda u postjugoslovenskim zemljama, Izvještaj za 2007. godinu, Beograd
11. http://hr.wikipedia.org/wiki/Me%C4%91unarodni_kazneni_sud
12. http://sh.wikipedia.org/wiki/Zločin_protiv_čovečnosti
13. http://sh.wikipedia.org/wiki/Zločin_protiv_čovečnosti#Zlo.C4.8Din_protiv_.C4.8Dove.C4.8Dnosti_u_Rimskom_statutu
14. http://sh.wikipedia.org/wiki/Zločin_protiv_čovečnosti#Zlo.C4.8Din_protiv_.C4.8Dove.C4.8Dnosti_u_pravu_Srbije
15. http://www.hic.hr/ratni-zlocini/b-h/index-bh.htm
16. http://www.media.ba/mcsonline/bs/preporucujemo/ratnizlocini
17. Implementacija međunarodnog krivičnog prava u nacionalni pravni sistem i odgovornost za ratne zločine – slučaj Republike Hrvatske (2006) in A European Space of Justice, Longo Editore Ravena, Ed. Justin Orlando Frosini, Michele Angelupoi and Michele Marchesiello, Ravena
18. Josipović, I. (2000) Haško implementacijsko krivično pravo, "Informator" i Hrvatski pravni centar, Zagreb
19. Josipović, I. (2005) *Responsibility for War Crimes: Croatian perspective-selected issues*, Zagreb, Pravni fakultet
20. Josipović, I. (2007) Ratni zločini, *Priručnik za praćenje suđenja*, Ambasada SAD u Hrvatskoj i Misija OSCE u BiH, Osijek
21. Josipović, I., Krapac, D., Novoselec, P. (2001) Stalni međunarodni krivični sud, *Narodne novine* i Hrvatski pravni centar, Zagreb
22. Krapac, D. (1995) *Međunarodni sud za ratne zločine na području bivše Jugoslavije*, Zagreb, Hrvatski helsinški odbor i Hrvatski pravni centar, Zagreb
23. Krapac, D. (2006) Međunarodna pravna pomoć,*Narodne novine*, Zagreb
24. Misija OSCE u BiH (2005) Suđenje ratnih zločina u sudovima u Bosni i Hercegovini, Napredak i prepreke, Sarajevo
25. Misija OSCE u BiH (2011) Postizanje pravde u Bosni i Hercegovini: procesuiranje predmeta ratnih zločina od 2005. do 2010. godine, Sarajevo
26. Odgovornost za ratne zločine pred sudovima u Hrvatskoj, knjiga I *Izvori prava s uvodnom studijom: odgovornost za ratne zločine – istorijski korijeni, međunarodna iskustva i hrvatska praksa* (2006) American Bar Association – ABA CEELI and the Faculty of Law of the University of Zagreb, Zagreb

27. Responsibility for War Crimes Before National Courts in Croatia (2006) *International Review of the Red Cross*, Vol. 88, No. 861
28. Schabas, W. A. (1999) Genocide, Triffterer, O. (ed.), *Commentary on the Rome Statute of the International Criminal Court*, Baden-Baden, Nomos
29. Simović M., Blagojević M. (2007) *Međunarodno krivično pravo*, Banja Luka
30. Stojanović, Z. (2002) Međunarodno krivično pravo, *Dosije*, Beograd
31. The Implementation of International Criminal Law in the National Legal System and the Liability for War Crimes, (2006) A European Space of Justice, Tempus Project of the EU, Collected Papers, Educational Centre for Judges of the Republic of Monte Negro, Podgorica
32. Tranziciona pravda: odgovornost za ratne zločine pred nacionalnim sudovima u Hrvatskoj (2006) *Godišnjak 2004-2005*, Udruženje za međunarodno pravo, Beograd
33. Triffterer, O. (1994) Temelji, mogućnosti i granice Međunarodnog suda za progon zločina protiv međunarodnog humanitarnog prava u bivšoj Jugoslaviji, *Hrvatski ljetopis za krivično pravo i praksu*, Zagreb, 1
34. Vučinić, Z. (2001) *Međunarodno ratno i humanitarno pravo*, Vojnoizdavački zavod, Beograd

INFLUENCE OF CASE-LAW OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN WAR-CRIME CASES ON THE LEGISLATION AND CASE-LAW OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Pursuant to Article VI(3)(b) of the Constitution of BiH, the Constitutional Court shall also have appellate jurisdiction over issues under this Constitution arising out of a judgment of any other court in Bosnia and Herzegovina.The Constitutional Court shall examine an appeal only if all effective remedies that are available under the law against a judgment or decision challenged by the appeal are exhausted and if the appeal is filed within a time-limit of 60 days as from the date on which the decision on the last effective remedy used by the appellant was served on him/her. In the paper, the authors present and examine relation between THE case-law of the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina and decisions of ordinary courts that concern the issue of constitutional rights and rights under the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in the case in question in the light of Criminal Code of BIH. The authors attempt to answer the issue as to what extent do the case-law of courts in Bosnia and Herzegovina observe the international standards of human rights protection.

KEY WORDS: war crimes / the Constitution / the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina / the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms / Criminal Code of Bosnia and Herzegovina / the European Court of Human Rights

SUDSKA KONTROLA OPTUŽBE U KRIVIČNIM STVARIMA[1]

Dr Vojislav Đurđić
profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu

U radu se najpre određuje teorijski pojam sudske kontrole optužbe i vrši njena klasifikacija u odgovarajuće sisteme kontrole, utemeljena na uporednopravnim rešenjima. Dalje izlaganje sadrži eksplikaciju sudske kontrole optužbe u krivičnom postupku Srbije, prema Zakoniku o krivičnom postupku iz 2011. godine. Autor kritički analizira zakonsko uređenje podnošenja optužnice sudu, ispitivanja njenog formalnog sadržaja i odgovora okrivljenog na optužnicu, ukazujući na nedostatke zakonskih pravila o kontroli privatne tužbe i formiranju sudskih spisa. Umesto nominalnog normiranja adverzijalnog principa, zalaže se za ustanovljavanje preliminarnog ročišta uređenog na principima usmenosti i kontradiktornosti, što pretpostavlja učešće stranaka i branioca na tom ročištu. U poslednjem delu objašnjeno je i podvrgnuto kritici normiranje postupka preliminarnog ispitivanja optužbe i odluka veća o opravdanosti i zakonitosti izvođenja okrivljenog na glavni pretres.

KLJUČNE REČI: optuženje / pripremna sednica / sudska kontrola optužbe / obustava postupka / potvrđivanje optužnice /

1. UOPŠTENO O KONTROLI OPTUŽBE U KRIVIČNIM STVARIMA

Nakon podizanja optužbe, okrivljeni se ne izvodi odmah na glavni pretres, već sud, po pravilu, prethodno ispituje optužbu. Ta etapa krivičnog postupka nalazi se između istrage i glavnog pretresa i u stvari predstavlja "prethodno suđenje o optužbi". U postupku kontrole sud meritorno ne presuđuje krivičnu stvar već ispituje da li se okrivljenom uopšte može suditi na glavnom pretresu. Suštinu kontrole optužbe u užem, pravom smislu[2] čini *ispitivanje opravdanosti i*

[1] Rad je nastao kao rezultat na Projektu broj 47011 koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke.

[2] Kontrolu optužbe u užem smislu treba razlikovati od sudske kontrole krivičnog gonjenja, tj. optužbe u širem smislu, koja se vrši prilikom pokretanja istrage (Vidi: Vojislav Đurđić, *Krivično procesno pravo – Posebni deo,* Niš, 2011, str. 77).

zakonitosti izvođenja okrivljenog na glavni pretres. Kontrolu "opravdanosti" optužbe treba shvatiti kao sudsko ispitivanje i ocenu osnovanosti optužbe do određenog stepena[3] sumnje. Kontrola zakonitosti optužbe obuhvata ispitivanje i ocenu materijalnopravnih i procesnopravnih uslova i eventualnih smetnji za izvođenje okrivljenog na glavni pretres radi suđenja. Sudska kontrola optužbe ne sme da se pretvori u presuđenje krivične stvari pre glavnog pretresa. Zadatak suda je da reši može li se uopšte suditi okrivljenom, a da li će i biti osuđen, meritorno se rešava na glavnom pretresu. O upućivanju krivične stvari na glavni pretres sud odlučuje na takav način da ne prejudicira donošenje meritorne odluke. Radi efikasnog odvijanja glavnog pretresa, u postupku kontrole optužbe sud rešava i neka druga pitanja, koja su akcesornog značaja u odnosu na osnovni predmet kontrole (npr. odlučuje o spajanju i razdvajanju krivičnog postupka, pravnoj kvalifikaciji, pritvoru i dr.).

Osnovna je svrha sudske kontrole optužbe da spreči neopravdano i nezakonito izvođenje okrivljenog na glavni pretres.[4] Pored toga, zadatak je sudske kontrole da ispita zakonitost primene mera prinude (pritvora, jemstva i dr.), ako su izrečene, i da krivičnu stvar pripremi za presuđenje na glavnom pretresu (kad sud oceni da je optužba činjenično zasnovana i zakonito podignuta). U optužnom tipu krivičnog postupka svrha je te kontrole još da omogući okrivljenom da sazna za dokaze s kojima raspolaže optužba i da se fiksiranjem iskaza svedoka osigura njihova dokazna snaga.

Istorijski i uporednopravno posmatrano, kontrola optužbe uređena je na različite načine. U mnoštvu specifičnosti zakonske regulative treba pronaći zajedničke odlike po kojima se dati način kontrole može prepoznati i klasifikovati u određenu grupu. Za grupisanje raznolike kontrole optužbe u određeni tip, odnosno sistem, mogu se kao validni uzeti raznoliki kriterijumi: na čiju inicijativu se sprovodi postupak kontrole optužbe, sastav suda koji vrši kontrolu, forma postupka u kome se odlučuje, svrha i obim odlučivanja povodom podignute optužbe i dr.

Prema subjektu koji inicira postupak kontrole optužbe, postoje tri sistema kontrole optužbe: (a) kontrola optužbe *na inicijativu (ili voljom) okrivljenog*, (b) kontrola optužbe *po službenoj dužnosti* i (v) *mešoviti sistem*, kad su u krivični postupak inkorporisana oba prethodna sistema kontrole. U prvopomenutom sistemu nema sudske kontrole optužbe bez inicijative okrivljenog ili protiv njegove volje. Tom sistemu pripada kontrola optužbe *po prigovoru protiv optužnice*, koja je u naš pravni sistem uvedena još 1929. godine,[5] a takva mešovita organizacija stavljanja pod optužbu nakon istrage, preuzeta je iz

---

[3] U novom procesnom kodeksu taj stepen je "opravdana" sumnja, kako je i imenovana svrha kontrole optužbe u delu koji se odnosi na njenu činjeničnu zasnovanost (vidi čl. 331. st. 2. ZKP/11). Teorijski gledano, to bi morao biti viši stepen od onog potrebnog za sprovođenje istrage: do sada je za pokretanje istrage bila potrebna "osnovana sumnja", pa je za podizanje optužbe bila potrebna "verovatnoća"; u novom kodeksu je za pokretanje (javnotužilačke) istrage potreban niži stepen – "osnovi sumnje", a za podizanje optužbe "opravdana sumnja", kao viši stepen.

[4] Cf. А. С. Мамыкин, Назначение судебного заседания, в кн. *Уголовный процесс*, под общей редакцией А. С. Кобликова, Москва, 1999, с. 222. и 223.

[5] Opširnije: Dr Božidar Marković, *Udžbenik sudskog krivičnog postupka Kraljevine Jugoslavije*, Beograd, 1930, str. 476-484.

austrijskog krivičnog procesnog prava, u koji je uvedena 1873. godine po predlogu Glazera.[6] Kontrola optužbe isključivo na osnovu prigovora protiv optužnice okrivljenog ili njegovog branioca, zadržala se u nas do 1976. godine. U ovaj sistem kontrole optužbe može se razvrstati i model krivičnog postupka u kome je sudska kontrola optužbe pravo[7] okrivljenog, kojeg se on može odreći, kao što je to u pravnom sistemu SAD. U američkom postupku, naime, sudija (magistrat) zakazuje prethodno ročište (*preliminary examination*)[8] na koma se vrši kontrola optužbe samo ako se okrivljeni ne odrekne prava da se na tom ročištu ispita ima li dovoljno dokaza za podizanje optužbe protiv njega, ali se ovo preliminarno ispitivanje optužbe ne vrši za krivična dela koja se presuđuju u sumarnom krivičnom postupku (*petty offences*). Drugom sistemu kontrole pripadaju ona zakonska rešenja kod kojih za pokretanje postupka sudske kontrole optužbe nije potrebna nikakva inicijativa stranaka nego je dovoljno da javni tužilac podigne optužni akt pa da sud po službenoj dužnosti izvrši kontrolu optužbe, što po pravilu čini u svakoj krivičnoj svari. Ovaj sistem predviđen je u procesnim zakonodavstvima kontinentalno evropskih i drugih zemalja u kojima je istraga poverena javnom tužiocu, bilo da te zemlje baštine klasičan mešoviti tip krivičnog postupka (kao što je npr. nemački, ruski ili bugarski krivični postupak) bilo da su reformisale svoje krivične procedure pod uticajem optužnog tipa krivične procedure ili recepcijom njegovih principa i ustanova (poput hrvatskog, srpskog ili bosansko-hercegovačkih krivičnih postupaka), ili pak pripadaju klasičnom optužnom sistemu krivičnog postupka (kao što je engleski). Sudska kontrola optužbe neophodna je u svakoj krivičnoj stvari zarad zaštite prava i sloboda okrivljenog (ili osumnjičenog) jer istragu ne sprovodi sud već držani organ posebno ustanovljen za gonjenje učinilaca krivičnih dela (u mešovitom tipu), ili istrage u klasičnom smislu, kako se ona shvata u kontinentalno evropskom pravu, uopšte i nema. U nas je konrola optužbe po službenoj dužnosti bila predviđena Zakon o krivičnom postupku iz 1948. godine[9] i vršila se na tzv. *pripremnoj sednici* sudećeg veća. Treći, mešoviti sitem kontrole optužbe predstavlja kombinaciju prethodna dva – kontola optužbe moguća i na inicijativu okrivljenog i po službenoj dužnosti. Ovaj mešoviti sistem sudske kontrole optužbe predviđen je našim, još uvek važećim procesnim zakonikom iz 2001. godine[10] – pravilo je da kontrolu optužbe vrši sud na osnovu prigovora protiv optužnice koji podnose okrivljeni ili njegov branilac, a ako

---

[6] M. P. *Čubinski, Naučni i praktični komentar zakonika o sudskom krivičnom postupku Kraljevine Jugoslavije*, Beograd, 1933, str. 365.

[7] Vidi: dr Mirjan Damaška, *Krivično procesno pravo SAD* (skripta), Zagreb, 1963, str. C-26.

[8] Nakon preliminarnog ispitivanja optužbe na prethodnom ročištu pred magistratom, po pravilu sledi postupak stavljanja pod optužbu pred "velikom porotom". Postupak pokreće javni tužilac podnošenjem nacrta optužbe (i liste svedoka koje treba ispitati), a nakon ispitivanja, velika porota (po pravilu) potvrđuje nacrt optužbe i ta se optužba (indictment) podnosi sudu po kojoj treba meritorno da presudi. Budući da se pred porotom nepotrebno ponavlja ispitivanje optužbe sprovedeno na prethodnom ročištu pred magistratom, pored onih država SAD u kojima je optuživanje od strane velike porote obavezno, postoje i države u kojima javni tužilac odlučuje da li će podići optužnicu (information) ili pokrenuti postupak pred velikom porotom da podigne optužbu (indictment), kao i države u kojima optuživanje od strane velike porote uopšte ne postoji. Optuživanje o strane velike porote se u SAD smatra pravom okrivljenog, kojeg se on može odreći, čak i u onim državama u kojima je postupak optuživanja od strane velike porote obavezan.

[9] Vidi član 186. Zakona o krivičnom postupku FNRJ ("Sl. list. FNRJ" br. 97 od 6. novembra 1948).

[10] "Sl. glasnik SRJ" br. 70/2001 i 68/2002 i "Sl. glasnik RS", br. 58/2004, 85/2005, 115/2005 i 85/2005.

prigovor ne bude podnesen ili bude odbačen, moguća je sudska kontrola optužbe po službenoj dužnosti, na zahtev predsednika sudećeg veća.[11]

Kontrolu optužbe vrše različiti sudski organi *u inokosnom ili zbornom sastavu*, a ovaj drugi sastav mogu činiti (a) *samo sudije po pozivu* ili (b) i sudije porotnici i profesionalne sudije (koji čine *mešovito veće*) ili (c) *samo porotnici*. Inokosni sastav suda koji vrši kontrolu optužbe procesnopravno je uslovljen formom i strukturom datog tipa krivičnog postupka, pa tu ulogu vrše raznovrsni inokosni sudski organi, na primer, magistrat u američkim državama ili sudija za prethodni postupak, u Republici Srpskoj, inokosni sudija u Rusiji,[12] ili u Bugarskoj[13], itd. Zborni sastav suda koga čine isključivo profesionalne sudije (tzv. veće pozivnih sudija ili vanraspravno veće), ustanovljen je kao organ sudske kontrole optužbe, na primer, u crnogorskom[14] i novom srpskom krivičnom postupku.[15] I hrvatskim procesnim zakonodavstvom predviđeno jeda kontrolu krivične tužbe vrši veće pozivnih sudija, ali (čini se posve racionalno) u sadejstvu sa sudijom istrage koji prethodno vrši formalno ispitivanje optužnice, tako da se u postupku sudske kontrole optužbe javlja i inokosni (sudija istrage) i zborni sastav suda (optužno veće).[16] Mešovito veće sastavljeno od sudija po pozivu i sudija porotnika, kao sudski organ koji vrši kontrolu optužbe na pripremnoj sednici,[17] bilo je karakteristično za bivše istočnoevropske zemlje. Za razliku od prethodno pomenutih sudskih organa u uporednom pravu, to mešovito veće koje vrši kontrolu optužbe kasnije presuđuje krivičnu stvar na glavnom pretresu, dakle, javlja se kao sudeće veće. U nemačkom krivičnom postupku sudeće veće je i danas sudski organ koji ispituje optužbu i odlučuje da li će se otvoriti glavni pretres.[18] Kontrola optužbe od strane porotnog suda bila je karakteristična za engleski krivični postupak, u kome je upućivanje krivičnog predmeta na glavni pretres radi presuđenja vršila velika porota, koja se zadržala do današnjih dana u nekim američkim državama.

Forma postupka sudske kontrole nije uniformna, pa bi se sve te raznolikosti mogle najpre razvrstati u pismenu i usmenu formu. Sudska kontrola optužbe u *pismenoj formi* vrši se na osnovu spisa predmeta koje tužilac dostavlja sudu nakon podizanja optužbe (ili spisa koji su već formirani u istrazi ako je ona sudska). Pismena forma je česta kad kontrolu optužbe vrši inokosni sudski organ,[19] ali nije uslovljena sastavom suda koji ispituje podignutu optužbu, u pogledu broja sudija (inokosni ili zborni sastav) ili učešća sudija laika (veće

---

[11] Amlius: Vojislav Đurđić, *Krivično procesno pravo – Posebni deo*, Niš, 2011, str. 79-96.
[12] Vidi: В. В. Вандышев, *Уголовный процесс*, Санкт-Петерург, 2002, стр. 271-278.
[13] Vidi čl. 254. st. 1. ZKP Bugarske (*Наказателно-процесуален кодекс*, изд. "Нова звезда", София, 2007).
[14] Opširnije: Drago Radulović, *Komentar zakonika o krivičnom postupku Crne Gore*, Podgorica, 2009, str. 58-60, 346 i 347.
[15] Odredbom čl. 21. st. 4. Zakonika o krivičnom postupku iz 2011. godine, predviđeno je da veće koje čine troje (profesionalnih) sudija, između ostalog, "donosi odluke izvan glavnog pretresa", što se konkretizuje odredbama o postupku kontrole optužbe ("Sl. glasnik RS" br. 72/2011).
[16] Opširnije: Berislav Pavišić i suradnici, *Krivično procesno pravo*, Rijeka, 2010, str. 327-334.
[17] O pripremnoj sednici vidi: М. С. Строгович, *Уголовный процесс, Том II*, Москва, 1970, стр. 218-220.
[18] §199. StPO.
[19] O pismenoj formi odlučivanja koja je karakteristična za sve bosansko-hercegovačke procesne kodekse, vidi: dr Miodrag Simović, *Krivično procesno pravo*, Banja Luka, 2009, str. 331. i 332.

pozivnih sudija, ili mešovito veće), niti funkcijom koju taj sudski organ ima u čitavom postupku (da li odlučuje pre glavnog pretresa ili je istovremeno i sastav suda koji meritorno presuđuje krivičnu stvar na osnovu glavnog pretresa). Pismena forma javlja se i kod zbornog sastava, bilo da optužbu prethodno ispituje veće pozivnih sudija, kao što je slučaj u našem pozitivnom pravu,[20] ili mešovito veće, kao što je bilo u ruskom procesnom zakonodavstvu[21]. Usmena forma karakteristična je za prethodno ispitivanje optužbe u angloameričkom modelu krivičnog postupka,[22] ali se sve više ustaljuje i u evropskom kontinentalnom pravu sa prodorom ideje da pravičan postupak pretpostavlja kontradiktorno raspravljanje i u pretpretresnim fazama krivičnog postupka. Za ostvarenje usmene forme neophodno je prisustvo stranaka i branioca na sednici na kojoj se pred sudom raspravlja o optužbi (otuda i nazivi *preparatory hearings*, *preliminary examination*), a u sistemima kontrole koji se zasnivaju na izvođenju dokaza optužbe (izuzetno i odbrane), karakterističnim za angloameričko pravo, potrebno je da prethonom ročištu prisustvuju i svedoci i veštaci. Iako to nije često u uporednom pravu, pismena i usmena forma mogu se kombinovati u onom postupku kontrole optužbe koji teče pred dva različita sudska organa, kao što je prfedviđeno u hrvatskom procesnom zakonodavstvu (sudija istrage ispituje formalnu ispravnost optužnice samo na osnovu spisa, a nakon toga optužno veće ispituje na sednici na kojoj se usmeno i kontradiktorno raspravlja).

Osim po usmenoj ili pismenoj formi, postupci sudske kontrole optužbe razlikuju se i u pogledu izvođenja dokaza na prethodnom ročištu na kome se ta kontrola i vrši. Načelno uzev, dva su takva načina: prema jednom, koji odlikuje evropsko kontinentalno procesno pravno, na prethodnom ročištu se ne izvode dokazi, već se po pravilu saslušavaju samo stranke, a odluka se donosi na osnovu spisa predmeta u kojima su zasvedočeni dokazi izvedeni ili prikupljeni pre podizanja optužbe; prema drugom modelu karakterističnom za optužni tip krivičnog postupka, na prethodnom ročištu se obavezno ispituju svedoci optužbe (i veštaci u svojstvu stručnih svedoka). Iako na prvi pogled nije sasvim logično, ova dva načina kontrole optužbe mogu se kombinovati, tako da se odluka o obustavi krivičnog postupka ili odluka o upućivanju krivičnog predmeta na glavni pretres, može zasnivati na spisima predmeta, a ako to ne bude dovoljno, na dokazima koje će izvesti sudski organ na ročištu za prethodno ispitivanje optužbe, kao što je uređeno u italijanskom postupku.[23]

---

[20] Vidi: Stanko Bejatović, *Krivično procesno pravo,* Beograd, 2010, str. 426-432; dr Milan Škulić, Krivično procesno pravo, Beograd, 2009, str. 364-370.

[21] Vidi supra fus nota 12.

[22] Za engleski krivični postupak vidi: Peter Hungerford-Welcch, *Criminal Procedure and Sentensing*, Seventh Edition, London and New York, 2009, pp. 493-499.

[23] U italijanskom krivičnom postupku, na prethodnom ročištu sudija najpre utvrđuje prisustvo stranaka i drugih obaveznih učesnika u ovom postupku. Potom stranke (i branilac) vode raspravu o optužbi i dokazima na kojima se zasniva, služeći se podacima sadržanim u spisima predmeta, ali okrivljeni može zahtevati da bude ispitan po pravilima cross examination. Ako nakon te rasprave sudija zaključi da može odlučiti na temelju "stanja spisa", on izdaje nalog kojim određuje suđenje ili donosi "presudu" da nema mesta daljem postupku, a ako smatra da ne može odlučiti na osnovu spisa predmeta, upućuje državnog tužioca na naknadna istraživanja ili po službenoj dužnosti određuje izvođenje dokaza koji se pokazuju kao verovatno

Dalje izlaganje biće utemeljeno na odredbama novog srpskog procesnog zakonika iz 2011. godine i obuhvatiće samo sudsku kontrolu optužbe u redovnom krivičnom postupku.

2. POSTUPAK PODIZANJA OPTUŽBE

a) Podnošenje optužnice sudu

Redovni krivični postupak pred sudom prve instance (krivični postupak u užem smislu) pokreće se na osnovu optužnice javnog tužioca ili privatne tužbe. Da je privatni tužilac ovlašćen da podigne privatnu tužbu u opštoj formi krivičnog postupka proizlazi iz odredbe kojom je predviđeno da će se "odredbe o optužnici i ispitivanju optužnice" shodno primenjivati "i na privatnu tužbu, osim ako se ona podnosi za krivično delo za koje se sprovodi skraćeni postupak" (čl. 331. st. 6. ZKP/11). Odredba je preuzeta iz do sada važećeg kodeksa (čl. 265. st. 2. ZKP/01) bez ikakvih suštinskih izmena, ali su zakonopisci izgleda izgubili iz vida da su proširili primenu sumarnog krivičnog postupka na sva krivična dela sa zaprećenom kaznom zatvora do osam godina (čl. 495. ZKP/11), a da su zaprećene kazne za krivična dela koja se gone po privatnoj tužbi[24] ostale nepromenjene. Zbog te unutrašnje nekoherentnosti i neusaglašenosti sa krivičnim kmaterijalnim pravom, odredbe o privatnom tužiocu u redovnom krivičnom postupka postale su suvišne, moglo bi se reći i bez ikakvog smisla, jer u Krivičnom zakoniku postoji samo jedan oblik jednog krivičnog dela za koje je propisana kazna preko osam godina (prevara iz čl. 208. st. 4. KZ), i to pod uslovom da je izvršeno prema licu sa kojim učinilac živi u zajedničkom domaćinstvu.

Iz kruga ovlašćenih tužilaca koji imaju pravo da zahtevaju pokretanje redovnog krivičnog postupka isključen je oštećeni, pa je tako, uz svođenje privatnog tužioca u ovom postupku na jedno krivično delo, javni tužilac inaugurisan u jedinog tužioca ovlašćenog da zahteva pokretanje redovnog krivičnog postupka. Isključenjem supsidijarne tužbe prilikom iniciranja sudskog krivičnog postupka, dovedena je u pitanje zaštita prava oštećenog, a njegov položaj je pogoršan. Oštećeni je u potpunosti prepušten zaštiti višeg javnog tužioca, ali je pitanje da li je sa stanovišta garantovanih ljudskih prava dopušteno da se isključi sudska zaštita u krivičnim stvarima.

---

odlučujućim za oslobađanje okrivljenog, tj. za donošenje odluke da daljem postupku nema mesta. Te dokaze izvodi upravo sudija koji vrši kontrolu optužbe, i to odmah nakon što je odredio da se izvedu, a ako to nije moguće, zakazuje novo ročište. (Maria Grazia Coppetta, Prethodna isztraživanja i prethodno ročište, u: *Talijanski kazneni postupak*, redakcija B. Pavišić, Rijeka, 2002, str. 156).

[24] O kritici tzv. zakonske kaznene politike za krivična dela koja se gone po privatnoj tužbi, vidi: Vojislav Đurđić, Načela krivičnog gonjenja i njihov doprinos efikasnosti krivičnog postupka, u: *Alternativne krivične sankcije i pojednostavljene forme postupanja*, Beograd, 2009, str. 109 i 110.

Optužnica se podnosi veću pozivnih sudija (čl. 21. st. 4. ZKP/11) u dovoljnom broju primeraka i uz nju "spisi sačinjeni tokom istrage od strane javnog tužioca" (čl. 333. st. 1. ZKP/11). Na osnovu tih spisa formiraju se, po prvi put u toj krivičnoj, sudski spisi, ali nije jasno zašto su isključeni spisi policije koje ona sačinjava prilikom sprovođenja istražnih radnji. Citirana odredba je u neskladu sa odredbom koja ovlašćuje javnog tužioca da tokom istrage poveri policiji sprovođenje pojedinih istražnih radnji (čl. 299. st. 4. ZKP/11), a takođe je u suprotnosti sa odredbom čl. 287. st. 2. ZKP/11, kojom je predviđeno da dokazi koje je izvela policija "mogu biti korišćeni u daljem toku postupka". Čemu, onda, zakonom regulisano učešće policije u sprovođenju istražnih radnji u predistrazi i istrazi, kad fiksirani rezultati dokaznih radnji izvedenih od strane policije ne mogu biti činjenična osnova u postupku sudske kontrole optužbe, u kome se odlučuje da li će sudskog krivičnog postupka uopšte biti. Takvo zakonsko rešenje ne ide u prilog efikasnosti krivičnog postupka, a krivična tužba i pravo države na kažnjavanje postaju manje izvesni.

b) Ispitivanje formalne valjanosti optužnice

Veće odmah ispituje da li optužnica sadrži formalne elemente propisane zakon, pa ako je nepropisno sastavljena vraća je javnom tužiocu na ispravku. Ostale odredbe o roku za ispravljanje optužnice i propuštanju roka u svemu su iste kao u važećem zakonu, s tim što je precizirano da će optužnica biti odbačena ako javni tužilac propusti taj rok. Međutim, može se prigovoriti da je neracionalno da celo veće zaseda da bi utvrdilo da optužnica nepropisno sastavljena, pa da nakon ponovnog dostavljanja optužnice ponovo drži sednicu. Jednostavnije je i daleko racionalnije da ispitivanje formalne ispravnosti vrši inokosni organ, u ovom slučaju predsednik veća pozivnih sudija, u čiju bi se funkcionalnu nadležnost mogle staviti i druge odluke koje veće donosi u okviru preliminarnog ispitivanja optužnice.

Odmah po prijemu optužnice, veće takođe odlučuje o predlogu za određivanje pritvora ili ispituje raniju odluku o pritvoru (čl. 334. ZKP/11), po pravilima koja su u potpunosti, bez ikakvih izmena ili dopuna, preuzeta iz važećeg procesnog zakonika.

c) Odgovor okrivljenog na optužnicu

Propisno sastavljenu optužnicu, predsednik veća pozivnih sudija dostavlja okrivljenom – ako je na slobodi, bez odlaganja, a ako se nalazi u pritvoru, u roku od 24 časa od prijema optužnice, a u naročito složenim predmetima u roku od najviše tri dana od dana prijema optužnice (čl. 335. st. 1. ZKP/11). Predaja optužnice licu kome je veće tek odredilo pritvor ili se već nalazi u pritvoru, vrši se po pravilima koja su preuzeta iz važećeg procesnog

zakonika (čl. 270. st. 3. i 4. ZKP/01). Uz optužnicu se okrivljenom dostavlja ili predaje pouka o pravu na podnošenje prigovora.

Po prijemu optužnice, okrivljeni ima pravo da podnese pisani odgovor na optužnicu, u roku od osam dana od dana dostavljanja ili predaje optužnice (čl. 336. st. 1. ZKP/11). I bez posebnog ovlašćenja okrivljenog, ali ne i protiv njegove volje, odgovor na optužnicu može podneti i branilac.

Uvođenjem odgovora na optužnicu, umesto dosadašnjeg prigovora protiv optužnice, nastoji se osigurati načelo kontradiktornosti, istina na posredan način, kako bi arhitektura prethodnog krivičnog postupka bila u službi ideje o pravičnom postupku. Međutim, u zakonu nije propisano šta odgovor treba da sadrži i kakvo dejtvo ima, niti se uopšte više pominje u zakonskom tekstu. Nije predviđeno ni da će ga veće pozivnih sudija uzeti u obzir, što bi bio minimum prilikom sudskog odlučivanja o opravdanosti i zakonitosti optužbe, niti su propisane posledice ako veće u potpunosti zanemari postojanje okrivljenikovog odgovora na optužbu javnog tužioca. Ovako, bez nametanja obaveze da ga veće razmatra, odgovor okrivljenog na optužbu ostaće samo ukras koji sudsku kontrolu optužbe treba da prikaže kao adverzijalno uređenu, a da li će u sudskoj praksi takva i biti, prepušteno sudijama da svojim ličnim stavom prema sudskoj kontroli optužbe i adverijalnom principu to i potvrde ili odbace.

3. POSTUPAK SUDSKE KONTROLE OPTUŽBE

a) Preliminarno ispitivanje optužnice

O osnovanosti i zakonitosti optužbe odlučuje veće pozivnih sudija (čl. 337. st. 1. ZKP/11). U zakonu nije određeno u kojoj formi taj postupak teče niti na osnovu čega veće odlučuje. Ne samo da uopšte nije predviđeno da veće odlučuje u sednici veća, što se može pretpostaviti budući da se radi o fazi postupka koja prethodi glavnom pretresu, nego nije rešeno ni pitanje stranačke ili opšte javnosti. Ustanovljavanje potpuno novog sistema kontrole optužbe, bila je prilika da se ta kontrola uredi u formi prethodnog ročišta na kome bi stranke kontradiktorno raspravljale o opravdanosti i zakonitosti izvođenja okrivljenog na glavni pretres, što bi bilo u harmoniji sa standardima koji tvore načelo pravičnog postupka. Međutim, zakonodavac ne samo da je tu priliku propustio već je ukinuo i dosadašnje ovlašćenje veća da pozove stranke i branioca na sednicu veća kako bi usmeno izložili svoje stavove[25]. Za razliku od reglementacije u novom procesnom kodeksu, učešće stranaka na ročištu na kome se optužba preliminarno ispituje, sve više je rasprostranjeno u uporednom pravu,[26] ne

[25] Vidi član 272. st. 3. ZKP/01.

[26] O kontradiktornom postupku na prethodnom ročištu u krivičnom postupku Rusije, vidi: Т. М. Махова, Предварительное слушание, в. кн. *Уголовно-процессуальное право Российской федерации*, изд. "Юристь", Москва, 2004, с. 447-452.

samo u angloameričkom nego i u evropskokontinentalnom tipu krivičnog postupka.

U zakonu je eksplicitno predviđeno samo to da veće ispituje optužnicu, ali nije određeno na čemu će zasnivati svoje odluke, a navodi u optužnici su za to nedovoljni. Trebalo je još predvideti da veće uzima u obzir i okrivljenikov odgovor na optužnicu, što će se u praksi verovatno i dešavati, inače bi zakonske odredbe o pravu okrivljenog na odgovor bile bez ikakvog smisla. Iako nema eksplicitne odredbe, treba tumačiti da veće ispituje optužbu na osnovu spisa predmeta koje sud formira od onih spisa koje mu dostavi javni tužilac.

Sve u svemu, u nedostatku potrebne zakonske regulative, treba tumačiti da veće ispituje optužbu na nejavnoj sednici, bez prisustva stranaka, uzimajući u obzir optužnicu i odgovor na optužnicu, i to isključivo na osnovu spisa predmeta koje je obavezno da formira nakon podizanja optužnice.

Po prijemu ispravne optužnice i odgovora na optužnicu, održava se sednica veća, a kada će se održati, određuje njen predsednik, međutim, to mora biti najkasnije osam dana od isteka roka za podnošenje odgovora na optužnicu. Na samoj sednici, veće ispituje opravdanost i zakonitost optužbe na osnovu dokaznog materijala koje je prikupio javni tužilac, u istrazi ili predistrazi, treba tumačiti i na osnovu dokaza na koje je okrivljeni ukaže u odgovoru na optužnicu (ili eventualno, dokaza koje je okrivljeni sam pribavi[27] i dostavi sudu uz odgovor) iako to nije propisano zakonom.

Pošto prouči optužnicu, odgovor na optužnicu i dokazni materijal, sud ocenjuje da li je opravdano (činjenično zasnovano) i zakonito da se okrivljeni izvede na glavni pretres, pa na osnovu toga donosi odgovarajuću odluku. Granice ispitivanja optužnice određene su svrhom sudske konrole optužbe: veće treba da razmotri sve razloge i osnove zbog kojih bi po podignutoj optužnici izvođenje okrivljenog na glavni pretres bilo neopravdano, tj. činjenično neutemeljeno ili nezakonito. Povlastici povezanosti (*beneficium cohaesionis*) više nema mesta jer se kontrola optužbe sada ne vrši na inicijativu okrivljenog već po službenoj dužnosti, u obimu koji treba da spreči svako neopravdano i nezakonito iznošenje krivične stvari na glavni pretres, i to u odnosu na svakog okrivljenog protiv kojeg je podignuta optužnica, pa je, zato, s razlogom je izostavljena.

Samo je veće pozivnih sudija ovlašćeno da vodi postupak kontrole optužbe i da donosi odluke, ne i predsednik tog veća, mada bi to u nekim situacijama bilo racionalno. Na primer, racionalno bi bilo da ispituje formalnu valjanost optužnice, da donosi odluku o izdvajanju spisa, pa čak i odluku o

[27] Zakonopisci su predvideli da osumnjičeni koji je saslušan i njegov branilac imaju obavezu da pre završetka istrage upoznaju javnog tužioca sa prikupljenim dokaznim materijalom koji su prikupili u korist osumnjičenog i omoguće mu "razmatranje spisa" (!) i razgledanje predmeta koji služe kao dokaz (čl. 303. ZKP/11). Međutim, posle odredbi o završetku istrage dokazi koje odbrana sama prikupi više se ne pominju, a nigde nije predviđeno barem pravo okrivljenog (ako ne i obaveza) da sa tim dokaznim materijalom upozna sud, pa ni prilikom dostavljanja odgovora na optužnicu. Od dostavljanja sudu onih spisa i predmeta koji mogu poslužiti kao dokaz pribavljenih ili prikupljenih od strane osumnjičenog i njegovog branioca, treba razlikovati pravo okrivljenog na predlaganje dokaza.

nenadležnosti. Takva funkcionalna nadležnost predsednika veća pozivnih sudija ne bi bila preširoka jer postoje sistemi kontrole optužbe u uporednom pravu gde celokupnu kontrolu optužbe vrši inokosni sastav suda, kao što je u bosanskohercegovačkim zakonodavstvima[28]. Čini se da bi u našem novom krivičnom postupku, podela kompentencija između predsednika veća pozivnih sudija i samog veća, bila u harmoniji sa ustrojenom koncepcijom kontrole optužbe, poput rešenja u hrvatskom procesnom zakoniku,[29] koji je inače zakonopiscima služio kao uzor za mnoga zakonska rešenja.

Na kraju još treba konstatovati da se privatni tužilac pominje i u odredbama naslovljenim kao "ispitivanje optužnice", a već smo obajsnili da se on uopšte ne može pojaviti u ulozi ovlašćenog tužioca u redovnom krivičnom postupku zato što su za krivična dela koja se gone po privatnoj tužbi zaprećene kazne niže od osam godina zatvora, te se za ta dela može voditi samo sumarni krivični postupak. To je samo potvrda stava da noveliranje procesnog zakonika nije moguće bez usaglašavanja sa materijalnim krivičnim pravom, o čemu se uvek mora voditi računa.

b) Odluke veća o opravdanosti i zakonitosti optužbe

Posle sprovedenih ispitivanja i sumarne ocene dokaznog materijala i zakonitosti optužbe, veće donosi odgovarajuću odluku. To su suštinski iste one odluke koje je veće do sada donosilo povodom prigovora protiv optužnice, s tim što se po nazivu razlikuje samo odluka kojom se krivična stvar upućuje na glavni pretres. Drukčije rečeno, novim kodeksom preuzete su sve dosadašnje odredbe o odlukama po prigovoru protiv optužnice, ali su nešto drukčije sistematizovane. I dalje prilikom donošenja odluka u postupku kontrole optužbe, sud nije vezan pravnom kvalifikacijom (čl. 341. ZKP/11).

U postupku sudske kontrole optužbe, veće može doneti sledeće odluke: (1) odluka o vraćanju optužnice radi ispravke – čl. 333. st. 2. ZKP/11, (2) odluku o nenadležnosti, (3) odluku kojom se naređuje dopuna ili sprovođenje istrage, (4) odluku o izdvajanju zapisnika ili obaveštenja iz spisa predmeta, (5) odluku da nema mesta optužbi i da se postupak obustavlja, (6) odluku o odbijanju neposredne optužbe, (7) odluku o odbacivanju optužnice, kao i (8) odluku o potvrđivanju optužnice (ova odluka može da sadrži i odluku o spajanju i razdvajanju postupka).

U vezi sa poslednjom odlukom može se primetiti da zakonopisci nisu predvideli da se optužnica može i delimično potvrditi. Da je kao okosnica kontrole optužbe postavljeno ispitivanje ima li osnova da se podignuta optužnica potvrdi, a ne da li je prigovor protiv optužnice osnovan, to bi se moralo predvideti. Mogućnost da sud u postupku kontrole potvrdi samo neke tačke

[28] Vidi: M. Simović, *op. cit.*, str. 331, 332, 339. i 340.
[29] Vidi: B. Pavišić, *op. cit.*, str. 327-332.

optužnice, uobičajena je u uporednom pravu (delimično potvrđivanje optužnice poznaju procesna zakonodavstva BiH[30], Hrvatske[31], Nemačke[32] i dr.). To će sigurno izazvati teškoće u praksi, pošto je izvesno da će za tim nastati potreba kad se podiže optužnica za više krivičnih dela ili protiv više lica, pa ocena suda može biti da je opravdano i zakonito iznošenje na glavni pretres samo nekih krivičnih dela ili izvođenje samo nekih okrivljenih. Stoga treba tumačiti da ako novim zakonikom nije predviđeno delimično potvrđivanje optužnice, ono nije ni isključeno. U tom slučaju veće treba da razdvoji postupak i da nesporni deo optužnice potvrdi a da u odnosu na preostali deo donese odgovarajuću odluku (o obustavi postupka, odbijanju ili odbacivanju optužnice).

U postupku sudske kontrole optužbe odluke se donose u formi rešenja. Sve *odluke* veća moraju biti obrazložene, ali tako da se unapred ne utiče na rešavanje onih pitanja koja će biti predmet raspravljanja na glavnom pretresu (čl. 342. ZKP/11). Razume se, takvo obrazloženje rešenja mora imati samo odluka kojom se krivična stvar iznosi na glavni pretres, dok se ostale odluke obrazlažu na uobičajen način.

c) Žalba na odluke veća u postupku sudske kontrole optužbe

Sudska kontrola optužbe moguća je i pred višom instancom kad je po zakonu dozvoljena žalba. Neke odluke može žalbom pobijati samo javni tužilac, a druge samo okrivljeni (čl. 343. ZKP/11). Javni tužilac može izjaviti žalbu protiv odluke o nenadležnosti, odluke o obustavi postupka, odluke o odbijanju neposredne optužbe i odluke o odbacivanju optužnice. Okrivljeni ima pravo da se žali samo protiv odluke o potvrđivanju[33] optužnice. To je novo zakonsko rešenje (jer prema dosadašnjim propisima okrivljeni nije imao pravo da izjavi žalbu protiv odluke suda kojom je njegov prigovor odbijen kao neosnovan), u interesu je okrivljenog, ali ne doprinosi efikasnosti postupka. Osim toga, takvo rešenje otvara pitanje kad se ima smatrati da je optužnica potvrđena. U vezi s tim, otvaraju se i druga pitanja: kad treba smatrati da neko lice postaje optuženi (čl. 2. st. 1. tač. 3. ZKP/11) [34] ili kad treba započeti s pripremama za glavni pretres (čl. 344. ZKP/11) – posle potvrđivanja optužnice ili kad bude pravnosnažno potvrđena.

---

[30] Vidi: Vidi čl. 228. ZKP Republike Srpske.

[31] Vidi čl. 356. ZKP Hrvatske.

[32] U nemačkom postupku, kad sud donese rešenje da se otvori glavni pretres kojim dozvoljava da se optužnica razmotri na glavnom pretresu, u tom rešenju određuje sa kojim će se izmenama prihvatiti optužnica na glavnom pretresu (§207 StPO). U tom slučaju je tužilaštvo dužno da sudu dostavi novu optužnicu u skladu s tim rešenjem. (*Amplius*: Klaus Volk, *Grund Kurs StPO*, 7. Auflage, Verlag C.H. Beck, München, 2010, 157,158).

[33] U nemačkom procesnom zakoniku nije dozvoljena žalba protiv odluke o upućivanju krivične stvari na glavni pretres (§210 StPO)

[34] Definicija optuženog analogna je definiciji iz starog zakonika, ali je ona do sada bila nedvosmislena jer protiv odluke o odbijanju prigovora kao neosnovanog, okrivljeni nije imao pravo žalbe i optužnica je u tom momentu stupala na pravnu snagu, pa je od tog momenta on postajao optuženi (čl. 21. st. 1. tač. 3. ZKP/01). Sada optužba staje na pravnu snagu u momentu kad sud negativno odluči po žalbi, a lice koga optužnica tereti, prema slovu zakona, postaje optuženi pre toga.

Iz kruga subjekata koji imaju pravo žalbe na odluke veća donete u postupku sudske kontrole optužbe, isključen je oštećeni[35], čime se potvrđuje stanovište zakonopisaca da oštećeni može postati supsidijarni tužilac samo u započetom sudskom krivičnom postupku. Izgleda da se obistinjuje zebnja da sa svakim noveliranjem procesnog zakonika položaj oštećenog postaje sve nepovoljniji.

4. ZAKLJUČNE NAPOMENE

Novim procesnim zakonikom u potpunosti je izmenjen sistem kontrole optužbe tako što je dosadašnji mešoviti sistem utemeljen na prigovoru protiv optužnice okrivljenog i njegovog branioca, zamenjen kontrolom optužbe po službenoj dužnosti, i to u svakoj krivičnoj stvari, koja je bazirana na ideji o potvrđivanju optužnice. Takvo rešenje bilo je neminovno posle uvođenja javnotužilačke umesto sudske istrage, pošto sada krivični postupak, shvaćen u užem smislu, započinje podizanjem optužbe pa bi održavanje glavnog pretresa po svakoj optužnici moglo ugroziti osnovna ljudska prava okrivljenog u slučajevima kad je izvođenje okrivljenog na glavni pretres neopravdano ili nezakonito, što se sudskom kontrolom optužbe može sprečiti.

Iniciranje sudske kontrole optužbe više nije pravo okrivljenog, pa kontrola ne može izostati ni u jednoj krivičnoj stvari koja se rešava u redovnom krivičnom postupku. Osim pokretanja postupka po službenoj dužnosti, u svemu ostalom suštinski su preuzeta zakonska rešenja važećeg procesnog zakonika, kao da nije izmenjena priroda prethodnog postupka ni sistem kontrole optužbe. Propuštena je prilika da se kontrola optužbe uredi u formi prethodnog ročišta na kome bi stranke kontradiktorno raspravljale o opravdanosti i zakonitosti izvođenja okrivljenog na glavni pretres, što bi procesnu arhitekturu približilo ideji pravičnog postupka.

U regulativi kontrole ima više odredbi koje se odnose na privatnog tužioca mada se on, sa proširenjem sumarnog krivičnog postupka na dela sa zaprećenom kaznom do osam godina, uopšte ne može pojaviti u ulozi ovlašćenog tužioca u redovnom krivičnom postupku zato što su za krivična dela koja se gone po privatnoj tužbi zaprećene kazne niže od tog limita. Te su odredbe nepotrebne, ali mnoge nedostaju. Nije uopšte predviđena forma postupka kontrole optužbe, mada se može pretpostaviti da sud odlučuje u sednici veća, niti je regulisano delimično potvrđivanje optužnice, za čim će u praksi sigurno nastati potreba.

[35] U čl. 358. ZKP Hrvatske predviđeno je da će se smatrati da je oštećeni preuzeo krivičnom gonjenje ako samo on izjavi žalbu protiv odluke veća donete u postupku kontrole optužbe, pa žalba bude usvojena.

LITERATURA

1. Bejatović, S. (2010) *Krivično procesno pravo*, Beograd.
2. Čubinski, M. P., (1933) *Naučni i praktični komentar zakonika o sudskom krivičnom postupku Kraljevine Jugoslavije*, Beograd.
3. Damaška, M. (1963) *Krivično procesno pravo SAD (skripta)*, Zagreb.
4. Đurđić, V. (2009) Načela krivičnog gonjenja i njihov doprinos efikasnosti krivičnog postupka, u: "*Alternativne krivične sankcije i pojednostavljene forme postupanja*", Beograd.
5. Đurđić, V. (2011) *Krivično procesno pravo – Posebni deo*, Niš.
6. Grazia, M. C. (2002) Prethodna istraživanja i prethodno ročište, u: *Talijanski kazneni postupak*, redakcija B. Pavišić, Rijeka.
7. Hungerford-Welcch, P. (2009) *Criminal Procedure and Sentensing*, Seventh Edition, London and New York.
8. Marković B. (1930) *Udžbenik sudskog krivičnog postupka Kraljevine Jugoslavije*, Beograd.
9. Pavišić, B. (2010) *Krivično procesno pravo,* Rijeka.
10. Radulović, D. (2009) *Komentar zakonika o krivičnom postupku Crne Gore*, Podgorica.
11. Simović, M. (2009) *Krivično procesno pravo*, Banja Luka.
12. Škulić, M. (2009) *Krivično procesno pravo*, Beograd.
13. Volk, K. (2010) *Grund Kurs StPO,* 7. Auflage, Verlag C.H. Beck, München.
14. Вандышев, В. В. (2002) *Уголовный процесс*, Санкт-Петерург.
15. Мамыкин, А. С. (1999) Назначение судебного заседания, в кн. *Уголовный процесс*, под общей редакцией А. С. Кобликова, Москва.
16. Махова, Т. М. (2004) Предварительное слушание, в кн. *Уголовно-процессуальное право Российской федерации*, изд. "Юристь", Москва.
17. Строгович, М. С. (1970) *Уголовный процесс, Том II*, Москва.

JUDICIAL REVIEW OF INDICTMENT IN CRIMINAL MATTERS

In this paper, the author initially determines the theoretical notion of the judicial review of indictment, and classifies the systems thereof, bearing in mind comparative legal solutions. Furtheron, he explains judicial review of indictment in Serbian criminal procedure, according to the Criminal Procedure Code of 2011. The work contains critical analysis of provisions pertaining to filing indictment, examining its formal content, as well as the accused's respond, pointing to the negative sides of legal rules related to the review of private law suit and to the forming of court records.

Instead of the nominal prescription of the adversarial principle, the author advocates introduction of the preliminary hearing, based on the principles of oral argumentation and adversariality, which assumes the participation of parties and their representatives at the hearing. In the last part of paper, subject to explanation and criticism, is the regulation of the preliminary examination of indictment, as well as the court's ruling on legality and justifiability of taking the accused to trial.

KEY WORDS: indictment / preliminary session / judicial review of indictment / suspension of proceedings, confirmation of indictment.

KAD VLASTITI DOM POSTANE ZATVOR (IZAZOVI PRIMENE KUĆNOG ZATVARANJA KAO ZAMENE ZA KAZNU ZATVORA)

Dr Nataša Mrvić-Petrović
profesor Pravnog fakulteta Univerziteta Union u Beogradu

U radu su analizirana savremena strana iskustva u vezi sa primenom kućnog zatvora (sa ili bez elektronskog nadzora) kao najoštrije alternativne krivične sankcije. Autor ističe ograničene mogućnosti korišćenja kućnog zatvora kao zamene za kratkotrajni zatvor i upozorava da je u zakonodavstvu Republike Srbije kućno zatvaranje uvedeno kao način izvršenja kazne zatvora do jedne godine pre nego što su se stekli uslovi za primenu takve mere. Ukazano je na propuste u postojećem normativnom okviru i na to da kućni zatvor sve češće zamenjuje kaznu zatvora do jedne godine, ali suštinski ne doprinosi humanizaciji sistema krivičnih sankcija, niti promeni nepovoljne prakse izricanja mnogobrojnih kratkotrajnih kazni zatvora koje bi sa uspehom mogle biti zamenjene alternativnim krivičnim sankcijama.

KLJUČNE REČI: kućni zatvor / alternativne krivične sankcije / sankcije izvršive u zajednici / elektronski nadzor

UVOD

Još osamdesetih godina, u okviru tzv. socijalno ekološkog pristupa u Sjedinjenim Američkim Državama propagirana je primena mera tzv. društvene korekcije i sveobuhvatne kontrole (formalne i neformalne) prema učiniocima krivičnih dela radi delotvornog sprečavanja kriminaliteta. U sastavu probacije ili tokom uslovnog otpusta, primenjuju se naročite mere, koje se mogu međusobno kombinovati i postupno zamenjivati, sa ciljem boljeg uticanja na učinioca i pojačanog nadzora nad njegovim ponašanjem učinioca dok se nalazi na slobodi. Radilo se o merama pojačanog nadzora *(intensive probation, parole supervision)*, za koje se koristila zajednička, popularna skraćenica: ISP *(intensive superprobation)*. Ove mere izvršavaju se u okrilju društvene zajednice

i kombinovane su sa pojačanim nadzorom kojim se osigurava da se učinilac tokom svog boravka na slobodi vlada na društveno prihvatljivi način (Petersilia, 1988:166-179, Schmidt, 1994:349). U njihovom sklopu mogle su se odrediti i druge obaveze okrivljenom: naknada štete, obavljanje rada u javnom interesu, prihvatanje zaposlenja ili osposobljavanja za neki posao, obaveza da se podvrgne lečenju od bolesti zavisnosti i slično. Sa razvojem tehnologije komunikacija, nadzor, primenjen u okviru ovih mera, počeo je da se vrši posredstvom računara, računarskih mreža i elektronskih aparata. Time je otvorena "Pandorina kutija" mogućih zloupotreba novih tehnologija koje se koriste u svrhe kažnjavanja (tzv. mere tehnokorekcije)[1].

Primena mera tehnokorekcije stvarnost je savremenog postmodernog društva. Omogućena je ne samo intenzivnim tehnološkim napretkom i razvojem tehnološke infrastrukture, nego i kulturnim preobražajem društva u kome se primena bio-tehnologije ili elektronike više ne smatra neprihvatljivom sa aspekta zaštite ljudskih prava (posebno prava na privatnost) pod uslovom da može poslužiti smanjenju rizika od kriminaliteta. Ali, podjednako uspešno kao što mogu poslužiti zaštiti građana, primena takve tehnologije može dovesti u pitanje njihove slobode i prava. Simbolično rečeno, njihova priroda omogućava ambivalentnu funkciju: s jedne strane kao Anđela zaštitnika, s druge strane kao neke vrste Velikog brata (Nellis, 2006:4).

Najpoznatija mera tehnokorekcije jeste elektronski nadzor koji se koristi prilikom izvršenja kućnog zatvora ili pritvora. Upravo zahvajujući naraslim mogućnostima elektronskog nadgledanja, u praksi izvršenja kratkotrajnih kazni zatvora kućni zatvor u savremenim kaznenim sistemima doživljava svojevrsnu "renesansu". U Srbiji je uveden ishitreno, *ad hoc* izmenama Krivičnog zakonika Republike Srbije iz avgusta 2009. godine, a uslovi za izvršenje regulisani su izmenama Zakona o izvršenju krivičnih sankcija iz 2011. godine i odgovarajućim podzakonskim aktom iz 2010. godine. U ovom radu se ograničavama na kritiku važećeg normativnog okvira kojim je u Srbiji regulisan kućni zatvor, koji se "krije" pod izrazom "izvršenje kazne zatvora do godinu dana u prostorijama u kojima osuđeni stanuje". Polazište kritike su teorijski stavovi i uporednopravna rešenja koji ukazuju na krajnje specifične i ograničene mogućnosti primene kućnog zatvora (sa ili bez elektronskog nadzora) u sprečavanju kriminaliteta.

UPOREDNA REŠENJA I ISKUSTVA

Kućni zatvor ili pritvor *(home detention, home confinement, house arrest, incarceration at home, domicil restriction)* može se koristiti u različitim

[1] *Technocorrections* znači primenu nove tehnologije u cilju smanjenja troškova nadzora nad ponašanjem učinioca i minimalizacije rizika kriminaliteta po društvo. Pored elektronskog nadzora, u mere tehnokorekcije spadaju, sa etičkog i pravnog aspekta problematična korišćenja farmakoloških preparata i rezultata genetičkih i neurobioloških istraživanja radi sprečavanja potencijalnih rizika od kriminalnog ponašanja pojedinaca (Fabelo, 2000:1).

funkcijama: kao zamena za pritvor, dopunska mera koja se određuje prilikom osude na probaciju, kao alternativni način izdržavanja kazne zatvora u kućnim uslovima, ili kao dopunska mera uz uslovni otpust sa izdržavanja kazne zatvora. U svakom od ovih slučajeva različito je trajanje i organizovanje praćenja izvršenja ove sankcije ili mere. Otuda ovo nije samo zamena kratkotrajne kazne zatvora, nego može biti shvaćena kao naročita sankcija ili način izdržavanja preostalog dela kazne lišenja slobode.

Okolnosti pod kojima se određuje kućni pritvor ili zatvor redovno su vezane za lična svojstva učinioca krivičnog dela i/ili težinu izvršenog krivičnog dela za koje je osuđen. Mera kućnog zatvora primenjuje se prema učiniocima lakših krivičnih dela (koja se ne odlikuju elementima nasilja) i za prekršaje, naročito za vožnju automobila pod uticajem alkohola. Smatra se naročito pogodnim za posebne kategorije osuđenih lica koje treba otpustiti sa izdržavanja kazne zbog njihovog posebnog zdravstvenog stanja ili rizika da zaraze druge. Tako je primenjiva prema licima koja po prvi put vrše krivična dela, starima, hronično bolesnim, invalidima, bolesnim od "AIDS"-a ili drugih zaraznih bolesti, duševno poremećenim, trudnicama ili majkama sa malom decom (Ball, Lilly, 1986:17).

Već sam naziv sankcije sugerira njenu sadržinu: boravak u vlastitom domu zamenjuje tradicionalno izvršenje kazne zatvora u zatvorskoj ustanovi. Boravak u vlastitom domu svakako predstavlja pogodnost po osuđenog, koji nije izložen deprivacijama koje prate izvršenje kazne zatvora i štetnim uticajima zatvorske sredine. Ipak, osuđeno lice, koje je dužno da bude u svom domu svakodnevno tokom određenog perioda (uobičajeno tokom večeri i noći), vrlo brzo počinje da oseća prinudni karakter sankcije koja mu slobodu kretanje ograničava na stan ili dvorište kuće. Kontrole zabrane izlaska iz kuće tokom tog, tzv. policijskog časa moguće su povremenim posetama policijske patrole ili službenika probacije. Dostupnost telefonije i, danas, elektronskih uređaja, omogućila je vrlo brzo da se *on line* kontroliše poštovanje obaveznog prisustva osuđenog u stanu tokom dela dana telefonskim pozivima, pejdžerima ili računarima. Danas se u te svrhe u Evropi pretežno koristi tzv. pasivni sistem elektronskog nadzora (tzv. *electronic monitoring*) kojim se obezbeđuje informacija o prisustvu ili odsustvu određenog lica u zatvorenom prostoru. Savremena tehnička unapređenja omogućila su da se računar programira tako da sam pripremi izveštaj o rezultatima izvršenih poziva, da može identifikovati glas onoga koji se na pozive javlja, da može istovremeno prikazati i sliku onoga ko se javlja, pa čak i izvršiti proveru njegovog daha na postojanje alkoholnih para, izvršiti identifikaciju putem zenice oka i slično. Dodatne provere služe unapređenju pasivnog sistema nadzora. Pa ipak, osnova sankcije jeste kućni zatvor, dok je elektronski nadzor tek jedan od načina na koji se može kontrolisati poštovanje zabrane izlaska iz kuće.

Kućni zatvor je uvek izuzetna pogodnost koja se koristi umesto kratkotrajne kazne zatvora prema određenim kategorijama osuđenih lica. To pokazuju i primeri iz uporednog zakonodavstva. Predviđen je kao posebna sankcija u krivičnim zakonicima Španije i Argentine. Takođe se primenjuje i u

Švajcarskoj, kao i u Turskoj, na osnovu odredbi Krivičnog zakonika, ukoliko se radi o bolesnim osuđenim licima, narkomanima ili licima starijim od 65 godina. Istu funkciju ostvaruje i tzv. *"arrêts de fin de semaine"* uveden u Belgiji 15. 2. 1963. godine kojim se u kućnim uslovima predviđa zatvaranje maksimalnog trajanja do dva meseca (Daga, 1985:151).

U Italiji je kućni zatvor uveden Zakonom br. 532 od 12. 8. 1982. godine. Novim propisima o izvršenju alternativnih sankcija donetim 1986. godine predviđeno je da kućni zatvor *(Detenzione domiliciare)* zameni kaznu zatvora do dve godine ili uslovni otpust istog trajanja, ukoliko optuženom nije bila izrečena mera nadzora od organa socijalnog staranja. Namenjen je posebnim kategorijama osuđenih lica (trudnicama, ženama i majkama sa decom do tri godine, licima koja su teškog zdravstvenog stanja tako da im treba stalni kontakt sa lokalnim zdravstvenim osobljem, kao i starijima od 65 godina i mlađim od 21 godine). Izdržava se u sopstvenom domu. Ne može se izreći okrivljenom čije je krivično delo rezultat slobodnog kriminalnog izbora (zločinačke volje), niti kada je izvršeno u okviru organizovane kriminalne aktivnosti (Manna, Infante, 2000:42).

Na nešto drugačiji način, najčešće kombinovano sa elektronskim nadzorom, kućno zadržavanje ili pritvor *(home detention, house arrest)* primenjuje se u zemljama koje pripadaju anglo-američkom pravnom sistemu u okviru osude na probaciju. Kućni zatvor podrazumeva nametanje obaveza okrivljenom ili osuđenom licu (na osnovu sudske ili odluke upravnog organa) da u određenom periodu ne sme napuštati kuću ili drugi zatvoreni prostor u toku slobodnog vremena i/ili u noćnim časovima. Uslovi pod kojima osuđeni može napustiti određeni prostor, širina područja u kojem ima slobodu kretanja, kao i trajanje ovakve mere (obično dva do tri meseca), precizira se sudskom odlukom.

U Sjedinjenim Američkim Državama kućni zatvor je "na mala vrata" ušao u primenu, pošto je protivzakonito primenjen 1985. godine. Tada je sudija države Njujork osudio Maureen Murphy, staru 35 godina, na kućni zatvor zbog krivičnog dela krađe za koje je tada prvi put osuđena. Obavezana je da dve godine ne sme da izlazi iz stana osim kada odlazi na posao, kod lekara, u crkvu ili u kupovinu. Ako bi prekršila ovu obavezu, osuđena bi morala da dve godine provede u zatvoru. Sudija je smatrao da je običan zatvor za nju prestroga kazna, dok bi probacija bila preblaga, te se stoga opredelio za kombinaciju koju predstavlja kućni zatvor, kao jedna od tipičnih "srednjih" sankcija *(intermediate sanctions)* (Petersilia, 1986:50). Kućni zatvor najpre nije bio povezan sa upotrebom elektronskog nadzora. Zatim je u nekim državama (Nju Meksiko i Florida) otpočelo korišćenje elektronskog nadzora u uslovima kućnog zatvora, tako da se sada obe mere zajedno primenjuju na taj način što je kućni zatvor praktično najstrožija vrsta elektronskog nadzora primenjenog prema osuđenom licu (Petersilia, 1986:51).

Kućni zatvor u anglo-američkom području stepenuje se prema intenzitetu nadzora. Načini izvršenja kućnog zatvora razlikuju se prema tome da li je okrivljenom zabranjeno da napušta stan tokom dela dana ili u noćnim časovima, ili mu je omogućeno da napusti stan, ukoliko se prethodno javi nadležnom

službeniku, zaduženom da prati uspešnost izvršenja ove mere. Najstrožiji režim kućnog zatvora postoji ukoliko okrivljeni ne sme uopšte napuštati kuću, osim iz prethodno u presudi detaljno navedenih razloga (na primer, zbog odlaska na posao, na versku službu i slično), dok bi svaki drugi izlazak motivisan durgim razlozima predstavljao kršenje presudom ustanovljene obaveze. Za svaki izlazak okrivljeni mora imati odobrenje, ali inače nije ograničen u porodičnim i društvenim aspektima svoga života (živi normalno sa svojom porodicom, prima posetioce, gleda TV program, sluša radio, čita časopise). U programima nadgledanja poštovanja zabrane napuštanja stana ili kuće može se koristiti telefonska ili kompjuterska veza iz kuće sa centralnim računarom koji je smešten u nadzornom centru i u kome se dežura sve vreme. Zahvaljujući ovom rešenju, neka zakonodavstva omogućavaju osuđenim licima pod elektronskim nadzorom da deo dana provode na poslu, u savetovalištvu ili da učestvuju u drugim programima (na primer, odvikavanja od droga ili alkohola, osposobljavanja za određeno zanimanje i slično). Dnevne aktivnosti učesnika u programu su slobodne, ali se preko centralnog kompjutera prati poštovanje obaveza boravka u kući tokom određenog vremena: na primer, noću (od 20 časova uveče do 6 časova izjutra). Nadzor nad izvršenjem prati posebna probaciona služba ili socijalna služba, a nadležni službenik izveštava sud o ispunjenju obaveza ili o njihovom kršenju i to na osnovu rezultata praćenja koji se šalju iz uređaja u stanu okrivljenog, njegovom telefonu, kompjuteru ili na osnovu izveštaja policije, zadužene da povremeno utvrđuje njegov boravak u kućnim uslovima (Bergmann, 2004:3).

Naročita prednost kućnog zatvora je u tome što se određuje uz saglasnost sa okrivljenim, što znači da je on motivisan da poštuje zabranu izlaska iz kuće, s tim što uobičajeno tri dana kućnog zatvora zamenjuju jedan dan kazne zatvora. Ali, i kućni zatvor, kao i sve druge mere pojačanog nadzora, neminovno narušava pravo privatnosti osuđenog i članova njegove porodice. Osim toga, kućnim zatvorom se delinkvent ne izoluje iz sredine koja je na njega i ranije vršila negativne uticaje, niti mu se pruža posebna pomoć da prevaziđe situaciju u kojoj se nalazi, nego se insistira isključivo na poštovanju zabrane kretanja. Posebno, kućni zatvor ne utiče na smanjenje broja osuđenih lica, jer se određuje prema onima koji ionako ne bi trebalo da budu osuđeni na kaznu zatvora (Petersilia, 1986:53).

Očigledno, kućni zatvor kao tipična mera disciplinovanja ne može da ostvari značajnije efekte u pogledu sprečavanja recidivizma osuđenih lica. Uslovi pod kojima se izvršava sprečavaju učešće osuđenog u pojedinim tretmanima (sem ukoliko mu nije dozvoljeno da napušta svoj dom upravo iz tog razloga). Zbog toga je kućni zatvor pogodnije izricati u kombinaciji sa probacijom, nego kao zamenu za kaznu zatvora. U ovoj drugoj funkciji primenjen, kućni zatvor bi trebalo da predstavlja humaniju alternativu za učinioce osuđene na kratkotrajne kazne zatvora koji po prvi put vrše krivična dela, a nisu kriminalno struktuirane ličnosti (primera radi, učinioci krivičnih dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja ili nekih drugih krivičnih dela učinjenih iz nehata) ili prema osuđenima koje je celishodnije pustiti da u uslovima kućnog

zatvora izvrše ostatak kazne zbog njihovog teškog zdravstvenog stanja, podmaklih godina, invalidnosti, trudnoće i drugih sličnih razloga. Takođe bi mogao da predstavlja pogodnu alternativu kazni zatvora i u situaciji kada na taj način treba pomoći osuđenom da održi kontakt sa porodicom i socijalnom sredinom, naročito kada je to jedini roditelj koji izdržava decu, kada treba da zadrži posao ili da nastavi školovanje. Ipak, u stvarnosti ove načelne mogućnosti nisu iskorišćene na pravi način. Osnovni razlog je, paradoksalno, vezan za promene u ideologiji kažnjavanja, koje su upravo podstakle veću primenu kućnog zatvora i drugih alternativnih krivičnih sankcija koje se izvršavaju u zajednici sa ciljem rasterećenja zatvorskog sistema, povećanja njegove delotvornosti i humanizacije (Mrvić-Petrović, 2010:84).

Pod uticajima neo-klasicizma od sredine osamdesetih godina prošlog veka oblikuje se novi menadžerski penološki pristup koji je danas univerzalno prihvaćen u anglo-američkim državama i Evropi (pa tako i kod nas). Temelji se na sprečavanju rizika od pojave zločina i dovodi do promene odnosa prema učiniocima krivičnih dela. Osnovna etička paradigma nove penologije jeste što se smatra da društvo učiniocu ništa ne duguje: onaj ko se opredelio da prekrši krivičnopravne norme mora za to "platiti" društvu. Ovaj jednostran i jednostavan odgovor na kriminalitet, koji zanemaruje značaj društvenih uslova i individualnih svojstava koje utiču na kriminalno ponašanje, dovodi do promene u proceni uspešnosti primenjenih sankcija. U skladu sa teorijom upravljanja rizicima sprečavanje recidivizma nije više osnovna merilo delotvornosti primene krivičnih sankcija, nego se smatra da je uspeh postignut u svakom onom slučaju u kome učinilac ne dospe u zatvor, zato što nije procenjen kao rizičan po društvo. Zbog toga se opravdano postavlja pitanje etičke opravdanosti primene mera i sankcija koje nazivamo tzv. alternativama zatvoru, među kojima su i kućni pritvor ili zatvor (Whitehead, 2012:218-9).

Iz istog razloga zapaža se da u praksi izricanja kućnog pritvora ili zatvora dolazi do pojava nejednakosti osumnjičenih ili osuđenih lica. Budući da je blaža mera u odnosu na "običan" pritvor, uobičajeno se u nacionalnim zakonodavstvima isključuje mogućnost određivanja kućnog pritvora prema učiniocima teških krivičnih dela sa elementom nasilja, seksualnih delikata, povratnicima koji vrše imovinska krivična dela poput razbojništava ili teških krađa, učiniocima krivičnih dela u vezi sa zloupotrebom droga, trgovine ljudima, terorizma i slična. Prema ovim učiniocima je isključena i primena kućnog zatvora, samim tim što se kažnjavaju kaznama zatvora u dugom trajanju. Zbog ovih ograničenja dolazimo do toga da se kućni zatvor izriče pretežno osuđenima za tzv. kriminalitet "belog okovratnika" (poslovne prevare, prevare u osiguranju, pronevere, podmićivanja, falsifikovanja isprava i slično). Radi se o učiniocima koji zbog svog društvenog statusa ranije nisu osuđivani iako je moguće da su godinama zloupotrebljavali svoje zanimanje, službena ovlašćenja ili položaj. Pri tome, oni imaju posao, stabilna primanja i obezbeđene stambene uslove, što je početni uslov za određivanje kućnog zatvora. I tako se u savremenom društvu kriminalci od početka razvrstavaju na one koji su zbog karaktera izvršenog krivičnog dela i svog ekonomskog i društvenog statusa "predodređeni" da izvršavaju kaznu u

zatvoru i na one koji "zaslužuju" blaži tretman u vidu kućnog zatvora. U skladu sa postulatima nove penologije koja insistira na smanjenjuju rizika od zločina ova nejednakost se danas smatra prihvatljivom, jer pažnju društva i napore kaznenog sistema (pre svega finansijske) usmerava na prepoznate "rizične" kategorije učinilaca, dok se, po svemu sudeći, kriminalci "belog okovratnika" takvima ne smatraju (Mrvić-Petrović, 2007:181-2).

Ali, čak i da je ovo podvajanje osuđenih lica opravdano, da li mera kućnog zatvora (sa ili bez elektronskog nadzora) može biti delotvorna prema onim kategorijama učinilaca prema kojima se sada primenjuje. Kućni zatvor može biti smatran posebnom sankcijom ili načinom izvršenja kazne zatvora, ali elektronski nadzor koji se uz kućni zatvor uobičajeno primenjuje je tipična tehnika disciplinovanja usmerena isključivo na kontrolu ponašanja učinioca krivičnog dela[2]. Da li se kućnom izolacijom mogu postići željene promene u ponašanju osuđenih lica, jer se oni jedino ograničavaju u kvalitetu života, dok u svemu ostalom nisu uskraćeni. Prisilni boravak u kući, pa ni onda kada je osuđeni nadziran elektronski ne dovodi do promene ponašanja osuđenog lica. Generalni problem je taj što ponekad dom ne mora da bude i "mirna luka" u kojoj će jedino nadzor omogućiti "popravljanje" osuđenog. Da se ne zaboravi, učinici često potiču iz kriminogene sredine ili iz porodica u kojima vlada nesloga, nasilje, zavisnost od alkohola ili droga. U takvim uslovima vršen, elektronski nadzor ne utiče na promenu navika, na prekid odnosa sa dojučerašnjim društvom niti omogućava bilo kakvo popravljanje (Black, Smith, 2003:5). To se posebno odnosi na maloletnike. Takođe, život mladih se ne odvija pretežno u kući, pa otuda mladi mogu mnogo punitivnije da doživljavaju ovu meru nego odrasli, čije su životne navike drugačije (Nellis, 2006:4). Jedina prednost kućnog zatvora koja osigurava njegovu delotvornost jeste što da okrivljeni ili osuđeni dobrovoljno prihvata da ode u kućni zatvor, te stoga ova sankcija ili način izvršenja ima za svrhu da jača samodisciplinu i odgovoran odnos prema vlastitim obavezama i društvu. No, to su i inače lica kažnjena na kratkotrajne kazne zatvora, koje su možda mogle biti pravovremeno zamenjene nekom alternativnom sankcijom, ili koja, poput kriminalaca "belog okovratnika", nemaju većih teškoća u prilagođavanju društvenim pravilima. Prema tome, kućni zatvor u praksi ima veoma ograničenu mogućnost primene, ako se time nastoji uticati na promene ponašanja osuđenog lica.

Ipak, snažni pritisak privatne "industrije zatvora" i primamljive mogućnosti da država uštedi na izdacima za zatvorski sistem većom primenom kućnog zatvora (sa ili bez elektronskog nadzora), učinile su da kućni zatvor u međuvremenu postane opšte prihvaćena mera u evropskim zakonodavstvima. U skladu sa tim i Republika Srbija, kao i druge države sa područja nekadašnje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije uvode meru kućnog pritvora (Hrvatska) ili mogućnost zamene kratkotrajne kazne zatvora kućnim zatvorom (Slovenija, Makedonija).

---

[2] Za razliku od kazne čija je svrha specijalna prevencija, tehnike disciplinovanja imaju nesumnjivi popravni efekat, ali se on svodi na mehaničku dresuru.

Prema članu 86. stavu 3. Krivičnog zakonika Republike Slovenije, kazna zatvora trajanja do devet meseci može se na osnovu sudske odluke zameniti kućnim zatvorom. Okrivljenom se zabranjuje da se udaljuje iz prostorija u kojima stalno ili trenutno prebiva ili iz javne zdravstvene ili socijalne ustanove u kojoj boravi. Izuzetno sud može dozvoliti osuđenom da se na određeno vreme udalji iz prostorija u kojima izvršava kućni zatvor, kada je to neizostavno potrebno (radi nabavke životnih namirnica, ukazivanja zdravstene pomoći ili radi obavljanja posla). Nepoštovanje obaveza da se boravi u prostorijama u kojima se kućni zatvor izvršava ili zadržavanje van tog prostora izvan dozvoljenog vremena razlozi su da se izrečena kazna zatvora izvrši u zatvorskoj ustanovi (KZ Slovenije, 2008). Za razliku od drugih (siromašnijih) država sa područja nekadašnje SFRJ, Slovenija nije uvela elektronski nadzor, jer se opravdano smatra da je to skupa mera, koja u njihovim uslovima ne bi bila dovoljno ekonomski isplatljiva.

Slično rešenje prihvaćeno je i u Makedoniji, sa tom razlikom što je predviđena mogućnost određivanja elektronskog nadzora. Ako je izvršilac krivičnog dela za koje propisana novčana kazna ili kazna zatvora do jedne godine, star i nemoćan, teško bolestan ili ukoliko se radi o trudnoj ženi, sud može da mu izrekne kaznu zatvora i istovremeno da odluči, uz njegovu saglasnost da kaznu izdržava u kućnom zatvoru. Sud može da zameni kaznu zatvora kućnim zatvorom ako postoje uslovi da se savremenim elektronskim ili telekomunikacijskim sredstvima kontroliše izvršenje kućnog zatvora koje se sastoji u zabrani osuđenog da napusti stan. Nadzor nad izvršenjem kućnog zatvora vrši sud, koji može da poveritii policiji u mestu u kome se nalazi dom osuđenog da kontroliše poštovanje restrikcija vezanih za kućni zatvor uz obavezu da redovno izveštava sud o načinu izvršenja. Ako osuđeni prekrši zabranu napuštanja doma, sud može da zameni kazna tako što će se u celosti izvršiti u ustanovi za izvršenje kazne zatvora (član 59-a KZ Makedonije 1996).

KUĆNI ZATVOR U DOMAĆOJ VARIJANTI

Inostrana iskustva nadahnjuju i – upozoravaju. Uobičajeno se upozorenja prenebregnu u nastojanju da se brzo uvede inspirativna novina. Tako je i u Republici Srbiji javnost najpre upoznata sa činjenicom da će biti iznajmljena oprema za elektronski nadzor, a potom je izmenama Krivičnog zakonika iz 2009. predviđena mogućnost da sud kaznu zatvora do godinu dana zameni zabranom napuštanja mesta stanovanja, da bi tek posle dve godine bio upotpunjen normativni okvir za izvršenje kućnog zatvora sa i bez elektronskog nadzora i to tako što je najpre donesen podzakonski akt koji to izvršenje omogućava, dok je 2011. godine menjan Zakon o izvršenju krivičnih sankcija koji je trebalo da da okvir za ono što se podzakonskim aktom reguliše. Narednih godina bi trebalo da bude osmišljena i Strategija za primenu elektronskog nadzora, koja je, po prirodi stvari, morala da prethodi svemu ostalom.

U članu 45 Krivičnog zakonika Republike Srbije kojim se propisuju uslovi za izricanje kazne zatvora, u stavovima od 5. do 8. predviđeno je kućno zatvaranje kao poseban način izvršenja kazne zatvora do godinu dana (KZ Srbije, 2005). Taj način izvršenja sastoji se u zabrani osuđenom da napušta prostorije u kojima stanuje, osim u slučajevima predviđenim zakonom koji reguliše izvršenje krivičnih sankcija (stav 5). Nedozvoljeno napuštanje prostorija u kojima se stanuje u trajanju do dvanaest časova jednokratno ili dva puta u trajanju do šest časova razlog je da ostatak kazne osuđeni izvrši u zatvoru. Osim ovog uslova predviđenog u članu 45 u stavu 6, zakonodavac nije predvideo ni jedno drugo kršenje zabrane koje se može ispoljavati u neovlašćenom skidanju, oštećenju ili uništenju elektronskog uređaja kojim se prati poštovanje zabrane. Kako se u vreme donošenja izmena zakona nije znalo koliko će elektronskih narukvica biti na raspolaganju, u stavu 7. je predviđeno vrlo neobično pravilo da će prilikom određivanja izvršenja kazne zatvora na način propisan stavom 5. ovog člana, sud voditi računa o tehničkim mogućnostima izvršenja, kao i o drugim okolnostima od značaja za odmeravanje kazne. Nije jasno zašto bi sud naknadno, pošto je već odmerio kaznu zatvora do godinu dana, ponovo cenio okolnosti od značaja za odmeravanje kazne određujući da se kazna izvrši u kućnim uslovima, jer je inače vezan zabranom dvostrukog vrednovanja istih okolnosti. Obaveza da sud vodi računa o tehničkim mogućnostima izvršenja ne znači ništa drugo nego da sud mora konsultovati organe zadužene za izvršenje elektronskog nadzora o mogućnostima da se osuđenom licu stavi elektronski uređaj za praćenje. I na kraju, u stavu 8. propisano je ograničenje da se kućni zatvor ne može odrediti osuđenom za krivično delo protiv braka i porodice koji živi sa oštećenim u istom porodičnom domaćinstvu. S obzirom na to da se kućni zatvor svodi na to da u vlastitom domu osuđeni čeka da prođe određeni period vremena, potrebno bi bilo motivisati učinioca da poštuje zabranu napuštanja stana tako što se, kao i kod drugih alternativnih sankcija, saglašava sa ovakvim načinom izvršenja kazne zatvora. Ova odredba nedostaje u sadašnjem zakonskom rešenju.

Izmenama Zakona o izvršenju krivičnih sankcija Republike Srbije iz 2011. godine stvoreni su normativni uslovi da se kontrolišu zabrane napuštanja stana izrečene kao način izvršenja kazne zatvora do godinu dana (ZIKS, 2005). Elektronski nadzor je moguć kod uslovnog otpusta praćenog nametanjem određenih obaveza "predviđenih krivičnopravnim odredbama" (član 172a), pri čemu sadržina tih obaveza nije precizirana ni u KZ-u ni u ZIKS-u, dok je novom glavom IIIa ZIKS-a u potpunosti regulisano izvršenje kazne zatvora bez napuštanja prostorija u kojima osuđeni stanuje. Prema rešenjima prihvaćenim u članu 174a nadležni organ za izvršenje je organizaciona jedinica nadležna za tretman i alternativne sankcije u sastavu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija. Uslovi pod kojima je, izuzetno, moguće da osuđeni napusti prostorije u kojima stanuje utvrđeni su članom 174b. Odnose se na potrebu da njemu ili članu njegovog porodičnog domaćinstva bude ukazana nužna medicinska pomoć ili da se nastavi lečenje u slučaju teške bolesti ili da se omoguće redovni odlasci na posao, obavljanje sezonskih poljoprivrednih radova, redovno školovanje ili

polaganje ispita ili staranje o članovima uže porodice (ako nema drugog lica koje bi to moglo da obavlja). Moguće je takođe da osuđeni traži dozvolu napuštanja prostorija u kojima stanuje i zbog svog venčanja, smrti bliskog lica ili kada bi u skladu sa programom postupanja trebalo da izvan stana provede do četiri sata dnevno. Dozvolu za izlazak osuđenog iz prostorija u kojima stanuje na molbu osuđenog daje Direktor Uprave za izvršenje krivičnih sankcija i opozivanje te odluke je moguće iz zakonom propisanih razloga (član 174g). Na ovu odluku Direktora, osuđeni ima pravo žalbe ministru nadležnom za pravosuđe. Izuzetno se osuđenom naknadno odobrava napuštanje prostorija u kojima stanuje, ako je morao da napusti te prostorije kako bi njemu ili članu njegovog porodičnog domaćinstva bila ukazana hitna medicinska pomoć (član 174v). U članu 174đ predviđen je način na koji se primenjuje mera elektronskog nadzora, koji je detaljnije regulisan podzakonskim aktom. Članom 174e je propisano da i nakon pravosnažnosti presude, kao i u toku izdržavanja kazne zatvora osuđeni, javni tužilac i direktor Uprave mogu inicirati pred prvostepenim sudom da se osuđenom kome je izrečena kazna zatvora do jedne godine kazna izvrši bez napuštanja prostorija u kojima osuđeni stanuje.

Konkretnije je način izvršenja regulisan Pravilnikom o načinu izvršenja kazne zatvora u prostorijama u kojima osuđeni stanuje iz 2010. godine (Pravilnik 2010). Pravilnikom je uređeno šta se smatra pod prostorijama u kojima osuđeni stanuje, ko su nadležni organi za izvršenje, postupak izvršenja, odluke suda, obaveze zaposlenih iz organizacione jedinice Uprave za izvršenje krivičnih sankcija, obaveze osuđenih i primena mere elektronskog nadzora. Pravilnik takođe predviđa i vrstu neophodne dokumentacije kojom će osuđeni dokazati postojanje pojedinih razloga zbog kojih traži da mu se dopusti boravak van prostorija u kojima stanuje. Jedini vid kršenja zabrane napuštanja prostorija u kojima se stanuje vezuje se, kao i u KZ Republike Srbije i ZIKS-u za samovoljno napuštanje prostorija, dok se oštećenje uređaja jednostavno konstatuje. Zato se već u praksi dogodilo da isti osuđeni dva puta oštećuje elektronski uređaj bez ikakvih daljih materijalnih ili pravnih posledica. Da je izvršenje kazne uz primenu elektronskog nadzora bilo prioritetno pokazuje član 14 Pravilnika u kome se propisuje da se na način izvršenja kazne zatvora u prostorijama u kojima osuđeni stanuje bez primene mera elektronskog nadzora, shodno primenjuju odredbe ovog pravilnika o načinu izvršenja kazne zatvora u prostorijama u kojima osuđeni stanuje uz primenu elektronskog nadzora, osim ako ovim pravilnikom nije drukčije određeno. Jedino što je osobeno u odnosu na kućni zatvor uz elektronski nadzor jeste način na koji se nadzor poštovanja "običnog" kućnog zatvora vrši. U članu 15. se predviđa da se kontrola vrši proverama koje nadležni službenici vrše bez prethodne najave i to: u prostorijama u kojima osuđeni stanuje, na mestu gde obavlja posao ili na mestu gde obavlja sezonske poljoprivredne poslove. Te provere se vrše putem razgovora (neposredno ili telefonom) sa samim osuđenim, sa članovima njegovog porodičnog domaćinstva i poslodavcem (član 16 Pravilnika).

ZAKLJUČAK

Kućni zatvor, sa ili bez elektronskog nadzora, treba da predstavlja izuzetnu mogućnost koja se koristi uz probaciju ili, ređe, kao zamena kratkotrajnog zatvora. Srbijanski zakonodavac se očigledno opredelio za ovu drugu mogućnost, jer je to bio jedini način da se na brzinu uvede elektronski nadzor. A što je brzo – to je i kuso. Nova mogućnost određivanja izvršenja zatvora u prostorijama u kojima se stanuje stavila je sudije u iskušenje da se umesto brižljivog ispitivanja da li nekog uopšte treba kazniti kaznom zatvora do godinu dana odluče za jednostavno rešenje i "brzopotezno" izreknu takvu kratkotrajnu kaznu znajući da mogu odrediti da se izvršava u kućnim uslovima. Otuda kućni zatvor u Srbiji nije zamenio kaznu zatvora, nego sve druge alternativne krivične sankcije, kao što su uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom ili za rad u javnom interesu, koje se smatraju mnogo delotvornijim I humanijim od kućnog zatvora koji je najoštriji vid alternativnog kažnjavanja. Na taj način masovna represija kratkotrajnim kaznama zatvora koja je godinama prisutna u srbijanskoj praksi nije niukoliko smanjena, nego samo postala manje očigledna[3]. Propust je učinjen zato što oni koji su koncipirali ovakvo zakonsko rešenje nisu bili upoznati sa konceptom alternativnog kažnjavanja pa tako nisu ni mogli razumeti da izmenama treba ojačati sistem alternativnih krivičnih sankcija (ili sankcija izvršivih u zajednici – *community sanctions*) u kome bi "kućni zatvor" predstavljao najtežu meru i "poslednju šansu" za osuđenog, a ne samo lakši režim izvršenja kratkotrajne kazne zatvora.

Zakonska rešenja su manjkava i zbog toga elektronski nadzor nije omogućen u vezi sa uslovnom osudom sa zaštitnim nadzorom. Razlog je jasan: ta sankcija se vrlo retko izriče u praksi, pa zakonodavac to rešenje nije ni imao u vidu. Pa ipak, ovakav vid uslovnog kažnjavanja u velikoj meri odgovara probaciji, koja je neosporno mnogo delotvornija sa stanovišta postizanja svrhe krivičnih sankcija od kućnog zatvora, a takođe i za samog osuđenog predstavlja pogodniju alternativu. Štaviše, u ovakvim uslovima je bilo moguće gradirati po težini intenzitet zaštitnog nadzora, tako što bi elektronski nadzor predstavljao najstrožiji način kontrole ponašanja osuđenog lica, što prema sadašnjim rešenjima ne postoji.

U postojećem zakonodavstvu ni na koji način nisu iskorišćene one mogućnosti koje ukazuju na humani karakter kućnog zatvora koje, na primer, propisuje makedonsko zakonodavstvo: da kućni zatvor bude namenjen za bolesne, stare osuđenike, trudnice ili majke sa malom decom osuđene na kaznu zatvora. U tom smislu je umesto sadašnjeg prekida sa izvršenjem kazne zatvora moglo da se predvidi da bi se nastavak izvršenja kazne za ova lica obezbedio u kućnim uslovima, što bi u povoljniji položaj stavilo osuđena lica koja ne bi u nastavku morala da izvršavaju celi preostali deo kazne.

---

[3] Kazne zatvora do jedne godine u strukturi ukupno izrečenih kazni zatvora u Srbiji dostižu 61,7%. Po tome prednjačimo u Evropi, kako pokazuje uporedni izveštaj Saveta Evrope o izricanju krivičnih sankcija u Evropi (Aebi, Delgrande 2009: 63).

U našem pravu jedan dan kućnog zatvora zamenjuje jedan dan boravka u zatvoru. Ovo je neobično rešenje, jer se zbog povoljnijeg režima izvršenja uobičajeno predviđa da dva ili tri dana kućnog zatvora zamenjuju jedan dan zatvora. Ali, u tim drugim zakonodavstvima istovremeno nije predviđen ovako strog način izvršenja kućnog zatvora, nego se obavezno dopušta osuđenom mogućnost da određeni broj časova svakog dana boravi van svog "doma-zatvora".

Žurba sa kojom je uveden elektronski nadzor u Srbiji je veoma neobična: Slovenija, Mađarska, Rumunija, kao članice Evropske unije, nisu još uvek uvele ove mere. Radi se o veoma skupoj meri, koja se uobičajeno ne uvodi bez prethodnog pilot projekta. U kojoj je meri skupo izvršenje ilustruje podatak da u Evropi jedino zatvorska uprava Švedske raspolaže vlastitim elektronskim uređajima za nadzor, dok sve druge zatvorske uprave iznajmljuju opremu. U našim uslovima kriminološkim istraživanjem nisu bile proverene potrebe za uvođenjem elektronskog nadzora niti je pilot projektom ispitana mogućnost primene elektronskog nadzora. Iznajmljujući opremu za elektronski nadzor država nije našla za shodno ni da dobro štiti svoje imovinske interese: ne postoji ni jedna odredba koja propisuje šta će se preduzeti prema osuđenom koji ošteti ili uništi elektronski uređaj koji mu je pričvršćen na telu. Da ne govorimo o tome da u inostranstvu inače postoje odredbe kojima se troškovi za iznajmljivanje uređaja po danu izvršenja prevaljuju na osuđenog, koji se saglašava sa kućnim zatvorom. U našim uslovima, ova saglasnost je predviđena samo zakonom koji reguliše izvršenje krivičnih sankcija, ali ne i Krivičnim zakonikom, pa je možda to razlog što se ovi troškovi i način kršenja obaveza nisu imali u vidu.

Na osnovu podataka iz posebne organizacione jedinice Uprave za izvršenje krivičnih sankcija do sada je kućnim zatvorom oko 250 lica izuzeto iz redovnog zatvorskog tretmana, od čega se u dve stotine slučajeva nadzire zabrana napuštanja prostorija stanovanja elektronskim uređajima. Tek će potpunija kriminološka istraživanja narednih godina pokazati u kojoj je meri primena kućnog zatvora delotvorna. Ipak se ne može izbeći utisak da uvođenje kućnog zatvora nije otklonilo praksu masovnog izricanja kratkotrajnih kazni zatvora, nego je samo maskiralo takav vid masovno primenjene represije, jer se sudije opredeljuju češće za kućni zatvor nego za neki drugi blaži vid alternativnog kažnjavanja.

LITERATURA

1. Aebi, M., Delgrande (2007) *Council of Europe Annual Penal statistic*. SPACE I, Survey. Dostupno na: http//www.coe.int/t/e/legal-affairs/legal_cooperation/prison_and_alternatives/statistics_space_i/PC-CP_2009. Pristup: 21. 1. 2009.
2. Ball, R.A., Lilly, J.R. (1986) A Theoretical Examination of Home Incarceration. *Federal Probation*, 50(1):17-24.

3. Bergmann, S. (2004) *Training der bürgerlichen Normzustandes Ethnographie zum Project elektonische Fußwessel*. Magisterarbeit für Institut für Kulturantropologie und Erupäische Ethnologie: Universität Frankfurt am Mein. Dostupno na: http://www.copyriot.com/electronic-monitoring,. Pristup: 23. 12. 2005.
4. Black, M., Smith, R.G. (2003) *Electronic Monitoring in the Criminal Justice System*, pp. 1-6. Australian Institute of Criminology: Canbera. Dostupno na: http://www.aic.gov.au. Pristup: 2. 3. 2007.
5. Daga, L., (1985) La traitement reeducatif du condamne et les measures alternatives a la detention, pp. 141-167. In*: Prigione in Africa*, no. 22. Roma: Ministero di Grazia e Gustizia, UNISDRI.
6. Fabelo, T. (2000) 'Technocorrections': The Promises, the Uncertain Threats, Sentencing and Corrections, *Issues for the 21st Century*, no 5. Washington: Departmant of Justice.
7. Manna, A., Infante, E. (2000) *The Criminal Justice System in Italy*. Helsinki: HEUNI.
8. Mrvić-Petrović, N. (2007) *Kriza zatvora*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
9. Mrvić-Petrović, N. (2010) *Alternativne krivične sankcije i postupci*. Beograd: Medija centar Odbrana.
10. Nellis, M. (2006) *The Ethics and Practice of Electronically Monitoring Offenders*. Seminar for the Glasgow School of Social Work,16th February. Dostupno na: http://www.gssw.ac.uk/pdf/electronically_monitoring_offenders.pdf. Pristup: 10. 3. 2007.
11. Petersilia, J. (1986) Exploring the Option of House Arrest. *Federal Probation*, 50(2): 50-60.
12. Petersilia, J. (1988) Probation reform, pp. 166-179. In: J. E. Scott, T. Hirschi (eds.), *Contraversial Issues in Crime and Justice*. Newbary Park: Sage Publication.
13. Schmidt, A. K. (1994) An Overview of Intermediate Sanctions in the United States, pp. 349-362. In: U. Zvekić (ed.), *Alternatives to Imprisonment in Comparative Perspective*. Chicago: Nelson Hall Publishers.
14. Whitehead, J. T (2012) Etical Issues in Probation, Parole, and Community Corrections, pp. 217-233. In: M. Braswell, B. McCarthy, B. J. Mc Carthy, (eds.), *Justice, Crime and Ethics*. Burlington-Oxford: Anderson Publisching.

Zakonski i podzakonski izvori

15. KZ Makedonije (1996), "Службен весник на Република Македонија", бр. 37/96, 80/99, 4/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 87/07, 7/08, 139/08, 114/09, 51/11.
16. KZ Slovenije (2008) "Uradni list Republike Slovenije" br. 55/08, 66/08.
17. KZ Srbije (2005) "Službeni glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009.
18. Pravilnik (2010), Pravilnik o načinu izvršenja kazne zatvora u prostorijama u kojima osuđeni stanuje, "Službeni glasnik RS", br. 64/2010)
19. ZIKS (2005) "Službeni glasnik RS", br. 85/2005, 72/09 i 31/2011.

WHEN THEIR HOME BECOMES A PRISON (CHALLENGES OF HOUSE ARREST AS AN ALTERNATIVE FOR IMPRISONMENT)

The paper analyzes the contemporary foreign experiences regarding implementation of house arrest (with or without electronic monitoring) as the intermediate sanctions. The author emphasizes the limited possibilities of house arrest as an alternative for short-term prison. The legislation of the Republic of Serbia introduce house arrest as a substitute of imprisonment up to one year. This measure was introduced fast, without pilot projects. That points to the mistakes in the existing normative framework. House arrest is increasingly replaced by imprisonment up to one year, but this is not substantial contribution to the humanization of the system of criminal sanctions. It also did not change juridical practice regarding the many short prison sentences that could be successfully replaced by alternative (community) criminal sanctions.

KEY WORDS: house arrest / alternative criminal sanctions / community sanctions / electronic monitoring

TEORIJSKI I PRAKTIČNI ASPEKTI KRIVIČNOG DELA NEDOZVOLJENE PROIZVODNJE, DRŽANJA, NOŠENJA I PROMETA ORUŽJA I EKSPLOZIVNIH MATERIJA (član 348. KZ RS)

Dr Nataša Delić
profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu

U radu autor razmatra krivično delo nedozvoljene proizvodnje, držanja, nošenja i prometa oružja i eksplozivnih materija koje spada u grupu krivičnih dela protiv javnog reda i mira i predviđeno je u članu 348. Krivičnog zakonika Republike Srbije. Pravna priroda i značaj ovog krivičnog dela opredelili su sadržinu i strukturu rada u kome su prikazana i analizirana osnovna i dopunska obeležja njegovog bića. Posebna pažnja je posvećena radnji izvršenja. Autor se u radu bavi još i pitanjem mogućnosti primene pravne zablude (član 29. KZ RS) kod ovog krivičnog dela. Nakon odgovarajuće argumentacije zaključuje da je s obzirom na prirodu datog krivičnog dela i krivičnopravni značaj ovog instituta, njegova primena moguća samo u izuzetnim, vrlo specifičnim slučajevima. Povodom pojedinih pitanja koja se u datom kontekstu razmatraju, autor ukazuje na relevantna teorijska polazišta i navodi stavove sudske prakse, a takođe iznosi i odgovarajuće zaključke.

KLJUČNE REČI: Krivični zakonik Republike Srbije / krivična dela protiv javnog reda i mira / krivično delo nedozvoljene proizvodnje, držanja, nošenja i prometa oružja i eksplozivnih materija / krivično delo.

Krivično delo nedozvoljene proizvodnje, držanja, nošenja i prometa oružja i eksplozivnih materija je u našem zakonodavstvu predviđeno u grupi krivičnih dela protiv javnog reda i mira (Glava trideset prva) i shodno odredbi člana 348. Krivičnog zakonika Republike Srbije ("Službeni glasnik

RS" br. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09 i 111/9) (KZ RS) ovo krivično delo ima jedan osnovni i tri teža oblika.[1]

Osnovni oblik krivičnog dela (stav 1) čini onaj ko neovlašćeno izrađuje, prodaje, nabavlja, vrši razmenu ili drži vatreno oružje, njegove delove, municiju i eksplozivne materije.

S obzirom na način na koji je propisana, radnja izvršenja može biti: izrada, prodaja, nabavljanje, razmena ili držanje vatrenog oružja, njegovih delova, municije ili eksplozivnih materija. Shodno tome, postoji jedno krivično delo nezavisno od broja preduzetih radnji (VSS Kž – 744/04 od 1. jula 2004. godine[2] i Kž – 283/6 od 27. marta 2006. godine[3]) i ukoliko je u konkretnom slučaju preduzeto više radnji izvršenja "u presudi u nazivu krivičnog dela treba navesti samo one radnje za koje je optuženo lice i optuženo, odnosno oglašeno krivim" (pravno shvatanje usvojeno na sednici drugostepenog Krivičnog odeljenja Okružnog suda u Beogradu, 5. novembra 1992. godine).[4]

a) Izrada podrazumeva pravljenje odnosno, proizvodnju vatrenog oružja, njegovih delova, municije ili eksplozivnih materija.

b) Prodaja označava ustupanje drugom licu predmeta koji predstavljaju objekt radnje krivičnog dela za određenu novčanu naknadu.

v) Pod nabavljanjem treba razumeti kako kupovinu tako i druge načine sticanja predmeta koji predstavljaju objekt radnje ovog krivičnog dela, kao npr., dobijanje na poklon, zaduživanje na ratištu od strane vojnih obveznika ili dobrovoljaca ili "primanje pištolja na pijaci kao garancije za isplatu prodatog teleta" (VSS Kzp – 78/03 od 23. maja 2003. godine)[5] odnosno, primanje vatrenog oružja ili drugog predmeta koji predstavlja objekt radnje krivičnog dela kao vid obezbeđenja bilo kakvog duga (OSB Kž – 1596/98 od 7. oktobra 1998. godine[6], Kž – 1147/97 od 16. septembra 1997. godine[7] i Kž – 2415/99 od 18. februara 2000. godine[8]).

g) Razmena se realizuje ustupanjem drugom licu predmeta koji predstavljaju objekt radnje krivičnog dela za druge predmete, određena dobra ili usluge.

d) Držanje podrazumeva uspostavljanje faktičke vlasti, neposredne ili posredne, nad predmetima koji predstavljaju objekt radnje ovog krivičnog dela. Otuda je "municija neovlašćeno držana kada je učinilac istu sakrio u svom frižideru" (OSB Kž – 212/95 od 27. februara 1996. godine)[9]. Prema stavu Okružnog suda u Subotici krivično delo nadalje postoji i "kada je

---

[1] O genezi date inkriminacije vid. P. Ćetković, *Krivično delo iz člana 348. KZ i teški oblici kriminaliteta,* završni rad na studijama za specijalizaciju znanja, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2010, 3-9.
[2] Bilten sudske prakse Okružnog suda u Beogradu, Beograd, 2005/66, 67.
[3] Bilten sudske prakse Okružnog suda u Novom Sadu, Novi Sad, 2006/10, 95-96.
[4] Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije, Beograd, 1994/2, 67.
[5] I. Simić/A. Trešnjev, *Zbirka sudskih odluka iz krivičnopravne materije, peta knjiga,* Beograd, 2005, 172.
[6] I. Simić, *Zbirka sudskih odluka iz krivičnopravne materije, treća knjiga*, Beograd, 2000, 193.
[7] I. Simić, *Zbirka sudskih odluka iz krivičnopravne materije, druga knjiga*, Beograd, 1998, 179.
[8] I. Simić, (2000), 193.
[9] I. Simić, (1998), 181.

optuženi uzeo iz ugostiteljskog objekta, u kojem je oštećeni ranjen, pištolj i odneo ga do kraja ulice gde ga je sakrio jer je na taj način ostvario mirnu državinu – posed nad predmetnim pištoljem" (Kž - 497/08 od 22. oktobra 2008. godine)[10].

Da bi postojalo krivično delo, držanje vatrenog oružja ne mora trajati duže vreme, dovoljno da traje nekoliko minuta (VSS Kž – 676/94 od 22. decembra 1995. godine)[11] kao npr., u slučaju kada je "optužena, prilikom ulaska policije u kafanu, od prijatelja sa kojim je bila primila pištolj i stavila ga u svoju tašnu, gde je on neposredno nakon toga i pronađen" (Četvrti OS u Beogradu K – 417/92)[12].

Za postojanje krivičnog dela takođe nije bitno da li je dati predmet u svojini izvršioca ili nekog drugog lica. U tom smislu je i stav sudske prakse prema kome "oružje i municija mogu biti tuđi jer držanje ovde treba shvatiti u smislu državine koja je mnogo širi pojam od svojine" (VSS Kž I – 860/07 od 13. novembra 2007. godine)[13]. Odnosno, "kada je učinilac imao faktičku vlast nad oružjem prema kome se ponašao kao vlasnik, ne može se prihvatiti njegova odbrana da je to oružje njegovog oca koje je stajalo u stanu posle njegove smrti kao uspomena" (OSB Kž – 2429/03 od 11. septembra 2003)[14] tj., "ne utiče na postojanje krivičnog dela okolnost da su bombe koje su oduzete od optuženog vlasništvo njegovog oca koji je umro pet meseci ranije" (VSS Kž – 383/01 od 25. aprila 2001. godine)[15]. U skladu sa tim, postoji krivično delo kada je "okrivljeni sklonio kod sebe pištolj svog bolesnog oca koji ga je čuvao kao trofej bez dozvole" (OSB Kž – 288/03 od 18. februara 2003. godine)[16].

Nadalje, za postojanje krivičnog dela nije od značaja kada je i pod kojim okolnostima oružje nabavljeno (VSS Kž – 1296/03 od 2. septembra 2003. godine)[17] i stoga "držanje oružja i municije koju je neko lice zadužilo kao pripadnik vojne jedinice radi obavljanja određenog vojnog zadatka, po prestanku svojstva vojnog obveznika predstavlja radnju izvršenja ovog krivičnog dela" (VSS Kž – 257/04 od 14. aprila 2004. godine[18] i Kzz – 7/02 od 11. novembra 2002. godine[19]).

Isto tako, za pojam držanja kod ovog krivičnog dela nebitno je da li je učinilac vatreno oružje držao kod sebe ili kod drugog lica, tj., nije od značaja da li se radi o neposrednoj ili posrednoj državini, i stoga krivično delo postoji u slučaju kada je "okrivljeni oružje odneo u stan svoje sestre, pa je sestra po njegovom nalogu čuvala torbu sa oružjem jer se na taj

---

[10] Sudska praksa, Beograd, 2009/2-3, 13.
[11] I. Simić, (1998), 180.
[12] I. Simić, "Krivično delo iz Zakona o oružju i municiji", *Bilten Okružnog suda u Beogradu,* Beograd, 1994/41-42, 6. Vid. M. Petrović/I. Simić, *Krivični zakon Srbije, praktična primena*, Beograd, 1991, 338-339.
[13] Izbor sudske prakse, Beograd, 2008/5, 39.
[14] I. Simić/A. Trešnjev, *Zbirka sudskih odluka iz krivičnopravne materije, šesta knjiga,* Beograd, 2005, 194-195.
[15] I. Simić, *Zbirka sudskih odluka iz krivičnopravne materije, četvrta knjiga*, Beograd, 2002, 200.
[16] I. Simić/A. Trešnjev, (2004), 177.
[17] *Ibid.,* 174.
[18] I. Simić/A. Trešnjev, (2005), 195-196.
[19] I. Simić/A. Trešnjev, (2004), 175.

način državina okrivljenog na oružju nije prekidala, već je samo postala posredna" (OSB Kž – 2142/00 od 13. decembra 2000. godine)[20].

U skladu sa navedenim Vrhovni sud Srbije ističe sledeće: "pod držanjem oružja manifestuje se odgovarajući odnos vlasti izvršioca nad oružjem koje se drži kao svoje ili čuva kao tuđe. Tačno je da se pod "držanjem" u smislu navedenog zakonskog propisa ne može podrazumevati svaki slučaj kada se određeno lice nađe u faktičkom posedu oružja za koje nema odobrenje nadležnog organa. Pod tim pojmom treba svakako shvatiti jedan drugi odnos izvršioca ovog krivičnog dela prema takvim predmetima, kroz koji se manifestuje odgovarajući odnos vlasti izvršioca nad takvim predmetima, odnosno da on to oružje drži kao svoje ili bar čuva kao tuđe" (Kž - 1490/97 od 11. marta 1999. godine)[21].

Shodno tome, smatra se da "ne postoji držanje u smislu ovog krivičnog dela u slučaju kada okrivljeni dođe na slavu kod svoje sestre sa suprugom i iz njene tašne uzme pištolj za koji samo ona ima oružni list i sa terase stana ispali osam metaka, nakon čega vrati pištolj u tašnu, jer u datom slučaju nije manifestovao volju za njegovim držanjem" (OSB kž – 1793/95 od 15. novembra 1995. godine)[22], drugim rečima "pod držanjem se ne može podrazumevati svaki slučaj kada se neko nađe u faktičkom posedu oružja, već pod tim treba razumeti takav odnos učinioca prema oružju kroz koji se manifestuje određeni odnos vlasti prema datom predmetu koji podrazumeva da učinilac predmete drži kao svoje ili čuva kao tuđe i stoga krivično delo ne postoji kada je okrivljeni nakon pronalaska bombi o tome obavestio svedoka znajući da je on radnik organa unutrašnjih poslova očekujući od njega da će dobiti merodavno uputstvo o daljem postupanju sa pronađenim bombama" (VSS K II – 1383/93 od 11. januara 1994. godine)[23].

Sudska praksa nadalje stoji na stanovištu da "držanje oružja u celini posmatrano predstavlja jedinstvenu – trajnu radnju čije vršenje je prestalo kada je bomba oduzeta od optuženog, u kom trenutku je ovo krivično delo dovršeno" (OSB K – 369/99 od 25. oktobra 1999. godine).[24]

Da bi postojalo krivično delo delatnosti koje predstavljaju radnju izvršenja moraju biti preduzete neovlašćeno tj. protivno odgovarajućim propisima koji su sadržani u Zakonu o oružju i municiji ("Službeni glasnik RS", br. 9/92, 53/93, 67/93, 48/94, 44/98, 39/03, 101/05, 85/05, 88/05, 107/05, 72/09 i 111/09) i Zakonu o eksplozivnim materijama, zapaljivim tečnostima i gasovima ("Službeni glasnik RS", br. 53/93, 67/93, 48/94 i 101/05) i po tom pitanju sudska praksa konstatuje da se "činjenica neovlašćenog držanja vatrenog oružja ne mora utvrđivati isključivo na osnovu izveštaja policijske uprave o

[20] I. Simić, (2002), 197.
[21] I. Simić, (2000), 194.
[22] Sudska praksa, Beograd, 1996/1, 22.
[23] Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije, Beograd, 1994/1, 24-25.
[24] I. Simić, (2002), 196.

tome da li okrivljeni ima dozvolu za nabavljanje i držanje oružja, već može i na osnovu drugih dokaza" (VSS Kž-1038/08 od 3. juna 2008. godine)[25].

Nadalje, u vezi ovog obeležja bića krivičnog dela u sudskoj praksi nailazimo na sledeće stavove: "kada okrivljeni koji nema ovlašćenje da se bavi popravkom oružja, primi od vlasnika lovački karabin da bi ga popravio, čini krivično delo jer je neovlašćeno držao vatreno oružje" (OSB Kž – 1064/00 od 14. juna 2000)[26]; "oružni list koji je izdala vojna jedinica Republike Srpske nema važnost na teritoriji naše zemlje i stoga postoji krivično delo kada neko lice sa takvim ispravama drži i nosi oružje" (pravno shvatanje usvojeno na sednici drugostepenog Krivičnog odeljenja Okružnog suda u Beogradu 5. novembra 1992. godine)[27]; "okrivljenom je stavljeno na teret da je u stanu svojih roditelja neovlašćeno držao revolver marke "lede" kalibra 8 mm. Prema rečima okrivljenog, revolver je pripadao njegovom pradedi i navodno predstavljao trofejno oružje koje potiče iz 1804. godine. Ukoliko bi se doista radilo o trofejnom oružju za njegovo držanje su ovlašćeni samo članovi porodice u čijem vlasništvu se takvo trofejno oružje nalazi i koji za to imaju odobrenje od nadležnog organa. Sva ostala lica ukoliko dolaze u pritežanje takvog oružja prema istom imaju odnos kao i prema drugim vrstama oružja, samim tim što oni nisu vlasnici tog oružja" (VSS Kzz – 52/00 od 11. oktobra 2011. godine)[28] i najzad "kada je okrivljenom koji ima dozvolu za držanje vatrenog oružja stavljeno na teret da je držao 144 metka, sud je dužan da utvrdi da li je svu količinu municije okrivljeni pribavio nemajući ovlašćenje ili je deo te municije i koji, pribavio uz ovlašćenje" (OSB Kž – 1195/02 od 26 juna 2002. godine).[29]

Objekt radnje krivičnog dela jeste vatreno oružje, njegovi delovi, municija i eksplozivne materije.

Kako se ističe "predmet krivičnog dela nije određen radnjom tog krivičnog dela, u smislu da je to samo oružje koje je neovlašćeno nabavljeno, izrađeno, prodato ili držano, već je predmet krivičnog dela vatreno oružje, njegovi delovi, municija i eksplozivne materije uopšte – za koje se pod određenim uslovima građanima može dozvoliti da ga nabave, drže i slično, uz odgovarajuću dozvolu nadležnog organa" (Sentenca iz presude Vrhovnog kasacionog suda Kzz – 194/10 od 22. decembra 2010. godine, utvrđena na sednici krivičnog odeljenja 29. matra 2011. godine)[30].

Iz razloga što "Krivični zakonik ne daje definiciju šta se smatra vatrenim oružjem, u ovom delu se ima primeniti Zakon o oružju i municiji koji jasno propisuje kada se naprava smatra oružjem (AS u Kragujevcu Kž - 2682/10 od 8. juna 2010)[31].

---

[25] Izbor sudske prakse, Beograd, 2009/3, 37.
[26] I. Simić, (2000), 197.
[27] Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije, Beograd, 1994/2, 6.
[28] I. Simić, (2002), 194-195.
[29] I. Simić/A. Trešnjev, (2004), 173.
[30] Bilten Vrhovnog kasacionog suda, Beograd, 2011/1, 64-66.
[31] Izbor sudske prakse, Beograd, 2011/1, 44.

Prema članu 2. Zakona o oružju i municiji oružjem se smatra svaka naprava koja je izrađena, prilagođena ili namenjena za izbacivanje projektila, gasa, tečnosti ili druge supstance putem potiska barutnih gasova, vazdušnog pritiska, gasa pod pritiskom ili drugog potisnog sredstva, kao i drugi predmeti čija je osnovna namena vršenje napada. Oružje po vrstama može biti: vatreno oružje; vazdušno oružje; gasno oružje; rasprskavajuće oružje; posebno oružje; oružje sa tetivom i hladno oružje.

Shodno datoj odredbi, vatrenim oružjem se nadalje smatra oružje koje izbacuje projektil potiskom barutnih i drugih gasova nastalih kao proizvod sagorevanja pogonske materije i stoga se u sudskoj praksi pod ovaj pojam, pored ostalih, podvode i "ručno izrađena tzv. penkala pištolj kao i svaka druga naprava koja izbacuje metak, zrno ili drugi projektil" (OSB Kž – 1117/92)[32]; "pištolj olovka" (VSS Kž – 1375/97 od 30. decembra 1997. godine)[33]; "ručno pravljeni pištolj za ispaljivanje lovačkih patrona (OSB Kž – 601/1 od 26. aprila 2001. godine)[34]; "pištolj bez šaržera" (OSB Kž – 1147/97 od 16. septembra 1997. godine)[35]; "skraćena lovačka puška (kratež)" (OSB Kž – 313/93[36], Kž – 588/94 od 14. decembra 1994. godine[37] i Kž – 339/95 od 15. marta 1995. godine[38]) i "prepravljena i nekompletna vojnička puška na kojoj nedostaje kundak" (OSB Kž – 2783/03 od 8. oktobra 2003. godine)[39].

Ovde treba reći i to da "činjenica da je okrivljeni izvadio upaljač iz ručne bombe i držao ga na drugom mestu u svom stanu, odvojeno od bombe, ne utiče na postojanje ovog krivičnog dela jer rastavljeno oružje ne gubi svojstvo oružja" (VSS Kž – 1814/2000 od 26. aprila 2001. godine)[40] kao i da "pištolj bez šaržera predstavlja vatreno oružje" (OS u Čačku Kž – 8/96)[41], a što bi nadalje značilo i to da "činjenica da je oružje neispravno ne isključuje predmetnu napravu kao vatreno oružje jer se isto otklanjanjem nedostataka može dovesti u situaciju da se iz njega ispali metak" (OS u Čačku Kž – 8/96)[42].

Shodno članu 4. Zakona o oružju i municiji delovima oružja se smatraju: cevi za puške, pištolje i revolvere; ulošci (adapteri) za vatreno oružje i zatvarači za puške i pištolje, cilindri revolvera, navlake pištolja, sanduk i glava puške.

Municijom se u smislu ovog zakona smatraju: meci; patrone; čaure sa kapislama; kapisle; zrna; dijabola; kugla; sačma; barut; signalana, anestetička i gasna punjenja.

---

[32] Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije, Beograd, 1994/2, 7.
[33] I. Simić, (2000), 196.
[34] I. Simić, (2002), 196.
[35] I. Simić, (1998), 178.
[36] Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije, Beograd, 1994/2, 7.
[37] I. Simić, (1998), 180.
[38] Sudska praksa, Beograd, 1996/1, 23.
[39] I. Simić/A. Trešnjev, (2004), 196.
[40] Sudska praksa, Beograd, 2002/10, 12.
[41] B. Simić/G. Isaković, "Pojam i karakteristike krivičnog dela nedozvoljena proizvodnja, držanje, nošenje i promet oružja i eksplozivnih materija", *Bezbednost,* Beograd, 2010/2, 153.
[42] *Ibid.*

U skladu sa odredbom člana 3. Zakona o eksplozivnim materijama, zapaljivim tečnostima i gasovima eksplozivnim materijama se smatraju: privredni eksplozivi; sredstva za paljenje eksploziva; pirotehnički proizvodi; privredna municija i barut i sirovine eksplozivnog karaktera koje se koriste za njihovu proizvodnju. U tom smislu Vrhovni sud Srbije stoji na stanovištu da ekspolozivne materije predstavljaju "petarde" (Kž – 1388/97 od 19. novembra 1998. godine)[43] kao i "crni barut, fleš šok smeša i šibična smeša kojom se pune baterije" (K – 757/02 od 14. januara 2003. godine)[44].

Međutim, smatra se da ne predstavlja objekt radnje ovog krivičnog dela "pancir košulja koja se nalazi u slobodnoj prodaji" (OSB Kž – 485/93)[45] kao ni "start pištolj koji služi za obuku pasa i atletska takmičenja i spada u startno oružje" (OS u Čačku Kž - 451/09 od 17. septembra 2009. godine)[46].

Najzad, postoji jedno krivično delo u slučajevima kada "okrivljeni u isto vreme drži pištolj i automatsku pušku" (OSB Kž – 519/02 od 11. aprila 2002. godine)[47], odnosno "ako neovlašćeno drži pušku i bombu" (VSS Kž – 1730/02 od 30. januara 2003. godine)[48], međutim, kako se navodi, "kada je od okrivljenog u avgustu 1992. godine oduzet jedan, a u martu 1993. godine drugi pištolj, radi se o dva krivična dela" (OSB Kž – 1150/93 od 6. oktobra 1993. godine)[49].

Krivično delo je dovršeno preduzimanjem bilo koje delatnosti koja predstavlja radnju izvršenja.

Posledica krivičnog dela je apstraktna opasnost za javni red i mir.

Na subjektivnom planu potreban je umišljaj, koji pored ostalih obeležja bića krivičnog dela, treba da obuhvati i svest o tome da se delatnosti koje predstavljaju radnju izvršenja preduzimaju neovlašćeno kao i svojstvo objekta radnje, odnosno svest o tome da je u pitanju vatreno oružje, njegovi delovi, municija ili eksplozivne materije.

Otuda i sudska praksa smatra da "postoji krivično delo kada optuženi kao pripadnik policije neovlašćeno nosi automatsku pušku koji je u tom svojstvu zadužio, ali je nije vratio, jer je u odnosu na dato krivično delo postupao sa direktnim umišljajem s obzirom na to da mu je kao pripadniku policije bilo poznato da ne može držati automatsku pušku, odnosno da je nakon akcije automatsku pušku morao vratiti, i da je pri tome pravno irelevatno što mu to navodno niko nije tražio jer je on kao službeno lice bio dužan to da učini" (OSB Kž – 1103/01 od 5. oktobra 2001. godine).[50]

---

[43] I. Simić, (2000), 198.
[44] Izbor sudske prakse, Beograd, 2003/10, 29.
[45] Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije, Beograd, 1994/2, 7.
[46] Izbor sudske prakse, Beograd, 2010/6, 41.
[47] I. Simić/A. Trešnjev, (2004), 175.
[48] *Ibid*, 178.
[49] Sudska praksa, Beograd, 1995/9, 21.
[50] I. Simić, (2002). 200.

U skladu sa navedenim, nadalje nema krivičnog dela u slučaju "kada optuženi, pištolj za koji ima dozvolu, a njegova vanbračna supruga iznese iz zajedničkog stana i stavi u prtljažnik kola u torbu sa zajedničkim stvarima jer je kod takvog njegovog postupanja bilo isključeno postojanje umišljaja za neovlašćeno držanje predmetnog pištolja" (OSB Kž – 82/95 od 25. januara 1995. godine)[51] kao i kada je "optuženi znao da se oružje i municija nalaze u prostoriji – garaži koju je koristio, ali nije utvrđeno da je on bio u faktičkom posedu predmetnog oružja i muncije, odnosno nije utvrđeno postojanje svesti i volje optuženog da manifestuje vlast nad istim oružjem i municijom, u smislu da ih drži kao svoje jer se ovo krivično delo može izvršiti samo sa umišljajem" (OS u Užicu Kž – 425/08 od 10. novembra 2008. godine)[52].

Ovde treba reći još i to da "motiv za izvršenje krivičnog dela nedozvoljenog držanja oružja nema uticaja na njegovo postojanje i stoga je pravno irelevantno to što je okrivljeni kupio pištolj jer je veliki ljubitelj oružja" (OSB Kž – 2314/06 od 15. septembra 2006. godine).[53]

Izvršilac krivičnog dela može biti svako lice. Pri tome, "više okrivljenih može istovremeno neovlašćeno držati isto oružje – kao na primer, u slučaju kada su "sva četvorica okrivljenih živeli u istom stanu u kome se nalazilo oružje prvookrivljenog pri čemu su svi imali pristup predmetnom pištolju i sva četvorica u različitim vremenskim intervalima i na različitim mestima nosili taj pištolj" (OSB Kž – 1703/01 od 16. novembra 2001. godine)[54]. Takođe, "za promet jednog pištolja može biti odgovorno i četiri lica: prvooptužena koja je nasledila pištolj i dala ga drugooptuženom da ga proda, drugooptuženi koji ga je neovlašćeno držao u svom stanu i predao trećeoptuženom koji je pištolj neovlašćeno nosio do četvrtooptuženog, koji ga je neovlašćeno držao dok od njega nije oduzet" (OSB Kž – 1827/04 od 22. jula 2004. godine)[55], odnosno "kada prvooptuženi nabavi oružje i preda ga drugooptuženom na čuvanje, obojica su izvršili krivično delo neovlašćenog držanja oružja na taj način što je prvooptuženi, koji je izjavio da je predmetno oružje njegovo, zamolio drugooptuženog da ga pričuva, a ovaj se sa tim saglasio i torbu sa oružjem držao u dvorišnom delu zgrade – šupi" (VSS Kž – 511/00 od 12. oktobra 2001. godine)[56].

Teži oblik krivičnog dela koji je predviđen u stavu 2. se u odnosu na osnovni oblik razlikuje prema objektu radnje krivičnog dela i postoji ako je u pitanju vatreno oružje, municija, eksplozivne materije, ili sredstvo na bazi te materije, rasprskavajuće ili gasno oružje čija izrada, prodaja, nabavka, razmena ili držanje nije dozvoljeno građanima.

---

[51] I. Simić, (1998), 182.
[52] Izbor sudske prakse, Beograd, 2009/4, 44.
[53] I. Simić/A. Trešnjev, *Zbirka sudskih odluka iz krivičnopravne materije, osma knjiga,* Beograd, 2008, 210.
[54] I. Simić, (2002), 197.
[55] I. Simić/A. Trešnjev, (2005), 197.
[56] I. Simić, (2002), 198.

Pojmove vatreno oružje, municija i eksplozivne materije ovde treba shvatiti na isti način kao i kod osnovnog oblika krivičnog dela.

U skladu sa odredbom člana 2. Zakona o oružju i municiji rasprskavajuće oružje je ono koje se rasprskava pod dejstvom eksplozivnih ili zapaljivih materija, a gasno oružje ono koje izbacuje ili ispušta gas ili druge supstance štetne za zdravlje.

Iako su, kada je reč o pojedinim vrstama oružja, u odredbi stava 2. ovog člana kao objekt radnje krivičnog dela navedeni samo vatreno, rasprskavajuće i gasno oružje čija izrada, prodaja, nabavka, razmena ili držanje, u skladu sa odgovarajućim odredbama Zakona o oružju i municiji, nije dozvoljeno građanima, u skladu sa odredbom člana 5. ovog zakona, ako nije drugačije određeno, objekt radnje krivičnog dela može biti i posebno oružje – koje pod pritiskom eksplozivne ili gasne materije izbacuje anestetičko sredstvo ili sredstvo koje proizvodi zvučni ili svetlosni signal.

Po pitanju objekta radnje kao obeležja ovog oblika krivičnog dela sudska praksa zauzima sledeća stanovišta:

a) "pištolj "škorpion" (OSB Kž – 520/94 od 30. juna 1994. godine)[57] i "ručno pravljeno oružje u obliku olovke za ispaljivanje malokalibarskih metaka" " (OSB Kž – 2051/92 od 19. novembra 1992)[58] spadaju u vatreno oružje čije držanje nije dozvoljeno građanima;

b) "projektilski metak i elektrodetonatorske kapisle predstavljaju municiju čije nabavljanje nije dozvoljeno građanima" (OSB Kž – 203/98 od 2. februara 1998. godine)[59];

v) "kada okrivljeni pravi petarde, time je izrađivao eksplozivnu materiju čija izrada nije dozvoljena građanima" (OSB Kž – 580/03 od 24. marta 2003. godine)[60] i "plastični eksploziv spada u eksplozivne materije čije držanje nije dozvoljeno građanima" (OSB Kž – 606/95 od 18. aprila 1995. godine)[61];

d) "pod bombom kao rasprskavajućim oružjem se u smislu ovog krivičnog dela smatra i modifikovana defanzivna ručna bomba M – 75 (kašikara) u koju se umesto prethodno izvađenog plastičnog eksploziva stavlja barut i upaljač za dimnu bombu, ako je ta količina baruta dovoljna da prouzrokuje eksploziju i rasprskavanje košuljice bombe i da ima određeni radijus ubojnog dejstva" (VSS K II – 334/2000 od 8. juna 2000. godine)[62];

đ) u gasno oružje čije držanje nije dozvoljeno građanima spadaju: "gasni pištolj" (VSS Kž – 252/2001 od 31. maja 2001. godine)[63], "ručna bomba sa

[57] Bilten Okružnog suda u Beogradu, Beograd, 1995/43, 89.
[58] *Ibid.*
[59] I. Simić, (2000), 197.
[60] I. Simić/A. Trešnjev, (2004), 176.
[61] Sudska praksa, Beograd, 1995/9, 20.
[62] Zbirka sudskih odluka Saveznog suda za 2000. godinu, Beograd, 2001, 18-19.
[63] Sudska praksa, Beograd, 2001/1, 23.

suzavcem" (OSB Kž – 769/04 od 1. aprila 2004. godine)[64] i "sprej sa suzavcem jer suzavac predstavlja otrov koji se koristi od strane vojske i policije radi suzbijanja nereda u koncentracijama koje izazivaju momentalne znake trovanja kao i brzo iščezavanje trovanja nakon prestanka njegove primene, a koji izaziva poremećaje na organima vida i respiratornom sistemu, stvara osećaj bockanja i paljenja u očima, a kod nekih lica ove manifestacije mogu uključiti kijanje, kašalj, bol i stezanje u grudima sa otežanim disanjem" (VSS Kž – 485/06 od 20. aprila 2006. godine[65] i Kžm – 9/04 od 30. marta 2004. godine[66]) i najzad,

d) "raketni pištolj spada u posebno oružje jer se radi o vrsti signalnog pištolja i s obzirom na to da se za dato oružje ne može dobiti oružni list u pitanju je kvalifikovani oblik krivičnog dela" (VSS Kž – 1375/97 od 30. decembra 1997. godine)[67].

S tim u vezi Vrhovni sud Srbije konstatuje da je "presuda nerazumljiva ako je sud propustio da navede da se radi o predmetu dela čije nabavljanje, držanje, nošenje, izrada, razmena ili prodaja građanima uopšte nisu dozvoljeni" (Kž – 3336/05 od 8. februara 206. godine)[68].

Prema stavu Okružnog suda u Čačku kod ovog oblika krivičnog dela bila bi moguća primena instituta delo malog značaja (član 18. KZ RS) u slučaju kada je reč o "jednom metku kalibra 12,7 mm čije nabavljanje i držanje nije dozvoljeno građanima" (K – 68/05 od 16. septembra 2005. godine).[69]

U vezi sa odnosom osnovnog i datog kvalifikovanog oblika krivičnog dela treba reći da "kada učinilac neovlašćeno drži automatski pištolj škorpion koji predstavlja vatreno oružje čije držanje nije dozvoljeno građanima, kao i pištolj za koji nije imao dozvolu, time čini jedno krivično delo – kvalifikovani oblik koji konsumira osnovni oblik ovog krivičnog dela" (OSB Kž – 2100/98 od 7. oktobra 1998. godine)[70].

Drugi teži oblik krivičnog dela predviđen u stavu 3. postoji ukoliko je ostvarena neka od tri predviđene kvalifikatorne okolnosti, od kojih se prve dve odnose na objekt radnje - kada je u pitanju veća količina oružja, municije ili sredstava ili kada je u pitanju oružje ili sredstva velike razorne moći, dok treća kvalifikatorna okolnost pretpostavlja da se delo vrši protivno pravilima međunarodnog prava.

Shodno rečenom, prvu kvalifikatornu okolnost predstavlja količina, a drugu, priroda oružja i sredstava koji se javljaju kao objekt radnje krivičnog dela. Iako zakonodavac koristi samo pojam "sredstva" može se zaključiti da je i ovde isto kao i u stavu 2. reč o eksplozivnim sredstvima.

---

[64] I. Simić/A. Trešnjev, (2005), 198.
[65] I. Simić/A. Trešnjev, (2008), 211.
[66] I. Simić/A. Trešnjev, (2005), 197.
[67] I. Simić, (2000), 196.
[68] I. Simić/a. Trešnjev, (2008), 211.
[69] Izbor sudske prakse, Beograd, 2007/1, 43.
[70] I. Simić, (2000), 194.

U vezi sa datim kvalifikatornim okolnostima sudska praksa zauzima sledeća stanovišta:

a) veću količinu vatrenog oružja predstavljaju: "šest revolvera i dva pištolja" (VSS Kž – 329/91 od 28. maja 1991. godine)[71], "pet ručnih bombi" (VSS Kž -786/94 od 14. jula 1994. godine)[72] i "šest bombi od kojih je pet ofanzivnih i jedna defanzivna" (VSS Kž – 200/93)[73];

b) veću količinu municije predstavljaju: "300 metaka različitog kalibra za pištolje"(OSB K – 508/94 od 24. novembra 1994. godine)[74] i "400 metaka za revolver" (OSB Kž – 3001/91 od 20. decembra 1991. godine)[75], međutim "420 metaka raznog kalibra od čega su 114 metaka manevarske municije ne predstavlja veću količinu municije iz razloga što su karakter, namena i dejstvo manevarske municije znatno drugačiji od bojeve municije" (OSB K – 508/94 od 24. novembra 1994. godine)[76];

v) "kada je reč o petardama kod ocene da li se radi o "većoj količini" kao kvalifikatornoj okolnosti nije relevatan samo broj komada petardi, već i karakteristike petardi kao što su vrsta punjenja, jačina energije koja se oslobađa prilikom aktiviranja, kao i to da se petarde aktiviraju pojedinačno kada je isključeno njihovo međusobno aktiviranje" (VSS Kž – 1388/97 od 19. novembra 1998. godine)[77] i stoga se "364 petarde ne mogu smatrati većom količinom eksplozivnih materija" (OSB 2970/91 od 18. decembra 1991. godine)[78] i

g) eksplozivnu materiju velike razorne moći predstavljaju: "bomba" (VSS Kž – 1545/06 od 20. septembra 2006. godine)[79] i "plastični kesploziv "pep 500" u težini od 500 grama sa detonatorskom kapislom" (OSB K – 606/93 od 6. decembra 1994. godine)[80] kao i "2 kg plastičnog eksploziva "penetrita" pri čemu je za postojanje krivičnog dela nebitno što optuženi nije imao i kapislu za aktiviranje eksploziva, jer se radi o upotrebljivom eksplozivu, za koji se kapisla može naknadno pronaći" (OSB K – 606/93 od 6. decembra 1994. godine)[81].

Pošto je treća kvalifikatorna okolnost – da se delo vrši protivno pravilima međunarodnog prava, u datu inkriminaciju uneta odredbom člana 154. Zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika iz septembra 2009. godine ("Službeni glasnik RS", broj 72/09) (ZID KZ), ostaje da se vidi na koji način će sudska praksa vršiti njeno tumačenje.

Najteži oblik krivičnog dela (stav 4) čini onaj ko neovlašćeno nosi vatreno oružje, njegove delove, municiju ili eksplozivne materije.

---

[71] Bilten Okružnog suda u Beogradu, Beograd, 1992/37-38, 62-63.
[72] Bilten Okružnog suda u Beogradu, Beograd, 1996/44, 69.
[73] Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije, Beograd, 1994/2, 7.
[74] I. Simić, (1998), 183.
[75] Bilten Okružnog suda u Beogradu, Beograd, 1992/37-38, 63.
[76] I. Simić, (1998), 183.
[77] I. Simić, (2000), 199.
[78] Bilten Okružnog suda u Beogradu, Beograd, 1992/37-38, 62-63.
[79] I. Simić/A. Trešnjev, (2008), 211.
[80] I. Simić, (1998), 184.
[81] *Ibidem.*

Ovaj oblik krivičnog dela može postojati u dve varijante: 1) kada se predmeti koji predstavljaju objekt radnje krivičnog dela drže i nose bez potrebnog ovlašćenja ili 2) kada se predmeti koji predstavljaju objekt radnje krivičnog dela drže tj. poseduju uz potrebno ovlašćenje, ali se bez odgovarajućeg ovlašćenja nose.[82]

U prvom slučaju - kada učinilac neovlašćeno nosi oružje ili drugi predmet koji predstavlja objekt radnje krivičnog dela i pri tome nema ni ovlašćenje za njegovo držanje, po prirodi stvari za postojanje krivičnog dela nije bitno da li je on ili neko drugo lice vlasnik tog oružja ili drugog predmeta koji predstavlja objekt radnje krivičnog dela (VSS Kzz – 27/98 od 25. juna 1998. godine)[83] i shodno tome, krivično delo postoji "kada okrivljeni nađe oružje koje odnese kući, a zatim ga iznese iz stana i sa njim šeta" (OSB Kž – 393/05 od 7. aprila 2005. godine)[84] ili "kada okrivljeni, sa pištoljem svoga brata koji mu je ovaj dao da ga odnese kući, svrati u kafanu" (OSB Kž – 1603/95 od 11. oktobra 1995. godine)[85], kao i kada "okrivljeni nosi pištolj za koji urednu dozvolu ima njegov otac" (Prvi OS u Beogradu K - 607/92).[86] Pri tome, "na postojanje krivičnog dela nema uticaja činjenica da je optuženi deset minuta pre nego što mu je milicija oduzela bombu istu kupio jer period od deset minuta predstavlja neovlašćeno nošenje bombe koja je za to vreme stajala u džepu okrivljenog (OSB Kž – 588/94 od 14. decembra 1994. godine)[87].

Ovaj oblik krivičnog dela postoji i u slučaju kada je "okrivljeni neovlašćeno držao raspskavajuće oružje čije držanje nije dozvoljeno građanima i to ručnu bombu M-75 i navedeno oružje nosio tako što je datu bombu iz svoje kuće odneo u obližnji kafić" (OS u Inđiji K – 144/09 od 7. jula 2009. godine)[88].

U drugom slučaju - "za postojanje krivičnog dela je potrebno da lice neovlašćeno nosi oružje, dakle bez dozvole za nošenje predviđene Zakonom o oružju i municiji, pa okolnost da poseduje dozvolu za nabavljanje ili držanje tog oružja, ne isključuje postojanje krivičnog dela" (sentenca iz presude Vrhovnog kasacionog suda Kzz – 194/10 od 22. decembra 2010. godine, utvrđena na sednici krivičnog odeljelja 29. marta 2011. godine)[89], ili drugim rečima, "neovlašćeno nošenje pištolja za koji je učinilac imao samo dozvolu za držanje oružja, a ne dozvolu za nošenje, predstavlja obeležja krivičnog dela neovlašćenog nošenja vatrenog oružja" (VSS Kzp – 57/03 od 29. aprila 2003. godine)[90]. U tom smislu je stav sudske prakse da "postoji krivično delo kada se neraskloplјeni pištolj okrivljenog za koji ima dozvolu za držanje nalazio u

[82] Vid. Đ. Ignjatović/M. Škulić, *Organizovani kriminalitet*, Beograd, 2010, 227.
[83] Sudska praksa, Beograd, 2000/2, 21.
[84] I. Simić/A. Trešnjev, *Zbirka sudskih odluka iz krivičnopravne materije, sedma knjiga,* Beograd, 2006, 175.
[85] I. Simić, (1998), 181.
[86] Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije, Beograd, 1994/2, 7.
[87] I. Simić, (1998), 180.
[88] Neobjavljena presuda koja je odabrana metodom slučajnog uzorka.
[89] Bilten Vrhovnog kasacionog suda, Beograd, 2011/1, 66-68.
[90] I. Simić/A. Trešnjev, (2004), 174.

njegovom vozilu kada ga je patrola policije zaustavila i pronašla pištolj" (OSB Kž – 1195/02 od 26. juna 2003. godine)[91].

Međutim, kako se navodi u odluci Okružnog suda u Subotici "kada je okrivljeni u kritičnom trenutku radi zaštite ličnih dobra i imovine iz kuće u kojoj je stalno držao pištolj zaključan u jednom sandučetu, odvojen od metaka, izvadio pištolj i iznoseći ga u dvorište pucao u vis kako bi zaplašio svedoka koji je tom prilikom držao nož, ne želeći da napusti mesto gde je stajao i to ispred kapije okrivljenog, ne postoji krivično delo jer okrivljeni sa iznetim pištoljem nije napustio mesto na koju adresu i glasi oružni list, već je sve vreme događaja ostao u svom dvorištu, odnosno u svom prebivalištu" (Kž - 307/09 od 26. maja 2009. godine)[92].

U vezi sa ovim krivičnim delom u sudskoj praksi nailazimo i na nepodeljeno mišljenje da "pošto je učinilac u pištolju koji je neovlašćeno nosio imao metak u cevi – to predstavlja otežavajuću okolnost prilikom odmeravanja kazne" (OSB Kž – 914/93[93] i Kž – 549/96 od 3. juna 1996. godine).[94]

Odredbom stava 5. propisano je obavezno oduzimanje vatrenog oružja, njegovih delova, municije i eksplozivnih materija.

S tim u vezi sudska praksa zauzima stav da "ima mesta izricanju mere bezbednosti oduzimanja automatske puške i 156 komada municije iz razloga kada to zahtevaju interesi opšte bezbednosti i onda kada osuđujuća presuda nije doneta i u odnosu na tu vrstu oružja i municije" (OS u Užicu Kž-109/09 od 20. marta 2009).[95]

Izvršenjem krivičnog dela nedozvoljene proizvodnje, držanja, nošenja i prometa oružja i eksplozivnih materija mogu biti ostvarena i obeležja nekih drugih krivičnih dela, kao na primer, nedozvoljene proizvodnje (član 242. KZ) i nedozvoljene trgovine (član 243. KZ). U oba slučaja postojaće samo krivično delo nedozvoljene proizvodnje, držanja, nošenja i prometa oružja i eksplozivnih materija jer ono u odnosu na krivično delo nedozvoljene proizvodnje predstavlja poseban oblik, a kada je reč o krivičnom delu nedozvoljene trgovine treba imati u vidu da nedozvoljen promet vatrenog oružja ili eksplozivnih materija nije inkriminisan kao nedozvoljena trgovina.[96]

U vezi sa odnosom ovog krivičnog dela i krivičnog dela krađe, treba reći da iako ima i drugačijih mišljenja[97], smatramo da je reč o sticaju krivičnih dela

---

[91] I. Simić/A. Trešnjev, (2005), 197.
[92] Izbor sudske prakse, Beograd, 2010/2, 44.
[93] Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije, Beograd, 1994/2, 7.
[94] I. Simić, (1998), 179.
[95] Izbor sudske prakse, Beograd, 2009/12, 40.
[96] Lj. Lazarević, *Komentar Krivičnog zakonika Republike Srbije*, Beograd, 2006, 862.
[97] I. Simić smatra da ukoliko je učinilac do vaternog oružja ili drugog predmeta koji predstavlja objekt ovog krivičnog dela došao vršenjem krivičnog dela krađe, neće postojati ovo krivično delo već samo krivično delo krađe. Krađa pri tome, kako konstatuje autor, može biti u sticaju samo sa neovlašćenim nošenjem (I. Simić, /1994/, 5). Z. Stojanović pak, navodi da će, ukoliko se do objekta radnje ovog krivičnog dela došlo izvršenjem krivičnog dela krađe, postojati samo ovo krivično delo i kao argument koji ide u prilog datom stavu ističe odluku Vrhovnog suda Srbije Kž – 1839/00. Z. Stojanović, *Komentar Krivičnog zakonika,* Beograd, 2009, 735.

nezavisno od toga da li je u pitanju osnovni ili teži oblik krivičnog dela nedozvoljene proizvodnje, držanja, nošenja i prometa oružja i eksplozivnih materija. Navedeni stav prihvaćen je i u sudskoj praksi, pa tako, Okružni sud u Beogradu u svojim odlukama konstatuje sledeće: "kada optuženi obije službeno policijsko vozilo i iz njega oduzme automatsku pušku i druge stvari u nameri da sebi pribavi protivpravnu imovinsku korist, a zatim kod sebe drži oduzetu pušku, pored krivičnog dela teške krađe čini i krivično delo neovlašćenog držanja vatrenog oružja" (K – 232/01 od 15. marta 2002. godine)[98]; "kada optuženi obijanjem kuće oštećenog oduzme pored drugih stvari i tri bombe, koje je posle toga neovlašćeno držao, pored krivičnog dela teške krađe čini i krivično delo neovlašćenog držanja vatrenog oružja" (K - 180/00 od 15. juna 2000. godine)[99] i "kada optuženi na štetu oštećenog oduzme pištolj sa osam metaka i ručni sat iz nezaključanog stana, pa posle nekoliko dana prilikom intervencije milicije bude otkriveno da oduzeti pištolj neovlašćeno nosi, pored krivičnog dela krađe čini i krivično delo neovlašćenog nošenja vatrenog oružja" (Kž – 2302/96 od 11. decembra 1996. godine)[100].

Po pitanju primene instituta pravne zablude kod ovog krivičnog dela se može uočiti da su u sudskoj praksi veoma retke odluke u kojima se uopšte i razmatra ova mogućnost kao i da date odluke uglavnom potiču iz vremena pre donošenja Krivičnog zakonika iz 2006. godine. Da podsetimo, u skladu sa ranijim zakonskim rešenjem pravne zablude, pitanje postojanja opravdanih razloga zbog kojih učinilac nije znao da je njegovo delo zabranjeno cenilo se prema tome da li je i u kojoj meri učinilac mogao da zna propise koji određuju zabranjenost konkretnog ponašanja. Odnosno, s obzirom na konkretne objektivne i subjektivne okolnosti utvrđivalo se jedino da li je i u kojoj meri učinilac mogao (bio u mogućnosti) da zna/poznaje propise koji određuju zabranjenost (subjektivni kriterijum), ali se pri tome nije utvrđivala i dužnost učinioca da poznaje odgovarajuće propise (objektivni kriterijum), budući da se ona u skladu sa tadašnjim rešenjem pravne zablude pretpostavljala.[101] Navedeni stav svoje uporište je imao i u sudskoj praksi što se primera radi, može videti u odluci Vrhovnog suda Srbije Kž – 1090/04 od 5. oktobra 2004. godine u kojoj se navodi da je "optuženi koji je protekle četiri godine živeo u Nemačkoj imao mogućnost da se kod svojih bližih rođaka raspita da li je dozvoljeno držanje ovakve vrste oružja i municije u Srbiji" [102]. U istom smislu je i presuda Okružnog suda u Beogradu Kž – 1807/01 od 28. novembra 2001. godine.[103]

U datom kontekstu treba spomenuti i odluku Okružnog suda u Novom Sadu Kž – 314/93 u kojoj se konstatuje da nije bio u pravnoj zabludi optuženi koji je nosio vatreno oružje na teritoriji SRJ, posedujući dozvolu nadležnog

[98] I. Simić/A. Trešnjev, (2004), 176.
[99] I. Simić, (2002), 198-199.
[100] I. Simić, (1998), 182.
[101] Vid. N. Delić, *Nova rešenja opštih instituta u KZS*, Beograd, 2009, 88-89.
[102] Bilten Okružnog suda u Beogradu, Beograd, 2005/67, 66-67.
[103] I. Simić, (2002), 202.

organa Republike Srpske "pošto nije poznavao zakon koji važi na teritoriji SR Jugoslavije, jer, po opštem pravnom principu, nepoznavanje propisa ne izvinjava". Datim stavom sud dolazi u kontradikciju jer navedeni razlozi idu u prilog tome da učinilac nije bio u pravnoj zabludi iz opravdanih razloga, a ne da uopšte nije bio u pravnoj zabludi.[104]

Prema sadašnjem rešenju pravne zablude (član 29. KZ RS) prilikom utvrđivanja neotklonjive, odnosno otklonjive pravne zablude relevantni su i objektivan i subjektivan kriterijum jer se utvrđuje i dužnost i mogućnost učinioca da u konkretnom slučaju zna da je delo zabranjeno, da ima svest o protivpravnosti datog ponašanja.[105] Realno bi bilo očekivati da će se neotklonjiva pravna zabluda koja isključuje krivicu učinioca u praksi veoma retko pojavljivati i to samo u određenim specifičnim situacijama. Kada je u pitanju otklonjiva pravna zabluda, koja predstavlja fakultativni osnov za ublažavanje kazne, njen krivičnopravni značaj bi trebalo da bude opredeljen pre svega stepenom dužnosti i mogućnosti da se ima svest o zabranjenosti dela i shodno tome učiniocu bi se kazna mogla ublažiti u većoj ili manjoj meri.[106]

LITERATURA

1. Ćetković P. (2010) *"Krivično delo iz člana 348. KZ i teški oblici kriminaliteta",* završni rad na studijama za specijalizaciju znanja, Beograd: Pravni fakultet u Beogradu.
2. Delić, N. (2008) "Svest o protivpravnosti kao konstitutivni element krivice", *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu,* Beograd, broj 2, 161-179.
3. Delić, N. (2008) "Teorije krivice i krivičnopravni značaj pravne zablude", U: *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja, Drugi deo,* Beograd, 171-191.
4. Delić, N. (2009) "Pravna zabluda", *Pravni život*, Beograd, broj 9, 751-769.
5. Delić, N. (2009) *Nova rešenja opštih instituta u KZS*, Beograd.
6. Ignjatović Đ., Škulić M. (2010) *Organizovani kriminalitet*, Beograd.
7. Lazarević, Lj. (2006) *Komentar Krivičnog zakonika Republike Srbije*, Beograd.
8. Petrović M., Simić I. (1991) *Krivični zakon Srbije, praktična primena,* Beograd.
9. Simić B., Isaković G. (2010) "Pojam i karakteristike krivičnog dela nedozvoljena proizvodnja, nošenje i promet oružja i eksplozivnih materija", *Bezbednost,* Beograd, broj 2, 149-161.
10. Simić, I. (1994) "Krivično delo iz zakona o oružju i municiji", *Bilten Okružnog suda u Beogradu,* Beograd, br. 41-42, 5-14.
11. Stojanović Z. (2006) "Pravna zabluda u novom Krivičnom zakoniku", *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, Beograd, broj 3, 9-18.

[104] Z. Stojanović, *Krivično pravo, opšti deo*, Beograd, 2011, 167. Vid. Z. Stojanović, "Pravna zabluda u novom Krivičnom zakoniku", *Revija za kriminologiju i krivično pravo,* Beograd, 2006/3, 9-18.
[105] Vid. N. Delić, "Pravna zabluda", *Pravni život*, Beograd, 2009/9, 751-769. i N. Delić, "Svest o protivpravnosti kao konstitutivni element krivice", *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu,* Beograd, 2008/2, 169-179.
[106] Vid. N. Delić, "Teorije krivice i krivičnopravni značaj pravne zablude", U: *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja, Drugi deo*, Beograd, 2008, 187-189.

12. Stojanović Z. (2009) *Komentar Krivičnog zakonika,* Beograd.
13. Stojanović Z. (2011) *Krivično pravo, opšti deo*, Beograd.

Zbirke sudskih odluka i stručni časopisi iz kojih su preuzete citirane sudske odluke:

14. Bilten Okružnog suda u Beogradu, Beograd, 1992/37-38
15. Bilten Okružnog suda u Beogradu, Beograd, 1995/43
16. Bilten Okružnog suda u Beogradu, Beograd, 1996/44
17. Bilten Okružnog suda u Beogradu, Beograd, 2005/66-67
18. Bilten Okružnog suda u Novom Sadu, Novi Sad, 2006/10
19. Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije, Beograd, 1994/1
20. Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije, Beograd, 1994/2
21. Bilten Vrhovnog kasacionog suda, Beograd, 2011/1
22. Izbor sudske prakse, Beograd, 2003/10
23. Izbor sudske prakse, Beograd, 2007/1
24. Izbor sudske prakse, Beograd, 2008/5
25. Izbor sudske prakse, Beograd, 2009/12
26. Izbor sudske prakse, Beograd, 2009/3
27. Izbor sudske prakse, Beograd, 2009/4
28. Izbor sudske prakse, Beograd, 2010/2
29. Izbor sudske prakse, Beograd, 2010/6
30. Izbor sudske prakse, Beograd, 2011/1
31. Simić. I. (1998) Zbirka sudskih odluka iz krivičnopravne materije, druga knjiga, Beograd.
32. Simić. I. (2000) Zbirka sudskih odluka iz krivičnopravne materije, treća knjiga, Beograd.
33. Simić. I. (2002) Zbirka sudskih odluka iz krivičnopravne materije, četvrta knjiga, Beograd.
34. Simić. I., Trešnjev A. (2004) Zbirka sudskih odluka iz krivičnopravne materije, peta knjiga, Beograd.
35. Simić. I., Trešnjev A. (2005) Zbirka sudskih odluka iz krivičnopravne materije, šesta knjiga, Beograd.
36. Simić. I., Trešnjev A. (2006) Zbirka sudskih odluka iz krivičnopravne materije, sedma knjiga, Beograd.
37. Simić. I., Trešnjev A. (2008) Zbirka sudskih odluka iz krivičnopravne materije, osma knjiga, Beograd.
38. Sudska praksa, Beograd, 1995/9
39. Sudska praksa, Beograd, 1996/1

40. Sudska praksa, Beograd, 2000/2
41. Sudska praksa, Beograd, 2001/2-3
42. Sudska praksa, Beograd, 2002/10
43. Sudska praksa, Beograd, 2009/2-3
44. Zbirka sudskih odluka Saveznog suda za 2000. godinu, Beograd, 2001

Citirane neobjavljene sudske odluke odabrane metodom slučajnog uzorka:

- Opštinski sud u Inđiji K – 144/09 od 7. jula 2009. godine.

TEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF CRIMINAL OFFENCE ILLEGAL MANUFACTURE, POSSESSION, CARRYING AND TRADE IN WEAPONS AND EXPLOSIVE MATERIALS

In this paper the author discusses the criminal offence illegal manufacture, possession, carrying and trade in weapons and explosive materials which belongs to a group of criminal offences against public order and peace and that provided by article 348. of the Criminal Code of Republic of Serbia. The Legal nature and importance of these criminal offence chose the contents and structure of work in which the relevant basic and extended characteristics of this being of the crime were shown and analyzed. A special attention was paid to act perpetration. In this paper the author also discussed whether there is a possibility to apply act of legal fallacy (mistake of law) (article 29) on this offence. After relevant argumentation, the author concludes tha regarding the nature of this criminal offence, as well as the criminal relevance of legal fallacy, it is application is possible only in the extraordinary, very cpecific cases. Regarding certain issues discused in the paper, the author points out the relevant theoretical frameworks and case law and also deduces the appropriate conclusions.

KEY WORDS: Criminal Code of Republic of Serbia / criminall offences against public order and peace / criminal offence illegal manufacture, possession, carrying and trade in weapons and explosive materials / criminal offence

ULOGA KAZNI U SUZBIJANJU KRIMINALITETA[1]

Dr Dragan Jovašević
profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu

U suprotstavljanju i sprečavanju kriminaliteta svih oblika i vidova ispoljavanja savremena društva od najstarijih vremena do danas imaju na raspolaganju različite mere i sredstva. Skup svih mera društvene reakcije na kriminalitet koje se primenjuju prema učiniocu krivičnog dela od strane za to ovlašćenih državnih organa čini sistem krivičnih sankcija. Najznačajnija vrsta krivičnih sankcija je kazna. To je najstarija vrsta sankcije, poznaju je sva krivična zakonodavstva i danas je u posebnom delu Krivičnog zakonika propisana alternativno ili kumulativno za najveći broj krivičnih dela. Upravo o pojmu, karakteristikama, svrsi i ulozi kazni kao osnovnih vrsta krivičnih sankcija u pozitivnom pravu Republike Srbije govori ovaj rad.

KLJUČNE REČI: krivična sankcija / kriminalitet / kazna / sud / učinilac / krivica

POJAM KRIVIČNE SANKCIJE

Krivične sankcije su zakonom predviđene mere društvene reakcije koje izriče sud u zakonom sprovedenom krivičnom postupku prema učiniocu krivičnog dela u cilju suzbijanja i sprečavanja vršenja krivičnih dela[2]. Ili su to represivne mere u rukama države koje ona preduzima protiv učinilaca krivičnih dela u cilju ostvarivanja specijalne i generalne prevencije[3]. Od najstarijih vremena društvo pokušava da se zaštiti od različitih oblika i vidova kriminaliteta pojedinaca i grupa različitim merama. Među njima se posebno ističu kazne koje su dugo vremena, sve do 19. veka predstavljale jedine vrste krivičnih sankcija (monistički sistem sankcija).

---

[1] Rad je nastao kao rezultat na Projektu broj 47011 koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke.
[2] D. Jovašević, Leksikon krivičnog prava, Beograd, 2011. godine, str. 528.
[3] V. Vranj, M. Bisić, Primjena propisa o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2009. godine, str. 14.

Krivične sankcije su prinudne mere koje primenjuje država kao predstavnik društva prema učiniocu krivičnog dela upravo zbog izvršenog dela. U suštini one predstavljaju reakciju protiv učinioca zbog izvršenja krivičnog dela kojim se nanosi šteta društvu, ali reakciju koja ima za cilj da spreči tog učinioca da ubuduće vrši krivična dela, kao i da utiče na druge građane (potencijalne učinioce) da se uzdrže od vršenja takvih dela[4].

Iako se vršenjem krivičnih dela nanosi šteta i društvu i pojedincu, jer se njime povređuju i ugrožavaju ne samo dobra koja pripadaju društvu, već i dobra koja pripadaju pojedincu, primena krivičnih sankcija ne zavisi od volje oštećenih lica. One se ne primenjuju u ime i u interesu pojedinaca, već u ime i u interesu društva kao celine. Štiteći interese zajednice primenom krivičnih sankcija prema učiniocima krivičnih dela, država istovremeno štiti i interese pojedinaca kao članova zajednice. Prema tome, krivične sankcije predstavljaju reakciju u vidu represije koju preduzima država kao predstavnik društva u cilju njegove zaštite i zaštite pojedinaca od štetnih posledica koje im se nanose vršenjem krivičnih dela[5]. To su sredstva za ostvarivanje zaštitne (garantivne) funkcije krivičnog prava.

Dakle, krivična sankcija je prinudna mera za zaštitu društva od kriminaliteta, koju izriče sud učiniocu krivičnog dela, u krivičnom postupku i pod uslovima koji su određeni zakonom, a koja se sastoji u oduzimanju ili ograničavanju sloboda i prava ili upozorenju učiniocu da će mu slobode ili prava biti oduzeti ili ograničeni ako ponovo izvrši krivično delo. I drugi autori na sličan način određuju pojam krivične sankcije. Tako G. Marjanovik[6] pod krivičnom sankcijom smatra pravno organizovanu prinudnu meru koja se primenjuje prema licu koje je povredilo krivičnopravnu normu. Ž. Horvatić[7] krivičnopravne sankcije određuje kao zakonom propisane sadržaje i načine kaznenopravne prinude koje nakon sprovedenog postupka primenjuje državna sudska vlast prema učiniocu krivičnog dela radi ostvarenja opšte svrhe svih i posebne svrhe upravo izrečene vrste sankcije.

P. Novoselec[8] pod krivičnim sankcijama[9] podrazumeva državne mere izrečene u krivičnom postupku učiniocima krivičnih dela koje se sastoje u gubitku ili ograničavanju njihovih prava. N. Mrvić-Petrović[10] krivične sankcije određuje kao državne prinudne mere kojima se učinioci krivičnih dela ograničavaju ili uskraćuju u određenim pravima ili slobodama na osnovu sudske odluke koja je donesena u zakonito sprovedenom postupku. M. Babić i I. Marković[11] definišu krivičnu sankciju kao prinudnu meru koju radi zaštite društva od kriminaliteta učiniocu određenog krivičnog dela izriče sud u zakonito uređenom krivičnom

[4] D. Jovašević, Uloga krivičnih sankcija u uspostavljanju i zaštiti vladavine prava i pravne države, Teme, Niš, broj 3/2009. godine, str. 761-782.
[5] B. Petrović, D. Jovašević, Krivično (kazneno) pravo Bosne i Hercegovine, Opći dio, Sarajevo, 2005. godine, str. 275.
[6] G. Marjanovik, Makedonsko krivično pravo, Opšt del, Skoplje, 1998. godine, str. 261.
[7] Ž. Horvatić, Kazneno pravo, Opći dio, Zagreb, 2003. godine, str. 134.
[8] P. Novoselec, Opći dio kaznenog prava, Zagreb, 2004. godine, str. 327.
[9] V. Grozdanić, M. Škorić, Uvod u kazneno pravo, Opći dio, Rijeka, 2009. godine, str. 169.
[10] N. Mrvić-Petrović, Krivično pravo, Opšti i posebni deo, Beograd, 2007. godine, str. 129.
[11] M. Babić, I. Marković, Krivično pravo, Opšti dio, Banja Luka, 2008. godine, str. 2008. godine, str. 141.

postupku, a koja se sastoji u ograničavanju ili oduzimanju određenih prava učiniocu krivičnog dela. V. Grozdanić i M. Škorić kao krivične sankcije određuju mere kojima se štite društvo i pojedinci od kriminaliteta kojima se zbog prirode i sadržine zadire u osnovna prava lica prema kojima se primenjuju.

OPŠTI ELEMENTI KRIVIČNE SANKCIJE

Krivične sankcije karakterišu sledeći opšti elementi. Zavisno od autora i ovi elementi se razlikuju. Prema jednom shvatanju u opšte elemente krivičnopravne sankcije spadaju[12]:

1. zakonitost kaznenopravne prinude,

2. odluka državne sudske vlasti,

3. opšta i posebna svrha krivičnopravnih sankcija i

4. krivica lica prema kome se primenjuje krivičnopravna prinuda.

Prema našem shvatanju kao opšti, osnovni, glavni, konstitutivni elementi bez kojih nema bilo koje krivične sankcije smatraju se sledeći[13]:

1. primena krivičnih sankcija je vezana za postojanje krivičnog dela. One se mogu primeniti samo prema licu koje je učinilo krivično delo i za koje je to dokazano u krivičnom postupku od strane nadležnog suda. To znači da se krivične sankcije ne mogu preventivno primeniti prema nekom licu pre nego što je učinilo krivično delo (ante delictum), već samo posle izvršenog ili pokušanog krivičnog dela (post delictum),

2. krivične sankcije moraju da budu predviđene u zakonu. To je princip zakonitosti krivičnih sankcija, analogno zakonitosti krivičnog dela. Učiniocu krivičnog dela ne može biti izrečena krivična sankcija koja nije bila propisana zakonom po vrsti i meri pre nego što je krivično delo izvršeno i ako nije određen organ za njeno izricanje, odnosno izvršenje. Na ovaj način se pruža garancija slobodama i pravima građana od eventualne zloupotrebe i arbitrernosti pravosudnih organa,

3. krivične sankcije izriče sud u zakonom određenom postupku koji omogućava da se one po vrsti i meri saobraze težini i okolnostima izvršenja krivičnog dela, te karakteristikama ličnosti njegovog učinioca. U Republici Srbiji sankcije izriču redovni (osnovni i viši) sudovi,

4. krivične sankcije su prinudne mere. One imaju karakter prinude prema učiniocu krivičnog dela jer se primenjuju protiv i mimo njegove volje, a sastoje se u oduzimanju ili ograničavanju njegovih sloboda ili prava, odnosno u predočavanju da će mu slobode i prava biti oduzeti ili ograničeni ako nastavi sa vršenjem krivičnih dela,

---

[12] Ž. Horvatić, Kazneno pravo, Opći dio, op. cit. str. 135-138.
[13] D. Jovašević, krivično pravo, Opšti deo, Beograd, 2010. godine, str. 182-183.

5. osnov i granica za propisivanje krivičnih sankcija i njihovu primenu su određeni tako da na drugi način nije moguće zaštititi osnovne društvene vrednosti i u meri koja je nužna za takvu zaštitu,

6. krivične sankcije se ne mogu izreći licu koje u vreme kada je krivično delo učinjeno nije navršilo četrnaest godina (detetu), što znači da je to donja granica primene krivičnih sankcija i

7. krivične sankcije imaju istu svrhu propisivanja i izricanja, a to je prema članu 4. Krivičnog zakonika Republike Srbije[14] (KZ RS) suzbijanje dela kojima se povređuju ili ugrožavaju vrednosti zaštićene krivičnim zakonodavstvom ili prema članu 5. Krivičnog zakona Republike Srpske[15] protivpravnih delatnosti kojima se povređuju ili ugrožavaju vrednosti zaštićene krivičnim zakonodavstvom[16].

Zbog originalnosti, izložićemo i shvatanje prema kome savremeni sistem krivičnih sankcija ima sledeće bitne osobine:

1. propisivanje sankcija se temelji na načelu ograničenja krivičnopravne prinude. To obeležje proizilazi iz niza međunarodnopravnih dokumenata (Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda), a označava: a) sankcije se propisuju samo za ona ponašanja koja povređuju ili ugrožavaju zaštićene vrednosti čija se zaštita ne može obezbediti bez krivičnopravne prinude, b) sankcije su ograničene zahtevom da budu srazmerne težini učinjenog krivičnog dela i stepenu krivice, v) sankcije su ograničene ostvarenjem njihove opšte i posebne svrhe u konkretnom slučaju, g) sankcije su ograničene s obzirom na krivicu i uzrast učinioca i d) sankcije moraju da budu lične,

2. zakonitost krivičnih sankcija u pogledu propisivanja, izricanja i izvršenja što znači: a) sankcije moraju biti propisane pre nego što je krivično delo za koje se primenjuju učinjeno, b) vrste i mere sankcija su određene što preciznije u zakonu po sadržini i trajanju, v) nema mogućnosti primene sankcija u neodređenom trajanju i g) ako je kasnije doneti zakon blaži za učinioca od onog koji je bio na snazi u vreme izvršenja krivičnog dela, primenjuje se najblaži zakon,

3. propisivanje više vrsta i mera krivičnopravnih sankcija omogućava njihovu individualizaciju u svakom konkretnom slučaju prema konkretnom krivičnom delu, okolnostima njegovog izvršenja i njegovom učiniocu,

4. savremena individualizacija sankcije je moguća samo ako su sankcije s obzirom na svoju sadržinu deljive,

5. primena sankcija se temelji na pravednosti primene krivičnopravne prinude,

6. sankcije na savremenom nivou razvoja moraju da budu humane (čovečne) i

---

[14] D. Jovašević, Krivični zakonik Republike Srbije sa uvodnim komentarom, Beograd, 2007. godine, str. 5.
[15] M. Kokolj, D. Jovašević, Krivično pravo Republike Srpske, Bijeljina, 2011. godine, str. 213.
[16] M. Vešović, Svrha kažnjavanja i sistem krivičnih sankcija u jugoslovenskom krivičnom pravu, Pravna misao, Sarajevo, broj 5-6/1987. godine, str. 11-17.

7. sankcije moraju da budu popravljive i opozive[17].

VRSTE KRIVIČNIH SANKCIJA

Savremeno krivično pravo poznaje više vrsta krivičnih sankcija koje su različite po sadržini, prirodi i karakteru dejstva. Ovaj sistem sankcija se izgrađuje na dva principa:

1. što manjeg zadiranja u osnovna prava čoveka i građanina (kao učinioca krivičnog dela) i

2. što humanijih sankcija po sadržini i karakteru, odnosno načinu primene[18].

Skup svih krivičnih sankcija koje predviđa pozitivno krivično zakonodavstvo se naziva sistem krivičnih sankcija. Kakav će biti sistem krivičnih sankcija, tj. koje i kakve će sankcije postojati u jednom društvu, zavisi od: dinamike i strukture kriminaliteta, politike suzbijanja kriminaliteta (kriminalne politike), odnosa koji vladaju u određenom društvu, stepena demokratskog razvoja društva, istorijskih shvatanja, pravne tradicije i sl. Pošto sistem krivičnih sankcija proizilazi iz strukture i dinamike kriminaliteta, odnosno društvenih potreba da se on suzbije, to je podložan čestim promenama, pa se smatra najdinamičnijom oblasti krivičnog prava. Upravo u sistemu krivičnih sankcija i načinu njihove primene, bilo je toliko izmena da se može reći da je istorija krivičnog prava zapravo istorija krivičnih sankcija[19].

Tako krivično pravo danas poznaje više vrsta krivičnih sankcija: a) kazne, b) mere upozorenja, v) mere bezbednosti, g) vaspitne mere i d) parapenalne sankcije (supstituti kazne). To je pluralistički sistem krivičnih sankcija. Krivični zakonik Republike Srbije u članu 4. stav 1. predviđa četiri vrste krivičnih sankcija. To su: a) kazne, b) upozoravajuće sankcije, v) mere bezbednosti i g) vaspitne mere. No, postoje i neke mere krivičnopravnog karaktera koje nemaju karakter sankcija, ali se primenjuju prema učiniocu krivičnog dela upravo zbog izvršenja takvog dela. To su: a) pravne posledice osude i b) oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim delom.

Kazne i upozoravajuće sankcije se primenjuju prema učiniocu koji je kriv za učinjeno krivično delo. Izuzetno, kazna maloletničkog zatvora se može izreći krivično odgovornom starijem maloletniku kome zbog teških posledica dela i visokog stepena krivice ne bi bilo opravdano izreći vaspitnu meru[20]. Kazne su istorijski posmatrano dugo vremena predstavljale jedinu vrstu krivičnih sankcija, a i danas imaju značajno mesto jer su u posebnom delu Krivičnog zakonika propisane za najveći broj krivičnih dela. U Republici Srbiji postoje sledeće vrste kazni. To su:

---

[17] Ž. Horvatić, Kazneno pravo, Opći dio, ibid, str. 136-146.
[18] N. Mrvić-Petrović, Krivično pravo,op. cit. str. 132.
[19] V. Grozdanić, M. Škorić, Uvod u kazneno pravo, Opći dio, op. cit. str. 170.
[20] D. Jovašević, Maloletničko krivično pravo, Niš, 2011. godine, str. 118-123.

1. kazna zatvora koja se u tri oblika: a) kazna zatvora od trideset dana do dvadeset godina, b) kazna dugotrajnog zatvora u trajanju od trideset do četrdeset godina i v) kazna maloletničkog zatvora od jedne do pet (izuzetno do deset) godina,

2. novčana kazna koja se javlja u dva oblika: a) u dnevnim iznosima i b) u određenom iznosu,

3. rad u javnom interesu i

4. oduzimanje vozaček dozvole[21].

Upozoravajuće sankcije (uslovna osuda i sudska opomena) se primenjuju prema punoletnom učiniocu skrivljenog krivičnog dela, ali njihova primena je vezana za lakša krivična dela i učinioce koji su to postali u okolnostima koje ukazuju da to nisu delikventne ličnosti. Mere bezbednosti su specifične vrste krivičnih sankcija izrazito specijalno preventivnog karaktera koje se mogu izricati svim učiniocima krivičnih dela: punoletnim i maloletnim licima, licima koja su kriva za učinjeno delo ili neuračunljivim licima, fizičkim i pravnim licima. Vaspitne mere se primenjuju prema maloletnim učiniocima krivičnih dela, a izuzetno i prema mlađim punoletnim licima. Njih poznaje Krivični zakonik samo po nazivu, dok pojam, vrste, karakteristike i svrhu vaspitnih mera, kao i kaznu maloletničkog zatvora propisuje Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica[22].

POJAM I SVRHA KAZNE

Osnovna i najznačajnija vrsta krivične sankcije, dugo vremena jedina sankcija koja je i danas propisana u posebnom delu Krivičnog zakonika za najveći broj krivičnih dela jeste kazna. Ona daje pečat celokupnom krivičnom pravu, a često mu daje i naziv "kazneno pravo". Upravo zbog svoje prirode, karakteristika, značaja i obima primene ona je zaokupljala pažnju pravne teorije. Tako se u teoriji razlikuju: a) formalna, b) materijalna i v) mešovita shvatanja pojma kazne. Određivanjem formalnog pojma kazne ističu se samo pravni elementi kazne, a zanemaruje njena sadržina. Kazna se određuje kao pravni fenomen, pravna pojava uređena zakonom, a ne kao realna društvena pojava. U formalnom smislu kazna je mera oduzimanja ili ograničavanja prava i sloboda učiniocu krivičnog dela koju izriče sud u zakonom propisanom postupku.

U materijalnom smislu kazna se određuje kao realna društvena pojava, odnosno kao mera za zaštitu društva od kriminaliteta koja treba da ostvari određeni cilj (svrhu), ali se zanemaruje da je ta pojava pravno uobličena, te da kao takva sadrži i pravne elemente. Pošto je kazna zakonom propisana mera društvene reakcije koju primenjuju zakonom određeni državni organi protiv učinioca krivičnog dela, ona se mora definisati na bazi jedinstva

[21] I. Simić, A. Trešnjev, Krivični zakonik sa kraćim komentarom, Beograd, 2010. godine, str. 46-53.
[22] D. Jovašević, Položaj maloletnika u krivičnom pravu, Niš, 2010. godine, str. 125-152.

materijalno-formalnih obeležja. To je najstarija i najvažnija vrsta krivične sankcije koja predstavlja oduzimanje ili ograničenje osnovnih sloboda i prava učiniocu krivičnog dela[23].

Retka su danas krivična zakonodavstva koja izričito u zakonskom tekstu određuju pojam kazne. Tako postupa Krivični zakonik Ruske federacije u članu 43. koji kaznu određuje kao meru državne prinude koja je izrečena odlukom suda i koja se primenjuje prema licu koje je proglašeno krivim za izvršeno krivično delo, a sastoji se u lišavanju ili ograničavanju sloboda i prava tog lica[24]. U tom smislu se kazna određuje kao prinudna mera predviđena u zakonu koju izriče sud učiniocu skrivljenog krivičnog dela u cilju zaštite čoveka i drugih osnovnih društvenih vrednosti, a koja se sastoji u oduzimanju ili ograničavanju njegovih sloboda i prava.

Prema članu 28. Krivičnog zakona Republike Srpske svrha kažnjavanja jeste: a) sprečavanje učinioca da čini krivična dela i njegovo prevaspitavanje (specijalna prevencija), b) uticaj na druge da ne čine krivična dela (opšta prevencija) i v) razvijanje i učvršćivanje društvene odgovornosti izražanjem društvene osude za krivično delo i neophodnosti poštovanja zakona (opšta prevencija). Zakonodavac polazi od shvatanja da je krajnji cilj kazne zaštita društva od kriminaliteta, a da je njen neposredni cilj sprečavanje učinioca da čini krivična dela (specijalna prevencija), a zatim i opšta prevencija - uticaj na druge građane da ne čine krivična dela, kao i razvijanjem i učvršćivanjem društvene odgovornosti kroz izražanje društvene osude za krivično delo i neophodnosti poštovanja zakona.

ELEMENTI KAZNE

Kazna je prinudna mera koja predstavlja zlo koje se nanosi učiniocu zbog izvršenja krivičnog dela. Prinudni, retributivni karakter kazne proizilazi iz sledećih opštih karakteristika kazne:

1. temelj kazne je učinjeno krivično delo,

2. kažnjava se učinilac koji je skrivio krivično delo,

3. kazna mora biti srazmerna težini učinjenog krivičnog dela,

4. kazna mora biti srazmerna krivici učinioca,

5. učinilac krivičnog dela ima pravo da bude kažnjen kao pripadnik društvene zajednice na osnovu njegove dužnosti učestvovanja u uspostavljanju krivičnim delom narušenog pravnog potretka,

6. kazna je negacija poremećnog stanja koje je izazvano krivičnim delom i

[23] N. Mrvić-Petrović, Krivično pravo,op. cit. str. 135.
[24] А. И. Рарога, Уголовное право России, Обша част, Москва, 2008. godine, str. 302-303.

7. kazna je vezana za učinjeno krivično delo i primenjuje se upravo jer je takvo delo učinjeno, pa ima opominjuće i zastrašujuće delovanje jer zlo sadržano u kazni stiže svakog ko je zlo učinio svojim krivičnim delom[25].

Iz napred navedenog opšteg pojma kazne, proizlaze njeni osnovni ili opšti elementi:

1. kaznu[26] određuje legalitet, ali i legitimitet njene primene. Ali primena kazne ne znači potpunu arbitrernost organa koji je izriču i primenjuju. Legitimnost upravo zahteva da se primena ovih mera svede na one slučajeve i na onu meru koja je nužna za ostvarivanje opšte svrhe primene krivičnih sankcija. Ako se taj cilj može ostvariti primenom neke druge krivične sankcije kod koje je prinudni (represivni) karakter zastupljen u manjoj meri, tada kažnjavanje gubi svoj legitimitet i pretvara se u odmazdu prema učiniocu zbog izvršenog krivičnog dela. Ona se primenjuje protiv i mimo volje učinioca krivičnog dela kao odgovor društva na njegovu protivpravnu delatnost. Sastoji se u oduzimanju ili ograničavanju sloboda i prava učiniocu krivičnog dela,

2. kazna ima određenu svrhu koja se želi postići njenim propisivanjem, izricanjem i izvršenjem[27]. To je prvo, opšta svrha, koja je zajednička za sve krivične sankcije. Ona se ogleda u suzbijanju protivpravnih dela (krivičnih dela) kojima se povređuju ili ugrožavaju vrednosti zaštićene krivičnim zakonodavstvom. I drugo, kazna ima i posebnu svrhu (član 42. KZ RS) koja se sastoji u: a) sprečavanju učinioca da čini krivična dela i uticanje na njega da ubuduće ne čini krivična dela (specijalna prevencija), b) uticanju na druge da ne čine krivična dela (opšta prevencija) i v) izražavanje društvene osude za krivično delo, jačanje morala i učvršćivanje obaveze poštovanja zakona (opšta prevencija),

3. kazna mora da bude predviđena u zakonu pre nego što je krivično delo učinjeno. Ovo je princip zakonitosti kazne, koji je sadržan u članu 3. KZ RS koji predstavlja jedan od osnovnih principa kaznenog prava uopšte. To znači da kaznu ne može da propiše nijedan drugi organ sem zakonodavnog, odnosno da kaznu iziče sud u granicama zakonom propisanim, na način i po postupku koji su zakonom određeni,

4. kazna se može izreći samo učiniocu krivičnog dela koji je kriv za učinjeno delo. To znači da postoje dve pretpostavke za primenu kazne: a) učinjeno ili pokušano krivično delo i b) postojanje krivice na strani učinioca u vreme izvršenja dela. Dakle, kazna se ne može izreći licu koje nije učinilo krivično delo ili nije dokazano da ga je učinilo, kao ni licu koje nije krivo za učinjeno delo i

5. kaznu izriče sud (sud opšte nadležnosti) u zakonom propisanom krivičnom postupku.

---

[25] Ž. Horvatić, Kazneno pravo, Opći dio, op. cit. str. 156.
[26] Lj. Lazarević, Komentar Krivičnog zakonika Republike Srbije, Beograd, 2012. godine, str. 159.
[27] M. Vešović, Svrha kažnjavanja i sistem krivičnih sankcija u jugoslovenskom krivičnom pravu, Pravna misao, Sarajevo, broj 5-6/1987. godine, str. 11-17.

Na sličan način svrhu kažnjavanja određuju i druga krivična zakonodavsta: Krivični zakonik Republike Crne Gore[28] iz 2003. godine u članu 32. propisuje svrhu kažnjavanja kao: 1) sprečavanje učinioca da čini krivična dela i uticanje na njega da ubuduće ne čini krivična dela, 2) uticanje na druge da ne čine krivična dela i 3) izražavanje društvene osude za krivično delo i obaveze poštovanja zakona; Krivični zakonik Republike Hrvatske[29] iz 2011. godine u članu 41. određuje da je svrha kažnjavanja: 1) da izrazi društvenu osudu zbog učinjenog krivičnog dela, 2) da jača poverenje građana u pravni poredak utemeljen na vladavini prava, 3) da utiče na učinioca i na sve druge da ne čine krivična dela kroz jačanje svesti o pogibeljnosti vršenja krivičnih dela i o pravednosti kažnjavanja i 4) da omogući učiniocu ponovno uključivanje u društvo. Interesantno je da Krivični zakonik Republike Slovenije[30] iz maja 2008. godine ne propisuje svrhu kazne, dok Krivični zakonik Republike Makedonije[31] iz 1996. godine u članu 32. određuje da je svrha kažnjavnja pored ostvarenja pravde i: 1) sprečavanje učinioca da ponovo izvrši krivično delo i njegovo prevaspitanje i 2) vaspitni uticaj na druge da ne vrše krivična dela.

SISTEM KAZNI

Sistem kazni[32] je skup svih kazni sadržanih u krivičnom zakonodavstvu države, način njihovog propisivanja i izricanja, kao i njihov međusobni odnos. U cilju što efikasnije borbe protiv kriminaliteta sva savremena krivična zakonodavstva predviđaju više vrsta kazni što je neophodno da bi mogla da se ostvari individualizacija u kažnjavanju, tj. da se svakom učiniocu za konkretno krivično delo odmeri kazna kojom se najbolje postiže svrha kažnjavanja. Prema tome, postojanje većeg broja kazni uslovljavaju dva faktora: a) potreba uspešne borbe protiv kriminaliteta i b) potreba prilagođavanja kazne učiniocu krivičnog dela radi ostvarenja njegove resocijalizacije.

Postoji više vrsta kazni koje se mogu podeliti prema različitim kriterijumima:

1. s obzirom na samostalnost u izricanju, kazne se dele na: a) glavne i b) sporedne. Glavne kazne se mogu izreći samostalno, a sporedne kazne se ne mogu izreći samostalno, već samo uz glavnu kaznu,

2. s obzirom na trajanje, kazne se dele na: a) trajne i b) vremenske. Trajne kazne se izriču za ceo život osuđenog, pa se nazivaju i doživotne kazne. Vremenske kazne se izriču za presudom suda određeno vreme,

[28] Službeni list Republike Crne Gore broj 70/2003, 47/2006, 40/2008 i 25/2010.
[29] Narodne novine Republike Hrvatske broj 135/2011. godine. Zakonik stupa na snagu 1. januara 2013. godine.
[30] Uradni list Republike Slovenije broj 55/2008.
[31] Služben vesnik na Republika Makedonija broj 37/96.
[32] D. Jovašević, Sistem kazni u novom krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije, Pravo, teorija i praksa, Novi Sad, broj 9-10/2007. godine, str. 27-41.

3. s obzirom na dobra koja pogađa, kazne mogu da budu: a) protiv života, b) protiv telesnog integriteta, v) protiv slobode, g) protiv imovine, d) protiv građanskih prava i

4. s obzirom na način propisivanja, kazne se dele na: a) alternativne i b) kumulativne. Kazne su alternativno propisane kada sud izriče samo jednu od više propisanih kazni u zakonu. Kumulativno su propisane kazne kada sud izriče sve propisane kazne učiniocu krivičnog dela.

Krivični zakonik Republike Srbije u članu 43. predviđa da se prema fizičkom licu kao učiniocu krivičnog dela mogu izreći sledeće kazne: a) kazna zatvora, b) novčana kazna, v) rad u javnom interesu i g) oduzimanje vozačke dozvole. Prema pravnom licu kao učiniocu krivičnog dela shodno članu 13. Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela[33] se mogu izreći sledeće kazne: a) novčana kazna i b) prestanak pravnog lica. Ako je za jedno krivično delo propisano više kazni, samo se jedna kazna može izreći kao glavna kazna. Sistem kazni u Republici Srbiji ima sledeće karakteristike:

1. postojanje malog broja kazni,

2. zakonitost u izricanju kazni. Sud može izreći samo onu kaznu koja je zakonom predviđena za krivično delo pre nego što je delo izvršeno, osim u slučaju izricanja novčane kazne koja se može izreći i: a) kada nije propisana za krivično delo ako je ono učinjeno iz koristoljublja i b) kada je zakonom propisano da se učinilac može kazniti zatvorom ili novčanom kaznom, a sud kao glavnu kaznu izrekne kaznu zatvora,

3. ne postoje kazne protiv: života, telesnog integriteta i građanskih prava i

4. za jedno krivično delo može se izreći samo jedna glavna i jedna sporedna kazna.

SISTEM KAZNI U INOSTRANOM ZAKONODAVSTVU

Na sličan način i druga savremena krivična zakonodavstva propisuje sistem kazni. Tako zakonodavstva bivših jugoslovensnih republika propisuju sledeće kazne:

a. Krivični zakonik Republike Crne Gore u članu 33. poznaje: 1) kaznu zatvora od četrdeset godina, 2) kaznu zatvora od trideset dana do dvadeset godina, 3) novčanu kaznu i 4) kaznu rada u javnom interesu,

b. Krivični zakonik Republike Hrvatske u članu 40. propisuje: 1) kaznu dogotrajnog zatvora od dvadeset jedne do četrdeset godina, 2) kaznu zatvora od tri meseca do dvadeset godina, 3) novčanu kaznu i 4) kaznu rada za opšte dobro na slobodi (kao zamena za kaznu zatvora ili novčanu kaznu),

[33] Službeni glasnik Republike Srbje broj 97/2008. Više: D. Jovašević, Korporativno krivično pravo, Niš, 2012. godine.

v. Krivični zakonik Republike Slovenije u članu 43. propisuje: 1) kaznu zatvora od petnaest dana do trideset godina, 2) novčanu kaznu i 3) zabranu upravljanja motornim vozilom i

g. krivično pravo Bosne i Hercegovine propisuje sledeće kazne u članu 40. Krivičnog zakona BIH, članu 41. Krivičnog zakona Federacije BIH, članu 41. Krivičnog zakona Brčko Distrikta BIH i članu 29. Krivičnog zakona Republike Srpske: 1) kaznu dugotrajnog zatvora, 2) kaznu zatvora i 3) novčanu kaznu i

d. Krivični zakonik Republike Makedonije u članu 33. navodi: 1) kaznu doživotnog zatvora ili kaznu zatvora od dvadeset godina, 2) kaznu zatvora od petnast dana do petnaest godina, 3) novčanu kaznu, 4) zabranu vršenja poziva, delatnosti i dužnosti, 5) zabranu upravljanja motornim vozilom i 6) proterivanje stranca iz zemlje.

I druga zakonodavstva poznaju široku lepezu različitih vrsta i mera kazni:

a. Krivični zakonik Italije u članu 17. propisuje kao glavne kazne: 1) kaznu doživotnog zatvora, 2) kaznu zatvora od 15 dana do dvadeset četiri godine i 3) novčanu kaznu i u članu 19. kao sporedne kazne: 1) zabranu vršenja poslova u javnoj službi, 2) zabranu obavljanja određenih poslova ili delatnosti, 3) zakonsku zabranu, 4) zabranu obavljanja delatnosti u upravnom odboru preduzeća, 5) zabranu poslovanja sa javnom upravom, 6) prestanak radnog odnosa i 7) oduzimanje starateljstva roditelja nad decom,

b. Krivični zakonik Ruske federacije u članu 44. određuje: 1) smrtnu kaznu, 2) kaznu doživotnog zatvora, 3) kaznu zatvora na određeno vreme, 4) zadržavanje u discipliskoj jedinici, 5) izolaciju, 6) ograničenje slobode, 7) konfiskaciju imovine, 8) ograničenje u vojnoj službi, 9) popravni rad, 10) novčanu kaznu, 11) lišenje prava na obavljanje određene dužnosti ili određene delatnosti, 12) lišenje posebnog vojnog ili počasnog zvanja, čina ili državnih nagrada i 13) obavezni rad,

v. Krivični zakonik Albanije u članu 29. ističe: 1) kaznu doživotnog zatvora, 2) kaznu zatvora od pet dana do dvadeset pet godina i 3) novčanu kaznu kao glavne kazne i konfiskaciju imovine i zabranu obavljanja određene državne ili javne slžbe kao sporedne kazne i

g. Krivični zakonik Rumunije u članu 58. razlikuje: a) glavne kazne za zločine: 1) kazna doživotnog zatvora, 2) kazna robije od petnaest do dvadeset godina, b) glavne kazne za prestupe: 1) kazna strogog zatvora od jedne do petnaest godina, 2) kazna zatvora u trajanju od petnaest dana do jedne godine, 3) novčana kazna, 4) rad u javnom interesu, v) komplementarne kazne: 1) oduzimanje određenih prava od jedne do deset godina i 2) oduzimanje vojnog čina, te kao sporednu kaznu - oduzimanje određenih u zakonu taksativno navedenih prava.

Takođe različite vrste kazni poznaju i druga savremena krivična zakonodavstva, posebno ona koja su ranije bila od uticajem sovjetskog prava:

a. Krivični zakonik Mađarske u članu 38. navodi kao glavne kazne: 1) kaznu doživotnog zatvora, 2) kaznu zatvora od dva meseca do petnaest godina, 3) rad u javnom interesu i 4) novčanu kaznu i kao sporedne kazne: 1) zabranu vršenja javnih funkcija, 2) zabranu vršenja poziva i profesije, 3) zabranu upravljanja motornim vozilom, 4) zabranu življenja u određenom mestu, 5) proterivanje stranca iz zemlje, 6) konfiskaciju imovine i 7) novčanu kaznu,

b. Krivični zakonik Uzbekistana u članu 43. nabraja: 1) smrtnu kaznu, 2) kaznu zatvora od šest meseci do dvadeset godina, 3) novčanu kaznu, 4) lišavanje određenih prava, 5) prinudni kolektivni rad, 6) suspenziju sa posla, 7) ograničenje slobode i 8) upućivanje u disciplinsku jedinicu,

v. Krivični zakonik Ukrajine u članu 51. nabraja: 1) kaznu doživotnog zatvora, 2) kaznu zatvora u trajanju od jedne do petnaest godina, 3) novčanu kaznu, 4) oduzimanje vojnih ili posebnih zvanja, razreda ili klase, 5) lišenje prava na obavljanje određene delatnosti, 6) rad u javnom interesu, 7) popravni rad bez lišenja slobode, 8) oduzimanje imovine, 9) ograničenje usluga za vojne službenike, 10) pritvor od jednog do šest meseci, 11) ograničenje slobode od jedne do pet godina i 12) zatvaranje vojnog službenika od šest meseci do dve godine,

g. Krivični zakonik Belorusije u članu 21. predviđa: 1) smrtnu kaznu, 2) kaznu zatvora od tri meseca do deset, odnosno petnaest godina, 3) popravni rad bez lišenja slobode, 4) oduzimanje prava na bavljenje određene delatnosti, 5) novčana kazna, 6) udaljenje iz službe i 7) javni ukor i

d. Krivični zakonik NR Kine u čl. 33-34. propisuje: a) kao glavne kazne: 1) smrtnu kaznu, 2) kaznu doživotnog zatvora, 3) kaznu zatvora od šest meseci do petnaest godina, 4) zadržavanje od jednog do šest meseci i 5) nadzor javne bezbednosti od tri meseca do dve godine i b) sporedne kazne: 1) novčana kazna, 2) konfiskacija imovine i 3) oduzimanje političkih prava.

Sličan sistem kazni poznaju takođe i:

a. Krivični zakonik Švajcarske koji u čl. 35-39. propisuje: 1) kaznu zatvora sa prinudnim radom od jedne do dvadeset godina, 2) kaznu zatvora od tri dana do tri godine, 3) kaznu zatvora sa ili bez vaspitnog programa, 4) ograničenje slobode do tri meseca i 5) novčanu kaznu,

b. Krivični zakonik Izraela u članu 36. nabraja: 1) kaznu doživotnog zatvora, 2) kaznu zatvora i 3) novčanu kaznu i

v. Krivični zakonik Kube[34] u članu 28. propisuje: a) kao glavne kazne:1) smrtnu kaznu, 2) kaznu zatvora do dvadeset godina (odnosno trideset godina ako je ona zamena za smrtnu kaznu), 3) kaznu popravnog rada sa ili bez zatvaranja do tri godine, 4) ograničenje slobode kretanja do tri godine, 5) novčana kazna i 6) ukor i b) kao sporedne kazne: 1) ograničenje javnih funkcija do pet godina, 2) trajno ili privremeno oduzimanje roditeljskog prava,

[34] P. Kasparian, *La pena de muerte en la legislacion de Cuba*, Havana, 1999. godine,str. 17.

3) zabrana bavljenja određenom profesijom od jedne do pet godina, 4) oduzimanje vozačke dozvole, 5) zabrana posećivanja određenih mesta do tri godine, 6) progonstvo za vreme od jedne do deset godina, 7) oduzimanje predmeta kojim je krivično delo izvršeno, 8) konfiskacija imovine, 9) nadzor organa i agencija za vreme od šest meseci do pet godina i 10) proterivanje stranca iz zemlje.

SISTEM KAZNI I EVROPSKI STANDARDI

Za dalji razvoj i unapređenje kaznenog sistema od posebnog je značaja Preporuka broj P (92) 17 Komiteta ministara Saveta Evrope državama članicama o doslednosti prilikom određivanja kazni koja je usvojena oktobra 1992. godine[35]. Naime, državama članicama Saveta Evrope su na ovaj način upućene sledeće preporuke:

A. Razlozi za određivanje kazne: 1) zakonodavac ili drugi nadležni organ tamo gde to ustavna načela i pravna tradicija dozvoljavaju nastoji da proklamuje šta se smatra razlozima za određivanje kazne, 2) bez obzira na proklamovane razloge za određivanje kazne treba izbegavati nesrazmernost između težine krivičnog dela i kazne za njega, 3) razlozi za određivanje kazne treba da budu u skladu sa savremenom i humanom kriminološkom politikom, a naročito u pogledu manjeg korišćenja zatvorske kazne, a šireg primenjivanja sankcija i mera u okviru zajednice, sprovođenja politike dekriminalizacije, korišćenja mera odvraćanja: posredovanje, naknada štete žrtvama i 4) prilikom predlaganja, odnosno izricanja kazni treba uzeti u obzir verovatan uticaj kazne na individualnog učinioca kako bi se izbegle uobičajene nedaće, te da se eventualno ne bi ugrozilo prevaspitanje učinioca,

B. Struktura kazni: 1) raspon mogućih kazni ne bi trebalo da bude suviše širok kako se sudovi ne bi previše na njega oslanjali u pogledu relativne težine dela. Države bi trebalo da razmotre mogućnost gradiranja krivičnih dela prema stepenu težine, ali pod uslovom da minimalne kazne, tamo gde to odgovara, ne sprečavaju sud da uzme u obzir konkretne okolnosti, 2) gde god odgovara ustavu i tradiciji pravnog sistema, trebalo bi razmotriti dodatne tehnike jačanja doslednosti kod određivanja kazni, kao što su dve tehnike koje se koriste u praksi: a)"orijentiri za određivanje kazni" – raspon kazni za različite podvrste istog krivičnog dela u zavisnosti od prisustva, odnosno odsustva otežavajućih ili olakšavajućih okolnosti, a sudovi imaju diskreciono ovlašćenje da odstupe od tih orijentira i b)"polazne osnove" – osnovna kazna za različite podvrste istog krivičnog dela od koje sud polazi naviše ili naniže ceneći olakšavajuće i otežavajuće okolnosti, 3) zatvorske kazne predstavljaju krajnje sankcije koje treba izricati u slučajevima kada bi izricanje druge kazne očigledno bilo neadekvatno težini učinjenog dela. Kada je to potrebno mogu se izgraditi

[35] Savet Evrope, Zbirka odabranih dokumenata Saveta Evrope, Beograd, 2004. godine, str. 27-32.

negativni kriterijumi za isključenje korišćenja zatvorskog kažnjavanja, posebno u slučajevima kada se radi o maloj materijalnoj šteti, 5) zakonodavac bi trebalo da predvidi korišćenje nezatvorskih sankcija ili mera umesto kazne zatvora, 6) trebalo bi razmotriti gradiranje postojećih nezatvorskih sankcija u smislu njihove relativne oštrine imajući u vidu različite oblike sankcija (uslovna kazna, novčana kazna), već i različite stepene oštrine. Takvim gradiranjem bi se sudu omogućilo da odabere nezatvorsku kaznu adekvatnu za svakog učinioca i 7) u pogledu novčanih kazni, ona treba da odgovara materijalnim mogućnostima učinioca kome je izrečena, a u slučaju njenog neplaćanja treba izbegavati zamenu kaznom zatvora, pri čemu bi države trebalo da istraže druge oblike nezatvorskog načina izvršenja plaćanja novčane kazne, uključujući obustavljanje plaćanja i primenu kazne,

V. Otežavajuće i olakšavajuće okolnosti: 1) okolnosti koje otežavaju ili ublažavaju kaznu moraju biti u skladu sa proklamovanim razlozima za određivanje kazni, 2)najvažnije olakšavajuće i otežavajuće okolnosti moraju biti pojašnjene u okviru prava, odnosno sudske prakse, kao što u praksi treba definisati one okolnosti koje se ne smatraju relevantnim u odnosu na određena krivična dela i 3) činjenični osnov za odmeravanje kazne treba uvek ispravno dokazati van svake sumnje i

G. Prethodno osuđivanje (povrat): 1) povrat se ni u jednoj fazi sistema krivičnog pravosuđa ne treba koristiti mehanički kao okolnost koja ide na štetu osuđenog, 2) možda je opravdano da se prethodni krivični dosije osuđenog uzme u obzir, ipak kazna za novo delo treba da bude srazmerna upravo njegovoj težini i 3) dejstvo povrata treba da zavisi od konkretnih karakteristika prethodnog krivičnog dosijea učinioca, ali to dejstvo treba umanjiti ili poništiti: a) ako postoji značajan period bez kriminala pre sadašnjeg krivičnog dela, b) ako je sadašnje krivično delo lakše ili ako su prethodna krivična dela lakše prirode i v) ako je učinilac dela još uvek mlad.

ZAKLJUČAK

Na bazi relevantnih međunarodnih (u prvom redu evropskih) standarda sva pozitivna krivična zakonodavstva predviđaju razuđen sistem sankcija kao mera društvene reakcije koje zakonom propisani državni organi (sud) izriču učiniocu krivičnog dela pod zakonom predviđenim uslovima. Od najstarijih vremena do danas u sistemu krivičnih sankcija se razlikuje više vrsta mera sa različitom sadržinom u pogledu obima oduzimanja ili ograničenja sloboda ili prava osuđenom licu. Među njima se po svom značaju, prirodi, dejstvu i karakteristikama izdvajaju kazne.

To su osnovne vrste krivičnih sankcija. One su najstarija vrsta mera društvene reakcije koja je sve do 19. veka jedina vrsta krivičnih sankcija. I danas je najčešće propisana sankcija u krivičnom zakonodavstvu za najveći broj krivičnih dela. Koliki je značaj kazne u savremenom pravu govori i

činjenica da se pojedina zakonodavstva ove vrste umesto krivičnog, nazivaju kazneno zakonodavstvo.

U sistemu kazni sve savremene države poznaju više različitih vrsta kazni koje se mogu odrediti na različite pravnoteorijske načine, sa različitim obimom i sadržinom primene, odnosno karakterom dejstva. Postojanje više vrsta kazni omogućava bolju individualizaciju kazne i njeno prilagođavanje svakom pojedinom učiniocu konkretnog krivičnog dela, ali i mogućnost efikasnijeg suprotstavljanja različitim oblicima i vidovima kriminaliteta od strane države.

LITERATURA

1. Babić, M., Marković, I. (2008) *Krivično pravo*, Opšti dio, Banja Luka.
2. Grozdanić, V., Škorić, M. (2009) *Uvod u kazneno pravo*, Opći dio, Rijeka.
3. Horvatić, Ž. (2003) *Kazneno pravo*, Opći dio, Zagreb.
4. Jovašević, D. (2003) *Komentar Krivičnog zakona Republike Srbije sa sudskom praksom*, Beograd.
5. Jovašević, D. (2003) *Komentar Krivičnog zakona SR Jugoslavije*, Beograd.
6. Jovašević, D. (2007) *Krivični zakonik Republike Srbije sa uvodnim komentarom*, Beograd.
7. Jovašević, D. (2010) *Krivično pravo*, Opšti deo, Beograd.
8. Jovašević, D. (2010) *Položaj maloletnika u krivičnom pravu*, Niš.
9. Jovašević, D. (2011) *Leksikon krivičnog prava*, Beograd.
10. Jovašević, D. (2011) *Maloletničko krivično pravo*, Niš.
11. Jovašević, D. (2012) *Korporativno krivično pravo*, Niš.
12. Kasparian, R. (1999) *La pena de muerte en la legislacion de Cuba*, Havana.
13. Kokolj, M., Jovašević, D. (2011) *Krivično pravo Republike Srpske*, Bijeljina.
14. Lazarević, Lj. (2012) *Komentar Krivičnog zakonika Republike Srbije*, Beograd.
15. Marjanovik, G. (1998) *Makedonsko krivično pravo*, Skoplje: Opšt del.
16. Mrvić-Petrović, N. (2007) *Krivično pravo*, Opšti i posebni deo, Beograd.
17. Novoselec, P. (2004) *Opći dio kaznenog prava*, Zagreb.
18. Pavišić,B., Grozdanić, V., Veić, P. (2007) *Komentar Kaznenog zakona*, Zagreb.
19. Petrović, B., Jovašević, D. (2005) *Krivično (kazneno) pravo Bosne i Hercegovine*, Opći dio,Sarajevo.
20. Savet Evrope, *Zbirka odabranih dokumenata Saveta Evrope*, Beograd, 2004.
21. Simić, I., Trešnjev, A. (2010) *Krivični zakonik sa kraćim komentarom*, Beograd.
22. Vranj, V., Bisić, M. (2009) *Primjena propisa o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo.
23. Рарога, А. И.(2008) Уголовное право России, Москва: Обша част.

THE ROLE OF PUNISHMENTS IN CRIME SUPPRESSION

Since ancient times, but in modern days as well, contemporary societies have always had at their disposal various measures and means of suppression and prevention of all forms and aspects of criminality. The collection (i. e. cluster) of all measures of social reaction to criminality, which may be imposed on perpetrators of criminal offences by state bodies that are legally empowered to do so, represents the system of criminal sanctions. Punishment appears as the most significant type of criminal sanctions. It is the oldest type of criminal sanctions, all criminal legislations are familiar with it and, nowadays, it is prescribed, either alternatively or cumulatively, for the majority of criminal offences in the Special Part of the Criminal Code. The definition, characteristics, purpose and role of punishments as basic types of criminal sanctions in current legislation of the Republic of Serbia are discussed in this paper.

KEY WORDS: criminal sanction / criminality / punishment / court / perpetrator / culpability

PRITVOR I TRETMAN PRITVORENIH LICA

Dr Zoran Ilić
profesor Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju u Beogradu

Procesi demokratizacije koji su poslednjih decenija zahvatili balkanske prostore izoštrili su mnoga pitanja vezana za delovanje i funkcionisanje države i život njenih građana. Jedno od tih osetljivih problema – pitanja koje poslednjih godina dele našu javnost – stručnu i laičku jeste pitanje hapšenja – privremenog zadržavanja – pritvaranja osoba za koje se osnovano sumnja da su izvršili neko kriminalno delo i da uz to postoji realna opasnost da bi njihov boravak na slobodi ugrozio prethodni postupak. Ovo "osetljivo pitanje" ukupnog delovanja ne samo pravosudnog sistema nego i drugih subjekata sistema – policije i sredstava javnog informisanja predstavlja osnovni predmet ovog rada.

Osim analize osnova, organa nadležnih za određivanje pritvora i njegovog trajanja u radu se posebna pažnja posvećuje primeni pritvora u Srbiji sa posebnim osvrtom na stanje u oblasti pritvaranja mladih u sukobu sa zakonom. U radu se takođe ukazuje na potrebu uvođenja inovacija u oblasti tretmana osoba koje duže vreme borave u pritvoru.

KLJUČNE REČI: lišenje slobode / pritvor / zatvor / tretman / pritvorena i osuđena lica

Pritvor – "preventivno lišenje slobode" predstavlja jednu od pet mera procesne prinude u obezbeđenju prisustva okrivljenog za nesmetano vođenje krivičnog postupka. Reč je o "najtežoj meri" kojom se "najdublje zadire u slobode i prava građana". I pored vidljivih nastojanja u formulisanju startegije, politike i zakonodavstva, danas se u Srbiji ključnim pitanjima ostvarivanja prava osoba privremeno lišenih slobode ne posvećuje odgovarajuća pažnja. To se posebno da videti u organizaciji službi i konceptualno-metodološkom zasnivanju tretmana lica u pritvorskim jedinicama. Tzv. "ogoljeni pritvor" je karakterističan - za sve ustanove koje u ovom trenutku raspolažu kapacitetima za smeštaj okrivljenih privremeno lišenih slobode. Programi tretmana

pritvorenih, ako ih i ima, su krajnje isprazni i siromašni. Među mnogim stručnjacima vlada uverenje da, sem tretmana koji sprovode nadležni pravosudni organi i službe formalne socijalne kontrole – obezbeđenja, drugi oblici i forme tretmana više predstavljaju opasnost za ugrožavanje efikasnog istražnog postupka nego što mogu biti od koristi za krajnji ishod krivičnog postupka. Za pritvorena lica i ostvarivanje njihovih bazičnih ljudskih prava i posebno, za negativne posledice njihovog boravka u pritvoru, gotovo da se niko od nadležnih posebno ne interesuje: "tako im i treba"! Nevladine i humanitarne organizacije za zaštitu ljudskih prava lica lišenih slobode više su zainteresovane za stanje u oblasti izvršenja kazne zatvora, iako se zna da su problemi i posledice za život i ličnost pritvorenih znatno veće nego osuđenih. Ovde se lišenje slobode doživljava kao "kazna pre kazne", kao "kažnjavanje nevinih", s obzirom da je postupak utvrđivanja odgovornosti na početku i da bi trebalo da važi načelo "prezumpcije nevinosti"!

Poslednjih godina pritvor postaje jedno od osetljivih pitanja koja dele našu laičku i stručnu javnost. Njegova sve učestalija primena u Srbiji, delovanje pravosudnog sistema i ostalih delova formalne socijalne kontrole i posebno, sredstava javnog informisanja sve više postaju predmet različitih pogleda i ocena. Sem toga, pritvor i pritvorena lica značajno opterećuju ceo sistem izvršenja kazni u Srbiji.

Sa uspostavljanjem sistema maloletničkog pravosuđa i njegovog izdvajanja iz sistema pravosuđa za odrasle problem ostvarivanja pritvora za mlade u sukobu sa zakonom dobija na značaju. Jaka "adulteralizacija"- nastojanje da se negiraju i pomute razlike između mladih i odraslih u sukobu sa zakonom, i njeno prevladavanje došlo je do posebnog izražaja u prostoru privremenog lišavanja slobode maloletnih prestupnika. Ova nastojanja su direktna posledica naučnog redukcionizma i zanemarivanja razvojnih osobina dece i mladih i u direktnoj su suprotnosti sa Konvencijom o pravima dece OUN i nizom preporuka međunarodnih organizacija i foruma u odnosu na mlade u sukobu sa zakonom. Rezultati niza empirijskih istraživanja su pokazali da "institucionalizacija" i "izolacija" imaju kompromitujuće – negativne posledice po razvoj mladih – dece i omladine. Deca sa institucionalnim iskustvima ispoljavaju razvojne zastoje, kašnjenja i odstupanja što znatno pogađa njihov socijalni razvoj. Stoga se u sferi unapređenja kvaliteta zaštite prava mladih u sukobu sa zakonom posebna pažnja mora posvetiti podizanju svesti i razumevanju statusa mladih (dece i maloletnika) lišenih slobode i zaštiti njihovih prava i sloboda.

Osim analize tri ključna pitanja koja se tiču osnova, organa nadležnih za određivanje, primenu i njegovo trajanje, u radu će se posebno analizirati primena pritvora u Srbiji sa posebnim osvrtom na stanje u oblasti pritvaranja – privremenog lišavanja slobode mladih u sukobu sa zakonom.

PRITVOR – NAJTEŽA MERA – OSNOVI ZA PRIMENU

Većina stručnjaka ovaj oblik preventivnog lišenja slobode u toku krivičnog postupka određuje kao najtežu meru kojom se osim obezbeđenja prisustva okrivljenog postižu i drugi ciljevi. Ustavom RS je lišenje slobode dopušteno samo iz razloga i u postupku predviđenog zakonom, odnosno samo kada postoji osnovana sumnja da je neko lice izvršilo krivično delo i kada se njime omogućava nesmetano vođenje krivičnog postupka. Neophodnost pritvaranja se određuje odlukom suda (legalnost) i kao poslednja procesna opcija, kada se drugim merama ne može ostvariti. Prilikom određivanja pritvora službenim učesnicima se utvrđuju i posebne obaveze: da urgentno postupaju tokom njegove primene i da ga ukinu onog trenutka kada prestanu razlozi za njegovo donošenje.

Zakonik o krivičnom postupku RS propisao je 5 mera kojima se obezbeđuje neposredno prisustvo okrivljenih u krivičnom postupku: **poziv, dovođenje** (privođenje), **zabrana napuštanja boravišta, jemstvo i pritvor** (čl. 133. stav 1). Njihova primena se mora odvijati uz poštovanje tri osnovna pravila: **legaliteta, kaskadne svrsishodnosti i ograničenog trajanja** (Škulić, 2008) . Pravilo legaliteta se ogleda u obavezi nadležnog suda da se u njihovoj primeni pridržava zakonskih uslova, pravilo kaskadne svrsishodnosti nalaže obavezu nadležnog organa – suda da poštuje – vodi računa da se primenjuje blaža mera primarno, dok se treće pravilo ogleda u obaveznosti ukidanja pojedine mere po službenoj dužnosti kada prestanu razlozi koji su nalagali njenu primenu, odnosno u obaveznoj zameni – supstituciji preduzete mere, drugom blažom merom, kada za to nastupe uslovi (ograničeno trajanje mere) – čl. 133. st. 3. U mere kojima se isključivo obezbeđuje prisustvo okrivljenog spadaju poziv, dovođenje i jemstvo, dok se ostalim merama (pritvor i zabrana napuštanja boravišta) mogu ostvariti i neki drugi ciljevi – indirektno – izdavanje poternice (Škulić, 2008.) str. 556.

Pored opštih uslova za određivanje pritvora – osnovana sumnja da je neko lice izvršilo krivično delo za koje je po zakonu propisana kazna zatvora od 40 godina (teško krivično delo), ili preko 10 godina, ako je delo izvršeno u posebnim okolnostima načina izvršenja, ova mera procesne prirode se može odrediti s obzirom na potrebu obezbeđenja prisustva okrivljenog u toku krivičnog postupka (ako se okrivljeni krije, ako se ne može utvrditi njegova istovetnost, ako postoji opasnost od bekstva okrivljenog i ako očigledno izbegava da prisustvuje glavnom pretresu), i u cilju sprečavanja "dokazne opstrukcije" okrivljenog – u odnosu na materijalne dokaze, lične izvore dokaza i ako postoji opasnost da će okrivljenog svojim delovanjem ometati postupak delovanjem na svedoke i ostale učesnike u postupku.

Pritvor se može odrediti i iz preventivnih razloga – da se spreči vršenje novih krivičnih dela ili da se spreči završetak krivičnog dela u pokušaju i s obzirom na vrstu presude – ako je okrivljenom u međuvremenu izrečena kazna zatvora od

5 i više godina, pod uslovom da su način i okolnosti izvršenja krivičnog dela takve prirode da zahteva njegovo zadržavanje u pritvoru.

Jedno od važnih pitanja vezanih za pritvor jeste njegovo trajanje, koje treba da bude "razumno dugo" (Radulovi., 2012, str. 83.). Pritvor je zavredio pažnju mnogih međunarodnih dokumenata kojima se najavljuje njegova primena u "razumnom roku" do konačnog početka glavnog pretresa, odnosno do konačnog podizanja optužnice, ili donošenja sudske odluke. Ograničenje trajanja pritvora do podizanja optužnice i zahtev za hitnim postupanjima u sferi krivičnog postupka jasno ukazuju da se teži za što je moguće kraćim trajanjem pritvora. Nažalost, naša stvarnost pokazuje da tu ima značajnih odstupanja, da pritvor traje znatno duže nego što je potrebno, pa se dešava da sud ima problema da svojom konačnom odlukom o kazni pokrije vreme trajanja pritvora.

HAPŠENJE, PRITVOR I PRETPOSTAVKA NEVINOSTI: "OSUDA PRE SUDA"

"Nevinost" pre odluke nadležnog suda predstavlja garanciju specifičnog položaja okrivljenog u svim demokratskim krivičnim procedurama. Pretpostavka nevinosti se može posmatrati i analizirati u više nivoa i aspekata, počev od njenog poimanja u pravno-tehničkom smislu pa sve do njenog definisanja kao bitnog temelja prava na odbranu okrivljenog. Većina nacionalnih pravnih sistema se zasniva na pravilu da se okrivljeni uvek ima smatrati nevinim, dok se ne dokaže njegova krivica pravosnažnom odlukom nadležnog suda donetom u krivičnoj proceduri zasnovanoj na zakonu. To praktično znači da teret dokazivanja nevinosti okrivljenog ne postoji, odnosno da se on prebacuje na onu drugu stranu – koja tvrdi ili pretpostavlja suprotno. Da bi pojačao zaštitu i poštovanje pretpostavke nevinosti, Zakonik o krivičnom postupku je propisao da su svi činioci društva i države, uz njihovo striktno navođenje, u obavezi da se adekvatno ponašaju tokom krivičnog postupka, da ga svojim izjavama ne ugrožavaju, odnosno da ne prejudiciraju ishod postupka i time direktno ili indirektno ugrožavaju pretpostavku nevinosti.

Nažalost, naša stvarnost je "bogata" gotovo svakodnevnim neprimerenim izjavama pojedinih javnih ličnosti i predstavnika javnog informisanja kojima se ugrožava pretpostavka nevinosti. Javna promocija institucije hapšenja i pritvaranja postala je gotovo svakodnevno prisutna u našem medijskom prostoru. Ona što više šteti nego koristi ukupnoj borbi protiv kriminaliteta. Javnost se mora više fokusirati na krajnji ishod i na ubrzanje postupka, na njegovu zaštitu od "rupa u zakonu".

LIŠENJE SLOBODE I PRITVOR U SRBIJI

Primena najstrožijih mera socijalne kontrole predstavlja jedan od značajnih pokazatelja celovitog sagledavanja kriminaliteta, a posebno društvene – državne reakcije u oblasti njegovog sprečavanja i suzbijanja. Analiza koja sledi obuhvata petogodišnji period (2006-2010) i zasnovana je na podacima i izveštajima o radu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija RS.

Tabela br. 1.: Lišeni slobode po kategorijama u Srbiji (2006-2010.)

Kategorije lišenih slobode	Godine					
	2006	2007	2008	2009	2010	Svega
Osuđeni	**12711**	**13668**	**14214**	**15632**	**15123**	**71348**
	43,8%	45,4%	43,1%	44,6%	43,5%	44,1%
Pritvoreni	**10014**	**10461**	**12086**	**11672**	**11186**	**55419**
	34,5%	34,8%	36,7%	33,3%	32,2%	34,2%
Prekršajno kažnjeni	**5744**	**5388**	**6093**	**6997**	**7806**	**32028**
	19,8%	17,9%	18,5%	20,0%	22,4%	19,8%
Ostali	**563**	**578**	**571**	**714**	**652**	**3078**
	1,9%	1,9%	1,7%	2,1%	1,9%	1,9%
Ukupno	**29032**	**30095**	**32964**	**35015**	**34767**	**161873**
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Grafikon br.1: Lišenje slobode u Srbiji

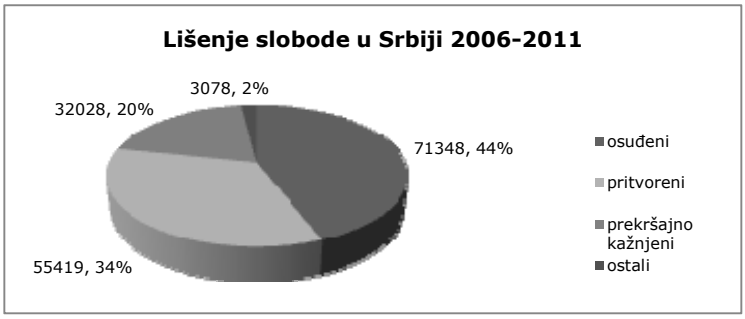

Lišenje slobode različitih kategorija osoba u sukobu sa zakonom (osuđeni, prekršajno kažnjeni, pritvoreni i sl.) predstavlja jedan od značajnih pokazatelja kaznene politike, odnosno primene najstrožijih mera socijalne kontrole u Srbiji. Podaci jasno ukazuju na sledeće konstatacije:

- **Ukupan broj osoba lišenih slobode u Srbiji je u stalnom porastu!**

  U posmatranom periodu se prosečno godišnje liši slobode više od 32000 osoba – oko 90 dnevno. U pojedinim godinaam porast broja lišenih slobode je evidentan – gotovo 3000 (2007-2009.). Ove tendencije stvaraju privid da je u Srbiji poslednjih godina došlo do zaoštravanja kaznene politike (Ilić, 2011).

- **Najveći broj osoba lišenih slobode pripada kategoriji osuđenih na kaznu zatvora!**

  U poslednjim godinama je po ovom osnovu u Srbiji lišeno slobode više od 71000 osuđenih lica – 44,1% u odnosu na ukupan broj lišenja slobode. Iako je tendencija porasta broja ove kategorije lišenih slobode vidljiva, nisu prisutne značajnije varijacije u njihovom učešću u ukupnom broju lišenih slobode. Ovde je nužno istaći da je stvarni broj ove kategorije znatno manji zbog načina vođenja evidencije i čestih premeštaja i promena statusa tokom posmatranih godina.

- **Broj pritvorenih osoba u Srbiji je u evidentnom porastu – gotovo da se "opasno" približio broju osuđenih – lišenih slobode u pojedinim godinama!**

  U posmatranom petogodišnjem periodu je pritvoreno iznad 55000 osoba, više od 11000 godišnje – oko 60 dnevno. Poseban problem za ovu kategoriju lišenih slobode predstavlja činjenica da Srbija nema odgovarajuće kapacitete za njegovu primenu, pa je porast ovih lica znatno opteretio kapacitete kaznenih ustanova koje su prevashodno namenjene izvršenju kazne zatvora, a ne pritvora. Sem toga, teško je pronaći validno objašnjenje za relativno visoko procentualno učešće pritvorenih osoba u ukupnom broju lišenih slobode (iznad 34%), pogotovu ako se zna da u Srbiji broj osuđenih na kaznu zatvora stagnira ili opada.

- **Kategorija prekršajno kažnjenih učestvuje u ukupnom broju lišenih slobode sa približno 20% i takođe je uz neznatne oscilacije u porastu!**

Tabela br. 2: Kretanje broja pritvorenih lica u Srbiji (2006-2010.)

Pritvorena lica	Godine					Svega
	2006	2007	2008	2009	2010	
Ukupan broj	**10014**	**10461**	**12086**	**11672**	**11186**	**55419**
Otpušteni–ukupno	**8413** 100%	**8299** 100%	**9713** 100%	**9071** 100%	**7854** 100%	**43350** 100%
Pušteni na slobodu	**7424** 88,2%	**6897** 83,1%	**8564** 88,2%	**7762** 85,6%	**6211** 79,1%	**36858** 85,1%
Upućeni na izdržavanje kazne	**922** 11,0%	**1321** 15,9%	**1052** 10,8%	**1170** 12,9%	**1360** 17,3%	**5825** 13,4%
Ostali	**67** 0,8%	**81** 1,0%	**97** 1,0%	**139** 1,5%	**283** 3,6%	**667** 1,5%
Stanje na dan 31. XII.	**1601**	**2162**	**2373**	**2601**	**3332**	**12069**

Grafikon br. 2: Otpušteni iz pritvora u Srbiji

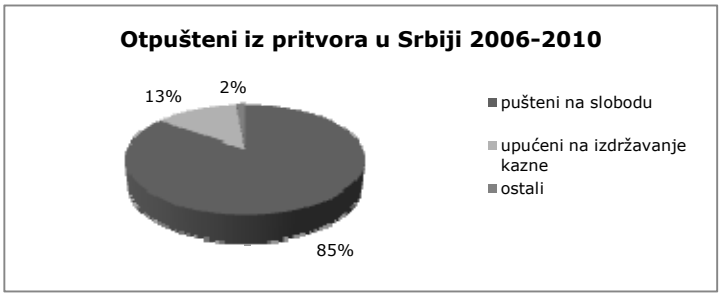

Grafikon br.3: Pritvoreni u Srbiji – presek stanja

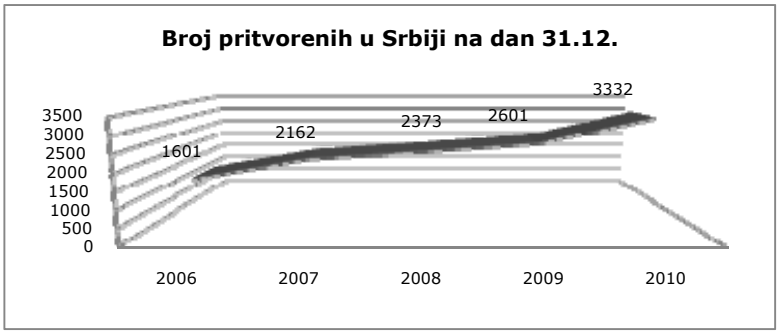

Na osnovu uvida u podatke izložene u prethodnoj tabeli može se videti da je broj pritvorenih lica u prvim godinama posmatranog perioda u evidentnom porastu. I pored blagog pada i stagnacije u poslednje dve godine broj pritvorenih lica je u Srbiji zadržao visoke vrednosti. Prema raspoloživim podacima, najveći broj pritvorenih lica (oko 85%), posle sprovedenog istražnog postupka, odlukom nadležnih organa (sud) se pušta na slobodu. Poslednjih godina je vidljiva tendencija smanjenja broja puštenih na slobodu, a na drugoj strani povećava se broj pritvorenih koji se upućuju na izdržavanje kazne zatvora. Godišnje se u proseku oko 1200 pritvorenih lica uputi na izdržavanje kazne zatvora – iznad 13%.

Broj pritvorenih lica u pritvorskim jedinicama u Srbiji se u poslednjih 5 godina udvostručio. Tendencija porasta broja pritvorenih lica koja trenutno borave u pritvorskim jedinicama kaznenih ustanova u Srbiji se nastavlja i gotovo da se približila broju od 4000. To već postaje ozbiljan problem za uprave zatvorskih ustanova i preti da dovede u pitanje ostvarenje osnovne svrhe postojanja ovih ustanova – izvršenje kazne zatvora.

Tabela br. 3: Učešće pritvora u ukupnom broju prijavljenih, optuženih i osuđenih lica u Srbiji (2006-2011)

godina	prijave (A)	optuženja (B)	osude (C)	pritvor	% (A)	% (B)	% (C)
2006	108742	57636	42988	10014	9,2	17,4	23,3
2007	102136	51404	40690	10461	10,2	20,3	25,7
2008	105808	55868	44367	12086	11,4	21,6	27,2
2009	103523	52869	42782	11672	11,3	22,1	27,3
2010	78026	30065	23321	11186	14,3	37,2	48,0
Ukupno	**498235**	**247842**	**194148**	**55419**			
Prosek	**99647**	**49568**	**38830**	**11084**	**11,1**	**22,4**	**28,5**

Osnovni predmet naše analize nameće potrebu sagledavanja mere pritvora u sklopu ukupnih napora društva na planu otkrivanja, procesuiranja, kažnjavanja i izvršenja sankcija, pre svega kazne zatvora. Na osnovu podataka izloženih u prethodnoj tabeli jasno se nameću sledeći zaključni stavovi.

S obzirom na porast broja pritvorenih lica u Srbiji vidljiv je i porast učešća ove mere u sva tri posmatrana elementa. U odnosu na broj prijavljenih pritvor prosečno učestvuje sa 11,1% i beleži rast oko 5%; u odnosu na broj optuženih prosečno 22,4% sa 20% rasta u odnosu na početnu godinu posmatranog perioda; i u odnosu na broj osuđenih – u proseku 28,5% sa 25% porasta za posmatrani period.

Na drugoj strani, broj prijavljenih i optuženih uz vidljive oscilacije beleži blagi pad, kao i broj osuđenih koji uz prisutne oscilacije zadržava slične vrednosti. Izuzetak čini poslednja godina posmatranog perioda (2010) gde je prisutan značajan pad po svim posmatranim parametrima, pa je tu učešće pritvora značajno povećano. Objašnjenje za ovakvo stanje treba tražiti u činjenici da je u toj godini došlo do značajnih promena u organizaciji i radu pravosudnog sistema što je imalo uticaja na broj procesuiranih i posebno osuđenih osoba. Zastoj u radu pravosudnog sistema nije se značajnije odrazio na primenu mere pritvora. Pomalo iznenađuje evidentan pad broja prijavljenih izvršilaca krivičnih dela, dok na drugoj strani svi važni činioci društva najavljuju porast kriminaliteta u Srbiji.

Karakteristični su i podaci o učešću pritvora u ukupnom broju lišenih slobode, i pre svega osuđenih na kaznu zatvora, kao i podaci o odnosu pritvora sa brojem osuđenih koji su pristupili izvršenju kazne zatvora.

Tabela br. 4: Učešće pritvora u ukupnom broju lišenih slobode i osuđenih na kaznu zatvora u Srbiji (2006-2011)

godina	Lišeni slobode (A)	Osuđeni na kaznu zatvora (B)	Pristupili izvršenju kazne zatvora (C)	Pritvoreni	% (A)	% (B)	% (C)
2006	29032	11241	12711	10014	34,5	89,1	78,8
2007	30095	8606	13668	10461	34,8	121,6	76,5
2008	32964	9675	14214	12086	36,7	124,9	85,0
2009	35015	9782	15632	11672	33,3	119,3	74,7
2010	34767	5913	15123	11186	32,2	189,2	74,0
Ukupno	161873	45217	71348	55419			
Prosek	32375	9043	14270	11084	34,2	122,6	77,7

Učešće broja pritvorenih u broju lišenih slobode u Srbiji je relativno visoko (34,2%) i kreće se između 32 i 37% u pojedinim godinama posmatranog perioda. Odnos broja osuđenih na bezuslovnu kaznu zatvora i pritvorenih osoba je na strani pritvora. Naime, dok je roj osuđenih na kaznu zatvora je u evidentnom padu, broj pritvorenih je u porastu i prema apsolutnim iznosima znatno veći – kreće se između 89,1% i 189,2% za posmatrani period. Ovaj podatak bi trebalo da nas zabrine! Nije logično da u jednoj zemlji koja najavljuje oštar obračun sa kriminalom – zaoštravanje kaznene politike, broj izrečenih kazni zatvora opada i manji je od broja pritvorenih za više od 2000 u posmatranom periodu.

Ništa manje simptomatičan nije ni podatak da broj lica koja pristupaju izvršenju kazne zatvora evidentno raste, da je on znatno veći od broja osuđenih na bezuslovnu kaznu zatvora za posmatrani period, da je učešće broja pritvorenih znatno visoko – kreće se između 74 i 85%, a da pri tom više od 6000 osuđenih "čeka na izvršenje kazne zatvora".

PRITVOR I MLADI U SUKOBU SA ZAKONOM

Privremeno lišavanje slobode – pritvor maloletnih lica je mera kojoj se prema odredbama našeg zakonodavstva pristupa "izuzetno", obazrivo i samo ako ne postoji mogućnost alternativnog privremenog smeštaja u smislu člana 66. Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica značajno je restriktivno i trajanje ove mere koje se svodi na minimum i nužno je njegovo periodično preispitivanja (čl. 67.). Sve to nažalost ne sprečava praksu da u nekim slučajevma ova mera traje više meseci, pa i godinu dana (Stakić, 2011.).

Republika Srbija "nažalost ili na sreću" nema posebne, namenske pritvorske jedinice za maloletnike. Maloletnici se najčešće smeštaju u pritvorske jedinice zatvora za odrasla – punoletna lica, uz manja prostorna prilagođavanja (CZ u Beogradu, OZ Novi sad i Zrenjanin). Osim prethodno konstatovane "adulterizacije" koja značajno sprečava stvaranje posebne atmosfere u pritvorskim jedinicama prilagođene potrebama mladih, kao nedostaci i problemi u ostvarivanju pritvora za maloletnike izdvajaju se neadekvatnost životnog prostora koji je siromašan i ugrožavajući – neprimeren populaciji maloletnih osoba koje uz sve to nisu praktično odvojene od punoletnih osoba i što za njih ne postoji poseban vaspitno – obrazovni program postupanja, prilagođen njihovim razvojnim potrebama. Sem toga, poseban problem predstavlja potpuno odsustvo adekvatne socijalno – psihološke podrške i pomoći pritvorenim maloletnicima, kao i neprimereno korišćenje sredstava prinude i nedostatak spoljne – nezavisne kontrole u njegovom sprovođenju. Većina inspekcijskih i sličnih nadzora i poseta nezavisnih tela više su zainteresovani za izvršenje kazne zatvora, dok se za pritvor retko ko interesuje.

U cilju prevazilaženja problema i unapređenja tretmana mladih u pritvorima jedan broj stručnjaka i istraživača se zalaže za zakonodavne promene – dodatna preciziranja vezana za kriterijume izricanja, uslove primene, standarde smeštaja i uvođenje u život posebnih podzakonskih akata vezanih za tretman pritvorenih maloletnika. Osim toga, nužno je redefinisati svrhu pritvora i obogatiti ga nizom obaveznih programa i aktivnosti, podrške i pomoći – zaštite mentalnog zdravlja mladih. Posebno se nameće potreba standardizacije procedure donošenja odluka o primeni pritvora, putem donošenja odgovarajućeg – standardizovanog instrumenta za procenu rizika od štetnih posledica pritvaranja maloletnika i potreba širenja alternativa za pritvor (dnevni boravci, elektronski nadzor i kućni pritvor, specijalizovane hraniteljske porodice i sl.).

Lišavanje slobode mladih mora biti samo krajnja mera, da traje što kraće, da se odnosi samo na izuzetne slučajeve i da se odvija u ustanovama koje garantuju adekvatne programe i aktivnosti kojima se promovišu zdravlje, samouvažavanje i samoodgovornost kod maloletnika.

LITERATURA

1. Bejatović, S. (2011) Krivičnoprocesno zakonodavstvo kao instrument državne reakcije na kriminalitet, u Kron, L. i Knežić, B. (ur) *Kriminal i državna reakcija: fenomenologija, mogućnosti, perspektive*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 83-109.
2. Bejatović, S. (2011) *Osnovi krivičnog procesnog prava*, Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
3. Brinc, F. (1986) Nekoliko općenitih pitanja u vezi sa određivanjem i izvršenjem pritvora, *Penološke teme*, vol. 1, br. 1-2, Zagreb, str. 57-67.
4. Ignjatović, Đ. (2006) *Pravo izvršenja krivičnih sankcija*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
5. Ilić, Z. (2011) Kriminalitet i osuđena lica, u Kron, L. i Knežić, B. (ur) *Kriminal i državna reakcija: fenomenologija, mogućnosti, perspektive*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 339-357.
6. Ilić, Z., Jovanić, G. (2011) *Zatvor i/ili sloboda pod nadozorom*, Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
7. *Izveštaji o radu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija za 2006.-2010. god*.
8. Jugović, S. (2008) Zadržavanje lica i privremeno ograničenje slobode kretanja, u *Pravni život*, tematski broj, Udruženje pravnika Beograd, str. 741-751.
9. Radulović, D. (2012) *Pritvor i kaznena politika sudova, u Kaznena politika (raskol između zakona i njegove primjene)*, Ministarstvo pravde Republike Srpske i Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Istočno Sarajevo. str. 77-87.
10. Republički zavod za statistiku rs - *Izrečene krivične sankcije u Srbiji u periodu od 2006-2010*. http://webrzs.stat.gov.rs

11. Simović, M. (2011) *Krivičnoprocesno zakonodavstvo i prevencija kriminaliteta, u Krivično zakonodavstvo i prevencija kriminaliteta*, Ministarstvo pravde Republike Srpske i i Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Brčko, str. 31-61.
12. Škulić, M. (2008) Razlozi za pritvor i zaštita prava na slobodu, *Pravni život*, tematski broj, Udruženje pravnika Beograd, str. 555-585.
13. Sokolović, R. (2008) Pritvor u svetlu izmena važećeg ZKP i odlaganja primene novog ZKP, *Pravni život*, tematski broj, Udruženje pravnika Beograd, str. 763-773.
14. Stakić, Đ., (2011) *Prava dece lišene slobode –Nezavisna procena stanja prava deceu sukobu sa zakonom u institucijama maloletničkog pravosuđa u Srbiji*, Ministarstvo pravde RS, Vlada Kraljevine Norveške, IMG, Beograd.
15. *Ustav Republike Srbije*, Službeni glasnik RS 35/2006.
16. Vučković, B. (2007) Pritvor i druge mere lišenja slobode, u: *Ustav Republike Srbije*, krivično zakonodavstvo i organizacija pravosuđa, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Zlatibor. str. 350-367.
17. *Zakon o krivičnom postupku* (Službeni glasnik RS br. 58/09).

DETENTION AND THE TREATMENT OF DETAINED PERSONS IN SERBIA

The processes of democratization in recent decades that have affected the Balkan regions sharpened many questions related to operation and functioning of the state and its citizens. One of these sensitive issues - issues that in recent years divide our public - professional and layman is the question of arrests - temporary detention - detention of persons who are suspected of having committed a criminal offense and that there is a real danger that if they would be released would compromise the previous procedure. This "sensitive issue" regarding the total activity of the judicial system and also other entities of the system - the police and the media is the main subject of this paper.
Besides the analysis of the basis, the authorities responsible for detention and its duration, the paper pays particular attention to the implementation of detention in Serbia with a special focus on the situation in the detention of young offenders. The paper also highlights the need to introduce innovations in the field of treatment of people who spend more time in custody.

KEY WORDS: arrest / detention / imprisonment / treatment / detained and convicted persons

PRETPOSTAVKE ZA INDIVIDUALIZACIJU KAZNE

Mr Sretko Janković
sudija Apelacionog suda u Beogradu

U referatu autor ukazuje na začaj individualizacije kazne u krivičnom postupku, zatim analizira kakve mogućnosti za izbor vrste i visine krivične sankcije pruža Krivični zakonik Srbije, te na kraju ukazuje kako se individualizacija kazne ostvaruje u praksi sudova. Ispitujući mogućnosti za individualizaciju kazne, autor je sačinio pregled kaznenih raspona u KZ, sagledao kakve su mogućnosti za ublažavanje kazne, oslobođenje od kazne i dr., te istakao značaj upoznavanja ličnosti učinioca krivičnog dela. Kroz analizu 30 presuda viših sudova sa područja Apelacionog suda u Beogradu predočeno je na koji način sudovi vrše individualizaciju kazne u krivičnom postupku, zaključujući da se odmeravanju kazne, odnosno individualizaciji kazne od strane suda ne poklanja potrebna pažnja.

KLJUČNE REČI: kazna / krivična sankcija / individualizacija / kazneni rasponi / sudska praksa

UVOD

Naslov ovog referata mogao bi biti i drugačiji, kao npr. "Mogućnosti za izbor vrste i visine krivične sankcije", "Pretpostavke za izbor krivične sankcije" ili "Mogućnosti za odmeravanje kazne" i sl., ali njegova suština je da se sagledaju mogućnosti za individualizaciju kazne, odnosno za izbor vrste i visine krivične sankcije učiniocu krivičnog dela. Odmeravanje kazne u krivičnom postupku ili njena individualizacija je veoma važna delatnost suda, a s obzirom da se ova meterija ne može u potpunosti regulisati zakonom, zakonodavac nužno sudu ostavlja određenu slobodu pri izboru vrste i visine krivične sankcije, s tim da je i ovde sud vezan načelom legaliteta. Osnovni zadatak referata je da se sagleda kakve mogućnosti za individualizaciju kazne (krivične sankcije) pruža Krivični zakonik (KZ)Srbije, te kako se individualizacija kazne (krivične sankcije) ostvaruje u praksi od strane sudova. U tom cilju prvo su analizirani kazneni

rasponi u KZ, mogućnosti za ublažavanje kazne, oslobođenje od kazne i dr, a zatim je analizirano 30 presuda viših sudova sa područja Apelacionog suda u Beogradu koje se odnose na krivično delo neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga iz člana 246. stav 1. KZ, kako bi se videlo na koji način sudovi vrše individualizaciju kazne.

POJAM INDIVIDUALIZACIJE KAZNE

U suštini individualizacija kazne znači "izricanje učiniocu krivičnog dela one kazne kojom će se po oceni suda, najbolje ostvariti svrha primene ove krivične sankcije"[1]. Drugim rečima, individualizacija kazne predstavlja "prilagođavanje kazne konkretno izvršenom krivičnom delu i njegovom učiniocu uzimanjem u obzir svih okolnosti slučaja, naročito težine izvršenog dela i stepena krivice optuženog, odnosno osuđenog"[2]. Individualizacija kazne, u najširem smislu, kako ističe Horvatić, "znači primjenu one kazne prema učiniocu krivičnog djela, kojom će se najbolje ostvariti svrha kažnjavanja"[3]. U krivičnom pravu se koristi i pojam "individualizacija krivične sankcije", koji znači ovlašćenje suda, da u skladu sa zakonom, izabere vrstu i meru krivične sankcije koja će se primeniti u konkretnom slučaju. Na individualilzaciju kazne u sudskom postupku nadovezuje se individualizacija u fazi izvršenja kazne, a koju neki nazivaju "individualizacija tretmana". Po jednom stanovištu, pojam individualizacije krivične sankcije se vezuje za upoznavanje ličnosti učinioca krivičnog dela, tj. pod ovim se podrazumeva "skup zakonskih mogućnosti koje treba da omoguće da se pre izbora i izricanja krivične sankcije upozna ličnost delinkventa"[4].

Treba istaći da je individualizacija kazne imala svoju evoluciju (prvi put je spominje francuski pravnik Raymond Saleilles 1898. godine u čuvenom delu "Individualizacija kazne"), a najveći značaj je imala u ostvarenju specijalne prevencije (kao jednog od ciljeva kažnjavanja) kroz resocijalizaciju. Međutim, poslednjih godina dvadesetog veka zbog visoke stope recidivizma u zapadnim zemljama demantovane su ideje "o uspešnosti tretmana resocijalizacije sprovedenog u kaznenim ustanovama", zbog čega je doveden u pitanje i naglašeni značaj specijalne prevencije, "te je došlo do vraćanja na ostvarenje uspešne socijalne zaštite i pojačanog interesa za generalnu prevenciju, koja se može, između ostalog, postići i krivičnim kažnjavanjem"[5]. Neki smatraju da je individualizacija kazne zasnovana na resocijalizaciji pogodovala samovolji pa i

---

[1] N. Srzentić, A. Stajić i Lj. Lazarević (1995): Krivično pravo Jugoslavije (opšto deo), "Savremena administracija", Beograd, str. 308

[2] Mala enciklopedija, (1986), "Prosveta", Beograd, str.874

[3] Ž. Horvatić (1979): Principi legaliteta i individualizacije kazne u jugoslovenskom krivičnom pravu prije i nakon donošenja novih krivičnih zakona, JRKK 1/79

[4] Lj. Lazarević (1998): Individualizacija krivičnih sankcija i njeno mesto u politici suzbijanja kriminaliteta, u Zborniku "Utvrđivanje činjeničnog stanja, izricanje i izvršenje krivičnih sankcija", Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

[5] N. Mrvić-Petrović i Đ. Đorđević (1998): Moć i nemoć kazne, "Vojnoizdavački zavod" Beograd i Instutut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 20

zloupotrebama (B. Schüneman), pa umesto individualizacije koja se zasniva na resocijalizaciji "osnovni princip u oblasti krivičnih sankcija postaje srazmernost kazne, odnosno druge krivične sankcije sa težinom učinjenog krivičnog dela"[6]. U vezi s tim, Z. Stojanović smatra da je teško postaviti granicu između pojmova odmeravanje kazne i individualizacija kazne, odnosno da individualizacija kazne u širem smislu odgovara pojmu odmeravanja kazne, zbog čega je taj pojam suvišan[7].

OSNOVNE PRETPOSTAVKE ZA INDIVIDUALIZACIJU KAZNE

U savremenom krivičnom pravu i za kaznu važi načelo legaliteta, tj. zakon prilikom propisivanja određenog krivičnog dela istovremeno propisuje i kaznu, odnosno krivičnu sankciju za to delo. Dakle, na učinioca se može primeniti samo ona kazna (sankcija) koja je zakonom propisana za konkretno krivično delo, a uz ispunjenje određenih ulova koje zakon propisuje, sud kaznu može eventualno ublažiti, učinioca oslobodi od kazne, izreću uslovnu osudu i sl.

Nesporno je da je materija odmeravanja kazne takva da se ne može striktno regulisati zakonom, pa se zbog toga sudu moraju dati "velika ovlašćenja u odlučivanju o izboru mjere i vrste sankcije, jer se drugačije ne može ostvariti princip individualizacije u ovoj oblasti"[8]. Razmatrajući odnos principa legaliteta i principa individualizacije, Ž. Horvatić ističe da prvi princip predstavlja "garanciju da niko neće biti kažnjen strože od najteže vrste i mjere kazne za određeno krivično djelo, i istovremeno garanciju da će biti kažnjen upravo određenom vrstom i mjerom kazne koja se na osnovu zakonskih propisa mogla sa dosta visokim stupnjem vjerojatnosti i izvjesnosti predvidjeti", dok princip individualizacije u propisivanju i izricanju kazne "osigurava optimalnu realizaciju svrhe kažnjavanja na taj način što se za određeno krivično djelo, konkretnom učiniocu izabere ona vrsta i mjera kazne od propisanih za to djelo, koja je s obzirom na sve subjektivne i objektivne okolnosti najviše prilagođena tom slučaju"[9].

Da bi se realizovao princip individualizacije krivične sankcije, neophodno je, pre svega, da postoji razvijen sistem krivičnih snankcija (kazne, mere bezbednosti, alternativne krivične sankcije, i dr.), da su za pojedina krivična dela propisane alternativne kazne ili sankcije, zatim, kako je određena svrha kažnjavanja i svrha krivičnih sankcija, kakva su ovlašćenja suda pri izboru vrste i visine krivične sankcije, zatim kako su određeni kazneni okviri za kaznu zatvora i novčanu kaznu, kakve su mogućnosti suda za ublažavanje kazne i oslobođenje od kazne, kakve su mogućnosti za izricanje mera upozorenja i sl. Svakako, jedna od pretpostavki za individualizaciju krivične sankcije je i to kakve su

[6] Z. Stojanović (2005): Nove tendencije u nauci krivičnog prava i neka pitanja našeg materijalnog krivičnog zakonodavstva, "Revija za kriminologiju i krivično pravo" 2-3/05
[7] Z. Stojanović (2010): Krivično pravo (opšti deo), "Pravna knjiga", Beograd, str. 269
[8] F. Bačić (1986): Krivično pravo (opći dio), Pravni fakultet Zagreb, str. 466
[9] Ž. Horvatić (1979): *Principi legaliteta i individualizacije kazne*,

mogućnosti za upoznavanje ličnosti učinioca krivičnog dela kome treba izreći krivičnu sankciju. Na kraju, veoma je važna i stručna osposobljenost sudijskog kadra, jer sudije pored pravničkog znanja treba da poseduju i znanja iz oblasti psihologije, sociologije, psihijatrije, i dr., koja im mogu biti od koristi pri izboru vrste i visine krivične sankcije u krivičnom postupku.

PRETPOSTAVKE ZA INDIVIDUALIZACIJU KRIVIČNE SANKCIJE PREMA KZ

Većina teoretičara smatra da KZ pruža solidnu osnovu za individualizaciju krivične sankcije, odnosno da zakonska rešenja sadrže potrebne pretpostavke za individualizaciju krivične sankcije. Međutim, izmenama i dopunama KZ iz 2009. godine uvedena su određena ograničenja koja sužavaju mogućnosti za individualizaciju krivične sankcije, o čemu će bi reči kasnije.

Pre svega, odredbama člana 4. i 42. KZ propisane su opšta svrha krivičnih sankcije i svrha kažnjavanja, pa je svrha krivičnih sankcija "suzbijanje dela kojima se povređuju ili ugrožavaju vrednosti zaštićene krivičnim zakonodavstvom", dok je svrha kažnjavanja: "1) sprečavanje učinioca da čini krivična dela i uticanje na njega da ubuduće ne čini krivična dela; 2) uticanje na druge da ne čine krivična dela; 3) izražavanje društvene osude za krivično delo, jačanje morala i učvršćivanje obaveze poštovanja zakona". Dakle, KZ kao svrhu kažnjavanja određuje i specijalnu i generalnu prevenciju. Treba istaći da je zakonom popisana i posebna svrha mera upozorenja, mera bezbednosti i vaspitnih mera.

Može se reći da KZ sadrži i relativno razvijen sistem krivičnih sankcija, s obzirom da predviđa četiri vrste kazni (zatvor, novčana kazna, rad u javnom interesu i oduzimanje vozačke dozvole), mere upozorenja (uslovna osuda i sudska opomena), mere bezbednosti (9 mera) i vaspitne mere[10] (mere upozorenja, mere pojačanog nadzora i zavodske mere). Odredbama KZ propisani su opšti minimumi i maksimumi kazne zatvora i novčane kazne, te koliko je najkraće i najduže trajanje rada u javnom interesu i oduzimanja vozačke dozvole.

Od značaja za individualizaciju krivične sankcije su i opšta pravila za odmeravanje kazne (propisane kazne, olakšavajuće i otežavajuće okolnosti, i dr.), odredbe o ublažavanju kazne, odredbe o oslobođenju od kazne, i dr.

Kada su u pitanju rasponi kazni, uglavnom se smatra da su oni dosta široki i omogućavaju sudu odlučujuću ulogu pri izboru vrste i visine kazne u svakom konkretnom slučaju. Tako Z. Stojanović smatra da su široki rasponi kazni u zakonu "ustupak uvreženom shvatanju u našoj teoriji i praksi da se kazna mora individualizovati, pre svega s obzirom na ličnost učinioca krivičnog

[10] Propisane u Zakonu o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnika

dela"[11]. Veliki broj kaznenih okvira treba smatrati kao nešto pozitivno, "jer veći broj kaznenih okvira omogućava potpunije prilagođavanje kazne težini predviđenih krivičnih dela uz bolje mogućnosti individualizacije kazni u konkretnim slučajevima"[12].

Rasponi kazni u KZ su sledeći:

I) Krivična dela za koja je propisna samo novčana kazna (broj kriv. dela)

1. od 20 do 100 dnevnih iznosa ili od 40.000 do 200.000 dinara 1
2. od 30 do 120 dnevnih iznosa ili od 20.000 do 200.000 dinara 1
3. od 60 do 180 dnevnih iznosa ili od 30.000 do 300.000 dinara 2
4. od 80 do 240 dnevnih iznosa ili od 150.000 do 450.000 dinara 1

II) Krivična dela za koja je propisana novčana kazna ili kazna zatvora

1) novčana kazna ili zatvor do 3 meseca 5
2) novčana kazna ili zatvor do 6 meseci 18
3) novčana kazna ili zatvor do jedne godine 77
4) novčana kazna ili zatvor do dve godine 47
5) novčana kazna ili zatvor do tri godine 45

III) Krivična dela za koja je propisana kazna zatvora

1) zatvor do 3 meseca 1
2) zatvor do jedne godine 4
3) zatvor do dve godine 3
4) zatvor do tri godine 87
5) zatvor od tri meseca do tri godine 61
6) zatvor od šest meseci do tri godine 3
7) zatvor do četiri godine 4
8) zatvor od tri meseca do četiri godine 1
9) zatvor do pet godina 1
10) zatvor od tri meseca do pet godina 30
11) zatvor od šest meseci do pet godina 133
12) zatvor od najmanje tri godine 1
13) zatvor od jedne do pet godina 19
14) zatvor od jedne do šest godina 3
15) zatvor od jedne do sedam godina 1
16) zatvor od jedne do osam godina 127
17) zatvor od dve do osam godina 2
18) zatvor od jedne do deset godina 18
19) zatvor od dve do deset godina 87
20) zatvor do dve do dvanaest godina 60
21) zatvor do tri do dvanaest godina 11
22) zatvor od jedne do petnaest godina 3
23) zatvor od tri do petnaest godina 46
24) zatvor od pet do petnaest godina 33
25) zatvod od pet do osamnaest godina 1
26) zatvor od najmanje pet godina 26
27) zatvor od najmanje deset godina 37
28) zatvor od najmanje pet godina ili 30 do 40 godina 9
29) zatvor od najmanje deset godina ili 30 od 40 godina 36

[11] Z. Stojanović (2005): *Nove tendencije u nauci krivičnog prava*
[12] M. Đorđević:(2005):Kazneni okviri u Predlogu novog Krivičnog zakonika, u Zborniku: "Nove tendencije u nauci krivičnog prava i naše krivično zakonodavstvo", Zlatibor, str. 131-132

IV) Krivična dela za koja je kumulativno propisana kazna zatvora i novčana kazna

1) zatvor do šest meseci i novčana kazna 3
2) zatvor do dve godine i novčana kazna 3
3) zatvor od tri meseca do tri godine i novčana kazna 16
4) zatvor do tri godine i novčana kazna 7
5) zatvor od šest meseci do pet godina i novčana kazna 17
6) zatvor od jedne do osam godina i novčana kazna 15
7) zatvor od jedne do deset godina i novčana kazna 5
8) zatvor od tri do deset godina i novčana kazna 1
9) zatvor od dve do dvanaest godina i novčana kazna 6
10) zatvor od pet do petnaest godina i novčana kazna 1

Treba napomenuti da KZ sadrži i dva ograničenja u pogledu visine kazne, i to kod krivičnog dela iz člana 221. stav 1. KZ, gde kazna ne može da bude veća od kazne propisane za delo kojim je stvar pribavljena, te kod krivičnog dela iz člana 333. stav 4. KZ, gde kazna ne može biti teža ni po vrsti ni po visini od kazne propisane za krivično delo koje je izvršilo lice kojem je pružena pomoć.

Razmatrajući propisane raspone kazni uzeti su u obzir kako osnovni oblici pojedinih krivičnih dela, tako i privilegovani i kvalifikovani oblici pojedinih krivičnih dela. Međutim, nisu uzeti u obzir rasponi kazni u tzv. sporednom krivičnom zakonodavstvu.

Kao što se može videti iz pregleda propisanih raspona kazni, najveći broj krivičnih dela ima propisani raspon od šest meseci do pet godina zatvora (133), zatim od jedne do osam godina zatvora (127), zatim kazna zatvora do tri godina (87), zatim kazna zatvora od dve do deset godina, novčana kazna ili zatvor do jedne godine (77), itd. S druge strane, pojedini rasponi kazni pojavljuju sa samo kod jednog krivičnog dela (za tri krivična dela za koja je propisna samo novčana kazna, zatim zatvor do tri meseca, zatvor do pet godina, zatvor od najmanje tri godine, zatvor od tri meseca do četiri godine, zatvor od jedne do osamnaest godina), a pojedini rasponi se pojavljuju samo kod dva ili tri krivična dela. Kada je u pitanju najteža kazna (zatvor od 30 do 40 godina) ona se može izreći za 45 krivičnih dela, s tim što je u 9 slučajeva propisana alternativno sa kaznom zatvora od najmanje pet godina a u 36 slučajeva alternativno sa kaznom zatvora od najmanje deset godina.

KZ propisuje da se u određenim slučajevima učiniocu krivičnog dela "kazna može ublažiti", s tim što je mogućnost ublažavanja kazne predviđena i u opštem delu, a to je u 12 slučajeva (npr. član 19. stav 3., član 20. stav 3., član 21. stav 2., član 23. stav 3., i dr.) i u posebnom delu kod krivičnog dela iz člana 375. stav 6. Osim toga, odredba člana 429. KZ propisuje da se "za krivično delo protiv Vojske Srbije za koje je propisana kazna zatvora do tri godine, umesto krivične sankcije može se vojnom licu izreći disciplinska kazna odnosno mera utvrđena zakonom, ako je delo dobilo naročito lak vid i ako to zahtevaju interesi službe", a takvih krivičnih dela je 39 iz grupe krivičnih dela protiv Vojske Srbije. Mogućnost ublažavanja kazne predviđena je i u slučaju

postojanja "naročito olakšavajućih okolnosti" ako sud "oceni da se i sa ublaženom kaznom može postići svrha kažnjavanja"

Ublažavanje kazne moguće je i u svim slučajevima gde je zakonom propisano da se učinilac može "osloboditi od kazne". Mogućnost oslobođenja od kazne predviđena je u opštem delu u šest slučajeva (npr. član 19. stav 3., član 20. stav 3., član 31., i dr.) a specifičan osnov za oslobođenje od kazne predviđen je u članu 58. stav 2. KZ tj. ako učinioca nehatnog krivičnog dela "posledice dela tako teško pogađaju da izricanje kazne u takvom slučaju očigledno ne bi odgovaralo svrsi kažnjavanja". Postoje još dva posebna osnova za oslobođenje od kazne u opštem delu a to su stvarno kajanje (član 58. stav 3.) i poravnanje učinioca i oštećenog (član 59.). U posebnom delu kod 21 krivičnog dela predviđena je mogućnost oslobođenja od kazne (npr. član 191. stav 4., član 246. stav 5., član 246a. stav 1 i 2., član 319. stav 4., član 328. stav 6., i dr).

Mogućnost ublažavanja kazne postoji i u slučaju pokušaja krivičnog dela, s tim što je u članu 30. KZ propisano da se kažnjava za pokušaj krivičnog dela za koje se može izreći kazna zatvora od pet godina ili teža kazna, a broj takvih krivičnih dela je veliki. Za pokušaj drugog krivičnog dela kažnjavanje je moguće samo u slučajevima kada to zakon izričito propisuje kod pojedinih krvičnih dela u posebnom delu, a to je kod 15 krivičnih dela.

Za jedan broj krivičnih dela u KZ nije propisan posebni minimum kazne zatvora, a uz kaznu zatvora je alternativno propisana i novčana kazna, a to je kod 195 krivičnih dela, što znači da je kod tih krivičnih dela moguće ublažavanje kazne izricanjem blaže vrste kazne (novčane kazne, koja je alternativno propisana ili kazne rada u javnom interesu). Kod jednog broja krivičnih dela propisana je samo kazna zatvora bez posebnog minimuma, a takvih krivičnih dela je 84, što znači da je i kod tih krivičnih dela moguće izricanje blaže vrste kazne (novčane kazne ili kazne rada u javnom interesu) u skladu sa odredbom člana 57. stav 7 KZ. Kod 12 krivičnih dela KZ propisuje da se učinilac "neće kazniti", a prema odredbi člana 112. stav 29. KZ to znači da u tom slučaju nema krivičnog dela.

S obzirom na uslove koji su propisni za izricanje uslovne osude (član 66. KZ), ova krivična sankcija se može izreći kod velikog broja krivičnih dela, a sudska opomena, s obzirom na uslove za njeno izricanje (član 77. KZ) može se izreći za najmanje 100 krivičnih dela.

Na kraju, od značaja za izbor vrste i visine krivične sankcije, odnosno za individualizaciju su značajne i odredbe člana 40. i 41. Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, gde je predviđena mogućnost izricanja vaspitnih mera i maloletničkog zatvora punoletnim učiniocima krivičnih dela za krivična dela koja su učinili kao maloletnici, odnosno mogućnost izricanja vaspitnih mera mlađim punoletnim licima.

Imajući u vidu sve napred izneto, može se zaključiti da naše krivično zakonodavstvo sadrži solidne osnove za izbor vrste i visine krivične sankcije,

odnosno potrebne pretpostavke za individualizaciju kazne. Međutim, izmenama i dopunama KZ iz 2009. godine, osim podizanja minimuma i maksimuma kazne zatvora za pojedina krivična dela i kumulativnog propisivanja novčane kazne za veći broj krivičnih dela, predviđena su i ograničenja instituta ublažavanja kazne, koja su podvrgnuta opravdanoj kritici[13]. Ova ograničenja se odnose na isključivanje ublažavanja kazne kod osam krivičnih dela iz posebnog dela KZ, koja su nabrojana u članu 57. stav 2., te isključivanje ublažavanja kazne u slučaju specijalnog povrata. Na ovaj način odredba člana 57. stav 2. KZ je u suprotnosti sa odredbom člana 13. KZ. Ovakva ograničenja sužavaju mogućnosti za izbor vrste i visine krivične sankcije, odnosno ostvarenje načela individualizacije.

UPOZNAVANJE LIČNOSTI UČINIOCA KRIVIČNOG DELA

Da bi se ostvarilo načelo individualizacije krivične sankcije neophodno je i upoznavanje ličnosti učinioca krivičnog dela. S druge strane, upoznavanje ličnosti učinioca krivičnog dela omogućava da se razjasne konkretni uslovi koji su pogodovali izvršenju dela, a radi sprovođnja mera prevencije kriminaliteta. Značaj upoznavanja ličnosti učinioca proizilazi i iz više odredaba KZ. Pre svega, u članu 33. se kao svrha kažnjavanja određuje "sprečavanje učinioca da čini krivična dela i uticanje na njega da ubuduće ne čini krivična dela", što je teško ostvariti ako se ne upozna ličnost učinioca krivičnog dela. Većina okolnosti koje se pominju u odredbi člana 54. tiču se ličnosti učinioca krivičnog dela (pobude iz kojih je delo učinjeno, raniji život učinioca, lične prilike učinioca, držanje učinioca posle izvršenog krivičnog dela i druge okolnosti koje se odnose na ličnost učinioca).

Od značaja za individualizaciju krivične sankcije su i određene odredbe Zakonika o krivičnom postupku, a to je, pre svega, odredba člana 255. stav 1., kojom je regulisana obaveza istražnog sudije da pre završetka istrage pribavi podatke o okrivljenom predviđene u članu 89. stav 1. ZKP, podatke o ranijim osudama, te podatke o njegovom ponašanju za vreme izdržavanja kazne zatvora ili druge krivične sankcije (ako se nalazi na izdržavanju kazne ili sankcije), a po potrebi i "podatke o ranijem životu okrivljenog i o prilikama u kojima živi, kao i o drugim okolnostima koje se tiču njegove ličnosti". Značajna je i odredba stava 2. istog člana, kojom je predviđeno pribavljanje spisa predmeta ili overenih prepisa presuda ako dolazi u obzir izricanje jedinstvene kazne kojom će biti obuhvaćene i kazne iz ranijih presuda, kao i još neke odredbe ZKP (npr. član 361. stav 8., prema kojoj je sud dužan da u obrazloženju presude navede okolnosti koje je uzeo u obzir pri odmeravanju kazne i dr.). Slične odredbe sadrži i novi ZKP, pa je tako u članu 309. (pribavljanje podataka o osumnjičenom) propisano da je

[13] N. Delić (2010): Zabrana (isključenje) ublažavanja kazne u određenim slučajevima, u Zborniku: "Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja", IV deo, str. 177

obaveza javnog tužioca da pre završene istrage pribavi podatke o osumnjičenom, i dr., a "ako je potrebno može odrediti preglede i psihološka ispitivanja osumnjičenog", dok je odredbom člana 428. stav 10. propisano šta treba da sadrži obrazloženje odluke o kazni u presudi, odnosno, koje činjenice je sud uzeo u obzir pri odmeravanju kazne.

Upoznavanje ličnosti učinioca krivičnog dela vrši se kroz delatnost istražnog sudije (odnosno javnog tužioca po novom ZKP) u prikupljanju podataka o okrivljenom, njegovim ranijim osudama i ranijem životu i dr., izvesni podaci se dobijaju i putem ispitivanja svedoka, zatim veštačenjem kod utvrđivanja uračunljivosti okrivljenog. Jedan od načina pribavljanja podataka o ličnosti učinioca krivičnog dela je tzv. socijalna anketa, koju vrše socijalni radnici, a iz nje se saznaju podaci o prilikama u kojima je okrivljeni živeo i u kojima se formirao kao ličnost (porodica, škola i dr.), okolnosti koje su pogodovale izvršenju krivičnog dela i sl. Najpotpuniji način upoznavanja ličnosti učinioca krivičnog dela je tzv. kriminološka ekspertiza, koja u izvesnom smislu ima karakter veštačenja u kome učestvuje više stručnjaka različitih specijalnosti (psihijatri, psiholozi, socijalni radnici, i dr), koji primenom različitih metoda nastoje što bolje upoznati okrivljenog. Međutim, "pojam opservacije ličnosti ne može se podvesti pod utvrđivanje duševnog zdravlja učinioca u smislu određivanja uračunljivosti ili neuračunljivosti; po sadržaju i cilju to su dve različite stvari"[14].

INDIVIDUALIZACIJA KRIVIČNE SANKCIJE U PRAKSI

Kako se u praksi vrši izbor vrste i visine krivične sankcije, odnosno individualizacija krivične sankcije, teško je utvrditi bez jednog sveobuhvatnog istraživanja, ali dugogodišnji rad u praksi daje mi za pravo da istaknem da se ovoj važnoj delatnosti suda ne poklanja dovoljna pažnja. Za takvo stanje postoji više razloga, a neki od njih su: preopterećenost sudova krivičnim predmetima, nedovoljno upoznavanje ličnosti učinioca krivičnog dela u toku postupka, šablonski pristup pri odmeravanju kazne ili druge krivične sankcije, nedovoljna aktivnost drugostepenih sudova u žalbenom postupku kod odlučivanja o kazni i dr. Mnogi smatraju da se kod odmeravanja kazne primenjuju neke vrste "tarifa", odnosno da se kazna odmerava po utisku, a neki ističu da u nedostatku preciznijih zakonskih kriterijuma "u sudskoj praksi se većinom primenjuje odmeravanje kazne kvantifikovano na osnovu vrednosti oduzete protivpravne koristi (kod imovinskih delikata), ili na osnovu oduzete količine droge, odnosno na osnovu stepena alkoholisanosti kod saobraćajnih prekršaja i krivičnih dela", te da ova šematizacija "izostaje kod teških krivičnih

[14] Lj. Lazarević (1998): Individualizacija krivičnih sankcija i njeno mesto u politici suzbijanja kriminaliteta, op. cit., str. 138

dela, koja se presuđuju u retkim slučajevima, a gde se, zbog teških posledica i uznemirenja javnosti, vodi posebno računa o svim elementima kažnjavanja"[15].

Pre svega, počev od istrage, pa do završetka glavnog pretresa ne poklanja se dovoljna pažnja utvrđivanju okolnosti značajnih za odmeravanje kazne. Iako odredba člana 255. ZKP obavezuje istražnog sudiju da pre završene istrage pribavi podatke o okrivljenom navedene u članu 89. stav 1. ZKP, ako oni neodstaju ili ih treba proveriti, te podatke o ranijim osudama, ovo se u praksi uglavnom svodi na pribavljanje podataka iz kaznene evidencije. Međutim, podaci koje pruža izvod iz kaznene evidencije nisu dovoljni za bolje upoznavanje ličnosti učinioca, jer se potpuniji podaci za ocenu povrata, motiva za izvršenje krivičnog dela, i sl. mogu videti tek iz presude. I podaci o ličnosti okrivljenog navedeni u odredbi člana 89. stav 1. ZKP u potpunosti se ne pribavljaju, već se obično prihvataju podaci koje daje sam okrivljeni, a da se oni pri tom ne proveravaju (npr. porodično stanje, imovinske prilike, prihodi koje okrivljeni ostvaruje, i sl.)

U slučajevima kad se posumnja u uračunljivost okrivljenog, a posebno u slučajevima kad je krivično delo učinjeno usled zavisnosti od upotrebe alkohola ili opojnih droga, iz nalaza iz mišljenja veštaka (koji u određenoj meri vrši opservaciju ličnosti okrivljenog) moguće je u izvesnoj meri upoznati ličnost učinioca, što može pomoći kod individualizacije kazne, odnosno pri izboru vrste i visine krivične sankcije. U pojedinim slučajevima, kod određenih krivičnih dela (npr. nasilje u porodici) sudovi pribavljaju tzv. socijalnu anketu od nadležnog organa, iz koje se takođe mogu saznati određeni podaci od značaja za izbor vrste i visine krivične sankcije (npr. o porodičnim okruženju u kojem je okrivljeni živeo i školovao se i sl.).

Čak i kad sud raspolaže sa dovoljno podataka o ličnosti učinioca krivičnog dela od značaja za individualizaciju krivične sankcije, te podatke ne koristi pri obrazlaganju odluke o kazni (krivičnoj sankciji) u obrazloženju presude. Stoga su u pravu oni koji tvrde da su obrazloženja odluke o kazni najslabiji deo presuda naših sudova.

Da bi videli kako se vrši izbor kazne u praksi, analizirali smo 30 presuda viših sudova sa područja Apelacionog suda u Beogradu iz 2010. i 2011. godine za krivično delo iz člana 246. stav 1. KZ. Ovo krivično delo je izabrano zbog toga što je izmenama i dopunama KZ iz 2009. godine za ovo krivično delo povećan posebni minimum kazne zatvora sa dve na tri godine (tako da je za ovo krivično delo propisana kazna zatvora od tri do 12 godina), te isključena mogućnost ublažavanja kazne. U vezi sa ovim krivičnim delom ranije je bilo dosta kritika na račun "blage kaznene politike sudova", jer su izricane kazne blizu propisanog minimuma, a često su kazne i ublažavane, pa smo želeli videti kakve se sada kazne izriču za ovo krivično delo.

[15] N. Mrvić-Petrović i Đ. Đorđević(1998): *Moć i nemoć kazne*, str. 25

Od analiziranih 30 presuda u 18 (60,00%) učiniocima je izrečena kazna zatvora u trajanju od tri godine, odnosno minimalna kazna propisana za ovo krivično delo, dok je u 8 presuda (26,67%) učiniocima izrečena kazna zatvora u trajanju od tri godine i šest meseci. U ostalim presudama (13,33%) u jednom slučaju je izrečena kazna zatvora u trajanju tri godine i tri meseca, u jednom tri godine i pet meseci, a u jednom kazna zatvora u trajanju od četiri godine. Na kraju, u jednom slučaju je izrečena kazna zatvora u trajanju od šest meseci, iako nije bilo moguće ublažavanje kazne, pa je Apelacioni sud u Beogradu preinačio presudu u tom delu i okrivljenom izrekao kaznu zatvora u trajanju od tri godine.

Dakle, iz analiziranih slučajeva se vidi da je skoro 2/3 kazni izrečeno na granici minimuma kazne propisanog za ovo krivično delo, dok se sve ostale izrečene kazne kreću u rasponu od tri do četiri godine zatvora, što znači da su sudovi koristili samo jednu trećinu propisnog raspona kazne za ovo krivično delo.

S obzirom da ovo krivično delo ima više alternativno propisanih radnji, u analiziranim slučajevima u 25 presuda se radilo o "neovlašćenom držanju opojne droge radi prodaje", u tri presude učinilac je oglašen krivim i za "neovlašćeno držanje opojne droge radi prodaje" i za "prodaju opojne droge", u jednom slučaju radilo se samo "o prodaji opojne droge drugom licu", dok je u jednom slučaju radilo "o prenošenju opojne droge radi prodaje"(državljanka Bolivije koja je prenosila oko 900 grama kokaina u 118 kapsula koje je progutala).

Čini se da količina opojne droge nije bila jedan od odlučujućih kriterijuma koji su uticali na visinu kazne, s obzirom da se u analiziranim slučajevima količina droge kretala od 3,18 do 491,43 grama heroina, ili od 15,31 do 466,69 grama, odnosno 1.683,18 grama marihuane, te između 6,50 i 94,93 grama kokaina, a kao što smo videli izrečene kazne se kreću u rasponu od tri do četiri godine zatvora.

Na visinu izrečene kazne nije značajnije uticala ni ranija osuđivanost učinioca, jer je 12 lica ranije osuđivano za različita krivična dela, a u pet slučajeva je tim licima izrečana minimalna kazna zatvora u trajanju od tri godine, dok je u ostalim slučajima učiniocima (šest lica) koji su ranije osuđivani izrečena kazna zatvora u trajanju od tri godine i šest meseci, a jednom licu koje je ranije osuđivano izrečena je kazna zatvora u trajanju od četiri godine. Iako se u jednom slučaju radilo o specijalnom povratniku (ranije osuđivan za krivično delo iz člana 246. stav 1. KZ), njemu je izrečena kazna zatvora u trajanju od tri godine i šest meseci.

Kada se analiziraju olakšavajuće okolnosti koje su sudovi cenili kod odmeravanja kazne, vidljivo je da se radi o tzv. uobičajenim okolnostima kao što su: mladost, porodične prilike, neosuđivanost, nezaposlenost, smanjena uračunljivost, korektno držanje pred sudom, koje su očigledno uticale da sudovi izreknu kazne na granici propisanog minimuma kazne za ovo krivično delo ili neznatno iznad tog minimuma.

Kada je u pitanju upoznavanje ličnosti učinioca krivičnog dela, to se uglavnom svodilo na pribavljanje izvoda iz kaznene evidencije, te je ranija osuđivanost cenjena kao otežavajuća okolnost, dok je u nekoliko slučajeva vršeno neuropsihijatrijsko veštačenje radi utvrđivanja uračunljivosti učinioca, te je utvrđena smanjena uračunljivost cenjena kao olakšavajuća okolnost.

Ni drugostepeni sud, tj. Apelacioni sud u Beogradu nije u značajnijoj meri korigovao izrečene kazne u pravcu njihovog povećanja iako se u većini slučajeva tužilac žalio zbog odluke o kazni. Tako je u 24 slučaja prvostepena presuda potvrđena, dok je u 6 slučajeva presuda preinačena u odnosu na odluku o kazni (u jednom slučaju, koji je već pomenut, kazna zatvora u trajanju od šest meseci je preinačena na kaznu zatvora u trajanju od tri godine, u dva slučaja sa tri godine zatvora kazna je povećana na tri godine i šest meseci, u dva slučaja kazna je sa tri godine povećana na četiri godine zatvora i u jednom slučaju kazna od tri godine i šest meseci je povećana na četiri godine zatvora).

Iako analizirani uzorak (30 presuda) nije adekvatan, ipak se može steći određena slika na koji način sudovi vrše odmeravanje kazne, odnosno kako se vrši individualizacija kazne u praksi. Naime, stiče se utisak da sudovi izriču tzv. ustaljene kazne, posebno ako se uvere da su te kazne većinom prihvatljive i za drugostepeni sud. Dakle, kada se imaju u vidu analizirani slučajevi iz sudske prakse, jasno se pokazuje, kako to ističe Z. Stojanović[16], da je zakonodavac "na dosta nevešt način pokušao da sudsku praksu ograniči", tj. da se često ublažavanje kazni smanji ili ograniči. U vezi s tim, smatra da u osnovi tog poteza nije samo smanjenje mogućnosti za ublažavanje kazne, "nego i uverenje (koje se toliko puta pokazalo pogrešnim) da se propisanim strogim kaznama može ostvariti generalna prevencija".

Da sudovi ne poklanjaju dovoljno pažnje pri odmeravanju kazne pokazuje i sledeći primer. Naime, u jednoj presudi[17] sud je dvojicu okrivljenih oglasio krivim zbog krivičnog dela teške krađe iz člana 204. stav 1. tačka 1. KZ, u vezi člana 30. KZ i primenom odredaba o ublažavanju kazne osudio ih na kazne zatvora u trajanju od po osam meseci, pri čemu nisu dati ni adekvatni razlozi za odluku o kazni. Tako sud obojici okrivljenih kao olakšavajuću okolnost ceni to što se oštećeni nije pridružio krivičnom gonjenju (što i nije olakšavajuća okolnost), dok im kao otežavajuću okolnost ceni njihovu raniju osuđivanost. Međutim, sud uopšte ne navodi po kom osnovu je izvršio ublažavanje kazne (da li zbog pokušaja krivičnog dela ili zbog postojanja naročito olakšavajućih okolnosti) niti navodi da je prvooptuženi četiri puta osuđivan za tešku krađu i dva puta za oduzimanje vozila a drugooptuženi dva puta osuđivan za tešku krađu, pa s obzirom da se radi o specijalnim povratnicima, povređen je krivični zakon, jer su kazne ublažene protivno odredbi člana 57. stav 3. KZ.

---

[16] Z. Stojanović (2011): Krivično pravo, ljudska prava i globalna kriza, u *Zborniku Zaštita ljudskih prava i sloboda u vreme ekonomske krize*, Tara 2011, str. 22

[17] Presuda Prvog osnovnog suda u Beogradu K 20888/10 od 05.7.2011. godine

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Individualizacija krivične sankcije je složena i delikatna delatnost suda u krivičnom postupku, jer sud iz spektra krivičnih sankcija koje mu stoje na raspolaganju treba da izabere i izrekne onu kojom će se najbolje ostvariti svi ciljevi primene krivičnih sankcija. Da bi se ostvarila individualizacija, odnosno da bi sud mogao da izabere vrstu i meru krivične sankcije koju će izreći učiniocu krivičnog dela, neophodno je postojanje određenih pretpostavki o kojima je bilo reči. Analizom odredaba KZ došli smo do zaključka da naš KZ daje solidne osnove za individualizaciju krivične sankcije u svakom konkretnom slučaju, s tim što su poslednjim izmenama i dopunama KZ u izvesnoj meri sužene mogućnosti za individualizaciju krivične sankcije. Iako se u poslednje vreme individualizacija kazne sve manje zasniva na resocijalizaciji i specijalnoj prevenciji, za pravilan izbor vrste i visine krivične sankcije neophodno je u izvesnoj meri i upoznati ličnost učinioca krivičnog dela kome se izriče krivična sankcija, naročito kod pojedinih kategorija učinilaca krivičnih dela.

Kada je u pitanju individualizacija krivičnih sankcija u praksi, analizirani slučajevi pokazuju da sudovi ne poklanjaju dovoljno pažnje ovoj delatnosti. Naime, sudovi su prvenstveno skoncentrisani na utvrđivanje objektivnih elemenata krivičnog dela i krivice, a kada dođe na red individualizacija i odmeravanje kazne, tome se prilazi kao nekoj sporednoj stvari u krivičnom postupku. Okolnosti od značaja za odmeravanje kazne se često ne utvrđuju niti proveravaju u toku postupka, pa do odmeravanja kazne obično dolazi po utisku stečenom tokom postupka. S obzirom na takav pristup, onda ni obrazloženje odluke o kazni u presudi nije na potrebnom nivou, već se u mnogome svodi na stereotipno nabrajanje olakšavajućih i otežavajućih okolnosti koje su cenjene pri odmeravanju kazne, bez ikakve njihove analize i ocene u kojoj meri su uticale na kaznu koja je izrečena. Iako preopterećenost sudova krivičnim predmetima predstavlja veliki problem, sudovi moraju više pažnje posvetiti individualizaciji krivične sankcije, a na tome moraju insistirati i drugostepeni sudovi.

LITERATURA

1. Bačić, F. (1986) *Krivično pravo* (opći dio), Zagreb: Pravni fakultet.
2. Delić, N. (2010) Zabrana (isključenje) ublažavanja kazne u određenim slučajevima. U: *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja*, IV deo.
3. Đorđević, M. (2005) Kazneni okviri u Predlogu novog Krivičnog zakonika. U: *Nove tendencije u nauci krivičnog prava i naše krivično zakonodavstvo*, Zlatibor.
4. Horvatić, Ž. (1979) Principi legaliteta i individualizacije kazne u jugoslovenskom krivičnom pravu prije i nakon donošenja novih krivičnih zakona, JRKK 1/79
5. Lazarević, Lj. (1998) Individualizacija krivičnih sankcija i njeno mesto u politici suzbijanja kriminaliteta. U: *Utvrđivanje činjeničnog stanja, izricanje i izvršenje krivičnih sankcija*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

6. Mrvić-Petrović, N., Đorđević, Đ. (1998) *Moć i nemoć kazne*.
7. Srzentić, N., Stajić, A. i Lazarević, Lj. (1995) *Krivično pravo Jugoslavije* (opšto deo), Beograd: Savremena administracija.
8. Stojanović, Z. (2005) Nove tendencije u nauci krivičnog prava i neka pitanja našeg materijalnog krivičnog zakonodavstva, *Revija za kriminologiju i krivično pravo* 2-3/05
9. Stojanović, Z. (2010) *Krivično pravo (opšti deo)*, Beograd: Pravna knjiga.
10. Stojanović, Z. (2011) Krivično pravo, ljudska prava i globalna kriza, u: *Zaštita ljudskih prava i sloboda u vreme ekonomske krize*, Zbornik, Tara 2011.

PRESUMPTIONS FOR THE INDIVIDUALIZATION OF PUNISHMENT

In this paper, the author emphasizes the significance of the individualization of punishment in criminal procedure. After that, the author analyzes the possibilities that the Criminal Code of the Republic of Serbia offers when it comes to selecting the type and the measure of a criminal sanction. At the end of the paper, the author discusses how the individualization of punishment is carried out in actual judicial practice. While examining the possibilities for the individualization of punishment, the author has made a preview of penal ranges in the Criminal Code of the Republic of Serbia, analyzed the possibilities for the mitigation of punishment etc. and pointed out the importance of examining offender's personal characteristics. Through the analysis of 30 court decisions of Higher Courts under the jurisdiction of Court of Appeal in Belgrade, the author depicted how the courts apply the individualization of punishment in criminal procedure and concluded that the determination i.e. the individualization of punishment is not given the necessary attention by the courts.

KEY WORDS: punishment / criminal sanction / individualization / penal ranges / judicial practice

DILEME IZVRŠENJA KAZNE ZATVORA BEZ NAPUŠTANJA PROSTORIJA U KOJIMA OSUĐENI STANUJE

Slobodan Nadrljanski
v.f. predsednika Apelacionog suda u Novom Sadu

Slobodanka Milić Žabaljac
sekretar suda

Anđelka Gazivoda
sudijski pomoćnik u sudskoj upravi

Poštujući odgovarajuće preporuke Saveta Evrope, u vezi sa prenaseljenošću u zatvorima, porastom zatvorske populacije i zatvaranjem osoba koje čekaju suđenje, Vlada Republike Srbije je u 2010. godini donela Strategiju za smanjivanje preopterećenosti smeštajnih kapaciteta u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija u Republici Srbiji, za period od 2010. do 2015. godine. U navedenom pravcu, izmenjen i dopunjen je Krivični zakonik i Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, uvođenjem alternativnog oblika izvršenja kazne zatvora do jedne godine u prostorijama u kojima osuđeni stanuje, sa i bez mogućnosti primene mere elektronskog nadzora.

Izvršenje kazne zatvora do jedne godine, bez napuštanja prostorija u kojima osuđeni stanuje, se može odrediti u momentu donošenja prvostepene ili drugostepene presude, nakon pravnosnažnosti presude, kao i u toku izdržavanja kazne zatvora. Poslove sprovođenja elektronskog nadzora i izvršenja "kućnog zatvora" bez mere elektronskog nadzora, obavljala nadležna Organizaciona jedinica Uprave za izvršenje krivičnih sankcija.

Nadležnost, postupak i način izvršenja "kućnog zatvora", bliže su regulisani Krivičnim zakonikom, Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija i Pravilnikom o načinu izvršenja kazne zatvora u prostorijama u kojima osuđeni stanuje.

Mogućnosti za primenu ovog oblika izdržavanja kazne nisu ograničena, jer se tzv. "narukvice" iznajmljuju.

U ovom kratkom vremenskom periodu primene "kućnog zatvora", u postupku odlučivanja su otvorene brojne dileme, jer postoje pravne

praznine, a jedinstvena sudska praksa još uvek nije ustanovljena po svim pitanjima.

Nadamo se da će se veoma brzo, prvenstveno kroz sudsku praksu, otkloniti navedene dileme, stvaranjem jedinstvenih kriterijuma na osnovu kojih će se odlučivati o podnetom predlogu za određivanje "kućnog zatvora" i na osnovu kojih će se isti određivati za približno iste činjenične i pravne situacije.

Ključne reči: zakon / Strategija / "kućni zatvor" / Uprava / "narukvica"

UVOD

Poslednjih godina u svetu, kao jedan od najznačajnih problema, javija se stalni porast stope kriminala, a koji neminovno prati i povećanje broja osuđenih lica od kojih jedan znatan broj čine lica lišena slobode. Ovakav trend je prisutan i kod nas, posebno od 1991. godine, kada dolazi do značajnijeg porasta broja lica lišenih slobode i povećanja stope zatvaranja. Ova pojava je postala naročito izražena 2003. godine, od kada godišnja stopa rasta populacije lica lišenih slobode iznosi preko 10%. Istraživanja su pokazala da učešće kazne zatvora u odnosu na ukupan broj izrečenih krivičnih sankcija postepeno raste. Ono što ostaje manje-više nepromenjeno jeste da je u strukturi ukupno izrečenih kazni zatvora najzastupljenija kazna zatvora u trajanju do šest meseci odnosno kazna zatvora u trajanju od šest meseci do dve godine.

Sa povećanjem broja lica lišenih slobode došlo je i do problema sa smeštajnim kapacitetima naših zavoda za izvršenje krivičnih sankcija odnosno do preopterećenosti ovih institucija, zatim do problema u funkcionisanju celokupnog penalnog sistema, što je neminovno moralo dovesti i do ugrožavanja ostvarivanja osnovnih prava lica lišenih slobode. Na navedeno činjenično stanje našoj zemlji je posebno ukazano u izveštaju Evropske komisije o napretku Srbije za 2009. godine, u kojem je istaknuto i to da je prenaseljenost u srpskim zatvorima posledica neefikasne primene alternativnih sankcija, nedostatka dekriminalizacije lakših krivičnih dela i nepostojanje programa reintegracije.

Posledica popunjenosti smeštajnih kapaciteta penalnih institucija, jeste i okolnost da druga osuđena lica čekaju na izvršenje izrečenih kazni zatvora, na koji način dolazi do stvaranja opšteg utiska u javnosti o uzaludnim naporima policije, pravosuđa i drugih institucija u borbi za efikasno otkrivanje i kažnjavanje učinilaca krivičnih dela, kao i povećanog rizika da ova lica ponovo učine krivična dela dok su na slobodi. Sa druge strane, ovakva situacija u našim zatvorima otvorila je i mogućnost nastupanja zastarelosti izvršenja izrečenih kazni.

S obzirom na izuzetan društveni značaj ovog problema, a prvenstveno poštujući odgovarajuće preporuke Komiteta ministara Saveta Evrope i

Parlamentarne skupštine Saveta Evrope, Vlada Republike Srbije je 22. 07. 2010. godine donela Strategiju za smanjenje preopterećenosti smeštajnih kapaciteta u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija u Republici Srbiji u periodu od 2010. do 2015. godine ("Sl. glasnik RS" br. 53/10), u kojoj su određeni ciljevi usmereni na smanjenje zatvorske populacije i predviđene aktivnosti kojima bi se takvi ciljevi mogli postići.

Analizom statističkih podataka utvrđeno je da je najvažniji činilac koji doprinosi prenaseljenosti naših zavoda pre svega veliki broj osuđenih lica na kratkotrajne kazne zatvora. U tom pravcu govori i podatak da su u vremenskom periodu od 2005. do 2009. godine lica osuđena na kazne zatvora u trajanju do šest meseci činili prosečno oko 41,6% ukupne zatvorske populacije.

Ono što je svima postalo jasno jeste činjenica da se suzbijanje kriminala, u današnje vreme, barem kada su u pitanju učinioci tzv. "lakših krivičnih dela", više ne može postići samo radikalnom izolacijom čoveka od društva na određeno vreme odnosno njegovim zatvaranjem i ograničavanjem slobode kretanja, već resocijalizacijom - prevaspitanjem i osposobljavanjem osuđenih lica da se po izdržanoj kazni zatvora vrate u društvo i prihvate pozitivne norme društvenog ponašanja koje će im pomoći da izlaskom na slobodu ne čine nova krivična dela.

Ovo tim pre, ako se s jedne strane uzmu u obzir postojeći uslovi u našim zatvorima - preopterećenost u odnosu na postojeće smeštajne kapacitete (prema podacima Uprave za izvršenje krivičnih sankcija na dan 31.12.2009. godine u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija nalazilo se 10.974 lica lišenih slobode), nedovoljan broj zaposlenih na poslovima tretmana osuđenih lica, životini uslovi (ishrana, higijena, zdravstvena zaštita, ...) i bezbednost u ovim ustanovama, a sa druge strane sve negativne posledice kratkotrajnog zatvaranja kako po samo osuđeno lice (odvojenost od porodice, prekid školovanja, gubitak posla, negativan uticaj zatvorske populacije, stigmatizacija osuđenog,...) tako i po društvo u celini (povećanje troškova, neefikasnija kaznena politika,...).

U tom pravcu poslednjih godina su učinjeni početni napori da se, po ugledu na savremene zakonodavne sisteme, i u našoj zemlji uvedu određene sankcije i mere koje su zasnovane na pretpostavci da se svrha kažnjavanja u znatnoj meri može postići i u uslovima koji su manje restriktivni od onih u zatvorskim ustanovama. Reč je o uvođenju tzv. alternativnih krivičnih sankcija odnosno krivičnih sankcija koje se ne izvršavaju u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija. Jedna od alternativnih sankcija i mera, koje su predviđene navedenom Strategijom, a u okviru aktivnosti kratkoročnog karaktera, jeste propisivanje kućnog zatvora kao samostalne krivične sankcije, odnosno preciziranje postojećih zakonskih odredaba o zameni izvršenja kazne zatvora do jedne godine (koja se izvršava u zavodima) na način kada se ova kazna izvršava bez napuštanja prostorija u kojoj osuđeni stanuje, uz mogućnost elektronskog nadzora.

POZITIVNOPRAVNA REGULATIVA TZV. "KUĆNOG ZATVORA" U REPUBLICI SRBIJI

Normativne pretpostavke za izvršenje kazne zatvora u alternativnom obliku, kod nas su stvorene Zakonom o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika ("Sl. glasnik RS", br. 72/09), koji je stupio na snagu 11. 09. 2009. godine, a faktičke mogućnosti donošenjem Zakona o izmenama i dopunama Zakona o izvršenju krivičnih sankcija ("Sl. glasnik RS", br. 31 od 09. 05. 2011. godine), koji je stupio na snagu 17. 05. 201 l. godine.

Bliži način izvršenja kazne zatvora bez napuštanja prostorija u kojima osuđeni stanuje regulisan je Pravilnikom o načinu izvršenja kazne zatvora u prostorijama u kojima osuđeni stanuje ("Sl. glasnik RS", br. 64/10 (u daljem tekstu: Pravilnik)), koji je donelo Ministarstvo pravde.

Krivičnim zakonikom je predviđeno da osuđenom kojem je izrečena kazna zatvora do jedne godine, sud može odrediti da se ova kazna izvrši na taj način što osuđeni ne sme napuštati prostorije u kojima stanuje, osim u slučajevima propisanim zakonom koji uređuje izvršenje krivičnih sankcija. Osuđenom, kojem je određeno izvršenje kazne zatvora u "kućnim uslovima", koji jednom u trajanju do 12 časova ili dva puta u trajanju od 6 časova, samovoljno napusti prostorije u kojima stanuje, sud će odrediti da se ostatak kazne izdržava u zatvoru. Prilikom određivanja izvršenja kazne zatvora na navedeni način, sud će voditi računa o tehničkim mogućnostima izvršenja, kao i o drugim okolnostima od značaja za odmeravnje kazne. Osuđenom za krivično delo protiv braka i porodice koji živi sa oštećenim u istom porodičnom domaćinstvu ne može se odrediti izvršenje kazne zatvora na ovakav način.[1]

Prvostepeni postupak

Odredbama člana 174a - 174e Zakona o izvršenju krivičnih sankcija regulisana je nadležnost i postupak načina izvršenja kazne zatvora bez napuštanja prostorija u kojima osuđeni stanuje.

Navedenim zakonom predviđeno je da osuđeni, javni tužilac i direktor Uprave za izvršenje krivičnih sankcija mogu podneti predlog da osuđenom kome je izrečena kazna zatvora do jedne godine izvrši bez napuštanja prostorija u kojima osuđeni stanuje nakon pravnosnažnosti presude, kao i u toku izdržavanja kazne zatvora. Iako u navedenom zakonu nema izričito predviđena mogućnost da branilac osuđenog može podneti predlog, mišljenja smo da može, jer je branilac ovlašćen da u korist osuđenog preduzima sve radnje koje može preduzeti osuđeni (član 76 stav 1 ZKP-a), ukoliko ima propisano punomoćje.

[1] Član 45 stav 5-8 Krivičnog zakonika

Predlog se podnosi predsedniku onog suda koji je doneo prvostepenu presudu. U skladu sa Pravilnikom uz predlog se podnose dokazi za ispunjenost uslova za "izvršenje kazne zatvora u kućnim uslovima", i to: dokaz na okolnost gde osuđeni stanuje; dokaz da je vlasnik kuće ili stana u kojem stanuje, a ukoliko nije, saglasnost vlasnika kuće ili stana za izvršenje kazne koja mora biti u pismenom obliku i overena kod nadležnog organa; dokaz da ima struju i telefon u stanu, da li je dvojnik i da li se redovno plaća telefonski račun.

Prema odredbama Pravilnika pod prostorijama u kojima osuđeni stanuje podrazumeva se kuća ili stan u kome osuđeni ima prebivalište, bez obzira da li je vlasnik te kuće ili stana. Ukoliko nema prebivalište pod prostorijama u kojima stanuje smatra se kuća ili stan u kome osuđeni ima boravište. Prebivalište ili boravište su činjenice koje se dokazuju fotokopijom ili putem elektronskog čitača lične karte. Ukoliko je osuđeni vlasnik kuće ili stana u kojima traži da izdržava kaznu zatvora, potrebno je da dostavi izvod iz zemljišnih knjiga odnosno prepis iz lista nepokretnosti ili ukoliko je vangruntovni vlasnik potrebno je da dostavi overeni ugovor. Ako osuđeni nije vlasnik kuće ili stana u kojima bi da izdržava kaznu zatvora isti će pribaviti pismenu saglasnost vlasnika kuće ili stana za izvršenje kazne, koja mora biti overena od strane nadležnog organa. Zatim, potrebno je da dostavi poslednji račun za struju i potvrdu da ima priključak za fiksni telefon ili poslednji telefonski račun.

Ukoliko sva potrebna dokumentacija nije podneta uz predlog, sud poziva stranku da podnese potrebnu dokumentaciju, taksativno navodeći koju i u kom roku. Što je otvorilo pitanje da li i u situaciji kada osuđeni ima branioca ili kada predlog podnosi javni tužilac ili direktor Uprave, sud treba da ih podučava šta je potrebno da podnesu uz predlog, u skladu sa odredbama Pravilnika?

Ako je predlog podneo osuđeni, branilac osuđenog ili direktor Uprave, pre donošenja odluke, sud će pribaviti mišljenje javnog tužioca, a ako je predlog podneo javni tužilac, sud će pribaviti saglasnost osuđenog.[2]

Odlukom kojom se usvaja predlog sud će odrediti da se izvršenje kazne zatvora bez napuštanja prostorija u kojima osuđeni stanuje odredi uz primenu mera elektronskog nadzora ili bez njegove primene.

Odluka predsednika suda donosi se u formi rešenja, kojim predlog stranke može da se odbaci, odbije ili usvoji, o čemu postoji saglasnost sudova sa područja Apelacionog suda u Novom Sadu, dok su po pitanju formulisanja izreke, uglavnom jedinstveni, tako da ista glasi:

1. odbacivanje predloga

Odbacuje se predlog osuđenog (ime, prezime, adresa i mesto prebivališta osuđenog) javnog tužioca ili direktora Uprave koji je podnet dana_____, da osuđeni izdržava kaznu zatvora u trajanju od_____, na koju je osuđen pravnosnažnom presudom _____(naziv prvostepenog suda koji je doneo

[2] Član 174e stav 3 Zakon o izvršenju krivičnih sankcija

prvostepenu presudu, poslovni broj i datum), koja je postala pravnosnažna_____(naziv drugostepenog suda koji je doneo presudu po žalbi, poslovni broj i datum donošenja) za krivično delo_____, bez napuštanja prostorija u kojima stanuje, kao nedozvoljen.

2. odbijanje predloga

Odbija se predlog osuđenog (ime, prezime, adresa i mesto prebivališta osuđenog)_____javnog tužioca ili direktora Uprave, koji je podnet dana _____, da osuđeni izdržava kaznu zatvora u trajanju od _____, koja je osuđenom izrečena presudom _____ (naziv prvostepenog suda koji je doneo prvostepenu presudu, poslovni broj i datum), koja je postala pravnosnažna _____ (naziv drugostepenog suda koji je doneo presudu po žalbi, poslovni broj i datum donošenja), za krivično delo _____, bez napuštanja prostorija u kojima stanuje, kao neosnovan.

3. usvajanje predloga

Usvaja se predlog osuđenog (ime, prezime, adresa i mesto prebivališta osuđenog) _____, javnog tužioca ili direktora Uprave, koji je podnet dana _____, da osuđeni izdržava kaznu zatvora bez napuštanja prostorija u kojima stanuje, te se određuje da se kazna zatvora u trajanju od _____, koja je osuđenom izrečena presudom _____ (naziv prvostepenog suda koji je doneo prvostepenu presudu, poslovni broj i datum), koja je postala pravnosnažna _____ (naziv drugostepenog suda koji je doneo presudu po žalbi, poslovni broj i datum donošenja), za krivično delo _____, ima izvršiti na taj način što osuđeni ne sme napuštati prostorije u kojima stanuje na adresi _____, uz primenu ili bez primene mera elektronskog nadzora.

Uočeno je da se u nekim odlukama prvostepenih sudova, određuje i da će se u slučaju da osuđeni samovoljno napusti prostorije u kojima stanuje u trajanju do 12 časova ili dva puta u trajanju do 6 časova, sud odrediti da ostatak kazne zatvora izdržava u zatvoru. Navedeno ne mora da bude sadržano u izreci rešenja, iz razloga što je isto propisano u odredbi člana 174d stav 1 Zakona o izvršenju krivičnih sankcija, tako da isto ima deklaratorni kartakter i ne povlači posledice za slučaj da nije sadržano u izreci.

Pre donošenja odluke sud vodi računa o tehničkim mogućnostima izvršenja kazne, kao i o drugim okolnostima od značaja za njeno izvršenje.[3] Vezano za navedenu zakonsku odredbu, u praksi se pojavila dilema da li je predsednik suda taj koji na osnovu podnetog predloga i priložene dokumentacije uz predlog za "izdržavanje kazne zatvora u kućnim uslovima" ceni postojanje tehničkih mogućnosti ili je potrebno da od Uprave zatraži mišljenje o postojanju tehničkih mogućnosti?

Odredbama ZIKS-a, KZ-a i Pravilnika propisano je da sud vodi računa o tehničkim mogućnostima. Međutim, analognim tumačenjem odredaba

[3] Član 174e stav 5 Zakona o izvršenju krivičnih sankcija

Pravilnika kojim je propisano da Uprava prilikom neposrednog sprovođenja elektronskog nadzora u prostorijama osuđenog u kojima stanuje, po prijemu odluke suda na izvršenje, pregleda prostorije u kojima osuđeni stanuje i ispituje tehničke mogućnosti izvršenja kazne u tim prostorijama, pa ukoliko su ispunjene tehničke mogućnosti, stručno lice odmah aktivira opremu i preduzima potrebne mere u cilju izvršavanja kazne zatvora u prostorijama u kojima osuđeni stanuje, a ukoliko ne postoje tehničke mogućnosti ili ne postoji pismena saglasnost vlasnika stana za izvršenje kazne, Organizaciona jedinica Uprave za izvršenje krivičnih sankcija odmah obaveštava sud.

Saglasno navedenom, a imajući u vidu da je u pitanju kazna zatvora do godinu dana, da podneti predlog ne odlaže izvršenje kazne zatvora, kao i da se predlog može podneti u toku izdržavanja kazne zatvora, proizlazi da je najcelishodnije da sud po prijemu predloga i komletiranja dokumentacije o ispunjenosti uslova za "izvršenje kazne zatvora u kućnim uslovima" zatraži od Uprave da proverom na terenu utvrdi postojanje tehničkih mogućnosti, o čemu će obavestiti sud. Dakle, pre donošenja rešenja o podnetom predlogu, Uprava bi trebalo da se izjasni, jer bi u suprotnom dolazili u situaciju da se nakon donetog pravnosnažnog rešenja isto stavlja van snage, ukoliko bi Uprava naknadno na terenu utvrdila da ne postoje tehničke mogućnosti. Dešavalo se u praksi da određena dokumentacija, po nalaženju suda, predstavlja odgovarajući dokaz na okolnost da su ispunjene tehničke mogućnosti za izvršenje kazne zatvora na adresi na kojoj osuđeni ima prebivalište/boravište, a da po nalaženju Uprave isti nije dovoljan (primer: osuđeni je priložio dokaz o posedovanju fiksnog telefona, na adresi na kojoj traži izdražavanje kazne zatvora - ugovor o pružanju telekomunikacionih usluga kompanije "NN" (fiksna bežična telefonija), a Uprava proverom na terenu utvrdi da ne postoji fiksni telefon, jer po istoj navedno nije odgovarajuće za sprovođenje mere elektronskog nadzora).

Drugostepeni postupak

Protiv odluke predsednika prvostepenog suda, osuđeni i javni tužilac mogu izjaviti žalbu, u roku od tri dana od dana dostavljanja odluke.[4]

O žalbi na odluku predsednika prvostepenog suda odlučuje predsednik apelacionog suda, shodnom primenom zakona koji uređuje krivični postupak.[5]

Ako se radi o krivičnom delu za koje se goni po zahtevu javnog tužioca, spisi će se dostaviti apelacionom javnom tužiocu koji će dati svoje mišljenje.

Rešavajući po žalbi, rešenjem se može odbaciti žalba kao neblagovremena ili nedozvoljena, odbiti žalba kao neosnovana ili uvažiti žalba i rešenje preinačiti ili ukinuti i predmet uputiti na ponovno odlučivanje.

[4] Član 174e stav 6 Zakona o izvršenju krivičnih sankcija
[5] Član 174e stav 7 Zakona o izvršenju krivičnih sankcija

Način izvršenja kazne zatvora bez napuštanja prostorija u kojima osuđeni stanuje

Poslove neposrednog sprovođenja elektronskog nadzora obavljaju zaposleni iz nadležne organizacione jedinice Uprave za izvršenje krivičnih sankcija (u daljem tekstu: Organizaciona jedinica) u saradnji sa policijom.

Organizaciona jedinica, kad dobije odluku suda na izvršenje, obaveštava osuđenog o danu i času dolaska zaposlenog iz Organizacione jedinice i stručnog lica koje vrši instalaciju opreme za elektronski nadzor u prostorije u kojima osuđeni stanuje. Nakon što zaposleni iz Organizacione jedinice upozna osuđenog i članove njegovog porodičnog domaćinstva sa sudskom odlukom, odredbama Pravilnika, njegovim pravima i obavezama prilikom izvršenja kazne zatvora u prostorijama u kojima stanuje, posledicama samovoljnog napuštanja prostorija, načinu rada opreme za elektronski nadzor, ukoliko je takva odluka doneta, osuđeni potpisuje izjavu da je upoznat sa svojim pravima i obavezama. Nakon čega zaposleni iz Organizacione jedinice i stručno lice, u prisustvu osuđenog ili članova njegovog porodičnog domaćinstva, pregleda prostorije u kojima osuđeni stanuje i ispituje tehničke mogućnosti izvršenja kazne u tim prostorijama. Kada su ispunjene tehničke mogućnosti, stručno lice odmah aktivira opremu i preduzima potrebne mere u cilju izvršavanja kazne zatvora u prostorijama u kojima osuđeni stanuje.[6]

Ukoliko ne postoje tehničke mogućnosti za izvršenje kazne zatvora bez napuštanja prostorija u kojima osuđeni stanuje ili ne postoji pismena saglasnost vlasnika stana za izvršenje kazne, Organizaciona jedinica odmah obaveštava sud.[7]

Posle aktiviranja opreme za izvršenje mere elektronskog nadzora, Organizaciona jedinica obaveštava sud i područni organ policije da je izvršenje kazne zatvora u prostorijama u kojima osuđeni stanuje započelo, o adresi stana u kome se kazna izvršava, kao i o zaposlenom iz Organizacione jedinice koga je direktor Uprave odredio za primenu mere elektronskog nadzora.[8]

Uređaj za lociranje osuđenog, koji se postavlja na zglob ruke ili noge osuđenog lica, odašiljač sa pratećom opremom koji je neškodljiv po zdravlje, instalira stručno lice koje pritom daje uputstva osuđenom o načinu rada uređaja. Osuđeni je dužan da neprestano nosi odšiljač, a u slučaju oštećenja, bez odlaganja da obavesti Organizacionu jedinicu.

Organizaciona jedinica rukuje uređajem kojim se daljinski prati kretanje osuđenog i njegov položaj u prostoru.

Pričvršćeni odšiljač i prijemnik uklanjaju se onog dana kada je osuđenom istekla kazna zatvora.

---

[6] Član 4 Pravilnika o načinu izvršenja kazne zatvora u prostorijama u kojima osuđeni stanuje
[7] Član 5 Pravilnika o načinu izvršenja kazne zatvora u prostorijama u kojima osuđeni stanuje
[8] Član 6 Pravilnika o načinu izvršenja kazne zatvora u prostorijama u kojima osuđeni stanuje

O izvršenju mera elektronskog nadzora vode se evidencije u Organizacionoj jedinici.

Na način izvršenja kazne zatvora u prostorijama u kojima osuđeni stanuje bez primene mera elektronskog nadzora, shodno se primenjuju odredbe Pravilnika. Razlika je u tome što se osuđenom ne postavlja uredaj za lociranje, već se provera vrši na taj način što se bez prethodne najave, proverava putem razgovora (neposrednim ili telefonskim) sa osuđenim, članovima njegovog porodičnog domaćinstva ili poslodavcem, proverava da li se osuđeni nalazi: u prostorijama u kojima stanuje, na mestu gde obavlja poslove ili na mestu gde obavlja sezonske poljoprivredne poslove.

DILEME

Za relativno kratak period primene novog instituta u našem krivičnopravnom sistemu, pojavio se niz spornih pravnih pitanja:

1. Najpre, ne postoji jedinstveni stav oko pitanja da li se izvršenje kazne zatvora bez napuštanja prostorija u kojima osuđeni stanuje može izreći presudom ili je takav način izvršenja kazne zatvora moguće odrediti tek nakon pravnosnažno okončanog krivičnog postupka. Naime, nakon donošenja Zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika prvostepene sudije su u izreci presude, a u smislu odredbe člana 45 stav 5 KZ, odredivali da u slučaju izricanja kazne zatvora do 1 godine, osuđeni istu izdržava bez napuštanja prostorija u kojima stanuje. Međutim, tada se postavilo pitanje da li je takvo postupanje ispravno, s obzirom da zakonodavac u navedenoj odredbi koristi termin "osuđeni". Ukoliko se pođe od značenja izraza "osuđeni" koji je određen odredbom člana 221 tačka 4 ZKP-a kao "lice za koje je pravnosnažnom presudom ili pravnosnažnim rešenjem o kažnjavanju utvrđeno da je učinilo određeno krivično delo" i odredbe člana 187 stav 1 ZKP-a koja propisuje kada presuda postaje pravnosnažna, ostaje nedoumica oko navedenog postupanja prvostepenih sudova. Na sednici Krivičnog odeljenja Vrhovnog kasacionog suda koja je održana dana 10. 03. 2011. godine usvojen je zaključak o primeni odredbe člana 45 stav 5-8 Krivičnog zakonika - izdržavanje kazne zatvora u smislu člana 45 stav 5 Krivičnog zakonika određuje sud po predlogu stranaka ili po službenoj dužnosti do donošenja pravnosnažne presude i tada pravnosnažna presuda kojom je neko lice oglašeno krivim za određeno krivično delo i osuđeno na kaznu zatvora do jedne godine, u izreci mora da sadrži da se izrečena kazna zatvora može izvršiti tako što osuđeni ne sme napuštati prostorije u kojima stanuje, osim u slučajuevima predviđenim članom 37 ZIKS-a.

Razjašnjenju navedene nedoumice delimično je dobrinelo donošenje Zakona o izmenama i dopunama Zakona o izvršenju krivičnih sankcija, kojim je propisana nadležnost i postupak donošenja odluke o izvršenju kazne zatvora bez napuštanja prostorija u kojima osuđeni stanuje. Nakon donošenja navedenih

izmena i doupuna ZIKS-a, pravna priroda i cilj odredbe člana 45 Krivičnog zakonika postaju jasniji. Ovde je isključivo reč o pitanju regulisanja postupka izvršenja jedne krivične sankcije - kazne zatvora. Kako su odredbe Zakona o izvršenju krivičnih sankcija u odnosu na odredbe Krivičnog zakonika specijalnog karaktera, iste bi trebalo da imaju i primat u primeni nad opštim odredbama.

Odredba člana 45 stav 5-7 Krivičnog zakonika predviđa postupak izvršenja kazne zatvora ("osuđenom kojem je izrečena kazna zatvora do jedne godine, sud može odrediti da se ova kazna izvrši"), te se postavilo pitanje da li prvostepeni sud ima ovlašćenja da u presudi određuje ovakav način izvršenja kazne zatvora. S tim u vezi treba imati u vidu i odredbu člana 43 Krivičnog zakonika koja taksativno propisuje vrste kazni u našem sistemu: kazna zatvora, novčana kazna, rad u javnom interesu i oduzimanje vozačke dozvole. Dakle, kazna zatvora je predviđena kao jedna od vrsta kazni, a ista se može izvršiti na dva načina i to: ili u nekom od zavoda za izvršenje kazne zatvora ili bez napuštanja prostorija u kojima osuđeni stanuje. Određivanje izvršenja kazne zatvora bez napuštanja prostorija u kojima osuđeni stanuje od strane prvostepenog ili drugostepenog suda, otvara pitanje da li takvo postupanje dovodi do kompilikovanja i opterećivanja samog glavnog pretresa - sud bi u postupku utvrđivanja postojanja krivičnog dela i krivice okrivljenog, morao još da utvrđuje i ispunjenost tehničkih mogućnosti izvršenja, kao i drugih okolnosti od značaja za izvršenje, čime bi se verovatno uticalo na produženje trajanja postupka. Osim toga, otvara se i pitanje očuvanja pretpostavke nevinosti okrivljenog (čak i kada u toku redovnog postupka postoji njegova saglasnost odnosno predlog da izvršava kaznu zatvora bez napuštanja prostorija u kojima stanuje).

Treba ipak ukazati da ovo pitanje još uvek ostaje sporno - na sastanku sudija krivičnih odeljenja apelacionih sudova, koji je održan u Apelacionom sudu u Nišu dana 08.12.2011. godine, pokušano je zauzimanje jedinstvenog stava, ali zaključak nije usvojen. Sa druge strane, Vrhovni kasacioni sud je ponovo ukazao apelacionim sudovima na svoj zaključak od 10. 03. 2011. godine da se izvršenje kazne zatvora do jedne godine u smislu odredba člana 45 stav 5 KZ može odrediti do donošenja pravnosnažne presude, što podrazumeva presudom bilo prvostepenog ili drugostepenog suda, kada utvrđeno činjenično stanje to omogućava.

2. Sledeća dilema, koja se pojavila u sudskoj praksi, jeste pitanje da li se može dozvoliti izvršenje kazne zatvora bez napuštanja prostorija u kojima osuđeni stanuje, ukoliko je licu izrečena kazna maloletničkog zatvora. Pre davanja odgovora na ovo pitanje, treba najpre poći od odredbi Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica ("Sl. glasnik RS" br. 85/05), koji se primenjuje prema maloletnim učiniocima krivičnih dela. S tim u vezi je i odredba člana 4 navedenog zakona, kojom je predviđena mogućnost primene opštih odredaba krivičnog prava, pa tako i Krivičnog zakonika i Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, ali samo ako isti nisu u suprotinosti sa ovim zakonom. Kada je reč o izvršenju maloletničkog zatvora odredbom člana 137

stav 1 ZM propisano je da se ova kazna izvršava u kazneno-popravnom zavodu za maloletnike. Naš zakonodavac nije predvideo izuzetke od navedenog pravila odnosno neki drugi način za izvršenje ove krivične sankcije, tako da se ne može dozvoliti izvršenje maloletničkog zatvora bez napuštanja prostorija u kojima osuđeno lice stanuje. Ovo tim pre što i ZIKS (kao zakon koji reguliuše izvršenje krivičnih sankcija) govori samo o mogućnosti izvršenja kazne zatvora bez napuštanja prostorija u kojima osuđeni stanuje - dakle, isključivo kod kazne zatvora postoji alternativni oblik izvršenja. Kazna zatvora se ne može izjednačiti sa kaznom maloletničkog zatvora. Maloletnički zatvor je posebna kazna lišenja slobode, čija pravna priroda je bitno drugačija od kazne zatvora - to je istovremeno i kazna i vaspitna mera, čija prevashodna svrha jeste specijalna prevencija. Naime, u okviru opšte svrhe krivičnih sankcija (član 4 KZ), svrha krivičnih sankcija prema maloletnicima je da se nadzorom, pružanjem zaštite i pomoći, kao i obezbeđivanjem opšteg i stručnog osposobljavanja utiče na razvoj i jačanje lične odgovornosti maloletnika, na vaspitavanje i pravilan razvoj njegove ličnosti, kako bi se obezbedilo ponovno uključivanje maloletnika u društvenu zajednicu (član 10 stav 1 ZM); dok je svrha maloletničkog zatvora, pored svrhe iz stava 1 ovog člana, i vršenje pojačanog uticaja na maloletnog učinioca da ubuduće ne vrši krivična dela, kao i na druge maloletnike da ne vrše krivična dela (stav 2 istog člana). Dakle, naš zakonodavac je akcenat stavio na posebnu prevenciju, pa se postavlja pitanje da li bi se predviđena svrha kažnjavanja uopšte mogla postići dozvoljavanjem da se kazna maloletničkog zatvora izvršava bez napuštanja prostorija u kojima osuđeni stanuje gde uglavnom živi sa roditeljima/starateljima, a koji očigledno nisu uspeli da utiču na njegov pravilan razvoj i vaspitanje, iz kojih razloga je diskutabilno da li bi se na taj način uopšte ostvarila propisana svrha kažnjavanja.

3. Kao jedno od spornih pitanja u praksi, jeste i pitanje mogućnosti primene instituta uslovnog otpusta u slučaju izvršenje kazne zatvora bez napuštanja prostorija u kojima osuđeni stanuje. Sam Krivični zakonik ne pravi razliku između dva alternativna načina izvršenja kazne zatvora, pa ne postoji smetnja da se institut uslovnog otpusta primeni u obe situacije. Ono što može predstavljati problem jeste pitanje koji organ daje ocenu da li se osuđeni, za koga postoji predlog da se uslovno otpusti, tako popravio da se može osnovano očekivati da će se na slobodi dobro vladati, a naročito da do isteka vremena za koje je izrečena kazna ne učini novo krivično delo (vladanje osuđenog za vreme izdržavanja kazne, izvršavanje radnih obaveza, kao i druge okolnosti koje pokazuju da je postignuta svrha kažnjavanja), a u smislu odredbe člana 46 stav 1 KZ. Kako je nadležna Organizaciona jedinica Uprave za izvršenje krivičnih sankcija nadležna da prati i nadzire postupak izvršenja kazne zatvora bez napuštanja prostorija u kojima osuđeni stanuje, nema smetnje da ista ustanova daje mišljenje o vladanju osuđenog u slučaju postojanja predloga za njegovo uslovno otpuštanje. U izveštaju Uprave bi se primera radi moglo navesti: da li je osuđeni samovoljno napuštao prostorije u kojima stanuje, da li je pokušao da otkloni ili ošteti odašiljač koji nosi, da li se pridržavao uslova prilikom dozvoljenog napuštanja prostorija u kojima stanuje i uopšte da li je bilo određenih problema

tokom dotadašnjeg izvršenja kazne. Kada je u pitanju nadležnost i postupak donošenja odluke o uslovnom otpustu u slučaju izvršenja kazne zatvora u tzv. "kućnim uslovima" isti ne bi trebalo da se razlikuju od odlučivanja u slučaju uslovnog otpuštanja sa "redovnog" izvršenja kazne zatvora.

U slučaju opozivanja uslovnog otpusta, osuđeni koji je kaznu zatvora izdržavao u zavodskoj ustanovi upućuje se ponovo u zavod, pa tako treba postupiti i u slučaju opoziva uslovnog otpusta sa izdržavanja kazne zatvora bez napuštanja prostorija u kojima osuđeni stanuje. Drugačije postupanje ne bi bilo opravdano, s obzirom da je predlog za izdržavanje kazne zatvora u "kućnim uslovima" razmatran i usvojen na osnovu činjenica koje su postojale u vreme podnošenja predloga, pa činjenica da je nakon uslovnog otpuštanja lice učinilo novo krivično delo, predstavlja novu okolnost o kojoj sud treba da vodi računa prilikom izricanja kazne u smislu odredbe člana 47 stav 4 KZ.

4. U praksi se pojavilo još par pitanja, koja možda naizgled nisu toliko sporna, ali koja svakako zaslužuju da se osvrnemo i na njih.

Reč je najpre o odlaganju izvršenja tzv "kućnog zatvora". Ovde treba uzeti u obzir odredbe ZIKS-a koji s jedne strane taksativno nabraja koje su to situacije kada se na molbu osuđenog može odložiti izvršenje kazne zatvora (član 48), a sa druge strane slične situacije predviđa kao mogućnost da lice koje je izvršava kaznu zatvora u "kućnim uslovima" može napustiti prostorije u kojima stanuje (član 174b). Zbog navedenog se javlja pitanje koje su to situacije zbog kojih bi se moglo eventualno dozvoliti odlaganje izvršenja "kućnog zatvora", s obzirom da je reč o kazni zatvora koja se izvršava u prostorijama u kojima osuđeni stanuje, kao i da se u slučaju medicinske pomoći, odlaska na posao, završetka radova, porođaja, smrtnog slučaja, završetka školovanja, polaganja ispita, obaveze staranja prema članovim uže porodice,... osuđenom može dozvoliti napuštanje kuće/stana. Dakle, dilema je da li treba i u ovakvim situacijama odlagati izvršenje kazne, kada osuđeni već ima mogućnost da, po potrebi, "izlazi na slobodu".

Zatim, vezano za prethodnu dilemu jeste i pitanje da li osuđeno lice, o čijem je predlogu da izdržava kaznu zatvora bez napuštanja prostorija u kojima stanuje, meritorno rešeno, može isti ponoviti i kako tada postupiti. Naš zakonodavac ni ovo pitanje još uvek nije izričito regulisao, pa se rešenje mora tražiti u analognom tumačenju propisa. Ako prihvatimo rešenje ZIKS, koji ne ograničava pravo osuđenog lica za podnošenje molbe za odlaganje izvršenja, u ovoj sitaciji bi možda trebalo isto postupiti - dakle, osuđenom licu treba dozvoliti da podnosi predlog da izrečenu kaznu zatvora izvršava bez napuštanja prostorija u kojima stanuje iako je o istom već jednom odlučeno.

5. Svakako najznačajnija dilema jeste pitanje ovlašćenja predsednika suda prilikom odlučivanja o podnetom predlogu. Pitanje je da li se pre donošenja odluke vodi računa samo o tehničkim mogućnostima izvršenja kazne, kao i o drugim okolnostima od značaja za njeno izvršenje, ili i o činjenicama koje su od uticaja na odmeravanje kazne, u smislu odredbe člana 45 KZ, kao opšteg propisa. V. f. predsednika apelacionih sudova su postigli dogovor da se pored

tehničkih mogućnosti za izvršenje kazne zatvora u prostorijama u kojima osuđeni stanuje, cene i okolnosti koje su od značaja za odmeravanje kazne: raniji život učinioca, njegove lične prilike, njegovo držanje posle učinjenog krivičnog dela, a naročito njegov odnos prema žrtvi gde će se posebno ceniti okolnost da li je osuđeni nakon izvršenja krivičnog dela otklonio štetne posledice, a posebno okolnosti koje su nastupile posle pravnosnažnosti presude, a koje se odnose na lične i porodične prilike učinioca, njegovo zdravstveno stanje, kao i zdravstveno stanje članova njegove porodice, da li se dobrovoljno javio na izdržavanje kazne ili je izbegavao izdržavanje kazne, zbog čega je propisana poternica.

S obzirom da se na ovakav način ponovo cene okolnosti koje su već cenjene kao olakšavajuće ili otežavajuće prilkom odmeravanja kazne, postavlja se pitanje da li je i u kojoj meri je predsednik suda ovlašćen da to čini?

ZAKLJUČAK

Mogućnost da se izrečena kazna zatvora u trajanju do jedne godine izvrši bez napuštanja prostorija u kojima osuđeni stanuje, ne predstavlja krivičnu sankciju, već alternativnu meru oblika izvršenja kazne zatvora do jedne godine. Bez obzira na navedeno, pretpostavka je da će ista doprineti realizaciji cilja zakonodovca i Strategije, koji se odnose na smanjenje prenaseljenih zavoda za izdržavanje kazne zatvora. U prilogu navedenog govori i ohrabrujući podatak Uprave, da je tokom 2011. godine realizovano 70 slučajeva izvršenja kazne zatvora u kućnim uslovima, sa elektronskim nadzorom, a da se trenutno na izdržavanju "kućnog zatvora", uz primenu elektronskog nadzora, nalazi 140 osoba.

Nadamo se da će se veoma brzo, prvenstveno kroz sudsku praksu, otkloniti navedene dileme, stvaranjem jedinstvenih kriterijuma na osnovu kojih će se odlučivati o podnetom predlogu za određivanje "kućnog zatvora" i na osnovu kojih će se isti određivati za približno iste činjenične i pravne situacije.

LITERATURA

1. Krivični zakonik ("Sl. glasnik RS", br. 85/05, 88/05, 107/05,72/09 i 111/09),
2. Pravilnik o načinu izvršenja kazne zatvora u prostorijama u kojima osuđeni stanuje ("Sl. glasnik RS", br. 64/10).
3. Strategija za smanjenje preopterećenosti smeštajnih kapaciteta u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija Republike Srbije u periodu od 2010. do 201S. godine ("Sl. glasnik RS" br. 53/10)
4. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija ("Sl. glasnik RS", br. 85/05, 72/09 i 31/11),

DILEMMAS CONCERNIG THE EXECUTION OF A PRISON SENTENCE, WITHOUT LEAVING THE ROOM WHERE THE CONVICTED PERSON LIVES

In order to respect the corresponding Directives of the European Council, concerning the overpopulation in prisons, the increase of prison population and custody of those awaiting for a trial, the Government of the Republic of Serbia has in 2010 reached the Strategy for the decrease of the overload of accommodation capacities in the institutions for the execution of criminal sentences in the Republic of Serbia, for the time period from year 2010 to year 2015. In that manner, The Criminal Act and The Act on Execution of Criminal Sentences have been amended by introducing the alternative form for the execution of criminal sentence up to one year of prison in the room where the convicted person lives, with or without the possibility of electronic monitoring.

The execution of a prison sentence up to one year, without leaving the room where the convicted person lives, can be determined by the court's judgement in the first or second instance, after the final judgement, as well as during the service of the prison sentence. Electronic monitoring and execution of "house arrest" without the electric monitoring is carried out by authorised Organization unit of the Administration for the Execution of Criminal Sentences.

Jurisdiction, procedure and the manner of execution of the "house arrest" are more closely prescribed by The Criminal Act, The Act on Execution of Criminal Sentences and The Book of Regulations governing the Manner of Execution of the Criminal Sentence in the room where the convicted person lives.

The possibilities for the application of this form of sentence service are not limited, since, so called, "bracelets" are being rented.

For this short period of application of the "house arrest", many dilemmas have been raised in the decision making process, for there are legal loopholes and the uniform court practice is not yet established concerning all issues.

We hope that it would not be long before the existing dilemmas will be solved, primarily through the court practice, by creating a uniform criteria based on which it will be decided on a filed application for the "house arrest" determination and according to which this form of sentence will be determined in approximately the same factual and legal situations.

KEY WORDS: act / Strategy / "house arrest" / Administration / "bracelet"

EKOLOŠKI KRIMINALITET - OD TEORIJSKOG SAGLEDAVANJA DO PRAKTIČKOG PRISTUPA PROBLEMU[1]

Dr Vladan Joldžić
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Autor ovim radom pokušava lapidarno da objasni na adekvatan način ekološki kriminalitet, njegovu srž, otuda i puteve: naučnog sagledavanja i praktičkog definisanja, potom i neophodnog preciznog zakonskog određenja. Jasno, ne samo unutar nacionalnih granica.

KLJUČNE REČI: Okolina / ekološka dobra / ljudska prava / ekološki kriminalitet

1. UVOD

Razvoj privreda, demografski bum i narasle potrebe za očuvanjem elemenata životne sredine inicirale su početkom sedamdesetih i tokom osamdesetih godina dvadesetog veka razvoj ekološke svesti, ali otuda i uviđanja da se pojavljuju novi oblici kriminaliteta, koji u svojoj ukupnosti pogađaju raznovrsne a bitne elemente *ekos*-a. Pojavilo se pitanje kako ih nazvati u njihovoj ukupnosti. Ovo je ubrzo i učinjeno. Uvedena je sintagma "ekološki kriminalitet", ali nije objašnjena. Ovo izaziva čuđenje, s obzirom da jesu obrađivani mnogi pojedinačni problemi sa njim vezani, ili čak naznačeni kao njegov sastavni deo. Tako, primera radi, još 1972. godine Izabela Doboš (Dobosz Isabela) u svom radu direktno i na više mesta koristi pojam ekološkog kriminaliteta, ne obrazlažući ga, posmatrajući ga aksiomatski[2]. Slično je postupila i Kilmakowa, ističući težinu problema preciznog praktičkog i normativnog definisanja pojma: životna sredina (ne i ekološkog dobra - prim V. J.), te otuda i ekološki neželjenog pa time i moguće kriminalnog, u smislu: inkriminisanog ponašanja. Autorka ukazuje na iz ovog razloga u svetu

[1] Rad je nastao kao rezultat na Projektu broj 47011 koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke.
[2] Dobosz Izabela: Protection of Man's Natural Environment in the Light of Penal Law, *Panstwo i prawo*, No. 7, Year 1972, p. 73 - 83.

usvojenu praksu jednostavnog nabrajanja onoga što se smatra ekološkim kriminalitetom. Praksu zasnovanu na već razvijenom pravnom tretmanu mnogih pojedinačnih ili manje složenih problema, poput zaštite voda, i sličnih[3]. Ovo je vreme buđenja zakonodavaca koji u početku donose tek mali broj ekološki orijentisanih krivičnih dela. Dela namenjenih zaštiti pojedinačno definisanih vrednosti. To, primera radi, čini zakonodavstvo SAD, koje, kada je reč o zaštiti ekoloških vrednosti, u tom periodu spada među najrazvijenija. Sjedinjene države su kazneno pravnu zaštitu, od ekoloških vrednosti, kao strateških, pružile prvo vazduhu, potom vodama. Pa je tako zakon namenjen zaštiti vazduha, a formiran još 1963. godine, potom značajno modifikovan 1970[4], upravo ovom novelacijom formirao i krivična dela zagađenja vazduha[5]. Kongres je potom 1972. godine doneo i Zakon o čistim vodama[6], pri čemu je učinio još veći pomak u inkriminisanju ekološki neželjenog postupanja, naročito kroz formulaciju "Section 309(c)(2)(A)," kojom normom su kao krivična dela kako fizičkih tako i pravnih lica inkriminisana različita postupanja koja se iskazuju kao kršenje normi ovog zakona[7]. Uistinu nekih oko dvadeset krivičnih dela[8]. I to iskazana kao dela počinjena:

1. iz namere,
2. propuštanjem izvršavanja ekološko-zaštitnih obaveza, kao i
3. iz nehata.

Ovo je značilo veliki pomak u izgradnji kazneno pravne zaštite ekoloških vrednosti, otvarajući put pre svega formiranju, ili u pojedinim državama značajnom noveliranju, zakona namenjenih konzervaciji prirodnih vrednosti, omogućavajući da se izvrši inkriminisanje, otuda i progon ataka na čitav niz vrednosti, poput šuma, zemljišta, retkih ili proređenih životinjskih ili ribljih vrsta, i tako redom[9].

Držeći se ove logike poslenici pravne nauke i struke u SAD ekološki kriminalitet ne definišu opšte teorijski, već jednostavno nabrajaju inkriminisana dela za koja odgovaraju: a.) fizička, odnosno b.) pravna i fizička lica. Pa ovo u svojim publikacijama zvanično čine i državni aparati republika što konstituišu SAD[10]. Ali ono što je propust kako zakonodavca SAD, tako i ljudi iz nauke i struke,

---

[3] Kilmakowa: "Problems concerning the Definition of Term Environment from the Practical and Legal Point of View," *Pravy obzor*, No. 6, Year 1972, p. 523 - 531.
[4] The Clean Air Act of 1963 (P.L. 88-206 77, Stat. 401), Amendments of 1970.
[5] Vidi bliže: Clean Air Act, 42 USC, Section 7413, Criminal Penalties.
[6] U originalu: Federal Water Pollution Control Act, Amendments of 1972 [Clean Water Act, Instrument Number: 92-500 (18/10/1972)].
[7] Konkretno, čitavog niza članova: 1311, 1312, 1316, 1317, 1318, 1321(b)(3), 1328, 1345 (njegovih stavova i tačaka: 311, 312, 316, 318, 311(b)(3), 318, 405), ali i niza drugih.
[8] Inače u prvoj varijanti zakonskog teksta za najteža od ovih dela kazna je iznosila maksimum 6 godina, danas čitavih 15, a za ona sa izuzetnim posledicama i ukoliko ih je počinio rukovodilac firme, može biti i svih 30 godina zatvora!
[9] O rečenom vidi šire: Rocky Piaggione, *State Statutory Provisions*, in Environmental Crimes, p.: 121-144 (New York State Bar Association 1995).
[10] Vidi primera radi: Environmental Crimes: A Handbook to State Environmental Crimes For Patrol Officers, Investigators and Regulatory Specialists, Publisher: Department of Environmental Protection, Division of Law Enforcement, Office of Public Education & Training, Year 2002, Florida State.

jeste činjenica da konstantno previđaju da u svojoj ukupnosti sva ova dela pogađaju uistinu osnovno pravo čoveka na zdravu životnu sredinu. Slično američkim postupaju i pravnici brojnih drugih država, čak i u aktuelnom vremenu[11].

Drugi propust sedamdesetih i osamdesetih godina dvadesetog veka je previđanje pojave organizovanog ekološkog kriminala, i to ne samo unutar država već i regiona, pa i na globalnom planu. Prva ukazivanja na ovu pojavu uistinu čine poslanici Green Peace organizacije, da bi zaista ozbiljna, istovremeno i oficijelna, razmatranja jednaka ovakvom nastupila mnogo godina kasnije. Ali su sada prisutna i unutar Ujedinjenih nacija[12].

Pretpostavljamo da je osnovni razlog uočenih grešaka upravo činjenica da su tek poslednje decenije dvadesetog veka vreme kada se budi svest o potrebi inkriminisanja ekoloških delikata, iz kog razloga većina država do ovog doba i nije posedovala jasno definisana ekološka krivična dela[13], ili ih je formulisala u veoma malom obimu, šturo, te locirajući ih unutar različitih poglavlja krivičnih zakona ili zakonika[14].

U ovom vremenu i naporima, bilo koju državu da posmatramo, susrećemo se sa iskazanim problemom definisanja ekološkog kriminaliteta kao neizbežnog preduslova pristupanju formiranja samih prednacrta i nacrta dokumenata na bazi kojih zakonodavna tela i stiču osnovu da formiraju inkriminacije ekoloških krivičnih dela, posmatrajući ih kao posebnu grupu delikata, otuda im i posvećujući posebna poglavlja. Najčešće ga rešavaju parcijalno, označavajući ga, bez teorijskog udubljivanja, jednostavno kao deo kriminaliteta uopšte.

2. PRISTUP DEFINISANJU EKOLOŠKOG KRIMINALITETA

Vreme s kraja dvadesetog i prvih godina dvadesetprvog veka, kada razmatramo problem definisanja ekološkog kriminaliteta, vreme je buđenja različitih pristupa.

Meri Kliford i Teri Edvards su tek primer većeg broja pravnika koji se drže isključivo biološkog okvira za određivanje pojma ekološkog kriminaliteta:

---

[11] Za potvrdu rečenog vidi bliže, primera radi: Comte, Francoise (2006). Environmental Crime and the Police in Europe: A Panorama and Possible Paths for Future Action. *European environmental law review*. 15 (7) p.p.190-231., i White, Rob (2009). *Introduction: Environmental Crime and Eco-global Criminology*. Unutar: Rob White (Ed.).(2009). Environmental Crime, UK, Willan Publishing, str. 1.

[12] Vidi bliže dokument UN: What does environmental crime have in common with organized crime? (Year 2009) Sa: http://www.unodc.org/unodc/en/frontpage/what-does-environmental-crime-have-in-common-with-organised-crime.html

[13] O rečenom vidi šire: Joldžić Vladan: Krivična, disciplinska i materijalna odgovornost za zagađivanje životne sredine, kaznena politika u oblasti zaštite životne sredine u svetu i kod nas; izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja; Beograd; 2007.g.; str. 27.-45.

[14] O rečenom vidi šire: Joldžić Vladan: Krivična, disciplinska i materijalna odgovornost za zagađivanje životne sredine, kaznena politika u oblasti zaštite životne sredine u svetu i kod nas; str. 45.- 87., I Joldžić Vladan i Jovašević Dragan: Ekološko kazneno pravo - ustavni osnovi, stvarnost i mogućnosti; izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja; Beograd; 2012.g. (Projekt 47011); str. 73.- 106.

"kao krivičnog dela počinjenog sa namerom da se nanese šteta ekološkoj ili biološkoj vrednosti[15]."

Sa druge strane nalaze se zagovornici strogo formalno-pravnog pristupa.

Otuda poslenici pravne nauke anglosaksonskog područja ekološki kriminalitet posmatraju strogo formalno, kao nedozvoljen, ili pak akt propusta koji povređuje zakon, te je iz tog razloga krivično delo podložno adekvatnim sankcijama, jer napada sigurnost ljudi, njihovo zdravlje i životnu sredinu istovremeno[16].

Šta više, prateći ovakav pristup, u svom službenom određenju Parlament Velike Britanije, njegov Komitet za životnu sredinu (12. Maja 2004.g.), usvaja definiciju po kojoj je ekološki kriminalitet skup delikata definisanih legislativnim aktom, a koji je u vezi sa životnom sredinom[17]. Dakle čisto formalni ali ne i sadržajni pristup.

Nasuprot ovako iskazanim pristupima mi zastupamo stav da govoreći o ekološkom kriminalitetu, težeći njegovom definisanju, pravo mora da prođe dve faze. Pre svega mora da odredi šta je željeno[18] u ponašanju društvenih subjekata. Tek na osnovu pravnog definisanja društveno poželjnog i dozvoljenog, može se ići na određenjene neželjenog, drugim rečima, njegovo inkriminisanje. Ali, očito je, pravo kao celovita nauka do sada nije pružilo u svetu opšte prihvaćenu definiciju ekoloških vrednosti. Nasuprot tome prve valjane pokušaje i rezultate njihovog formiranja iskazale su prirodne nauke, i na bazi ovih saznanja, sociologija. Otuda smo i sami prinuđeni, da bi odredili opšti pojam ekološkog kriminaliteta, u svom razmišljanju da pođemo od četiri osnova:

1. Pojma kriminaliteta uopšte. Ovo iz tog razloga što sam pojam kriminaliteta, po logici, obuhvata u sebi sve oblike koje kriminalitet kao društveno-pravna kategorija sadrži.

2. Određenja ekoloških vrednosti pruženih od strane prirodnih nauka.

3. Njihovog već formiranog sociološkog sagledavanja; i

4. U krivičnom pravu prihvaćenog *pojma i instituta opšteg zaštitnog objekta*.

Prema danas u nauci usvojenom shvatanju, kriminalitetom se smatra delovanje (činjenje ili nečinjenje) subjekata prava, pre svega fizičkih lica, koje je iz razloga svoje društvene neprihvatljivosti normama krivičnog zakonodavstva proglašeno protivpravnim, tačnije rečeno: inkriminisano.

---

[15] Mary Clifford & Terry D. Edwards: Environmental Crime, *Enforcement, Policy and Social Responsibility*, izdavač: Maryland: Aspen Publications; 1998.g. str. 26.

[16] Vidi bliže: Yingy Situ and David Emmons (2000) Environmental Crime: The Criminal Justice System's Role in Protecting the Environment, *Thousand Oaks*, Calif: Sage Publications, p. 3.

[17] Vidi bliže: Select Committee on Environmental Audit Sixth Report, sa www.parliament.uk. Environmental crime includes all offences either created by statute or developed under the common law that relate to the environment. The environment is, in simple terms, the surroundings in which we live.

[18] Kako to gotovo doslovce kaže V. N. Jakovljev u svom radu: "Izgradnja ekološkog prava;" " *Vestnik Moskovskogo universiteta*, br.5/1987., str. 42.-45.

Citirana neprihvatljivost proizilazi iz jednostavne činjenice da je ovo delovanje upereno protiv i pogađa, ugrožava ili povređuje vrednosti koje su društveno i pravno priznate i verifikovane. Dakle, ne samo legitimne već i legalne.

Kako je očito da opšte-teorijska definicija kriminaliteta neizbežno upućuje na njegovo sagledavanje i kroz prizmu pozitivnog zakonodavstva konkretnog društva-države, jasno je da legalno određenje kriminaliteta vodi njegovom razlikovanju pri formiranju teorijsko-praktičkog pojma ekološkog, kao gradivnog dela sveukupnog kriminaliteta.

Pri legalnom određivanju ekoloških vrednosti svaki zakonodavac polazi od njihovog prethodno datog određenja od strane društvenih i prirodnih nauka. Određenja prema kome ekološkim vrednostima možemo smatrati: sve one elemente ukupnog *ekos*-a, kao i njihove međuodnose i procese, a koji su od uticaja na i omogućavaju i samo postojanje ekoloških procesa kao trajnog i obnovljivog sleda događaja, te time omogućavaju život kakav poznajemo[19]. Polazeći od ovako definisanih ekoloških vrednosti sad možemo dati i svoje viđenje moguće opšte definicije ekološkog kriminaliteta, upravo krećući od u nauci prihvaćenog stanovišta šta je to opšti zaštitni objekt krivičnog prava.

"Zaštitni objekt shvaćen u najopštijem smislu, kao nekakav *ratio legis*, pretstavlja nešto čime se zakonodavac (iako ne uvek) rukovodio prilikom formulisanja inkriminacija[20]." U osnovi svake krivično-pravne norme nalaze se vrednosni sudovi o dobrima neophodnim za zajednički život ljudi u društvu[21]. U savremenoj pravnoj nauci najčešće je shvatanje po kome opšti zaštitni objekt krivičnog prava, upravo polazeći od ovih vrednosnih sudova, obuhvata "one društvene odnose, interese i dobra, koja su od posebnog značaja za ljude i društvo[22]." Ta, vrhovna dobra, u hijerarhiji vrednosti svakako jesu osnovna prava čoveka. Osnovna ljudska prava treba posmatrati kao istorijski determinisana[23]. Jasno, "zbog činjenice da su osnovna prava čoveka društveno uslovljena, bilo bi nedovoljno samo njih štiti. Bez zaštite onih društvenih instituta koji omogućavaju njihovo konstituisanje i realizovanje ta zaštita ne bi mnogo značila. Stoga sadržina opšteg zaštitnog objekta treba da obuhvati i ona društvena dobra koja su u funkciji omogućavanja osnovnih prava čoveka[24]."

Opšti zaštitni objekt krivičnog prava mora da se posmatra konkretno, prema određenom društvu-državi, jer je samo tako moguće odrediti istorijski priznate, u društvu, u njegovoj svesti razvijene vrednosti kojima

---

[19]Kako je to još krajem sedamdestih godina istakao akademik Mihajlo Marković u svom radu: "Pogled u svetu na odnos čoveka i životne sredine." O ovome vidi bliže knjigu: "Čovek, društvo, prirodna sredina," str. 29.-41.; SANU, Beograd 1981.g.

[20] Stojanović Z.: Granice, mogućnosti i legitimnost krivično-pravne zaštite; str. 55. Beograd 1987.

[21] Vidi bliže: Jescheck H.: Lerbuch des Straftrechts; p. 206.; Berlin 1982.

[22] Ljubo Bavcon - Alenka Šelih: Kazansko pravo - Splošni del; str. 158.; Ljubljana 1978.

[23] Kako to ističe bračni par Schweidinger u svom tekstu: Defends of Order or Guardians of Human Rights; *Isues in criminology*; Vol. 5. 1970.; str. 148-149.

[24] Stojanović Z.: Granice, mogućnosti i legitimnost krivično-pravne zaštite; str. 77.; Beograd 1987.

se pruža zaštita. Te vrednosti dobijaju status opštih čovekovih prava. Među opštim pravima čoveka, u našem društvu, ne samo u njemu, naravno, nalazi se i pravo na zdrav život i životnu sredinu[25]. Otuda možemo smatrati ekološkim kriminalitetom u najužem smislu reči, ona krivična dela kojima je primarna crta da ugrožavaju ili povređuju osnovne ekološke vrednosti, koje su u direktnoj vezi sa opštim zaštitnim objektom krivičnog prava, a to je pravo čoveka na zdravu životnu sredinu, kao njegov konstitutivni element, i u širem smislu i ona krivična dela koja, mada su prvenstveno namenjena zaštiti kojih drugih dobara, u konkretnim situacijama su se iskazala kao dvostrana, odnosno, dela sa dvostrukom prirodom, jer su ili ugrozila ili povredila kakvo ekološko dobro: vodu, vazduh, zemljište, biljni ili životinjski svet, na širem području ili u većoj meri.

Ako prihvatimo citiranu definiciju neće biti teško da se delikti koji prevashodno napadaju jedno od osnovnih prava čoveka, ono na zdravu životnu i radnu sredinu, otuda i sve ekološke vrednosti[26] lociraju unutar jednog poglavlja[27], koju su logiku sledili pri noveliranju Krivičnog zakonika Savezne Republike Nemačke[28] ali i donošenju Krivičnog zakonika Ruske Federacije[29]. Štaviše, Italija 2001. godine donosi "Zakon o kaznenoj odgovornosti pravnih lica" nalazeći za to osnove u članovima 76. i 87. "Ustava Republike Italije" (noveliranom). Parlament je doneo a Predsednik Republike Italije Dekretom br. 231 iz 2001. godine potvrdio je ovaj zakon (Dekret br 231 - Kaznena odgovornost pravnih lica, kompanija i udruženja uključujući i one koja čak i ne poseduju zakoniti status[30]). Ovo je, bez daljeg, ključni pomak sa polja teorijskih (bilo socioloških, bilo formalno-pravnih) gledanja ka praktičnom. Ipak, brojne visoko razvijene države Evrope nisu još nekoliko godina nisu sledile ovu sve neophodniju logiku. Otuda, upravo da bi ovaj proces kazneno pravne borbe protiv ekološkog kriminaliteta ujednačili i učinili efikasnijim članice Evropske Unije, na predlog Danske, 2003. godine donose "Okvirnu

---

[25] Vidi bliže: Joldžić Vladan: Ekološka politika. Od ideje do izgradnje međunarodnog ekološkog prava; Poglavlje 10 - Od izgradnje nacionalnih ekoloških politika do rekonstrukcija ustava, kao najvišeg čina prerastanja politike u pravo; str. 75.-79. i Deo IV, pod 2.1. Pravo čoveka na zdravu životnu sredinu; str. 211.-231., te Deo IV, pod 2.2. Radna sredina i zdravlje ljudi. Izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja; Beograd; 2008.g.

[26] O grupisanju ekoloških vrednost vidi bliže: Joldžić Vladan: Ekološko pravo – Opšti i Poseban Deo. Primer Srbije – države u tranziciji, O logici konkretizacije i formiranja sistematike Posebnog dela ekološkog prava; izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja; Beograd; 2008.g., str. 145.-153.

[27] Kako je to učinio i sam autor. Vidi bliže: Joldžić Vladan: Krivično-pravna zaštita životne sredine – o potrebnim novinama u krivično-pravnoj zaštiti ekoloških vrednosti pravo i životna sredina; V glava knjige Pravo i životna sredina (urednik: Kavran Dragoljub); Beograd; izdavač: Udruženje pravnika Jugoslavije, Jugoslovensko udruženje za javnu upravu, Savezno ministarstvo za razvoj, nauku i životnu sredinu i Vlada Republike Crne Gore; str.: 377.-399., kao i Nacrt Krivičnog zakonika Savezne Republike Jugoslavije – "Glava XXIX: Krivična dela protiv životne sredine;" str.: 141.- 147. (jun 1998.).

[28] Vidi bliže njegov najnoviji tekst: Strafgesetzbuch Der Bundesrepublik Deutschland (StGB) in der Fassung der Bekanntmachung vom 13. November 1998 (BGBl. I S. 3322), das zuletzt durch Artikel 4 des Gesetzes vom 23. Juni 2011 (BGBl. I S. 1266).

[29] Уголовный кодекс Российской Федерации. Принят Государственной Думой 24 мая 1996 года. Одобрен Советом Федерации 5 июня 1996 года.

[30] Službeni prevod Parlamenta Italije: Executive decree no. 231 of 8 June 2001 (Digs 231/2001) "Discipline of the administrative liability of legal persons, of companies and of associations even without a legal status, pursuant to Article 11 of Law no. 300 of 29 September 2000," Gazzetta Ufficiale, No. 140, 19 06 2000.

odluku o zaštiti životne sredine kroz krivično zakonodavstvo[31]," akt koji uspostavlja mogućnost krivične kao i drugih oblika kaznene odgovornosti za ekološke delikte. Kako se ovaj akt pokazao nedovoljan Evropska Unija 2008. godine donosi "Direktivu 2008/99," kojom uspostavljaja obavezu članicama da unutar svojih krivičnih zakonodavstava inkriminišu ekološka krivična dela, kao dela fizičkih ali i pravnih lica, pri tom pružajući precizne teorijsko-praktičke okvire budućim inkriminacijama[32]. Od ovog momenta otpočeo je novi, praktičniji i efikasniji period u posmatranju i tretmanu ekološkog kriminaliteta. Time se uistinu dostižu, a pojedinim elementima i prevazilaze rešenja na koja smo ukazali obrazlažući razvoj ekološkog zakonodavstva i takozvanog sporednog krivičnog zakonodavstva u SAD. Ipak, sa izvesne, mada male distance, osnovno je pitanje šta se iz navedenog[33] može zaključiti?

3. ZAKLJUČAK

Države sve više uviđaju neophodnost što sadržajnijeg shvatanja a time i formalnog, zatim praktičnog tretmana ekološkog kriminaliteta. Iako se većina njih vodi strogo formalnim osnovima određenja, što jeste valjan ali ne i potpun pristup, praksa nam je pokazala da je i pitanje valjanog pravnog odrešenja počinilaca ovih delikata bitna. Jednostavno rečeno, ova dela čine:

a) fizička lica,

b) fizička lica kao tzv. nosioci kriminala belog okovratnika,

v) sama pravna lica, ali prijavljujući jedan a čineći jedan ili više drugih a neželjenih i inkriminisanih činjenja, kao i

g) "pravna lica", ali neformalno formirana, sa ciljem da im se sakriju tragovi unutar države ili država, kako je to zakonodavac Italije lepo i precizno video i definisao kroz Executive decree no. 231 of 8 June 2001 (Digs 231/2001).

Da vidimo šta je eventualno hitan zadatak na domaćem terenu. Jasno, to je novelacija "Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela[34]." Upravo u duhu napred navedenog Dekreta Predsednika Italije (Digs 231/2001). Razume se, i svih onih primedbi koje smo izložili u svom radu "Krivična dela zaštite životne sredine i odgovornost pravnih lica" 2011.g.

Trebalo bi posvetiti adekvatnu pažnju i maksimalno usmeriti energiju na saradnju sa Interpolom, odnosno njegovim *Environmental Crime Committee.*

---

[31] COUNCIL FRAMEWORK DECISION 2003/80/JHA,of 27 January 2003, on the protection of the environment through criminal law,Official Journal of the European Union, L 29/2003.

[32] Vidi bliže: DIRECTIVE 2008/99/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCILof 19 November 2008 on the protection of the environment through criminal law, Official Journal of the European Union. L 328, 19 November 2008.

[33] Autor naglašava da se, ograničenjem obima rada, izlaže tek deo onoga što su rezultati višegodišnjeg istraživanja, od kojih je deo i poznat javnosti kroz već publikovane knjige.

[34] Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela; *Službeni glasnik Republike Srbije*; br 97/2008.g.

4. LITERATURA

1. Bavcon, Lj., Šelih, A. (1978) *Kazansko pravo*, Ljubljana: Splošni del.
2. Clean Air Act, 42 USC, Section 7413, Criminal Penalties.
3. Clifford, M. & Edwards, T. D. (2008) Environmental Crime, Enforcement, Policy and Social on the protection of the environment through criminal law, *Official Journal of the European Union*. L 328, 19 November.
4. Comte, F. (2006) Environmental Crime and the Police in Europe: A Panorama and Possible Paths for Future Action. *European environmental law review*. 15 (7) p.p.190-231.
5. COUNCIL FRAMEWORK DECISION 2003/80/JHA,of 27 January 2003, on the protection of the environment through criminal law, *Official Journal of the European Union*, L 29/2003.
6. Directive 2008/99/ec of the european parliament and of the councilof 19 November 2008
7. Dobosz, I. (1972) Protection of Man's Natural Environment in the Light of Penal Law, *Panstwo i prawo*, No. 7, p. 73 - 83.
8. Environmental Crimes: A Handbook to State Environmental Crimes For Patrol Officers, Investigators and Regulatory Specialists, Publisher: Department of Environmental Protection, Division of Law Enforcement, *Office of Public Education & Training*, Year 2002, Florida State.
9. Executive decree no. 231 of 8 June 2001 (Digs 231/2001) "Discipline of the administrative liability of legal persons, of companies and of associations even without a legal status, pursuant to Article 11 of Law no. 300 of 29 September 2000," Gazzetta Ufficiale, No. 140, 19 06 2000.
10. Federal Water Pollution Control Act, Amendments of 1972 [Clean Water Act, Instrument Number: 92-500 (18/10/1972)].
11. Jakovljev, V. N. (1987) Izgradnja ekološkog prava. *Vestnik Moskovskogo universiteta*, br. 5. pp 57-89.
12. Jescheck, H. (1982) *Lerbuch des Straftrechts*; Berlin, p. 206.
13. Joldžić V. (2007) *Krivična, disciplinska i materijalna odgovornost za zagađivanje životne sredine, kaznena politika u oblasti zaštite životne sredine u svetu i kod nas*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
14. Joldžić V. (2008) *Ekološka politika. Od ideje do izgradnje međunarodnog ekološkog prava*; Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
15. Joldžić V. (2008) *Ekološko pravo – opšti i poseban deo*. *Primer Srbije – države u tranziciji*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
16. Joldžić V. (2008) Krivično-pravna zaštita životne sredine – o potrebnim novinama u krivično-pravnoj zaštiti ekoloških vrednosti pravo i životna sredina; U: *Pravo i životna sredina* (urednik: Kavran Dragoljub); Beograd: Udruženje pravnika Jugoslavije, Jugoslovensko udruženje za javnu upravu, Savezno ministarstvo za razvoj, nauku i životnu sredinu i Vlada Republike Crne Gore.
17. Joldžić V. i Jovašević D. (2012) *Ekološko kazneno pravo - ustavni osnovi, stvarnost i mogućnosti*; Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

18. Kilmakowa, V. (1972) "Problems concerning the Definition of Term Environment from the Practical and Legal Point of View," *Pravy obzor,* No. 6, pp 273-286.
19. Marković M. (1981) *Čovek, društvo, prirodna sredina*, Beograd: SANU.
20. *Nacrt Krivičnog zakonika Savezne Republike Jugoslavije* – "Glava XXIX: Krivična dela protiv životne sredine;" str.: 141.- 147. (jun 1998.).
21. Piaggione, R. State Statutory Provisions, in Environmental Crimes, *Select Committee on Environmental Audit Sixth Report.*
22. Schweidinger, S. (1970): Defends of Order or Guardians of Human Rights; *Isues in criminology*; Vol. 5.
23. Situ, Y. and Emmons, D. (2000) *Environmental Crime: The Criminal Justice System's Role in Protecting the Environment*, Thousand Oaks: Sage Publications
24. Stojanović Z. (1987) *Granice, mogućnosti i legitimnost krivično pravne zaštite*; Beograd.
25. Strafgesetzbuch Der Bundesrepublik Deutschland (StGB) in der *Fassung der Bekanntmachung vom* 13. November 1998 (BGBl. I S. 3322), das zuletzt durch Artikel 4 des Gesetzes vom 23. Juni 2011 (BGBl. I S. 1266).
26. The Clean Air Act of 1963 (P.L. 88-206 77, Stat. 401), Amendments of 1970.
27. What does environmental crime have in common with organized crime? (Year 2009) : http://www.unodc.org/unodc/en/frontpage/what-does-environmental-crime-have-in-common-with-organised-crime.html
28. White, R. (2009) Introduction: Environmental Crime and Eco-global Criminology. U: Rob White (Ed.). *Environmental Crime*, UK: Willan, via link www.parliament.uk
29. *Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela*; Službeni glasnik Republike Srbije; br 97/2008.g.
30. *Уголовный кодекс Российской Федерации*. Принят Государственной Думой 24 мая 1996 года.

ENVIRONMENTAL CRIME - FROM THEORETICAL PERCEIVING TO PRACTICAL PROBLEM APPROACH

Author with this text try, in short, to express at an adequate way, environmental crime, his essence, thus the way of scientific and practical defining, after that necessary and legislatively clear treatment. But not only inside national borders.

KEY WORDS: Environment / environmental goods / human rights / criminal treatment

OBRAZOVANJE IZA REŠETAKA[1]

Dr Branislava Knežić
Dr Maja Savić
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Dešavanja u našem društvu u proteklih dvadesetak godina otežala su već postojeću lošu situaciju u zatvorima, pri čemu je obrazovanje odraslih u zatvoru nedovoljno zastupljeno, a njegova uloga potcenjena.

S obzirom na potencijal koji obrazovanje i edukativni programi u zatvoru mogu imati u procesu resocijalizacije, a na objektivno malo učešće osuđenika u postojećim obrazovnim aktivnostima u kazneno popravnim ustanovama u Srbiji, urađeno je istraživanje koje je imalo za cilj da ispita odnos osuđenika prema učestvovanju u obrazovanju u zatvoru. U radu su prikazani rezultati istraživanja koje je sprovedno putem upitnika na 260 osuđenika iz dva KPZ (Požarevac i Sremska Mitrovica), a odnose se na to u kojoj meri osuđenici žele da učestvuju u obrazovnim programima u zatvoru, koje motive navode za učešće i koje razloge za neučešće, koji ih obrazovni sadržaji interesuju i šta bi po njihovom mišljenju trebalo menjati u tretmanu.

KLJUČNE REČI: obrazovanje / zatvorenici / resocijalizacija / zatvorska sredina

Od sedamdesetih godina prošlog veka u većini zapadnih zemalja i kod nas na udaru kritike našao se koncept resocijalizacije, jer se smatra da nije doveo do smanjenja ukupnog kriminaliteta i recidivizma. Izostanak dobro organizovanih programa resocijalizacije neizbežno jača represivnu ulogu zatvorske kazne. Međutim, pokazalo se da ni najstrožije kazne kroz istoriju nisu imale uspeha u smanjenju kriminala. Umesto osporavanja i odustajanja od koncepta "popravljanja" osuđenika umesnije je zapitati se kako se može negirati i dovoditi u pitanje uticaj i značaj nečeg što se ne sprovodi ili se sprovodi na neadekvatan i nenaučno osmišljen način, ili je potpuno zapostavljeno. Ono

[1] Rad je nastao kao rezultat na Projektu broj 47011 koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke.

čega nema, u ovom slučaju obrazovanja organizovanog na potrebama osuđenika i društva, ne može ni dati rezultate. Isto tako, skoro da nema čoveka, pa i kad je u zatvoru, koji namerno ili stihijski, nije uključen u neku vrstu obrazovanja. Ne izgleda ništa prirodnije od toga da pojedinac svakodnevno nešto nauči jer ako ništa drugo on komunicira s drugim čovekom. O spontanom, iskustvenom i obrazovanju unutar osuđeničkog kolektiva, u ovom tekstu nije reč, iako izgleda da jedino ono stalno funkcioniše i daje rezultate. Klima koja vlada iza rešetaka (prenaseljenost, neadekvatna kategorizacija i klasifikacija, manjkavost u obrazovnom procesu, nedovoljna uposlenost) pogoduje formiranju najraznovrsnijih neformalnih grupa koje neretko za mnoge osuđenike postaju "škola života" i "učionica" za sticanje i usavršavanje kriminalnog iskustva i zanata.

Bez obzira koliko je zatvorska sredina jedan veštački ambijent opasan zidovima i raznovrsnim ograničenjima proizvešće manje štetne posledice po osuđenike ako vreme provedeno u zatvoru bude smislenije od prebrojavanja, cinkarenja, obavljanja raznih besciljnih zadataka, ispraznog slobodnog vremena i sl. Jedna od aktivnosti koje bi trebalo raznovrsnije, sadržajnije i ozbiljnije organizovati u zatvoru je obrazovanje (opšte i stručno, formalno i neformalno).

Generalni trend u svetu je da se zatvorska populacija uvećava. U Evropskoj Uniji je u periodu 1995 - 2005 broj osuđenika porastao za 28% (Schuller, 2010), a u Srbiji u periodu 2005 – 2010 za 30% (Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2010). Ovakvo povećanje zatvorske populacije stavlja države i društva pred ozbiljne izazove, sa jedne strane finansijske jer predstavlja dodatno opterećenje državnog budžeta, a s druge strane društvene jer raste broj ljudi koje je potrebno na neki način resocijalizovati i integrisati na funkcionalan način u društvo. Resocijalizacija nije nimalo jednostavan zadatak jer pored toga što su bivši osuđenici stigmatizovani, većina njih se po izlasku iz zatvora suočava sa sličnim socio-ekonomskim okolnostima koje su značajno doprinele i da se nađu u zatvoru. Većina lica koje dospe u zatvor ima osnovnu ili nepotpunu srednju školu, neki od njih imaju teškoće sa čitanjem i pisanjem, a većina ih nema stalan posao. Odsustvo znanja i veština potrebnih za zapošljavanje čini ih nespremnim da se po izlasku iz zatvora uključe na i onako pretrpano tržište rada, pa dosta njih bira jednostavniji put i vraća se aktivnostima koje su ih i dovele do zatvora. Jedan od faktora koji se pokazao kao uspešan u smanjenju povratništva u zatvore je edukacija osuđenika.

U SAD i nekim od zemalja EU gde postoji višedecenijska praksa sprovođenja edukativnih programa u zatvorima, rađena su istraživanja koja su pratila efekte zatvorskog obrazovanja na smanjenje recidivizma i uspešniju resocijalizaciju osuđenih lica. Istraživanja su pokazala da su zatvorenici koji pohađaju edukativne programe manje skloni da se vrate u zatvor, tj. da obrazovanje u zatvoru može da utiče na smanjenje recidivizma (Harer, 1994, 1995; Cecil et al., 2000; Hull, Forrester, Brown, Jobe & McCullen, 2000; Steurer & Smith, 2003; Vacca, 2004; MacKenzie, 2006), ali pokazano je da se

smanjuje i nivo nasilničkog ponašanja (Vacca, 2004) kao i broj disciplinskih problema osoba koje učestvuju u zatvorskim edukativnim programima (Kling, 2006). Bozos i Hausman (Bozos & Hausman, 2004) navode da za zatvorenike koji su prošli neki vid edukacije u zatvoru, postoji 10 do 20% manja verovatnoća da će se ponovo vratiti u zatvor u odnosu na one koji nisu učestvovali u edukaciji, dok se u studiji Steurera i Smita (Steurer & Smith, 2003) navodi da je recidivizam kod osuđenika koji su učestvovali u edukativnim programima za 29% manji nego kod onih koji nisu.

Društva daleko bogatija od našeg imaju problem sa finansiranjem edukativnih programa u zatvorima. Upravo je smanjenje finansiranja ovakvih programa u Americi, navelo istraživače da intenzivnije prate efekte ranije postojećih obrazovnih programa na recidivizam i uspešnost resocijalizacije, kako bi uverili finansijere da je investicija u obrazovanje dugoročno manji trošak za državu. Smanjenje recidivizma pre svega znači smanjenje kriminala, viktimizacije, ali i smanjenje troškova hapšenja, suđenja i zatvorskog života za povratnike.

U zatvorima obično postoje dve vrste edukativnih programa: za elementarnu pismenost i obuka za neko zanimanje. Pored toga što ovakvi programi omogućavaju sticanje konkretnih znanja i veština koje osposobljavaju ljude za zapošljavanje po izlasku iz zatvora, smatra se da im oni omogućavaju i sticanje nekih novih socijalnih veština i usvajanje prosocijalnih normi važnih za reintegraciju u društvo. Ripli (Ripley, 1993) navodi da recidivizam opada upravo kada su edukativni programi kreirani tako da razvijaju socijalne veštine, podstiču umetničko izražavanje i usvajanje tehnika i strategija za regulisanje vlastitih emocija. Ovaj autor takođe ističe važnost moralnog obrazovanja i razvijanja kritičkog mišljenja i rešavanja problema u edukativnim programima. Učestvujući u ovakvim programima zatvorenici na produktivan način koriste vreme provedeno u zatvoru, a usvajanje novih veština doprinosi njihovom osećanju samopoštovanja i postignuća.

Neki autori (Stolley, 2007, prema Francis, 2010) navode da i programi koji nisu edukativne prirode ali koji osuđenicima pomažu da se na neki smislen način povežu sa zajednicom van zatvora, mogu uticati da osuđenici po izlasku iz zatvora lakše prebrode tranzicioni period, a takođe i na smanjenje recidivizma. Kao primere navode program u kome su zatvorenici koji imaju malu decu snimali sebe dok su čitali dečije knjige, ili program u kome su osuđenici učestvovali u obuci pasa koji pomažu invalidima.

OBRAZOVANJE U ZATVORIMA U SRBIJI

Prednosti programa obrazovanja u zatvorima čine se nesporne imajući u vidu dobrobit svakog od pojedinaca uključenog u njega kao i dugoročnu korist za celo društvo koje će imati produktivnog člana zajednice. Obrazovanje, obuka, kvalifikacija, prekvalifikacija i rad imaju, bar zakonski, bitnu ulogu u tretmanu

izvršenja krivičnih sankcija. Međutim u realizaciji obrazovnih programa zatvorske uprave i osoblje suočavaju se sa brojnim problemima jer su prostorni, kadrovski i materijalni uslovi u zatvorima nezadovoljavajući. Zatvori su popunjeni daleko preko svojih kapaciteta, nedostaju materijalna sredstava za modernizaciju i pokretanje proizvodnje, za nabavku opreme i materijala, nedovoljno je sredstava za angažovanje nastavnika, nedostaju pojedini profili stručnjaka za obuku, ugašeno je obrazovanje koje je postojalo do pre dvadesetak godina, jak je uticaj neformalnih grupa u zatvoru, nedovoljna je motivisanost osuđenika, ali i osoblja za adekvatniju obuku, obrazovanje i organizovanje raznovrsnih tečajeva, predavanja, razgovora, tribina i sl. Prisutno je i potcenjivanje uticaja određenih oblika i vrsta tretmana, a ponekad i stav da samo represija može "slomiti" počinioce krivičnih dela. Krajem dvadesetog veka i u našim KPZ-a opštim i stručnim obrazovanjem bilo je obuhvaćeno oko trećine osuđenika u muškim zatvorima, a gotovo polovina ispitanih je izjavila da bi rado učestvovala u različitim kursevima, tečajevima i predavanjima. Žene ni u tom periodu, zbog malog broja, nisu bile obuhvaćene obrazovanjem iako ih je skoro 40% bilo nepismeno (Knežić, 2001).

Prema postojećim podacima (Izveštaj UIKS za 2009.[2]) među osuđenim licima 2,8% je potpuno nepismenih, 15,2% sa nezavršenom osnovnom školom (veliko pitanje koliko je i među njima nepismenih), a 26,5% ih ima samo završenu osnovnu školu što bi se u savremenom svetu moglo svrstati u funkcionalno nepismene. Prema starosnoj strukturi osuđenih lica primljenih u 2009. godini najviše je u kategoriji od 27 do 40 godina (43,7%) zatim od 21 do 27 (24,8%). Ovaj veliki procent mlađih osuđenika (skoro 70% je mlađe od 40 godina) dovoljno ukazuje na mogućnosti i potrebe za obrazovanjem odraslih u zatvorima. Rad vaspitača, kada ima i preko100 zatvorenika na jednog vaspitača, ne može ispuniti funkciju kojom je imenovan. Nema obrazovanog i osposobljenog osoblja za bilo koju drugu vrstu tretmana, pri čemu i samo osoblje ukazuje na potrebu za tretmanom posebnih kategorija zatvorenika (narkomana, seksualnih prestupnika) koje su u porastu. Male su mogućnosti za obuku, a osuđenici koji nemaju nikakvo zanimanje nemaju ni mogućnosti obuke za konkretna zanimanja kao ni za dokvalifikacije i prekvalifikacije. Dakle, iako postoji potreba za obrazovanjem nema spremnosti da se pokrene obrazovanje i osposobljavanje. Nepostojanjem organizovanog obrazovanja uskraćuje se jedan od bitnih faktora osposobljavanja osuđenika za život po isteku kazne. Umesto da se obrazovanjem i obukom osposobe, kvalifikuju, prekvalifikuju ili dokvalifikuju za neki posao i time osnaže za samostalan život, zatvor, bojimo se, produbljuje uslove da po izlasku na slobodu nastave sa onim zbog čega su i dospeli u zatvor. Obrazovanje bi trebalo da se zasniva na objektivnim potrebama i mogućnostima osuđenih lica kako bi imalo efekta jer prisilno obrazovanje, kao ni bilo koja druga prinuda ne može biti uspešno. Znano je da svaka vrsta obrazovanja, obuke i osposobljavanja za profesiju počinje od ispitivanja potreba i mogućnosti

[2] U Izveštaju za 2010. nema podataka o stepenu školske spreme osuđenika.

(finansijske, organizacione, kadrovske) da se te potrebe zadovolje. Zbog čega onda ne pružiti priliku i osuđenicima da izraze svoje potrebe i interesovanja i saglase se sa tretmanom koji bi im, sigurni smo, na taj način efikasnije pomogao da promene neke svoje, bar radne, navike i stavove. Tretman bi trebalo bazirati na ispitanim potrebama, obrazovanju pre zatvora, psiho-fizičkim sposobnostima kao i na poznavanju potreba za zanimanjima u zatvoru i mogućnostima zaposlenja na slobodi (Knežić, 2011).

Učešće osuđenika u edukativnim programima u KPZ u Srbiji se u poslednjih dvadesetak godina kreće od 1-3%. U KPZ Sremska Mitrovica postoji mogućnost osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja, ali osuđenici u veoma malom broju koriste ove mogućnosti. Prema podacima Helsinškog odbora za ljudska prava (2010) preko 200 osuđenika (od ukupno 1764) ima potrebu za osnovnoškolskim obrazovanjem, ali je samo 10% njih uključeno u ovaj vid školovanja. Situacija sa srednjoškolskim obrazovanjem je još lošija, 514 osuđenika je bez srednje škole, a samo 15 njih pohađa srednju tehničku školu. Obrazovna struktura osuđenika gde je potpuno nepismenih 2,8%, bez potpune osnovne škole 15,2%, s osnovnom školom 26,5% i nedovršenom srednjom školom 6,6% ukazuje na potrebu za funkcionalnim osnovnim obrazovanjem odraslih i dokvalifikacijama i prekvalifikacijama. I ne samo obrazovna nego i starosna struktura osuđenika, gde 68,5% osuđenika je starosti između 21 i 40 godina, upućuje na neophodnost takvih oblika obrazovanja.

Kakvo je obrazovanje potrebno tj. koji oblici, sa kojim sadržajima i sa kojim ciljem i efektima? Podaci o obrazovnoj strukturi osuđenika kojima raspolažemo dovoljno govore da se suočavamo sa problemom nepismenosti, elementarnim osnovnim obrazovanjem odraslih i visokim procentom nekvalifikovanih. Prema tome, obrazovanje u zatvorima bi trebalo usmeriti na elementarno opšte obrazovanje, sticanje osnovnih životnih veština i početnog stepena stručne osposobljenosti neophodne za uspešno uključivanje u rad. Taj nivo obrazovanja, tzv. funkcionalno osnovno obrazovanje odraslih ne bi trebalo da se obavlja po nastavnim planovima i programima redovne osnovne škole kao do sada (razlika je bila samo u trajanju jer odrasli u toku jedne školske godine završavaju dva razreda). Novi oblici rada, metode i programi zahtevali bi nove udžbenike, andragoško-didaktički osposobljene nastavnike i instruktore.

ISTRAŽIVANJE

Istraživanje koje smo izveli imalo je za cilj da utvrdi da li kod osuđenika postoji motivacija za nastavak neke vrste obrazovanja i ukoliko postoji, koja vrsta obrazovnih sadržaja je u pitanju. Zanimalo nas je koji su razlozi zbog kojih osuđenici ne žele da učestvuju u edukativnim aktivnostima. Takođe nas je zanimalo mišljenje osuđenika o tome šta bi trebalo menjati u tretmanu, tj. koje aktivnosti bi trebalo uvesti.

Istraživanje je rađeno na uzorku od 260 osuđenika iz dve kazneno popravne ustanove, Zabela (50 osuđenika) i Sremska Mitrovica (210 osuđenika). Uzorak je bio prigodan, tj. osuđenici su se dobrovoljno prijavili za učešće u istraživanju, a jedini uslov bio je da su pismeni.

Osuđenici su popunjavali kratak upitnik sa zatvorenim i poluotvorenim pitanjima. Jedan deo upitnika odnosio se na: starost osuđenika, obrazovanje, broj ranijih osuda. Pitanja u drugom delu upitnika odnosila su se na to da li bi osuđenik želeo da nastavi školovanje dok je na izdržavanju kazne, koju vrstu sadržaja bi voleo da uči, njegovo mišljenje da li obrazovanje utiče na promenu ponašanja i mišljenja, da li je osuđenik uposlen u KPZ-u, šta bi po njegovom mišljenju trebalo menjati u tretmanu osuđenika.

Uzorak je obuhvatio osuđenike uzrasnog raspona od 22 do 73 godine. Najviše osuđenika ima u kategoriji mlađeg srednjeg doba, između 25 i 40 godina - 66%, dok ih je najmanje u kategoriji preko 55 godina – 9% (Tabela 1, Slika 1).

Tabela 1.

Starost osuđenika	N	%
do 25	26	10
25 do 40	172	66,2
40 do 55	39	15
preko 55	23	8,8
Σ	260	100

Slika 1.

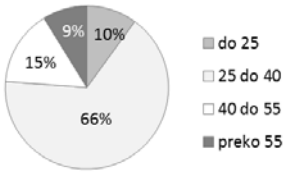

S obzirom na nivo obrazovanja, u uzorku dominira kategorija osuđenika koja ima završenu srednju školu (treći ili četvrti stepen) – 40%. Nepotpunu srednju školu ili samo osnovnu ukupno ima 46% ispitanika, a nepotpunu osnovnu školu 10% ispitanika. Procentualno najmanje zastupljena kategorija osuđenika je, kao i u opštoj populaciji, sa završenom višom školom ili fakultetom - 4% (Tabela 2, Slika 2).

Tabela 2.

Nivo obrazovanja	N	%
nepotpuna OŠ	25	10
osnovna škola	48	19
nepotpuna SŠ	70	27
srednja škola	104	40
viša ili visoka	11	4
nema podatka	2	1
Σ	260	100

Slika 2.

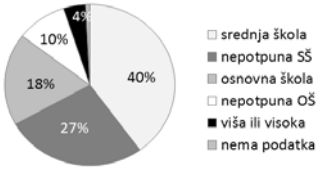

Prema podacima Helsinškog odbora za ljudska prava (2010) povratništvo u KPZ Sremska Mitrovica je oko 70%. U našem uzorku (Tabela 3, Slika 3) oko 80% osuđenika bar jednom je ranije bilo osuđivano, a čak 47% više puta (između 2 i 13 puta). Veliki broj povratnika (među njima onih sa krivičnim

delima nasilja i zloupotrebe droge) dovoljno govori o potrebi iznalaženja drugačijih, efikasnijih načina i oblika rada u zatvoru, ali i prihvata po izlasku iz penalnih ustanova. Iako se često recidivizam uzima kao indikator uspeha tretmana koji se primenjuje u toku izdržavanja zatvorske kazne, ostaje otvoreno pitanje koliko na tu veoma kompleksnu pojavu utiče: odmeravanje kazne, kategorizacija i klasifikacija u zatvoru (tretman koji se primenjuje, osoblje zatvora, neformalni sistem osuđenika koji se formira, kontakti sa spoljnjim svetom) i postpenalni tretman, koji postoji samo na papiru.

Tabela 3.

Ranija osuđivanost	**N**	**%**
nijednom	51	19,6
jednom	87	33,5
više puta	122	46,9
Σ	260	100

Slika 3.

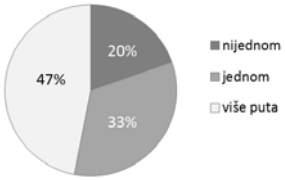

Na pitanje da li bi želeli da nastave školovanje dok su u zatvoru, 55% ispitanih osuđenika odgovara da bi želelo, dok 43% ne želi.

Tabela 4.

Nastavak školovanja	**N**	**%**
želi	144	55,4
ne želi	111	42,7
nedostaje podatak	5	1,9
Σ	260	100

Sigurno je da potrebe i želje za obrazovanjem uopšte, pa i u zatvoru, kao i svaka druga ljudska potreba, nije u podjednakoj meri raspoređena kod svih ljudi nego zavisi od: starosti, nivoa i vrste prethodnog obrazovanja, zanimanja, osobina ličnosti.

U Tabeli 5. prikazani su ukršteni podaci za želju za nastavkom školovanja i starost osuđenika. Podaci govore da među ovim varijablama postoji značajna povezanost ($\chi^2(3)=11,88$, $p<0.01$), među ispitanicima preko 40 godina značajno je manje onih koji bi želeli da nastave školovanje.

Tabela 5.

	Da li žele nastavak školovanja		
	da	**ne**	Σ
do 25g	17	8	25
	68%	32%	100%
25 do 40g	104	65	169
	61,5%	38,5%	100%
40 do 55g	15	24	39
	38,5%	61,5%	100%
preko 55g	8	14	22
	36,4%	63,6%	100%
Σ	144	111	255
	56,5%	43,5%	100%

Učešće, motivi i potrebe odraslih za obrazovanjem predmet su mnogih istraživanja i rasprava u naukama koje se bave obrazovanjem odraslih. Navodimo rezultate Bošijea (Boshier, 1985), jedan od najpoznatijih radova u andragoškoj literaturi, o razlozima participacije odraslih u obrazovanju. Autor ističe da odrasli učestvuju u obrazovnim delatnostima iz sledećih razloga:

- potrebe za socijalnim kontaktom,
- potrebe za socijalnom stimulacijom,
- potrebe za profesionalnim napredovanjem,
- potrebe služenja zajednici,
- potrebe zbog spoljnih očekivanja,
- kognitivnih interesa.

Moglo bi se konstatovati da se odrastao čovek odlučuje za proces obrazovanja iz tri razloga: da bi zadovoljio društvenu sredinu, zadovoljio sebe i dobio poštovanje od drugih. Moglo bi se reći da odrastao čovek uči da bi znao: raditi, živeti zajedno s drugima i da bi "znao". Ako se na trenutak zaborave specifični uslovi zatvora kao obrazovne sredine može se reći da i osuđenici imaju iste želje i potrebe za obrazovanjem.

Motive za nastavak školovanja koje su osuđenici naveli razvrstali smo u pet kategorija:

- doživotno obrazovanje, rad na sebi, želja za obrazovanjem, usavršavanje, želja za novim znanjem;
- mogućnost zaposlenja po isteku kazne;
- kvalitetno korišćenje slobodnog vremena;
- završetak započetog školovanja i
- želja za promenom posla.

Međutim, zanimljivo je da je motiv za obrazovanjem koji je najzastupljeniji - rad na sebi ili neka vrsta želje za usavršavanjem, a da su tek posle njega

zastupljeni konkretniji, praktičniji motivi kao što je pronalaženje posla ili završetak započetog školovanja.

Iz nedovoljne informisanosti osuđenika o pravima i mogućnostima obrazovanja proizilazi i nemotivisanost osuđenih za obrazovanje. Kakvo je obrazovanje potrebno tj. koji oblici, na kojim sadržajima i s kojim ciljem i efektima?

Većina osuđenika koja bi volela da nastavi sa nekom vrstom edukacije želi da dobije konkretnu obuku za posao i to posao kojim bi se bavili kada izađu na slobodu ili neku vrstu usavršavanja i nadogradnje u poslu kojim su se bavili pre zatvora. U pitanju su uglavnom zanati (kuvar, mesar, zidar, krojač, automehaničar, autoelektričar). Deo osuđenika pokazuje interesovanja i za neka apstraktnija znanja koja se odnose na opštu kulturu, nauku, umetnost religiju, sport. Dok se jedan manji deo zanima za učenje jezika i osposobljavanje za rad na kompjuteru. Iz nabrojanog je vidljivo da postoje pozitivni pokretači na obrazovanje i u zatvoru koji mogu podstaći osuđenike da uče s namerom da na neki način nadoknade propušteno u svom dotadašnjem obrazovanju i da bar izvuku neku korist od neslobode. Motivacija i raznolikost mogućnosti obrazovanja, više nego na drugim mestima i u drugim okolnostima, značajan su preduslov za uspešno obrazovanje u zatvoru. Uloga osoblja u zatvoru, pogotovo službi za tretman i obuku, od velike je važnosti kada je u pitanju informisanost osuđenika o pravima i mogućnostima obrazovanja i obuke. Poznato je da obrazovna motivacija zavisi od socio-demografskih karakteristika i da se njihovim promenama u različitim periodima životnog ciklusa menjaju i interesovanja i motivi za obrazovanjem. Programski sadržaji bi trebalo da prate te promene, potrebe i interesovanja pojedinaca. Jedino u takvim okolnostima čovek može i kada je u zatvoru, imati motivaciju i interesovanje za sticanje znanja i kvalifikacija, što mu po izlasku iz zatvora može pomoći prilikom zaposlenja. Osećanja poniženja, sumnja u vlastite sposobnosti, nedostatak motivacije, bezvoljnost, umor, ograničenost na osoblje zatvora, mogu doprineti neuključivanju u proces obrazovanja i osposobljavanja.

Najčešći razlog osuđenika koji ne žele dalje da se obrazuju jeste zadovoljstvo postignutim nivoom obrazovanja i znanjima koja već poseduju (33% odgovora). Jedan deo osuđenika navodi da nema motiva za dalje školovanje, da ne žele i ne treba im dalje obrazovanje (24% odgovora). Grupa osuđenika kao razlog navodi to što su već stari da se dalje školuju, iako je većina njih u tridesetim i četrdesetim godinama i ima još dobar deo radnog veka pred sobom (18% odgovora). Preostali motivi koje navode mogli bi se svrstati u objektivne (25% odgovora): nepostojanje uslova u zatvoru, dužina preostale kazne i bolest ili invaliditet.

Velika većina ispitanih osuđenika, 75%, smatra da obrazovanje utiče na promenu ponašanja i mišljenja, spram 13% koji ne misle tako. Moglo bi se reći da većina ispitanih osuđenika vidi obrazovanje kao mogući faktor promene u životu, ali da je veoma mali broj njih spreman da iskoristi tu mogućnost za promenu. Kao što smo ranije pomenuli, preko 50% ispitanih

osuđenika bi želelo da se uključi u neki vid edukacije, što je broj koji mnogostruko premašuje realan broj osuđenika uključenih u edukaciju u zavodima. Ako kao jedan od razloga izuzmemo davanje socijalno poželjnih odgovora, ostaje mogućnost da osuđenici ne vide ponuđene edukativne programe kao odgovarajuće njihovom potrebama, odnosno ne vide direktnu vezu tako koncipiranog obrazovanja sa životom na slobodi i mogućnošću zapošljavanja ili unapređivanja sebe i svojih sposobnosti i znanja.

Na pitanje sa ponuđenim odgovorima šta bi menjali u tretmanu osuđenici su se najviše opredeljivali za odgovor – uposliti sve (33% odgovora), zatim za odgovor – organizovati obrazovanje i osposobljavanje za zanimanje (12% odgovora), pa organizovati kulturne, sportske, zabavne aktivnosti (11% odgovora) i na kraju organizovati predavanja na neke teme (9% odgovora). Najveći broj ispitanika se opredeljuje za više odgovora (35%)

Dakle, većina ispitanih osuđenika smatra da ne postoji dovoljna radna angažovanost u okviru zavoda, a da postoji potreba za tim. Prema podacima Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji (2010) u zatvorenom tretmanu uposleno je samo oko 10% osuđenika. Jedna od glavnih funkcija radnog angažovanja trebalo bi da bude resocijalizacija, jer radno angažovanje omogućava i sticanje radnih navika, učenje ili usavršavanje nekih veština, smisleno i produktivno korišćenje vremena, ali razvijanje osećanja odgovornosti i samopoštovanja. Naravno da bi veće radno angažovanje osuđenika zahtevalo i veći broj angažovanog osoblja i veća ulaganja u pogone, radionice, materijal i slično, što u aktuelnim društveno-ekonomskim okolnostima nije sasvim realno, zbog čega se osuđenici, ali i zatvorsko osoblje i uprava nalaze u zatvorenom krugu uglavnom neuspešne resocijalizacije i povratništva kao njenog efekta.

Deo ispitanih osuđenika smatra da bi trebalo organizovati kulturne, sportske, zabavne aktivnosti poput: sportskih takmičenja, turnira, pozorišnih predstava, bioskopa, koncerta, sekcija (šahovska, dramska, muzička). Neke od ovih aktivnosti već i postoje u zavodima, pri čemu za sportske postoji i najveće interesovanje i najveća uključenost.

NA KRAJU

Bez obrazovnog i svrsishodnog radnog angažovanja ne može se govoriti o ispunjavanju svrhe zatvorske kazne, a ti oblici tretmana su u praksi nesrazmerni sa ulogom koju imaju, ili bi trebalo da imaju, u ostvarivanju cilja kažnjavanja, koji se ne zasniva samo na očuvanju reda i kontrole. Zato bi trebalo:

- uspostaviti bolju saradnju između pojedinih ministarstava (finansija, pravosuđa, prosvete, kulture, rada i socijalne zaštite) kao i zatvora i lokalne zajednice;

- utvrditi obrazovni nivo i radnu sposobnost osuđenika, ispitati obrazovne potrebe osuđenika kao i potrebe za određenim zanimanjima u zatvoru i na tržištu rada, pa u zavisnosti od sposobnosti i interesovanja osuđenika i trajanja njihove kazne odrediti vrstu osposobljavanja;
- profesionalno planirati obrazovne aktivnosti, obuku i radne zadatke osuđenika. Planove i programe osposobljavanja treba osavremeniti i prilagoditi promenama kako bi bili u skladu s aktuelnim stanjem u praksi;
- neophodno je motivisati osuđenike za uključivanje u obrazovanje i stručno osposobljavanje organizovanjem različitih kampanja;
- razvijati veštine komunikacije i mirnog rešavanja sukoba kao i osećaj za društvene vrednosti koje su kod nas u poslednjih nekoliko decenija poremećene i
- poboljšati kadrovsku strukturu, obučiti i osposobiti osoblje za rad u specifičnoj sredini kao što je zatvor i sa još specifičnijom populacijom kao što su osuđenici. Vaspitačima treba vratiti ugled koje to ime zaslužuje, a ne da se njihov rad svodi na povremene kratke razgovore, čitanje i cenzuru pisama ili, kako misle osuđenici, na cinkarenje.

Zakonom (ZIKS) je prilično dobro određena uloga i značaj obrazovanja, obuke i osposobljavanja, ali nažalost, tih oblika aktivnosti je veoma malo u penalnim ustanovama. A obrazovne delatnosti su osnova na kojima se može upriličiti život u zatvoru da približno odgovara onome što je van zidova zatvora. Osim obrazovnih programa o elementarnoj pismenosti i kurseva za prekvalifikacije i dokvalifikacije značajna oblast rada na obrazovanju osuđenika je pružiti im obrazovne sadržaje opšte-kulturnog obrazovanja, kreativnog i ručnog rada, poznavanje bezkonfliktnog i nenasilnog rešavanja problema. Podaci istraživanja ukazuju da postoje osuđenici koji žele da učenjem novih sadržaja ispune slobodno vreme. Svako ko misli o kvalitetu obrazovanja, obuke, osposobljavanja i rada osuđenika mora biti zabrinut za sprovođenje zakonske odluke o pravima osuđenih na rad, obrazovanje i sportsko-rekreativne i kulturno-zabavne aktivnosti. Od osoblja i osuđenika se saznaje da su sportsko-rekreativne i kulturno-zabavne aktivnosti zapostavljene, a u njima bi većina osuđenih učestvovala. Kod nas su razmišljanja o obrazovanju u zatvoru još uvek rigidna jer ga jedni poistovećuju sa učenjem pisanja i čitanja, prisećajući se analfabetskih tečajeva, a drugi nipodaštavaju njegov značaj kada su u pitanju oni koji su se "ogrešili" o zakone. Kada raspravljamo o ulozi obrazovanja uopšte, u zatvoru pogotovo, onda ga ni u kom slučaju ne smemo svoditi na puko poučavanje, sticanje znanja i obuku, nego se moraju uključiti i afektivni život, osećanja i moralne i društvene vrednosti. Obrazovanje u kombinaciji sa uposlenjem su najprikladnije mere koje se mogu organizovati, i najsigurniji način da se prekršiocima zakona omogući da ovladaju nekom veštinom koja će učiniti da se osećaju sigurnijim i sposobnijim da se po izlasku iz zatvora uključe u društvo.

LITERATURA

1. Boshier, R. (1985) *Adult Education: Motivation of Participants*, Oxford: L.E.E Pergamon Press**.**
2. Bozos, A. & Hausman, J. (2004) *Correctional Education as a Crime Control Program*. UCLA School of Public Policy and Social Research, Department of Policy Studies.
3. Cecil, D., Drapkin, D. A., MacKenzie, D. L., & Hickman, L. J. (2000) The Effectiveness of Adult Basic Education and Life-Skills Programs in Reducing Recidivism: A Review and Assessment of the Research. *Journal of Correctional Education, 51*(2), p. 207-226.
4. Francis, N.T. (2010) *The Effect of Education Programs on Prisoner Recidivism in Michigan*.Northern Michigan University. http://www.nmu.edu/sites/DrupalEducation/files/UserFiles/Files/Pre-Drupal/SiteSections/Students/GradPapers/Projects/Nelson_Taryn_MP.pdf
5. Harer, M.D. (1994) *Recidivism among federal prison releasees in 1987: A preliminary report.* Washington DC: Federal Bureau of Prisons.
6. Harer, M.D. (1995) *Prison Education Program Participation and Recidivism: A Test of the Normalization Hypothesis*. Washington, DC: Federal Bureau of Prisons, Office of Research and Evaluation.
7. Hull, K., Forrester, S., Brown, J., Jobe, D., McCullen, C. (2000) Analysis of Recidivism Rates for Participants of the Academic/Vocational/Transition Programs Offered by the Virginia Department of Correctional Education. Journal of Correctional Education, 51(2), p. 256-261.
8. *Izveštaj o radu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija za 2009*. http://www.uiks.mpravde.gov.rs/cr/articles/izvestaji-i-statistika/
9. *Izveštaj o radu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija za 2010.* http://www.uiks.mpravde.gov.rs/cr/articles/izvestaji-i-statistika/
10. Kling J.R. (2006) *Incarceration, Length, Employment, and Earnings.* The Brookings Institution and National Bureau of Economic Research. http://www.nber.org/~kling/494.pdf
11. Knežić, B. (2001) *Obrazovanje i resocijalizacija – metode merenja*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
12. Knežić, B. (2011) Obrazovanje osuđenika između prava i mogućnosti. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, Vol. XXX/1-2, str. 77-90.
13. MacKenzie, D.L. (2006) *What Works in Corrections: Reducing the Criminal Activities of Offenders and Delinquents*. Cambridge University Press.
14. Ripley, P. (1993) *Prison Education Role in Challenging Offending Behaviour*. Mendip Papers MP 047.
15. Schuller, T. (2010) *Crime and Lifelong Learning: key issues*. Strengthening Cooperation in European Prison Education, EU, Budapest, February 2010. http://ec.europa.eu/education/grundtvig/doc/conf11/plenary/schuler.pdf
16. Steurer, S.J. & Smith, L.G. (2003) *Education Reduces Crime: Three-State Recidivism Study Executive Summary*, Correctional Education Association. www.ceanational.org/PDFs/EdReducesCrime.pdf

17. Stolley, R. (2007) A bedtime tale, from jail. *People, 67*(20), p. 127-128.
18. Vacca, J.M. (2004) Educated Prisonersa Are Less Likely To Return to Prison, *The Journal Of Correctional Education*, 55(4), p. 297-305.
19. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija i Izmene zakona o izvršenju krivičnih sankcija, Službeni glasnik RS, br. 85/2005 i br. 72/2009.
20. *Zatvori u Srbiji. Praćenje reforme zatvorskog sistema u Srbiji* (2010). Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.

EDUCATION BEHIND BARS

The social circumstances in the last two decades have made bad situation in our prisons even worse. Education in prisons is scarcely present and its role is underestimated. Having in mind the potential of prison educational programs in process of resocialization, and on the other side low participation of prisoners in existing educational activities in Serbian prisons, we have conducted the research aimed to explore prisoners position on participation in prison education. In the paper we presented the data collected by questionnaire from 260 prisoners from two prisons (Požarevac and Sremska Mitrovica). The data refers to number of prisoners that want to participate in educational programs, their motives for participations, their reasons for refusing to participate, the type of educational contents they are interested in, theirs opinions on what should be changed in prisons treatment.

KEY WORDS: education / prisoners / rsocialization / prison environment

ZAKON O INFORMISANJU I NASILJE NAD MEDIJIMA U SRBIJI[1]

Dr Milena Davidović
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Razmatra se uloga Zakona o informisanju koji je u Srbiji bio uveden 1998. godine i primenjivan uoči, i za vreme bombardovanja Srbije 1999. godine. Bile su to godine u kojima je nezavisnost štampanih i elektronskih medija - u novostrvarenim društveno-ekonomskim uslovima, posle pada Berlinskog zida i napuštanja socijalizma kao totalitarnog društvenog poretka, u jeku ratova oko raspada Jugoslavije ili posledica tih ratova - dobila svoje prve oformljene oblike. Ono što je, posle dugogodišnje borbe za pravo na istinito i nezavisno informisanje, postignuto i počelo da funkcioniše u delu novostvorenih nezavisnih medija, primenom ovog Zakona, uništeno je preko noći. Nekoliko dnevnih nezavisnih novina i nedeljnika je zauvek nestalo i ugašeno, kao i nekoliko nezavisnih radio i lokalnih televizijskih stanica. Uvedene su drakonske novčane i druge vrste pljačke i kažnjavanja urednika i redakcija štampanih i elektronskih medija kad god bi se, primenom ovog Zakona, procenilo da neki tekst, fotografija ili informacija imaju "neprijateljski sadržaj", kojim se širi defetizam, ili je usmeren protiv interesa države. Zakonom je grubo prekršena Evropska Konvencija o ljudskim pravima, koja štiti pravo na slobodu izražavanja. Najozbiljnije posledice primene Zakona o informisanju lako je danas videti u sunovratnom padu kvaliteta svih medija u Srbiji.

KLJUČNE REČI: nezavisni mediji / Zakon o informisanju / kazna

UVOD

Ovaj prilog je rezultat rada na projektu "Mediji i kriminal" koji se realizuje u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja. Ranije smo dali pregled empirijskih istraživanja, teorija i debata o politici odnosa prema kriminalu i

[1] Rad je nastao kao rezultat na Projektu broj 47011 koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke.

medijima, gde je fokus istraživanja bio na sadržaju, posledicama i uzrocima medijskog predstavljanja kriminala, onako kako se to čini u zapadnoevropskoj i američkoj literaturi (Davidović, 2011). U ovom delu rada na Projektu, pažnja je usmerena na period ekonomsko-društvenih i političkih promena koje su se u Srbiji desile krajem osamdesetih godina prošlog veka, i promenama koje su se paralelno odvijale u medijskim sistemima. Reč je o društveno-ekonomskim uslovima u kojima se javljaju nezavisni mediji u vreme početaka raspada Jugoslavije i ratova 1991-1995. godine, koji su doneli enorman porast kriminala na našim prostorima. Imajući u vidu temu ovog skupa - *Delikt, kazna i mogućnosti socijalne profilakse* - ovde ćemo, ukratko, podsetiti na jedan kratki i već zaboravljeni deo medijske istorije u savremenoj Srbiji, u jednom od njenih najburnijih perioda.

Sve češće se dešava da predstavnici nekadašnje srpske političke opozicije koji su 9. marta 1991. godine u Beogradu organizovali čuvene anti-medijske demonstracije - ne žele da se obeležava godišnjica ovih velikih i značajnih demonstracija. Bile su to prve demonstracije sa učešćem nekoliko stotina hiljada nezadovoljnih građana u organizaciji tek oformljene političke opozicije, sa jedinim zahtevom: *promena uređivačke politike državne televizije i pravo građana na objektivno informisanje*. Jedan mladi student – demonstrant i jedan policajac platili su svojim životima ove zahteve. Zemlja je tek bila ušla u post – komunističku transformaciju, a Slobodan Milošević je tada još mnoge opijao svojim populizmom. Kao odgovor na zahteve o medijskoj slobodi, on je na Beograđane poslao tenkove. Posle pola veka mirnog, "socijalističkog načina života" u tom gradu, zgrade su počele da se tresu od tenkova, a ljudi od straha. Ipak, zahvaljujući ovim demonstracijama, aprila 1991. godine, donet je novi Zakon o javnom informisanju, a nešto kasnije i novi Zakon o radio-televiziji.

Neposredno pred i posle pada berlinskog zida, u Srbiji počinje da cveta tzv. nezavisno novinarstvo - nezavisno od tutorstva prethodne totalitarne vlasti (Cf. Plavsic et all., 1993). Mnoštvo dobrih novinara koje bi poželela svaka redakcija zapadnoevropskog novinarstva, uspeva da u prvim godinama početka rata i raspada Jugoslavije, držeći informaciono kormilo podalje od ratnohušačkog tutorstva, održi ravnotežu zdravog razuma mnogim ljudima. Početkom devedesetih, svoje zlatne trenutke doživljavaju Nezavisna Televizija Studio B, Radio B 92; pojavljuje se nedeljnik *Vreme*, redakcija *Naše borbe* se godinama lavovski bori, u bukvalnom smislu te reči, za pravo da štampa istinitu informaciju. U ratu koji se vodio širom bivše Jugoslavije, u jednom delu beogradske štampe, i na nekim od programa nezavisnih radio i televizijskih stanica, sve vreme je održavano jedno jako antiratno i anti-miloševićevsko raspoloženje (Tompson, 1995:263-283).

Dobro je poznato, naravno, kako su stvari u Srbiji postajale sve gore i gore u svakom pogledu: po medije, demokratiju, ekonomiju. Iz jednog rata ulažilo se u drugi, svuda su otvarani novi frontovi sukoba i patnje. Na unutrašnjem planu, ono malo nesposobne i već korumpirane opozicije

postaje više smetnja nezavisnim medijima nego pomoć. Svaki tračak nade u demokratske promene donosi nove pritiske režima, ali sticajem raznih okolnosti, i međunarodne zajednice.

ZATURENI PREDLOG ZAKONA O INFORMISANJU

Posle prvog značajnijeg uspeha opozicije na izborima, kada ona početkom 1997. godine dobija vlast u četrdesetak najvećih gradova i opština uključivši tu i Beograd, što je značilo kontrolu nad medijima u gotovo polovini Srbije - počinje režimska panel-rasprava o Prvoj radnoj verziji novog *Zakona o javnom informisanju* koju je sačinilo Ministarstvo za informacije Srbije. Opozicija, tada udružena u koaliciju "Zajedno" bojkotuje ove panel "rasprave" u kojima učestvuju isključivo predstavnici vladajuće SPS partije - i zahteva instituciju okruglog stola koji bi imao obavezujući karakter. U nekoliko sesija, u kasne noćne sate, na državnoj televiziji se održavaju dosadni monolozi predstavnika vladajuće stranke o potrebi da se donese novi Zakon o informisanju. Zašto? Zato što je to bio jedan od zahteva Evropske Unije i tzv. "Gonzalesove komisije" koja je učestvovala u kontroli pokradenih izbornih rezultata. Pošto je režim najzad morao da prizna izbornu krađu (Gonzales), novouspostavljena opoziciona vlast je uspela da, od žiga vladajuće stranke, oslobodi izvestan broj lokalnih radio i TV stanica koje su počele da emituju strane radio i televizijske programe "kako bi narod video koliko srpski režim laže".

Iz nacrta ovog novog *Zakona o informisanju* lako je bilo videti nastojanje da se njime još jače učvrsti monopol režimske Radio-televizije Srbije i javno žigosu svi oni mediji koji dobijaju pomoć iz inostranstva. Mediji i novinari su podeljeni na "patriote i izdajnike"; traženo je da nezavisni štampani mediji na svakom primerku navedu ko ih to iz inostranstva finansira. Po rečima nekih urednika novina, bilo je jasno da je "patriotska Radio-televizija Srbije" još jačom monopolizacijom, nastaviti ispiranje mozgova i promociju programa i ideja aktuelne vlasti, s jedne strane, te satanizaciju ličnosti, i ideja koje daju opozicija, i već dobro ukorenjeni nezavisni mediji, s druge strane (*Danas,* 24. novembar 1998; Kurspahić, 2003). Zbog bojkota opozicije i međunarodne kontrole - cela diskusija i akcija oko donošenja novog *Zakona o informisanju* se "razvodnila, protegla, zaboravila i zaturila", pred naletom novih burnih ratnih i ostalih događaja, koji režimu Slobodana Miloševića nikada nisu manjkali.

UREDBA

Na početku jeseni 1998. godine, komentator i urednik beogradskog (nezavisnog) nedeljnika *Vreme,* pisao je kako mu je postalo "neprijatno što u zemlji u kojoj živi, može da kaže sve što misli", pitajući se - kako je to, ipak, moguće, da - "ovde, gde su se nastanila sva zla ovog sveta, i gde caruje kolosalna zvanična laž, neko može do mile volje javno upirati prstom u sve to, i

nikom ništa?! Baš nikom, baš ništa! Ako je svakom postalo svejedno, ako tačno govorenje ništa ne pomera i ničemu ne služi, možda bi trebalo umuknuti" - pisao je on. Jer, gledano samo iznutra, "Miloševićeva Srbija je svakako, rekorder po broju ratova, poraza, izbeglica i emigranata, po sankcijama, po pljačkama, brzini siromašenja i hiperinflaciji, a sve to uz stranke, izbore i izvesnu slobodu govora" (S. Cerović, *Vreme,* 19. septembar 1998. p.15).

Još dok se urednikovo mastilo nije dobro ni osušilo, održana je sednica Skupštine Jugoslavije (5. oktobra 1998) koja je završena usvajanjem zaključaka o Kosovu i stavom da je "zemlja izložena neposrednoj ratnoj opasnosti" te će "morati da se brani u slučaju da je napadnuta". No, usvajanje odluke o proglašenju ratnog stanja je odloženo, što je savezni premijer nazvao "korisnom nejasnoćom". Koalicione partije na vlasti konstruišu tezu o tome da u zemlji postoje grupacije koje, tobože, pozivaju intervencionističke trupe, a najvažnija takva grupacija su *mediji - nezavisni od vlade*. Istina je, naravno, da u političkom životu Srbije, javna opravdanja strane agresije, jednostavno - nikada nisu postojala. Premijer srpske vlade tada ocenjuje kako se "i ovom prilikom pokazalo da takozvani nezavisni mediji nisu u funkciji istine, nego u funkciji laži, pritisaka, defetizma, straha i beznađa". Potom je rečeno da je "ukupno delovanje takozvanih nezavisnih medija ravno izdaji".

Desno krilo vladajuće koalicije, Vojislav Šešelj - dnevne novine *Danas, Naša borba, Blic i Glas javnosti* - ubrojao je u "petu kolonu", zajedno sa nekim parlamentarnim i vanparlamentarnim strankama: "Amerikanci su ovde našli petu kolonu, politički beznačajne stranke i nezavisne medije. Naša odlučnost da se branimo svim sredstvima treba da ih upozori da, ako već hoće da napadnu, nek na vreme povuku te svoje ekspoziture, helsinške odbore, žene u crnom i ostalu bulumentu. Možda ne možemo da dohvatimo svaki avion NATO-a, ali ćemo ščepati one koji su nam pri ruci" (*Dnevni telegraf; Vreme,* 3. oktobar 1998). On je poručio "medijskim špijunima i kolaboracionistima" da će doći pod udar Krivičnog zakona, a medijima "koji se služe lažima, klevetama i sejanjem straha" - da se paze! Jer: "kome dokazemo da je učestvovao u stranom propagandnom servisu - a to su svi oni koji rade za *Glas Amerike, Dojče vele, Slobodnu Evropu, France Internationale, Radio BBC* i tako dalje - neće moći ništa dobro da očekuje! Takve ne štiti ni Ženevska konvencija". Jednostavno, jugoslovenski državljani koji izveštavaju za strane državne programe, biće tertirani kao "špijuni" (*Ibid.,* Popović 2000:36-57).

Bio je ovo vladin kratak uvod za nove poteze u sferi organizovanja pojačanog nasilja nad medijima. Tako je 8. oktobra 1998. godine, Vlada Republike Srbije donela "Uredbu o posebnim merama u uslovima pretnji oružanim napadima NATO-a našoj zemlji". Tom Uredbom propisano je da su "sredstva javnog informisanja dužna da deluju u skladu sa pravima i dužnostima građana, da čuvaju teritorijalni integritet, suverenitet i nezavisnost Republike Srbije i Savezne Republike Jugoslavije" (član 7); da ne mogu "preuzimati ni emitovati delove programa, odnosno programe i

tekstove stranih sredstava javnog informisanja kojima se deluje protiv interesa naše zemlje, širi strah, panika i defetizam, ili kojima se negativno utiče na spremnost građana za odbranu integriteta Republike Srbije i Savezne Republike Jugoslavije (član 8). Takođe, ni sami mediji "ne mogu u svojim programima širiti defetizam i delovati suprotno zaključcima Savezne skupštine i Narodne Skupštine Republike Srbije kojima je izraženo svenarodno jedinstvo u vitalnim nacionalnim interesima" (član 8), a traži se i denuncijacija drugih medija, jer su sredstva javnog informisanja dužna "da se svojim programskim sadržajima suprotstave takvom delovanju drugih sredstava javnog informisanja".

Ako medij ne postupa "u skladu sa dužnostima" iz člana 7, Ministarstvo informacija upozoriće ga na tu dužnost, a ukoliko "i pored upozorenja nastavi sa neizvršavanjem dužnosti", privremeno će mu se zabraniti rad i oduzeti sredstva za rad. U slučaju, međutim, da se postupa suprotno članu 8, biće privremeno zabranjen rad i oduzeta oprema bez ikakvog upozorenja. Predviđene su i novčane kazne za osnivače, izdavače i glavne urednike medija. Uredba će se primenjivati "dok je vlada ne ukine" (*Danas,* 10. oktobar 1998).

Ovom Uredbom koju je potpisao potpredsednik Vlade Srbije, Vojislav Šešelj - prekršeni su Ustav Jugoslavije i Ustav Srbije, savezni i republički zakoni o javnom informisanju i međunarodna povelja o građanskim i političkim pravima iz 1976. godine, koju je Jugoslavija ratifikovala, te je samim tim predstavljala njenu međunarodnu obavezu. Ministar informacija Srbije (inače podpredsednik Šešeljeve stranke, radikal Aleksandar Vučić) je rekao da će Uredba Vlade Srbije biti ukinuta onog trenutka kad "zauvek prestane pretnja vojnom intervencijom". Njegovo ministarstvo je bilo ovlašćeno da proceni pojam "zauvek", što, po rečima zapanjenih i zabrinutih novinara - "nije postojalo ni kao ovlašćenje Ministarstva istine u čuvenoj Orvelovoj knjizi *1984* " (*Vreme*, 17. oktobar 1998).

Nije teško naslutiti da je cilj donošenja Uredbe bio zastrašivanje medija kako bi vlast u Srbiji mogla do daljeg potpuno neometano da manipuliše javnim mnjenjem. Dovoljno je ukazati na metod kojim je Uredba uvedena: pre nego što je doneta, ona je 5. oktobra najavljena na zasedanju Savezne skupštine - najvišeg zakonodavnog organa u zemlji, koji se tom prilikom nakon već više od pola godine oružanog sukoba na Kosovu, "prvi put nakanio da saopšti jugoslovenskoj javnosti reč-dve na tu temu" (*Vreme,* 24. oktobar 1998, p.9). Tada je podpredsednik vlade, Vojislav Šešelj, konstatujući da je zemlja u neposrednoj ratnoj opasnosti, zapretio da "prema kolaboracionistima neće biti milosti" i da će "biti progonjeni svi koji pomažu u propagandi zapadnih sila".

I zaista, sve se i odvijalo kao u pomenutoj Orvelovoj knjizi. Samo pet dana nakon donošenja ove Uredbe o medijima, predsednik države, Slobodan Milošević, obratio se naciji i saopštio da je opasnost vojne intervencije uklonjena (*Naša borba,* 13. oktobar 1998). Nezavisni dnevni list *Danas* objavio je tog jutra *Upozorenje Ministarstva informacija Srbije* sa potpisom ministra Aleksandra Vučića. U *Upozorenju* se preti zatvaranjem lista,

ukoliko se ne bude držao uredbe o patriotskom izveštavanju. Na kraju ovog akta stajala je informacija o zabrani objavljivanja ovog *Upozorenja* i njegovog pominjanja, kao da je reč o nekoj najstrožoj državnoj tajni. Rekosmo, list *Danas* je objavio ovo *Upozorenje Ministarstva informacija Srbije*. Sutradan su na osnovu Uredbe zapečaćene prostorije dnevnih listova *Danas, Dnevni telegraf* i *Naša borba* i zabranjena njihova izdanja.

NOVI ZAKON O INFORMISANJU OD 20. OKTOBRA 1998.

Nepunih nedelju dana kasnije, 20. oktobra 1998. godine, srpska vlada je na brzinu zakazala vanrednu sednicu Skupštine na kojoj je između ostalog, po hitnom postupku predložila *Zakon o javnom informisanju*. Poslanici su upoznati sa tekstom Zakona na samoj sednici. Predlog novog *Zakona o javnom informisanju* bio je nedeljama dobro čuvan i kada je bio gotov, predsednik Skupštine Srbije, sazvao je sednicu preko televizije. Predlog zakona čekaće ih na klupi, rečeno je poslanicima; "postupak je ionako hitan". U Zakonu je naglasak stavljen na tri detalja: (1) na obavezu evidencije izvora finansiranja: podatke o finansijskoj i drugoj pomoći iz inostranstva; (2) na zabranu reemitovanja stranih radio i tv stanica - "propagandno-političkih" programa i (3) na zaštitu slobode ličnosti u javnom informisanju. Poslanici vladajuće stranke praktično su otvoreno najavili da Zakon neće primenjivati prema državnim ili državi bliskim medijima.

Uredba je, dakle, prepakovana u *Zakon,* i ukinuta dan pošto je Zakon objavljen. Primenom Novog *Zakona o informisanju* počinje serija drastičnog *novčanog kažnjavanja medija*; započinje velika pljačka nezavisnih medija i oni se guraju u takvu krizu da je dovedena u pitanje svrha njihovog postojanja.

Kako se primenjivao ovaj zakon?

Tabela br.1: Primena Zakona o informisanju: kazne

Redakcija	Datum	Ukupna kazna (u dinarima)
Evropljanin	24.10.1998	2.400.000
Dnevni telegraf	9.11.1998	1.200.000
Politika	12.11.1998	150.000
Glas javnosti	12.11.1998	50.000
Glas javnosti	12.11.1998	380.000
Politika	21.11.1998	150.000
Monitor	22.11.1998	2.800.000
Dnevni telegraf	9.12.1998	450.000
Borba	13.12.1998	150.000
Svet	5.1. 1999	150. 000
Prava čoveka	21.1.1999	220.000
Pančevac	3-5.2.1999	61.500
Večernje novosti	26.2.1999	260.000
Somborske novine	10.3.1999	40.000
Kosova sot	12.3. 1999	1.600.000
Glas javnosti	13.3. 1999	150.000
Blic	13.3. 1999	150.000
Danas	13.3.1999	400.000
Gazeta shqiptare	16.3.1999	1.600.000
Kombi	21.3.1999	1.600.000
Koha ditore	21.3.1999	520.000
Studio B	23.3.1999.	150.000
Glas javnosti	24.3.1999	10.000
Parlament	5.7.1999	65.000
Profil	15.8.1999	150.000
Čačanski glas	11.9. 1999	350.000
Politika	17.9.1999	70.000
Glas javnosti	29.9.1999	200.000
Kikindske novine	9.10.1999	200.000
Glas javnosti	12.10.1999	270.000
Narodne novine	19.10. 1999	150.000
Danas	26.10.1999	280.000
ABC Grafika	27-29.10.1999	1.650.000

Izvor: Helsinški komitet za ljudska prava u Srbiji, *Bilten* br.22, Novembar 1999.

Po nečijoj prijavi - urednici i novinari moraju u roku od 24 časa da pred *sudijom za prekršaje* ("u redu sa džeparošima i drugim prestupnicima") dokažu da su u spornom tekstu objavili istinu, jer će u suprotnom, ako redakcija ne plati ceo iznos izrečene novčane kazne, u roku od 24 časa - državni organi da zaplene imovinu urednika, pečate mu prostorije, stvari i stan. Urednik može biti i odsutan - dovoljno je, kaže zakon, da mu zakucaju žalbu na vrata!

Tek osnovani nedeljnik *Evropljanin* bio je prvi na koji je primenjen ovaj Zakon. U nedeljniku je objavljen tekst "Pismo predsedniku" u kome se Slobodan Milošević optužuje za katastrofalno tešku situaciju u zemlji. To je u toku prvog dana prodaje nedeljnika, "u velikoj meri povredilo ljudska, nacionalna i građanska prava" Patriotskog saveza Beograda, jedne organizacije za koju niko do tada nije čuo. Patriotski savez Beograda je, dakle, podneo prekršajnu prijavu protiv uredništva i vlasnika nedeljnika. *Evropljaninu* je odmah izrečena kazna u iznosu od 2.400.000 dinara (oko 150.000 američkih dolara) koju je morao platiti u roku od 24 sata, a potom je usledila konfiskacija imovine preduzeća, zaplena tiraža *Evropljanina* i *Dnevnog telegrafa* - dnevnih novina u vlasništvu istog urednika (*Vreme,* 31. oktobar 1998. str. 55-60).

Nastaće, zapravo, višemesečno proganjanje pokojnog Slavka Ćuruvije, urednika i vlasnika ovih novina, koga će u jeku NATO-vog bombardovanja, usred dana, ispred zgrade u kojoj je živeo i u prisustvu njegove supruge - ubiti dva maskirana muškarca, a da se, naravno, do danas nije otkrilo ko je to učinio.

Nastaje jedan period otvorenog *pljačkanja*, *zabrana i gašenja nezavisnih novina, radio i televizijskih stanica*. Svi su postupci bili isti: prijave sudiji za prekršaje, presude sa drakonskim novčanim kaznama koje se imaju platiti u roku od 24 sata, oduzimanje imovine i zabrana listova (Vid. Tabelu br.1). Novine kao što su *Dnevni telegraf* i *Danas*, na primer, počinju da se štampaju u Crnoj Gori, ali im se na graničnim prelazima plene tiraži i zabranjuje distribucija u Srbiji. Prvi nezavisni dnevni list *Naša borba* se gasi i potpuno nestaje sa medijske scene.

U vreme bombardovanja zemlje u proleće 1999. godine, za sve medije, režim odmah uvodi ratnu cenzuru. Medijski sistemi se u bombardovanju gotovo potpuno uništavaju. Zemlja ulazi u period prave ekonomske, političke, ekološke i humanitarne katastrofe. Pošto je potpuno izolovana i nasilje u njoj postaje jos žešće i otvorenije što kod ljudi počinje da izaziva strah za goli život. Opozicija je nesposobna da išta promeni i nada se u nove izbore (Cetinić, 2000). Nije se jasno videlo da je režim nakon bombardovanja na bilo koji način uzdrman; ekonomska propast nije značila i propast režima.

Po okončanju bombardovanja, iako skrpljena od krhotina onoga što je ostalo posle bombardovanja, državna televizija nastavlja da emituje svoje čuvene slike virtuelne stvarnosti u zemlji. U njenim emisijama, Slobodan Milošević je "pobedio NATO snage"; "Kosovo nije izgubljeno" i tamo će se uskoro "vratiti Vojska Jugoslavije". Vrši se neprekidna propaganda o tobožnjoj "obnovi i izgradnji zemlje" posle bombardovanja, o gradnji novih mostova, industrijskih postrojenja, itd. A sva ta "obnova i izgradnja" bi išla daleko brže da nije tako snažnog unutrašnjeg neprijatelja i domaćih izdajnika, "NATO - kolaboracionista": opozicije i nezavisnih medija.

Početkom 2000. godine, u vreme održavanja izbora na lokalnom nivou, počinje brutalno medijsko čišćenje štampanih i naročito, elektronskih medija, i to posebno u unutrašnjosti zemlje. Samo u jednom danu, beogradska Nezavisna televizijska stanica - Studio B - kažnjen je po *Zakonu o informisanju*, uništen mu je deo opreme i naloženo mu je da plati 11 miliona dinara kao nadoknadu za korišćenje frekfencija.

Rečeno je na početku da je posle priznanja izborne pobede, iz 2000. godine (Gonzales), opozicija preuzela vlast u četrdesetak gradova i opština u Srbiji, te da su tako anti-režimske snage dobile ono što im je nedostajalo - medije (Kurspahić, 2003:200-209). Čitava mreža lokalnih radio i televizijskih stanica otvorila se za predstavnike opozicione lokalne vlasti. Paradoksalno je, ali istinito, da je uticaj ovih lokalnih medija bio pojačan uništavanjem dela emisione tehnike Radio-televizije Srbije prilikom NATO bombardovanja Srbije. Tako su postojala velika regionalna područja sa ranije nezamislivom

situacijom: u njima je tehnički bio nemoguć prijem programa uništene državne televizije i stanovništvo je jedno izvesno vreme gledalo isključivo programe lokalnih televizija. Ali, sve će to kratko trajati i režim će ponovo preuzeti elektronske medije širom Srbije.

No, moramo se još jednom vratiti na početak teksta i podsetiti se 9. marta 1991. godine i velikih antirežimskih demonstracija koje je opozicija organizovala tražeći, pre svega, medijske slobode. Verovatno da se desio jedinstven slučaj u svetu, zabeležen širom Srbije posle bombardovanja 1999. godine. Građani su sami branili svoje medije! Negde su bar na kratko uspeli da ih odbrane, negde nisu. Oni isti opozicioni lideri koji su 1991. godine jurišali na državnu televiziju, 1999. godine se više ne usuđuju da organizuju demonstracije Beograđana u ime odbrane gradske televizije Studio B. Tako su odlučili da beogradski Studio B neće biti "branjen" nego "predat", jer je nekim opozicionim liderima "dodatno" ugrožena egzistencija (Cf. Reljić,1998:105-106). Ovo je samo potvrdilo činjenicu da su u uslovima potpune međunarodne izolovanosti Srbije, naročito nakon njenog bombardovanja - nasilju režima bile potpuno odrešene ruke.

LITERATURA

1. Cetinić, F. (2000) *Nazovi NATO radi umorstva.* Pariski kolateralni dnevnik, Beograd, Vreme i Samizdat Free B92
2. Davidović, M. (2011) "O medijskom predstavljanju savremenih oblika kriminala", u: *Kriminal i državna reakcija: fenomenologija, mogućnosti, perspektive*, Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, pp.289-298.
3. Dnevni list *Danas*
4. Helsinški komitet za ljudska prava u Srbiji (1999) *Bilten* br.22
5. Kurspahić, K. (2003) *Prime Time Crime. Balkan Media in War and Peace,* Washington, D.C., United States Institute of Peace Press
6. Nedeljnik *Vreme*
7. Plavšić, P., Radojković, M., Veljanovski, R. (1993) *Ka demokratskoj radio-difuziji,* Beograd, mediji-01
8. Popović, P. (2000) *Oni ne praštaju. Slavko Ćuruvija: Poslednja ispovest*, Banja Luka, Nezavisne
9. Reljić D. (1998) *Pisanje smrti. Mediji u vremenima sukoba,* Beograd, Radio B92
10. Tompson, M. (1995) *Proizvodnja rata. Mediji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*, Beograd, Medija centar i Radio B92

LAW ON INFORMATION AND MEDIA ABUSE

The paper consider the role of Serbian Law on Information from the 1998. The Law has swept away what little rights had been painfully gained during the long battle in the field of information. A dozen of daily journals disappeared from the newsstands and few radio stations were forbidden to go on the air. Draconian fines are decreed against editors and editorial staffs when it is judged that some text, photograph or advertisement contains "hostile matter" directed against the interests of the state, "spreads defeatism", etc. The Law has been brought in line with Article 10 of the European Convention of Human Rights that protects the freedom of expression.

KEY WORDS: indipedent media / Law on Information / punishment

EFEKTI KAZNE ZATVORA U PREVENCIJI KRIMINALA[1]

Dr Zoran Stevanović
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

U ovom radu autor razmatra kažnjavanje i efekte kazne zatvora u prevenciji kriminala. Kazna zatvora, u poslednje vreme, sve više dobija na značaju, a kao posledica nastalih promena u načinu reagovanja na kriminalitet. Došlo je do odbacivanja ideje rehabilitacije a sve je prisutnije zaoštravanje kaznene politike, preporod kazne zatvora, politizacija kriminala, ekspanzija prevencije kriminaliteta, uključivanje civilnog društva u kontrolu kriminala, afirmacija prava žrtve, akcenat na bezbednosti zajednice, nov način upravljanja zatvorom i kriznim situacijama, stalno osećanje krize. I pored pooštravanja kaznene politike i primena represivne koncepcije, efekti u prevenciji kriminaliteta su nezadovoljavajući. Stopa kriminaliteta je konstantno visoka,recidivizam je veoma visok, javljaju se novi, po društvo veoma opasni oblici kriminalnog ponašanja (sajberg kriminal, korporacijski, organizovani i dr. oblici kriminala), a zatvorenička populacija se rizično uvećava do granica ugrožavanja zatvorskog sistema na globalnom nivou. Odustajanje od koncepcije resocijalizacije i prihvatanje savremenog modela retribucije, poremetio je tradicionalan model rada penalnih institucija, što je dovelo do ozbiljne krize zatvorskog sistema na globalnom nivou. U takvim okolnostima efekat kazne zatvora je sve manji, u delu rehabilitacije, pa je samo funkcija izolacije počinioca krivičnog dela iz društva zadržala svoju funkciju.

KLJUČNE REČI: kazna zatvora / retributivna koncepcija / prevencija kriminala / zatvorenik / recidivizam / tretman

[1] Rad je nastao kao rezultat na Projektu broj 47011 koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke.

UVOD

Kazna lišenja slobode, kao krivična sankcija u pravom smislu, pravnu samostalnost dobija krajem XVIII veka uvođenjem u francuski *Code Penal* iz 1791. godine, koji je, pored toga, ograničio primenu smrtne i telesne kazne, ukinuo kaznu lišenja slobode u doživotnom trajanju i prihvatio sistem apsolutno određenih kazni. Pravo na kažnjavanje je jedno od osnovnih prava države koja određuje svrhu i cilj kažnjavanja u prevenciji kriminaliteta. Pitanje kaznene politike, svrhe i ciljeva kažnjavanja su interesantna pitanja za mnoge naučne discipline koje izučavaju ljudsko ponašanje i društvene i interpersonalne odnose u zajednici. Kažnjavanje je, u suštini, "nametanje prestupniku određene deprivacije, restrikcije i oduzimanje prava, što bi u drugim slučajevima bilo moralno neispravno i nelegitimno" (Dolinko, 1997:508). Svakako da se kažnjavanje može posmatrati i sa moralnog aspekta i tu nailazimo na različite pristupe: kažnjavanje je moralno problematična praksa ali i shvatanja da je moralno dopustivo kazniti prestupnika. Normativne teorije imaju za cilj da praksu kažnjavanja definišu i odrede ciljeve kažnjavanja i da usmeravaju kreatore kaznene politike i daju legitimitet državnim institucijama. Način reagovanja na kriminalitet zavisi od više faktora i on se menja i prilagođava određenim socijalnim, društvenim, psihološkim i drugim okolnostima. Zapaža se da je, poslednjih decenija, došlo do velikih promena u načinu reagovanja na kriminalitet. Došlo je do odbacivanja ideje rehabilitacije, a sve je prisutnije zaoštravanje kaznene politike, preporod kazne zatvora, politizacija kriminala, ekspanzija prevencije kriminaliteta, uključivanje civilnog društva u kontrolu kriminala, afirmacija prava žrtve, akcenat na bezbednosti zajednice, nov način upravljanja zatvorom i kriznim situacijama, stalno osećanje krize i sl.[2]

U savremenom društvu, društvu rizika, postmodernom društvu, kako ga različiti autori označavaju, penalna politika je okrenuta ka pragmatičnim ciljevima socijalne kontrole. Mnogi autori komentarišu da su promene koje se dešavaju u načinu reagovanja na kriminalitet nedosledne, raznorodne, kontradiktorne i bez jasne teorijske koncepcije. Primetan je dvojak pristup, pri čemu su za prestupnike koji su označeni kao opasni po društvo predviđene stroge kazne, dok se prema lakšim prestupnicima primenjuju alternativne sankcije ili procesi restorativne pravde. Pistup koji se oslanjao na tretman i rehabilitaciju je ustupio mesto retributivnom načinu razmišljanja o koncepciji kažnjavanja. Pod novom retribucijom se podrazumeva distribucija pravde koja je proporcionalna težini krivičnog dela, uz slogan "kažnjavanje prema zasluzi", što je sasvim prihvatljivo građanima željnih pravde.[3]

Opšta svrha propisivanja i izricanja krivičnih sankcija, prema Krivičnom zakoniku Srbije, je suzbijanje dela kojima se povređuju ili ugrožavaju vrednosti zaštićene

[2] Stevanović, Z. i Igrački, J. (2011), Efekti kazne zatvora i institucionalnog tretmana u prevenciji kriminaliteta, Pravna riječ, Udruženje pravnika Republike Srpske, Banja Luka,

[3] Vasiljević-Prodanović, D. (2011), Teorije kažnjavanja i njihove penološke implikacije, Specijalna edukacija i rehabilitacija br 3. Beograd, str. 510-511.

krivičnim zakonodavstvom. U okviru te opšte svrhe, kazne imaju za cilj: (1) sprečavanje učinioca da čini krivična dela i uticanje na njega da ih ubuduće ne čini (individualna prevencija); (2) uticanje na druge da ne čine krivična dela (opšta prevencija); i (3) izražavanje društvene osude za krivično delo, jačanje morala i učvršćivanje obaveze poštovanja zakona (vaspitna funkcija). *Individualna prevencija* ima dva vida: onemogućavanje i resocijalizaciju. Kod kazne zatvora, onemogućavanje je tek delimično: dok je u ustanovi, osuđenik ne može da izvrši neka krivična dela. Resocijalizacija se sastoji u menjanju onih osuđenikovih navika i vrednosti za koje se smatra da su ga naveli na izvršenje krivičnog dela i u njegovom osposobljavanju za društveno prihvatljiv način života. *Opšta prevencija* počiva na pretpostavljenom zastrašujućem delovanju kazne. Da bi zastrašila, kazna mora da predstavlja zlo, bar sa stanovišta potencijalnih prestupnika. Zlo sadržano u zatvorskoj kazni može i mora da se sastoji samo u lišenju slobode; nisu dozvoljena nikakva druga lišavanja. Pretpostavlja se da potencijalni prestupnik racionalno odlučuje da li da izvrši delo ili ne. U stvarnosti, naravno, to nije uvek slučaj. Na primer, mnogi zločini se vrše iz strasti, u afektu koji ne dozvoljava racionalno odlučivanje, a za mnoge profesionalne i organizovane kriminalce kazna je profesionalni rizik. Zato propisivanje sve strožih kazni, što je stalni zahtev svih populističkih političara, samo po sebi ne može da deluje preventivno.

Osnovno pitanje koje se nameće je: *da li i kako kazna zatvora ostvaruje svrhu kažnjavanja*? Ako posmatramo kaznu zatvora, kao najtežu kaznu, i njenu efikasnost preko recidivizma osuđenika, možemo da zaključimo da je efikasnost kazne zatvora sporna. Naime, stopa recidivizma osuđeničke populacije se u Srbiji kreće oko 60%. a na globalnom nivou i preko 60%. Dakle, individualna prevencija je pokazala skromne rezultate – kod više od polovine zatvorenika nije imala efekte. Kada govorimo o vidovima efikasnosti individualne prevencije, možemo da zaključimo da kazna zatvora delimično onemogućava prestupnika da ponovo vrši krivična dela – u najvećem broju slučajeva najveći procenat onemogućavanja je u periodu dok se osuđenik nalazi u zatvoru. Kada je reč o resocijalizaciji, čiji je cilj menjanje onih osuđenikovih navika i vrednosti za koje se smatra da su ga naveli na izvršenje krivičnog dela i u njegovom osposobljavanju za društveno prihvatljiv način života, stanje je nedefinisano. Naime, poslednjih decenija se odustalo od koncepta resocijalizacije (rehabilitacije) i tretmana, jer nisu dali očekivane rezultate, tako da se stvorio vakuum, koji, po pravilu, ceo koncept kažnjavanja pomera u polje retributivnog pristupa kažnjavanju, na šta ukazuje savremena kaznena politika. Kritičari koncepta resocijalizacije ističu da resocijalizacija, ne samo da predstavlja nerealan i neostvarljiv cilj nego predstavlja pretnju principima osuđeničkih prava i humanog postupanja i za posledicu može imati štetan uticaj na formiranje prosocijalne ličnosti.

Ponovno glorifikovanje kazne zatvora je rezultat aktuelne politike koja promoviše politiku kažnjavanja na temelju anticipirane popularnosti i da je zatvor sredstvo za stvaranje uslova za opštu bezbednost društva, ne uzimajući u obzir penološke konsekvence. Kao rezultat takve koncepcije kažnjavanja

imamo masovna zatvaranja koja su iznad bilo koje stope zatvoreničke populacije i koja je suprotna istorijskim i komparativnim normama za društvo tog tipa.[4] Takođe, danas je primetna kriza zatvora koja se manifestuje u neefikasnosti tretmana, izraženoj tenziji među zatvorenicima, visokom procentu obolelih zatvorenika, lošim higijenskim, materijalnim i drugim uslovima, nedovoljno motivisanom i edukovanom osoblju i sl. Fitzgerland i Sim (1982) navode pet elemenata krize zatvora: kriza uslova, kriza sadržaja, kriza autoriteta, kriza vidljivosti i kriza legitimnosti. U takvoj konstelaciji odnosa, sve se češće izražava sumnja u efikasnost kazne zatvora i zatvorskih institucija koje kaznu zatvora izvršavaju. Ove sumnje u efikasnost kazni zatvora nameću mnoga pitanja, šta društvo želi od kazne zatvora, šta očekuje od zatvora kao institucije, da li je moguće menjati ličnost kriminalca koji je formirao svoje stavove i stil života i sl. Moguće da je i stručna i laička javnost previše očekivala od ove sankcije i od zatvora kao ustanove koja krivične sankcije institucionalnog karaktera izvršava.

KAZNA ZATVORA-REALNI DOMETI U PREVENCIJI KRIMINALA

U savremenim koncepcijama kažnjavanja, najčešće se ističu tri glavna cilja: zaštita društva od prestupnika, resocijalizacija prestupnika i prevencija kriminalnog ponašanja. Penološka teorija zastupa shvatanje po kome se društvo najuspešnije brani od kriminala resocijalizacijom i reintegracijom prestupnika, odnosno njegovim ponovnim uključivanjem u društvo. Kad je reč o kazni zatvora i spomenutom modelu resocijalizacije, jedan broj autora upozorava na neprirodnost i konfliktnost uloge istovremenog kažnjavanja i resocijalizacije. To su dve posebne uloge, ali moguće je pronaći i zajedničke niti koje kažnjavanje i resocijalizaciju prestupnika povezuju. Kažnjavanje je posledica prestupa i upozorenje da pojedinac mora da promeni ponašanje, vrednosni sistem, odnos prema društvenim vrednostima i sl. Resocijalizacija je koncept koji iznalazi sredstva i metode da u pojedincu promeni određene navike, vrednosni sistem i stav prema društvenim vrednostima – pogotovo ono ponašanje koje je normativno inkriminisano. Za ostvarivanje resocijalizacije individualizacija je, svakako, jedan od najosnovnijih oblika rada, koji podrazumeva donošenje pojedinačnog programa izvršavanja kazne zatvora i koji se ostvaruju na profesionalan, zakonit i human način, poštujući ljudska prava i dostojanstvo ličnosti zatvorenika.

Poslednjih decenija sve više preovladava stav da kazna zatvora i institucionalna resocijalizacije ne utiče, u očekivanom obimu, na promenu obrasca ponašanja prestupnika i da se oni vrlo brzo vraćaju na kriminalni obrazac ponašanja, najčešće i sa znatno brutalnijim krivičnim delima. Takvo stanje se može objašnjavati neuspelom resocijalizacijom, dominantnijim uticajem zatvorske

[4] Garland, D. (2001) The culture of controle-crime and social order in contemporary society. Oxford university Press, str. 14.

negativne neformalne strukture, ali i nemoći zatvora kao institucije da menja obrasce ponašanje prestupnika. Stanje u zatvorskom sistemu, generalno, je veoma složeno: zatvori su prenatrpani do granice izdržljivosti, struktura zatvorenika je sve složenija i u kriminološkoj i u psihološkoj sferi, sve je veći broj zavisnika od droge, materijalni položaj i zatvora i zaposlenih je loš, neadekvatan kadrovski potencijal, nemotivisanost zaposlenih i sl. Složeno stanje još više komplikuje i činjenica da je "kriminalna infekcija" u zatvoru sve izraženija, formalni sistem je sve slabiji i neefikasan, što dovodi u pitanje ostvarivanje osnovnih funkcija zatvora.[5] Direktor Međunarodnog centra za zatvorske studije, Rob Allen, povodom aktuelnog stanja u zatvorskom sistemu, komentariše: "s obzirom na visoke finansijske, društvene i etičke troškove zatvora, podaci bi trebali podstaknuti politike u svakoj zemlji da učine sve šta mogu kako bi ograničili veličinu svoje zatvorske populacije. Preterano korišćenje zatvora ne čini ništa za poboljšanje javne bezbednosti".

Veliki procenat recidivizma i neefikasnost resocijalizacije, kao i sve rasprostranjeniji kriminalitet, najraznovrsnijeg oblika na globalnom nivou, dovodi do sve izraženijeg neslaganja u stavu prema prestupnicima i načinu državne reakcije. Sve je prisutniji ambivalentan stav, gde jedni smatraju da je "kriminal neminovna pojava u savremenom društvu – navikni se, budi realističan, zaštiti se i preživi", dok drugi kriminal posmatraju kao "katastrofu za jedno društvo, gde neko mora da odgovara za takvo stanje, jer kriminal degeneriše društvo i znak da je krajnje vreme za povratak tradicionalnim vrednostima i disciplini" Ovi stavovi su posledica nedovoljne efikasnosti kazne zatvora i zatvorskih institucija u ostvarivanju svrhe i ciljeva kažnjavanja, što je izazvalo i teorijska promišljanja o svrsi kažnjavanja. Često se postavlja pitanje: *Šta se dešava sa kaznom zatvora?* Da bi se mogla razumeti aktuelna razmatranja o svrsi kažnjavanja, potrebno je setiti se razvoja različitih ideja. Glavno pitanje na koje se odgovara jeste – šta želimo postići, koji je cilj kažnjavanja učinioca krivičnog dela? Suština različitih teorija, koje objašnjavaju svrhu kažnjavanja, može se svesti na tri teorijska koncepta, u literaturi poznate kao apsolutne, relativne i mešovite teorije.

A*psolutne teorije* svrhu kažnjavanja vide u odmazdi onoga ko kažnjava i ispaštanje za onoga ko je kažnjen. Kaznom se vraća zlo koje je naneseno kaznenim delom. Svrha kažnjavanja iscrpljuje se fokusiranjem na prošlost (*punitur quia peccatum est*). Kazna je sama sebi cilj, bez obzira na to primjenjuje li se na temelju božanske, moralne ili zakonske pravde (Horvatić, Novoselec, 1999). Po teoriji božanske pravde odmazda, tj. osveta služi zadovoljenju božanske pravde, jer dovodi do izmirenja s bogovima putem ispaštanja učinioca krivičnog dela. Po teoriji moralne pravde osveta koja proizlazi iz kazne služi zadovoljenju moralne pravde, koja je po Kantu kategorički imperativ ljudskog uma i zdravog razuma. Efekat koji kazna ima na društvo potpuno je irelevantan. Zastupnik teorije zakonske pravde je

[5] Stevanović, Z. i Igrački, J. (2011), Efekti kazne zatvora i institucionalnog tretmana u prevenciji kriminaliteta, Pravna riječ, Udruženje pravnika Republike Srpske, Banja Luka,

Hegel koji navodi kako je svrha kažnjavanja uspostavljanje zakona koji je narušen krivičnim delom. Kazna kao negacija negacije (krivično delo je negacija zakona) i predstavlja dijalektičku nužnost. Kazna je, zapravo, pravo prestupnika jer on, čineći krivično delo, svesno i dobrovoljno prihvata da bude kažnjen.

Relativne teorije spadaju u period društvenog promišljanja o suzbijanju kriminaliteta pa se tako napušta ideja osvete i u kazni prepoznaje način zaštite društva od kriminaliteta. Te su teorije usmerene na budućnost - kažnjava se da se u budućnosti ne bi grešilo. Jasno je, stoga, da je reč o teorijama prevencije- specijalne i generalne. Unutar tih grupa postoji niz teorija, koje ćemo samo navesti. U grupu teorija specijalne prevencije spadaju: (a) teorija zastrašivanja putem izvršenja kazne, (b) teorija starateljstva, (c) teorija popravljanja i (d) teorija resocijalizacije. U grupu teorija generalne prevencije spadaju: (a) teorija opšteg zastrašivanja predviđanjem kazne, (b) teorija opšteg zastrašivanja izvršenjem kazne i (c) teorija opomene.

Mešovite teorije nastoje pronaći kompromis između tih dveju suprotstavljenih grupa teorija, pa je osnovno polazište ove grupe teorija da kazna, ne samo što može, već i mora imati više ciljeva. Za istorijski prikaz razvoja teorija o svrsi kažnjavanja polazimo od klasične škole po kojoj je kažnjavanje u Evropi u 18. veku bilo arbitrarno i vrlo retributivno, koje karakteriše kažnjavanje teškim kaznama i telesnom kaznom. Kaznenopravni sistem je dozvoljavao veliku diskrecijsku moć sudija, što je omogućavalo da "krivci" prođu nekažnjeno, a nevini budu osuđeni (Cavadino, Dignan, 1997).

Predstavnici klasične škole takav sistem ocenjuju kao nehuman i nepravedan te kao iracionalan i neefikasan način kontrolisanja kriminaliteta. Prestavnici ove škole čine napor za reformom sistema kažnjavanja i polaze od pretpostavki da je kriminal potrebno zakonski definisati, kazna mora biti adekvatna učinjenom delu, čovek čini krivično delo slobodnom voljom i kaznene norme treba da odvrate, odnosno spreče kriminal. Najznačajniji predstavnik klasične škole je Bekaria sa svojim delom "O zločinima i kaznama" (*Dei delitti e delle pene)* iz 1764. godine. On u svom delu navodi kako "nije svrha kazni mučiti i ucviliti koje biće, niti već učinjen zločin izgladiti kao da nije učinjen. Svrha kazne, dakle, može biti samo ta da se krivac spreči da ne prouzrokuje nove štete svojim građanima i da se ostali odvrate od sličnih nedela. One kazne, dakle, i onaj način njihova izvršenja zaslužuje prednost pred ostalima koji će, vodeći pritom računa da budu srazmerne s učinjenim zločinom, napraviti što jači utisak na ljudske duše a krivcu koliko je moguće manje telesne boli naneti" (Bekaria). Engleski utilitarista Bentham naglašavao je prevenciju kao važan element kažnjavanja i svrhu kažnjavanja video je u njegovom zastrašivanju. Za razliku od Bekarije, delinkvente je smatrao ograničeno racionalnim i odgovornim osobama, a zatvorsku kaznu korisnom metodom u reagovanju na delinkvente. Posle autora koji predstavljaju klasičnu školu, javljaju se autori sa drugačijim stavovima i promišljanjima o deliktu, kriminalcu i svrsi kažnjavanja.

Pozitivisti odbacuju koncept slobodne volje za koji se zalagala klasična škola i u fokus svog interesovanja stavljaju izvršioca krivičnog dela, za koga smatraju da nije apsolutno slobodan od spoljašnjih uticaja u svom ponašanju. Pozitivizam je naročito značajan za razvoj kriminologije kao nauke, jer predstavlja prve napore u naučnom objašnjenju kriminaliteta, razvoju "pozitivnog" faktičnog znanja o učiniocima krivičnog dela, zasnovanog na opservaciji, merenjima i induktivnoj metodi, odbacujući spekulativno razmišljanje o ljudskom karakteru koje je bilo prisutno u prethodnoj kaznenopravnoj praksi. Centralno pitanje odnosilo se na iznalaženje razlika između delinkvenata i prosocijalnih građana (Garland, 1997).

Razvoj različitih tipologija i klasifikacija učinioca krivičnih dela doveo je do razvoja načela individualizacije u kažnjavanju. Svrha krivičnih sankcija trebala se oživotvoriti u otklanjanju opasnosti koju su učinioci krivičnih dela stvarali svojim ponašanjem, a kaznenopravni sistem je, prema pristalicama ove škole, aparat za prevenciju, tretman i eliminaciju kriminaliteta (Garland, 1997). Pozitivizam, dakle, predstavlja početak razvoja rehabilitacijskog ideala koji je prevladao u kriminološkim razmišljanjima i retorici polovinom XX veka. Koncepcija resocijalizacije je polazila od ideje moguće eliminacije utvrđenih faktora delinkventnog ponašanja, koristeći vrlo diferencirane individualističke modele institucionalnog tretmana. Taj period se naziva periodom "*rehabilitacijskog optimizma*" (Cavadino, Dignan, 1997). Osnova tog idealizma bila je u ideji "lečenja" učinioca krivičnog dela od njegovih delinkventnih tendencija, a to "lečenje" sastojalo se od menjanja ličnosti i njegovih osobina, izgleda, navika ili mogućnosti za izvršenje krivičnog dela. Ideja rehabilitacije razvijala se pod parolom "pomoći" delinventu pretpostavljajući da on želi tu pomoć. Answorth (2000) ispravno primećuju kako su više koristi od te pomoći imali drugi - građani kojima se na taj način smanjivao rizik od viktimizacije. Rehabilitacija kao svrha kažnjavanja doživela je brojne kritike. Razvoj rehabilitacijskih modela i način njihove primene doveo je do druge krajnosti. Kako navodi Brody (2000): "... rehabilitacija je došla do toga da ne samo što predstavlja nerealan i neostvariv cilj nego predstavlja pretnju principima zatvorenikovih prava i humanog postupanja i može biti štetna za osuđenikovu šansu da postane prosocijalan".

Efikasnost kazne zatvora meri se stopom recidivizma. Martinson (1974) je u svojim istraživanjima doveo u pitanje efikasnost zatvorske kazne i tretmana, kao i koncepciju resocijalizacije, jer su ispitivanja pokazala veoma slabe rezultate. Nakon njegovog ispitivanja efekata tretmana, usledila su obimna istraživanja efekata raznovrsnih modela tretmana. Rezultati su, uglavnom, ukazivali na slab efekat tretmana i koncepcije rehabilitacije prestupnika. Ipak, pronađeno je kompromisno rešenje koje ukazuje da jesu ostvareni slabiji rezultati u primeni koncepcije resocijalizacije osuđenih lica, ali se ističe legitimnost tretmana koji, uz adekvatnu primenu, može da ostvari znatno bolje rezultate nego do sada. Ustvari, ističe se i problem nedovoljno osposobljenog osoblja za izvršenje kazne zatvora i primenu tretmana i neadekvatan izbor adekvatnog modela tretmana za određene kategorije osuđenika. Zagovornici koncepcije resocijalizacije (Rex i dr.) ističu elemente koji ukazuju na mogući

uspeh tretmana i rehabilitacije delinkventa. Prema rezultatima istraživanja uspešnosti izvršenja kazne zatvora i resocijaliozacije, pozitivni efekti se ispoljavaju u smanjenju impusivnosti, ojačavaju povezanost u zajednici, modeliraju prosocijalno ponašanje delinkvenata i veća šansa da je boravak u zatvoru ostvario svrhu kažnjavanja.

Od pojave kazne lišenja slobode, a nešto kasnije i ustanova za njihovo izvršenje, proteklo je skoro dva veka. U tom periodu pristup prema kazni zatvora i zatvoru kao instituciji koja tu kaznu izvršava, menjali su se i evoluirali, u zavisnosti od naučnih i praktičnih saznanja i stepena društvenog razvoja. Kazna zatvora se sastoji u oduzimanju slobode kretanja učiniocu krivičnog dela za, u sudskoj presudi, određeno vreme. U svim savremenim kaznenim sistemima kazna lišenja slobode zauzima centralno mesto. Najveći broj krivičnih dela zaprećen je ovom kaznom, jer ona pruža najviše mogućnosti da se ostvari svrha kažnjavanja koja se sastoji u prevaspitanju i resocijalizaciji osuđenog i njegovom ponovnom uključivanju u normalan društveni život. Od samog uvođenja kazne zatvora u sistem mera reagovanja društva protiv kriminala, naišla je na brojne protivnike koje su različitom argumentacijom osporavali njen značaj i efikasnost. Najčešće primedbe se odnose na: nemogućnost ostvarivanja genelane prevencije, jer ne može da zastraši nepopravljive, profesionalne delinkvente i povratnike da ne vrše krivična dela; zatvor nije pogodan instrument za resocijalizaciju osuđenika i njegovo navikavanje na život van zatvorskih uslova jer on po svojoj prirodi, karakteru i sadržini upravo predstavlja negaciju društvenog života i zatvor proizvodi niz štetnih posledica u fizičkom, psihološkom, zdravstvenom i socijalnom pogledu za osuđenika.[6]

I pored iznetih prigovora koje su realne i koje postoje, kazna zatvora je osnovna vrsta kazni u sistemu krivičnih sankcija. Zagovornici kazni zatvora njeno postojanje opravdavaju sledećim razlozima: individualna prevencija se najpotpunije može ostvariti u postupku izvršenja kazne zatvora i u zatvorskim uslovima se prestupnik može najpotpunije opservirati i upoznati; kazna zatvora je pogodna za stvaranje navike za rad i sticanje neophodno potrebnih znanja i veština; u zatvorskim uslovima se može obezbediti proces obrazovanja; kazna zatvora je jedina sankcija kojom se društvo može efikasno zaštititi od učinilaca krivičnih dela i sl.

Danas se svi slažu da je kazna zatvora i zatvor u ozbiljnoj krizi, jer se nije uspelo u borbi protiv kriminaliteta i nisu ostvareni osnovni ciljevi kažnjavanja u društvu. Svakako da za to postoje višeslojni razlozi na svim nivoima društva. Kada se krajem osamdesetih godina XX veka uvidelo da je zatvor u ozbiljnoj krizi i da kažnjavanje ne ostvaruje proklamovane ciljeve, tradicionalno se poseglo za represivnim konceptom kažnjavanja. To je i danas u praksi prisutno u većini razvijenih zemalja, čiji model i koncept prihvataju većina ostalih država sveta. Primena strožijeg koncepta reakcije na kriminalitet nije bitno

[6] Jovašević, D. i Stevanović, Z. (2011), Kazne kao oblik društvene reakcije na kriminal, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, str. 31-32.

promenio trend rasta kriminaliteta, naprotiv, takav pristup je povećao broj zatvorenika do neizdrživih granica za zatvorske sisteme, što ih dovodi do ozbiljnih kriza na svim nivoima. Sa pojavom globalizma i neoliberalnog kapitalizma problem kažnjavanja i izvršenja kazne zatvora postaju sve izraženiji, a zatvaranje postaje "recept" masovnog obračuna sa kriminalcima. Krivičari se s pravom pitaju: *Gde je suština problema*?

Polazeći od efekata koji se ostvaruju izricanjem kazni zatvora, a posebno dugih kazni zatvora, i posledica koje boravak u zatvoru proizvodi, sve su glasnija zalaganja za ograničenje izricanja zatvorskih kazni i za izbegavanje zatvora, jer su nedostaci veoma ozbiljni i odražavaju se, kako na ličnost zatvorenika tako i na društvo. Dakle, kazna zatvora nije u potpunosti ispunila očekivanja i nije u značajnoj meri ostvarila svoju funkciju i filosofiju zbog koje je uvedena u sistem kažnjavanja. Još veće razočarenje je u zatvor kao instituciju, koji ne uspeva da menja ponašanje kriminalaca, pa ranije upoređivanje sa školom - što više škola to je obrazovanije i vaspitanije društvo, a što više zatvora to je sve manje kriminala, nije pokazalo svoju opravdanost. Veliki broj zatvora ne ukazuje na veću bezbednost i zdravlje društva. Naravno, ova razmišljanja ne isključuju kaznu zatvora kao sankciju, već pokreću pitanje mere korišćenja zatvorske kazne, njene visine, svrhe i traženje savremenih i današnjim uslovima adekvatnih sankcija koje daju veće efekte u prevenciji kriminaliteta. Teoretičari i praktičari, sve češće postavljaju pitanje: koliko smo se stvarno udaljili od nekadašnjih primera iz istorije kažnjavanja i da li smo, zaista, postali čovečniji u svom odnosu prema osuđenicima ili zauzimamo licemeran stav zalaganja za ljudska prava osuđenih samo na reč, ili kada velike sile "disciplinuju" male narode i njihove vođe? Nažalost, u bliskoj prošlosti smo se upoznali sa takvom praksom.

Danas neki autori često govore o tzv. "*penalnom populizmu*" kojim opisuju tendenciju aktuelne politike da promoviše politiku kažnjavanja na osnovu anticipirane popularnosti, bez obzira na njenu penološku vrednost. Garland (2001), govoreći o ponovnom "rađanju zatvora", navodi kako je, "za razliku od konvencionalne mudrosti prethodnih vremena, aktualna pretpostavka - zatvor funkcioniše ne kao mehanizam reforme ili rehabilitacije, već kao sredstvo zatvaranja i kažnjavanja koje zadovoljava popularne političke zahteve za opštom bezbednošću i strožom retribucijom". Isti autor govori o glavnim obežjima masovnog zatvaranja u Americi. On iznosi frapantne brojke o broju zatvorenih u Americi, jer masovno zatvaranje implicira stopu zatvaranja i stopu zatvoreničke populacije koja je značajno iznad bilo kakve istorijske i komparativne norme za društvo tog tipa. Američki zatvorski sistem, po Garlandu, zadovoljava taj kriterij. Druga bitna karakteristika je socijalna koncentracija efekta zatvaranja, pa navodi kako masovno zatvaranje podrazumijeva zatvaranje individualnih prestupnika i postaje sistemsko zatvaranje čitavih grupacija populacije. U slučaju Amerike reč je o mladim crncima u velikim urbanim centrima. Na taj način zatvaranje

postaje jedna od socijalnih institucija koja značajno strukturira iskustvo grupa, tj. postaje deo procesa socijalizacije.[7]

Slična je situacija i u evropskim zemljama, koju Schwind (1995) opisuje kao pesimističnu. On navodi stanje u Nemačkoj 80-ih godina, gde su, bez obzira na izgrađene nove zatvore, povećanje broja tretmanskog osoblja i otvaranje socioterapijskih ustanova, kao model rehabilitacijskog pristupa delinkventima, efekti kazne zatvora i boravka u zatvoru jako skromni, a stopa recidivizma visoka. Slabi efekti zatvaranja i tretmana, kao i neadekvatne promene u ponašanju zatvorenika, po njemu, rezultat su slabljenja rehabilitacijske ideje, finansijskih problema zbog ekonomske recesije i prenatrpanost zatvora kao posledica povećane stope kriminaliteta. Stern (1996) analizira posledice prenatrpanosti u zatvorima i konstatuje da one dovode do povećanja tenzija, objektivnog smanjenja kvalitetnog programa edukacije zatvorenika, skraćenja pogodnosti, povećanja rizičnih situacija koje izazivaju incidente, nasilje i sl. Stern, s pravom, postavlja pitanje – da li je zatvaranje odgovor na rast socijalnih i ekonomskih problema? U zatvorima je najveći broj mladih ljudi koji svoje najbolje godine, u kojima bi trebali sticati znanje i veštine potrebne za život, provode u zatvoru.

Izučavajući socijalnu patologiju posmodernizma Emil Vlajki iznosi suštinu elitne racionalnosti, koja se ogleda u insistiranju vladajuće elite na strogom održavanju reda i mira u okviru zakonskih normi. One se prvenstveno obrušavaju na one pojedince i grupe koji spadaju u niže-sposobne slojeve od kojih svi nemaju sreću da imaju posao, a nisu dovoljno socijalizovani-indoktrinirani da bi se držali zakona. Takvi se po pravilu odaju različitim vidovima kriminala. Što se tiče kriminala visoko pozicioniranih slojeva, posebno u domenu biznisa, on se ne samo toleriše, već se i priželjkuje. Kapitalistička elita čini da osobe iz visokih krugova koje profitiraju od vlastitog kapitala, taj novac investiraju u privredu, bankarstvo, dakle da oplođuju kapital. Razvoj kapitalizma je snažno obeležen pljačkom, kolonijalnom eksploatacijom[8], ratovima, globalizacijom i sl. Zapadna racionalnost, kad se domogne sredstava daje im društvenu vrednost i štiti je po svaku cenu. Iz ovih stavova Vlajkija može se zaključiti i da je kažnjavanje u dobrom delu određeno društvenim okolnostima i moćima elita[9]

U kontekstu rasprave o krizi zatvora i zatvorskog sistema, često se u literaturi navode više vrsta kriza zatvora. Tako postoji *kriza sadržaja* - koja se odnosi na sadržaj življenja i rada u zatvoru, način organizacije i osmišljavanje režima života zatvorenika. Krizu sadržaja u zatvoru uzrokuje prenatrpanost zatvora i neefikasnost organizacije režima života. Takođe, postoji i *kriza uslova* u zatvoru. Ona se odnosi na uslove života i sve što ide sa tim. Posebno se ističe i

[7] Stevanović,Z. i Igrački, J. (2011), Efekti kazne zatvora i institucionalnog tretmana u prevenciji kriminaliteta, Pravna riječ, Udruženje pravnika Republike Srpske, Banja Luka,
[8] Vlajki, E. (2009), Socijalna patologija postmodernizma, Euroknjiga, Zagreb, str. 215
[9] Stevanović,Z. i Igrački, J. (2011), Efekti kazne zatvora i institucionalnog tretmana u prevenciji kriminaliteta, Pravna riječ, Udruženje pravnika Republike Srpske, Banja Luka

kriza autoriteta u zatvoru. Kriza autoriteta je posledica statusa zatvorske administracije, a posebno stražara i vaspitača-socijalnih pedagoga. Poslednjih godina sve je izraženije ograničavanje tradicionalnih ovlašćenja učesnika u tretmanu, a radi poštovanja prava zatvorenika, što zatvorska administracija doživljava kao narušavanje svog ličnog i profesionalnog autoriteta. U takvim okolnostima, oni gube motivaciju i najčešće idu linijom manjeg otpora, a što se odražava na njihov autoritet kod osuđenika. U literaturi se navodi i *kriza javnosti* - koja se odnosi na tradicionalnu konzervativnost i zatvorenost zatvorskog sistema prema javnosti. U većini slučaja postoji misterija šta se to u zatvoru dešava, a i sami zatvori tome doprinose. U savremenom vremenu razvijenih komunikacija nije moguće skrivati događanje čak i u zatvoru. Zatvorenici na različite načine plasiraju informacije o dešavanjima u zatvoru, a i sama država se sve više trudi da i ovaj segmenat društva učini javnim. Postoji i *kriza ligitimnosti* - koja je najizrazitija u britanskom zatvorskom sistemu i koja se odnosi na "poziv za ukidanje kazne lišenja slobode". Ova kriza se doživljava kao moralno opravdana.

Da je kriza zatvora postala ozbiljan problem, ukazuju brojni referati na Prvom kongresu Evropskog udruženja za kriminologiju koji su posvećeni problemima zatvaranja i zatvora. Najčešći problemi se ispoljavaju u nedostatku adekvatnih programa za rad sa zatvorenicima, sve lošijim uslovima u zatvoru, nedovoljno razvijenom sistemu zaštite prava zatvorenika, prenatrpanost zatvora, sve veći broj narkomana u zatvoru, sve veći broj psihički poremećenih osuđenika, jak neformalni sistem zatvorenika - do nivoa mafija, loš materijalni status zatvora i zaposlenih i sl. U takvom ambijentu vrlo teško je ostvariti značajnije rezultate u rehabilitaciji i reintegraciji zatvorenika, pa samim tim velika većina njih se ponovo vraća kriminalu.

Skromni efekati kazne zatvora na prevenciju kriminaliteta podstakli su na iznalaženje nekih drugih opcija kažnjavanja koje prepoznajemo u pojmu alternativnih sankcija (sankcija u zajednici). Alternativne sankcije možemo da definišemo kao opciju kažnjavanja koja se nalazi na kontinuumu između tradicionalne probacije i tradicionalnog kažnjavanja (prema: Junger - Tas, 1994). Često se za njih koriste i sledeći termini: alternativa zatvaranju, vaninstitucionalne mere, programi u zajednici, a ponekad se vezuju uz šire penalne strategije koje se nazivaju: odvraćanje ili preusmeravanje *(diversion)*, deinstitucionalizacija, dekarceracija ili penalni redukcionizam (Nellis, 2001). Evropska Unija je još 1986. godine dala izveštaj u kome se navode mere koje su alternativa kazni zatvora, a koje se primenjuju u zemljama članicama. Tako postoje *modifikovane institucionalne sankcije* u koje spadaju: poluzatvaranje, upućivanje na posao, zatvaranje vikendom, kućni pritvor, izdržavanje kazne u drugoj instituciji (bolnica, centar za odvikavanje od zavisnosti). Druga grupa alternativnih sankcija su *vaninstitucionalne sankcije* u koje spadaju: finansijske kazne, sankcije koje ograničavaju ili oduzimaju neka prava (oduzimanje vozačke dozvole, konfiskacija, restitucija, zabrana obavljanja poziva), vaspitne mere, moralne sankcije (sudska opomena, posebne obaveze), supervizija. Posebnu grupu alternativnih sankcija čine: *mere probacije*, kao i *neplaćeni rad*

u zajednici. U mere koje se odnose na odlaganje izvršenja kazne spadaju: odlaganje izvršenja institucionalne kazne, odgađanje izricanja presude i neizricanje sankcije. Često se u pojedinim zemljama koriste alternativne sankcije kao što su: *medijacija*, tj. pomirenje žrtve i učinioca dela, često praćena restitucijom, zatim, *restitucija ili kompenzacija*- koja se ispoljava kroz plaćanje štete, popravljanje uništenog objekta, rad za žrtvu kao popravljanje. Postoje i drugi modaliteti alternativnih sankcija kao što su: dnevne novčane kazne, rad u zajednici (neplaćeni rad u zajednici kao reparacija žrtvi ili zajednici, izražava se u satima rada u određenom razdoblju), upućivanje u dnevne centre i povećanja supervizije, elektronski nadzor (elektronska narukvica ili telefonski pozivi), intenzivni programi supervizije, vojnički kampovi *(boot camps)*: dizajnirani za mlađe punoletne prvoosuđene učinioce krivičnih dela - "šok-terapija" sa vojničkim strogim režimom.[10]

ZAKLJUČAK

Prevencija kriminala predstavlja ozbiljnu društvenu reakciju na kriminalne aktivnosti delinkvenata, a u cilju zaštite opštih vrednosti. U savremenim koncepcijama kažnjavanja, najčešće se ističu tri glavna cilja: zaštita društva od prestupnika, resocijalizacija prestupnika i prevencija kriminalnog ponašanja. Penološka teorija zastupa shvatanje po kome se društvo najuspešnije brani od kriminala resocijalizacijom i reintegracijom prestupnika, odnosno njegovim ponovnim uključivanjem u društvo. Kažnjavanje je posledica prestupa i upozorenje da pojedinac mora da promeni ponašanje, vrednosni sistem, odnos prema društvenim vrednostima i sl. Resocijalizacija je koncept koji iznalazi sredstva i metode da u pojedincu promeni određene navike, vrednosni sistem i stav prema društvenim vrednostima – pogotovo ono ponašanje koje je normativno inkriminisano.

Kazna zatvora je najteža kazna koja u značajnom stepenu ograničava ljudska prava i koja za posledicu ima širok opseg negativnih posledica po prestupnika. Efikasnost kazne zatvora se sve intenzivnije preispituje jer rezultati pokazuju da se svrha kažnjavanja ne ostvaruje u očekivanom obimu. Ako posmatramo efikasnost kazne zatvora preko recidivizma osuđenika, možemo da zaključimo da je efikasnost kazne zatvora sporna. Naime, stopa recidivizma osuđeničke populacije se u Srbiji kreće oko 60%. a na globalnom nivou i preko 60%. Dakle, individualna prevencija je pokazala skromne rezultate – kod više od polovine zatvorenika nije imala efekte. Kada govorimo o vidovima efikasnosti individualne prevencije, možemo da zaključimo da kazna zatvora delimično onemogućava prestupnika da ponovo vrši krivična dela – u najvećem broju slučajeva najveći procenat onemogućavanja je u periodu dok se osuđenik nalazi u zatvoru. Kada je reč o resocijalizaciji, čiji je cilj menjanje onih

[10] Stevanović, Z. i Igrački, J. (2011), Efekti kazne zatvora i institucionalnog tretmana u prevenciji kriminaliteta, Pravna riječ, br. 2. Udruženje pravnika Republike Srpske, Banja Luka,

osuđenikovih navika i vrednosti za koje se smatra da su ga naveli na izvršenje krivičnog dela i u njegovom osposobljavanju za društveno prihvatljiv način života, stanje je nedefinisano. Naime, poslednjih decenija se odustalo od koncepta resocijalizacije (rehabilitacije) i tretmana, jer nisu dali očekivane rezultate, tako da se stvorio vakuum, koji, po pravilu, ceo koncept kažnjavanja pomera u polje retributivnog pristupa kažnjavanju, na šta ukazuje savremena kaznena politika. Kritičari koncepta resocijalizacije ističu da resocijalizacija, ne samo da predstavlja nerealan i neostvarljiv cilj nego predstavlja pretnju principima osuđeničkih prava i humanog postupanja i za posledicu može imati štetan uticaj na formiranje prosocijalne ličnosti.

Posledice lišavanja slobode su višestruke i dovode do narušavanja privatnosti, deprivacije, hiperosetljivosti ličnosti osuđenika, izaziva sumnje u svoje sposobnosti zatvorenici se povlače u sebe, ispoljavaju neurotičnost, a u težim slučajevima i depresiju. Studije pokazuju da zatvorenici koji imaju kontakt sa spoljašnjim svetom, koji su u kontaktima sa drugima preko rada ili nekih drugih aktivnosti, ispoljavaju znatno stabilnije ponašanje i emocionalno su uravnoteženiji. Savremena tendencija iznalaženja novih mera prevencije kriminaliteta, sprovođenje vaninstitucionalnog tretmana i uvođenje alternativnih krivičnih sankcija, čini se, je pravi put na ozbiljnije suprostavljanje kriminalitetu a istovremeno i individualizaciji krivičnih sankcija do stepena realnog očekivanja boljih rezultata u sveukupnoj prevenciji kriminaliteta.

Kao reakcija na male efekte u prevenciji kriminaliteta, poslednjih decenija, pristupilo se tradicionalnom načinu borbe protiv kriminala- pooštravanje kaznene politike i primena represivne koncepcije kažnjavanja. Nažalost, rezultati takvog pristupa ne daju očekivane rezultate u prevenciji kriminaliteta, naprotiv, sve je prisutniji kriminalitet u najraznovrsnijim oblicima, zatvorenička populacija je narasla na preko 10 miliona, zatvori su prenatrpani, institucionalni tretman, takođe, ne utiče na promenu obrasca ponašanja kod delinkventa, a samim tim i rezultati prevencije su jako skromni. U takvim uslovima krize kazne zatvora i zatvora kao institucije, permanentno su prisutni pokušaji iznalaženja novih formi kažnjavanja (izricanje više novčanih kazni, alternativnih kazni i sl.), kako bi se individualizovala kazna, rasteretili zatvori i ekonomski racionalizovalo kažnjavanje.

LITERATURA

1. Brody, S. (2000) How effective are penal treatments? U: von Hirsch, A., Ashworth, A. (eds.): *Principled sentencing: readings on theory and policy*. Oxford: Hart Publishing.
2. Cavadino, M., Dignan, J. (1997) *The penal system: an introduction*. London: Sage Publications Ltd.
3. Duenkel, F., Snacken, S. (2001) Prisons in Europe - actual developments and problems, in *East and West. European society of criminology - first meeting*, Lausanne, Switzerland.

4. Ignjatović, Đ. (2006) *Pravo izvršenja krivičnih sankcija*, Beograd: Pravni fakultet univerziteta u Beogradu.
5. Junger - Tas, J. (1994) Alternative sanctions: myth and reality. *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol. 2, No. 1:44-66.
6. Konstantinović-Vilić, Kostić, M. (2006) *Penologija*, Niš: SVEN.
7. Kovčo, I, (2001) Kazna zatvora - zašto i kuda?, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* (Zagreb). VIII: 171-188.
8. Lopez, R. (1960) Delatnost Ujedinjenih nacija na sprečavanju kriminaliteta i na polju postupanja sa izvršiocima krivičnih dela, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, pp. 212- 228.
9. Martinson, R. (1974) *What works? Questions and answers about prisin reform*, Public Interest, 35.
10. Milutinović, M. (1973) *Kriminologija*, Beograd: Savremena administracija.
11. Mrvić-Petrović, N. (2007) *Kriza zatvora*, Beograd: Vojnoizdavački zavod.
12. Soković, S. (2006) Novo kazneno zakonodavstvo i međunarodni standardi- zabrana torture, mučenja, nehumani i ponižavajući postupci kažnjavanja, u: *Novo krivično zakonodavstvo: dileme i problemi u teoriji i praksi*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Viša škola unutrašnjih poslova.
13. Špadijer-Džinić, Ignjatović, I., Radovanović, D. (1975) Kriterijumi merenja uspešnosti resocijalizacije maloletnih delinkvenata, Beograd*: Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.
14. Stakić, Đ. (1977) Neki problemi evaluacije metoda resocijalizacije, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*. 3: 118-131.
15. Stevanović, Z., Igrački, J. (2011) Efekti kazne zatvora i institucionalni tretman u prevenciji kriminaliteta, *Pravnička riječ*, br. 2. pp. 403-415. Udruženje pravnika Republike Srpske, Banja Luka.
16. Stevanović, Z., Igrački, J. (2012) Stroga kaznena politika u fazi izvršenja kazne zatvora,u: *Kaznena politika-raskol između zakona i njegove primjene,* pp. 323-333. Ministarstvo pravde Republike Srpske, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Istočno Sarajevo.
17. Stevanović, Z. (2005) Kako novim zakonskim rešenjima unaprediti penalni sistem, u: *Kazneno zakonodavstvo: progresivna ili regresivna rešenja*, pp. 507-514. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
18. Stevanović, Z. (2009) Nove tendencije u upravljanju zatvorima, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, br. 2: 147- 159.
19. Stevanović, Z. (2010) Evaluacija tretmana u zatvorskom sistemu u Srbiji, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, XXIX:253-271.
20. Žunić-Pavlović, V. (2004*) Evaluacija u resocijalizaciji*, Partenon: Beograd.

THE EFFECTS OF PRISON SENTENCE IN CRIME PREVENTION

In this work the author announces his opinion about detention and its problems in crime prevention. Penalty detention is getting more important as a consequence of changes in reaction to crime. The idea of rehabilitation was rejected and even more present are sharpening of penal policy, the resurgence of imprisonment, politicization of crime, the expansion of crime prevention, involvement of civil society in the crime control, affirmation of victim rights, the emphasis on community safety, the new management and prison crisis as well as constant feeling of the crisis. Despite even stricter and the application of repressive policies, the effects of the crime prevention are still inadequate. The crime rate is constantly high and the recidivism is very high and there are also new, society dangerous forms of criminal behavior (cyber, corporative, organized etc. forms of crime) and prisoner population at risk is increased to the point of endangering the prison system at the global levee. Abandonment of the concept of socialization and the acceptance of a contemporary model of retribution, disrupted the traditional model of penal institutions, which led to a serious crisis of the prison system at the global level. In such circumstances the effects of imprisonment is smaller, the area of rehabilitation is only function of isolating the offenders from society, retained its function until today.

KEY WORDS: prison punishment / retributive conception / criminal prevention / prisoner / recidivism / treatment

MOGUĆNOSTI SOCIJALNE PROFILAKSE MALOLETNIČKOG PRESTUPNIŠTVA[1]

Dr Zlatko Nikolić
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Kada se propusti prvi i najniži oblik predostrožnosti ili smotrenosti u vaspitanju dece, što grčka reč prophýlaxis inače znači, onda nastaju problemi u vidu nepoštovanja autoriteta roditelja i nastavnika, kršenje društvenih, kulturnih i običajnih normi, odnosno, devijantna ponašanja. Nedostatak te profilakse se, međutim, ne odnosi samo na porodice i škole, već i na društvo u celini, koje kao izvor socijalizacije ličnosti treba da otklanja uzročnike za mogući neuspeh tog procesa. U kakvoj je korelaciji taj odnos društva kao izvora socijalizacije ličnosti i njegovih prenosnika ili agensa socijalizacije tema je ovog rada, a zbog principa u ljudskom postupanju: "Bolje je sprečiti nego lečiti".

KLJUČNE REČI: prestupništvo / devijanti / delinkventi / društvo / porodica profilaksa

UVOD

U istoriji ljudske civilizacije skoro da nema generacije ljudi koji nisu imali problem sa ponašanjem svoje dece, pa je sociolog Parsons verovatno zato slikovito zaključio da je rađanje svake nove generacije svojevrsna najezda varvara koja tek treba da se socijalizuje (Nikolić, 2000:167.). Socijalizacija ličnosti se, inače, uvek odvija prema datim i zatečenim uslovima, pa upoređivanje svake nove generacije sa prethodnom nije validno, jer zatečeni uslovi nisu isti. To posebno stoga što naučni i tehnološki razvoj i sa njim vrednosni sitem, sve ubrzanije menjaju okolnosti i zatečene uslove, bez obzira na to da li se radi o bogatijim i razvijenijim zemljama ili zemljama u razvoju. Savremene informatičke tehnologije su otuda "krivac" za brz prodor novina u

[1] Rad je nastao kao rezultat na Projektu broj 47011 koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke.

svetu i životu svake mlade generacije, od savremenih modnih trendova i kulturnih vrednosti, do savremene komunikacije preko društvenih mreža kave su Tviter, Fejsbuk i slične. Njihov uticaj i mogućnosti su, tako, omogućili i ostvarili razna društvena događanja, proteste i čak pobune mladih, kao što su neke "obojene" revolucije, i pokreti protiv globalizma, finasijske dominacije i korupcije, "Okupirajmo Volstrit" npr. i druge.

Starije i zadužene za vaspitanje i socijalizaciju mladih (porodice, države i njihove institucije) je sve to zbunilo i zabrinulo, pa su kao i u svim ranijim periodima pokušali da nađu načina da problem razreše. Modeli su se razlikovali od države do države i njihovih kulturnih miljea, ali su se pojavili i zajednički napori, kao što je zabrana Vikiliksa, kontrola i kažnjavanje piraterije u projektu ACTA i sličnih.

Sociolozi i, posebno, socijalnipatolozi su, sa svoje strane, požurili da probleme maloletničkog bunta i posebno sve okrutnijeg prestupništva objasne kao posledicu tranzicije, ekonomske krize i nezaposlenost, prolaznu buntovnost u traženju identiteta i slično. Pri tome se zbog ozbiljnosti problema zanemarivala činjenica da i u periodima većeg siromaštva i tranzicija od današnjih nije bilo toliko "huligana" i besprizornih, a posebno ne toliko okrutnih prestupnika kao u savremenom svetu, kako je to kod nas i u Rusiji, na primer, a u odnosu na vreme posle Oktobarske revolucije i Drugog svetskog rata. U tim periodima je za potrebe suzbijanja huliganizma bilo dovoljno nekoliko ustanova ili kolonija Makarenkovog tipa u Rusiji (Makarenko, 1957) i nekoliko otvorenih ustanova sa jednim VP domom kod nas[2].

Činjenica je, međutim, kako smo napred naveli, da je maloletničko prestupništvo, kao i prestupništvo odraslih perzistentna, odnosno, trajna pojava i da se ona kao takva mora smatrati normalnom pojavom, kako je to i E. Dirkem naveo. Jer, da kriminalitet nije normalna pojava, već patološka, onda bi se on u proporciji sa prelaskom društva iz nižih u više vrste po obimu smanjivao ili težio da se smanji, čime bi izgubio karakter normalnosti. Međutim, kriminalitet se stvarno svuda samo povećavao, pa prema tome, ne postoji ni jedna pojava koja pokazuje najneospornije sve simptome normalnosti, pošto se pojavljuje usko povezano sa uslovima svakog kolektivnog života (Dirkem, 1963).

Zašto onda sa sve većim razvojem društva i sve većim saznanjima o problemu socijalizacije ličnosti imamo sve manje vremena i osećaja za to umeće vaspitavanja? Kolike su stvarne mogućnosti vaspitača - roditelja i nastavnika i kolike su stvarne mogućnosti društva u profilaksi maloletničkog prestupništva? Šta je "starije" i ko od koga zavisi u tom procesu stvaranja ili "proizvođenja ljudi"?

---

[2] Ne treba da nas zavede trenutno brojno stanje u našim i tuđim ustanovama za resocijalizaciju maloletnih prestupnika, kada se ima u vidu da je problem izvršenja krivičnih sankcija takav da se veoma sporo reaguje u procesuiranju, da se odlaže izvršenje i već procesuiranih premeta i da se zaštićuju od samog progona i izvršenja deca uticajnih lica ili partijski "obojenih" prestupnika.

USLOVI I NAČINI SOCIJALIZACIJE LIČNOSTI

To što novorođenče kod ljudi nema nikakvih znanja, sposobnosti i navike da se koristi predmetima, što nema sposobnosti da komunicira sa ljudima jer ne zna jezik, što nema nikakvu kulturu ni moral, već samo određene impulse koji više otežavaju njegove socijalne kontakte i socijalni život, ne znači da ono neće biti čovek. Ali, "proizvođenje čoveka" tek tada započinje, jer je novorođnče na svet donelo samo predispozicije da bude čovek. Te predispozicije, pak, zavise od socijalnog okruženja, jer ni jedan čovekoliki majmun u ljudskom okruženju nije postao čovek, pošto nema predispozicije za to, ali ni jedno ljudsko biće van ljudskog socijalnog okruženja nije uspelo da bude čovek. Na to ukazuje i primer koji je naveo sociolog Dejvis o šestogodišnjoj devojčici koja je pronađena u indijskoj džungli, a koja do dana pronalaženja nije umela ni da govori niti da hoda i nije pokazivala bilo kakve znake inteligencije i izražavanja osećanja (Pešić-Golubović, 1966:320). Sva nastojanja da se to nesrećno dete osposobi za normalan život jedva da su postigla njen razvoj do nivoa maloletnog deteta, a nedavni slučaj u Tajlandu se, pod istim uslovima, završio tako što je pronađena devojčica ipak pobegla u džunglu, ne prihvatajući roditelje, odevanje i ljudski način življenja.

Ćovek je, dakle, ono što od novorođenčeta sa ljudskim predispozicijama načini njegovo socijalno okruženje, pa, samim tim, nije sve jedno ni kakvo je to okruženje. Pri tome nije najvažnije da li je to bogata ili siromašna sredina, religiozna ili ateistička, obrazovana ili neobrazovana i slično, iako je poželjno posedovanje dovoljno sredstava za normalan život. Otuda i problemi u razvoju i vaspitavanju dece, jer svi roditelji misle da su umešni i sposobni za to i da imaju pravo i obavezu da svoju decu vaspitavaju na način na koji to oni sami žele, znaju i umeju. Ta zabluda i privid da sve zavisi od samih roditelja je, nažalost, samo privid, jer je i vaspitanje samih tih roditelja zavisilo od nečeg što u sociologiji nazivamo društvo. Društvo je, naime, izvor socijalizacije ličnosti, jer sva društva nastoje da kod svojih mladih naraštaja formiraju odgovarajuće oblike ponašanja, kako bi se onemogućilo narušavanje njegovih vrednosti i normi, odnosno, da bi se obezbedila kontrola nepoželjnih i društveno štetnih istupa i postupaka (Nikolić, op. cit. 168.). Zato društvene zajednice, ma kog oblika ustrojstva bile, unapred određuju šta je dopušteno a šta nije, koji su oblici rešavanja afektivnih ponašanja mogući a koji ne, odnosno, šta je moralno a šta ne. Za sve to društva, kao izvor procesa socijalizacije, koriste svoje kulturne, religiozne i običajne norme, a od vremena formiranja država i pisane ili zakonske norme. Roditelji i deca, prema tome, ne mogu biti izvan i iznad regulativa koje društvo nameće svim svojim članovima, ma kako se te regulative nazivale: kulturne, religiozne, običajne ili zakonske. Zbog toga je Emil Dirkem u pravu kada navodi da je uzaludno verovati da možemo da podižemo decu onako kako to mi sami želimo, jer u svakom vremenskom trenutku postoji jedan regulatorni tip od koga ne možemo odstupiti, a i danas je kao i u prošlosti naš pedagoški ideal sve do svojih detalja delo društva. Društvo je to koje nam odslikava portret čoveka kakav

treba da bude, pa se u tom portretu upravo odražavaju sve posebnosti njegove organizacije (Dirkem, 1981a:36-38.).

Društvo je, dakle, faktor i izvor socijalizacije svakog pojedinca u njemu i ono svoje vrednosti i okvir za ponašanje nameće preko svojih prenosnika ili agensa socijalizacije, kao što su: porodica, vršnjaci, škola i Masmediji. Pojedinac ni kao dete ni kao odrasli ne odustaje od tog okvira za ponašanja, smatrajući ga normalnim i kada mu lično smeta, jer se komformira sa milionima drugih da bi njima pripadao. A ta potreba za pripadnošću i ukorenjenošću je prirodna potreba čoveka kao svesnog bića, jer je on svestan da je sam, ali da ne može da bude sam, budući da mu je osećaj usamljenosti blizak ludilu (From, 1984:48-50). Otuda i kazne progonstva iz zajednice, deportacije prestupnika i kazne samicama i usamljenja u zatvorima za prestupnika određenih normi.

Realizacija društvenog motiva ili potrebe je, prema tome, moguća samo u društvu u kome pojedinac egzistira i nakon zadovoljenja fizioloških, sigurnosnih i društvenih potreba u zajednici, on nastoji da zadovolji i poštovanje u toj zajednici i osećaj samopotvrđivanja kao vrhunac svojih ljudskih potreba (Maslow, 1943:370-396). Te potrebe su, prema svemu, iste za sve, pa nema ni najokorelijeg kriminalca koji za svoju decu ne želi da budu uspešna, dopadljiva, pametna i prihvaćena od drugih. Želje i stvarnost se ne poklapaju u većini slučajeva na šta utiču brojni faktori, od umeća u vaspitanju, jer i vaspitač mora biti vaspitan, pa do prirodne potrebe čoveka da bude izvan i iznad uloge koje mu društvo nameće po socijalnom, intelektualnom, političkom ili ma kom drugom kriterijumu. Sukob ili suprotnost između individualnog i društvenog je, prema tome, latentan i perzistentan, odnosno te dve strane se nalaze u dijalektičkom jedinstvu.

Razlog tome je što sva društva, kako je poznato u sociologiji, da bi funkcionisala, moraju imajti svoju strukturu, pri čemu od te strukture zavisi i proces i način socijalizacije mladih naraštaja, budući da od shvatanja karaktera te strukture zavisi i shvatanje mesta čoveka u njoj. Funkcionalističko i strukturalističko shvatanje društvenu strukturu poima statički, smatrajući je univerzalnom, nužnom i kontinuiranom u svom funkcionisanju, a čovek je samo objekat koga ta struktura modeluje. Zato je društvena struktura (po strukturalistima) autonomna u odnosu na čoveka i kao takva je činjenica prvog reda. U takvim društvenim strukturama, prema ovim shvatanjima, izgrađuje se zajednički sistem vrednosti - isti za sve članove i on je temelj socijalne integracije. Proces socijalizacije se odvija tako što se čovek identifikuje sa ulogom koju obavlja ili za koju se priprema u tom procesu, a sistem se održava u stanju dinamičke ravnoteže pomoću određenih mehanizama. Ti mehanizmi su različiti u različitim strukturama, kao što su robovlasnički, feudalni, kastinski, buržoaski i socijalistički, a nagrađivanje i socijalna promocija su unapred utvrđeni prema nasleđivanju ili

delanju[3]. Do promena u ovakvim strukturama dolazi, prema ovim shvatanjima, zbog uticaja drugih sistema vrednosti ili sukoba devijantnih ličnosti sa društvenim normama (Nikolić, 2011).

Celokupna istorija razvoja ljudske civilizacije, međutim, ukazuje na to da do društvenih promena, odnosno, promena u sistemima, nije dolazilo samo zbog sukoba devijantnih ličnosti sa društvenim normama. Činjenica da su neki ideolozi promena vrednosnog sistema datog društva imali i neke osobine devijantnosti, u odnosu na sistem koji su želeli da promene, ne znači da su i sledbenici bili devijanti. Više hiljada ili miliona sledbenika neke nove ideje i vrednosnog sistema (Spartakov ustanak, Francuska buržoaska revolucija, Okrobarska revolucija i dr.) znači samo potvrdu da ljudi nisu pasivan subjekat u jednoj društvenoj strukturi i da sva društvena modelovanja istih za unapred zadate im uloge u društvu nije moguća. Ljudi su, naime, kao svesna bića individualni u svojim htenjima i načinima zadovoljavanja ljudskih potreba, što znači da je svaki pojedinac u jednom društvu iznad zadate mu uloge po svojim mogućnostima ili bar htenjima i sistema koji mu tu i takvu ulogu nameće. Zbog toga oni nastoje da, svaki na svoj način, prevaziđu tako nametnutu im ulogu, u lepezi ispoljavanja od komformiste do aberanta ili, čak, kriminalca, što je inače uslov kretanja društva napred (Nikolić, 2006a:73-80).

Društvene strukture su, kako nam istorija pokazuje, dinamičkog a ne statičnog karaktera, jer u zbiru pojedinaca sa istim potrebama za sve, te potrebe se ne zadovoljavaju na isti način, čak ni kod monozigotnih blizanaca. Zbog toga sve društvene strukture u unapred zadatim i željenim efektima funkcionisanja imaju unapred određene konflikte između uloga i potreba pojedinaca. Međutim, socijalizacija ličnosti koja je svim članovima jedne zajednice nametnuta od izvora, dakle društva, ne podrazumeva ove individualne različitosti, pa stoga uz planirane efekte socijalizacije postoje i neuspesi, odnosno, neplanirani defekti tog procesa. Otuda se u svakoj novoj generaciji pojavljuju "neki novi klinci" kao devijanti i delinkventi, pa sva društva, saglasno sa novim saznanjima o tome, moraju da posvete posebnu pažnju u rešavanju tog problema. Profilaksa ili predostrožnost i opreznost, stoga, mora da praktikuje lepezu društvenog postupanja i reagovanja, od najblažih do veoma oštrih i nepopularnih mera i kazni, jer metoda sprečavanja i prisiljavanja u vaspitavanju dece ima upravo takvu doziranu lepezu mera i postupaka.

[3] U robovlasničkim, kastinskim i feudalnim sistemima i njihovim ostacima u tzv. modernim monarhijama, nasleđivanje statusa i položaja u društvu se samo po sebi podrazumeva, ali je zbog njihovog opstanka omogućeno da u taj svet dopru i posebno zaslužni građani (ženidbom ili udajom, sportisti ili glumci i sl.). U republikanskim sistemima se socijalna promocija omogućava delanjem, odnosno, ispoljavanjem talenta u nekom biznisu i bogaćenju, pa se tako stvara privid jednakih šansi za sve, uprkos barijera koje su za to postavljene: skupa školarina, preporuke i slično.

MOGUĆNOSTI I NAČINI PROFILAKSE

Da ne postoje mogućnosti sprečavanja i prisiljavanja pojedinaca ili grupa koji remete uspostavljeni društveni poredak ili pravila za ponašanje, ljudska civilizacija ne bi ni postojala. Tada bi na sceni bila ona Hobsova sentenca *Bellum omnium contra omnes*, odnosno, rat sviju protiv svih, a čovek bi čoveku stvarno bio vuk. Zbog toga su ljudi, bez da zalazimo u teorije o postanku društva i države, uspostavili moralni, običajni i religiozni poredak i sistem vrednosti, koji su, kasnije, nadograđivali i pisanim normama ili zakonima.

Osnovne nepisane vrednosti jedne horde ili roda u prvobitnoj zajednici su, tako, štićene rigoroznim kaznama roditelja nad decom (kao u životinjskom svetu), ali i progonstvom iz zajednice odraslih članova (kao u ljudskom svetu). Tako je gubitak naklonosti i podrške za počinjeno bilo jasna poruka o dopuštenom i nedopuštenom kod dece, a u slučaju nastavljanja nedozvoljenog ponašanja i gubitak pripadnosti određenoj grupi, odnosno, progonstvo. Takav način socijalizovanja članova jedne zajednice, uz kazne i nagrade za počinjeno, postao je osnova za sve kasnije, manje ili više, sofisticiranije postupke u vaspitavanju i socijalizaciji mladih naraštaja. Ljudi, prema tome, uprkos svojim prirodnim potrebama da budu individualci u socijanoj sredini, nisu mogli da čine sve što im se prohte, jer su ta njihova htenja bila ograničena istim takvim potrebama drugih ljudi. Budući, pak, da je njihova potreba da ne budu sami bila jača od potrebe da urade sve što im se prohte, odnosno, njihove potrebe za pripadnošću, oni su morali da ograničavaju te potrebe zbog nedostatka satisfakcije za takvo ponašanje. Svaki član jedne zajednice se, prema tome, odrekao dela svog identiteta, kako bi moga da bude prihvaćen od drugih i da toj zajednici pripada. Otuda svako dete ima osnovnu potrebu da zadovolji i "usreći" svoje roditelje i bližnje svojim ponašanjem, kako ne bi bilo kažnjeno negodovanjem i odbijanjem onih do kojih mu je stalo. To, razumljivo, nisu morale da budu samo fizičke kazne, jer je i za dete kao svesnog bića na svom uzrastu jasno svako neprihvatanje iskazanog ponašanja u vidu mimike, govora tela ili podignutog glasa. Nažalost to nije slučaj u svim porodicama, pa nisu retka preterivanja u jednom ili drugom ekstremu ili pak potpunom zanemarivanju te roditeljske obaveze. Posledice se veoma brzo vide, od načina defekacije i ponašanja prema drugima do prvih iskoraka u devijacije negde od treće do pete godine života (Nikolić i Joksić, 2011:25.)

U grupi vršnjaka, kao sledećeg agensa socijalizaije, deca uče i drugačije odnose i norme za ponašanje, jer tamo više nisu "centar sveta" kao u porodičnom okruženju, pa igračke i druge potrebe ne pripadaju samo njemu kada to hoće i koliko hoće. Vršnjaci umeju i da se podsmevaju, ponižavaju i čak da fizički kažnjavaju, a to je bolno iskustvo u socijalnom okruženju. Deca, dakle, kroz običnu igru u kojoj su sama shvataju relaciju prema svojoj individualnosti, odnosno svog "Ja", kako je to naveo Dž. Mid, a u složenoj igri

sa drugom decom i relaciju "Mene". Pri tome je "Ja" subjektivno i kreativno, a "Mene" društveno, kulturno i normativno (Nikolić, 2000:171.).

Škola je, međutim, naredni beočug socijalizacije jedne ličnosti, odnosno, karika je u lancu socijalne profilakse i kontrole, koja je negde između neformalne kontrole (porodica i vršnjaci) i formalne socijalne kontrole koju, ako do nje dođe, čine centri za socijalni rad i drugi državni organi (policija, tužilaštvo i sudovi za maloletnike). Baš zbog toga od škole kao agensa socijalizacije previše očekuju i roditelji i filantropski orijentisani stručnjaci, prenaglašavajući značaj obrazovanja kao uslov za uspešnu socijalizaciuju. Roditelji, doduše, s pravom očekuju da će njihove eventualne propuste u vaspitanju revidirati oni koji su za taj proces obrazovani i koji ih uz to upućuju i u nova znanja, a filantropi i inače smatraju da je svako obrazovanje, odnosno sticanje novih znanja, automatski i vaspitanje. Bilo bi dobro da škola sve to može i da, kako to funkcionalisti smatraju, škola pripremi svakog pojedinca da bude dobar igrač socijalnih uloga koje su mu tim procesom i uspehom u njemu određene (ibidem, 186).

Škola, nažalost, nije svemogući agens socijalizacije ličnosti, zato što su sredstva kojima raspolaže nastavnik u ostvarivanju ciljeva socijalizacije ipak manja, nego sredstva kojima raspolažu roditelji i mogu, ako se kod deteta pojavi otpor, biti nedovoljna za uspeh socijalizacije. Razlog za to je sam odnos i kvalitet interpersonalnih odnosa među subjektima vaspitanja i obrazovanja, jer se on ne zasniva na međusobnoj identifikaciji vaspitača (nastavnika) i učenika, već na međusobnoj komunikaciji. Upravo zbog tih osobenosti odnosa u procesu obrazovanja i vaspitanja u školi, škola ne može da popuni praznine u području socijalnog i moralnog razvoja, ili ih veoma teško ispravlja ako nisu bile ispunjene u procesu primarne socijalizacije u porodici. Dete, doduše, racionalno prihvata pouke svog učitelja, ali samo manipulativno i bez posebne unutrašnje zauzetosti i motiva da se po tome upravlja, jer ih nije internalizovalo. Zbog toga je detetu lakše da se distancira od pouka učitelja, nego od pouka svoje majke (Bergant, 1974:34).

Uprkos svega što prati škole kao agens socijalizacije, kako smo napred naveli, škola ima značajnu ulogu u dogradnji socijalnog i moralnog razvoja dece. Koliki je taj doprinos, nažalost, ne zavisi samo od škole, već od društva kao izvora te socijalizacije ili, bolje rečeno, od statusa i karaktera škole i nastavnika koje im samo društvo daje. Budući da su škole negde između neformalne i formalne socijalne kontrole, kako smo već naveli, one tom svom položaju "plaćaju" i određenu cenu i podležu raznim "reformama" pod pritiskom formalnih (političkih) i neformalnih (građanskih) inicijativa. Tako susrećemo razne pokliče za ukidanje škola (Ilič, 1972) ili organizovanje radionica za učenike, radi eliminisanja autoriteta roditelja i nastavnika, kako je to pre nekoliko godina bilo kod nas[4]. Rezultat svega je sadašnje stanje u našim školama koje su izraubovane i spolja i

[4] Mislimo na radionice koje je pod pritiskom nekih nevladinih organizacija službeno organizovalo Ministarstvo prosvete Srbije, u vreme ministrovanja G. Kneževića.

unutra različitim grafitima, polomljenim inventarom, fizičkim napadima na nastavnike, narkodilerima u školskim dvorištima i privatnim objektima za zabavu i rekreaciju u dvorištima škola ili tik uz njih. Zato smo, verovatno, kao krajnji rezultat nemoći zbog pogrešnih poteza i neshvatanja funkcije i uloge škola dobili i "školske policajce" (Nikolić, 2010 b:229-241), očekujući da oni obave ono što su trebali nastavnici i roditelji pre njih[5].

Masmediji u životu savremenog sveta imaju sve veću ulogu, ma koliko mi, pojedinačno, imali kritički otklon prema njima. Od vremena telala ili glasnika, pa nadalje, ljudi su oduvek želeli da čuju šta je novo i šta se dešava u nekom drugom delu svog okruženja, zemlje ili sveta. Ta potreba, razume se, nije rezultat samo obične ljudske radoznalosti, već i potreba za samokorekciju svog viđenja i ponašanja i, u krajnjoj liniji, sticanja novih saznanja. Zbog toga su sve vlasti i vlastodršci uvek nastojali da nad sredstvima za masovnu komunikaciju zadrže monopol ili bar predominantni uticaj. Stvaranje i kreiranje javnog mnjenja je, tako, postalo posebna profesija i umeće, jer svi shvataju da štampani i elektronski mediji, različite vrste publikacija i, čak, ulični grafiti, značajno mogu da utiču na javno mnjenje o nečemu.

Socijalni patolozi i kriminolozi su, međutim, zbog tog jakog uticaja mas-medija na populaciju uopšte i mlade naraštaje, posebno, zaključili da je za prestupništvo mladih značajan krivac i uticaj masmedija. Mnoga istraživanja, doduše, potvrđuju opravdanost takvih viđenja, posebno istraživanja psihologa Bandure i Valtersa (prema Rot, 1983:82-85), koji su utvrdili da je opservaciono uslovljavanje jedno od glavnih oblika socijalnog učenja. Autori koji su devijantnost kod dece i mladih pripisali samo štetnom uticaju filmova, TV-a, kompjuterskih igrica i sličnog, sa dosta nasilja i morbidnosti, što jeste činjenica, nisu utvrdili i zašto tome nisu podlegla sva deca koja su takođe podvrgnuta tom uticaju. Naime, ako bi teorije o diferencijalnoj asocijaciji i kulturnog konflikta bile tačne, onda bi dužina izloženosti nekom uticaju bila uzrok devijantnom ponašanju svih, a znamo da sva deca iz kriminalnih sredina nisu postala kriminalci, kao ni deca iz drugih kultura u sukobu sa dominantnom kulturom (Nikolić, 2000:139, 154). Srećom, uprkos velikom značaju socijalnog utčenja po modelu, identifikacijom i imitacijom, na njihov konačan upliv u ponašanje pojedinca veći uticaj ima emotivna vezanost za model, a to svakako nisu likovi iz filmova i drugih medija. Za internalizovanje vrednosti ili ponašanja koja nameću masmediji, zapravo, nije dovoljna samo njihova prijemčivost za konzumenta, jer se konzumenti ne mogu vezivati za sve likove iz medija, ali mogu za roditelje i, delimično, za nastavnike. Zato nisu svi koji i nemaju veliki izbor za izbegavanje filmova, serija ili kompjuterskih igrica sa nasiljem, seksom, narkomanijom i drugim aberacijama postali devijantni i kriminalni.

---

[5] Sredinom devedesetih godina prošlog veka sudije i tužioci za maloletnike i predstavnici centara za socijalni rad su, nakon svakog obilaska VP doma u Kruševcu, imali kao glavnu primedbu prisustvo stražara u školi VPD-a, odnosno, formacijski postavljeno stražarsko mesto u toj školi. Oni su smatrali da je to nehumano i malo više "zatvorski" nego što treba, a smetalo im je i to što u toj školi nije bilo grafita po zidovima, polomljenog nameštaja i nastavnih sredstava, pa im je škola više ličila na "muzej", kako su govorili.

Komercijalna potreba masmedija da nam serviraju sadržaje koji ne mogu niti treba da budu model za oponašanje bilo koga, a mladih posebno, nije zasnovana na njihovom hiru ili morbidnosti samih vlasnika i urednika, već tržišne tražnje. Ljudi, naime, i kada nisu sami devijanti i kriminalci imaju potrebu da svoju prirodnu agresiju abreaguju i kroz gledanje ili čitanje takvih sadržaja, potvrđujući kroz to svoje stavove i viđenja pravde. Oni sami neće podleći imitaciji tih modela koje vide, ali to ne znači da oni koji su u socijalizaciji u porodici prikraćeni da sa drugima u svom okruženju uspostave normalnu emopcionalnu, čulnu i intelektualnu komunikaciju ne pribegnu imitaciji i oponašanju onoga što vide. Oni, zapravo, nisu videli socijalne obaveze na način koji znači da mogu da pretpostave ili ostvare empatiju sa drugima, niti su osposobljeni da svoj status u socijalnoj sredini izgrade svojom aktivnošću. Budući socijalno neostvarenim, jer zbog svog ponašanja ne mogu da budu prihvaćeni od drugih i da pasivnost svoje egzistencije razreše kroz stvaralački akt, oni mrze druge i ruše jer ne mogu da grade. Ta druga strana istih potreba za sve da budu prihvaćeni i da grade jeste moguća, ali je društveno nedopuštena, pa ta i takva ponašanja nazivamo devijantnim, delinkventnim i kriminalnim. Sami masmediji, pri tome, jesu doprineli pronalaženju njihove linije manjeg otpora za identifikaciju i podražavanje, ali ne krivicom svojih sadržaja, već potrebom tih "konzumenata" sadržaja, budući da bi oni i bez takvih uticaja bili devijantni, delinkventni ili kriminalni.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Ljudsko iskustvo i saznanja čoveka o samom sebi, daju nam mogućnost da shvatimo da naš razvoj ne može biti pravolinijski i beskonfliktan, odnosno, da svi ljudi nisu klonirani po svojim htenjima i načinima zadovoljenja njihovih potreba, istih za sve. Zbog toga je u svakoj ljudskoj zajednici, od prvobitne pa nadalje, bilo onih koji su te iste potrebe hteli i nastojali da zadovolje pre drugih i na štetu drugih, a da ipak nisu mogli bez tih istih svojih žrtava. Oni su, nažalost, sve to videli i vide kao svoje pravo, bilo kao pravo jačeg, moćnijeg ili sposobnijeg ili pak obespravljenog i oštećenog, koji sam uzima ono što mu "pripada". Za sve to što i danas liči na pravila životinjskog sveta iz koga inače potičemo, prestupnici su kao svesna bića, ma kog socijalnog statusa bili, morali da nalaze opravdanje i opravdavali su sve to, sebe radi, kao božju volju, prirodno pravo ili slično.

To prirodno i normalno nastojanje čoveka za zadovoljenje svojih fizioloških, sigurnosnih i društvenih potreba, kao bazičnih, a potom i poštovanje u socijalnoj sredini i samopotvrđivanje u njoj, kao ljudskih (Maslow, op. cit), ljudi ne bi mogli da zadovolje kao životinje. Otuda i prva pravila i kazne za nedozvoljeno ponašanje u ljudskoj zajednici, od nepisanih religioznih i običajnih, pa sve do pisanih pravila i normi, odnosno zakona. Time su ljudi izbegli već pomenutu mogućnost iz Hobsove sentence o ratu sviju protiv svih, ali nisu izbrisali svoje potrebe, već su ih samo potisnuli. Upravo to i

jeste razlog da različiti ljudi različito doživljavaju norme za ponašanje koje im se nameću kulturom, religijom, običajima ili zakonima. Većina se na takve norme konformira, identifikujući se sa milionima drugih radi "opravdanja sebe" i u takvom duhu vaspitava svoje potomstvo.

Međutim, potisnuto nezadovoljstvo i osećanje sputanosti kod tih konformista ili prosocijalnih tipova ličnosti može i najčešće je uzrok njihovom iznenadnom prestupu[6], a još više je uzrok neuspeloj socijalizaciji njihove dece. Oni, kao ni najokoreliji kriminalci uostalom, ne žele da njihova deca budu devijanti, delinkventi ili, kasnije, kriminalci, ali ne umeju da to i "usade" kod njih. Pedagogija, inače, poznaje princip da "onaj ko gori može i druge da zapali", pa je njihova "vatra" po posledicama socijalizacije izazvala samo štetu. Zato se okolina i poznanici poznatih, cenjenih i, po svemu, uspešnih ljudi čudi što su im deca huligani i besprizorni, odnosno arogantni, agresivni i devijantni.

Socijalizacija ličnosti je, zapravo, dugotrajan proces profilakse u odvraćanju mladih naraštaja od nedozvoljenog ponašanja, a ona se ostvaruje uspešno ili manje uspešno u zavisnosti od umenja zaduženih za taj proces. Za sve aktere tog procesa ili agense socijalizacije ličnosti, najodogovrniji je, ipak, izvor tog procesa, odnosno, samo društvo. Njegovo ustrojstvo i struktura najdirektnije odredjuju status porodice, škole i masmedija, a indirektno i okruženje ili vršnjačke uticaje. Ako društvo i njegov vladajući sloj nema osećaj ni razumevanje, za sve što je rečeno o socijalizaciji ličnosti, kao profilaksi neželjenih ponašanja, onda nema ni pomoći neumešnim porodicama za taj "posao", niti dobroj organizaciji škola i kontrole masmedija. Vršnjački uticaji, tada, imeju presudni uticaj, kao što je Gabrijel Tard to naveo, da su kriminalni "seminari" na svakom gradskom trgu u gradovima, gde se jata derana kao jato vrabaca udružuje, najpre radi potkradanja, a kasnije i radi krađe. Pri tome, predispozicija u njihovoj prirodi ne igra nikakvu ulogu, već njihovu sudbinu često odlučuju njihovi drugovi. Zato, prema njemu, kriminalitet nije ni mentalno ni fizičko oboljenje, već aktivnost koja je naučena kao profesija i to u sličnim društvenim procesima u kojima se stvaraju i druge profesije (Nikolić, 2000:152).

Kriminalci se, prema svemu, stvaraju u neuspešnioj socijalizaciji, odnosno, nedostatku društvene profilakse koja je moguća i potrebna, a to znači da se ni jedno dete nije rodilo kao kriminalac, jer ono to tek treba da postane zbog naše nebrige.

LITERATURA

1. Bergant, M. (1974) *Teme iz pedagoške sociologije*, Zagreb: PKZ
2. Dirkem, E. (1963) *Pravila sociološkog metoda*, Beograd:Savremena škola

[6] Nije nepoznato da se šira javnost, a posebno bliža okolina, iznenadi kada čuje da je do juče miran, povučen i po svemu pristojan komšija i građanin počinio morbidno ubistvo, proneveru ili slično.

3. Dirkem, E. (1981) *Vaspitanje i sociologija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
4. From, E. (1984) *Čovjek za sebe*, Zagreb: Naprijed
5. Ilič, I. (1972) *Dole škole*, Beograd: "Duga"
6. Makarenko, A.S. (1957) *Metodika vaspitnog rada*, Beograd: "Savremena škola"
7. Maslow, A.H. (1943) A theory of human motivation, *Psychological review*, Vol. 50 (3):172 - 189
8. Nikolić, Z. (2000) *Kriminologija sa socijalnom patologijom*, Beograd: Narodna knjiga
9. Nikolić, Z. (2006 a) *Prevencija kriminaliteta - metodika rada savetovališta za roditelje i decu*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
10. Nikolić, Z. (2010 b) Sistem uloga "školskog policajca" u prevenciji nasilja u školama, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, Vol. XXIX, br. 1-2: 229-241
11. Nikolić, Z., Joksić, I. (2011) *Maloletnička delinkvencija - socijalnopsihološki i krivičnopravni aspekti*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd
12. Pešić-Golubović, Z. (1966) *Problemi savremene teorije ličnosti*, Beograd: Kultura
13. Rot, N. (1983) *Osnovi socijalne psihologije*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

OPPORTUNITIES FOR SOCIAL PROPHYLAXIS OF JUVENILE DELINQUENCY

When first and lowest form of precaution or wariness in child upbringing is missed, described with a Greek word "prophylaxis", then problems arise in the form of disrespect for the authority of parents and teachers, the violation of social, cultural and traditional norms, in other words, deviant behavior. Absence of that prophylaxis, however, applies not only on families and schools, but to society in general, which, as a source of socialization of individuals should eliminate causes for possible failure of that process. What is the nature of correlation between society as a source of socialization and its transmitters or agents of socialization is the theme of this work, and because of the human conduct principle "It's better to prevent than cure".

KEY WORDS: delinquency / deviants / delinquents / society / family / prophylaxis

MALOLJETNICI U PREKRŠAJNOM PRAVU REPUBLIKE SRPSKE I BOSNE I HERCEGOVINE

Dr Ljubinko Mitrović
profesor na Fakultetu pravnih nauka Panevropskog univerziteta Apeiron u Banja Luci

Nikolina Grbić-Pavlović
doktorant na Pravnom fakultetu Univerziteta Union u Beogradu

Poslednjih nekoliko godina u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini, značajna pažnja posvećuje se maloljetnim učiniocima krivičnih djela i prekršaja, odnosno djeci u sukobu sa zakonom kako to danas sve češće kažemo. Razlozi za prednje su višestruki, naravno polazeći od posebnih, specifičnih bio-psiholoških svojstava ove kategorije učinilaca kaznenih delikata, preko međunarodnopravnih dokumenata i standarda u njima koji potcrtavaju ovu posebnu ulogu do značajnih i teških delikata počinjenih u Bosni i Hercegovini (istina ne i u Republici Srpskoj) poslednjih nekoliko godina od strane maloljetnika poput nekoliko teških ubistava u Sarajevu i Tuzli. Svojevrsna reakcija društva u Republici Srpskoj, kada je zakonodavnopravni okvir u pitanju, jeste donošenje dva ključna zakona: Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku[1] i Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o prekršajima Republike Srpske[2]. Nažalost, u Federaciji Bosne i Hercegovine nisu doneseni ovakvi (niti slični) zakoni, te se ima utisak da Federacija Bosne i Hercegovine još uvijek traži mogući odgovor i rješenje za ovaj problem. Upravo o zakonodavnopravnim rješenjima položaja maloljetnika u prekršajnom pravu Republike Srpske i Bosne i Hercegovine govori ovaj rad.

KLJUČNE RIJEČI: maloljetnici / prekršaji / prekršajne sankcije / prekršajni postupak

[1] Službeni glasnik Republike Srpske, broj 13/2010.
[2] Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o prekršajima Republike Srpske je objavljen u Službenom glasniku Republike Srpske, broj 1/2009.

A) UVODNE NAPOMENE

Prema Zakonu o prekršajima Republike Srpske[3], odredbe o prekršajnim sankcijama i nepenalnim mjerama koje se mogu izricati maloljetnim učiniocima prekršaja, te odredbe o prekršajnom postupku koji se vodi prema ovoj kategoriji učinilaca prekršaja jesu specijalne i sistematizovane su u posebno poglavlje Zakona o prekršajima Republike Srpske (Poglavlje III koje nosi naziv Maloljetnici) i one derogiraju odredbe opšteg dijela Zakona o prekršajima Republike Srpske.[4] Zbog toga se odredbe opšteg dijela Zakona o prekršajima Republike Srpske primjenjuju prema maloljetnim učiniocima prekršaja samo i ukoliko nisu u protivrječnosti sa odredbama iz poglavlja koje se odnosi na maloljetne učinioce prekršaja.[5]

Maloljetnicima, prema kojima se u prekršajnom postupku primjenjuju ove posebne odredbe, smatraju se lica koja su u vrijeme izvršenja prekršaja navršila četrnaest godina, sve do navršenih osamnaest godina, odnosno do punoljetstva.[6]

B) GRANICE MALOLJETSTVA PREMA ZAKONU O PREKRŠAJIMA REPUBLIKE SRPSKE

Maloljetni učinioci prekršaja jesu specifična kategorija učinilaca prekršaja, koja se po svojim biološkim i biopsihičkim osobinama toliko razlikuje od punoljetnih lica da se suzbijanje činjenja prekršaja ne može postići istim sankcijama i mjerama i po istom postupku koji se koriste kod punoljetnih lica.[7] S obzirom na stepen njihovog biološkog i psihičkog razvoja, maloljetnici nisu potpuno sposobni da shvate realni i društveni značaj svog djela, da pravilno prosuđuju svoje postupke i da upravljaju svojim postupcima. Njihovi prekršaji, po pravilu, nisu rezultat zrelog razmišljanja i čvrste volje za izvršenje radnje prekršaja. Zbog toga se njihova vinost i uračunljivost manifestuju u posebnoj formi, različitoj od uračunljivosti i vinosti odraslih lica. S druge strane, uzrok maloljetničke delinkvencije najčešće je vaspitna

---

[3] Službeni glasnik Republike Srpske, broj 34/2006; 1/2009 i 29/2010.

[4] Mitrović, Ljubinko – Grbić, Nikolina: *Maloljetnici u kaznenom zakonodavstvu Republike Srpske i Bosne i Hercegovine – Maloljetničke krivične i prekršajne sankcije*, "Pravna riječ", Časopis za pravnu teoriju i praksu, Udruženje pravnika RS, broj 15/2008, Banja Luka, 2008.

[5] Slična rješenja nalazimo i u uporednom zakonodavstvu. Tako npr. u Republici Srbiji, materijalnopravne odredbe o maloljetnim učiniocima prekršaja nalazimo u Glavi VIII Zakona o prekršajima Republike Srbije (Službeni glasnik Republike Srbije, broj 101/2005, 116/2008 i 111/2009), dok odredbe o prekršajnom postupku prema maloljetnicima nalazimo u Glavi XXXIV. S druge strane, u Republici Hrvatskoj, materijalnopravne odredbe o maloljetnicima nalazimo u Glavi IX, dok odredbe o postupku prema maloljetnim počiniteljima prekršaja nalazimo u Glavi XXIX Prekršajnog zakona Republike Hrvatske (Narodne novine Republike Hrvatske, broj 107/2007). I na kraju, u novom Zakonu o prekršajima Republike Crne Gore iz decembra 2010. godine, materijalne, ali i odredbe o postupku prema maloljetnicima propisane su Glavom VII.

[6] Mrvić-Petrović, Nataša – Mitrović, Ljubinko: *Prekršajno pravo*, Banja Luka, 2007.

[7] Mitrović, Ljubinko – Grbić, Nikolina: *Prekršajne sankcije koje se izriču maloljetnim učiniocima prekršaja,* Zbornik radova sa Tematskog naučnog skupa "Maloljetnička delinkvencija kao oblik društveno neprihvatljivog ponašanja mladih", Banja Luka, 19-20. novembra 2008.

zapuštenost maloljetnika, nedovoljna briga roditelja, odnosno staratelja o njihovom ponašanju i problematična porodična ili društvena sredina u kojoj se oni razvijaju.

Na prostorima zemalja nastalih nakon raspada bivše Jugoslavije čini se, opšteprihvaćeno je zakonodavno rješenje prema kojem su maloljetnici sva lica koja nisu navršila osamnaest godina života. Međutim, ima i onih koji pod maloljetnicima podrazumijevaju isključivo lica starosti od navršenih četrnaest sve do navršenja osamnaest godina. Prema ovim zakonodavnim rješenjima, lica starosti do četrnaest godina nazivaju se djecom.[8] Naravno, stava sam, da se u principu radi o terminološkim razlikama, te da su sva lica do navršenih osamnaest godina starosti maloljetna lica ili maloljetnici.[9]

Prema članu 23 stav 2 Zakona o prekršajima Republike Srpske maloljetno lice koje u vrijeme izvršenja prekršaja nije navršilo četrnaest godina života, odnosno dijete prekršajno je neodgovorno i ono podliježe tretmanu službi socijalnog staranja. To praktično znači da se protiv djeteta ne može pokrenuti niti voditi prekršajni postupak (naravno, ukoliko je nekim slučajem prekršajni postupak pokrenut protiv ovakvog lica, on će, odmah po saznanju za to, biti obustavljen), niti se djetetu mogu izricati prekršajne sankcije. Prednje svakako iz razloga što je, opet opšteprihvaćeno, stepen duševnog razvoja djeteta, odnosno maloljetnog lica koje nije navršilo četrnaest godina života takav da, po pravilu, ova lica nisu svjesna stvarnog značaja svoga djela niti su u stanju da procjenjuju dozvoljenost ili zabranjenost svojih postupaka, a samim tim ova lica ne bi mogla shvatiti svrsishodnost primijenjenih prekršajnih mjera i sankcija koje bi bile prema njima određene. I što je još poraznije, ove mjere bi zasigurno veoma lako mogle da proizvedu štetne psihičke i socijalne posljedice na ova maloljetna lica.[10]

U kaznenom pravu Republike Srpske, odnosno maloljetničkom krivičnom i prekršajnom pravu razlikujemo dvije kategorije krivično i prekršajno odgovornih maloljetnika, i to su:

1. mlađi maloljetnici - to je ona kategorija učinilaca kaznenih delikata, odnosno prekršaja koji su u vrijeme izvršenja prekršaja navršili četrnaest, a nisu navršili šesnaest godina života, i

---

[8] Ovako rješenje nalazimo i u novom Zakonu o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku u Republici Srpskoj. Prema članu 2 Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku dijete je svako lice koje nije navršilo 18 godina života. S druge strane, maloljetnik je dijete koje je u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršilo 14 godina, a nije navršilo 18 godina života i prema kome se mogu izreći krivične sankcije i druge mjere predviđene ovim zakonom. Prekršajni zakon Republike Hrvatske, u članku 64 definiše pojam maloljetnika, te prema njemu, maloljetnik je osoba koja je navršila četrnaest, a nije navršila osamnaest godina života, dok se prema Zakonu o prekršajima Republike Srbije maloljetnikom smatra lice starosti od navršenih četrnaest do navršenih osamnaest godina, ali je maloljetnik i lice koje u vrijeme kada je učinilo prekršaj nije navršilo četrnaest godina (dijete).

[9] *Ibid*

[10] Mitrović, Ljubinko i drugi: *"Postupanje sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku*", Priručnik za edukaciju učesnika u postupku prema maloljetnicima, Ministarstvo pravde Republike Srpske – UNICEF, Banja Luka, 2010.

2. stariji maloljetnici - lica koja su u vrijeme izvršenja prekršaja navršila šesnaest, a nisu navršila osamnaest godina života. Određeni broj godina jednog lica navršava se protekom onog dana posljednje godine koji po svom broju odgovara danu njegova rođenja.

C) O PREKRŠAJNIM SANKCIJAMA KOJE SE IZRIČU MALOLJETNIM UČINIOCIMA PREKRŠAJA U REPUBLICI SRPSKOJ

Zakonom o prekršajima Republike Srpske[11] propisane su sljedeće prekršajne sankcije (koje se izriču punoljetnim učiniocima prekršaja), i to:

- novčana kazna (kao jedina kazna u prekršajnom zakonodavstvu Republike Srpske),
- ukor,
- uslovna osuda i
- zaštitne mjere (u okviru ove kategorije prekršajnih sankcija razlikujemo: oduzimanje predmeta, zabranu vršenja poziva, djelatnosti ili dužnosti, potpunu ili djelimičnu zabranu upravljanja motornim vozilom i vanbolničko liječenje od zavisnosti).

Pored navedenih, klasičnih prekršajnih sankcija, za prekršaj se odgovornom učiniocu prekršaja mogu izreći i sljedeće nepenalne mjere:

- oduzimanje imovinske koristi,
- obaveza naknade štete,
- kazneni poeni i
- lišenje slobode radi naplate novčane kazne.

Zakon o prekršajima Republike Srpske, za razliku od niza odgovarajućih zakona u uporednom zakonodavstvu (npr. Srbija, Hrvatska, Crna Gora itd.) ne predviđa kaznu zatvora kao prekršajnu sankciju, s tim da su predviđena dva oblika tzv. lišenja slobode (koja imaju isti smisao kao i zadržavanje, odnosno zatvor), i to kratkotrajno lišenje slobode kao mjera obezbjeđenja prisustva okrivljenog na sudu, i to najduže do 24 časa, i lišenje slobode zbog neplaćanja novčane kazne i troškova prekršajnog postupka, koju u trajanju najduže do petnaest dana određuje sud prema kažnjenom učiniocu prekršaja koji u roku ne plati izrečenu novčanu kaznu.[12]

---

[11] Zakon o prekršajima Republike Srpske (Službeni glasnik Republike Srpske, broj 34/2006) koji se primjenjuje od 1. septembra 2006. godine. Potpuno identična rješenja u pogledu prekršajnih sankcija koje se mogu izricati maloljetnim učiniocima prekršaja nalazimo i u Zakonu o prekršajima Federacije BiH (Službene novine Federacije BiH, broj 31/2006) koji se primjenjuje od 1. decembra 2006. godine.

[12] Članom 82. Zakona o prekršajima Republike Srpske predviđena je mogućnost lišenja slobode lica - kažnjenog učinioca prekršaja (najduže do 15 dana) koji odbije plaćanje novčane kazne u ostavljenom roku, ukoliko sud smatra da je to jedini *razuman i efikasan način* koji će primorati kažnjenog da plati iznos na koji je obavezan. Ovom mjerom kažnjeni se na svojevrstan način prisiljava na plaćanje novčane kazne.

Glavna prekršajna sankcija, prema ovom Zakonu jeste novčana kazna koja se propisuje u određenom rasponu ili u fiksnom iznosu. Rok plaćanja novčane kazne ne može biti kraći od osam dana, niti duži od tri mjeseca od dana pravosnažnosti rješenja o prekršaju, s tim da nema mogućnosti plaćanja novčane kazne na više rata (izuzetak jeste kod utvrđivanja novčane kazne sporazumom o sankciji u kom slučaju se okrivljeni i ovlašćeni organ mogu sporazumjeti da okrivljeni plati novčanu kaznu u više rata u trajanju do šest mjeseci).

Kada su maloljetni učinioci prekršaja u pitanju, Zakon o prekršajima Republike Srpske pravi značajnu razliku između mlađih i starijih maloljetnika, učinilaca prekršaja, i to prije svega u pogledu vrste prekršajne sankcije, odnosno nepenalne mjere koja se može odgovornom maloljetnom učiniocu prekršaja izreći. Tako, mlađem maloljetniku, odnosno maloljetnom učiniocu prekršaja koji je u vrijeme izvršenja prekršaja navršio četrnaest, ali ne i šesnaest godina, prema Zakonu o prekršajima Republike Srpske[13] mogu se izricati isključivo vaspitne mjere. Prema starijem maloljetnom učiniocu prekršaja moguće je izreći vaspitne mjere, ali i sve druge prekršajne sankcije ili posebne nepenalne mjere predviđene u članu 9 stav 1 i stav 2 tačka a) i b) Zakona o prekršajima Republike Srpske.[14] Naravno, prednja odredba podrazumijeva, odnosno daje mogućnost sudu i ovlašćenim licima ovlašćenih organa izricanja sljedećih prekršajnih sankcija, i to: novčane kazne, ukora, uslovne osude i zaštitnih mjera, te nepenalnih ili posebnih prekršajnopravnih mjera *sui generis* poput oduzimanja imovinske koristi i obaveze naknade štete. Razumljivo je da prema zakonskom tekstu maloljetnim učiniocima prekršaja nije moguće izricati kaznene poene[15] (jer se kazneni poeni određuju isključivo vozačima motornih vozila[16], a

[13] Prema ranijem Zakonu o prekršajima Republike Srpske (iz 1994. godine), maloljetnim učiniocima prekršaja mogle su se izreći sljedeće vaspitne mjere: ukor i pojačani nadzor roditelja, staraoca ili organa starateljstva.

[14] U Republici Srbiji, maloljetnom učiniocu prekršaja koji je u vrijeme izvršenja prekršaja navršio četrnaest, a nije navršio šesnaest godina (mlađi maloljetnik) mogu se izreći samo vaspitne mjere, i to: 1. mjere upozorenja i usmjeravanja, a to su ukor i posebne obaveze i 2. mjere pojačanog nadzora. S druge strane, maloljetniku koji je u vrijeme izvršenja prekršaja navršio šesnaest godina, a nije navršio osamnaest godina (stariji maloljetnik) može se izreći neka od vaspitnih mjera ili kazna. Zaštitna mjera se može izreći maloljetniku uz vaspitnu mjeru, ako je zbog prirode prekršaja to neophodno. Ne postoji mogućnost kažnjavanja maloljetnika od strane ovlašćenih organa, odnosno organa uprave, tako da isključivo sud može maloljetniku izreći vaspitnu mjeru, novčanu kaznu, kaznu zatvora i zaštitnu mjeru. Zakonom o prekršajima su predviđene i posebne obaveze koje sud može izreći maloljetniku, i to: da se izvini oštećenom; da, u okviru svojih mogućnosti, popravi ili nadoknadi štetu koju je prouzrokovao; da ne posjećuje određena mjesta i izbjegava društvo određenih lica koja na njega negativno utiču; da se podvrgne odvikavanju i liječenju od zavisnosti od alkohola, droga ili drugih opojnih sredstava i sredstava zavisnosti; da se radi učenja ili provjere znanja saobraćajnih propisa uputi u nadležnu ustanovu za osposobljavanje vozača; da se, bez naknade, uključi u rad humanitarnih organizacija ili u poslove ekološkog, socijalnog ili lokalnog značaja, ili da se uključi u rad sportskih i drugih sekcija u školi uz pedagoški nadzor nastavnika. U Republici Hrvatskoj, prema članku 65 Prekršajnog zakona, prema osobi koja je prekršaj počinila kao maloljetnik, kao prekršajnopravne sankcije primjenjuju se odgojne mjere (sudski ukor, posebne obaveze i upućivanje u centar za odgoj), zaštitne mjere i kazne (novčana kazna i kazna maloljetničkog zatvora). U članku 69 propisano je da sud može maloljetniku odrediti jednu ili više posebnih obaveza ako ocijeni da je primjerenim nalozima i zabranama potrebno uticati na maloljetnika i njegovo ponašanje. Sud može izreći sljedeće obaveze maloljetniku: da se izvini oštećenom; da prema vlastitim mogućnostima popravi ili nadoknadi štetu nastalu prekršajem; da se uzdrži od posjećivanja određenih mjesta i kloni društva određenih osoba koje na njega štetno utiču; da se uz saglasnost maloljetnikovog zakonskog zastupnika podvrgne odvikavanju i liječenju od droge ili drugih zavisnosti; da se radi učenja ili provjere znanja prometnih propisa uputi u nadležnu ustanovu za osposobljavanje vozača; da se uključi u rad humanitarnih organizacija ili na poslove komunalnog ili ekološkog značaja; da se uključi u rad sportskih i drugih sekcija uz pedagoški nadzor u školi.

[15] Kazneni poeni se određuju vozaču motornog vozila koji je prekršajnim nalogom, odnosno sudskim rješenjem kažnjen za prekršaje kažnjive prema odredbama člana 235 stav 1 i 2, člana 236, člana 237 stav 2, člana 238 stav 2 ili člana 239

maloljetnici, u pravilu, to nisu), te mjeru lišenja slobode radi naplate, odnosno obezbjeđenja plaćanja novčane kazne (ova mjera je moguća samo prema punoljetnim učiniocima prekršaja, s tim da mogućnost primjene mjere lišenja slobode dolazi u obzir tek kada su iscrpljene sve druge zakonom propisane mjere za izvršenje novčane kazne, a uprkos tome do izvršenja izrečene novčane kazne nije došlo[17]).

Vaspitne mjere jesu osnovna i specifična kategorija prekršajnih sankcija koje se primjenjuju prema maloljetnim učiniocima prekršaja. To su zakonom određene mjere kojima se prema maloljetnim učiniocima prekršaja (svim, i starijim i mlađim maloljetnicima) ostvaruje zaštita javnog poretka od vršenja prekršaja putem vaspitanja i prevaspitanja maloljetnika, koje izriče sud, a koje se sastoje u ograničavanju njihovih sloboda i prava.[18]

---

stav 2 Zakona o osnovama bezbjednosti saobraćaja na putevima u Bosni i Hercegovini. Broj kaznenih poena jeste jedan ili dva, zavisno od težine učinjenog prekršaja. Kazneni poeni se evidentiraju u evidenciju vozača na osnovu konačnog i izvršnog prekršajnog naloga, odnosno pravosnažnog sudskog rješenja. Vozača kojem je u roku od jedne godine zbog učinjenih prekršaja iz Zakona o osnovama bezbjednosti saobraćaja na putevima u Bosni i Hercegovini određeno najmanje deset kaznenih poena, nadležni organ kod kojeg se vodi u evidenciji pozvaće na predavanja o posljedicama koje proizilaze iz nepoštovanja ili nepoznavanja saobraćajnih propisa. Vozaču koji se ne odazove na predavanja, privremeno će se rješenjem oduzeti vozačka dozvola, sve dok se ne odazove na predavanja. Žalba na rješenje o privremenom oduzimanju vozačke dozvole ne odgađa izvršenje rješenja.Vozaču kojem je u roku od jedne godine zbog počinjenih prekršaja iz Zakona o osnovama bezbjednosti saobraćaja na putevima u Bosni i Hercegovini određeno najmanje 15 kaznenih poena, biće oduzeta vozačka dozvola u trajanju od 30 dana, i on će biti upućen na provjeru poznavanja saobraćajnih propisa. Vozačka dozvola oduzeta po navedenom osnovu, biće vraćena vozaču po isteku navedenog roka (30 dana), uz predočenje dokaza da je zadovoljio na provjeri poznavanja saobraćajnih propisa. Vozaču kojem u roku od dvije godine zbog počinjenih prekršaja iz Zakona o osnovama bezbjednosti saobraćaja na putevima u Bosni i Hercegovini ponovo bude određeno 15 kaznenih poena, biće oduzeta vozačka dozvola u trajanju od 60 dana. Vozačka dozvola oduzeta po navedenom osnovu, biće vraćena vozaču po proteku navedenog roka (60 dana), uz predočenje dokaza da je zadovoljio na provjeri saobraćajnih propisa. Rješenje o oduzimanju vozačke dozvole donosi organ kod kojeg se vozač vodi u evidenciji. Žalba na rješenje ne odgađa izvršenje rješenja.Vozač koji je pozvan na predavanja i koji pristupi provjeri poznavanja saobraćajnih propisa snosi troškove predavanja, odnosno provjere u visini koju odredi nadležni organ. Vozač motornog vozila koji na provjeri ne pokaže potrebno znanje može se, na svoj zahtjev, podvrći ponovo provjeri poslije isteka 15 dana od dana prethodne provjere. Ako vozač motornog vozila i poslije dvije provjere ne pokaže dovoljno znanja, ne može pristupiti daljoj provjeri dok ne protekne dva mjeseca od dana posljednje provjere. Kazneni poeni za pojedinačan prekršaj brišu se iz evidencije po isteku 12 mjeseci od dana kada su određeni.

[16] Prema Zakonu o osnovama bezbjednosti saobraćaja na putevima u Bosni i Hercegovini pravo na upravljanje motornim vozilom ima lice koje ispunjava sljedeće uslove: a) da je fizički i psihički sposobno da upravlja motornim vozilom, b) da je navršilo 16 godina života za potkategorije A1 i B1 i 18 godina života za kategorije A, B i BE i potkategorije C1 i C1E. Pravo da upravlja motornim vozilom C i CE kategorije stiče lice koje je najmanje jednu godinu upravljalo vozilom potkategorije C1 ili C1E, a motornim vozilom D i DE kategorije i potkategorije D1 i D1E lice koje je upravljalo motornim vozilom kategorije C ili CE najmanje dvije godine, c) da je položilo vozački ispit za upravljanje motornim vozilom određene kategorije i d) da mu odlukom nadležnog organa nije zabranjeno upravljanje motornim vozilom.

[17] Mjera lišenja slobode radi naplate novčane kazne nije mjera koja se izriče, odnosno koja se može izreći okrivljenom za učinjeni prekršaj, a samim tim ona se ne unosi u rješenje o prekršaju, pa prema tome i ne pripada mjerama iz člana 9 stav 2 Zakona o prekršajima Republike Srpske. Mjera lišenja slobode zbog neplaćanja ima u suštini sve karakteristike zatvora zbog neposlušnosti, što opet predstavlja poseban presedan u pravnom sistemu Bosne i Hercegovine. I pored nedoumica u pogledu pravne prirode ove mjere, kriminalno-politički razlozi opravdavaju primjenu ovakvog lišenja slobode, kao jedinog preostalog efikasnog načina prinuđavanja kažnjenog na plaćanje novčane kazne u slučajevima kada se novčana kazna ne može izvršiti ni prinudnim putem ili kada se ona ne izvrši dobrovoljno. Nakon izvršenog lišenja slobode (odnosno nakon izdržanog lišenja slobode u odgovarajućem kazneno-popravnom zavodu), kažnjeni i dalje nije oslobođen plaćanja novčane kazne (dakle, novčana kazna i troškovi postupka se brišu tek protekom pet godina od dana pravosnažnosti, odnosno konačnosti i izvršnosti rješenja o prekršaju, odnosno izdatog prekršajnog naloga) – više u: Mitrović, Ljubinko: *Prekršajno pravo – materijalno i procesno*, Panevropski univerzitet Apeiron, Banja Luka, 2010.

[18] Dimitrijević, Predrag - Jovašević, Dragan: *Prekršajno pravo*, Beograd, 2005.

Vaspitne mjere se izriču isključivo prema uračunljivim maloljetnim učiniocima prekršaja. Svakako, to su oni maloljetni učinioci prekršaja koji su u vrijeme izvršenja prekršaja prema svojoj duševnoj razvijenosti mogli shvatiti značaj svoje radnje i upravljati svojim postupcima.

Vaspitne mjere jesu:

1. ukor,
2. nalaganje ličnog izvinjenja oštećenom,
3. nalaganje redovnog pohađanja škole,
4. rad za opšte dobro na slobodi,
5. nalaganje prihvatanja odgovarajućeg zaposlenja,
6. nalaganje maloljetniku da posjećuje vaspitne, obrazovne, psihološke i druge vrste savjetovališta,
7. nalaganje maloljetniku da se uzdržava od upotrebe alkoholnih pića i opojnih droga,
8. zabrana druženja sa licima koja imaju loš uticaj na maloljetnika i
9. policijska kontrola kretanja poslije određenog vremena.[19]

Propisivanjem navedenih vaspitnih mjera u punom smislu se uvažavaju zahtjevi savremene prekršajnopravne i krivičnopravne nauke i potreba drugačijeg načina kažnjavanja, odnosno sankcionisanja maloljetnih lica za učinjeni prekršaj, a s obzirom na brojne okolnosti subjektivne prirode koje se tiču maloljetnika. Pri izricanju vaspitne mjere maloljetnom učiniocu prekršaja, sud je dužan uzeti u obzir naročito starost maloljetnika, stepen njegovog duševnog razvoja, psihičko stanje, odnosno psihičke karakteristike maloljetnika i motive i pobude zbog kojih i iz kojih je izvršio prekršaj, sklonosti maloljetnika, dosadašnje vaspitanje maloljetnika, okolinu i uslove pod kojima je živio, odnose u porodici, težinu prekršaja, ranije kažnjavanje, kao i sve druge okolnosti koje utiču na izbor vaspitne mjere kojom će se najbolje postići svrha kažnjavanja.[20] Vaspitne mjere imaju isključivo vaspitni i rehabilitacijski karakter i njima se želi pozitivno uticati na maloljetnog učinioca prekršaja da ubuduće ne čini prekršaje.[21]

Vaspitne mjere su taksativno pobrojane u Zakonu o prekršajima Republike Srpske, tako da ne postoji mogućnost izricanja maloljetnom učiniocu prekršaja neke druge vaspitne mjere.

Vaspitna mjera koja nosi naziv ukor jeste specifična i, u pravilu najblaža vaspitna mjera koja se sastoji u upućivanju prijekora ili ukora maloljetnom učiniocu prekršaja, ukazivanju na štetnost I društvenu neprihvatljivost njegovog postupanja, kako po njega samog, tako i po društvo u cjelini, kao i predočavanju maloljetnom učiniocu prekršaja da u slučaju ponovnog izvršenja

[19] Mrvić-Petrović, Nataša - Mitrović, Ljubinko: *Prekršajno pravo*, Banja Luka, 2007.
[20] *Ibid*
[21] *Ibid*

prekršaja prema njemu može biti izrečena teža vaspitna mjera, odnosno teža prekršajna sankcija. Prijekor ili ukor maloljetnom učiniocu prekršaja u ime društva upućuje sud (postupajući sudija) u svim onim situacijama kada prema maloljetnom učiniocu prekršaja nije potrebno preduzeti druge, teže vaspitne mjere, a posebno onda kada je maloljetnik prekršaj učinio iz lakomislenosti ili nepromišljenosti, te ako se iz odnosa maloljetnika prema učinjenom prekršaju i njegove spremnosti da ubuduće ne čini prekršaje može zaključiti da je dovoljno da ga samo prekori. Samim momentom izricanja, ukor se i izvršava.

Nalaganje ličnog izvinjenja oštećenom ima za cilj uspostavljanje svojevrsnog kontakta između maloljetnog učinioca prekršaja i oštećenog prekršajem, te davanje mogućnosti maloljetnom učiniocu prekršaja da pokaže svoj stav prema počinjenom prekršaju u smislu spremnosti na preuzimanje odgovornosti za učinjeni prekršaj. Izricanje ove vaspitne mjere podrazumijeva postojanje svijesti maloljetnog učinioca prekršaja u pogledu značaja i posljedica njegove radnje, te spremnosti na izvinjenje, a samim tim na otklanjanje posljedica učinjenog prekršaja. Vaspitnu mjeru nalaganja ličnog izvinjenja oštećenom izriče sud svojim rješenjem, a lično izvinjenje oštećenom može biti u pismenom ili usmenom obliku.

U drugu grupu vaspitnih mjera ubrajamo nalaganje redovnog pohađanja škole, rad za opšte dobro na slobodi i nalaganje prihvatanja odgovarajućeg zaposlenja. Rješenjem suda maloljetni učinilac prekršaja može biti obavezan da redovno pohađa školu, radi za opšte dobro ili da prihvati odgovarajuće zaposlenje i redovno odlazi na posao. Izricanjem ovih vaspitnih mjera, maloljetni učinilac prekršaja se integriše u društvene procese i uči društvenim vrijednostima, pravilima i normama, bez namjere da se povrijedi njegovo pravo izbora zanimanja ili obrazovanja za određeno zanimanje. Redovno ispunjavanje školskih ili radnih obaveza svakako značajno utiče na jačanje discipline i stvaranje radnih navika kod maloljetnika, čime se u odgovarajućoj mjeri sužava vremenski prostor u kome je maloljetnik prepušten uticajima neadekvatnog društva ili dosadi, koji opet predstavljaju veoma rizične faktore za vršenje prekršaja.

Treća grupa vaspitnih mjera odnosi se na one mjere koje su usmjerene na uklanjanje ili ublažavanje onih okolnosti i situacija koje su doprinijele izvršenju prekršaja, a koje se odnose na lična svojstva maloljetnog učinioca prekršaja i sredinu i prilike u kojima on živi. U ovu grupaciju vaspitnih mjera ubrajamo: nalaganje maloljetniku posjećivanja vaspitnih, obrazovnih, psiholoških i drugih vrsta savjetovališta, nalaganje maloljetniku da se uzdržava od upotrebe alkoholnih pića i opojnih droga, zabranu druženja sa licima koja imaju loš uticaj na maloljetnika i policijsku kontrolu kretanja poslije određenog vremena.

Vaspitne mjere mogu trajati najduže jednu godinu. Sud svojim rješenjem o prekršaju, u pravilu, ne određuje trajanje vaspitne mjere, uz izuzetak koji se tiče vaspitne mjere rada za opšte dobro na slobodi kod koje sud u rješenju određuje njeno ukupno trajanje i obim. Treba istaći da sud prilikom odlučivanja o izboru vaspitne mjere obavezno uzima u obzir cjelokupne interese maloljetnog učinioca prekršaja (kao i njegovo mišljenje), odnosno i interes

oštećenog lica, vodeći računa da se primjenom jedne ili više vaspitnih mjera ne omete proces redovnog školovanja ili zaposlenja maloljetnika.

Kada su interesi maloljetnika u pitanju, treba naglasiti da će sud izabrati onu vaspitnu mjeru kojom će, uzimajući u obzir lična svojstva maloljetnog učinioca prekršaja i njegove porodične i socijalne prilike, na najbolji način ostvariti svrhu kažnjavanja, odnosno svrhu izricanja vaspitnih mjera. Treba napomenuti da je svrha izricanja vaspitnih mjera onaj pozitivni uticaj vaspitne mjere na maloljetnog učinioca prekršaja i njegovo ponašanje kako on ubuduće ne bi činio nove prekršaje.

Izrečena vaspitna mjera mora biti srazmjerna učinjenom prekršaju (u suprotnom postoji bojazan od njenog neprihvatanja i neodobravanja od strane maloljetnog učinioca prekršaja), te prilagođena stvarnim mogućnostima maloljetnika. Pored ovog, izrečena vaspitna mjera mora odražavati i interese oštećenog u smislu njene adekvatnosti na učinjeni prekršaj i određene kompenzacije za oštećenog.

Zakonodavac je posebno ostavio mogućnost nadležnom sudu prema kojoj on (odnosno postupajući sudija) može ukinuti izrečenu vaspitnu mjeru tokom njenog trajanja i izvršenja, odnosno obustaviti ili izmijeniti obaveze koje je postupajući sudija maloljetnom učiniocu prekršaja odredio (princip reverzibiliteta vaspitnih mjera). Izvršenje izrečene vaspitne mjere može se obustaviti ili zamijeniti nekom drugom vaspitnom mjerom kada se poslije donošenja rješenja o prekršaju kojim je izrečena vaspitna mjera pojave okolnosti kojih nije bilo u vrijeme donošenja rješenja ili za njih nije znao sudija koji vodi prekršajni postupak. Izmjena odluke o izrečenoj vaspitnoj mjeri posebno dolazi do izražaja u slučaju odbijanja maloljetnog učinioca prekršaja ili nekog drugog lica koje izvršava vaspitnu mjeru da postupi po nalozima suda. Ovakvo zakonsko rješenje ima za cilj postizanje svrhe vaspitnih mjera i ujedno predstavlja obavezu suda da prati izvršenje izrečenih vaspitnih mjera i adekvatno reaguje zavisno od rezultata primjene vaspitne mjere.[22]

Starijim maloljetnicima mogu se izreći, prije svega, vaspitne mjere, kao i sve druge prekršajne sankcije ili posebne mjere predviđene u članu 9 stav 1 i stav 2 tačka a) i b) Zakona o prekršajima Republike Srpske. Drugačije rečeno, starijem maloljetnom učiniocu prekršaja mogu se, pored vaspitnih mjera, izreći i novčana kazna, ukor, uslovna osuda, zaštitne mjere, oduzimanje imovinske koristi i obaveza naknade štete.

Prekršajne sankcije i druge mjere propisane Zakonom o prekršajima Republike Srpske maloljetnom učiniocu prekršaja izriče isključivo sud, te je na ovaj način primjena prekršajnog naloga kao načina pokretanja i vođenja prekršajnog postupka isključena u odnosu na maloljetna lica. Starijem maloljetniku, pored vaspitnih mjera, mogu se izreći i druge sankcije i mjere propisane članom 9 Zakona o prekršajima Republike Srpske samo ako je u vrijeme izvršenja

[22] *Ibid*

prekršaja, prema svojoj duševnoj razvijenosti, mogao shvatiti značaj svoje radnje i upravljati svojim postupcima, te ako zbog težih posljedica prekršaja ili većeg stepena prekršajne odgovornosti maloljetnog učinioca prekršaja ne bi bila opravdana primjena vaspitnih mjera. Prema Zakonu o prekršajima Republike Srpske, vaspitne mjere izrečene starijim maloljetnim učiniocima prekršaja mogu najduže trajati jednu godinu, a prilikom odlučivanja o izboru vaspitne mjere, sud svakakao uzima u obzir ukupne interese maloljetnog učinioca prekršaja (u pogledu njegovog školovanja, eventualnog zaposlenja, porodične situacije, imovinskih prilika i sl.), ali svakako i interese oštećenog lica.

Treba još istaći da je za primjenu vaspitne mjere prema starijem maloljetnom učiniocu prekršaja neophodno kumulativno ispunjenje još dva uslova, i to:

a. da je stariji maloljetni učinilac prekršaja priznao počinjeni prekršaj i izrazio žaljenje zbog toga i

b. da je dobrovoljno pristao na određenu vaspitnu mjeru.

Uz to, sud je dužan posebno voditi računa da se primijenjenom vaspitnom mjerom, odnosno vaspitnom preporukom ne ugrožava redovno školovanje maloljetnog učinioca prekršaja ili njegov rad, odnosno zaposlenje, te da će se vaspitnom mjerom postići svrha prevaspitanja. Izbor i primjena vaspitnih mjera vrši se u saradnji sa roditeljima, odnosno starateljima maloljetnog učinioca prekršaja i organima socijalnog staranja.[23]

U Zakonu o prekršajima Republike Srpske propisana je mogućnost izricanja novčane kazne, i to kao jedine kazne, a prema njenoj primjeni, i najvažnije i najčešće prekršajne sankcije starijim maloljetnim učiniocima prekršaja, bez obzira na brojne primjedbe koje se tiču praktične cjelishodnosti njene primjene, s obzirom na to da se primjena ove kazne svodi na novčano kažnjavanje roditelja koji plaćaju novčanu kaznu umjesto maloljetnog učinioca prekršaja koji najčešće nema vlastitih prihoda (istina prema pozitivnom radnom zakonodavstvu Republike Srpske, lica sa 15 godina starosti mogu pod određenim uslovima zasnovati radni odnos i na taj način ostvarivati vlastite prihode, što je ipak veoma rijedak slučaj). I još dodatno, starijem maloljetnom učiniocu prekršaja moguće je izreći i nepenalnu mjeru naknade štete oštećenom, s tim da je izvršenje ove mjere moguće i svrsishodno jedino u slučaju kada maloljetni učinilac prekršaja posjeduje vlastita sredstva, odnosno imovinu s obzirom na to da naknada štete od strane roditelja za račun maloljetnog učinioca prekršaja, slično novčanoj kazni, ne bi proizvela potrebne vaspitne rezultate.

[23] Mitrović, Ljubinko; Grbić, Nikolina: *Maloljetnici u kaznenom zakonodavstvu Republike Srpske i Bosne i Hercegovine*, "Pravna riječ", časopis za pravnu teoriju i praksu, Udruženje pravnika RS, broj 15/2008; Banja Luka, 2008.

D) PREKRŠAJNI POSTUPAK PREMA MALOLJETNIM UČINIOCIMA PREKRŠAJA I ODGOVORNOST RODITELJA ZA PREKRŠAJE NJIHOVE DJECE

Prekršajni postupak se prema Zakonu o prekršajima Republike Srpske pokreće na dva načina, i to:

1. izdavanjem prekršajnog naloga od strane ovlašćenog lica ovlašćenog organa učiniocu prekršaja i
2. podnošenjem zahtjeva za pokretanje prekršajnog postupka protiv učinioca prekršaja nadležnom sudu.

U pogledu pokretanja i vođenja prekršajnog postupka prema maloljetnom učiniocu prekršaja, na početku važno je istaći da se specifičnost prekršajnog postupka prema maloljetnicima u kome se mora svakako voditi računa o mladosti učinioca prekršaja, njegovim osobinama, te potrebi pravilnog vaspitanja i razvoja maloljetnog učinioca prekršaja ogleda i kroz odredbu zakona prema kojoj se prekršajni postupak protiv maloljetnika može pokrenuti samo i isključivo putem zahtjeva za pokretanje prekršajnog postupka (dakle, izdavanje prekršajnog naloga maloljetnom učiniocu prekršaja nije moguće). Naravno, to dalje znači da će nadležni sud u svakom konkretnom slučaju pokretanja prekršajnog postupka prema maloljetnom učiniocu prekršaja od strane ovlašćenih podnosilaca zahtjeva za pokretanje prekršajnog postupka zakazati usmeni pretres te provesti suđenje maloljetniku na usmenom pretresu, odnosno izvesti sve potrebne dokaze, saslušati svjedoke, vještake te preduzeti druge prekršajno-procesne radnje s ciljem donošenja pravilne i zakonite odluke.

Nadalje, kada je prekršajni postupak prema maloljetnim učiniocima prekršaja u pitanju, treba istaći da se odredbe poglavlja XXVII Zakona o krivičnom postupku Republike Srpske[24] pod nazivom "Postupak prema maloljetnicima", a koje se odnose na krivični postupak prema maloljetnom učiniocu krivičnog djela *mutatis mutandis* primjenjuju i u prekršajnom postupku, naravno pod uslovom da nije drugačije propisano odredbama Zakona o o prekršajima Republike Srpske.

Prema maloljetnom učiniocu prekršaja, odnosno licu koje u vrijeme izvršenja prekršaja nije navršilo četrnaest godina neće se uopšte pokretati prekršajni postupak, a ako je, ipak, takav postupak pokrenut, on će se obustaviti (član 23. stav 2 Zakona o prekršajima Republike Srpske).

Osnovnu karakteristiku prekršajnog postupka prema maloljetnim učiniocima prekršaja predstavljaju određeni principi, odnosno pravila koja moraju biti poštovana od svih prekršajnoprocesnih subjekata, i to su:

1. načelo hitnosti prekršajnog postupka i obazrivosti postupanja prema maloljetnom učiniocu prekršaja,

[24] Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske (Službeni glasnik Republike Srpske, broj 50/2003; 111/2004; 115/2004; 29/2007; 68/2007; 119/2008; 55/2009; 80/2009; 88/2009; 92/2009 i 100/2009 – Prečišćeni tekst).

2. pravila pozivanja maloljetnog učinioca prekršaja i dostavljanja pismena maloljetnom učiniocu prekršaja,
3. principi koji se odnose na isključenje oslobođenja od dužnosti svjedočenja,
4. pravila koja se tiču spajanja i razdvajanja prekršajnog postupka,
5. pravila i postupanje, odnosno uloga organa starateljstva u prekršajnom postupku,
6. načelo koje se odnosi na primjenu odredaba prema djeci,
7. princip i pravila odbrane maloljetnog učinioca prekršaja,
8. načelo o sprovođenju jedinstvenog prekršajnog postupka,
9. načelo zabrane objavljivanja toka prekršajnog postupka i isključenje javnosti u postupku prema maloljetnicima i
10. pravilo o necjelishodnosti pokretanja prekršajnog postupka.

Sa stanovišta prekršajne odgovornosti maloljetnih učinilaca prekršaja, ali, po prvi put, i njihovih roditelja posebno važne su izmjene Zakona o prekršajima Republike Srpske iz 2009 godine. Naime, članom 9 izmjena Zakona o prekršajima Republike Srpske regulisana su pitanja odgovornosti maloljetnika, kao i postupak utvrđivanja odgovornosti maloljetnog lica za počinjeni prekršaj. Prije svega, treba istaći da podnosilac zahtjeva za pokretanje prekršajnog postupka protiv maloljetnog učinioca prekršaja, odnosno nadležni ovlašćeni organ, pored jednog primjerka zahtjeva za pokretanje prekršajnog postupka dostavljenog nadležnom sudu, dvije kopije zahtjeva, odnosno po jednu kopiju zahtjeva za pokretanje prekršajnog postupka dostavlja nadležnom organu starateljstva i maloljetniku, odnosno njegovim roditeljima ili zakonskom zastupniku maloljetnika, lično ili putem pošte. Nadalje, sudija koji vodi prekršajni postupak protiv maloljetnika dužan je pribaviti podatke o ličnosti maloljetnika od organa starateljstva[25] i pozvati organ starateljstva na usmeni pretres. Zadaci organa starateljstva takođe su definisani zakonom tako da predstavnik ovog organa ima pravo, prije svega upoznati se sa tokom usmenog pretresa, a zatim u toku postupka stavljati prijedloge i ukazivati na činjenice i dokaze koji su od važnosti za donošenje pravilne odluke.

Kada je prekršajna odgovornost roditelja ili usvojilaca, odnosno staraoca maloljetnih učinilaca prekršaja u pitanju, ona je regulisana odredbom stava 7 i 8 člana 23 Zakona o prekršajima Republike Srpske.[26] Naime, prema ovoj odredbi, roditelj, usvojilac, odnosno staraoc maloljetnog učinioca prekršaja odgovoran je pod određenim uslovima za prekršaj tog maloljetnog lica. Tako je prekršajno odgovoran roditelj, usvojilac, odnosno staraoc maloljetnog učinioca

[25] O dužnosti nadležnog organa starateljstva da pribavi tzv. socijalnu anamnezu, odnosno podatke koji se tiču uzrasta, zrelosti i drugih osobina ličnosti maloljetnika, te informacije o sredini i prilikama u kojima maloljetnik živi, u krivičnom postupku koji se vodi protiv maloljetnog učinioca krivičnog djela vidjeti više u: Mitrović, Ljubinko: *Uloga organa starateljstva u postupku prema maloljetnicima,* Zbornik radova sa Međunarodnog naučnog skupa: "Krivično zakonodavstvo i prevencija kriminaliteta", Brčko, 15-16. april 2011. godine.

[26] Identično rješenje nalazimo i u odredbi člana 64 Zakona o prekršajima Republike Srbije.

prekršaja starosti do 14 godina pod uslovom da roditelj, usvojilac, odnosno staraoc nije vršio potreban nadzor, a bio je u mogućnosti da vrši takav nadzor, pa je usljed njegovog propuštanja nadzora, maloljetno lice počinilo prekršaj. U ovoj situaciji, navedena lica, odnosno roditelj, usvojilac, odnosno staraoc koja su bila u mogućnosti vršiti nadzor nad ponašanjem maloljetnika kazniće se za prekršaj koji je počinio maloljetnik koji nije navršio 14 godina (kategorija koju nazivamo dijete) kao da su ga sama učinila. Ovaj oblik obaveznog kažnjavanja roditelja za prekršaj njegovog djeteta, odnosno usvojioca za prekršaj djeteta koje je usvojio, odnosno staraoca za prekršaj djeteta koje mu je dato na staranje, dolazi u obzir samo za slučaj kada je dijete počinilo prekršaj zbog propuštanja dužnog nadzora od strane ovih lica.[27]

Prema zakonodavnom rješenju, posebnim zakonom može se propisati kažnjavanje za prekršaj i roditelja, usvojioca, odnosno staraoca maloljetnika koji je počinio prekršaj i koji ima od 14 do 18 godina, pod uslovom da je počinjeni prekršaj posljedica propuštanja dužnog nadzora nad maloljetnikom, te ukoliko su navedena lica bila u mogućnosti da takav nadzor vrše. Dakle, posebnim zakonom može se propisati kažnjavanje roditelja, usvojioca, odnosno staraoca maloljetnika starosti od 14 do 18 godina koji je počinio prekršaj uz ispunjenje sljedećih uslova:da se radi o maloljetniku koji ima od 14 do 18 godina,da je počinjeni prekršaj posljedica propuštanja dužnog nadzora nad maloljetnikom od strane roditelja, usvojioca, odnosno staraoca maloljetnika, teda su navedena lica, odnosno roditelj, usvojilac, odnosno staraoc maloljetnika bili u mogućnosti da takav nadzor vrše.

Maloljetnici starosti od 14 do 16 godina prekršajno su odgovorna lica kojima se mogu izricati isključivo vaspitne mjere, dok se starijem maloljetnom učiniocu prekršaja mogu izreći vaspitne mjere, ali i sve druge prekršajne sankcije ili posebne nepenalne mjere predviđene u članu 9 stav 1 i stav 2 tačka a) i b) Zakona o prekršajima Republike Srpske.

LITERATURA

1. Dimitrijević, P., Jovašević, D. (2005) *Prekršajno pravo*, Beograd.
2. Mitrović, Lj. (2010) *Prekršajno pravo – materijalno i procesno*, Banja Luka: Panevropski univerzitet Apeiron.
3. Mitrović, Lj. (2011) Uloga organa starateljstva u postupku prema maloljetnicima, Zbornik radova sa Međunarodnog naučnog skupa: "*Krivično zakonodavstvo i prevencija kriminaliteta*", Brčko, 15-16. april 2011. godine.
4. Mitrović, Lj. i drugi (2010) *"Postupanje sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku*", Priručnik za edukaciju učesnika u postupku prema maloljetnicima, Ministarstvo pravde Republike Srpske – UNICEF, Banja Luka.

[27] Sankcionisanje roditelja, staralaca, odnosno usvojilaca za prekršaje njihove djece nije predviđeno u pozitivnom prekršajnom zakonodavstvu Federacije Bosne i Hercegovine.

5. Mitrović, Lj., Grbić, N. (2008) Maloljetnici u kaznenom zakonodavstvu Republike Srpske i Bosne i Hercegovine – Maloljetničke krivične i prekršajne sankcije, "*Pravna riječ*", Udruženje pravnika RS, broj 15/2008, Banja Luka.
6. Mitrović, Lj., Grbić, N. (2008) *Prekršajne sankcije koje se izriču maloljetnim učiniocima prekršaja,* Zbornik radova sa Tematskog naučnog skupa "Maloljetnička delinkvencija kao oblik društveno neprihvatljivog ponašanja mladih", Banja Luka, 19-20. novembra 2008.
7. Mrvić-Petrović, N., Mitrović, Lj. (2007) *Prekršajno pravo*, Banja Luka.

JUVENILES AND THE LAW OF TORTS IN REPUBLIC OF SRPSKA AND BOSNIA AND HERZEGOVINA

Recently in Republic of Srpska and Bosnia and Herzegovina, considerable attention is given to juvenile offenders and offenses, and children in conflict with the law, today more frequent expression. The reasons for this are mainfoldly, of course, starting from separate, specific bio-psychological traits of this category of perpetrators of criminal offenses, through international legal documents and standards in them, which underscore the special role of this significant and serious crimes committed in Bosnia and Herzegovina (although, not in the Republic of Srpska) the last few years by minors, as a few serious killings in Sarajevo and Tuzla. The main reaction of the society in Republic of Srpska, in the legislative and legal frame, is the adoption of two key bills: Law on the Protection and Treatment of Children and the Criminal Procedure[28] and Law on Amendments to the Law on Minor Offences[29] of the Republic of Srpska. Unfortunately, the Federation of Bosnia and Herzegovina have not adopted these (or similar) laws, and the impression is that, the Federation of Bosnia and Herzegovina is still looking for a possible response and solution to this problem. And this paper speeks more precisely of legislative and lega solutions on the position of the minors in the Law of torts of Republic of Srpska and Bosnia and Herzegovina.

KEY WORDS: juvenile / misdemeanor / penalties / misdemeanor proceedings

[28] Official Gazette of the Republic of Srpska, No. 13/2010.
[29] Law on Amendments to the Law on Minor Offences of the Republic of Srpska was published in the Official Gazette of the Republic of Srpska, No. 1/2009.

PRAVAC REFORME SISTEMA MALOLETNIČKOG PRAVOSUĐA U REPUBLICI SRBIJI U 2012. GODINI - MERE, SANKCIJE I NAČINI VOĐENJA EVIDENCIJA[1]

Dr Ivana Stevanović
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Predmet ovog rada predstavlja analiza ključnih pravaca reforme sistema maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji poslednjih godina, posebno u smislu njenog inteziviranja tokom 2012. godine. Autorka je svoj rad, pre svega, usmerila na prikaz pravca reforme u delu izmena i dopuna zakonske i podzakonske regulative. Poseban osvrt usmeren je na prikaz aktivnosti Saveta za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima u cilju unapređenja sistema maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji (posebno su naglašeni koraci koji se čine u cilju unapređenje uslova za primenu vaspitnih naloga, odnosno mere pritvora).

U radu se posebna pažnja poklanja i analizi predloženih mera za unapređenje celokupnog sistema prikupljanja i praćenja podataka u oblasti maloletničkog pravosuđa u cilju jasnijeg sagledavanja stanja i kreiranja jedinstvenih politika.

KLJUČNE REČI: sistem maloletničkog pravosuđa / reforma / normativni okvir / unapređenje prakse

UVODNE NAPOMENE

Krivičnopravni položaj maloletnih učinilaca krivičnih dela, kao i sistem maloletničkog pravosuđa, regulisani su odredbama *Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (u daljem tekstu: *Zakon o maloletnicima*) koji sadrži pet celina,[2] dok se odredbe

[1] Rad je nastao kao rezultat na Projektu broj 47011 koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke.
[2] Deo prvi sadrži osnovne odredbe, a deo drugi krivičnopravne odredbe (odredbe materijalnog krivičnog prava, odredbe o organima i krivičnom postupku, odredbe o primeni vaspitnih naloga i izvršenju krivičnih sankcija). U

Krivičnog zakonika, Zakonika o krivičnom postupku, Zakona o izvršenju krivičnih sankcija i drugi opšti propisi primenjuju ako nisu u suprotnosti sa ovim zakonom (čl. 4). *Zakonom o maloletnicima* isključeni su vođenje krivičnog postupka i primena krivičnih sankcija i mera prema deci (lica koja nisu navršila 14 godina) i zadržane su dosadašnje starosne granice relevantne u krivičnom pravu. U odnosu na maloletne učinioce krivičnih dela *Zakon o maloletnicima* usvaja standarde restorativnog pravosuđa i afirmiše primenu vaninstitucionalnih oblika reagovanja, a u skladu sa međunarodnim standardima i čl. 40. *Konvencije o pravima deteta*. *Zakon o maloletnicima* predviđa i niz različitih mera neinstitucionalnog karaktera i usvaja politiku sankcionisanja koja je individualizovana prema svakom maloletnom učiniocu krivičnog dela i prema svakom pojedinačnom slučaju, a koja maksimalno afirmiše načelo vaspitavanja u odnosu na kažnjavanje.

Sedam godina od početka primene ovog zakona proces reforme sistema maloletničkog pravosuđa se intezivira poslednjih godina, a Savet za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima (u daljem tekstu: Savet),[3] uz podršku Pravosudne akademije, domaćih i međunarodnih organizacija i uz široki participativni proces stručne javnosti, u 2012 godini sačinjava i svim relevantnim subjektima, nosiocima ovlašćenja u ovoj oblasti, dostavlja preporuke, koje se u delu sistemskih unapređenja, mogu svesti na sledeće:

- Nastaviti sa daljim unapređenjem zakonskog i podzakonskog okvira u smislu izmena i dopuna postojećeg, odnosno usvajanja novih normativnih rešenja u cilju stvaranja jedinstvenog zakonskog okvira u skladu sa međunarodnim normama i opšteprihvaćenim standardima u oblasti zaštite prava maloletnih učinilaca krivičnih dela u sistemu maloletničkog pravosuđa Republike Srbije. S tim u vezi, Savet ukazuje na neophodnost dalje podrške Radnoj grupi koja je formirana u cilju izrade *Nacrta Zakona o izmenama i dopunama Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, kao i na neophodnost buduće podrške u izradi relevantne podzakonske regulative;
- U okviru Ministarstva pravde uspostaviti posebnu organizacionu jedinicu koja bi imala zadatak da koordinira sve aktivnosti u cilju stvaranja uslova za primenu svih zakonskih instituta (kako na nivou samog ministarstva, tako i u saradnji sa drugim relevantnim ministarstvima i institucijama), prikuplja i objedinjuje relevantne podatke i predstavlja punu podršku razvoju sistema maloletničkog pravosuđa;

---

trećem delu se nalaze posebne odredbe o krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica kao oštećenih u krivičnom postupku, u četvrtom delu sadržane su kaznene odredbe, a u petom prelazne i završne odredbe. Na taj način obuhvaćen je ne samo celokupni krivičnopravni položaj maloletnih učinilaca krivičnih dela, već je jednom posebnom celinom regulisan i položaj onih maloletnih lica koja se kao oštećeni pojavljuju u krivičnom postupku.

[3]Savet za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima osnovalo je ministarstvo nadležno za pravosuđe i Vrhovni sud Srbije 2009. godine, a na osnovu člana 166. *Zakona o maloletnicima*.

- Unaprediti koordinaciju i saradnju Ministarstva pravde, Ministarstva rada i socijalne politike, Ministarstva unutrašnjih poslova, Ministarstva zdravlja i Ministarstva prosvete i nauke i cilju stvaranja uslova za punu primenu objedinjenog normativnog okvira u sistemu maloletničkog pravosuđa;
- Ustanoviti održiv i efikasan model priliva finansijskih sredstava iz budžeta resornih ministarstava u cilju neposrednog funkcionisanja celokupnog sistema maloletničkog pravosuđa;
- Uspostaviti novu razgranatu mrežu programa i licenciranih pružaoca usluga u cilju neposredne realizacije – primene vaspitnih naloga i izvršenja krivičnih sankcija.

Nastaviti sa kontinuiranom obukom i stručnim usavršavanjem svih predstavnika sistema maloletničkog pravosuđa. S tim u vezi, pružiti punu podršku Pravosudnoj akademiji u daljoj realizaciji ovih aktivnosti. U budućnosti raditi na jačanju saradnje između Pravosudne akademije i Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu, odnosno Ministarstva unutrašnjih poslova u cilju kreiranja osnovnih programa obuke namenjenih svim predstavnicima sistema maloletničkog pravosuđa.

NORMATIVNA REFORMA U SISTEMU MALOLETNIČKOG PRAVOSUĐA I NJENA PRIMENA U PRAKSI

Ministarstvo pravde je još 2010. godine obrazovalo Radnu grupu koja je pripremila tekst *Zakona o izmenama i dopunama Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* i početkom 2012. godine ga dostavila resornom ministarstvu. Navedenim tekstom predviđeno je donošenje četiri nova podzakonska akta koji su neophodni za sprovođenje tog zakona. U cilju blagovremenog stvaranja svih neophodnih normativnih uslova za sprovođenje novog zakona, kojim će biti izmenjen i dopunjen *Zakon o maloletnicima,* ministarstvo pravde je smatrala za neophodno da formira i posebnu Radnu grupu (sa četiri posebne podrupe)[4] koja će pripremiti tekstove neophodnih podzakonskih akata. Članovi Radne grupe imenovani su iz reda naučnih institucija, organizacija koje se bave zaštitom maloletnika, Pravosudne akademije i Ministarstva pravde, dok će podrška radu Radne grupe biti realizovana u okviru projekta za unapređenje maloletničkog pravosuđa koji operativno vodi IMG (*International Menagement Grop*).

[4]Podgrupu za pripremu podzakonskog akta o vaspitnim nalozima, Podgrupu za pripremu podzakonskog akta o primeni mere pritvora prema maloletnicima, Podgrupu za primenu podzakonskog akta o evidenciji vaspitnih naloga i Podgrupu za primenu podzakonskog akta o evidencijama izrečenih sankcija prema maloletnicima.

Primena vaspitnih naloga

Vaspitni nalozi kao alternativne mere za rešavanje krivične stvari u kojoj je akter maloletnik (Perić, O. 2007:27-28) predstvljaju mere *sui generis* koje prema svojim formalnim i materijalnim karakteristikama ne pripadaju kategoriji krivičnih sankcija bez obzira što se u nekim elementima podudaraju sa njima (Stevanović, I. 2006:61-62). Imajući u vidu navedeno možemo zaključiti da su vaspitni nalozi "instrument na osnovu koga je *Zakon o maloletnicima* uneo u naše maloletničko krivično pravo diverzioni model reagovanja na kriminalitet maloletnika" (Radulović, Lj. 2010:79).

Zakon o maloletnicima afirmiše izricanje i primenu vaspitnih naloga (poravnanje sa oštećenim, redovno pohađanje škole ili odlaženje na posao, uključivanje u rad humanitarnih organizacija, podvrgavanje ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga, uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu — čl. 5–8. *Zakona o maloletnicima*), čiji je cilj da se ne pokreće krivični postupak ili da dođe do njegovog obustavljanja (Perić, O. Milošević, N. Stevanović, I. 2008:63-64). Međutim, ono što predstavlja problem u primeni ovog novog zakonskog instituta jeste da poseban podzakonski akt predviđen *Zakonom o maloletnicima — Pravilnik o primeni vaspitnih naloga,* još uvek nije donet (u smislu operacionalizacije člana 86. *Zakona o maloletnicima* koji se odnosi na primenu vaspitnih naloga).

Imajući u vidu da i tekst *Zakona o izmenama i dopunama Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* koji je nastao kao rezultat dugotrajnog konsultativnog procesa stručne i naučne javnosti, predviđa i proširenje liste vaspitnih naloga ("izmirenje s oštećenim", "uključivanje u određene sportske aktivnosti" i "pohađanje kurseva ili priprema i polaganje ispita kojima se proverava određeno znanje"), odnosno širenje mogućnosti njihove primene, pre svega, od strane tužioca za maloletnike, očekuje se hitno usvajanje predloženih zakonskih izmena i dopuna, odnosno priprema i usvajanje predviđene podzakonske regulative koja treba da obezbedi neohodne uslove za njihovu primenu u praksi u mnogo više slučjeva nego što je to bilo do sada.

Ohrabrujuće je što paralelno sa procesom rada na podzakonskoj regulativi teče i proces izrade standarda za primenu ovog zakonskog instituta, a uskoro se očekuje i njihovo "pilotiranje" u zato izabranim centrima. Ovaj proces realizuje se u okviru projektnih aktivnosti Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu uz podršku IMG-a.

Pravila boravka maloletnika u pritvoru

I pored toga što se međunarodnim normama i standardima[5] insistira na zaštiti prava maloletnika lišenih slobode, odnosno što je propisano smeštanje pritvorenih maloletnika u posebne ustanove, odvojeno od punoletnih okrivljenih, tokom izvršenja mera pritvora, u praksi, posebne pritvorske institucije za maloletne učinioce krivičnih dela retko su samostalne i nezavisne institucije. U Evropi je uobičajeno da se pritvor prema maloletnicima izvršava u ustanovama za lišenje slobode odraslih, ali po pravilu u odvojenim jedinicama[6] ili u "vaspitnim ustanovama" odnosno "zatvorima za maloletnike (Škulić, M., 2011:135-136). S aspekta zaštite prava maloletnika u ovoj oblasti posebno se razmatraju i pitanja vezana za zaštitu privatnosti maloletnika i prava na porodični život. O tome svedoče i pojedine odlike Evropskog suda za ljudska prava, a na osnovu *Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.*[7]

Međutim ono što je u teoriji i u praksi neretko isticano je da boravak maloletnika u pritvoru često karakterišu lošiji uslovi nego kada je u pitanju izvršenje kazne maloletničkog zatvora, odnosno izvršenje mere zavodskog karaktera, pa se često zagovara početak realizacije određenih "rehabiltacionih programa", obrazovnih aktivnosti, "programa psihološke i socijalne podrške" od početka realizacije ove mere. Međutim, treba uvek imati na umu da pritvor nije krivična sankcija i da se na maloletnika odnosi pretpostavka nevinosti pa smo u potpunosti saglasni sa stavom onih teoretičara koji smatraju da "prema maloletniku u pritvoru treba primeniti samo one vaspitne tretmane i postupke koje bi i inače trebalo praktikovati i kada bi se radilo o maloletniku koji je na slobodi (Škulić, M. 2011:138). Upravo u ovom pravcu idu i tekst izmena i dopuna *Zakona o maloletnicima*.[8] Takođe, tekstom *Zakona o izmenama i dopunama Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* predviđeno je i donošenje posebnog *Pravilnika* od strane ministra nadležnog za poslove pravosuđa. Ovaj *Pravilnik* trebalo bi da detaljnije reguliše pitanja koja se tiču psihosocijalne podrške i pomoći maloletniku u pritvoru, mogućnosti njegovog pristupa obrazovnim programima, organizacije slobodnog vremena, mogućnost komunikacije sa porodicom,[9] mogućnost poseta maloletniku,[10] kao i način i pod kojim uslovima

---

[5]Videti: Pravilo 59.1. *Preporuke CM/Rec (2008) 11 Komiteta ministara državama članicama o evropskim pravilima za maloletne učinioce kojima su izrečene sankcije ili mere*.

[6]U ovim jedinicama maloletnici, po pravilu, borave odvojeno od odraslih pritvorenika osim po izuzetku kada je to u interesu samog maloletnika što je najčešće slučaj i u Republici Srbiji.

[7]Videti: Radovanović v. Austria, Aplication No. 42703/98, date of: 22-04-2004.

[8]U članu 35. st. 10 teksta *Zakona o izmenama i dopunama Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* predviđeno je da će se: "Maloletniku u pritvoru, prema potrebama i mogućnostima, obezbediti pristup obrazovnim programima i pružiti psiho-socijalna pomoć i podrška."

[9]Prema Pravilu 83. *Preporuke CM/Rec (2008) 11 Komiteta ministara državama članicama o evropskim pravilima za maloletne učinioce kojima su izrečene sankcije ili mere* maloletniku koji je u pritvoru se mora omogućiti komunikacija sa porodicom, drugim licima ili predstavnicima organizacija koje deluju spolja, bez ikakbve restrikcije u odnosu na broj i učestalost.

je moguća upotreba sredstava prinude prema maloletniku u pritvoru, načina dovođenja maloletnika u sud, kontakta ispred i u sudnici (sa porodicom, predstavnicima centra za socijalni rad, advokatima i drugim licima), u čemu su se do sada javljali problemi u praksi. Pored donošenja novih normativnih rešenja neophodno je i da se uskladi prostorna i tehnička opremljenost pritvorskih jedinica za maloletnike kako bi maloletnici bili odvojeni od punoletnih lica, a sam prostor zadovoljavao uslove za bezbedan i kvalitetan život maloletnika, uz odgovarajuću tehničku opremljenost.

Takođe, Savet je preporučio i štampanje pisanih materijala (delove važećih propisa – zakona, podzakonskih propisa koji se odnose na maloletnike, njihova prava i obaveze u pritvoru) koji bi se maloletnicima mogli uručivati od strane uprave pritvora prilikom stupanja u pritvor uz potpis kao dokaz da su ih primili. Taj materijal bi trebalo distribuirati upravama pritvora u celoj zemlji i dugoročno bi mogao da reši problem neinformisanosti maloletnika o njihovim pravima, odnosno njihovog pozivanja na neinformisanost.[11]

Preporuka je Saveta i da se organizuju zajednički obilasci pritvorskih jedinica na području svakog višeg suda od strane javnih tužilaca i sudija za maloletnike na području tog suda, kako bi se neposredno upoznali sa situacijom i uslovima u kojima maloletnici borave u pritvoru. Takođe, u cilju poboljšanja kvaliteta zdravstvenog pregleda maloletnih pritvorenika prilikom prijema u ustanovu, potrebno je, radi ujednačavanja postupanja sudova, da svaki viši sud na svom području pribavi podatke da li nadležna uprava pritvora ima lekara koji obavlja pregled maloletnika prilikom prijema ili ko obavlja taj pregled.[12]

U cilju poboljšanja kvaliteta boravka u pritvoru maloletnih pritvorenika i obrazovnog rada sa njima, Savet preporučuje da svaki viši sud na svom području pribavi podatke da li nadležna uprava pritvora ima psihologa/pedagoga/socijalnog radnika, pa po dobijanju odgovora zatražiti od uprave pritvora ili od nadležnog centra za socijalni rad da jednom nedeljno organizuje razgovor tih stručnih osoba sa maloletnim pritvorenicima radi podizanja njihovog obrazovnog nivoa i informisanosti u pritvoru.

---

[10]U Pravilu 84. *Preporuke CM/Rec (2008) 11 Komiteta ministara državama članicama o evropskim pravilima za maloletne učinioce kojima su izrečene sankcije ili mere* zahteva se omogućavanje poseta maloletniku u pritvoru, kojima se obezbeđuje da on uspostavi i razvije na način koji je što je moguće "normalniji", kao i da mu se stvore mogućnosti za socijalnu reintegraciju.

[11]Obaveza na strani uprava pritvora u tom pogledu bi bila informisanje (usmeno) i edukovanje maloletnika o njihovim pravima, uručenje pisanih materijala svakom maloletniku prilikom stupanja u pritvor, diskutovanje o pravima – razjašnjenje svih spornih elemenata, objavljivanje na vidnom mestu u svakoj sobi u kojoj borave maloletni pritvorenici, kao i postavljanje štampanog materijala o pravima i obavezama maloletnika. Sličan materijal treba uručiti i roditeljima/starateljima.

[12]Ako se ustanovi da u pojedinim slučajevima ustanove ne raspolažu lekarom koji vrši pregled pritvorenika neophodno je da u tom slučaju sudija za maloletnike, pre nego što maloletnik bude sproveden u pritvor, naredi pregled maloletnika u nadležnoj zdravstvenoj ustanovi u gradu u sedištu višeg suda od strane dežurnog lekara pedijatra, ili lekara specijaliste ortopedske hirurgije, odnosno hirurga, radi konstatovanja eventualnih povreda ili promena na telu maloletnih pritvorenika pre prijema u ustanovu, kako bi se imali detaljni ulazni podaci o zdravstvenom stanju maloletnog pritvorenika prilikom stupanja u pritvor.

Način vođenja evidencija i davanja podataka o primenjenim vaspitnim nalozima i izrečenim krivičnim sankcijama prema maloletnicima

Način vođenja evidencija i davanje podataka iz njih je izuzetno važna oblast za pitanja ljudskih prava, na čemu insistira i Komitet za prava deteta u preporukama Republici Srbiji, a povodom Inicijalnog izveštaja o primeni Konvencije o pravima deteta (tač. 20).[13] Na tome insistira i *Preporuka CM/Rec(2008)11 Komiteta ministara državama članicama o evropskim pravilima za maloletne učinioce kojima su izrečene sankcije ili mere* u tački 34.2. kojom se regulišu, pre svega pitanja "evidencije o predmetima".[14]

U ovoj oblasti treba uvesti dalja preciziranja na normativnom planu i u Republici Srbiji, pre svega u smislu ustanovljavanja obaveze vođenja evidencija o vaspitnim nalozima i davanja podataka o njima, precizirati odredbe o evidenciji izrečenih vaspitnih mera i kazni maloletničkog zatvora, posebno u pogledu objedinjavanja statističkih podataka o njima na nivou ministarstva nadležnog za poslove pravosuđa. Bilo bi poželjno i jasnije definisati član 27. *Zakona o maloletnicima* koji se odnosi na pitanje davanja podataka o izrečenim vaspitnim.

Inače, na osnovu procene aktuelnog stanja u oblasti prikupljanja i praćenja podataka u sistemu maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji Savet je sačinio stručnu procenu o neophodnim merama za unapređenje u ovoj oblasti. Imajući navedeno u vidu predložene su mere za unapređenje celokupnog sistema prikupljanja i praćenja podataka u oblasti maloletničkog pravosuđa. Zaključeno je da je u oblasti prikupljanja i praćenja podataka u sistemu maloletničkog pravosuđa neophodno: 1) terminološki i funkcionalno prilagoditi ili izmeniti postojeće obrasce; 2) uskladiti, odnosno utvrditi jedinstvene kriterijume za prikupljanje i praćenje podataka od strane za to ovlašćenih institucija i organizacionih jedinica (kroz precizno definisanje pojmova i radnji) u pravcu stvaranja kompatibilnog sistema za prikupljanje i praćenje podataka koji bi na usklađen i ekonomičan način činio dostupnim relevantne podatke o stanju maloletnika (i dece) u sukobu sa zakonom u Republici Srbiji.

Sačinjen je i Predlog za izmene i dopune obrazaca SK3 i SK4, na osnovu kojih se prikupljaju, obrađuju i prezentiraju zvanični statistički podaci u ovoj oblasti od

---

[13]Komitet za prava deteta je razmatrao Inicijalni izveštaj Republike Srbije (CRC/C/SRB/CO/1) na svom 1326. i 1327. sastanku 27. maja 2008. godine, nakon čega je na 1342. sastanku održanom 6. juna 2008. godine usvojio zaključne preporuke Republici Srbiji.

[14]"Evidencija o predmetima" *prema Preporuci CM/Rec (2008) 11 Komiteta ministara državama članicama o evropskim pravilima za maloletne učinioce kojima su izrečene sankcije ili mere* mora zadovoljavati sljedeće uslove: *a*. informacije u evidenciji obuhvataju samo pitanja koja su relevantna za izrečenu sankciju ili meru i njeno izvršenje; *b*. maloletnici i njihovi roditelji ili zakonski zastupnici moraju imati pristup evidenciji o predmetu u meri u kojoj se time ne ugrožavaju prava drugih na privatnost; oni imaju pravo da pobijaju sadržaj evidencije o predmetu; *c*. informacije iz evidencije o predmetu se mogu otkrivati samo licima koja imaju zakonsko pravo da ih dobiju, a sve informacije koje se otkrivaju moraju biti ograničene na ono što je relevantno za obavljanja datog zadatka od strane organa koji traži informaciju; *d*. nakon završetka sankcije ili mere, evidencija o predmetu se uništava ili drži u arhivi, gdje je pristup njenom sadržaju ograničen pravilima kojima se predviđa zaštita od njihovog otkrivanja trećim licima.

strane Republičkog zavoda za statistiku, a radi njihovog daljeg usaglašavanja sa *Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, Porodičnog zakona i Zakona o socijalnoj zaštiti*. Predlog za izmene i dopune obrazaca SK3 i SK4 dostavljen je direktoru zavoda, a na osnovu usvojenog Predloga, Republički zavoda za statistiku je sudovima i tužilaštvima već dostavio nove obrasce SK3 i SK4 sa preporukama za njihovo popunjavanje. Novi obrasci biće u primeni od 1. januara 2013. godine.

U cilju unapređivanja statističkog izveštavanja u oblasti maloletničkog kriminala od strane policije, Savet je bio mišljenja da je celishodno korišćenje postojećih baza podataka u okviru Jedinstvenog informacionog sistema MUP-a, na taj način što bi se brojčani podaci o krivičnim delima po godini izvršenja koristili za praćenje stanja i kretanja maloletničkog kriminala. U tom smislu Savet je predlažio da se oni učine dostupnijim široj naučnoj i stručnoj javnosti, dok bi pokazatelji o krivičnim delima po godini evidentiranja mogli biti korišćeni za procenu rada policije u pretkrivičnom postupku, a u sklopu praćenja indikatora relevantnih za sistem maloletničkog pravosuđa. Takođe, Savet je mišljenja da je celishodno Statističke izveštaje u oblasti maloletničkog kriminala inovirati i odrediti strukturu statističkih pregleda namenjenih javnom publikovanju[15] (obim, vrstu podataka, indikatora sagledavanih pojava, forme izveštavanja u kojoj treba da budu navedeni i korišćeni različiti statistički metodi[16], kao i ko će i kada ažurirati i kome dostavljati podatke).

Savet je ministru unutrašnjih poslova predlažio i sledeće:

- Uspostvljanje praćenja i klasifikovanja krivičnih dela prema zakonskoj strukturi *Krivičnog zakonika* i posebnih zakona, kao i po oblastima kriminala - na opšti, privredni, visokotehnološki, ekološki i politički kriminal; prema mestu izvršenja dela po policijskim upravama - (1-27);
- Uspostavljanje praćenja i prema saučesništvu za maloletnike uzrasta od 14 do 18 godine života;
- Uspostavljanje redovnog prikupljanje podataka o broju maloletnika lišenih slobode prema čl. 227. ZKP;
- Izdvajanje listinga o maloletnim učiniocima krivičnih dela (koji će se voditi odvojeno od podataka o punoletnim licima u okviru Jedinstvenog informacionog sistema MUP 8).
- Uspostavljanje odvojenog izveštavanje o podacima u vezi pritužbi dece i maloletnika (kao i njihovih roditlja/staralaca) na postupanje policije.

Da bi se uspostavila bolja koordinacija u oblasti prikupljanja i praćenja podataka sistema socijalne zaštite sa drugim akterima u sistemu maloletničkog pravosuđa, kao i puna usklađenost sa globalnim indikatorima i njihova bolja

[15]Na sajtu MUP-a u okviru linka "Deca i policija" i u Statističkom godišnjaku Republičkog zavoda za statistiku.

[16]Poput izražavanja procene stanovništva maloletnih lica (dece i maloletnika) i broja prijavljenih maloletnih lica (dece i maloletnika) učinioca krivičnih dela – stopa na 100.000 maloletnih lica (dece i maloletnika) u odnosu na broj prijavljenih maloletnih učinioca krivičnih dela (deca i maloletnika).

upotrebljivost, Savet je predložio i promene u obrascima za izveštavanje o radu ustanova socijalne zaštite i to u: Obrascu za izveštavanje u Centrima za socijalni rad (u daljem tekstu: CSR) i Obrascu za izveštavanje u Zavodima za vaspitanje dece i omladine. Ova usklađivanja zahtevaju realizaciju u nekoliko koraka:

- Uvođenje sistema kvaliteta koje nalaže nov *Zakon o socijalnoj zaštiti* i očekivanje skorog stupanja na snagu posebnog podzakonskog akta u kome se tretira pitanje evidentiranja što bi obezbedilo povoljan trenutak za promene Obrazaca za izveštavanje (pored Obrasca moraju se bitno menjati ili uvoditi novi Programi za obradu i analizu indikatora usaglašenih sa reformskim promenama i ciljevima razvoja; Obrazac treba da pokriva tri grupe podataka: o pružaocu usluga, o korisnicima i o uslugama);
- Radi unapređenja pouzdanosti podataka socijalne zaštite treba izvršti proveru svih tabela u postojećem Obrascu, sa namerom da se brojanje korisnika CSR bazira na jedinstvenom upisu korisnika, a ne na odredbi pojedinačne evidencije o tome kojoj ugroženoj grupi pripada korisnik neke usluge. Ukupan broj korisnika nije i ne može biti zbir korisnika po ugroženim grupama, što je sada osnovni način dolaženja do ukupnog broja korisnika;
- Brojanje - evidencija korisnika mora biti svuda jasno odvojeno od brojanja-evidencije usluga, koje su pružene korisnicima i ne može biti postojeće interferencije, mešanja ili izjednačavanja broja korisnika i broja usluga;
- Posebnu pažnju treba obratiti na disagregaciju ili obeležja korisnika – svih pomenutih ugroženih grupa dece (sa poremećajem ponašanja, žrtava nasilja i trgovine ljudima) i pored evidencije uzrasta prilagođenog savremenim normama, uvesti u disagregaciju po rodnoj pripadnosti;
- Kod obeležja korisnika – svih ugroženih grupa dece (sa poremećajem ponašanja, žrtava nasilja i trgovine ljudima) uvesti u disagregaciju, nacionalnost i/ili etničku pripadnost;
- Zajedno sa drugim promenama na nivou Obrasca u delu o uslugama uvesti evidenciju usluga koje se pružaju ovim ciljnim grupama dece i mladih posle otpusta iz smeštaja u zavodima ili vaspitno-popravnom domu i drugih usluga a usmerene su na osamostaljivanje i socijalno uključivanje;
- U delu o uslugama važno je uvesti i evidentiranje i utvrđivanje broja podnetih žalbi korisnika i neke osnovne karakteristike predmeta ovih žalbi, kao i stopu žalbi u odnosu na određen broj usluga.

Sve mere za unapređenje celokupnog sistema prikupljanja i praćenja podataka u sistemu maloletničkog pravosuđa, odnosno njihovo usklađivanje sa globalnim indikatorima u ovoj oblasti, smatramo neophodnim, a u cilju jasnijeg sagledavanja stanja i kreiranja jedinstvenih politika društvene reakcije na nivou države.

ZAKLJUČAK

Na terenu prava, posmatrano iz ugla maloletničkog krivičnog prava, krivično zakonodavstvo određuje uslove ili situacije koji opravdavaju određeni tip krivičnopravne reakcije, odnosno ponašanje koje povlači određenu meru ili krivičnu sankciju prema maloletnim učiniocima krivičnih dela. Naravno krivičnopravni sistem u složenim sistemima deluje u sadejstvu s ostalim delovima pravnog sistema i tu, pre svega, imamo u vidu sistem porodičnopravne zaštite, odnosno povezano sa drugim institucionim sistemima kao što su: sistem socijalne zaštite, zdravstvo, obrazovanje, kao i s aktivnostima pojedinih vaninstitucionalnih činioca kao što su: nevladine organizacije i profesionalna udruženja. Svako od navedenih delova sistema, tj. institucija ima svoje mesto i nosi svoj deo odgovornosti za jedinstveno funkcionisanje procesa pravne zaštite maloletnih lica.

Mišljenja smo da je maloletničko krivično pravo upravo deo krivičnopravnog sistema koji je podložan najčešćim promenama jer se pred ovim sistemom uvek nameće zahtev da hitno i adekvatno odgovori na konkretne potrebe i ponašanja maloletnih osoba za koje društvo zahteva određenu reakciju (meru ili sankciju). Imajući navedeno u vidu *Zakon o maloletnicim*, usvojen od strane Narodne skupštine Republike Srbije 2005. godine, postavlja osnov za prodor principa restorativne pravde u naše zakonodavstvo i otvara mogućnost za primenu vaspitnih naloga i posebnih obaveza. Međutim, i pored napretka do kojeg je došlo, u praksi i dalje postoji potreba za boljom saradnjom između različitih sektora u planiranju i sprovođenju politike u ovoj oblasti. Takođe, analize su ukazale i na potrebu za unapređenjem sistema prikupljanja podataka, kao i na nedostatak adekvatne i kritičke upotrebe podataka u cilju planiranja i sprovođenja usmerene politike u ovoj oblasti.

Upravo imajući u vidu navedeno, poslednjih godina intizivirani su napori za reformom sistema maloletničkog pravosuđa, kako na normativnom planu, tako i u praksi. Jedan od važnih pokretača brojnih inicijativa bio je Savet i one su upravo prikazane u ovom radu. Međutim da bi sve ove inicijative zaživele u praksi i dalje je neophodna kontinuirana podrška sistemu od strane za to ovlašćenih institucija i organizacija, a u cilju njegovog daljeg unapređenja.

LITERATURA

1. Perić, O. (2007) *Komentar Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, Beograd: "Službeni glasnik"
2. Perić, O. Milošević, N. Stevanović, I. (2008) *Politika izricanja krivičnih sankcija prema maloletnicima u Srbiji*, Beograd: Centar za mir i razvoj demokratije
3. Radulović, LJ. (2010) *Maloletničko krivično pravo*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

4. Stevanović, I. (2006) "Nova zakonska rešenja o maloletnicima: značaj alternativa institucionalnom tretmanu (u svetlu reintegracije izvršioca i osnaživanja žrtava)", *Temida*, god. 9. br. 1:61-66
5. Škulić, M. (2011) *Maloletničko krivično pravo*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu & "Službeni glasnik"

Dokumenta

6. *Zakon o izvršenju krivičnih sankcija*, "Službeni glasnik RS", br. 85/05, 72/09 i 31/11
7. *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, "Službeni glasnik RS" br. 85/2005
8. *Konvencija o pravima deteta,*"Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori", br. 15/90.
9. *Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i njeni protokoli* 11, 4, 6, 7, 12, 13, "Službeni list SCG - Međunarodni ugovori", br. 9/03
10. *Preporuka CM/Rec(2008)11 Komiteta ministara Saveta evrope državama članicama o evropskim pravilima za maloletne učinioce kojima su izrečene sankcije ili mere*
11. *Zakonik o krivičnom postupku,* "Službeni glasnik RS", br. 70/01 i 68/2002, i br. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 85/2005 — dr. zakon, 49/2007, 20/2009 — dr. zakon i 72/2009
12. *Krivični zakonik*, "Službeni glasnik RS", br. 85/2005, 88/05 — ispr., 107/05 — ispr., 72/09, 111/09)

THE DIRECTION OF THE REFORM OF THE JUVENILE JUSTICE SYSTEM IN THE REPUBLIC OF SERBIA IN 2012 - MEASURES, SANCTIONS AND RECORD KEEPING

The subject of this paper is to analyse the key directions of the juvenile justice system reform in the Republic of Serbia in recent years, particularly in terms of its intensification during the year 2012. The author has primarily focused her work on the review of the direction of reform regarding the amendments to laws and sub-law regulations. A special overview is focused on the presentation of the activities of the Council for monitoring and improvement of the work of bodies for criminal procedure and criminal sanctions against juveniles in order to improve the juvenile justice system in the Republic of Serbia (in particular highlighted were the steps made with the aim at improving conditions for the implementation of diversion order and measures of detention).
The paper pays particular attention to analysis of proposed measures for improving the overall system of collecting and monitoring data in the field of juvenile justice in order to better review the situation and create uniform policies.

KEY WORDS: system of juvenile justice / reform / regulatory framework / improvement of practice

MALOLETNIČKI KRIMINAL U SAVREMENOM DRUŠTVU: OBELEŽJA, UZROCI I EFEKTIVNI PROGRAMI SOCIJALNE INTERVENCIJE[1]

Dr Aleksandar Jugović
profesor Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju u Beogradu

Maloletni prestupnici se nalaze u centralnom fokusu javnosti i donosilaca političkih odluka. Visoke stope maloletničkog kriminala često dobijaju veliku pažnju medija i političara. Raširenost i pojedini oblici maloletničkog kriminala koriste se od analitičara kao pokazatelj i opšteg stanja moralnosti i pravnog poretka u državi, i konsekventno tome maloletni prestupnici postaju i izvor moralne panike. Društvo se prema pojavi kršenja zakona od strane maloletnika odnosi primenjujući dve politike i prakse: kažnjavanja i zaštite. Kriminal mladih je u drugoj polovini 20. veka dobio dramatične razmere, međutim trendovi u poslednjoj deceniji pokazuju ravnomernost ili čak i opadanje ove pojave. U poslednjoj deceniji povećava se kriminal vezan za drogu, kao i nasilni kriminal, uključujući i razbojništva. Najveći prediktori maloletničkog kriminala jesu: roditeljski stil, pripadnost vršnjačkim grupama - posebno onim antisocijalnog tipa, siromaštvo ili niži socio – ekonomski status, loša školska postignuća,odbijanje od strane vršnjaka, hiperaktivnost. Porodični faktori koji mogu imati uticaj na prestupništvo uključuju: nivo roditeljske supervizije, način roditeljske discipline (posebno oštro kažnjavanje), roditeljske konflikte ili separacije, involviranost roditelja ili siblinga u kriminal, zlostavljanje i zanemarivanje od roditelja i kvalitet odnos roditelj – dete. Najefikasniji programi socijalne intervencije treba da budu usmereni na dete, porodicu ili na zajednicu kao celinu, kao i intervencije koje su usmerene ka školi.

KLJUČNE REČI: maloletnički kriminal / faktori rizika / prevencija / socijalna intervencija

[1] Rad je nastao kao rezultat na Projektu broj 47011 koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke.

UVOD

Maloletnički kriminal se u savremenom društvu nalazi u stalnom fokusu javne debate medija, političara i naučne i stručne javnosti. Rasprava o ovom fenomenu često se vodi u vremenu "plima" moralne panike zbog za javnost uznemirujućih događaja poput nasilja, huliganizma ili razbojništava maloletnika. U takvim okolnostima traže se pojednostavljeno objašnjeni uzroci maloletničkog kriminala ili pozivi za odgovorom na pitanje "ko je kriv": društveno okruženje, porodica, policija, sud ili socijalne službe? Međutim, moralna panika "nije vreme" za argumentovanu i kompleksnu raspravu već trenutak za populistička kvazi – stručna mišljenja o uzrocima pojave i za predloge brzog pooštravanja kriminalne politike.

Zainteresovanost javnosti prati i pitanje najadekvatnijeg "postupanja" prema maloletnim prestupnicima: kao prema deci i mladima kojima treba društvena podrška (model zaštite) ili kao prema prestupnicima koji zbog krivičnog dela treba da budu, pre svega, kažnjeni adekvatno uzrastu (model retribucije). Logiku ove dihotomije iskazuju i dva "rivalska" principa politike prema maloletničkom kriminalu: principa da su maloletnici "nedovršeni" odrasli (socijalna i emocionalna nezrelost) i principa da je prestupnički čin izraz slobode volje maloletnika da prave izbore i svesno donose odluke u pravcu antisocijalnog ili prosocijalnog ponašanja. U krivično – pravnoj i socijalno – zaštitnoj praksi savremena društva često pokušavaju da pomire ova dva gledišta.

Maloletnički kriminal je kompleksna, dinamična i specifična društvena pojava koja je prisutna u svim zemljama uz različite distribucijske i manifestne pokazatelje, iako u opštoj strukturi pojave (npr. polno učešće ili oblici delikata) i etiologiji postoje globalne univerzalne sličnosti. Ova pojava ima ne samo kriminološki, pravni, ekonomski i socijalni karakter, nego jednako i porodične, socijalno – pedagoške i opšte društvene implikacije.

Kriminal maloletnika zato pokreće brojna pitanja: društvenih i individualnih uslova koji pogoduju njegovom nastajanju; ekonomske i moralne "cene" krivičnih dela maloletnika za društvo; zaštite i maloletnika ali i bezbednosti društva; traganje za najboljim mogućim modalitetima sistema pravosuđa za maloletnike; uloga i odgovornosti svih institucija koje su normativno uključene u sistem društvenog reagovanja; etičke dileme sankcionisanja u pogledu sadržaja principa najboljeg interesa maloletnika; da li je prolazak kroz sistem krivičnog pravosuđa za maloletnika etiketa koja vodi socijalnoj isključenosti i preuzimanju devijantnog identiteta ili sredstvo redukcije recidivizma i suočavanja sa granicama društveno prihvaćenih ponašanja?; da li i u kojoj meri je kriminal maloletnika predikcija-prognoza puta u strukturirano kriminalno opredeljenje i kriminalnu karijeru u odraslom dobu?; šta je sadržaj savremenog multisektorskog sistema društvenog reagovanja; koji su uspešni programi socijalne intervencije ("*what works/helps*")?; itd.

Cilj ovog rada je da sistematizuje deo teorijskih i istraživačkih saznanja i praktičnih iskustava u pogledu odgovora na neka od ovih pitanja, sa posebnim

osvrtom na saznanja o specifičnostima maloletničkog kriminala u Srbiji i društvenog reagovanja na ovaj uvek aktuelni tip društvene devijantnosti.

NEKA OBELEŽJA MALOLETNIČKOG KRIMINALA U SVETU I SRBIJI

Globalni i lokalni trendovi. Na globalnom nivou danas se u svetu ne može govoriti o "eksploziji" maloletničkog kriminala (Patić, Stevanović, 2008). Maloletnički kriminal je dramatično rastao u drugoj polovini 20. veka, ali u poslednje dve deceniji možemo govoriti o trendovima bez velikih oscilacija ili čak smanjivanja (Department of Health, 2003). Aktuelna istraživanja strukture maloletničkog kriminala u svetu konstatuju dominaciju imovinskog kriminala, porast krivičnih dela sa elementima nasilja i povezanost kriminala maloletnika sa (zlo)upotrebom i(ili) preprodajom psihoaktivnih supstanci.

Maloletnički kriminal je po raširenosti najvećeg obima u SAD, u zemljama Zapadne Evrope ima stabilnost u dinamici, dok se u postkomunističkim zemljama Istočne Evrope uz tranzicione i socijalne promene pokazuje povećanje njegove stopa nakon 1990. godine (Poldrugač, 2004). Tako se i u Srbiji prema zvaničnoj statistici vidi da je 1993. i 1994. godine došlo do drastičnog povećanja skoro svih oblika maloletničkog kriminala u odnosu na više godina unazad, pa čak i decenija. To je bio period kulminacije društvene krize: rata, hiperinflacije, političkog i ekonomskog sloma države, ali i sloma sistema društvenog reagovanja na kriminal i razvoja organizovanog kriminala. Od 1994. do 2003. godine uočava se značajan pad broja i prijavljenih i krivično sankcionisanih (osuđenih) maloletnika. Ipak, ove podatke uvek moramo uzeti bar sa blagom rezervom, i tumačiti ih kao jasne trendove, s obzirom na tamnu brojku ali i karakter kaznene politike i način delovanja svih institucija društvenog reagovanja (Jugović, 2005).

U analizi kriminala maloletnika (uzimajući u obzir sve slabosti statistike ove pojave) u Srbiji u periodu od 1996 do 2005. godine – pet godina pre i posle društvenih i političkih promena od 2000-te – pokazuje se da dominiraju imovinski i nasilnički kriminal (Jugović, Ilić, 2011):

- u Srbiji se godišnje, prosečno, krivično sankcioniše oko 36.000 punoletnih i 2.350 maloletnih osoba, pri čemu je zastupljenost maloletnih izvršilaca krivičnih dela u ukupnom broju krivično sankcionisanih u proseku iznad 6%;
- maloletni izvršioci krivičnih dela protiv imovine učestvuju sa približno 79% u ukupnoj strukturi svih krivično sankcionisanih maloletnika;
- drugu grupu po učestalosti čine krivična dela protiv života i tela (9,1%), pri čemu je jasno izražena tendencija povećanja učešća ovih krivičnih dela u ukupnom kriminalu maloletnika;
- krivična dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja su na trećem mestu po učestalosti sa 3,1%;
- grupa krivičnih dela protiv javnog reda i mira učestvuje između 0,6% i 2,9%;

- krivična dela protiv polne slobode su ispod 1%;
- nasilnički kriminalitet je znatno prisutniji u populaciji krivično sankcionisanih maloletnika (oko 10%) nego u populaciji krivično sankcionisanih punoletnih osoba (oko 6%).

Imovinski kriminal. Najprepoznatljivije i globalno i domaće fenomenološko obeležje maloletničkog kriminala jeste dominacija imovinskih delikata u ukupnoj strukturi krivičnih dela. Imovinski kriminal maloletnika je dominantno prisutan ne samo u socijalno i ekonomski nerazvijenim društvima, nego i u društvima koja imaju visok nivo društvene razvijenosti i socijalnog standarda. Takođe, u istraživanjima se ne registruju čvrste korelacije između materijalnog statusa porodice i maloletničkog kriminala svih oblika, pa i imovinskog. U istraživanju maloletnih učinilaca krivičnih dela u Beogradu (Merdović, 2009), pokazalo se da materijalni status nije u značajnoj vezi sa ispoljavanjem prestupničkog ponašanja i da je materijalna slika porodica maloletnih prestupnika skoro identična slici opšte populacije.

Odgovore zašto je imovinski kriminal tako dominantan oblik kriminala maloletnika očito ne treba tražiti u pojednostavljenoj logici o automatizmu i determinizmu veze siromaštvo – kriminal, nego i u činiocima kao što su: a) *društvena legitimizacija materijalističkih vrednosti i kultura potrošačkog društva*: u savremenim društvima se kao ključne vrednosti ističu novac, statusni simboli, posedovanje materijalnih vrednosti ili bogatstvo, što u isto vreme utiče na povećanu društvenu aktivnost (i legalnu i nelegalnu) kako bi se one dosegle (setimo se nereda u Londonu iz 2011. godine gde su se u masovnim pljačkama prodavnica odeće i tehnike od grupa mladih nalazili ne samo mladi iz siromašnih i socijalno depriviranih slojeva, nego i oni iz veoma situiranih porodica; takođe, predmet krađa je bila roba koja predstavlja simboliku potrošačkog društva poput poznatih robnih marki garderobe, obuće, tehnike); b) "*subkultura avanturizma*": protivpravno pribavljanje imovinske koristi za maloletnike nije jedini, niti često glavni motiv imovinskih delikata, nego su to motivi poput radoznalosti, statusnog dokazivanja ili potvrđivanja u grupi, želje za doživljavanjem uzbuđenja i opasnosti itd.

Struktura imovinskog kriminala u Srbiji izgleda ovako: maloletnici u oko 43% slučajeva vrše teške krađe, u 30% slučajeva krađe, u 8% slučajeva krivično delo sitne krađe, u nešto preko 5% razbojništva i u 3% oduzimanje motornog vozila. U Srbiji u proseku, maloletnici čine 17% svih krivično sankcionisanih ili osuđenih za imovinska krivična dela: 2,5 puta je veće učešće maloletnika u broju krivično sankcionisanih za krivična dela protiv imovine nego što je učešće maloletnika u ukupnom broju krivično sankcionisanih maloletnika za sva krivična dela (koje iznosi oko 6% u poslednje dve decenije). Takođe, maloletnici u Srbiji čine visokih 20% svih krivično sankcionisanih ili osuđenih za krivično delo razbojništva i teških slučajeva razbojništva (Jugović, 2005).

Kriminal nasilja. U poslednje tri decenije, posmatrano na globalnom nivou maloletnički kriminal posebno karakteriše rast nasilnih delikata. Analiza

rezultata istraživanja iz deset evropskih država i SAD ukazuje na trend porasta kriminala nasilja, čak i u onim zemljama gde se beleži opadanje ukupnog broja krivičnih delikata maloletnika. Povećanje se kreće između 50 i 100% (Pfeiffer, 1998).

Maloletnički kriminal nasilja u Francuskoj je u razdoblju od 1984. do 1994. godine porastao za čak 87%, dok je broj maloletnika u Poljskoj koji su prijavljeni za krivična dela razbojništva, telesnih povreda i namernog ubistva nakon 1984. godine porastao pet do sedam puta. U Engleskoj i Velsu od 1986. do 1994. godine povećanje je za oko 70%, u Nemačkoj i Italiji je u tom periodu više nego dupliran broj nasilnih delikata počinjenih od maloletnika. Sa druge strane, žrtve delikata nasilja počinjenih od maloletnika su najčešće maloletnici. Stopa viktimizacije tinejdžera uzrasta od 14 do 18 godina i mlađih punoletnika (uzrasta od 18 do 21 godine starosti) je u zemaljma Evropske Unije drastično povećana: 1984. godine stopa je iznosila 300 na 100000 osoba ovog uzrasta a 1995. godine 750. Studije viktimizacije ukazuju i da su neuporedivo češće žrtve nasilnih delikata bili mladići nego devojke (Pfeiffer, 1998).

U zemljama srednjoistočne Evrope nakon 1990. godine postoji znatan porast, a onda i opadanje krivičnih dela ubistva počinjenih od maloletnika. Takođe, u zemljama srednje i istočne Evrope postoje više stope ubistava počinjenih od maloletnika nego u većini zapadnoevropskih zemalja, iako SAD prednjače nad svima u ovom trendu (Cajner – Mraović, Stamatel, 2000).

U Srbiji u strukturi krivično sankcionisanih maloletnika u poslednje dve decenije uglavnom kontinuirano raste učešče krivičnih dela protiv života i tela, iako postoji trend smanjivanja ukupnog broja maloletnika koji su dobili neku krivičnu sankciju ili su osuđeni (Jugović, Ilić, 2011). Za Srbiju je karakteristično da u strukturi krivičnih dela protiv života i tela, u proseku, dominiraju lake telesne povrede (oko 38%) i teške telesne povrede (oko 37%). Ubistva na mah čine oko 8% ove strukture, a ubistva iz nehata oko 1,5%. Ostala krivična dela protiv života i tela čine oko 16%. Maloletnici u Srbiji učestvuju u ukupnom broju krivično sankcionisanih za krivično delo ubistva između 5% i 10%, u proseku oko 7%. Osim toga, veoma je izražena progresija krivičnog dela nanošenja teških telesnih povreda od sredine 90-tih godina do 2005. godine (Jugović, 2005).

Objašnjenje trendova rasta kriminala nasilja kod maloletnika treba tražiti u faktorima kao što su: socijalna isključenost, izloženost strukturalnom i kulturalnom nasilju u društvu, osujećenost u ostvarivanju porodičnih funkcija i okretanju tzv. "protestnoj muškosti" u situacijama gubitaka životnih šansi. Egzistencijalna nesigurnost i nezaposlenost pokazuju se kao fenomeni koji se nalaze u značajnoj povezanosti sa (ne)prihvatanjem prosocijalnih normi, interpersonalnom (ne)tolerancijom, a naročito sa stepenom disfunkcionalnosti porodice i slabljenjem porodične kohezije. Veza između strukturalnog i direktnog nasilja maloletnika je snažna jer se oni koji su hronične žrtve strukturalnog nasilja okreću direktnom nasilju (Simeunović-Patić, 2003).

Uvećano nasilje mladih je jednim delom i rezultat "protesta" adolescentnih muškaraca na osećaj gubitka životnih šansi koje se manifestuje sindromom "odbacivanja društva od odbačenih" kroz zloupotrebu alkohola i droge, nizak stepen tolerancije na akutne frustracije, dokazivanje odraslosti i "muške čvrstine" kroz nasilne akte itd. U tranzicionim i postkonfliktnim društvima poput Srbije, mladi su dugo vremena živeli u konstantnoj izloženosti kriminalu i nasilničko-legitimisanim modelima ponašanja.

Opšti porodični kontekst nasilja maloletnika je povezan sa socio-materijalnim osujećenostima, ali mnogo više sa situacijama kada porodica ne ispunjava ne samo ekonomske nego i socijalizatorske, vaspitne, zaštitne i emocionalne funkcije. U istraživanju Merdovića (2009) pokazalo se da je nasilničko ponašanje maloletnika povezano sa poremećenim porodičnim odnosima. Na primer, 55,2% krivično sankcionisanih maloletnika koji potiču iz porodica u kojima postoje fizički sukobi ispoljavalo je nasilničko ponašanje u školi. Takođe, uočljiva je korelacija između neusaglašenosti vaspitnih stavova roditelja sa ispoljavanjem fizičkih konflikata u školi (Merdović, 2009).

Prema istraživanju u zemljama Evropske unije (Pfeiffer, 1998) kao ključni kontekstualni faktori koji su povezani sa dramatičnim rastom nasilja maloletnika navode se: socio – ekonomski uslovi života mladih, socijalna neintegrisanost, nezaposlenost i siromaštvo. Međutim, kako primećuje Pfeiffer, socijalna integracija i socioekonomski status nisu dovoljni da objasnimo individualne uključenosti u nasilni kriminal. Pa tako, rast ovog tipa kriminala maloletnika korelira sa visokim stopama zloupotrebe alkohola i droga među mladima, dostupnošću oružja i povećavanjem problema nasilja u porodici u evropskim društvima.

Važno pitanje u objašnjenju nasilnog kriminala je i uticaj medijskog nasilja na razvoj antisocijalnih i violentnih ponašanja mladih. Zaključak više desetina istraživanja je da značajna izloženost nasilju u medijima, posredovana porodicom i kulturom, jeste jedan od važnih faktora rizika za nastanak nasilničkog ponašanja mladih (Jugović, 2010).

Socijalno – demografska obeležja. Polna struktura maloletničkog kriminala je u svim društvima vrlo slična: u njoj dominiraju mladi muškarci. U Srbiji prema više istraživanja maloletni muškarci čine između 91% i 95% počinilaca krivičnih dela. U objašnjenju ovog obeležja, postoje dva opšta tumačenja: kulturološko i genetičko.

Prema *kulturološkom tumačenju* vrednosti ili ideali maskuliniteta koje prihvataju mladi muškarci nose obeležja poput: biti jak, snažan, agresivan, smeo, konkurentan drugima itd. (Brown, 1998). Ovakav način afirmacije i izražavanja muškosti može pogodovati uključivanju u antisocijalna i kriminalna ponašanja (Walklate, 2003). Prema *genetičkom objašnjenju* mladi muškarci su prirodno više od žena agresivniji, "smeliji" i skloniji preuzimanju rizika u ponašanju. Pojedina istraživanja ukazuju da adolescentni muškarci, za razliku od devojaka, imaju pojedine tipove varijacija u specifičnim genima

(dopaminski transport gena) koje značajno povećavaju verovatnoću ulaska u svet delinkventnih vršnjaka (Newswise, 2008).

Socijano – demografska slika ove populacije i njihovih porodica u Beogradu izgleda na sledeći način (Merdović, 2009): većinom su rođeni u Beogradu (83%) u bračnoj zajednici, a oko 20% rođeno je van braka ili u vanbračnoj zajednici; blizu 36% živi u nepotpunoj porodici, a 17% u potpunoj porodici ali sa očuhom ili maćehom; najveći broj ih je rođen kao drugo dete u porodici (47%); većina roditelja živi u bračnoj zajednici (57%); u skoro jednoj polovini ispitanih porodica jednom ili više puta one su menjale mesto boravka i prebivalište; trećina roditelja je nezaposlena, a takođe, trećina porodica nema stan ili kuću u vlasništvu.

Razvojni kontekst. Razvojno posmatrano, maloletnički kriminal je oblik ometenosti u socijalnom razvoju i osujećenosti u zadovoljavanju socijalnih potreba koji se iskazuje kroz kršenje društveno prihvaćenih normi ponašanja i predstavlja indikator poremećaja u socijalizaciji i prihvatanju različitih društvenih uloga dece i maloletnika (Milosavljević, 2003). Ova društvena devijacija mladih se dešava u individualnom razvojnom periodu specifičnog bio-psiho-socijalnog statusa maloletnika: radi se o osobama koje su u procesu psiho-fizičkog razvoja, socijalizacije, definisanja sopstvenog identiteta i tranzicije od detinjstva ka punoletstvu.

Takođe, u razvojnom smislu, neke osobenosti uzrasta pogoduju antisocijalnim ponašanjima, kao što su: težnja za pripadanjem grupi, radoznalost, avanturizam, motiv za (samo)potvrđivanjem, "akutna" (spontana) agresivnost, itd. Veliki deo maloletničkog prestupništva je situacionog ili "epizodnog" karaktera jer proističe iz psiho-socijalnog sazrevanja pojedinca. Postoje procene da je čak između 60-80% mladih u pred-adolescentnom i adolescentnom periodu uključeno u neki oblik antisocijalnih ponašanja, od pušenja, preko sitnih krađa do fizičkog nasilja (Steinberg, 2008). Istraživanja u Velikoj Britaniji metodom *self-report*-a pokazuju da između 50 i 95% mladih priznaje da je bilo kada počinilo neko krivično delo (Department of Health, 2003). U SAD, procenjuje se da u opštoj populaciji adolescenata ima između 5% i 10% onih koji su počinili nasilne delikte, dok jedna trećina svih pritvorenih zbog sumnje za delikte nasilja ima ispod 18 godina (Piquero et al., 2003).

Predikcija: "*road to hell*" ili "*road to life*". Prema razvojnim istraživanjima kriminala maloletnika, koja imaju i jasne preventivne konsenkvence i implikacije za procenu rizika od recidivizma, postoje dva osnovna tipa prestupnika koji se javljaju u adolescenciji (Moffitt, 2006):

1) prva grupa su *perzistentni prestupnici* (*life course persistent offender*): oni imaju visok recidivizam; krivična dela čine intenzivno i kontinuirano; rano počinju sa "kriminalnom karijerom", još u detinjstvu i ranoj adolescenciji; imaju izraženih mentalnih problema kao što anksioznost i depresivnost; u značajnom su riziku da zloupotrebljavaju psihoaktivne supstance; sa činjenjem

krivičnih dela nastavljaju i u odraslom dobu; tokom života imaju značajne socijalno-finansijske (nezaposlenost) i obrazovne probleme;

2) druga grupa su *uzrasno specifični ili adolescencijom ograničeni prestupnici* (*adolescence limited offender*): oni sa prestupništvom i počinju i završavaju za vreme perioda adolescencije; prestupničko ponašanje je deo odrastanja adolescenata koji spontano nestaje tokom socijalnog sazrevanja.

Sumirajući rezultate više studija i svoja saznanja koja su procenjivala prediktivne faktore za nastanak nasilnih oblika kriminala kod adolescenata Kron (2008) konstatuje da su to sledeći prognostički faktori: nasilni očevi; psihijatrijski hospitalizovane majke; brutalnost ili surovost roditelja – nasilje u porodici; visok stepen porodične dezorganizacije karakterisan bračnim konfliktima i odsustvom adekvatne nege, brige i zaštite dece; akademski ili bihejvioralni problemi u školi; sadizam prema životinjama; pokušaji suicida; intenzivni hostilni i destruktivni impulsi; nizak stepen kontrole impulsa prema stresu i osujećenjima; "eksplozivne emocije" sa osećanjem sopstvene bespomoćnosti; afektivna nesigurnost i intenzivne emocionalne deprivacije od ranog uzrasta; dostupnost oružja; pripadnost uličnim "bandama"; zloupotreba alkohola (kako roditelja, tako i maloletnika); nizak IQ i perceptualni deficiti; ekonomska nesigurnost itd. Većina studija navodi na opšti zaključak da "adolescenti koji se nasilno ponašaju potiču iz haotičnih i dezorganizovanih porodica u kojima je antisocijalno ponašanje bio roditeljski obrazac koji je rezultirao u nekompletnoj ili neadekvatnoj socijalizaciji deteta" (Kron, 2008:34).

(Zlo)upotreba psihoaktivnih supstanci i izvršenje krivičnih dela. Prema Merdovićevom istraživanju u Beogradu (2009), zloupotreba psihoaktivnih supstanci je u značajnoj korelaciji sa vršenjem krivičnih dela maloletnika i sa recidivizmom. Broj maloletnika koji su u vreme izvršenja krivičnog dela bili pod uticajem neke od psihoaktivnih supstanci (uglavnom marihuane) je 23%, dok broj onih koji su u vreme izvršenja krivičnog dela bili u alkoholisanom stanju iznosi 37,6%. Četvrtina maloletnika je učinilo krivično delo kako bi pribavili drogu/alkohol ili sredstva za njihovu kupovinu.

Povezanost sa mentalnim poremećajima i poremećajima ponašanja. Maloletnim prestupnicima se često u psihijatrijskim i kliničko – psihološkim istraživanjima dijagnostikuju različiti oblici mentalnih i bihejvioralnih poremećaja. Procenju se da oko 6-16% muških i 2-9% ženskih adolescenata ima izražen neki od oblika poremećaja ponašanja, koji se kreću od opoziciono-prkosnih poremećaja (koji nisu obavezno agresivnog tipa) do antisocijalnog poremećaja ličnosti koji se obično dijagnostikuje kao psihopatija (Hare, 1991).

Poremećaji ponašanja se najčešće razvijaju tokom detinjstva a ispoljavaju u adolescenciji. Maloletnim prestupnicima perzistentnog tipa se ponekad dijagnostikuju poremećaji ponašanja zbog njihovog antisocijalnog odnosa prema ljudima, imovini ili autodestruktivnosti. Jedan od najvažnijih dijagnostičkih pokazatelja antisocijalnog poremećaja ličnosti kod odraslih

jeste istorija poremećaja ponašanja pre 15. godine života koja predstavlja i značajan rizik za razvoj kriminalne karijere (DeLisi, 2005).

Deca i maloletnici u institucionalnoj zaštiti. Naša praksa je pokazala da se maloletnici koji su smešteni u vaspitne ustanove socijalne zaštite za decu sa poremećajima ponašanja (gde dominiraju višestruki počinioci krivičnih dela) nalaze u vrlo kompleksnim životnim, socijalnim i individualnim okolnostima koje ne daju veliku nadu za povratak maloletnika u porodičnu sredinu i zahtevaju pronalaženje drugačijih rešenja nakon njihovog izlaska iz ustanove. To su (Jugović, Žunić, 2004):

- visok recidivizam u kombinaciji sa višestrukim smetnjama u razvoju (najčešće se radi o lakoj ili umerenoj intelektualnoj ometenosti);
- značajno prisustvo poremećaja u emocionalnom razvoju;
- upotreba psihoaktivnih supstanci (značajan broj korisnika je su i zavisnici);
- poreklo iz porodica sa teško poremećenim odnosima (iskustvo zapostavljanja i zlostavljanja od roditelja, duševne bolesti roditelja, itd.);
- napuštenost od roditelja (veliki broj njih su i deca bez roditeljskog staranja).

Ove ustanove pretvaraju se i u ustanove za smeštaj punoletnih osoba. Uz sve to tehničko-fizička stanja objekata nisu zadovoljavajuća. Još veći problem za izvršenje krivične sankcije je to što su deca iz ove tri ustanove po mnogim psihičkim i socijalnim obeležjima različita. Nehumana je činjenica za društvo da se pod "istim krovom" i sličnim tretmanom nalaze: i duševno bolesna deca, i intelektualno ometena deca, i deca ometena u fizičkim razvoju, i maloletne promiskuitetne devojke (neke su i prostitutke) i deca sa višestrukim smetnjama u razvoju i deca bez težih zastoja u psihičkom razvoju, koje sve zajedno objedinjuje "dijagnoza" poremećaj u ponašanju. O kakvoj resocijalizaciji možemo govoriti u takvim uslovima i da je prisutan najbolji mogući stručni rad?! Ove institucije postaju "mesto" za sklanjanje "problematične dece" od šireg društva. Ali, da li se problem i za decu i za društvo na ovaj način rešava? Mera upućivanja u vaspitnu ustanovu socijalne zaštite traži kategorizaciju dece i različite institucionalno-programske koncepte za njeno sprovođenje (Jugović, 2006).

Medijsko izveštavanje. Mediji u izveštavanju o deci i mladima u sukobu sa zakonom primarno se fokusiraju na sam delinkventni čin, a retko analiziraju širi (društveni i porodični) kontekst koji je uticao na izvršenje krivičnog dela. U značajnom broju tekstova navode se diskriminišući ili stigmatizirajući termini, kojima se maloletnici osumnjičeni za kršenje zakona nazivaju kao "fantomi", "vandali", "ogrezli kriminalci", "falsifikatori", "beskrupulozni predatori" "lopovi", "kradljivci", "razbojnici", "ubice", itd. Mediji konstruišu simplifikovanu sliku o deci i mladima u sukobu sa zakonom, predstavljajući ih izrazito negativno. Slika koja se na taj način stvara jeste da je reč o "prirodno predodređenim" prestupnicima koji su po svojoj suštini "zli" i "nužno determinisani" da budu društveni prestupnici. Mediji tendiraju da ukažu na opasnost koju maloletni prestupnici predstavljaju za društvo. U izveštavanju često se stvara efekat

"moralne panike": dramatizacijom individualnih delinkventnih činova; šturim i senzacionalističkim izveštavanjem; ukazivanjem na stalni porast maloletničkog prestupništva kao pojavi koja je "izmakla" društvenoj kontroli i koja "preti" celokupnom društvenom poretku, itd. Ovakva medijska slika o deci i mladima u sukobu sa zakonom ostavlja višestruko negativne individualne i društvene posledice.

Istraživanja su pokazala da nedostatak informacija o kontekstu, uzrocima, realnim trendovima i mogućim rešenjima problema maloletničkog prestupništva "paralizuje" društvenu svest o ovoj pojavi, stvarajući osećanja nesigurnosti, nemoći i apatije u javnosti. Rezultat svega toga je atmosfera straha, pasivnog iščekivanja novog napada "razularenih maloletnika" i zahtev za strožijim postupcima institucija socijalne kontrole. Profesionalno i odgovorno izveštavanje podrazumeva upotrebu terminologije koja ne stigmatizuje maloletne osobe koje su osumnjičene, optužene ili krivično sankcionisane zbog krivičnog dela. Poznato je da stigmatizovanje može da pogoduje učvršćivanju prestupničkog ponašanja. U društvenom interesu je da mediji svojim izveštavanjem unaprede mogućnosti socijalne reintegracije i smanje rizik od recidivizma.

SAVREMENI PRISTUPI ETIOLOGIJI: EKOLOŠKI MODEL "KONCENTRIČNIH KRUGOVA"

Višedecenijska istraživanja u svetu i kod nas ukazuju da uzroci prestupničkog ponašanja mladih najčešće proističu iz interakcije individualnih faktora (ličnosti), razvojnih osobina, porodičnih karakteristika i širih društvenih ili sredinskih okolnosti. Bob Holman, škotski istraživač maloletničkog kriminala, daje jednu zanimljivu sistematizaciju etioloških faktora koji su bazirani na njegovom praktičnom iskustvu u radu sa mladim prestupnicima. Faktore kriminala dece i mladih Holman predstavlja kao niz koncentričnih krugova, polazeći od onih sa najvećim uticajem i prelazeći postepeno na one čiji je uticaj nešto blaži (slika 1). Kao osnovne uzroke maloletničke delinkvencije Holman navodi po redosledu intenziteta uticaja (Holman, 1995): neadekvatne vaspitne metode roditelja; poremećen porodični život; negativni uticaj vršnjačke grupe; izvitoperene društvene vrednosti. Holmanovim zapažnjima treba dodati i individualne faktore koji su potvrđeni u psihološkim istraživanjima.

Slika 1: Pritisci prema delinkvenciji

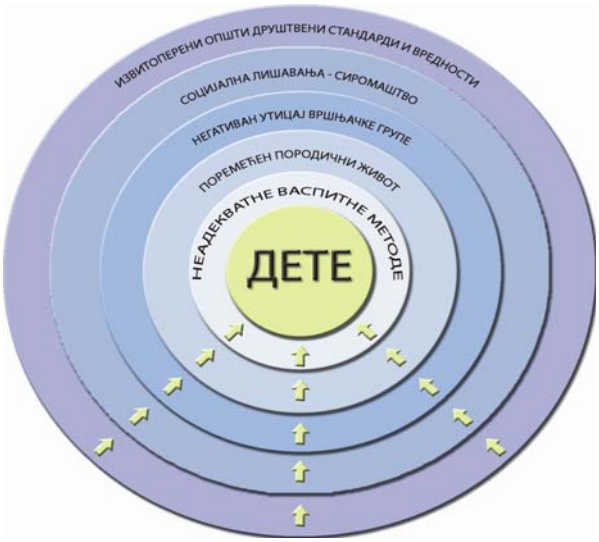

U savremenoj etiologiji maloletničkog kriminala polazi se od ideje da opšti i pojedinačni faktori deluju na kompleksan način: direktno i indirektno, posredno i neposredno, i u zavisnosti od prisustva rezilijencija u životima adolescenata itd. Osim toga, savremena paradigma prevencije zasnovana je na ideji o postojanju grupa faktora rizika koji predstavljaju činioce koji uvećavaju rizik od razvoja prestupničkog ponašanja u pogledu učestalosti, perzistentnosti i trajanja. Da li se radi o činiocima koji predstavljaju indikatore (simptome) ili uzroke pojave najčešće je teško odrediti, ali je važno razumeti da se ovde radi o čitavoj skali faktora koji imaju kvalitet i intenzitet dejstva u nastanku prestupničkih ponašanja maloletnika (Simeunović, Stevanović, 2008).

Sa druge strane, neki maloletnici su i pored prisustva značajnog broja i jakog intenziteta uticaja faktora rizika, rezilijentniji od drugih. Razlog ove činjenice treba tražiti u prisustvu faktora zaštite ili protektivnih faktora. Faktori zaštite su spoljni ili unutrašnji uticaji koji umanjuju verovatnoću za ispoljavanjem prestupničkih ponašanja. To su: individualne karakteristike, pozitivno porodično okruženje, pozitivno obrazovno iskustvo, pripadnost prosocijalnim vršnjačkim grupama i prosocijalna uverenja. Faktori zaštite deluju na više načina (Coie et al., 1993): prevenirajući pojavu faktora rizika; ublažavajući njihovo dejstvo; prekidajući lanac kojim se uticaj faktora rizika prenosi i izaziva poremećaj; međuzavisno sa faktorima rizika; u zavisnosti od uzrasta deteta u zavisnosti od intenziteta, brojnosti, kompleksnosti i trajnosti faktora rizika. Na primer, neke individualne osobenosti ili situacije mogu zaštititi dete i maloletnika od puta u delinkvenciju, poput postojanja visokih intelektualnih sposobnosti, pozitivnog školskog iskustva, slabog kontakta sa antisocijalnim vršnjačkim grupama, itd. I konačno, faktore rizika i zaštite treba razumeti i kao

dinamičan proces koji se razvija i menja u individualnom životu adolescenta (a ne kao nepromenljivo stanje).

Polazeći od višedomenske klasifikacije bazirane na ekološkom modelu koji pojedinca sagledava u kontekstu njegovog užeg i šireg socijalnog okruženja, analiziraju se ključni faktori rizika za maloletničko prestupništvo.

Individualni ili personalni bio – psihološki faktori. Individualne predispozicije ili faktori rizika za delinkventna ponašanja jesu: hiperaktivnost; teškoće temperamenta, smanjeni IQ, impulsivnost ili nesposobnost da se odloži zadovoljstvo, agresivnost, bezosećajnost, poremećaj pažnje (ADHD), uznemirenost, nedostatak emocionalne kontrole, nisko sampoštovanje, depresivnost, visok nivo serotonina, itd. (Farrington, 2002; Department of Health, 2003; Bartol&Bartol, 2009). Ipak, u kontekstu objašnjenja kriminala mladih samo preko personalnih faktora nije uvek jasno da li su određene karakteristike ličnosti posledica moždanih poremećaja, roditeljskih uticaja ili socijalnih faktora? Činjenica je i da deca sa nižim IQ imaju slabiji uspeh u školi, što za rezultat može imati niža obrazovna postignuća, slabu integrisanost u školske obaveze (aktivnosti), i na kraju i slabe dugoročne obrazovne aspiracije. Svi ovi lančani činioci predstavljaju bitne faktore za nastanak antisocijalnih i prestupničkih ponašanja.

Porodica i roditeljstvo. Prema radu Steinberg-a (2008) postoje dva tipična roditeljska stila i modaliteta ponašanja i vaspitanja dece koji su važni za razumevanje maloletničkog prestupništva. Prvi stil je *permisivno ili "popustljivo roditeljstvo"* koga karakteriše nedostatak jasne discipline u vaspitanju dece. Ovaj roditeljski stil ima dva podtipa: a) "nemarno roditeljstvo" koje se izražava kroz nedostatak roditeljskog praćenja i nadgledanja dece i slabu upoznatost sa njihovim aktivnostima; b) "snishodljivo roditeljstvo" koga karakterišu nejasne granice u vaspitanju i hijerarhijska roditeljska nemoć u porodici. Drugi stil je "*autoritarno roditeljstvo"* koje je izraženo kroz strogu i ekstremno krutu disciplinu na bazi poruke "zato što ja kažem da je tako".

Kao pokazatelji *poremećenih porodičnih okolnosti* koje čine najvažnije faktore prestupničkog ponašanja maloletnika posebno se ističu (Coie et al., 1993): nizak socio – ekonomski status; istorija problema u ponašanju roditelja; mentalna oboljenja u porodici; način rešavanja problema u porodici; porodični konflikti; odobravanje problematičnog ponašanja i (ili) uključenost u problematično ponašanje roditelja; zlostavljanje dece; stresni životni događaji; poremećaji u komunikaciji među članovima porodice; slaba emocionalna povezanost dece i roditelja itd.

Kao *simptomi neadekvatnog roditeljstva* izdvajaju se (Holman, 1995): nedostatak fizičke i psihičke osećajnosti (roditeljske "topline"); nedostatak stimulacije socijalnih i intelektualnih sposobnosti deteta; nedostatak pažnje u odnosu na dete; nedostatak konzistentnosti u disciplinovanju dece; nedostatak dobrog primera kao modela ponašanja; nedostatak odgovornosti. Prisustvo ovih faktora duboko narušava bazične potrebe dece i stvara tipove maloletnika

i kasnije odraslih ljudi koji: imaju teškoće u stvaranju individualnih odnosa i koji ne mogu da kontrolišu emocije; imaju nedostak sposobnosti i motivacije da napreduju u školovanju i tako se vežu za prosocijalne sisteme vrednosti i u konačnom imaju pogrešno osećanje "dobrog" i "lošeg" koje nije u saglasju sa prihvaćenim društvenim vrednostima. Što je više u nečijem životu prisutno ovih faktora veća je verovatnoća da će doći do ispoljavanja prestupničkog ponašanja mladih.

Negativni uticaji vršnjaka. Za vreme adolescencije prihvatanje pojedinca u grupi vršnjaka ima krucijalni identitetski i socijalizacijski značaj za mlade. Neprihvatanje pojedinca u grupi prosocijalnih vršnjaka može biti posledica različitih razloga: "prejake" (npr. agresivnost) ili "preslabe" (preterana povučenost) socijalne interakcije. Odbačenost od vršnjaka može stvoriti neprijateljska osećanja prema sredini. Vršnjačka neintegrisanost vodi gravitaciji ka antisocijalnim vršnjačkim grupama i prihvatanju violentnog, agresivnog i devijantnog ponašanja (Bartol, Bartol, 2009). Pripadnost antisocijalnim vršnjačkim grupama je snažan faktor rizika za razvoj čitave kriminalne karijere.

Socijalno lišavanje – siromaštvo. Ispoljavanje prestupničkih ponašanja maloletnika je na indirektan način "isprepleteno" sa relacijom roditeljstvo – siromaštvo. Roditeljstvo je "umeće ljubavi i discipline" čak i u najpodražavajućem okruženju. Za roditelje koji žive u siromaštvu i sa niskim prihodima, na šta se kumulativno obično nadovezuju i druge životne teškoće, roditeljstvo je posebno otežan "zadatak". Brojni su razlozi za to: nedostatak novca i materijalna anksioznost jesu rizičan kontekst za porodične konflikte; pažnju sa roditeljstva može da preusmeri na pitanja životnog opstanka; stvara se psihičko osećanje isključenosti iz društva i sredine; mogu se umanjiti fizički i emocionalni resursi roditeljstva; mogu se podstaći neadekvatne vaspitne metode i vaspitni postupci roditelja; mogu se javiti teškoće u konstantnosti stimulisanja socijalnog i obrazovanog razvoja deteta itd. Svakako da siromaštvo ne dovodi automatski do činjenja krivičnih dela maloletnika ali postoji jasna veza koja nam iz prakse i istraživanja pokazuje da uslovi socijalne depriviranosti stvaraju značajan rizik za ispoljavanje prestupničkog ponašanja (Holman, 1995).

Negativni uticaji socijalne sredine i izvitoperene društvene vrednosti. Iako su faktori sredine najudaljeniji krug uticaja na ponašanje maloletnika, to ne znači da njihovo prisustvo i prožetost sa drugim faktorima imaju manje važan značaj u "produkciji" prestupničkog ponašanja adolescenata. Maloletničko prestupništvo se uvek javlja u određenom užem i širem socijalnom kontekstu i bez njegovog razumevanja ne mogu se shvatiti ni drugi faktori prestupništva. Koristeći se brojnim istraživanjima i iskustvima u radu sa maloletnim prestupnicima mogu se izdvojiti ključni faktori socijalne sredine.

Legitimizacija prestupništva: ponašanje javnih ličnosti u pogledu ispoljavanja (ne)moralnosti, verbalne ili fizičke nasilnosti, nulte tolerancije na mišljenja drugih ili otvorenog prestupništva uz toleranciju institucija na

takva ponašanja (tipa naših kriminalno – političkih i sudski nezavršenih "afera"), može predstavljati "zeleno svetlo" za delinkvenciju mladih;

Dostupnost droge: ovaj faktor je i pokazatelj prisustva organizovanog kriminala u zajednici;

Laka dostupnost oružja: kako u porodici tako i u socijalnoj sredini;

Tolerancija na drogu, oružje i kriminal u sredini: kriminalizacija društva zarad "širih interesa" moćnih i vladajućih društvenih grupa koji su obično produkovani koruptivnom vlašću, ratnim situacijama, dubokim političkim i ekonomskim krizama, političkim manipulacijama ("patriotizmom", odbranom od "spoljnih i unutrašnjih neprijatelja" itd.);

Nasilje u medijima kroz potencijalne efekte kao što su: imitacija; podsticanje agresivnosti; negativna identifikacija; desenzitizacija; modelovanja ponašanja i stvaranja negativnih uzora; uverenja da su ljudi pretežno agresivni; uverenja o efektivnosti i uspešnosti upotrebe nasilja u mnogim životnim situacijama; smanjena saosećajnost za druge ljude; razvijanje kulture straha; oblikovanje identiteta i proizvodnja nasilničkih kulturnih modela itd.

Loša povezanost sa zajednicom ili slab socijalni kapital porodice i maloletnika: nepostojanje socijalnog kapitala umanjuje mogućnosti porodici i pojedincu da uspešnije u životu ostvaruju svoje interese kroz prosocijalne socijalne mreže (posao, prijatelji, društvene aktivnosti);

Nezaposlenost roditelja: nezaposlenost stvara osećaje beznadežnosti, neispunjenosti stvaralačke prirode, umanjuje socijalni aktivizam, pravi tendenciju ka stvaranju drugih socijalnih podražaja koji mogu biti i nasilje ali i zavisnost (kao "*feel good*" iskustvo), narušava socijalne uloge - polne, porodične, roditeljske itd.

DRUŠTVENI ODGOVORI I SOCIJALNA INTERVENCIJA PREMA KRIMINALU MALOLETNIKA

Društveni odgovor na maloletnički kriminal u većini savremenih društava kreće se između politika "kažnjavanja", socijalne zaštite i različitih modaliteta prevencije. Takođe, odlika savremene društvene reakcije je razvoj multi-sektorskog sistema koga čine obrazovne socijalne, policijske, pravosudne i zdravstvene institucije, kao i civilni sektor.

Resocijalizacija i tretman. Resocijalizacija je u modernim društvima postala, makar manifestno i deklarativno, osnovni cilj primene krivične sankcije, posebno prema maloletnicima. Ideja o bio-atavističkom i moralno izvitoperenom prestupniku postepeno je evoluirala u stanovište o uticaju društvenih, kulturnih i psihičkih činilaca na oblikovanje ponašanja čoveka. Ipak, resocijalizacija je stalno izložena ideološkoj i političkoj oceni. Ona je prolazila put od bezrezervnog prihvatanja, preko odbacivanja do reafirmacije.

Resocijalizacija je bila u stalnom vrednosno-antropološkom "sukobu" sa idejama kažnjavanja i kontrole ponašanja. Tokom razvoja prolazila je kroz previranja i konceptualne promene: od početne forme izražene kroz disciplinizaciju i izolaciju, do savremenih pluralističkih formi i integrativne ideje o prevenciji, resocijalizaciji i sankcijama kao čvorištima jedinstvenog kontinuuma u društvenom reagovanju na prestupnička ponašanja.

Savremeno koncipiran sistem institucija za tretman ili resocijalizaciju maloletnih prestupnika treba da bude zasnovan na sledećim principima (Stakić, 2003:2): 1) *centriranost na dete* – individualizacija tretmana u skladu sa najboljim interesom deteta (maloletnika) i njegovim potrebama; 2) *fokusiranost na porodicu* – usmeravanje tretmana ka očuvanju i unapređenju funkcionisanja porodice i deteta u njenom okrilju; 3) *integrisanost u lokalnu zajednicu* – stimulisanje kapaciteta lokalne zajednice; 4) *funkcionalnost inistitucija i kulturološko-etička senzitivnost* njihovog delovanja.

Prevencija i programi socijalne intervencije. Više razloga je doprinelo razvoju ideje prevencije kao glavnog fokusa u socijalnoj intervenciji prema maloletničkom prestupništvu, kao što su: (Stakić, 2003-1):

- "razočarenje" u efekte tretmana i resocijalizacije;
- uvažavanje socijalno-razvojnih osobenosti dece;
- tendencija prelaska iz pasivne u proaktivnu ulogu u suprotstavljanju prestupništvu;
- razvoj viktimologije: deca žrtve = deca prestupnici;
- uvažavanje principa prirodnosti: dete = porodica = zajednica;
- povećano razumevanje značaja delovanja u ranim fazama problema u ponašanju kod dece;
- razvoj istraživanja prevencije i sažimanje različitih naučnih pristupa;
- razvoj ideje o "nauci o prevenciji" koja ima svoju teoriju, metodologiju i evaluaciju.

Prevencija maloletničkog kriminala je kompleksna, multi-institucionalna, sistemska i multi-programska aktivnost koja predstavlja odgovor na višefaktorski kauzalitet ove pojave. Preventivni programi i sadržaji mogu uključivati različite aktivnosti kao što su: porodična terapija, edukacija roditelja, tretman zavisničkih ponašanja, specijalno mentorstvo i obrazovna podrška u školi, trening socijalnih veština, osnaživanje lokalne zajednice, rad na kognitivno-bihejvioralnim promenama itd. Prema analizi više evaluacija programa prevencije može se istaći da karakter uspešnih programa socijalne intervencije izgleda na sledeći način (Dishion, McCord, Poulin, 1999; Stakić, 2003; Department of Health, 2003):

- baziranost programa na jasnom teorijskom modelu promene ponašanja;
- jasan, specifičan i merljiv fokus svih aktivnosti koje su uključene u program;

- trajanje i frekvencija programa: najmanje šest meseci kako bi se videla promena, i sa najmanje dve aktivnosti nedeljno;
- kod visoko rizičnih grupa maloletnika i perzistentnih prestupnika potrebni su višegodišnji programi;
- rana intervencija (predškolska i ranoškolska);
- usmerenost intervencija i na rizične i na protektivne faktore;
- višedomenska intervencija: ličnost, sredina, institucije;
- višekomponentnost i koordiniranost programa;
- fokusiranost na nagrađivanje pozitivnog ponašanja a ne na kažnjavanje;
- integrisanost prevencije i tretmana u lokalnoj zajednici;
- usmerenost programa na školu.

Socijalna zaštita i socijalni rad. Socijalna zaštita postaje deo konteksta pravosuđa i sistema izvršenja krivičnih sankcija onda kada se ideja kazne kao odmazde, zastrašivanja i ispaštanja zamenjuje humanističkim odnosom prema čoveku i antropološkim optimizmom da se prestupnik može prevaspitati, resocijalizovati i reintegrisati u društvo. Opšte uloge i ciljevi socijalne zaštite i socijalnog rada u saradnji sa sistemom pravosuđa i u sistemu izvršenja krivičnih sankcija omeđene su normativno-zakonskim okvirima unutar kojih ova naučna oblast ima svoje metodološke, metodske i konceptualne postavke. Visoka društvena i politička "cena" posledica prestupničkog ponašanja uslovila je i visoka društvena očekivanja a, samim tim, visoku društvenu odgovornost od ove naučne oblasti i praktičara koji je primenjuju. Danas u većini savremenih društava institucije socijalne zaštite predstavljaju ključnu kariku unutar organizovanog i formalnog sistema društvenog reagovanja na kriminal dece i maloletnika. Najopštija uloga savremeno koncipiranog sistema socijalne zaštite jeste bavljenje zaštitom interesa dece i maloletnika. Službe socijalne zaštite polaze od stanovišta da je kriminalitet dece i maloletnika manifestacija smetnji u socijalnom razvoju i zadovoljavanju njihovih socijalnih potreba.

Tri najprepoznatljivije društvene uloge socijalne zaštite i socijalnog rada u ovom kontekstu su: 1) učestvovanje u postupku procene na osnovu koga se sudu daje mišljenje o svrsishodnosti i vrsti krivične sankcije prema maloletnim prestupnicima; 2) izvršenje vaspitnih mera prema maloletnicima koje je izrekao sud, bilo da su one vaninstitucionalnog ili institucionalnog karaktera; 3) prevencija.

Razvoj socijalne zaštite u kontekstu pravosuđa i sistema izvršenja krivičnih sankcija snažno je oblikovan institucionalnim zahtevima ali i opštim društvenim stanjem. Na primer, razvoj sistema ustanova za tretman mladih sa poremećajima ponašanja pratile su nejasne koncepcije i više stihijski nego organizovan razvoj. U takvim uslovima socijalna zaštita i socijalni rad konstantno su tragali za svojim koncepcijama, metodološkim kriterijumima i sistemima socijalno – vaspitnog i zaštitnog delovanja. Nedelotvornost sistema pravosuđa ili

institucionalna ograničenost ustanova ometali su pun razvoj ove naučne oblasti i njene prakse. Dva primera su veoma uočljiva: nepostojanje uslova za primenu svih krivičnih sankcija prema maloletnicima (upućivanje u disciplinski centar i upućivanje u specijalnu vaspitnu ustanovu) i institucionalno – metodološki zahtevi koji su procenu više usmeravali ka proučavanju "patologije" (medicinski model) i konsekventno tome, resocijalizaciju orijentisali više ka personalnim promenama nego ka potencijalima i razvoju socijalne kompetencije maloletnika.

Od institucija socijalne zaštite i socijalnog rada najvažniju ulogu u društvenom reagovanju na maloletnički kriminal ima organ starateljstva ili centar za socijalni rad. Sve uloge koje ova institucija ima prema maloletničkom prestupništvu jesu od direktnog ili indirektnog preventivnog značaja. U metodološkom i sadržinskom pogledu, uloge organa starateljstva u prevenciji mogu da se označe kao savetodavno – instruktivne, stručno – metodološke, inicijativno – pokretačke, organizatorske i koordinativne.

Iskustva dobre prakse iz Evrope i okruženja ukazuju da prevencija i intervencija u sistemu socijalne zaštite treba da bude zasnovana na principima kao što su: prava i najbolji interes deteta i maloletnika; pluralitet (alternativnost) usluga, programa i servisa; participacija/partnerstvo korisnika, socijalnih službi i drugih institucija lokalne zajednice; rano otkrivanje dece u riziku; podizanje kvaliteta i kontinuirano usavršavanje stručnog rada; uspostavljanje kontinuuma zaštite i programske raznovrsnosti u prevenciji maloletničkog kriminala. Jedan od načina da se prevaziđu ograničenja koja proizilaze iz medicinskih i tradicionalno paternalističkih pristupa socijalnoj zaštiti jeste stručni postupak tzv. voditelja slučaja. Ovaj metod je značajan za prevenciju i intervenciju u socijalnom radu jer se bazira na osnovama da stručni radnik pruža pomoć i podršku maloletniku i porodici dokle god postoji potreba i dok se slučaj ne zatvori, akcenat rada je na znanjima i veštinama, a ne na stručnim profilima i orijentisan je na snage maloletnika i porodice, a ne na njihove nedostatke.

ZAKLJUČAK

Iluzija je očekivati da sistem krivičnog pravosuđa bude jedini "lek" društva za problem maloletničkog kriminala, naročito kroz populističku politiku "oštrih sankcija". Nije nepoznata činjenica da efikasnost i krivične i socijalno – zaštitne reakcije više zavisi od brzine reagovanja i izvesnosti postupanja, nego od "oštrine". Danas je pored povremenih zahteva za politikom "oštrog pravosuđa" na sceni i preventivna politika "čvrstih dokaza" o uspešnom delovanju. Ova politika polazi od *cost-benefit* analize prevencije i tretmana i od meta-analiza zasnovanih na brojnim iskustvima u radu sa prestupnicima. U našoj sredini, u kontekstu reforme sistema socijalne zaštite maloletnih prestupnika "politika "*what works*" ogleda se u standardizaciji usluga, uvođenju metode vođenja slučaja, profesionalnom licenciranju za rad i promeni paradigme delovanja: umesto medicinsko-patologizirajućeg modela paternalizma socijalnih službi razvija se ili se teži ka modelu zasnovanom na konstruktivističkoj ideji o

stvarnosti kao promenljivoj ličnoj konstrukciji i "korisniku kao ekspertu". Međutim, reforma socijalne zaštite zasniva se i na očekivanju da socijalne službe budu i "jeftine" za društvo, i u isto vreme efikasne, što otvara pitanje da li je moguće imati prevenciju koja "malo košta". Centrima za socijalni rad se povećava obim različitih poslova, uz slabo uvećavanje stručnih potencijala u pogledu brojnosti i uz degradirajuće materijalne nadoknade za rad.

Takođe, na pitanje stigmatizacije zbog prolaska kroz krivični postupak i procenu u socijalnim službama, ne možemo odgovoriti na isključiv način, iako sve institucije društvenog reagovanja treba da teže da u svom postupanju smanje etiketirajući efekat. Međutim, krivično pravosuđe ima za neke maloletne prestupnike potencijalni efekat učenja granica društveno dozvoljenog ponašanja (narodski: "lupio glavom o zid"), tim pre što veliki deo ovih mladih ljudi dolazi iz permisivnih porodica u kojima nisu naučili šta su granice ponašanja ili čiji je identitet preuzeo deo vrednosti antisocijalnih vršnjačkih grupa.

Ali, greška je čitav problem tumačiti samo preko odgovornosti maloletnika: uspeh svih nivoa prevencije, pa i prevencije recidivizma, jeste edukativni i savetovališno – terapeutski tretman roditelja. Evaluacione studije ukazuju na značajan uspeh programa porodične sistemske terapije, treninga roditeljskih kompetencija, kao i kognitivno bihejvioralnih programa i programa učenja i modifikovanja socijalnih veština koji su usmereni i na maloletnike i na njihove roditelje.

Sa druge strane, nesumnjivo je da delu maloletnika više odgovaraju diverzioni programi, kroz vaspitne naloge, koji su manje stigmatizujući i koji zbog toga što se dešavaju unutar zajednice u kojoj živi maloletnik imaju bolji efekat. To znači da princip individualizacije sankcije i tretmana uz heterogenost ponude programa jeste nezaobilazan pristup u socijalnoj intervenciji. Ne sme se pasti u grešku i zaboraviti da je potvrđeno da uspešni programi ne postižu pozitivni efekat kod svih maloletnika. Iskustvo nam govori da efektivni programi socijalne intervencije treba da uvaže: heterogenost populacije prestupnika; značaj i intenzitet rizičnih i rezilijentnih faktora; specifičnosti porodica u riziku; potrebu za ekološkim, multisistemsko – koordiniranim pristupom; negativne opšte društvene podražaje koji vode ka prestupništvu. To praktično znači osnaživanje socijalnih, kulturnih, obrazovnih, radnih i individualno – psihičkih kapaciteta, kako porodice, tako i samog maloletnika. U konačnom, cilj i opšte prevencije i sankcija i zaštite maloletnih prestupnika treba da bude unapređenje kvaliteta života mladih i otvaranje njihovih životnih šansi u odraslom dobu.

Međutim, društveno reagovanje na maloletničko prestupništvo u Srbiji karakteriše odsustvo jasne strategije i celovitog sistema, sporadičnost sprovođenja pojedinih programa, nepostojanje kontinuiranog delovanja i povezanosti programa i mala finansijska ulaganja u sistem prevencije. Zato se na pitanje "*what works*" u socijalnoj intervencji prema maloletničkom kriminalu u tranzicionom društvu Srbije ne može ponuditi samo stručni

odgovor, nego nam pre toga treba politički odgovor na pitanje šta je realni projekat socijalnog i vrednosnog razvoja ovog društva?

LITERATURA

1. Bartol, C., Bartol, A. (2009) *Juvenile Delinquency and Antisocial Behavior: A Developmental Perspective*, 3rd ed. Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
2. Brown, S. (1998) *Understanding Youth and Crime (Listening to youth?)*. Buckingham: Open University Press.
3. Cajner-Mraović, I., Stamatel, J. P. (2000) Maloljetnička delinkvencija u Hrvatskoj: trend poraća "amerikanizacije" ili globalizacije? *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 7(2), 505-540.
4. Coie, J. D., Watt, N. F., West, S. G., Hawkins, J. D., Asarnow, J. R., Markman, H. J., Ramey, S. L., Shure, M. B., Long, B. (1993) The science of prevention: A conceptual framework and some directions for a national research program. *American Psychologist*, 48, pp. 1013-1022.
5. DeLisi, M. (2005) *Career Criminals in Society London*. London: Sage Publications.
6. Department of Health (2003) *Understanding and challenging youth offending*. Dostupno na internetstranici:http://www.uea.ac.uk/menu/acad_depts/swk/MRC_web/public_html/files/qpb8.pdf. Posećeno 30.4.2012. godine.
7. Dishion, T. J., McCord. J., Poulin, F. (1999) Whan interventions harm: Peer groups and problem behavior. *American Psychologist*, 54, pp. 755-764.
8. Farrington, D.P. (2002) Developmental criminology and risk-focused prevention. In M. Maguire et al. (eds) *The Oxford Handbook of Criminology* (3rd edn.). Oxford: Oxford University Press.
9. Hare, R. D. (1991) *The Hare Psychopathy Checklist Revised*. Toronto, Ontario: Multi-Health Systems.
10. Holman B. (1995) *Children&Crime: How can society turn back the tide of deliquency?*, A Lion Book, Oxford, England.
11. Jugović A. (2005) Fenomenologija maloletničkog kriminala u Srbiji. U M. Milosavljević (urednik), *Reforma sistema pravno-institucionalne zaštite maloletnih prestupnika*, Beograd: Sačuvajmo decu, str. 50-83.
12. Jugović A.&Žunić-Pavlović V. (2004) Pravci i dileme reforme sistema socijalne zaštite maloletnih prestupnika, *Socijalna misao*, broj 41, Beograd, str. 7-34.
13. Jugović, A. (2006) Socijalna zaštita i reforma maloletničkog pravosuđa. U D. Radovanović (urednik), *Novo krivično zakonodavstvo: dileme i problemi u teoriji i praksi*, str. 507-518, Institut za kriminološka istraživanja i Viša škola unutrašnjih poslova Beograd, Beograd, 2006.
14. Jugović, A. (2010) Masovni mediji-proizvođači realnosti i moralni preduzimači. U B. Ćorić (urednik), *Sistem vrednosti i psihijatrija*, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu, str. 41-56.

15. Kron, L. (2008) Globalne perspektive u kontroli i prevenciji kriminala. U L. Kron (urednik) *Kazneno zakonodavstvo i prevencija kriminala*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 29-43.
16. Merdović, B. (2009) *Socijalno-patološka obeležja maloletnih počinilaca krivičnih dela*, magistarska teza. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu.
17. Milosavljević, M. (2003) *Devijacije i društvo*. Draganić: Beograd.
18. Moffitt, T. E. (2006) Life course persistent versus adolescent limited antisocial behavior. In D. Cicchetti & D. Cohen (Eds.) *Developmental* psychopathology (2nd ed) New York: Wiley, pp. 570-598.
19. Newswise (2008) *Study Reveals Specific Gene in Adolescent Men with Delinquent Peers*, Retrieved on October 1. Dostupno na internet stranici: http://newswise.com/articles/view/544839/. Posećeno 30.4.2012.
20. Pfeiffer, C. (1998) Trends in Juvenile Violence in European Countres. *Crime and Justice*, Vol. 23, pp. 255-328.
21. Piquero et al., (2003) The Criminal Career Paradigm: Background and Recent Developments. *Crime and Justice: A Review of Research, 30,* pp. 359-360.
22. Poldrugač, Z. (2004) Fenomenologija delinkventnog ponašanja mladih. U J. Bašić, N. Koller Trbović, S. Uzelac (urednici), *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja*, Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, str. 97-106.
23. Simeunović-Patić, B. (2003). *Ubistva u Beogradu*. Beograd: Vojno-izdavački zavod i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
24. Simeunović-Patić, B., Stevanović, Z. (2008) Prevencija kriminaliteta maloletnika. U L. Kron (urednik), *Kazneno zakonodavstvo i prevencija kriminala*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 366-381.
25. Stakić Đ. (2003-1) Konceptualno-metodološko zasnivanje prevencije maloletničke delinkvencije. U D. Radovanović (urednik), *Strategija državnog reagovaja protiv kriminala*, priredio, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja Beograd, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, Viša škola unutrašnjih poslova Zemun, Udruženje za kriminologiju i krivično pravo Srbije i Crne Gore, str. 91-114.
26. Stakić Đ. (2003-2) *Integracija institucionalnog i vaninstitucionalnog tretmana maloletnih delinkvenata*. U D. Radovanović (urednik), *Strategija državnog reagovaja protiv kriminala*, priredio, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja Beograd, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, Viša škola unutrašnjih poslova Zemun, Udruženje za kriminologiju i krivično pravo Srbije i Crne Gore, str. 511-527.
27. Steinberg, L. (2008) *Adolescence*, 8th ed. New York, NY: McGraw-Hill.
28. Walklate, S. (2003) *Understanding Criminology – Current Theoretical Debates*, 2nd edition, Maidenhead: Open University Press

JUVENILE DELINQUENCY IN CONTEMPORARY SOCIETY: CHARACTERISTICS, CAUSES AND EFFECTIVE PROGRAMMES OF SOCIAL INTERVENTION

Young offenders have been at the very centre of public and policy makers' attention. The high rates of juvenile delinquency often receive great attention from the news media and politicians. The level, amounts, and types of delinquency is used by commentators as an indicator of the general state of morality and law and order in a country, and consequently juvenile delinquency can be a source of 'moral panics. Society has a complicated relationship with those who break the law, veering between 'retribution' and 'welfare' orientated policy and practice Youth crime went up dramatically in the second half of the 20th century but the trends for the last decade or so have shown a levelling out and even, possibly, a drop of this phenomenon. Crimes involving drugs have increased in recent decades. In some recent years, there have been some rises in violent crime by young people, including robbery. Largest predictors of juvenile delinquency are: parenting style, peer group association, particularly with antisocial peer groups, poor or low socio-economic status, poor school performance, peer rejection, hyperactivity. Family factors which may have an influence on offending include: the level of parental supervision, the way parents discipline a child, particularly harsh punishment, parental conflict or separation, criminal parents or siblings, parental abuse or neglect, and the quality of the parent-child relationship. The most efficient programmes of social interventions should be targeted at the child, at the family, or at the community as a whole, including school based interventions.

KEY WORDS: juvenile delinquency / risk factors / prevention / social intervention

DELIKT, KAZNA, RIZICI: ADOLESCENTI I SOCIJALNA PROFILAKSA[1]

Dr Leposava Kron
Dr Olivera Pavićević
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Marija Maljković
asistent na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju u Beogradu

Tekst predstavlja multidimenzionalnu analizu nasilja adolescenata koje se u više slučajeva manifestovalo kao propratni element političkih demonstracija i okupljanja u Beogradu. Pored razmatranja efekata društvene i ekonomske krize kumulativnog karaktera koja iz različitih razloga pogađa srpsko društvo poslednjih nekoliko dekada, u ovom radu se traga i za nekim drugim socijalnim i psihološkim determinantama eskalacije nasilja. Nasilje je naučeno ponašanje. Neki od programa prevencije fokusirani su na mlade uopšte (primarna prevencija), dok su drugi dizajnirani tako da redukuju faktore rizika (sekundarna prevencija) ili na mladež koja je već razvila violentne obrasce ponašanja (tercijarna prevencija).

KLJUČNE REČI: nasilje /adolescenti/ psihološki faktori / rizici /kriza / frustracije /prevencija

1. ADOLESCENTI I "NELAGODNOSTI U KULTURI"

Kao što je dobro poznato, nije tako jednostavno pretvoriti moralnost u "apsolutni početak" (Bauman, 1993:74), postaviti etiku pre ontologije što uključuje osećaj za druge kao i odgovornost pred činjenicom da smo deo zajednice koju čine i drugi i doživljaj sebe kao bića koje ima psihološki inkorporiranu moralnu sklonost da brine za druge. Kasna modernost razvijenog kapitalizma je dovela u pitanje prvobitna načela liberalne

[1] Rad je nastao kao rezultat na Projektu broj 47011 koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke.

demokratije, posebno na planu humanosti i moralne odgovornosti čineći da "uspon konzumenta postane pad građanina" (Bauman i Tester, 2001:114).

Posledice vladavine ekonomskog neodarvinizma ogledaju se u uzdizanju prevare, malverzacija i nasilja u "legitimna" sredstva opstanka na slobodnom tržištu rukovođenom deregulacijom, privatizacijom i komodifikacijom. Ogromna ekonomska polarizacija i koncentracija prihoda u rukama malog procenta stanovništva izazvala je velike teškoće i egzistencijalne teskobe među stanovništvom. Ekonomskom i socijalnom kolapsu koji izaziva recesija prethodio je moralni i politički kolaps, izazvan delovanjem političke klase i kulture koja je prilično neosetljiva prema društvenoj i etičkoj odgovornosti. Opsednutost materijalnim, čežnja za bogatstvom i glorifikovanje apsolutno nesputanog tržišta proizveli su *Zeitgeist*[2] u kojem vlada ravnodušnost gotovo prema svemu drugom. Prevalentni deo populacije bačen je u siromaštvo i radne programe koji u uslovima promenljivog i nepredvidljivog tržišta zahtevaju sve više kvalifikacija, što vodi ka njihovoj marginalizaciji ili čak socijalnoj eliminaciji. Uspon kaznene politike kao rešenja za problem marginalizovane populacije odraz je obrta koji je nastao "smrću" socijalne zaštite (Rose, 1996). Umesto mera socijalne profilakse, siromaštvo, nejednakost i marginalizacija rešavaju se sankcijama i tretiraju kao društveni problem. Rat protiv siromaštva *de facto* je pretvoren u rat protiv siromašnih (Giroux, 2010). Uspeh na tržištu ideologije koja je proizvela šokantne nivoe nejednakosti, siromaštva i ljudske patnje na moralnom nivou je izazvala trijumf pohlepe. Populacija adolescenata posebno je ugrožena kategorija. Promena društvenog ambijenta poznog kapitalizma u odnosu prema adolescentima ogleda se u tome da se mladost, na socijalnom planu, više ne tretira kao simbol budućnosti, već se mladi, naprotiv sve više i na globalnom planu, vide kao pretnja i problem (Giroux, 2003). Adolescenti se u percepciji ljudi doživljavaju kao determinante nekih incidentnih društvenih problema kao što je to nasilje na ulicama, a ne kao oličenje budućnosti na kojoj "svet ostaje". Njihov udeo u generisanju sveobuhvatne krize ne tretira se kao duboko ukorenjen u društvenoj strukturi, već se putem satanizacije od strane popularnih medija stvara politički diskurs "javne retorike straha, kontrole i nadzora" koja sprovodi socijalnu politiku u pravcu redukovanja javne sfere i ignorisanja građanske kulture i njenih vrednosti (op.cit.). Briga, poverenje i poštovanje zamenjeni su strahom, omalovažavanjem i sumnjom. Svođenje obrazovanja na "obučavanje" devalvira značaj emancipatorskog karaktera znanja pri čemu se demokratske vrednosti i nezavisno, kritičko mišljenje podređuju efemernim i frivolnim zadovoljstvima i vrednostima potrošačkog tržišta. S jedne strane idolatrija mladosti kao životno doba dobija apsolutni primat u dominantnoj "kulturi mladosti" u kojoj mladalački izgled, imidž, ponašanje i vrednosti postaju najtraženiji produkt potrošačke kulture. S druge strane, u kontekstu poremećene ili srušene piramide vrednosti adolescenti u realnom svetu kao konkretan segment populacije često postaju problematizovana i marginalizovana

[2] Duh vremena

društvena kategorija u kontekstu poremećaja ponašanja, kriminala i narastajućih problema nasilja na ulicama.

2. NEADEKVATNOST SOCIJALNE PROFILAKSE ILI NASILJE NAD ADOLESCENTIMA?

Neki autori (Giroux, 2010) sugerišu da se intenziviranje nasilja nad mladim ljudima kreće između mekog i tvrdog rata koji se vodi protiv njih. "Meki rat" obuhvata promene uslova života mladih u okviru nemilosrdnog širenja globalnog tržišta koje mlade tretira kao potencijalno tržište, potrošače i robu. Ovaj rat niskog intenziteta se vodi kroz obrazovnu snagu kulture koja ne samo da komercijalizuje svaki aspekt života mladih, već putem interneta, mobilnih telefona i raznih društvenih mreža i medijskih tehnologija usmerava mlade na potrošačko tržište svim raspoloživim, direktnim i ekspanizivnim sredstvima. "Težak rat" se odnosi na diktat praksi nadzora, kontrole i kazne. Sve popularnija praksa disciplinskih kazni i prakse organizovane po školama pod nadzorom visoke bezbedonosne tehnologije, nameće oštre i često nepromišljene principe intolerancije koja liči na kulturu zatvora. Država kažnjava pojedine segmente adolescentne populacije kao potencijalno "lošu" manjinu. Izvesne grupacije mladih su doživele određenu vrstu socijalne smrti jer su gurnuti iz škola, negira im se mogućnost obuke za posao u skladu sa rigoroznim načinima nadzora i krivičnim sankcijama. Ova moralna i politička tragedija donosi "tešku politiku" (Robbins, 2008) koja mlade tretira kao kriminalce, dok ih uskraćivanje osnovnih uslova neophodnih za poboljšanje kvaliteta njihovih života i budućnosti čine sposobnim i rešenim da povećaju nasilje koje zadaju jedni drugima. U situaciji "proterivanja nade" kazna i strah su zamenili samilost i socijalnu odgovornost kao najvažnije modalitete koji posreduju u odnosima adolescenata ne samo u odnosu na širu socijalnu zajednicu, već i u međusobnim relacijama.

Kolaps intelektualnih i moralnih vizija mladih ljudi može biti prevaziđen porastom svesti o adolescentima kao vulnerabilnoj populaciji i buđenjem odgovornosti odraslih koji će kreirati politiku, vrednosti, prilike i socijalne relacije rukovođene etičkim imperativom obezbeđivanja ekonomskih, socijalnih i obrazovnih uslova posebno margiznalizovanim grupama mladih osiguravajući im podnošljive uslove života i prihvatljivu budućnost.

Ideja karijere koja je izgrađena i na riziku ili "osetljivosti na krizu" (Beck, 1992) čine izbor mladih ljudi neizvesnim i nestabilnim, pri čemu najveći strah izaziva sudbina socijalne i kulturne marginalizovanosti.

Nepismenost, kao i otuđenost od škole i obrazovanja u razvijenim zemljama koncentrisana je u grupama siromašnih i marginalizovanih socijalnih grupa (Hunter i Harman, 1979). U svetlu te činjenice lako je uspostaviti vezu između modela "upadanja u nevolje" i školskog rata u kome se brani muški identitet oblikovan kao otpor školskom autoritetu koji u osnovi nosi prezir prema

muškosti određenoj znanjem i disciplinom. Pored doslovne nepismenosti Konel (Conell, 1993:99) ukazuje da se nepismenost pojavljuje i kao funkcionalna nepismenost, ergo nesposobnost da se razume i reprodukuje sadržaj teksta.

Neoliberalni diskurs obrazovanja umanjio je značaj školskih predmeta koji nisu direktno povezani sa putevima za sticanje karijere na tržištu rada nove ekonomije smanjujući prostor za sve one veštine koje nisu definisane u užem smislu ekonomske efikasnosti (Lakes, 2008). Standardizacija školskog i univerzitetskog znanja, selekcija uspeha putem testova za merenje učeničkih rezultata sračunata je na obezbeđivanje usko usmerenih profesionalnih kadrova koji će zadovoljiti kriterijume upravljanja rizikom obećavajući zapošljavanje onima koji su napravili pravi izbor.

Obrazovanje treba da formira individuu, da je snabde sredstvima koja će joj omogućiti da stvori nezavisnost u meri u kojoj je to moguće. Regresija koja se najavljuje, kako Goše sluti, predstavlja početak svih patnji jer se individualna nezavisnost u korporativno-konzumerskoj kulturnoj konstrukciji te nezavisnosti pojavljuje u vidu stvaranja zavisnih ljudi koji imaju pretenzije nezavisnosti (Goše, 2004:20).

Traženo samopouzdanje postaje stvar isključivo unutrašnjeg iskustva, a opstanak u veoma zaoštrenoj konkurenciji, napredovanje i ostvarivanje životnih šansi rezultat je kako ličnih karakteristika, tako i različitog stepena raspolaganja neophodnim resursima (adektvatni fakulteti, društveni kontakti, privilegovane pozicije).

3. ADOLESCENTNA POPULACIJA I FAKTORI RIZIKA

Period adolescencije sastoji se od komplikovanih psiholoških, fizioloških i socijalnih procesa tranzicije mlade osobe u odraslo doba, kada se dešavaju višestruke biopsihosocijalne promene. Mlada osoba posebno je osetljiva i vulnerabilna u odnosu na brojne pozitivne i negativne uticaje u burnom periodu odrastanja, pa su pojave kao što je delinkvencija, poremećaji ponašanja, asocijalno ili antisocijalno ponašanje često vezane upravo za ovaj ranjivi period.

U razumevanju pojma delinkvencije, pored integracije nagomilanog teorijskog znanja i empirijske evidencije, značajno je doprineo eklektički pristup koji je postao dominantan osamdesetih i devedesetih godina dvadesetog veka. Taj pristup je zasnovan na definisanju i sistematizaciji svih onih uticaja za koje su istraživači otkrili da su prediktivni za antisocijalno ponašanje (Hrnčić, 2009:75). Budući da brojna istraživanja sugerišu postojanje velikog broja faktora koji su pokazivali relativno visoku korelaciju sa antisocijalnim ponašanjem, ali ni jedan od njih nije bio partikularno presudan za nastanak antisocijalnog ponašanja, pojam uzroka zamenjen je pojmom *faktori rizika*. Ovi faktori se najčešće dovode u vezu sa svim onim činiocima koji svojim prisustvom u životu mladih povećavaju verovatnoću formiranja i ispoljavanja

poremećaja u ponašanju. Najopštije rečeno, to su svi oni faktori koji svojim delovanjem ometaju pravilan socijalni razvoj i onemogućavaju formiranje prosocijalnih oblika ponašanja (Popović-Ćitić, Žunić-Pavlović, 2005:31). Dakle, naglašava se verovatnoća umesto kauzalnosti.

Brojna istraživanja pokazuju da su rizični faktori češće prisutni među mladim ljudima koji ispoljavaju poremećaje u ponašanju kao i da su statistički značajno povezani sa javljanjem, razvijanjem i održavanjem prestupničkih oblika ponašanja. Osnovni rizični faktori su identifikovani analizom rezultata velikog broja naučnih empirijskih istraživanja i izdvajanjem činioca češće prisutnih kod mladih ljudi koji ispoljavaju poremećaje ponašanja (Žunić-Pavlović, Popović-Ćitić, Pavlović, 2010:26). Prema klasifikaciji Hokinsa i Katalana (Hawkins, Catalano, 2004) rizični faktori su razvrstani prema osnovnim životnim područjima u kojima ostvaruju svoje delovanje. Oni rizične faktore dele u četiri kategorije: a) rizični faktori u lokalnoj zajednici (dostupnost psihoaktivnih supstanci, dostupnost vatrenog oružja, zakoni i norme zajednice koji pogoduju upotrebi psihoaktivnih supstanci, korišćenju vatrenog oružja i kriminalitetu, medijski prikazi nasilja, tranzicija i mobilnost, nizak nivo povezanosti susedstva i dezorganizacija lokalne zajednice, kao i ekstremna ekonomska deprivacija), b) rizični faktori u porodičnoj sredini (porodična istorija poremećaja ponašanja, problemi organizovanja porodičnog života, porodični konflikti, roditeljski stavovi i ponašanja koja pogoduju poremećajima ponašanja), c) rizični faktori u školskoj sredini (školski neuspeh koji počinje u osnovnoj školi, nedostatak posvećenosti školi) i d) individualni rizični faktori i rizični faktori u vršnjačkim grupama (rano i perzistentno antisocijalno ponašanje, buntovništvo, prijatelji koji ispoljavaju poremećaje ponašanja, učestvovanje u gangu, stavovi koji pogoduju poremećajima ponašanja, rana inicijacija poremećaja ponašanja, konstitucionalni faktori). Ova klasifikacija podrazumeva veoma fleksibilnu listu faktora, koja je dinamična i podložna izmenama koje bi se zasnivale na rezultatima novih istraživanja.

4. DETERMINANTE ESKALACIJE ADOLESCENTNOG NASILJA I NUŽNOST PREVENCIJE

Interpersonalno nasilje među adolescentima od jedanaeste do devetnaeste godine je socijalni problem od ogromnog značaja. Nasilje je naučeno ponašanje (Bandura and Huston, 1961; Berkovitz, 1962; Thomas, 2001; Pickhardt, 2010) što je dokazano brojnim empirijskim studijama nekoliko dekada unazad i zato se značaj prevencije uvek mora imati na umu.Neki od programa prevencije fokusirani su na mlade uopšte (primarna prevencija), dok su drugi dizajnirani tako da redukuju faktore rizika (sekundarna prevencija) ili na mladež koja je već razvila violentne obrasce ponašanja (tercijarna prevencija). Primarne i sekundarne strategije kao što su to programi za razvoj individualnih veština i kompetencija (samokontrola, rešavanje problema, rad sa roditeljima na poboljšavanju njihovih veština u komunikaciji sa decom) koji

unapređuju socijalnu klimu u školi i pozitivne odnose među vršnjacima, pokazali su se kao visoko efikasni u prevenciji adolescentnog nasilja i eliminaciji faktora rizika (Elliott, Hamburg & Williams, 1998; Thornton *et al*, 2000; U.S. Department of Health and Human Services, 2001).

Pandemija nasilja i kriminala u Srbiji nije završena devedesetih, što se u okolnostima prolongirane krize nije ni moglo očekivati. Netolerancija, govor mržnje i agresija sreću se u svakodnevnoj komunikaciji, u medijima, kao i na javnim mestima čime se mogućnosti za imitaciju i identifikaciju mladih sa agresivnim odraslim ekstremno pojačavaju.

Ono što je karakteristično za način života generacije koja je u ne tako davnoj prošlosti ispoljila sklonost da ruši po ulicama Beograda i drugih gradova je i njihov novi način komunikacije koji uzima svoj danak, čak i u krvi (Kron, 2011). Mobilna telefonija, internet i društvene mreže omogućuju brzu i organizovanu razmenu informacija, a oni koji bi trebalo da ih vaspitavaju pa i kontrolišu - roditelji i nastavnici, često nemaju ni te veštine niti tu brzinu, tako da onaj ko ume da upotrebljava ta sredstva može efikasno da kontroliše i utiče na stavove, vrednosti, uključujući i emocije te generacije putem organizovanja koje ne zahteva ni fizičko prisustvo, ni pripreme, niti mnogo vremena: ponekad je dovoljno samo napraviti akcioni plan i formirati fejsbuk grupu. Ta pripadnost grupama sa viškom strasti je idealno utočište za one koji su nesigurni u sebe, koji se ne osećaju dovoljno vrednim i prihvaćenim, kojima je jednostavnije ako su deo neke "ekipe", odnosno grupe čiji identitet preuzimaju i poistovećuju sa vlastitim. Adolescentnoj populaciji je na taj način lako ugraditi pogrešan sistem vrednosti budući da pripadanje takvim grupama ne zahteva nikakav napor, naročito ne intelektualni, a njihova socijalna dobit je osećanje grupne pripadnosti i prihvaćenosti.

Mržnja kao izrazito negativna i razorna emocija uglavnom je nešto što je stvar individue, njenog trenutnog ili trajnog psihološkog stanja, aktuelne motivacije, životnih okolnosti, temperamenta i strukture karaktera. Međutim, pod nekim specijalnim okolnostima, kad se zabrana nasilja sruši, iracionalna mržnja koja može biti vrlo "zapaljiva" može se "omasoviti" i dalje prenositi mehanizmima socijalne infekcije. Negativna osećanja su najčešće psihološki "zarazna" i ekstremno "zapaljiva". Adolescenti su "ranjiva" populacija na koju se lako utiče i kojom se može jednostavno manipulisati radi određenih političkih ciljeva, kao i zamišljenih ili stvarnih interesa neke grupe koja je u poziciji moći da tu manipulaciju organizovano sprovede nad ciljnom grupom. U istoriji se to, globalno posmatrano, nebrojeno puta ponovilo. Kad bi neka politička opcija namerila da ukaže na "narodno nezadovoljstvo", često bi se najjednostavnijim činilo izvesti adolescente na ulicu i dati im gotove parole, formule i matrice i prikazati to kao stav građana prema nekom problemu.

Nezadovoljstvo i frustracije se kanališu na razne načine; onda kada je u igri i nečiji važan interes ili težnja ka moći, ili pak neka lična ili kolektivna vendeta, stvari mogu otići predaleko u pravcu nasilja. Tako motivisano nasilje može da generiše novo nasilje i začeti začarani krug nasilja iz kojeg se jako teško izlazi.

Kako je jednom davno anegdotski zapisao jedan istoričar, svet na Balkanu nije ni u čemu istrajan, pa tako nije ni u mržnji. Ponekad takmičenje nemoćnih i zavist koja uz to ide često dobija nepotreban oblik mržnje i to, sva je prilika, jeste specifikum Balkana. U društvima koja su vekovima dobro organizovana, surevnjivost se kanališe na socijalno poželjan način tako što se favorizuje viteško takmičenje u plemenitim, intelektualnim ili socijalnim veštinama, po strogo definisanim pravilima i kodeksu ponašanja. Ljudski je želeti da se bude bolji, uspešniji, obrazovaniji, talentovaniji, lepši, bogatiji ili šta god da se definiše kao životna vrednost pojedinca - od nekog drugog pojedinca ili grupe. To je u redu dok se poštuje fer plej u toj široko rasprostranjenoj socijalnoj i psihološkoj "igri" što je psiholog Erik Bern lepo opisao u svojoj knjizi *Koju igru igraš*. Dakle, ljudski je takmičiti se sa nekim i "igrati se" igara tipa čije su ruže lepše i travnjak zeleniji, krava naprednija ili sa boljim pedigreom. Onog momenta kad prestaje fer takmičenje i kad zavist i zloba ili mržnja podignu svoju ružnu glavu, osoba može poželeti da "komšiji crkne krava". Mržnja je, u psihološkom smislu, izraz nemoći da se u životu igra fer. To onda otvara psihološki prostor i spremnost za malignu agresiju, nasilje i destrukciju.

Zabrana činjenja zla drugima je civilizacijska zabrana i njome se vekovima štiti moralni interes čovečanstva. Biblija, na čijoj tradiciji počiva naša civilizacija, uči nas da treba da budemo *čuvari brata svojega* u svakom smislu, kao i da je i sama ideja o činjenju zla drugima greh, čak i kada nije realizovana u stvarnom svetu ili u obliku konkretne akcije.

5. EPILOG I ZAKLJUČAK: ZABRANA NASILJA KAO CIVILIZACIJSKA ZABRANA I MORALNI INTERES DRUŠTVA

Događaji u istoriji čovečanstva, kako je to često isticao Frojd, predstavljaju rezultat međusobnog delovanja ljudske prirode, kulturnog razvoja i onih taloga arhaičnih doživljaja opisanih u religijama i mitovima. U svoj toj složenosti koja ponekad zbunjuje, postoje dve prastare zabrane koje su tokom istorije regulisale odnose među ljudima zastupajući praktični i moralni interes čovečanstva: *tabu incesta* i *tabu ubistva*. Tabu je stariji od svake religije i od svih moralnih kodeksa i zakona. Opstanak tabua zasniva se na činjenici filogenetskog kontinuiteta u psihičkom životu ljudi i urođenim dispozicijama da se u određenim situacijama reaguje na određeni način. Postojanju i održanju tabua tokom čitave civilizacije dugujemo i opstanak čovečanstva.

Istorijski i antropološki tekstovi pamte mnoga ekscesna kršenja tabua na koje se u određenim mikrosredinama sa specifičnim subkulturnim vrednostima i uverenjima gledalo sa odobravanjem (Kron, 2000). Ti primeri pokazuju kako ubistva iz političkih ili verskih razloga, u nekom smislu formalizovana i prenesena na kolektivni plan, mogu relativizovati tabu. Tabu ekstremnog nasilja može da prestane da bude univerzalna zabrana: iz nje je isključena grupa političkih ili verskih protivnika kao i onih koji se u ratovima, od kad je

sveta, zovu zajedničkim imenom "neprijatelj". Unutar određene subgrupe u ljudskoj zajednici može nastati jasno definisan "razlog" koji predstavlja socijalnu racionalizaciju, opravdanje i alibi za kršenje tabua iako je sasvim jasno da se to kršenje protivi esencijalnim interesima čovečanstva.

Situacioni relativizam tabua samo je jedan od mnogih indikativnih primera koji pruža osnovu za uverenje da događaji u istoriji čovečanstva i psihičkom životu ljudi, za razliku od prirode i njenih zakona, ne počivaju na opštim zakonima, pa se, shodno tome, ne mogu ni predvideti. Značaj kreiranja adekvatnih i efektivnih preventivnih programa u sve tri dimenzije (primarna, sekundarana i tercijarna) ima nesamerljivi značaj u kontekstu činjenica da eskalaciju nasilja, gotovo da je nemoguće zaustaviti ukoliko država nema konkretnu, dobru strategiju za to. Posledice toga nisu ni efemerne niti trenutne; naprotiv one su štetne na duži rok i mogu fatalno uticati na tok istorije i budućnost nacije ukoliko se nasilje ne redukuje i ne minimizuje na vreme. Budući da se violentno ponašanje širi mehanizmima socijalne infekcije i da relativizuje tabu činjenja zla drugima ("zašto ono što je dopušteno drugima ne bi bilo dopušteno i meni") ono može dobiti karakter pandemije u okolnostima poremećaja ili sloma hijerarhije vrednosti. Kada se jednom ta civilizacijska barijera probije, mete nasilja mogu postati kulturna i opšta dobra, kao i ljudski životi, pa čak ili posebno životi onih koji su u naciji nosioci progresa (ukoliko postoji politička volja interesne grupe koja je u poziciji moći da instrumentalizuje violentne grupe za svoje ciljeve, zamišljene ili stvarne).

Srpsko društvo devedesetih godina prošlog veka pretrpelo je vrednosnu inverziju, koja je kao jednu od posledica imala uzdizanje antiheroja koji su postal idoli jednog segmenta adolescenatne populacije koji su u konfuznim okolnostima koje su dovele do nemogućnosti stvaranja spostvenog identiteta, prihvatali identitet grupe koja inklinira kriminalu. Kriminalci su i u medijima često nazivani "heroji podzemlja". Stepenu kojem je istorijski i društveni kontekst odgovoran za karakterističan profil negativnog heroja u Srbiji tog doba objašnjava se (Pavićević, Simeunović-Patić, 2011) istorijskim i etnološkim nasleđem kao i specifičnim okolnostima naše društvene krize i tranzicije.

Pretpostavka o kontinuitetu prisustva autoritarne vlasti u uslovima dezintegrisane društvene strukture uz konstataciju o tradicionalnoj sinergiji podaničke političke kulture i poslovičnog nepoverenja prema institucijama vlasti i sklonosti ka vaninstitucionalnom ostvarivanju pravde, upućuje na postojanje specifičnog simboličkog značaja buntovništva i prkosa. Potpomognuta konkretnom spregom države i kriminala kao i neprekidnim medijskim porukama o istaknutim kriminalcima-herojima, politička elita devedesetih je prilično jednostavno promovisala novi mit i efikasno ga zloupotrebila za svoje političke i ratne ciljeve. U tranzicionoj i posttraumatskoj Srbiji kriminal je postao jedan od najunosnijih zanata, mitski *plemeniti razbojnik* socijalno poželjna figura i uzor za identifikaciju za mladež, a nasilje deo psihopatologije svakodnevnog života.

Četiri poruke iz anatomije ljudske destruktivnosti koje slede iz psiholoških studija o kolektivnom ponašanju u uslovima traumatizacije, tiranija, ratova i kolektivnog nasilja (Kron, 2008), važne su pre svega zato što iza njih stoji ne samo značajna empirijska evidencija već i moćna teorijska podrška.

1. Dramatični porast nasilja ne nastaje usled akumulacije agresivnosti kod ljudi, već se začinje u glavama nosilaca političke moći kao instrument za ostvarivanje konkretnih političkih ciljeva. Faktoru ljudske destruktivnosti može se pripisati samo pomoćna uloga u vidu olakšane spremnosti ljudi, posebno maldih, da učestvuju u kolektivnom nasilju kada političke vođe odluče da ga započnu sa jasno određenim ciljem;

2. Socijalnim turbulencijama koje vode u nasilno ili destruktivno rešavanje problema uvek prethode psihološke pripreme. Tako se, na primer, mehanizmima transmisije malignih nacionalističkih poruka generiše stanje kolektivnog narcizma među pripadnicima jedne etničke grupe koje dovode do narcističnog naduvavanja "kolektivnog ja". Narcistični *Weltanschauung*[3] pojačava solidarnost i kohezivnost partikularnih grupa što olakšava manipulisanje masama, putem apelovanja na već introjektovane narcistično-nacionalističke predrasude. Opsednutost pogrešnim emocijama može imati fatalne posledice. Grupni narcizam često, u svom ekstremnom vidu, poprima oblik fanatizma. U takvoj situaciji se pripadnicima drugih grupa (političkih, verskih, etničkih) poriče pravo na različitost, što u situacijama napetosti i doživljaja ugroženosti može dovesti do brutalnih i krvavih raspleta;

3. Pandemija nasilja kao jedan od snažnijih socijalnih stresora ugrožava mentalno zdravlje ljudi, posebno adolescenata koji se još uvek nalaze u formativnom periodu. Nezdrava klima hostilnosti i izloženost prizorima nasilja i patnji dovode do stanja egzistencijalne nesigurnosti i vitalne ugroženosti kao i do ekstremnog porasta kriminala. Česti napadi anksioznosti, paničnih stanja i akutne stresne reakcije mobilišu kognitivne i konativne mehanizme ličnosti na bekstvo iz situacije koja se doživljava kao ugrožavajuća i hendikepirajuća. To "bekstvo" može voditi u kriminalnu karijeru koja se doživljava kao adekvatan izlaz iz egzistencijalne krize u okolnostima anomije;

4. Drastičan porast nasilja najčešće izaziva frustrirajuće osećanje gubitka kontrole nad sopstvenom sudbinom i životom kod onog dela stanovništva, posebno mladog, koji ne spada ni u arhitekte, niti u protagoniste socijalne i državne politike.

Les droits de l'homme, prava čoveka i slobodu pojedinca ne garantuje samo "pravna" država već i svest, prosvećenost i zrelost svih članova zajednice. Nužan uslov svake suštinske društvene promene jeste individualna promena u samom čoveku - u njegovom intelektualnom, moralnom i emotivnom stavu prema činjenicama socijalnog života. Društvene napetosti, politički razdori i

[3] Pogled na svet

sukobi u velikoj meri predstavljaju eksternalizaciju unutrašnjih konflikata pojedinca.

Život se na ovom prostoru fatalnih devedesetih godina prošlog veka odvijao po modelu patologije geta u kojem je cvetao svaki oblik kontrabande pa i trgovina ljudskim životima. Kao što je već istaknuto, nasilje je po svojoj prirodi zarazno i širi se mehanizmima socijalne infekcije. Na nesreću, živimo ne samo u vremenu vladavine nasilja - verbalnog, fizičkog i mentalnog, već i u vremenu svojevrsne pohvale ludosti, lišene erazmovskog konteksta. *Tragedija je danas politika*, kako je davno govorio Napoleon.

LITERATURA

1. Abrahamsen, D. (1967, first ed. 1960) *The Psychology of Crime*. New York: John Wiley.
2. Bandura, A., Huston, A.C. (1961) Identification as a process of incidental learning. *Journal of Abnormal Social Psychology*, 63:311-318.
3. Bauman, Z. (1993) *Postmodern Ethics*. USA: Wiley-Blackwell
4. Bauman, Z. (1998) *Work, consumerism and the new poor*. Buckingham: Open University Press.
5. Bauman, Z. (1999) *Search* of *Politics*. Stanford: Stanford University Press
6. Bauman, Z., Tester, K. (2001) *Conversations with Zygmunt Bauman*, USA: Wiley-Blackwelleck
7. Beck, U. (1992) *Risk Society — Towards a New Modernity*. London: Sage.a
8. Berkovitz, L. (1962) *Aggression: A Social Pschological Analysis*. New York: McGraw Hill.
9. Berne, E. (1961) *Transactional analysis in psychotherapy*. New York: Balantine Books.
10. Connell, R. (1993). *Schools and Social Justice*, Philadelphia: Temple University Press
11. Elliott, D. S.; Hamburg, B. A.; and Williams, K. R. (1998). *Violence in American Schools*. New York: Cambridge University Press.
12. Faludi, S. (1999) *Stiffed: The Betrayal of the American Man*. New York: William Morrow and company
13. Freud, S. (1933) "Why War?" In: *Collected Papers V*. London: Hogarth Press, 1971.
14. Frojd, S. (1976) *Odabrana dela*. Novi Sad: Matica Srpska.
15. Giroux, A. H (2010) *Business Culture and the Death of Public Education: The Triumph of Management Over Leadership*, via link http://www.insideriowa.com/index.cfm?nodeID=22665&audienceID=1&action=display&newsID=10398
16. Giroux, A. H., (2003) Public Time and Educated Hope: Educational Leadership and the War Against Youth, in: *Miami Initiative on Leadership*, Culture, & Schooling: 214-232.
17. Goše, M. (2004) *Demokratija protiv same sebe*. Beograd: Filip Višnjić

18. Hawkins, J. D., Catalano, R. F. (2004) *Communities that Care prevention strategies: a research guide to what works*. South Deerfield, MA: Channing Bette Company, Inc.
19. Hrnčić, J. (2009) *Prestupništvo mladih rizici, tokovi i ishodi*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 75.
20. Hunter, C. & Harman, D. (1979) *Adult illiteracy in the United States*. New York: McGraw-Hill.
21. Kron, L. (2000) *Kajinov greh: psihološka tipologija ubica*. (Drugo, dopunjeno izdanje). Beograd: "Prometej" i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
22. Kron, L. (2008) *War and collective behavior: an essay on social and psychological reality*. Belgrade: Institute of Criminological and Sociological Research.
23. Kron, L. (2011) Heroj i njegova senka: mit o antiheroju. U: Pavićević, O., Simeunović-Patić, B., *O negativnom društvenom junaku*. s. 209-264. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
24. Lakes, R. (2005) Critical Work Education and Social Exclusion: Unemployed Youths at the Margins in the New Economy, *Journal Of Industrial Teacher Education*: 42 (2) 21-37
25. Lipman, P. (2004) *High Stakes Education: Inequality, Globalization and Urban School Reform*. New York: Rutledge
26. Pavićević, O., Simeunović-Patić, B. (2011) *O Negativnom društvenom junaku*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
27. Pickhardt, C, E (2010) *Why good kids act cruel: the hidden truth about the pre-teen years*. USA: Amazon.com
28. Pickhardt, C, E (2012) Surviving (Your Child's) Adolescence. *Psychological Today*: January 9, p.27-29
29. Popović-Ćitić, B., Žunić-Pavlović, V. (2005) *Prevencija prestupništva dece i omladine*. Beograd: Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije i Pedagoško društvo Srbije, str. 31.
30. Robbins, G. Ch. (2008) *Expelling Hope: The Asallut on Youth and Militarization of Schooling*. Albany: State University of New York Press
31. Rose, N. (1996) 'The death of the social? Re-figuring the territory of government' *Economy and Society*: 25(3) 327-356
32. Thomas G. M. (2001) *Youth aggression and violence: a psychological approach*. NY: Routledge
33. Thornton, T. N., Craft, C. A., Dahlberg, L. L., Lynch, B. S. and Baer, K. (2000) *Best Practices of Youth Violence Prevention: A Sourcebook for Community Action*. Atlanta, GA: Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Injury Prevention and Control.
34. U.S. Department of Health and Human Services (2001) Youth Violence: *A Report of the Surgeon General*. Rockville, MD: U.S. Department of Health and Human Services.
35. Volin, Š. (2006) *Politika i vizija*, Beograd: Filip Višnjić

36. Žunić-Pavlović, V., Popović-Ćitić, B., Pavlović, M. (2010) *Programi prevencije poremećaja ponašanja u školi*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, str. 26-29.

DELICT, PUNISHMENT, RISCS: ADOLESCENCTS AND SOCIAL PROFILAXIS

The paper provides a multidimensional analysis of violence that accompanied political demonstrations and meetings in Belgrade. Besides the effects of cumulative social and economic crisis that has been affecting, due to various reasons, Serbian society for the last decades, the authors also consider some additional social and psychological determinants of escalation of violence.Violence is a learned behavior. Some of violence prevention programs are focused on youth in general (primary prevention), whereas others are designed for youth with several risk factors (secondary prevention), or even youth that are already violent (tertiary prevention).

KEY WORDS: violence /adolescence/ psychological factors / crisis / riscs/ frustrations / prevention

SVRHA KAŽNJAVANJA U KONTEKSTU PETE NOVELE KRIVIČNOG ZAKONA REPUBLIKE SRPSKE

Dr Veljko Ikanović
sudija Vrhovnog suda Republike Srpske

Jedno od obilježja pete novele Krivičnog zakona Republike Srpske jeste pooštravanje krivičnopravne represije. Ovim pooštravanjem se otvara pitanje mogućnosti ostvarivanja zakonom definisane svrhe kažnjavanja, koja je u čvrstoj vezi sa krivičnopravnom represijom. Ukratko izlažući pojedine teorije o ciljevima kažnjavanja, autor ukazuje na važnost pravilnog shvatanja i uspostavljanja odnosa delikta, kazne i socijalne represije. S obzirom da se to direktno odražava na konkretna zakonska rješenja i proizvodi praktične posljedice pokušava se dati ocjena mogućnosti ostvarivanja svrhe kažnjavanja u kontekstu navedenih izmjena.

KLJUČNE RIJEČI: novela / krivični zakon / pooštravanje / represija / svrha kažnjavanja

UVOD

Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srpske (KZRS),[1] donijet je 7. jula 2010. godine, a stupio je na snagu 7. avgusta 2010. godine. Ove izmjene su izvršene pod uticajem, određenih društvenih promjena i potrebom usaglašavanja sa tendencijama u savremenoj krivičnopravnoj teoriji i zakonodavstvu. Međutim, osnovni razlog ovih izmjena jeste obaveza usklađivanja KZRS sa Krivičnim zakonom Bosne i Hercegovine (KZ BiH), koja je propisana članom 111. Zakona o izmjenama i dopunama KZ BiH,[2] od 2. februara 2010. godine.

Izvršene izmjene i dopune KZRS u skladu su sa nadležnostima Republike Srpske i prihvaćenim međunarodnim obavezama, a obuhvataju oblasti koje

[1] Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske br. 73/10.
[2] Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine br. 08/10.

nisu mogle biti uređene u KZ BIH. Cilj ovih novina je da poboljšaju zakonski tekst kvalitetnijim i jasnijim sadržajem pojedinih odredaba, kao i uvođenje novih rješenja koja će unaprijediti krivično zakonodavstvo i usaglasiti ga sa međunarodnim standardima.

Obimnije izmjene i dopune izvršene su kod krivičnih djela protiv bezbjednosti računarskih podataka, kao i kod krivičnih djela počinjenih iz mržnje, a pooštrene su krivične sankcije za krivična djela protiv izbornih prava i krivična djela protiv polnog integriteta (silovanje, obljuba nad nemoćnim licem, trgovina ljudima radi vršenja prostitucije, proizvodnja i prikazivanje dječije pornografije itd.).

Bosna i Hercegovina (BiH) je na sastanku Ministarskog savjeta OEBS-a u Mastrihtu 2003. godine, prihvatila obavezu borbe protiv krivičnih djela počinjenih iz mržnje i da "razmotri provođenje ili jačanje, tamo gdje je to neophodno, zakona koji se tiču diskriminacije i krivičnih djela počinjenih iz mržnje". Osim toga na ovo upućuju: Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodna konvencija o eliminisanju svih oblika rasne diskriminacije, član 4. Deklaracije Ujedinjenih nacija o eliminisanju svih oblika netolerancije i diskriminacije zasnovane na religiji ili uvjerenju, zatim Okvirna odluka Evropske unije o rasističkim i ksenofobnim krivičnim djelima itd.

Ugrađivanjem novih odredaba o zločinu iz mržnje, odnosno o mržnji, ostvarena je pretpostavka efikasnijeg suzbijanja mržnje i netolerancije krivičnom represijom. Dosadašnja iskustva iz prakse ukazuju na poteškoće u postupanju sa oblicima ovih krivičnih djela, jer su ona bila samo djelimično inkriminisana.

Međutim, bez obzira na razloge, obim, kvantitet, kvalitet i strukturu izmjena koje su izvršene petom novelom KZRS, može se primijetiti da je njihovo glavno obilježje pooštravanje krivičnopravne represije. Ovu tvrdnju zasnivamo na tome da su kod relativno velikog broja krivičnih djela povišeni posebni minimumi propisanih kazni, povišen je opšti minimum novčane kazne i produženo trajanje supletornog zatvora, ograničena je mogućnost primjene zakonskog ublažavanja kazne, sužene su mogućnosti izricanja uslovne osude, a uvedena je i mogućnost izricanja kazne dugotrajnog zatvora bremenitoj ženi.

Pooštravanje represije nije zasnovano na istraživanju praktičnih rezultata postojećeg odnosa zakonom propisane i primijenjene represije u Republici Srpskoj. U obrazloženju prijedloga koji je prethodio donošenju Zakona o izmjenama i dopunama KZRS, svrha kažnjavanja se spominje samo kod podizanja opšteg minimuma novčane kazne i produžavanja trajanja supletornog zatvora. Kod drugih krivičnopravnih sankcija ne navode se razlozi ni specijalne ni generalne prevencije. Promjene u režimu uslovne osude i propisivanje višeg minimuma za pojedina krivična djela nisu bile ni u prijedlogu, već su putem amandmana usvojene na sjednici Narodne skupštine Republike Srpske. One su vjerovatno proizvod iluzije o uspješnosti kriminalne politike kao rezultata pojačane kaznene represije koja se kod javnog mnjenja pothranjuje nastupima političkih predstavnika.

Suprotno tome, zakonodavac bi morao više da vodi računa o tome da se problem svrhe kažnjavanja ne rješava samo u procesu odmjeravanja i izvršenja kazni, već i kada on izmjenama odredaba opšteg i posebnog dijela krivičnog zakona određuje okvire i mogućnosti uspješnog i potpunog ostvarivanja svrhe kažnjavanja.

U daljem tekstu ukratko ćemo izložiti pojedina teorijska shvatanja svrhe kažnjavanja, analizirati posebnu odredbu u KZRS o svrsi kažnjavanja i na kraju sagledati mogućnosti ostvarivanja svrhe kažnjavanja u kontekstu pete novele KZRS-a.

SVRHA KAŽNJAVANJA U TEORIJI KRIVIČNOG PRAVA

U teoriji se odavno postavilo pitanje šta predstavlja cilj kažnjavanja, tj. šta se želi i šta se može postići primjenom kazne prema učiniocima krivičnih djela.[3] U davanju odgovora na ovo pitanje razvile su se:[4] a) apsolutne teorije, b) relativne teorije i v) mješovite (spojne ili eklektičke) teorije.[5]

Prema apsolutnim teorijama, cilj kazne je odmazda ili pravedna osveta, represija prema učiniocu zbog učinjenog djela. Vršenjem krivičnih dijela učinilac nanosi zlo društvu, a društvo njemu vraća zlo primjenom kazne (kažnjava se jer je griješio). Zlo koje se nanosi učiniocu primjenom kazne, on treba da iskusi kroz ispaštanje. Prema tome, cilj je kazne odmazda sa stanovišta društva, odnosno ispaštanje sa stanovišta učinioca. Učinilac djela je svojom radnjom nanio zlo društvu, a društvo mu primjenom kazne vraća takođe zlo – lat. *punitur quia peccatm est*. To je novi oblik starog talionskog principa ''oko za oko, zub za zub"[6].

Relativne teorije smatraju da je kazna sredstvo za zaštitu društva od kriminaliteta. Svrha kazne je u njenoj društvenoj korisnosti, jer ona može da posluži kao efikasno sredstvo za suzbijanje kriminaliteta (utilitaristička funkcija). Osnovni cilj kazne jeste sprečavanje vršenja krivičnih djela ubuduće. Ne kažnjava se učinilac zato što je zgriješio, već zato da ne bi dalje griješio – lat. *punitur ne peccetur*. Zavisno od toga kako se ovaj cilj ostvaruje razlikuju se: a) teorije individualne ili specijalne prevencije i b) teorije opšte ili generalne prevencije.[7]

Teorije individualne (specijalne) prevencije smatraju da je cilj kazne sprečavanje učinioca da ubuduće ne vrši krivična djela. Taj cilj se postiže primjenom posebnih sredstava i metoda koji su podobni da utiču na učinioca

---

[3] D. Jovašević, Krivično pravo, Opšti deo Beograd, 2010. godine, str. 210 – 212; P. Novoselec, Opći dio kaznenog prava, Zagreb, 2004. godine, str. 330 – 338.
[4] N. Mrvić-Petrović, Krivično pravo, Beograd, 2007. godine, str. 134 – 135.
[5] V. Vidović, Prilog razmatranju o pojmu i funkciji kazne lišenja slobode, Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci, Banja Luka, broj 5/1981. godine, str. 163 – 170.
[6] V. Grozdanić, M. Škorić, Uvod u kazneno pravo, Opći dio, Rijeka, 2009. godine, str. 171.
[7] M. Vešović, Svrha kažnjavanja i sistem krivičnih sankcija u jugoslovenskom krivičnom pravu, Pravna misao, Sarajevo, broj 5 – 6/1987. godine, str. 11 – 17.

da on ubuduće ne vrši krivična djela. S obzirom na metod kojim se može izvršiti ovaj uticaj razlikuju se:[8] a) teorija zastrašenja, b) teorija popravljanja i v) teorija starateljstva.

Prema teoriji zastrašenja, kazna treba da bude primijenjena na takav način da kod učinioca djela izazove strah tako da ga odvrati da ubuduće vrši krivična djela. Teorija popravljanja polazi od pretpostavke da je učinilac djela ličnost kod koje preovladavaju negativne osobine, te bi kaznom trebalo djelovati na te negativne karakterne osobine u cilju njihovog gušenja i razvijanja pozitivnih osobina. Po teoriji starateljstva, učinilac djela je neotporna ličnost na spoljne izazove, pa stoga povodljiva za vršenje krivičnih djela. Kažnjavanjem se on stavlja pod starateljstvo državnih organa pravosuđa i javne bezbjednosti koji imaju zadatak da ga osposobe da se vlada prema pravnim propisima društva i da poštuje norme pravnog poretka i društvene discipline.

Teorije generalne prevencije smatraju da je cilj kazne da utiče na široke mase građana da se uzdrže od vršenja krivičnih djela. Ovakvim djelovanjem kazne unaprijed se sprečavaju građani koji su skloni vršenju krivičnih djela da ista izvrše i time izbjegnu primjenu kazne. Ove su teorije su vrlo uticajne, a u njemačkom pravu dominantne[9], zahvaljujući pozitivnom aspektu očuvanja i jačanja povjerenja građana u funkcionisanje pravnog poretka, trajnom dokazivanju nepovredivosti prava, a time i jačanju pravne svijesti i povjerenja građana u pravo. S obzirom na način kako se ovaj cilj postiže razlikuju se:[10] a) teorija opšteg zastrašenja predviđanjem kazne, b) teorija opomene i v) teorija zastrašenja izvršenjem kazne.

Prema teoriji opšteg zastrašenja predviđanjem kazne (teoriji psihološke prinude) predočava se svakom građaninu zlo koje će ga snaći ako bude izvršio krivično djelo. Prijetnja kaznom djeluje kao psihološka prinuda na sve potencijalne delinkvente da se uzdrže od kršenja propisa i da ne vrše krivična djela. Pokazalo se da zastrašenje može odvratiti od izvršenja krivičnih djela dio potencijalnih učinilaca, ali da za to nije presudna visina propisane kazne, nego stepen vjerovatnoće da će biti otkriveni, procesuirani i osuđeni. Znači da će generalnopreventivne rezultate prije ostvariti pojačavanje krivičnog gonjenja, s dobro obučenom policijom i tužiocima, nego pooštravanje prijetnji kaznom.

Po teoriji opomene predviđanjem kazne (teoriji moralne prinude) opominju se građani da je vršenje krivičnih djela nemoralno i zabranjeno, pa stoga kažnjivo. Kazna suzbija nemoralne osobine koje postoje kod građana i podiže nivo opšteg morala društva. Teorija zastrašenja izvršenjem kazne smatra da se prevencija kriminaliteta najbolje postiže javnim i surovim izvršenjem kazne prema osuđenicima. To izvršenje mora biti takvo da može izazvati strah u masama.

---

[8] M. Radovanović, Krivično pravo, Opšti deo, Beograd, 1972. godine, str. 240 – 242.
[9] Vidi Jescheck/Weingend, Lehbruch des Strafrechts, Allgemeiner Teil, 5. Auflage, Berlin, 1996., str. 68.
[10] B. Petrović, D. Jovašević, Krivično (kazneno) pravo Bosne i Hercegovine, Opći dio, Opći dio, Sarajevo, 2005. godine, str. 284 – 285.

Rezultate generalne prevencije teško je empirijski utvrditi jer na opšte povjerenje u funkcionisanje pravnog poretka utiče mnogo faktora. Generalna prevencija opravdava kažnjavanje i u situacijama kada kod učinioca ne postoji opasnost od ponavljanja krivičnog djela i to je njena prednost pred teorijom specijalne prevencije. Shvatanje da više i strože kazne imaju veći zastrašujući efekat je najčešći uzrok propisivanja prestrogih kazni.

Mješovite (eklektičke ili spojne) teorije[11] su nastale spajanjem elemenata apsolutnih i relativnih teorija. Osnovni je zadatak mješovitih teorija da se prihvatljivi aspekti pojedinih shvatanja sačuvaju u okviru jedne obuhvatne i usklađene koncepcije, a njihove slabosti otklone u okviru sistema uzajamnog dopunjavanja i ograničavanja. Prema ovom shvatanju cilj kazne se ne može ostvariti samo odmazdom ili samo prevencijom. Kazna mora da ima za cilj prevenciju, dakle, sprečavanje vršenja krivičnih djela ubuduće. No, kazna se uvek primjenjuje povodom izvršenog krivičnog djela prema njegovom učiniocu i nužno predstavlja prinudnu, retributivnu mjeru (mjeru ograničenja ili oduzimanja sloboda ili prava). Kažnjava se zato što se zgriješilo, ali i zato da se ne bi griješilo.

SVRHA KAŽNJAVANJA U KRIVIČNOM ZAKONU REPUBLIKE SRPSKE

Vidjeli smo da je svrha kažnjavanja pitanje o kome postoje različita teorijska stanovišta, koja se vremenom mijenjaju. Ta stanovišta se teško mogu sažeti i iskazati preciznom formulacijom koju zahtijeva tekst krivičnog zakona. Zato se svrha kažnjavanja rijetko izričito propisuje u krivičnim zakonima. Zakoni država nastalih na teritoriji bivše SFRJ, koji su zasnovani na zajedničkoj baštini krivičnog zakonodavstva, svi propisuju svrhu kažnjavanja.[12] U članu 28. KZRS propisuje da svrha kažnjavanja, u okviru svrhe krivičnih sankcija iz člana 5. stava 3., jeste: a) sprečavanje učinioca da čini krivična djela i njegovo prevaspitavanje (specijalna prevencija), b) uticaj na druge da ne čine krivična djela (opšta prevencija) i v) razvijanje i učvršćivanje društvene odgovornosti izražanjem društvene osude za krivično djelo i neophodnosti poštovanja zakona (opšta prevencija). Zakonodavac polazi od shvatanja da je krajnji cilj kazne zaštita društva od kriminaliteta, a da je njen neposredni cilj sprečavanje učinioca da čini krivična djela (specijalna prevencija), a zatim i opšta prevencija – uticaj na druge građane da ne čine krivična djela, kao i razvijanjem i učvršćivanjem društvene odgovornosti kroz izražavanje društvene osude za krivično djelo i neophodnosti poštovanja zakona.[13]

Zakonodavac je generalnoj prevenciji dao veliki značaj jer se prvo navodi uticaj na sve druge da ne čine krivična djela, a onda posebno i uticaj na svijest

[11] Lj. Selinšek, Kazensko pravo, Splošni del in osnove posebnega dela, Ljubljana, 2007. godine, str. 258 – 260.
[12] Krivični zakonik Republike Srbije iz 2006. godine u članu 42.; Krivični zakonik Republike Crne Gore iz 2003. godine u članu 32.; Krivični zakonik Republike Hrvatske[12] iz 2011. godine u članu 41.. Interesantno je da Krivični zakonik Republike Slovenije iz maja 2008. godine ne propisuje svrhu kazne, dok Krivični zakonik Republike Makedonije iz 1996. godine u članu 32. određuje da svrhu kažnjavnja.
[13] D. Jovašević, V. Ikanović, Krivično pravo Republike Srpske – Posebni deo, Banja Luka, 2012., str. 170.

građana razvijanjem i učvršćivanjem društvene odgovornosti izražavanjem društvene osude za krivično djelo i neophodnosti poštovanja zakona. Za ovaj koncept svrhe kažnjavanja najvažnije je izražavanje društvene osude zbog učinjenog krivičnog djela, koje povezuje krivično djelo, krivicu i kaznu te pravednost kažnjavanja od koje zavisi efikasnost specijalne i generalne prevencije. Ovim se ne izražavaju samo uobičajeni zahtjevi specijalne i generalne prevencije, već posebno ističe društvena osuda zbog učinjenog djela i uticaj na svijest građana u određenom smjeru. Ovo je u skladu sa savremenim shvatanjima svrhe kažnjavanja i ukazuje na to da je zakonodavac prihvatio mješovite ili spojne teorije o svrsi kažnjavanja.

UTICAJ PETE NOVELE KRIVIČNOG ZAKONA REPUBLIKE SRPSKE NA OSTVARIVANJE SVRHE KAŽNJAVANJA

Ostvarivanje svrhe kažnjavanja može se posmatrati kroz stadijume propisivanja, izricanja i izvršenja kazne. Kod propisivanja kazne dominantna je generalna prevencija (prije svega u obliku zastrašivanja), kod izricanja kazne važni su svi ciljevi kažnjavanja (koji je od njih u prvom planu, zavisi od okolnosti konkretne situacije i rezultata rješavanja problema antinomije svrha kažnjavanja), dok je u procesu izvršenja kazne najvažnija specijalna prevencija. Tako se i za posljednje izmjene KZRS-a, kojim je glavno obilježje pooštravanje zakonom propisane represije, može reći da teže ostvarivanju ciljeva generalne prevencije. Zato ćemo ukazati na najznačajnije promjene u vezi s ostvarivanjem svrhe kažnjavanja.

1. Podizanje minimuma propisanih kazni

U posebnom dijelu KZRS-a kod većeg broja krivičnih djela povišene su posebne najmanje mjere propisanih kazni. Te su izmjene direktno povezane s ograničavanjem dosadašnjih mogućnosti ublažavanja kazni. Pojmovno i terminološki razlikuju se zakonsko i sudsko ublažavanje kazne. Kod zakonskog ublažavanja kazne zakonom propisana kazna za određeno krivično djelo može se ublažiti kad to zakon izričito propisuje (član 38. stav 1. KZRS-a), a kod sudskog ublažavanja kazne zakonom propisana kazna za određeno krivično djelo izuzetno se može ublažiti i kad sud utvrdi da se s obzirom na postojanje osobito olakšavajućih okolnosti svrha kažnjavanja može postići i blažom kaznom od propisane (član 38. stav 2. KZRS-a).

Pooštravanje zakonom propisane represije, koje se ispoljava u postavljanju većih ograničenja za sudsko ublažavanje kazne propisivanjem viših donjih granica ublažavanja kod težih krivičnih djela, načelno je ispravno jer u situacijama u kojima zakon izričito propisuje mogućnost ublažavanja kazne (npr. prekoračenje nužne odbrane, bitno smanjena uračunljivost, pokušaj, pomaganje) stepen neprava i/ili krivice je smanjen, dok kod sudskog ublažavanja kazne kao osobito

izražene olakšavajuće okolnosti po pravilu su relevantne one koje nisu toliko vezane za samo izvršenje krivičnog djela i krivicu učinioca. Ograničenja u mogućnostima ublažavanja kazne prihvatljive su ako se ima na umu da su se u sudskoj praksi kod sudskog ublažavanja kazne kao posebno izražene olakšavajuće okolnosti često uzimale u obzir obične olakšavajuće ili čak potpuno beznačajne okolnosti kao i one koje se ni na koji način nisu dovodile u vezu s ostvarivanjem svrhe kažnjavanja. Događalo se i da sudovi uopšte ne navode posebne olakšavajuće okolnosti. Bilo je i situacija u kojima je sud ublažio kaznu iako je utvrđeno postojanje specijalnog povrata i nekih drugih teških okolnosti pri izvršenju krivičnog djela, a i u situacijama kad sudsko ublažavanje kazne nije ni bilo nužno s obzirom na utvrđene razloge za zakonsko ublažavanje kazne. No, najčešći je, barem do sada, bio problem prostog nabrajanja olakšavajućih okolnosti, bez posebne ocjene jesu li one osobito izražene. Uobičajena je formulacija da one u svom zbiru predstavljaju osobito olakšavajuće okolnosti i da će se ublaženom kaznom postići svrha kažnjavanja.

Ograničavanje ublažavanja kazne podizanjem posebnog minimuma kazni za pojedina krivična djela može se smatrati opravdanima i zbog moguće afirmacije stanovišta prema kojima upravo kod najtežih krivičnih djela izrečena kazna treba u što većoj mogućoj mjeri da izrazi ideju retribucije u modernom smislu riječi i istovremeno ispuni zahtjeve prevencije, prije svega pozitivne generalne prevencije. Neodobravajuća kazna s visokim stepenom socijalno-etičke osude, prema nekim autorima, kod teških krivičnih djela ima čak prednost pred interesima pozitivne generalne prevencije. Takva je kazna primarno upućena učiniocu koji mora shvatiti da pravno uređeno društvo neće podnositi povređivanje sloboda i prava drugih, kad on to shvati, može se govoriti i o jačanju prava kao sporednoj posljedici. Neodobravajuća kazna kod teških krivičnih djela mora biti osjetna, a nikako ne neprimjerena bagatelna kazna koja će obezvrijediti važenje norme i ohrabriti potencijalne učinioce.

S druge strane, novi minimumi propisanih kazni, posebno kad je riječ o djelima s propisanom najmanjom mjerom od tri godine, s visoko postavljenim granicama ublažavanja, u nekim situacijama mogu onemogućiti ili ozbiljno dovesti u pitanje ostvarivanje specijalne prevencije. Tako se, na primjer kod krivičnog djela zlouporabe opojnih droga iz člana 224. stava 2. KZRS-a (s propisanom kaznom od najmanje pet godina zatvora) ili obljube nad nemoćnim licem iz člana 194. stava 2. KZ-a (s propisanom kaznom od najmanje pet godina zatvora) kod kojih bi možda bila dovoljna zamjena kazne zatvora radom za opšte dobro na slobodi (ili čak uslovna osuda), a sada primjenom pravila o sudskom ublažavanju kazne najmanja moguća kazna je ona u trajanju dvije godine. Zakonodavac je za takve situacije zbog veće mogućnosti individualizacije krivičnopravne sankcije i ostvarivanja specijalne prevencije mogao predvidjeti posebne kaznene okvire za manje teške oblike.

S obzirom na prethodno navedene krititike sudskog ublažavanja kazne, opravdana je promjena jer se time neće ozbiljnije ugroziti interesi specijalne prevencije.

2. Mogućnost izricanja kazne dugotrajnog zatvora

Osim sistematizacije kazni u opštem dijelu i izdvajanja dugotrajnog zatvora u posebnu kaznu zakonadavac je isključio ograničenje izricanja ove kazne bremenitoj ženi. Očigledno se rukovodio time da je to ograničenje relikt ranijeg rješenja kada je propisaivano kod smrtne kazne, a koja je po svojoj sadržini i dejstvu sasvim drugačija od kazne dugotrajnog zatvora. Ovo bi se moglo opravdati time da se kazna dugotrajnog zatvora nikad ne može propisati kao jedina kazna, tako da se omogućava sudu da potpuno cijeni svrhu kažnjavanja kod izbora kazne. Međutim, smatramo da je ovdje primaran uticaj izricanja ovakve kazne na plod koji je u utrobi majke, kao učinioca krivičnog djela. Ova kazna je šokantnija i dovodi do posebnog traumatizovanja, ne samo zbog samog izricanja, već i zbog saznanja koje su njene posljedice kod izdržavanja, uslovnog optpusta i pomilovanja. Zato smatramo da je ranije ograničenje o nemogućnosti izricanja ove kazne bremenitoj ženi trebalo zadržati. Ovim se veoma malo postiže na polju generalne prevencije, jer nije zabilježen ni jedan slučaj u posleratnoj sudskoj praksi da zbog ovog ograničenja bilo ugroženo ostvarivanje svrhe kažnjavanja (nije ni bilo teških krivičnih djela koje su učinile trudne žene) .

Za krivična djela silovanje iz člana 193. stav 4. KZRS-a i obljuba nad nemoćnim licem iz člana 194. stav. 3. KZRS-a, sada je propisana i kazna dugotrajnog zatvora. Samo po sebi ovo rješenje u smislu generalne prevencije djeluje prihvatljivo jer se radi o kvalifikovanim oblicima djela sa najtežom posljedicom. Ali ako se uzme u obzir da ovakva krivična djela do sada nisu zabilježena u sudskoj praksi opravdano postavlja se pitanje šta je zakonodavca motivisalo na ovu izmjenu. Zato ostaje nejasan sam cilj propisivanja ove kazne u konkretnim uslovima ugroženosti društva od ovih oblika krivičnih djela.

3. Propisivanje višeg opšteg minimuma novčane kazne i dužeg supletornog zatvora

Članom 35. stav 1. KZRS propisano je da se novčana kazna izriče u dnevnim iznosima, a ako to nije moguće, može se izreći u određenom iznosu. Dakle, izricanje u dnevnim iznosima je pravilo, a u određenom iznosu izuzetak. Zakonodavac nije izmijenio odredbu stava 6. citiranog člana da je minimum dnevnog iznosa novčane kazne jedna šezdesetina, a najviši jedna trećina zadnje zvanično objavljene prosječne neto plate zaposlenih Republici Srpskoj, koju objavljuje Zavod za statistiku Republike Srpske. U vrijeme donošenja izmijena plata za septembar je iznosila 790 KM, pa bi najniži dnevni iznos bio 13 KM, a najviši 263 KM. Takođe nije izmijenio ni odrebu kod zamjene izrečene novčane kazne kaznom zatvora da se svaki započeti dnevni iznos mijenja za jedan dan zatvora, ali je produžio njegovo trajanje sa šest mjeseci na "s tim da ne može prekoračiti kaznu propisanu za to djelo".

Kod određenih iznosa novčane kazne povišen je opšti minimum sa 50 konvertibilnih maraka (KM) na 500 KM, a opšti maksimum sa 50.000 KM na 100.000 KM, rok za plaćanje u otplatama skraćen je sa dvije na jednu godinu (član 35 stav 3. i 7. KZRS); dan zatvora prilikom zamjene povišen sa 50 KM na 100 KM, a supletorni zatvor produžen sa šest mjeseci na "da ne može prekoračiti kaznu propisanu za to djelo" (član 36. stav 3. KZRS).

Već na prvi pogled jasno je da su ove odredbe neusklađene i suprotstavljene. Napravljena je neopravdana razlika jer je mnogo povoljniji položaj učinioca kome se izriče kazna zatvora u dnevnim iznosima, od onog kome se izriče u određenom iznosu. Visina određenog iznosa nije usklađena sa stvarnim rastom plata i ekonomskom moći stanovništva, dok se dnevni iznos za to vezuje i kako vidimo ostaje na veoma niskom nivou. Dakle, po svim karakteristikama novčana kazna u određenom iznosu je stroža od kazne u dnevnim iznosima, a što onemogućava pravilno ostvarivanje svrhe kažnjavanja.

S druge strane ova strogost kod kazne u određenom iznosu ublažava se podizanjem iznosa kod zamjene sa 50 KM na 100 KM za dan zatvora, dok je kod dnevnog iznosa to strože pošto bi dan zatvora vrijedio 13 KM, koliki je dnevni iznos. Ovo nije u potpunosti uporedivo, ali je dosta tačno i samo ukazuje koliko je opasno neoprezno mijenjanje ovih odredbi.

Strogost je izražena i kroz skraćivanje roka otplate sa dvije godine na jednu godinu. Smatramo da je to neopravdano u postojećoj ekonomskoj situaciji, kada većina stanovništva teško i neizvjesno ostvaruje zaradu. Krajnji cilj izrečene novčane kazne bi trebao biti da se ona stvarno naplatom i izvrši, a ne da se zamjenjuje kaznom zatvora. Zato ovo nije opravdano jer se time sudu sužava mogućnost prilagođavanja kazne konkretnom učiniocu.

Posebno je problematično produžavanje roka supletornog zatvora sa šest mjeseci do visine kazne propisane za to krivično djelo. Ovo bi značilo da se zamjenom visoke novčane kazne (za djela iz koristoljublja maksimum je 1500 dnevnih iznosa ili u određenom iznosu 1.000.000 KM) mogu izreći višegodišnje kazne zatvora. Ovdje imamo u vidu da se novčana kazna može izreći ublažavanjem kazne sa propisanim minimumom kazne ispod tri godine. Znači da bi to mogla biti kribvična djela i sa sa posebnim maksimumom do osam godina, jer ne postoje druga ograničenja za njihovo ublažavanje. Ovo potpuno degradira smisao novčane kazne, njen cilj i onemogućava ostvarivanje svrhe kažnjavanja. Zato smatramo da ovo rješenje nije održivo i da ga treba što prije promijeniti.

4. Uslovna osuda

Slijedeći svoju politiku strogosti zakonodavac vrši izmjene i kod uslovne osude. Uslovi za njeno izricanje se radikalno pooštravaju, a uvodi se obavezno opozivanje zbog novog ili ranije učinjenog krivičnog djela, bez obzira na kaznu koja je izrečena.

Uslovna osuda se više ne može izreći učiniocu kojem je ranije već izrečena uslovna osuda za učinjeno krivično djelo i učiniocu koji je jednom ili više puta pravnosnažno osuđivan na kaznu zatvora (član 47. stav 4. KZRS).

Očigledna je namjera zakonodavca da spriječi olako izricanje uslovne osude povratnicima i na taj način koriguje kaznenu politiku sudova. Ovo je djelimično opravdano jer su sudovi izricali uslovne osude višestrukim, čak i specijalnim, povratnicima, a da je uslovna osuda rijetko ili nikako opozivana zbog novog ili ranije učinjenog krivičnog djela.

Međutim, opravdano se postavlja pitanje da li je ovako ograničenje bez izuzetaka dobro za ostvarivanje svrhe kažnjavanja. Ovdje se ne pravi razlika između učinilaca nehatnih krivičnih djela, djela koja su manje društveno opasna, okolnosti gdje se treba uvažavati stav oštećenog i ponašanje optuženog i slično, kod kojih nije nužno izricanje kazne zatvora ili opozivanje uslovne osude da bi se ostvarila svrha kažnjavanja. Na taj način samo rješenje je suprotno smislu i svrsi same uslovne osude propisanom u članu 46 KZRS. Bilo bi opravdano napraviti odgovarajuću razliku između krivičnih djela i visine izricanih kazni i po tom osnovu ograničiti primjenu i opozivanje uslovne osude. Na ovaj način ostvarila bi se težnja zakonodavca da se potpunije ostvari generalna prevencija u ovom segmentu, a da se ne naruši i sama svrha kažnjavanja prinudnim izricanjem kazni gdje to nije nužno.

ZAKLJUČAK

Osnovna karakteristika pete novele KZRS jeste pooštravanje krivičnopravne represije. Promjenama se očigledno žele, pored ostalog, stvoriti uslovi za ostvarivanje ciljeva kažnjavanja dizanjem minimuma propisanih kazni i uticajem na granice sudskog ublažavanja. Pooštrenje zakonom propisane represije načelno je ispravno jer tamo gdje zakon izričito propisuje mogućnost ublažavanja kazne (npr. pokušaj, pomaganje, bitno smanjena uračunljivost, prekoračenje nužne odbrane), stepen neprava i krivice je smanjen, a kod sudskog ublažavanja odlučne su okolnosti koje nisu toliko vezane samo uz izvršenje krivičnog djela i krivicu učinioca.

Ciljevi koji su postavljeni u noveli i načini njihovog ostvarivanja nisu u potpunosti provedeni na odgovarajući način. Kod pojedinih krivičnih djela interesi specijalne prevencije ovim su promjenama ozbiljno dovedeni u pitanje. To se odnosi na promjene kod kojih bi zamjena kazne zatvora radom za opšte dobro na slobodi, novčana kazna ili uslovna osuda bile dovoljne. U takvim se situacijama individualizacija kazne u primjeni krivičnopravne prinude ne može ostvariti u zadovoljavajućoj mjeri. Za potpunije ostvarivanje specijalne prevencije možda je trebalo predvidjeti posebne kaznene okvire za manje teške pojavne oblike tih krivičnih djela.

Mogućnost izricanja dugotrajnog zatvora bremenitoj ženi očigledno jeste zaoštravanje represije. Ono ne ugrožava ostvarivanje svrhe kažnjavanja jer se

ta kazna propisuje alternativno s običnom kaznom zatvora, a istovremeno se vodi računa o situaciji kada je sa stanovišta retribucije i pozitivne generalne prevencije nužno posegnuti za dugotrajnim zatvorom.

Možemo zaključiti da je specijalna prevencija potisnuta proširivanjem mogućnosti ostvarivanja retribucije i pozitivne generalne prevencije. U jednom dijelu to je provedeno na prihvatljiv način. Ovo se ne može reći za promjene koje su posljedica prijedloga izmjena i dopuna nastalih nakon utvrđivanja prijedloga izmjena i dopuna zakona. Ovdje posebno mislimo na uobličavanje uslovne osude i povišenje posebnih minimuma koji ne odgovaraju u potpunosti fenomenologiji izvršenja određenih krivičnih djela.

LITERATURA

1. Grozdanić, V., Škorić, M. (2009) *Uvod u kazneno pravo*, Opći dio, Rijeka.
2. Jovašević, D. (2010) *Krivično pravo*, Opšti deo, Beograd.
3. Jovašević, D., Ikanović, V. (2012) *Krivično pravo Republike Srpske – Posebni deo*, Banja Luka.
4. Mrvić-Petrović, N. (2007) *Krivično pravo*, Beograd.
5. Petrović, B., Jovašević, D. (2005) *Krivično (kazneno) pravo Bosne i Hercegovine*, Opći dio, Sarajevo.
6. Selinšek, Lj. (2007) *Kazensko pravo*, Ljubljana: Splošni del in osnove posebnega dela.

THE PURPOSE OF PUNISHMENT IN THE CONTEXT OF THE FIFTH NOVEL TO THE CRIMINAL CODE OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

One of the features of the fifth novel to the Criminal Code of the Republic of Srpska is the intensification of the criminal repression. Such intensification starts the issue of plausible achievement of the purpose of punishment defined by law, tightly related to the criminal repression. By giving brief representations of certain theories on the goals of the punishment, the author indicates the importance of the proper understanding and establishment of the relationship between the delict, punishment and social repression. Given the fact that this is directly reflected in the specific legal solutions and that it causes practical consequences, the attempt to make the evaluation of the opportunity to achieve the purpose of punishment in the context of the mentioned alterations is made.

KEY WORDS: novel / criminal code / intensification / repression / purpose of punishment

POLICIJA U ZAJEDNICI I PREVENCIJA KRIMINALA[1]

Dr Željko Nikač
profesor Kriminalističko-policijske akademije u Beogradu

Dr Biljana Simeunović-Patić
docent Kriminalističko-policijske akademije u Beogradu

U radu se prezentuju razvoj i osnovna obeležja koncepta policije u zajednici kao nove paradigme u policijskoj delatnosti, kao i učinci implementacije novog koncepta, posebno u oblasti prevencije kriminala. Naročita pažnja je posvećena uvođenju ovog koncepta u Republici Srbiji, a u tom kontekstu rezultatima pilot projekta MUP-a RS "Policija u lokalnoj zajednici i bezbedne zajednice u Srbiji", koji predstavljaju osnov za unapređenje normativnih i drugih rešenja, odnosno formi, sadržaja i implementacije mera, programa i aktivnosti u okviru policijske delatnosti u zajednici. Kada je reč o postizanju značajnih i održivih rešenja u domenu kontrole kriminala, policijska delatnost u zajednici se vidi kao važna komponenta neophodne šire strategije prevencije kriminala u zajednici.

KLJUČNE REČI: rad policije u zajednici / prevencija kriminala / Republika Srbija

1. UVODNI OSVRT

Koncept "policija u zajednici" (e. *community policing)* predstavlja relativno novi model organizacije i rada policije koji je danas uglavnom prihvaćen u demokratskom svetu. U njegovom središtu je *bezbednost društva* kao vrednost od značaja za čitavu zajednicu. U skladu s tim, uspostavljena je solidarna i zajednička odgovornost društva (države) i policije u realizaciji koncepta bezbednosti u zajednici, posebno u funkciji zaštite integriteta i ostvarenja prava građana. *Kvalitet života* je vrhunska vrednost u čijoj su

[1] Rad je rezultat realizovanja naučnoistraživačkog projekta pod nazivom *Razvoj institucionalnih kapaciteta, standarda i procedura za suprotstavljanje organizovanom kriminalu i terorizmu u uslovima međunarodnih integracija*. Projekat finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije (br. 179045), a realizuje Kriminalističko-policijska akademija u Beogradu (2011–2014).

funkciji zaštita društva i bezbednost zajednice. Sastavni deo novog koncepta podrazumeva transformaciju tradicionalnog modela rada policije i izgradnju moderne organizacije i načina rada koji su komplementarni potrebama savremenog društva.

Model policije u zajednici iznikao je u Velikoj Britaniji i SAD-u, a potom je prenet najpre u bivše dominione (Australiju, Kanadu), a zatim i u ostale članice Komonvelta. Nadalje, ovaj koncept je primenjen u razvijenim evropskim državama i najzad, u bivšim socijalističkim zemljama. Republika Srbija je početkom protekle decenije uvela koncept policije u zajednici kao pilot projekat u nekoliko opština, u doba započinjanja dugo očekivanih društvenih reformi koje su u prvi plan istakle demokratizaciju društva, izgradnju institucija i vladavinu prava. Kao i u većini razvijenih zemalja i kod nas je prihvaćen model organizacije i rada policije shodno univerzalnom konceptu policije u zajednici, prema kome je policija javna služba, odnosno "servis građana". Organizacija policije po ovom modelu utemeljena je na sledećim principima: saradnji sa ostalim subjektima (državnim organima i ustanovama, organizacijama civilnog društva, medijima i dr.), međusobnom poverenju i iskrenom partnerstvu i rešavanju problema u zajednici. Nesumnjivo je da tako postavljen, koncept policije u zajednici može imati značajne učinke u oblasti prevencije kriminala. U nastavku rada iznećemo neka dosadašnja iskustva s tim u vezi.

2. POLICIJA U ZAJEDNICI – KONCEPCIJA, ELEMENTI I PRINCIPI

Savremena era u istorijskom razvoju policije, koju karakteriše i razvoj koncepta policije u zajednici, počinje od sedamdesetih godina XX veka.[2] Principi koji se u okviru nje promovišu uključuju, pre svega: legitimitet shodno podršci građana, decentralizovana organizacija, partnerstvo sa zajednicom, kvalitet života i zadovoljstvo građana kao primarni ciljevi, rešavanje problema lokalne zajednice i preventivni rad policije.

Stanje i kretanje kriminala u drugoj polovini XX veka pokazatelj su, pored ostalog i toga da je klasični model organizacije i rada karakterisan centralizovanom (birokratizovanom) organizacijom i reaktivnom ulogom policije koja, zaokupljena sredstvima iz represivnog arsenala zanemaruje prevenciju i kvalitetan odnos sa građanima, u velikoj meri prevaziđen. Izrazito represivni pristupi oličeni u "ratovima" policije protiv kriminala nisu dali očekivane rezultate. Sama policija, bez saradnje sa drugim institucijama socijalne kontrole, ne može doseći do korena problema kriminala – ona ne može učiniti više nego da "pokupi parčiće" nakon što se incident dogodi. S druge strane, distanca između policije i građana, odnosno policije i pojedinih društvenih grupa rasla je

[2] Preteče ideje policije u zajednici nalazimo u Velikoj Britaniji u kojoj su pokrenute poznate *Pilove reforme policije* (1829.), prema kojima uspeh policije prvenstveno zavisi od javnosti njenog rada, odobravanja i prihvatanja od strane društva i saradnje policije i građana (Milosavljević, 1997:223). Napušten je model organizacije zasnovan na personalnoj vezi sa vladarom i prihvaćen koncept koji promoviše kvalitetan odnos policije i zajednice.

tokom XX veka, naročito kroz sukobe policije sa imigrantima, sindikatima koji su organizovali radničke štrajkove, rasnim manjinama, učesnicima antiratnih demonstracija i aktivistima pokreta za ljudska prava. Sedamdesetih i osamdesetih godina XX veka policija u SAD je, u okviru "rata protiv droga", sprovela najagresivnije intervencije, najčešće u najsiromašnijim zajednicama (Greene, 2010:125). Reforme policijske delatnosti u pravcu razvijanja koncepta policije u zajednici iznikle su zapravo na temelju širih nastojanja da se zaustavi alijenacija policije i građana, izgrade mostovi između policije i zajednica (posebno onih marginalizovanih), poboljšaju odnosi policije sa javnošću i time osnaži legitimitet policijskog rada. Različiti reformski napori na tom kursu objedinjeni su devedesetih godina XX veka pod zajedničkim kišobranom *community policing*-a.

Koncept policije u zajednici podrazumeva promenu načina rada, organizacije, upravljanja, sistema vrednosti, ali i prilagođavanje promenama u zajednici. On označava novu "filozofiju" policijske delatnosti zasnovanu na ideji da policija, pre svega, *sluša glas građana*, te da zajedno sa građanima na nivou lokalne zajednice rešava probleme vezane za kriminal, strah od kriminala i društvene poremećaje (Trojanowicz, Bucqueroux, 1990:5 i dalje). U funkcionalnom smislu, novi koncept predstavlja antitezu tradicionalnog modela rada policije i represije kao dominantnog njegovog obeležja, te ističe prevenciju kao zadatak budućnosti. Osnovni metod rada je komunikacija i saradnja između policije i zajednice u rešavanju bezbednosnih problema, u čijem je središtu *usmerenost policijskog rada na rešavanje problema* (e. *problem-solving oriented policing).* U partnerstvu sa drugim subjektima, policija pokušava da identifikuje konkretne probleme lokalne zajednice i pronađe načine za njihovo adekvatno rešavanje, uvažavajući potrebe i očekivanja građana. Suština koncepta policije u zajednici je da policija ide u susret problemima, da ne dozvoli da se oni dalje razvijaju, već da ih rešava u saradnji sa građanima i drugim subjektima zajednice (Goldstein, 1979).

Kada je reč o bitnim elementima ovog koncepta, u literaturi se sreću različita stanovišta. Prema nekim autorima (Skolnick, Bayley i drugi), rad policije u zajednici se temelji na sledećim komponentama: planski razvijenim i aktivnim uzajamnim odnosima između policije i građana, uz uvažavanje lokalnih problema i potreba građana; teritorijalnoj decentralizaciji policije; reorijentaciji patrolne delatnosti i jačanju civilnog osoblja u policiji. Drugi autori (Willard i dr.) kao najbitnije elemente ovog koncepta podvlače partnerstvo sa zajednicom i usmerenost na rešavanje problema. U toj perspektivi posebno se apostrofiraju relacije između policije i zajednice koje obuhvataju: razvoj odnosa policije sa zajednicom, uključenje u prevenciju kriminala, udruživanje resursa shodno konkretnim potrebama zajednice, identifikaciju problema u zajednici i načina njihovog rešavanja (Zekavica, 2005:83-89).

Partnerstvo sa zajednicom i problemski orijentisan rad policije komponente su koncepta policije u zajednici koji se posebno izdvajaju po značaju. *Partnerstvo* se temelji na ravnopravnosti zajednice, policije i ostalih subjekata koji participiraju

u procesu rešavanja bezbednosnih i srodnih problema. Razvija se saradnja u identifikaciji i rešavanju problema od strane policije, institucija, lokalnih samouprava, organizacija, poslovne zajednice i građana. Policija i njeni partneri moraju da rade zajedno, jer problemi bezbednosti i kriminala u zajednici u velikoj meri utiču na kvalitet života građana i zaštitu građanskih prava i sloboda. Neophodan je zajednički rad policije i ostalih subjekata radi rešenja problema, jer ih policija sama ne može rešiti. Policija i zajednica udružuju resurse i rade na pronalaženju rešenja za otklanjanje etioloških faktora i posledica kriminala i deluju proaktivno, idući u susret potencijalnim problemima. Najvažnija načela na kojima se razvijaju partnerski odnosi policije i zajednice uključuju: ravnopravnost, poverenje, rešavanje problema i zajedničku odgovornost.

Problemski orijentisan rad policije podrazumeva interaktivno zajedničko delovanje policije i zajednice na identifikovanju i rešavanju problema. Prema Goldsteinu, problemski orijentisan rad za osnov uzima studiju konkretnog slučaja - problema zajednice, koja obuhvata: analizu bezbednosne situacije lokalne sredine (prosjačenje, prostitucija, maloletničko prestupništvo itd.), očekivanja građana od policije, sredstva i metode odgovora i dr. Policija ne čeka da se eventualni problemi pojave ili razviju, već ih predupređuje i rešava u saradnji sa građanima i ostalim subjektima socijalne kontrole (Goldstein, 1979). Komponente problemski orijentisanog rada policije u zajednici uključuju: model rada (standardni, operativni), rad policijskih službenika (svih usmerenja), saradnju sa drugim subjektima, učešće zajednice (uticaj, participacija, odgovornost) i rešavanje problema (Cordner, 1998).

Shodno preovlađujućim shvatanjima u literaturi, u temeljne principe rada policije u zajednici spadaju:

a) *Promene* – izgradnja novih partnerstva policije i zajednice, promene u policiji, unapređenje kapaciteta zajednice i zajedničko rešavanje problema;

b) V*izija* – kao predstava ideala, način da se unapredi javna bezbednost i kvalitet života kroz rad policije u lokalnoj zajednici;

c) *Vođstvo* – stalno potenciranje vrednosti, vizije i misije policije u lokalnoj zajednici u okviru svake organizacije i na svim nivoima, uticaj na druge i edukacija policije u lokalnoj zajednici;

d) *Rešavanje problema* – analitički proces, strategija za uočavanje problema u zajednici i faktora koji ih generišu, uz iznalaženje odgovarajućih rešenja;

e) *Partnerstvo* – saradnja i konsensus između grupa u zajednici, kao filozofija i strategija policije za razvoj kapaciteta zajednice i rešavanje problema;

f) *Jednakost* – policija pruža usluge građanima bez obzira na rasu, pol, nacionalnost, versku pripadnost, materijalno stanje, seksualnu opredeljenost i druge razlike;

g) *Poverenje* – policija u lokalnoj zajednici ispunjava obećanja data zajednici;

h) *Veća ovlašćenja* – veća sloboda u donošenju odluka;

i) *Usluge* – kao opredeljenje policije da pruži decentralizovanu i personalizovanu uslugu u skladu sa potrebama zajednice;

j) *Odgovornost* - kao princip zajedničke odgovornosti policije i zajednice (v. Gačević i dr. 2007).

Važni *ciljevi* rada policije u zajednici uključuju: unapređene policijske službe za kvalitetnije usluge; jednak i lak pristup pravdi za sve; relaksirani odnosi između policije i zajednice; strateško partnerstvo i održiva rešenja bezbednosnih problema zajednice. Ovi ciljevi se ostvaruju na više načina i nivoa pre svega kroz saradnju sa zajednicom, rešavanjem problema i promenama u organizaciji policije.

Saradnja sa zajednicom ima za cilj da se otkloni nepoverenje društva prema policiji, uz neophodnu kontrolu rada od strane javnosti. U pitanju su poznati institucionalni oblici saradnje, poput: radnih tela, stručnih foruma, savetodavnih tela, radnih grupa, kao i neposrednih formi i kontakata ("od vrata do vrata", ulične patrole, patrole u susedstvu...) i dr. Osnovni cilj je postići da građani budu zadovoljni uslugama policijskog servisa, na temelju čega bi se redukovao i njihov strah od kriminala i poboljšao kvalitet života u zajednici.

Rešavanje problema je konceptualni pristup koji afirmiše pravo građana da se čuje njihov glas u društvu, pa i u radu policije u zajednici. S jedne strane, pristupa se rešavanju problema čiji je efekat podizanje bezbednosti građana i zadovoljstvo zajednice, dok se s druge strane obezbeđuje podrška građana i njihovo učešće u preventivnim aktivnostima.

Promene u policijskoj organizaciji znače novo profilisanje policije kao javne službe a ne sile, kao organizacije koja je profesionalna, odgovorna pred zakonom i javnošću. Policija je prema načelu javnosti pristupačna i jasno vidljiva, deluje proaktivno, preventivno i konsultativno. Ona je naročito usmerena ka zajednici i građanima i uvažava kulturne i druge razlike u društvu. U operativnom smislu, promene načina rada odnose se na brže, bolje i temeljnije operativne analize bezbednosnih problema, efikasniju policijsku organizaciju, prilagodljivu izazovima koje pred nju postavljaju zajednica i borba protiv kriminala. Rad policije mora biti vidljiviji, decentralizovan i uz veći stepen odgovornosti prema zajednici, uz uvažavanje legitimnih potreba pripadnika društva, bez izuzetaka, po načelu ravnopravnosti, uz poštovanje garantovanih ljudskih, manjinskih i građanskih prava i sloboda.

Rad policije u zajednici zapravo je "kišobran-koncept" koji uključuje različite strategije u policijskom radu. Ono što im je zajedničko jeste to da se od policije zahteva da bude analitičnija u nastojanju da identifikuje probleme, kao i da uspostavi kvalitetne partnerske odnose sa širokim krugom socijalnih subjekata sa kojima će raditi na njihovom rešavanju (Greene, 2010:127).

3. UČINCI U OBLASTI PREVENCIJE KRIMINALA

Koncept policije u zajednici polazi od argumentovane kritike tradicionalnog načina policijskog rada, doktrinarne i praktične. U okviru klasičnog koncepta, preventivna uloga policije je prilično zanemarena: osnovne metode policijskog rada uključuju, pre svega, rutinske patrole, odgovor na hitne pozive i retroaktivnu istragu. Problemi vezani za stanje, oblike i kretanje kriminala identifikuju se prevashodno na osnovu (krnjih) zvaničnih evidencija o registrovanim i rasvetljenim krivičnim delima. Novi koncept zahteva proaktivan pristup u policijskom radu, identifikovanje i analizu realnih pojavnih oblika kriminala, preduzimanje aktivnosti kojima se cilja na neutralisanje njegovih faktora u domašaju i zaštitu žrtava.

Pretpostavka da novi koncept policijskog rada može dati blagorodne rezultate u oblasti prevencije kriminala ima sasvim solidno utemeljenje u nizu savremenih kriminoloških teorijskih perspektiva – od teorija o racionalnom izboru i rutinskim aktivnostima, do teorija o socijalnoj dezorganizaciji. Međutim, evaluacija učinka ovog koncepta u domenu prevencije kriminala izuzetno je težak zadatak, koji, uz to, nije tretiran u skladu sa njegovim značajem. Generalno govoreći, značajna ulaganja u strategije i programe u oblasti delatnosti policije u zajednici tokom poslednjih decenija u mnogim zemljama nisu ni izbliza praćena odgovarajućim ulaganjima u rigoroznu naučnu evaluaciju efekata ovog koncepta.[3] Pored toga, treba imati u vidu i činjenicu da je koncept bilo teško u potpunosti implementirati, budući da je teško preko noći promeniti kako policijske strukture, tako i stavove policijskih službenika.[4]

Bilo kako bilo, rezultati prvih studija pokazuju da je koncept policije u zajednici dao dobre prve rezultate koji se u prvom redu odnose na unapređenje funkcionisanja policije, odnose policije i građana, kapaciteta zajednice i redukovanje straha od kriminala. Rezultati nekih neeksperimentalnih studija ukazali su na to da partnerstvo policije sa javnošću i jačanje njenog legitimiteta u zajednici snižava kako nivo straha od kriminala, tako i verovatnoću prestupničkog ponašanja (National Research Council, 2004:250-251).

I dok je stvarni učinak rada policije u zajednici na stanje i kretanje kriminala i dalje teško oceniti,[5] njegov efekat na izgradnju kapaciteta zajednice i

[3] S tim u vezi treba reći da ocenu efekata uvođenja koncepta policije u zajednici otežava i to što je on u SAD i drugim zemljama koje su bile pioniri u njegovoj primeni on implementiran krajem 80-ih i početkom 90-ih godina, kada su stope kriminala uglavnom imale silazni trend. S toga se opravdano postavlja pitanje čemu se zapravo može pripisati opadanje stope kriminala – novom konceptu policijskog delovanja ili nekim dubljim socijalnim procesima (Greene, 2010:128).

[4] Kako navodi Greene, gotovo čitavo prethodno stoleće zajednica nije od strane policije u SAD viđena kao glavni partner, naprotiv: zajednice, posebno rasno-manjinske i siromašne, bile su upravo na meti policijskih intervencija (Greene, 2010:127).

[5] Inače, teško je sagledati efekte rada policije u zajednici u oblasti kontrole kriminala nezavisno od nove percepcije legitimiteta policije od strane građana – jer, da bi bila efikasna u kontroli kriminala, policija najpre mora biti prihvaćena i percipirana kao legitimna u određenoj zajednici (Greene, 2010: 127).

redukovanje straha građana od kriminala smatra se jasnim (Greene, 2010:127). Novi koncept policijskog rada omogućio je bolji uvid u tamnu brojku kriminala, doprineo je većoj vidljivosti i smanjenju nasilja prema posebno ranjivim kategorijama ljudi, unapređenju aktivnosti vezanih za socijalizaciju dece i mladih, kao i većoj uključenosti i zadovoljstvu pripadnika manjinskih zajednica radom policije. Povrh navedenog, značajni ishodi primene koncepta policije u zajednici jesu i novi vrednosni stavovi (građana i pripadnika policije), unapređenje načina i kvaliteta usluga koje policija pruža građanima i jačanje svesti o ličnoj i kolektivnoj odgovornosti za stanje bezbednosti u zajednici.

4. DOMAĆA ISKUSTVA

4.1. Reforma MUP RS i koncept policije u zajednici

Nakon usvajanja Zakona o BIA[6] i izdvajanja nekadašnjeg RDB iz sastava tadašnjeg MUP RS, bilo je neophodno pravno regulisati status preostalog (većinskog) dela službe unutrašnjih poslova RS. Iz tih razloga je krajem 2005. godine usvojen Zakon o policiji RS[7] koji je zamenio raniji Zakon o unutrašnjim poslovima RS, na osnovu kojeg je pokušano da se na savremen način uredi novi (građanski) koncept policije u našoj zemlji. Ideja vodilja Zakona o policiji jeste da je policija javna služba, da služi zajednici i građanima i da kao javna služba, u okviru državne uprave, deluje u opštem interesu. Prema novom Zakonu o policiji u potpunosti je prihvaćen koncept policije u zajednici kao vladajući model organizacije i rada policije, shodno kome je policija zamišljena kao "servis građana".Zakon o policiji predviđa *organizaciju policije* u skladu sa konceptom policije u zajednici. Emanacija policije i njene organizacije je *Direkcija policije,* na čijem je čelu direktor kao inokosni organ koji se bira na osnovu stručnih kriterijuma i putem javnog konkursa. Direktor policije je operativno nezavisan u postupanju, dok za svoj rad odgovara ministru unutrašnjih poslova i Vladi RS. Direktoru policije podređene su uprave kao specijalizovane linije rada i službe u okviru MUP RS, među kojima se po značaju, veličini i drugim kriterijumima izdvajaju: uniformisani sastav (UP, USP, UGP), civilni sastav (UKP i dr.) i specijalne jedinice (Žandarmerija, SAJ, PTJ). U hijerarhiji Direkcije policije dalje slede teritorijalne organizacione jedinice - PU za grad Beograd i 26 područnih policijskih uprava (PPU), koje u svom sastavu imaju manje org. jedinice-PS i PI.

Ovlašćenja policije su u Zakonu navedena konkretno, ali preobimno i prenaglašeno (čl. 30-100). Tako se navodi ukupno 21 policijsko ovlašćenje, koja su pak sistematizovana korektno i opisana i objašnjena prihvatljivim rečnikom. Ilustracije radi, po prvi put se u našoj legislativi navodi poligraf kao pomoćno OTS i ovlašćenja policije u vezi sa poligrafskim ispitivanjima.

---

[6] *Zakon o Bezbednosno-informativnoj agenciji*, "Službeni glasnik RS", br.42/02 i 111/09.
[7] *Zakon o policiji,* "Službeni glasnik RS", br.101/05 i 63/09.

Pojedina konkretna policijska ovlašćenja i njihova primena podrobnije su regulisani posebnim podzakonskim aktima kao što su: Pravilnik o načinu obavljanja policijskih poslova, Pravilnik o primeni sredstava prinude i dr.

Kontrola rada policije je posebno značajna u savremenom demokratskom društvu, pre svega u smislu zaštite univerzalnih vrednosti poput ljudskih i građanskih prava i sloboda. U aktuelnom zakonu predviđeni su poznati vidovi kontrole - eksterna (parlamant, vlada, sud, mediji i dr.) i interna (hijerarhijska i specijalizovana). Poseban vid kontrole je pravo građana na podnošenje pritužbe na rad policije – policijskog službenika, u vidu pismene predstavke ili srodnog pismena shodno čl.180 Zakona o policiji. U tom slučaju utvrđena je konkretna procedura ispitivanja navoda iz predstavke, obaveštavanja podnosioca i druga pitanja.

U skladu sa Zakonom, doneto je više podzakonskih akata koji regulišu organizaciona, sistemskopravna pitanja, načela i standarde rada policije, policijsko postupanje, procedure i druga pitanja.

4.2. Iskustva Pilot projekta "Policija u zajednici" MUP-a RS

Na izloženim normativnopravnim temeljima i u duhu razvoja modernog demokratskog društva u Republici Srbiji je prihvaćen koncept rada policije u zajednici, kod nas poznat pod nazivom "policija u zajednici". U središtu koncepta je preovlađujuće shvatanje koje u prvi plan ističe sledeće elemente: razvoj kolektivne bezbednosti; izgradnju individualne sigurnosti pripadnika zajednice; unapređenje kvaliteta života i zaštitu univerzalnih vrednosti.

Saglasno novoj filozofiji policije u zajednici u Srbiji je u značajnoj meri prevaziđen tradicionalni model policijskog rada, odnosno pojedini njegovi oblici. Na osnovu prihvaćenih postulata učinjen je pokušaj da se izgradi novi sistem organizacije i rada policije. U junu 2002. godine Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije donelo je Predlog plana za razvoj i implementaciju projekta "Policija u zajednici", kojim su predviđene dve sukcesivne faze: razvoj projekta u pilot oblastima[8] i faza širenja projekta na nacionalni nivo. Razvoj projekta je suštinski usmeren na unapređenje odnosa policije i građana jačanjem poverenja građana u rad policije, kao i aktivnijim uključivanjem građana u aktivnosti kojima se unapređuje bezbednost zajednice (Nikač, 2010:224).

Implementacija eksperimentalne, pilot faze otpočela je u februaru 2003. godine. U okviru nje su preduzete različite aktivnosti u obuhvaćenim lokacijama, uključujući: edukaciju policije (o savremenim standardima policijskog rada i radu policije u zajednici) i subjekata zajednice (o bezbednosnim pojavama u

[8] Za pilot fazu planom su odabrane najpre četiri opštine: Zvezdara (Beograd), Kragujevac, Vrnjačka Banja i Novi Bečej, a kasnije je krug učesnika na projektu proširen iuključeni su i Bačka Palanka, Novi Sad i Požega (Nikač, 2012:55-56). Pored toga, određene aktivnosti su preduzimane i u Medveđi, Preševu i Bujanovcu, kao i u Zaječaru, Zrenjaninu, Nišu, Somboru, Srbobranu, Vršcu, Kraljevu, Kikindi i drugim mestima (Nikač, 2010:224-225).

društvu); sastanke na različitim nivoima unutar lokalnih zajednica sa ciljem unapređenja komunikacije policije sa građanima; unapređenje odnosa policije sa medijima; formiranje koordinacionih tela za bezbednost[9], u čiji sastav ulaze predstavnici lokalne samouprave, privrednih struktura, policije, pravosudnih organa, obrazovnih i zdravstvenih ustanova i medija); implementaciju eksperimentalnog projekta 'Policajac za prevenciju'; unapređenje bezbednosti škola uvođenjem policijskih službenika u škole; donošenje programskih dokumenata (strategija, akcionih planova i dr.) na nivou lokalnih zajednica (Nikač, 2012:57) i dr. Generalno uzev, stečena su važna početna iskustva i ostvareni su dobri, premda skromni rezultati u pilot lokacijama u kojima je novi koncept primenjen. Najvažniji rezultati odnose se na zajednički rad policije i zajednice, unapređenje saradnje, smanjenje rizika potencijalnih konflikata, razvijanje zajedničke odgovornosti za bezbednosne probleme i veću dostupnost pravde. U funkcionalnom smislu, ostvareni su dobri rezultati u pogledu uspostavljanja nove policijske organizacije i noveliranog metodološkog pristupa u radu. Ostvareni su i značajni rezultati u suzbijanju određenih pojavnih oblika kriminala (npr. nasilja u porodici, trgovine ljudima, maloletničkog prestupništva i dr.). Evaluacija pilot faze projekta policije u zajednici u Republici Srbiji,[10] koju su u decembru 2004. godine sproveli Ministarstvo unutrašnjih poslova republike Srbije i Odeljenje za međunarodni razvoj Vlade Velike Britanije (DFID) – Program za bezbednost, sigurnost i dostupnost pravde na Balkanu[11] pokazala je da je uspeh postignut posebno u domenu pokretanja brojnih inicijativa na pilot lokacijama, kao izvanrednih primera saradnje i zajedničnog rada, što je doprinelo smanjenju konflikata, boljoj dostupnosti pravde i adekvatnim odgovorima na potrebe zajednice. Utvrđeno je da je na svim pilot lokacijama zapaženo prihvatanje i posvećenost principima policije u lokalnoj zajednici, kao i partnerski rad policije sa lokalnim subjektima na identifikovanju i rešavanju problema (Nikač, 2010:233-235).

Iskustva iz eksperimentalne faze predstavljaju dobar osnov za dalji razvoj koncepta policije u zajednici i njegovo implementiranje u lokalnim zajednicama širom Srbije. Jasna i čvrsta motivacija za usvajanje i pažljivu implementaciju koncepta policije u zajednici i posvećenost njegovim principima osnovna je pretpostavka njegovog uspeha. U domaćim uslovima takva motivacija ima svoje brojne socijalne, pravne i organizaciono-funkcionalne aspekte, determinisane ozbiljnošću društveno-ekonomskih procesa, započetim demokratskim reformama, nužnim jačanjem vladavine prava i reformom

[9] U više od 60 lokalnih zajednica formirani su saveti i odbori za bezbednost, odbori za prevenciju maloletničke delinkvencije, saveti za bezbednost dece u školama, odbori i saveti za prevenciju bolesti zavisnosti i dr. Ova tela su identifikovala ključne bezbednosne probleme zajednice, ali i realizovala niz projekata i aktivnosti usmerenih na prevenciju maloletničke delinkvencije, bolesti zavisnosti, nasilja u porodici, bezbednosti saobraćaja i dr. (Nikač, 2010:229).

[10] Evaluacijom su bile obuhvaćene pilot lokacije: Zvezdara (Beograd), Kragujevac, Novi Sad, Požega, Vrnjačka Banja, Novi Bečej i Bačka Palanka.

[11] Zajednički izveštaj o evaluaciji projekta 'Policija u lokalnoj zajednici i bezbedne zajednice u Srbiji', MUP RS i DFID, Beograd, 2004.

institucija, kao i potrebom da se rad policije preusmeri na realne bezbednosne potrebe građana i redukuje novo straha od kriminala.

Uvođenje koncepta policije u zajednici u Srbiji je nesporno ispunilo početna očekivanja, budući da je, pored ostalog, izgrađena solidna osnova nove organizacije policije, modernog servisa koji pruža usluge zajednici, prilagođeno potrebama građana i u skladu sa zakonom. Postoji težnja u društvu da se policija razvija u duhu poštovanja demokratskih vrednosti i međunarodnih standarda, a posebno da dosledno poštuje i štiti ljudska prava, građanske slobode, manjinska prava i ostale univerzalne vrednosti. To je posebno važno ako se imaju u vidu kulturne i druge razlike u nas, heterogeni nacionalni sastav, kao i različite potrebe i očekivanja manjinskih grupa.

Jedan od ciljeva postavljenih Strategijom razvoja MUP-a Republike Srbije za period od 2011-2016. godine upravo je razvoj modela rada policije u zajednici, zasnovanom na promeni načina rada policije, policijskih organizacija, policijskog menadžmenta, sistema vrednosti u policiji, vrednovanja policijskog rada i promenama u zajednici. Realno je očekivati da će model policije kao "servisa građana" moći da obezbedi odgovornu primenu zakona, dalji razvoj etičkih vrednosti, bolju organizaciju službe i veću odgovornost policijskih službenika. Ono što je od ključne važnosti s tim u vezi, jeste ulaganje napora da se paralelno sa transformacijom policije u "servis građana" još intenzivnije radi na podizanju svesti građana o tome da bezbednost ipak nije proizvod, odnosno vrednost koju "servisira" isključivo policija. Od koncepta policijske delatnosti u zajednici svakako se ne može očekivati da postigne efekte koji bi obesmislili potrebu za širim strategijskim pristupom prevenciji kriminala. Koncept policije u zajednici imaće punog smisla i zaista vredne učinke samo ukoliko postane deo šire strategije prevencije kriminala u zajednici, utemeljene na partnerstvu i jasno definisanim ulogama, zadacima i odgovornošću policije i niza drugih državnih i nedržavnih subjekata.

5. ZAVRŠNI DISKURS

Osvrt na iskustva u primeni koncepta rada policije u zajednici kao paradigmatskog modela organizacije i rada policije u demokratskom društvu, uključujući i domaća iskustva stečena s tim u vezi tokom poslednje dekade, upućuje na to da početni rezultati daju dobru osnovu za dalji razvoj koncepta i njegovo brušenje kroz unapređenje teorijske podloge, zakonodavstva i prakse u ovoj oblasti.

Koncept rada policije u zajednici danas se s pravom smatra uspešnim. On više ne zaslužuje negdašnju kritiku da je više retorika nego realnost. Jasan je i neupitan učinak njegove implementacije na unapređenje relacija policije i građana i redukovanje straha od kriminala – u onim oblastima u kojima se, shodno prvobitnim zamislima, najveći efekat ovog koncepta i očekivao. I ti učinci su više nego dovoljni da opravdaju istrajavanje na njegovom daljem razvijaju i

implementaciji. Kada je pak reč o zaista značajnim i održivim rezultatima u oblasti prevencije kriminala, treba reći da je za sada izvesno da koncept ima potencijal da im kroz različite programe i aktivnosti značajno doprinese, neposredno ili posredno. On, međutim, ni u kom slučaju ne može biti zamena sa ono što se u literaturi naziva komprehenzivnim pristupom prevenciji kriminala. Linden, primera radi, kritikujući loše osmišljene, slabo implementirane i fragmentovane preventivne programe koji se kreiraju i realizuju bez prave komunikacije između subjekata koje imaju zajednički interes u redukciji kriminala, govori o potrebi razvijanja koherentnih i dobro koordiniranih strategija na nivou zajednice, sačinjenih od adekvatnih preventivnih programa svrstanih u pet strategijskih nivoa: 1) programi socijalnog razvoja; 2) programi situacione prevencije; 3) programi prevencije uz učešće zajednice; 4) legislativne strategije i 5) programi u okviru policijske delatnosti (Linden, 2007). Uprkos tome što se kroz kvalitetnu implementaciju koncepta policije u zajednici može ostvariti određeni učinak u većini navedenih nivoa preventivnih strategija, nesporno je i nepotrebno naglašavati da to ni u kom slučaju, ni izbliza ne može biti dovoljno.

Od uvođenja koncepta rada policije u zajednici i u našoj zemlji se u budućnosti mogu očekivati značajne dobiti za samu policiju, građane, pa i društvo u celini. Saglasno polaznom dokumentu "Vizije za reformu MUP RS" (2003) usvojen je i dokument pod nazivom: "Strateški program razvoja policije u zajednici" (2007), koji predstavlja okvir za rad policije u zajednici, prilagođen bezbednosnim i drugim potrebama građana i zajednice. Ostaje nada da će implementacija ovog dokumenta u narednom periodu doprineti u punoj meri afirmaciji koncepta policije u zajednici kao novog pristupa, čime će se unaprediti odnosi policije i građana, kapaciteti zajednica i kvalitet života u njima. Naročito blagorodne efekte treba očekivati od adekvatne implementacije ovog koncepta u multikulturalnim zajednicama. Međutim, ukoliko izostane šira, koherentna i adekvatno implementirana strategija prevencije kriminala u zajednici utemeljena na uspešnim etiološkim koncepcijama, kombinaciji mera situacione i socijalne prevencije i holističkom, ekološkom pristupu problemu kriminala, uz iskreno i posvećeno angažovanje niza relevantnih socijalnih aktera, od samog koncepta rada policije u zajednici ne treba očekivati nemoguće u ovom domenu.

LITERATURA

1. Cordner G. (1998) Community policing, Elements and Effects, in G.P. Alpert, A. R. Piquero (eds.) *Community policing: Contemporary Readings*, pp. 52-55.
2. Gačević, G., Vasilijević, A., Milenić, Ž. (2007) *Strateški program razvoja policije u zajednici.* Beograd: MUP RS, Direkcija policije - Uprava policije.
3. Goldstein H. (1979) Improving Policing: A Problem-Oriented Approach, *Crime and Delinquency*, Vol. 25:36-258.
4. Greene, J. R. (2010) Community policing, in B. S. Fisher, S. P. Lab (eds.) *Encyclopedia of Victimology and Crime Prevention*, Sage, pp. 124-128.

5. Linden, R. (2007) Situational Crime Prevention: Its Role in Comprehensive Prevention Initiatives, *IPC Review*, 1: 139–159.
6. Milosavljević B. (1997) *Uvod u policijske nauke*. Beograd: Policijska akademija.
7. Nikač, Ž (2010) *Policija u zajednici* (3. izdanje). Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.
8. Nikač, Ž. (2012) *Koncept policije u zajednici i početna iskustva u Srbiji*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.
9. Trojanowicz, R., Bucqueroux, B. (1990) *Community Policing: A Contemporary Perspective.* Cincinnati: Anderson Publishing.
10. Zekavica R. (2005) Saradnja policije i građana u okviru koncepta "policije u zajednici", *Bezbednost*, 47, 1:83-94.

COMMUNITY POLICING AND CRIME PREVENTION

The paper presents development and basic characteristics of the community policing concept as a new paradigm of policing, as well as its effects, particularly in the domain of crime prevention. Special attention is paid to introduction of the new concept in the Republic of Serbia and the results of the pilot project conducted by the Ministry of the Interior: "Community Safety and Community Policing in Serbia", that represent the basis for imrovements of normative and other solutions, as well as forms, contents and implementation of measures, programs and activities within the community policing umbrella. Concerning the attaining significant and long-term effects in the crime control domain, community policing is seen as important component of an indispensable wider community crime prevention strategy.

KEY WORDS: community policing / crime prevention / Republic of Serbia

PRAVO NA KOMPENZACIJU ŽRTAVA KRIVIČNIH DELA - AKTUELNO STANJE I PREDLOZI *DE LEGE FERENDA*[1]

Dr Tanja Kesić
docent Kriminalističko-policijske akademije u Beogradu

Tijana Milićević
advokat iz Beograda

Dr Milan Žarković
profesor Kriminalističko-policijske akademije u Beogradu

Unapređenje položaja žrtve u krivičnom postupku podrazumeva aktuelizovanje pitanja realizacije jednog od najznačajnijih prava žrtve - prava na kompenzaciju. Kompenzacija označava celokupan koncept plaćanja naknade nekom licu za gubitak, tj. za nanošenje povrede, štete, ili zla, bez obzira na izvore plaćanja, korišćene mehanizme i tipove gubitaka koje treba nadoknaditi. Pozitivnopravni okvir kompenzacije u domaćem pravu obuhvata dva dominantna modela, mogućnost podnošenja imovinskopravnog zahteva u krivičnom postupku i ostvarenje naknade u parničnom postupku. Tumačenjem aktuelnih zakonskih rešenja i analizom sudske prakse uočeni su brojni problemi u ostvarivanju ovog prava, uključujući i rizik od sekundarne viktimizacije. Imajući u vidu da je Republika Srbija ratifikovala neke od najznačajnijih instrumenata u oblasti zaštite žrtava krivičnih dela kojima je tretirano i pitanje kompenzacije, nameće se obaveza da se zakonska rešenja usklade sa međunarodnim standardima promovisanim u pomenutim aktima. I iskustva drugih država i komparativna analiza pojedinih zakona upućuju na potrebu preispitivanja aktuelnih normativnih okvira u ovoj oblasti i izgradnju koncepta kompenzacije žrtava krivičnih dela koji će podrazumevati istovremeno postojanje više modela, uključujući i formiranje državnih kompenzacionih fondova za žrtve, odnosno

[1] Ovaj rad je rezultat realizacije naučnog istraživanja na projektu "Razvoj institucionalnih kapaciteta, standarda i procedura u suprotstavljanju organizovanom kriminalu i terorizmu u uslovima međunarodnih integracija". Projekat finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije (Br. 179045) i sprovodi Kriminalističko-policijska akademija u Beogradu (2011-2014). Rukovodilac projekta je vanredni professor dr Saša Mijalković.

obavezivanje suda da o imovinskopravnom zahtevu žrtava odluči u krivičnom postupku.

KLJUČNE REČI: pravo na kompenzaciju / žrtve krivičnog dela / imovinskopravni zahtev / državni kompenzacioni fond.

UVODNE NAPOMENE

Pravo na kompenzaciju[2] je samo jedno od brojnih zagarantovanih prava žrtava krivičnih dela. Žrtva težinu krivičnog dela uglavnom posmatra sa aspekta štete koju je pretrpela, a manje kroz krivicu učinioca krivičnog dela. Upravo se ovaj razlog javlja kao dominantan u slučajevima krivičnih dela protiv imovine, gde je glavni motiv prijavljivanja krivičnog dela policiji izražen u potrebi naknade štete pričinjene krivičnim delom. S druge strane, žrtve nasilnih krivičnih dela pravo na kompenzaciju posmatraju kao svojevrstan vid satisfakcije za pretrpljeno zlo, odnosno zadovoljenje pravičnosti. U teoriji se ističe da je i uvođenje pojma žrtve izraz načelno drugačijeg pristupa u kojem se krivični postupak uzima kao mehanizam za uspostavljanje narušenih prava pojedinaca, a ne samo kao izraz nastojanja države da uspostavi pravdu koja je narušena (pri čemu se brine pre svega o pravima okrivljenog).[3]

Uprkos nesumnjivog značaja ovog prava i činjenice da se njegova realizacija u savremenom društvu više ne dovodi u pitanje, postoje velike razlike u normiranju kompenzacije. Pored toga, prisutna su različita rešenja u pogledu lica koja mogu biti nosioci ovog prava, uslova pod kojima se pravo realizuje i dostignutog stepena zaštite. Nacionalna zakonodavstva različito određuju pojam žrtve (neka ni ne poznaju ovaj pojam, nego pojam oštećeni), a razlike su prisutne i u pogledu modaliteta kompenzacije. U cilju pravilnog sagledavanja problematike rada, najpre ćemo definisati osnovne pojmove, predstaviti najvažnija međunarodna dokumenta i aktuelna pozitivnopravna rešenja u domaćem pravu, uz kritički osvrt i davanje predloga za unapređenje postojećih odredaba o pravu na kompenzaciju žrtava krivičnih dela.

ODREĐIVANJE OSNOVNIH POJMOVA

Razumevanje prava na kompenzaciju, pre svega zahteva definisanje pojma žrtve. U viktimologiji su prisutna različita shvatanja, od kojih jedno uvodi razliku između pojma žrtve u užem i širem smislu. Pojam žrtve u užem smislu obuhvata lica čija su dobra ili prava neposredno povređena

---

[2] Kompenzacija (lat. *compensatio* prema *compensatus*, izjednačen) znači naknada, odšteta, izravnanje, poravnanje. Klajn, I., Šipka, M.,*Veliki rečnik stranih reči i izraza*, Prometej, Novi Sad, 2006.

[3] B. Pavišić, *Novi hrvatski Zakon o kaznenom postupku*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol. 15, broj 2, Zagreb, 2008, str. 532.

ili ugrožena izvršenjem krivičnog dela, odnosno kršenjem međunarodno priznatih normi o ljudskim pravima. U širem smislu, žrtvama se smatraju i drugi subjekti (pojedinci, ali i društvene grupe, pa i društvo u celini) čija su dobra ili prava neposredno ili posredno povređena ili ugrožena izvršenjem krivičnog dela ili drugih kažnjivih radnji, odnosno kršenjem međunarodno priznatih normi o ljudskim pravima.[4]

Jedna od najširih definicija žrtve sadržana je u Deklaraciji Ujedinjenih nacija o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe vlasti (u daljem tekstu Deklaracija).[5] Prema ovom dokumentu, pojam žrtve obuhvata sva lica koja su pojedinačno ili kolektivno pretrpela štetu, uključujući napad na svoj fizički i mentalni integritet, emocionalnu patnju, materijalni gubitak ili grubi napad na svoja osnovna prava, zbog činjenja ili nečinjenja koja predstavljaju kršenje krivičnih zakona države članice ili kršenje međunarodno priznatih normi o ljudskim pravima. Deklaracija polazi od stanovišta da se svako može smatrati žrtvom, bez obzira da li je učinilac krivičnog dela identifikovan ili nije, da li je uhapšen, da li se protiv njega vodi sudski postupak ili je proglašen krivim i bez obzira na stepen njegovog srodstva sa žrtvom. Termin žrtva obuhvata i blisku porodicu i lica koja žrtva direktno izdržava i lica koja su pretrpela štetu pomažući žrtvama koje su se našle u nevolji ili sprečavajući da dođe do žrtava (t. 1 i 2).

Međunarodna asocijacija šefova policija (IACP) primenjuje čak i širu definiciju kojom su obuhvaćene ne samo neposredne žrtve, već i njihove porodice i drugi članovi zajednice. Pod žrtvom se podrazumevaju i sekundarne žrtve, kao što su očevici nasilničkog kriminaliteta, policija ili drugi koji dođu na mesto događaja, pojedinci koji se bave problematikom krivičnih dela i njihovim posledicama (sudije, tužioci i sl.) i porotnici koji učestvuju u ozbiljnim (visoko profilisanim) suđenjima.[6]

U inostranoj literaturi se pod žrtvom (*la victime*) podrazumeva lice koje je lično oštećeno krivičnim delom,[7] dok se pojam oštećenog (le lésé) vezuje za lice koje je pretrpelo štetu imovinskog karaktera.[8] Za sagledavanje pojma žrtve od velikog značaja su i zakonska rešenja. Pojedini procesni zakoni poznaju pojam žrtve krivičnog dela i oštećenog. Tako je u švajcarskom saveznom Zakoniku o krivičnom postupku (CPP) propisano da se pod žrtvom (*la victime*) smatra oštećeni krivičnim delom koji je pretrpeo neposrednu povredu svog fizičkog,

---

[4] Ignjatović, Đ., Simeunović-Patić, B., *Viktimologija,* Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Dosije studio, Beograd, 2011., str. 20-23.

[5] *UN Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power,* usvojena Rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, 40/34, od 1985. godine.

[6] IACP, *What Do Victims Want? Effective Strategies to Achieve Justice for Victims of Crime.* From the IACP Victims Summit. Recommendations Released. The International Association of Chiefs of Police, New York, 2000. Navedeno prema: Lindgren, M., Nikolić-Ristanović, V., *Žrtve kriminaliteta – Međunarodni kontekst i situacija u Srbiji*, Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Misija u Srbiji, Odeljenje za sprovođenje zakona, Beograd, 2011., str. 20.

[7] Franchimont, M., Jacobs, A., Masset, A., *Manuel de procédure pénale*, Collection scientifique de la Faculté de droit de l'ULg et Éd. du Jeune Barreau de Liège, Liège, 1989, 111; Cornu, G., (publié sous la direction de), *Vocabulaire juridique*, 4e édition, Quadrige, Presses Universitaires de France, Paris, 2003, 928.

[8] *Ibid.*, 520.

psihičkog ili seksualnog integriteta (art. 116 al. 1 CPP).[9] Na drugoj strani, oštećeni (*le lésé*) je lice čija su prava neposredno povređena krivičnim delom (art. 115 al. 1 CPP), kao i lica koja imaju svojstvo za podnošenje krivične tužbe (*la plainte pénale*) (art. 115 al. 2 CPP). U švajcarskom krivičnom postupku postoji i tužilačka stranka (*la partie plaignante*) pod kojom se podrazumeva oštećeni koji je izričito izrazio volju da učestvuje u krivičnom postupku sa krivičnim ili građanskim zahtevom (art. 118 al. 1 CPP).

Na sličan način postupa i hrvatski zakonodavac. Zakon o kaznenom postupku žrtvu krivičnog dela određuje kao lice koje zbog učinjenog krivičnog dela trpi fizičke i duševne posledice, imovinsku štetu ili bitnu povredu osnovnih prava i sloboda (čl. 202. st. 10).[10] S druge strane, predviđa i pojam oštećenog, koji, osim žrtve, obuhvata i drugo lice čije je kakvo lično ili imovinsko pravo povređeno ili ugroženo krivičnim delom, koje učestvuje u svojstvu oštećenog u krivičnom postupku (čl. 202 st. 11). Termin žrtva, paralelno sa pojmom oštećeni, u upotrebi je i u nacionalnom krivičnom zakonodavstvu. Materijalno krivično zakonodavstvo ne prepoznaje pojam žrtve kao opšti institut i ne definiše njegovo značenje.[11] Istovremeno, uz pojam žrtva u Krivičnom zakoniku[12] se upotrebljava i pojam oštećeni, ali se ni njegovo značenje ne definiše. Učinjeno je to u Zakoniku o krivičnom postupku[13] (u daljem tekstu ZKP), koji pod pojmom oštećeni podrazumeva lice čije je kakvo lično ili imovinsko pravo krivičnim delom povređeno ili ugroženo (čl. 221 st. 6).

Uporedo sa definisanjem žrtve međunarodni dokumenti određuju i skup osnovnih prava koja se garantuju žrtvama, među kojima se izdvaja i pravo na naknadu štete, kompenzaciju od strane države i pravo na korišćenje pravnih mehanizama, u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom, u svrhu brze i efikasne reparacije posledica stradanja koje su pretrpele. Pravo na naknadu štete predstavlja najvažnije originerno pravo žrtava krivičnih dela.[14] Kompenzacija, šteta, restitucija i reparacija često se koriste za pozivanje na iste ili veoma slične koncepte, odnosno naknadu nekom licu za gubitak, nanošenje povrede ili štete,

---

[9] *Code de procédure pénale Suisse* (Code de procédure pénale, CPP) du 5 octobre 2007 (FF 2006 1057). Uvođenje pojma žrtve u švajcarski CPP posledica je federalnog Zakona o pomoći žrtvama krivičnih dela od 1992. godine (*Loi fédéral du 18 novembre 1992 sur l'aide aux victimes d'infractions* RS 312.51). *Rapport explicatif relatif à l'avant-projet d'un code de procédure pénale suisse*, Département fédéral de justice et police Office fédéral de la justice, Bern, 2001, 90.

[10] Narodne novine, br. 152/2008 i 76/2009.

[11] O žrtvi se govori u članu 54 Krivičnog zakonika kojim se definišu opšta pravila o odmeravanju kazne („sud će učiniocu krivičnog dela odmeriti kaznu.... uzimajući u obzir ..... naročito njegov odnos prema žrtvi krivičnog dela"); u okviru odredbi o zaštitnom nadzoru (u članu 72 – "sud može odrediti da se učinilac stavi pod zaštitni nadzor, ako se, s obzirom ....na njegov odnos prema žrtvi krivičnog dela..." ; u član 73 - "zaštitni nadzor može obuhvatiti jednu ili više od sledećih obaveza: .... otklanjanje ili ublažavanje štete pričinjene krivičnim delom, a naročito izmirenje sa žrtvom učinjenog krivičnog dela"); u članu 77. st. 4 ("pri odlučivanju da li će izreći sudsku opomenu sud će ... posebno uzeti u obzir ..... naročito njegov odnos prema žrtvi krivičnog dela..."); u članu 388. st. 8 ("ko zna ili je mogao znati da je lice žrtva trgovine ljudima...")

[12] Sl. glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr. i 72/2009 i 111/09.

[13] Službeni list SRJ, br. 70/2001 i 68/2002 i Službeni glasnik RS, br. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 49/2007, 20/2009, 72/2009 i 76/10.

[14] Mrvić-Petrović, N., *Ostvarivanje prava na naknadu štete prouzrokovane porodičnim nasiljem*, *Pravom protiv nasilja u porodici*, Niš, 2002. god., str. 111.

ili zla, posebno odgovarajućim plaćanjem.[15] Izraz kompenzacija znači celokupan koncept plaćanja naknade nekom licu, bez obzira na izvor plaćanja ili korišćene mehanizme, ili tipove gubitaka koje treba nadoknaditi. Kompenzacijom su obuhvaćene odštete date po shemama koje finansira država, kao i odštete u krivičnim i parničnim postupcima i radnim sporovima. Izraz šteta se odnosi na novčani iznos koji lice kome je nanesena šteta ili zlo ima pravo da dobije od učinioca kao kompenzaciju za naneseno zlo.[16]

Šteta naneta žrtvi izvršenjem krivičnog dela može biti materijalna i nematerijalna. Materijalna šteta se odnosi na finansijske ili novčane gubitke, kao što su medicinski, bolnički i pogrebni troškovi, gubitak budućih zarada i povlastica vezanih za zaposlene, neisplaćene plate,[17] kao i troškovi za štetu nanesenu imovini. Definicija i obim materijalne štete u nacionalnom zakonodavstvu regulisani su zakonom i razlikuju se od zemlje do zemlje. Neki mehanizmi kompenzacije omogućavaju da se podnesu tužbe za naknadu svih oblika materijalne štete, dok se u drugim zemljama to ograničava samo na određene kategorije. Nematerijalna, moralna šteta odnosi se na svaki drugi nefinansijski ili nenovčani gubitak, npr. duševnu patnju, gubitak ugleda ili časti, bol i patnju, neugodnosti, gubitak životne radosti, gubitak društvenog života i gubitak partnera ili prijatelja.

RELEVANTNI MEĐUNARODNI DOKUMENTI

Pitanjem kompenzacije žrtava krivičnih dela bavi se nekoliko značajnih međunarodnih dokumenta, počevši od već pomenute Deklaracije Ujedinjenih nacija o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe vlasti, preko Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda[18] i Evropske konvencije o kompenzaciji žrtava krivičnih dela sa elementima nasilja,[19] do Konvencija UN-a protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dopunskog Protokola za sprečavanje, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i decom,[20] odnosno Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima.[21] Takođe, veliki broj preporuka Saveta Evrope

[15] Definicija kompenzacije data je prema Rečniku *Chambers 21st Century Dictionary,* 2004.
[16] Rečnik *Black's Law Dictionary*, 8. izdanje, 2004.
[17] Treba napomenuti da neisplaćene plate potpadaju pod materijalnu štetu. Moguće je da u nekim tužbama u radnim sporovima, gde se potražuju samo plate, sudska odšteta može da se naziva „neisplaćene plate".
[18] U naš pravni sistem Rimski statut međunarodnog krivičnog suda, uveden je 2001. godine. Službeni list SRJ, međunarodni ugovori, br. 5/2001
[19] Evropska konvencija o kompenzaciji žrtava nasilnih krivičnih dela, *European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes*, koja je usvojena pod okrivljem Saveta Evrope 1983. godine. Ovaj dokument naša zemlja nije ratifikovala.
[20] *United Nations Convention against Transnational Organized Crime and its protocols*, usvojena 2000. godine. *U naš pravni sistem uvedna* 27.6.2001. godine, Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori, br. 6/2001
[21] Usvojena u Varšavi 16. maja 2005. godine, a u naš pravni sistem uvedena 2009. godine, Službeni glasnik, br. 19/09

posvećen je žrtvi, njenom položaju u krivičnom postupku, zaštiti i pravima koja joj pripadaju, uključujući i pravo na kompenzaciju.[22]

Najvažniji dokument je, svakako Deklaracija, s obzirom da sadrži odredbe kojima se, između ostalog, žrtvama garantuje pravo da budu informisane o naknadi štete i o mehanizmu ostvarivanja ovog prava. Pravosudni i administrativni sistem mora se organizovati na način da, kada je to potrebno, omogući žrtvama reparaciju posledica krivičnog dela kroz postupak koji je korektan, brz, jeftin i prihvatljiv za žrtvu (čl. A st. 5). Adekvatnost sudskog i administrativnog postupka potrebama žrtve osigurava se, pored ostalog i izbegavanjem odugovlačenja postupka dosuđivanjem restitucije i izvršavanja odluka i naredbi vezanih za naknadu štete (čl. A st. 6). Posebno se naglašava da, kada je to u interesu žrtve, treba koristiti vansudske mehanizme rešavanja sporova, kao npr. posredovanje, arbitražu i uobičajene načine rešavanja sporova (čl. A st. 7).

Pitanje kompenzacije žrtava krivičnih dela tretira i Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda i to tako što ustanovljava obavezu Suda da uspostavi principe koji se odnose na reparaciju žrtava, uključujući restituciju, kompenzaciju i rehabilitaciju. Na osnovu toga Sud može u svojim odlukama, bilo na zahtev žrtve ili u izuzetnim okolnostima, po svom nahođenju, odrediti visinu štete, odnosno težinu gubitka ili povrede nanete žrtvi i obrazložiti principe kojima se rukovodio u donošenju odluke (75.1). Sud je ovlašćen da osuđenom licu naloži da naknadi štetu žrtvi, uključujući i povraćaj u pređašnje stanje (restituciju), kompenzaciju i rehabilitaciju. Kada nađe za shodno, Sud će naložiti da se šteta naknadi iz Fonda (*The Trust Fund*) koji je pod jurisdikcijom Međunarodnog krivičnog suda i koji je osnovan radi dobrobiti žrtava krivičnih dela i njihovih porodica. Sredstva za finansiranje Fonda mogu se prikupljati od naplaćenih kazni i zaloga (jemstva), koji se naredbom Suda transferišu u Fond (čl. 79).

Od regionalnih dokumenata naročiti značaj ima Evropska konvencija o kompenzaciji žrtava krivičnih dela sa elementima nasilja (u daljem tekstu Evropska konvencija),[23] kojom se država na čijoj teritoriji je učinjeno krivično delo obavezuje da obezbedi kompenzaciju žrtvi krivičnog dela, ukoliko su drugi izvori nedostupni za potpunu kompenzaciju. Kompenzacija se garantuje žrtvama koje su pretrpele teške telesne povrede ili pogoršanje zdravlja koje se može direktno pripisati umišljajno učinjenom krivičnom delu sa elementima

[22] Pravom na kompenzaciju bavi se i Preporuka o pomoći žrtvama zločina R (2006)8. Preporuka insistira na obavezi upoznavanja žrtve sa pravnim i administrativnim mehanizmima za dobijanje odštete, pri čemu učinioci krivičnih dela moraju, što je moguće pre, nadoknaditi štetu prouzrokovanu žrtvi, a u slučaju da se od učinioca ne može dobiti naknada, država treba da obezbedi finansijsko obeštećenje. Državama se sugeriše da ustanove sheme obeštećenja za žrtve krivičnih dela učinjenih na njihovoj teritoriji, nezavisno od nacionalnosti žrtve. Naknada štete treba da bude isplaćena bez nepotrebnog odlaganja, u pravičnom i odgovarajućem iznosu. Kompenzacija treba da bude obezbeđena za tretman i rehabilitaciju usled pretrpljenih fizičkih i psihičkih povreda. Države bi trebalo da razmotre i mogućnost kompenzacije za izgubljene prihode, sredstva za osobe koje je usmrćeno lice izdržavalo, troškove sahrane, a mogu razmotriti i naknadu štete za pretrpljene bolove i duševnu patnju, kao i načine za naknadu štete usled imovinskih krivičnih dela. Preporuka sugeriše da kompenzacija odnosno usluge i mere predviđene za žrtve nasilničkog kriminaliteta, ne treba da zavise od toga da li je učinilac krivičnog dela identifikovan, uhapšen, gonjen ili osuđen.

[23] European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes, Strasbourg, 24.XI.1983

nasilja i izdržavanim članovima porodice žrtve koja je umrla usled takvog krivičnog dela. U pomenutim slučajevima kompenzacija će biti određena i kada učinilac krivičnog dela ne može biti gonjen ili kažnjen (čl. 2). Kompenzacijom se vrši naknada: izgubljenih zarada, bolničkih i medicinskih troškova, troškova sahrane, kao i gubitka izdržavanja u korist izdržavanih članova porodice (čl. 4). Predviđena je mogućnost određivanja gornje, odnosno donje granice iznad, odnosno ispod koje se šteta neće nadoknađivati (čl. 5.). Evropska konvencija predviđa i nekoliko slučajeva u kojima se kompenzacija može smanjiti ili odbiti. Tu spadaju finansijsko stanje podnosioca molbe ili njegovo, odnosno žrtvino ponašanje pre, tokom i posle učinjenog krivičnog dela ili u vezi sa povredom ili smrću. Kompenzacija se može smanjiti ili odbiti i zbog činjenice da su podnosilac molbe za kompenzaciju ili žrtva uključeni u organizovani kriminal ili pripadaju organizaciji koja uključuje vršenje krivičnih dela sa elementima nasilja ili ukoliko bi delimična ili potpuna naknada bila suprotna osećaju pravičnosti ili javnom poretku (čl. 7 i 8).

KOMPENZACIJA ŽRTAVA KRIVIČNIH DELA U DOMAĆEM PRAVU

Žrtve krivičnih dela u Srbiji naknadu štete mogu ostvarivati kako u parnici, tako i u okviru krivičnog postupka, pre svega posredstvom instituta imovinskopravnog zahteva. Kompenzacija u parničnom postupku sprovodi se u skladu sa odredbama Zakona o obligacionim odnosima, prema kojem žrtva koja je pretrpela materijalnu štetu ima pravo na njenu naknadu, odnosno na uspostavljanje ranijeg stanja i naknadu u novcu.[24] Žrtva ima pravo da joj se dosudi i pravična novčana naknada za pretrpljene fizičke bolove, duševne bolove zbog umanjenja životne aktivnosti, naruženosti, povrede ugleda, časti, slobode ili prava ličnosti, smrti bliskog lica i za strah. Sud će, ako nađe da okolnosti slučaja (naročito jačina bolova i straha i njihovo trajanje) to opravdavaju, dosuditi pravičnu novčanu naknadu nezavisno od naknade materijalne štete, kao i u njenom odsustvu (čl. 200).[25]

Odlučivanje o naknadi štete od strane učinioca u krivičnom postupku je naročito podstaknuto uvođenjem pojedinih krivičnoprocesnih i krivičnopravnih instituta u nacionalno zakonodavstvo. Nema sumnje da su ova rešenja upadljivo inspirisana, pored ostalog, i idejama restorativne pravde i shvatanjem poravnanja (izmirenja) učinioca i žrtve kao jedne od važnih alternativa krivičnim sankcijama. Na ovaj način, znatno su proširene mogućnosti za (brzu) kompenzaciju žrtve od strane učinioca.

---

[24] Odgovorno lice je dužno da uspostavi stanje koje je bilo pre nego što je šteta nastala, a ukoliko uspostavljanje ranijeg stanja ne uklanja štetu potpuno, dužno je za ostatak štete dati naknadu u novcu. Ako uspostavljanje ranijeg stanja nije moguće, sud će odrediti da odgovorno lice isplati oštećeniku odgovarajuću svotu novca na ime naknade štete (član 185 Zakona o obligacionim odnosima - "Službeni list SFRJ", br. 29/78, 39/85, 45/89, 57/89, "Službeni list SRJ", br. 31/93, (22/99, 23/99, 35/99, 44/99)

[25] Pravičnost novčane naknade podrazumeva da njena visina oštećenom pruži odgovarajuću satisfakciju shodno značaju povređenog dobra i težini povrede; o visini naknade sud odlučuje po slobodnom uverenju. Šire: Ignatović, Đ., Simeunović – Patić, B., *op.cit.,* str. 135.

Naime, u Krivičnom zakoniku, Zakoniku o krivičnom postupku i Zakonu o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica[26] postoji više instituta u okviru kojih se učinilac stimuliše da nadoknadi štetu oštećenom.[27] Tako, npr. među osnovima za oslobođenje od kazne, Krivični zakonik predviđa stvarno kajanje i poravnanje učinioca i oštećenog. Učinioca krivičnog dela za koje je propisana kazna zatvora do pet godina koji posle izvršenog dela, a koji pre nego što je saznao da je otkriven, otkloni posledice dela ili nadoknadi štetu prouzrokovanu krivičnim delom, sud može osloboditi od kazne (čl. 58 st. 3). Sud može osloboditi od kazne i učinioca krivičnog dela za koje je propisana kazna zatvora do tri godine ili novčana kazna ako je na osnovu postignutog sporazuma sa oštećenim ispunio sve obaveze iz tog sporazuma (čl. 59). Značajno je napomenuti i to da Zakonik propisuje da će sud, prilikom odmeravanja kazne učiniocu, naročito uzeti u obzir njegov odnos prema žrtvi krivičnog dela (što uključuje i pitanje naknade štete).

U Zakoniku o krivičnom postupku, u okviru instituta odlaganja krivičnog gonjenja (čl. 236), predviđena je mogućnost odustanka javnog tužioca od krivičnog gonjenja za krivična dela za koja je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine (po odobrenju suda i za krivična dela za koja je predviđena kazna zatvora preko tri, a do pet godina), ukoliko osumnjičeni prihvati jednu ili više alternativno utvrđenih mera, među kojima su i neke mere reparacije oštećenog, odnosno njegovog materijalnog namirenja; otklanjanje štetnih posledica nastalih izvršenjem krivičnog dela; naknada pričinjene štete i ispunjavanje dospelih obaveza izdržavanja (čl. 236 st. 1 t. 1 i 4).[28] Za postizanje saglasnosti ili obeštećenja žrtve, prilikom uređenja svakog slučaja oportuniteta ima smisla predvideti postupak medijacije između oštećenog i učinioca, ali tako da se on ne pretvori u prepreku koja će sprečavati primenu oportuniteta gonjenja.[29]

---

[26] Službeni glasnik RS, br. 85/05. Ovaj propis predviđa mogućnost da se postupanje po principu oportuniteta krivičnog gonjenja u odnosu na maloletnika uslovi ispunjavanjem određenih obaveza (realizacijom vaspitnih naloga) od strane maloletnika, među kojima je i poravnanje sa oštećenim kako bi se naknadom štete, izvinjenjem, radom ili na neki drugi način, u celini ili delimično otklonile štetne posledice krivičnog dela (čl. 7). Jedna od posebnih obaveza koju sud može izreći maloletniku kao krivičnu sankciju jeste da u okviru sopstvenih mogućnosti naknadi štetu koju je prouzrokovao (čl. 14 st. 2 t. 2)

[27] Od značaja za razmatranje mogućnosti kompenzacije žrtava su i odredbe Zakona o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela (Službeni glasnik RS, br. 97/2008). Ovim Zakonom predviđena je mogućnost uplate novčanih sredstava, koja su dobijena prodajom trajno oduzete imovine, u budžet Republike Srbije i njihovo raspodeljivanje u iznosu od po 20% za finansiranje rada određenih državnih organa, nakon odbitka troškova za upravljanje oduzetom imovinom i namirenja imovinskopravnog zahteva (čl. 49). Preostala novčana sredstva koriste za finansiranje socijalnih, zdravstvenih, prosvetnih i drugih ustanova, u skladu sa aktom Vlade. Ova odredba Zakona otvara i mogućnost ustanovljenja posebnog fonda za žrtve, odnosno odvajanje sredstava za rehabilitaciju i reintegraciju i pomoć žrtvama. Šire i o inicijativi za izmenu Zakona o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela u: Žarković, M., Dragičevićević- Dičić, R., Nikolić-Garotić, S., Jekić-Bradajić, G., Majić, M., Vitorović, *M.,* Sveobuhvatna studija o krivičnopravnom sistemu i sudskoj praksi u oblasti borbe protiv trgovine ljudima u Srbiji*, Zajednički program UNHCR, UNODC i IOM za borbu protiv trgovine ljudima u Srbiji, Beograd, 2011. str. 77-78.*

[28] Na ispunjenje obaveza iz ovog člana okrivljeni se može, pod određenim uslovima, obavezati i sporazumom o priznanju krivice (čl. 282b st. 4). Takođe, predviđena je mogućnost da javni tužilac, ako prema okolnostima slučaja oceni da izricanje krivične sankcije ne bi bilo pravično, može odbaciti krivičnu prijavu za krivično delo za koje je predviđena novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine, ukoliko je osumnjičeni ispoljio stvarno kajanje i usled njega sprečio nastupanje štete ili je štetu u potpunosti već nadoknadio (čl. 237 ZKP).

[29] Đurđić V., Subotić D., *Procesni položaj javnog tužioca i efikasnost krivičnog postupka*, Udruženje javnih

Uz javni interes koji se zaključenjem sporazuma o priznanju krivice nastoji osigurati, a ispoljava se u brzom i efikasnom okončanju krivičnog postupka, u kome se, uz ekonomično korišćenje svih državnih resursa, utvrđuje i pravo države na kažnjavanje, javni tužilac treba da zaštiti i interese žrtve, te se sporazum o priznanju krivice u određenoj meri javlja i kao instrument restorativne pravde. O interesima oštećenog javni tužilac treba da vodi računa i da nastoji da ih u optimalnoj meri zadovolji, jer će ih sud obavezno uzimati u obzir prilikom ocene da li treba prihvatiti sporazum o priznanju krivice. Obaveze koje okrivljeni treba da izvrši u interesu oštećenog mogu da budu različite prirode, a zakonodavac predviđa samo imovinskopravni zahtev kao predmet sporazuma, što ne isključuje niti zabranjuje unošenje drugih obaveza.[30] Prilikom ocene zakonitosti i prihvatljivosti sporazuma sa stanovišta javnog interesa i zaštite prava oštećenog, sud je dužan da izvidi a potom da oceni i to da li su sporazumom o priznavanju krivice povređena prava oštećenog ili da li je on protivan razlozima pravičnosti.[31] U obrazloženju rešenja suda o usvajanju sporazuma o priznavanju krivice posebnu pažnju treba obratiti na klauzulu o imovinskopravnom zahtevu. Celishodno je da sud izjavu oštećenog unese u obrazloženje i oceni je, pošto oštećeni ima pravo žalbe protiv rešenja o usvajanju sporazuma (čl. 282v st. 11 ZKP).

Jedan od najduže primenjivanih načina kompenzacije žrtava u krivičnom postupku odnosi se na primenu instituta imovinskopravnog zahteva. Imovinskopravni zahtev koji je nastao usled izvršenja krivičnog dela može se raspraviti na predlog ovlašćenih lica u krivičnom postupku ako se time ne bi znatno odugovlačio ovaj postupak (čl. 201 ZKP). Predlog za ostvarivanje imovinskopravnog zahteva u krivičnom postupku podnosi se organu kome se podnosi krivična prijava ili sudu pred kojim se vodi postupak, a najdocnije do završetka glavnog pretresa pred prvostepenim sudom. Pri tom, lice ovlašćeno na podnošenje predloga dužno je da određeno označi svoj zahtev i da podnese dokaze (čl. 203 ZKP).

Sud pred kojim se vodi postupak saslušaće okrivljenog o činjenicama navedenim u predlogu i izvidiće okolnosti koje su od važnosti za utvrđivanje imovinskopravnog zahteva. Sud je dužan da prikupi dokaze i izvidi šta je potrebno za odlučivanje o zahtevu i pre nego što je podnet takav predlog. Ako bi se izviđanjem o imovinskopravnom zahtevu znatno odugovlačio krivični postupak, sud će se ograničiti na prikupljanje onih podataka čije utvrđivanje docnije ne bi bilo moguće ili bi bilo znatno otežano (čl. 205 ZKP).

---

tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije, Beograd, 2010, str. 63.

[30] Zakonodavac poznaje tri vrste imovinskopravnog zahteva koje sud može dosuditi u krivičnom postupku – zahtev za naknadu štete, zahtev za povraćaj stvari i poništaj pravnog posla. Kad je u pitanju naknada štete, najbolje je da se u samom sporazumu tačno odredi visina štete koju okrivljeni ima naknaditi oštećenom. Međutim, ako se saglasnost o visini štete ne može postići, odluku treba prepustiti sudu, ali i tada u sporazum treba uneti klauzulu da se okrivljeni obavezuje da naknadi štetu oštećenom u iznosu koji sud odredi, prema kriterijumima izgrađenim u sudskoj praksi. *Ibid,* str. 82.

[31] Proveru i ocenu ispunjenosti ovih zakonskih uslova sud vrši na osnovu samog sporazuma, dostavljenih mu spisa uz sporazum ili uz optužni akt, kao i na osnovu ispitivanja stranaka, branioca i oštećenog, te izjava branioca okrivljenog i punomoćnika oštećenog. *Ibid,* str. 90.

O imovinskopravnom zahtevu odlučuje sud. Pri tom, u presudi kojom okrivljenog oglašava krivim, sud može ovlašćenom licu dosuditi imovinskopravni zahtev u celini ili mu može dosuditi imovinskopravni zahtev delimično, a za višak uputiti na parnični postupak. Ako podaci krivičnog postupka ne pružaju pouzdan osnov ni za potpuno ni za delimično presuđenje, sud će ovlašćeno lice uputiti da imovinskopravni zahtev u celini može da ostvaruje u parničnom postupku (čl. 206 st. 1 i 2 ZKP).

KRITIČKI OSVRT I PREDLOZI *DE LEGE FERENDA*

Imajući u vidu da je u interesu žrtve omogućavanje što jednostavnijeg i dostupnijeg postupka ostvarivanja naknade štete, kao jedan od mogućih i čini se najboljih načina je uvođenje obaveze odlučivanja u krivičnom postupku o istaknutom zahtevu za naknadu štete. Mada je takva mogućnost predviđena Zakonikom o krivičnom postupku, oštećeni se uvek upućuje na ostvarivanje ovog prava u parničnom postupku. Ovakvo rešenje nije opravdano, s obzirom da parnični postupci suviše dugo traju, skopčani su sa velikim finansijskim izdacima, a kada se okončaju, oštećeni veoma često ne mogu da realizuju naplatu dosuđene naknade u izvršnom postupku.

Pored toga, žrtve su ponekad potpuno obeshrabrene na pokretanje parničnog postupka zbog mnogobrojnih nedostataka koji prate ovu vrstu postupka. Jedan od nedostataka ogleda se u donošenju rešenja o prekidu parničnog postupka do pravnosnažnog okončanja krivičnog postupka, uprkos zakonskoj odredbi kojom se pokretanje ovog postupka radi naknade štete zbog izvršenja krivičnog dela ne uslovljava donošenjem krivične presude.[32]

Kada presuda kojom se okrivljeni oglašava krivim postane pravnosnažna, neretko parnične sudije na predlog tužene strane (okrivljenog) prihvataju da ponovo izvode iste dokaze na kojima je zasnovana krivična presuda. Ovde, pre svega, imamo u vidu saslušanja svedoka koji su svoje iskaze već dali najmanje dva puta tokom krivičnog postupka, čime se nepotrebno odugovlači parnični postupak.[33]

Pored saslušanja parničnih stranaka i svedoka, izvodi se dokaz veštačenjem. Tokom postupka radi utvrđivanja osnova i visine naknade nematerijalne štete, najčešće se obavljaju dve vrste veštačenja, medicinsko i psihijatrijsko ili se odmah određuje komisijsko veštačenje iz obe struke, na okolnost umanjenja opšte životne aktivnosti, pretrpljenog straha, duševnih patnji i fizičkih bolova, kao i naruženosti.

Ova faza postupka često traje predugo, jer za razliku od krivičnog postupka gde se veštačenja zbog potreba hitnosti postupka, posebno kada su u pitanju

[32] Zabeleženi su slučajevi u kojima je parnični postupak bio u prekidu više od godinu dana zbog čekanja na drugostepenu odluku u krivičnom predmetu.
[33] Parnični postupci inače predugo traju, jer se ročišta održavaju, u najboljem slučaju na tri do četiri meseca.

predmeti u kojima se okrivljeni nalazi u pritvoru, obavljaju u mnogo kraćem roku, u parničnom postupku ne samo što to može potrajati mesecima, već nakon dostavljanja pismenog nalaza i mišljenja veštaka, slede izjašnjenja obe parnične stranke putem podnesaka, pa pismeni odgovori na navode suprotne strane i tek onda sledi neposredno saslušanje veštaka. Poseban problem nastaje ukoliko je tuženi nezadovoljan nalazom i mišljenjem veštaka, s obzirom da tada može zahtevati nova veštačenja, što dovodi do odugovlačenja parnice. No, problem nije samo dužina trajanja postupka, već i činjenica da se žrtva koja je tužilac u ovom postupku, nepotrebno saslušava više puta, pa i tokom svakog novog veštačenja.

Otežavajuću okolnost po tužioca (oštećenog) predstavlja i činjenica da iskaz daje pred tuženim, s obzirom da se u parničnom postupku tuženom mora omogućiti isti tretman kao i tužilačkoj strani. Ovo predstavlja posebno veliki problem za žrtve, jer najčešće nemaju novca da angažuju advokate koji bi ih zastupali tokom parničnog postupka, pa su obavezne kao tužioci da se pojavljuju na svakom ročištu, čak i kad nije određeno njihovo saslušanje. U suprotnom tužba bi se smatrala povučenom.

Kao što smo napomenuli, poseban problem predstavlja izvršenje parnične presude, jer najčešće tuženi, koji je obavezan na naknadu štete, nema nikakvu imovinu i nije zaposlen, pa je nemoguće sprovesti postupak prinudne naplate sudskim putem. Dakle, nakon dugogodišnjeg parničenja i troškova postupka koje žrtva kao tužilac mora da snosi (parnični ali i troškovi izvršnog postupka), ne postoji mogućnost obeštećenja, niti naplate troškova postupka. Nije retkost da sudija prihvati predlog za oslobođanje tužilje od plaćanja sudskih troškova, ali to se odnosi samo na sudske takse, a ne i na veštačenja gde stranka mora uplatiti predujam troškova veštačenja kako bi predmet bio uzet u rad od strane određenog veštaka.

Ukoliko tuženi ipak raspolaže određenom imovinom, shodno odredbama parničnog i izvršnog postupka, tužilac može tražiti određivanje privremene mere kojom će se tuženom zabraniti otuđenje i raspolaganje imovinom, kako bi se sprečila mogućnost da istu proda, pokloni ili na drugi način otuđi, u cilju onemogućavanja izvršenja naplate po donetoj sudskoj presudi. Predmet privremene mere mora biti precizicno označen i moraju biti dostavljeni dokazi o vlasništvu tuženog. Međutim, sudovi ne usvajaju ovakve privremene mere pozivajući se na zakonske uslove, prema kojima se zahteva da tužilac dokaže da postoji opasnost da će imovina biti otuđena, kao i da time za tužioca može nastupiti nenadoknadiva šteta. Na taj način, tuženi ima više nego dovoljno vremena da izigra tužiočeva prava i spreči naplatu dosuđenog iznosa naknade.

Pored toga, manjkavosti parnice ogledaju se i u mnogo češćem ukidanju prvostepene presude i vraćanju predmeta na ponovno suđenje, nego što je to slučaj u krivičnom postupku. Preinačenje presude je izuzetno retko i događa se samo u slučajevima kada je prvostepena presuda već ukidana.

Sve su ovo razlozi zbog kojih bi žrtvama krivičnih dela sa elementima nasilja trebalo obezbediti mogućnost kompenzacije kroz krivični postupak. Posebno što bi se putem veštačenja koja se sprovode u krivičnim postupcima, moglo zahtevati davanje nalaza i mišljenja i u odnosu na postojanje, stepen i intenzitet svih vidova nematerijalne štete, čime bi se parnični postupak učinio suvišnim i nepotrebnim. No svakako bi trebalo zadržati mogućnost da žrtva nezadovljna visinom kompenzacije ostvarene kroz krivični postupak, može pokrenuti i parnični postupak.

Možemo zaključiti da sudski sistem kompenzacije žrtava krivičnih dela u Republici Srbiji nije najadekvatniji i u prilog tom stavu navodimo i inicijativu koju su Zaštitniku građana podneli Udrženje javnih tužilaca Srbije i Društvo sudija Srbije, kojom se zahteva uspostavljanje posebnog Fonda za naknadu štete žrtvama krivičnih dela sa elementima nasilja.[34] Osnovna funkcija Fonda bi bila isplata materijalne i nematerijalne štete žrtvama na osnovu odluke krivičnog ili parničnog suda. Fond bi bio nadležan i da odlučuje o kompenzaciji žrtava za krivična dela za koja se ne vodi sudski postupak, kao i u slučajevima kada je učinilac krivičnog dela nepoznat ili je pravnosnažno oslobođen. Kao mogući izvor finansiranja pomenutog Fonda, navode se sredstva koja su dobijena prodajom trajno oduzete imovine koja je proistekla iz krivičnog dela (čl. 49 Zakona o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela).

ZAVRŠNE NAPOMENE

Pitanje kompenzacije žrtava krivičnih dela u parničnom, odnosno krivičnom postupku nije samo značajno sa aspekta ostvarivanja jednog od najvažnijih prava žrtve, već je neraskidivo povezano sa brojnim drugim aspektima života žrtve, uključujući i rizike od sekundarne viktimizacije. Propuštanje donošenja odluke o kompenzaciji u krivičnom postupku i upućivanje žrtve na ostvarivanje ovog prava u parnici samo otežava ionako nezavidan položaj žrtve. Naime, veoma veliki broj žrtava se nerado upušta u krivični postupak, a kada se ispostavi da mora uzeti učešće u još jednom sudskom postupku, parničnom, takva odluka veoma često rezultira odustankom žrtve od ostvarivanja prava na kompenzaciju, a time i gubitka poverenja u pravosudni sistem države. Ključni razlozi za takvu odluku prepoznaju se u želji žrtve da ponovno ne proživljava događaj koji želi da zaboravi, ali i u potrebi da odvoji dodatna sredstva za troškove parničnog postupka, kojima najčešće ne raspolaže. Neizvesnost u pogledu trajanja parničnog postupka i eventualne odluke u njemu, takođe, može demotivisati žrtvu za učešće u postupku, a time osujetiti ostvarivanje prava na kompenzaciju. Radi izbegavanja ovakvih situacija, potrebno je uvesti obavezu za krivični sud da odluči o kompenzacionom zahtevu (imovinskopravnom), a žrtvi

[34] Inicijativa Udruženja javnih tužilaca Srbije i Društva sudija Srbije Zaštitniku građana od 14.11.2011. godine, www.ujt.rs dostupna 2.4.2012.

ostaviti mogućnost da pokrene parnicu ukoliko nije zadovoljna odlukom krivičnog suda.[35]

Poseban problem predstavlja ostvarivanje prava na kompenzaciju u slučajevima u kojima učinilac krivičnog dela nije pronađen ili postoje druge okolnosti koje trajno isključuju krivično gonjenje (npr. zastarelost) ili je doneta oslobađajuća presuda. U svim pomenutim okolnostima, prema aktuelnom zakonodavstvu u Republici Srbiji, žrtvi bi bilo uskraćeno pravo na naknadu štete. Stoga, treba ozbiljno razmotriti mogućnost formiranja posebnog državnog Fonda iz kojeg bi se vršila naknada štete žrtvama ukoliko se ona ne može dobiti od učinioca krivičnog dela.

LITERATURA

1. Cornu, G. (2003) Vocabulaire juridique, 4e édition, Quadrige, Paris: *Presses Universitaires de France*.
2. Đurđić V., Subotić D. (2010) *Procesni položaj javnog tužioca i efikasnost krivičnog postupka*, Beograd: Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije.
3. Franchimont, M., Jacobs, A., Masset, A. (1989) *Manuel de procédure pénale, Collection scientifique de la Faculté de droit de l'ULg*. Liège: Jeune Barreau de Liège.
4. Ignjatović, Đ., Simeunović-Patić, B. (2011) *Viktimologija*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu. Beograd: Dosije studio.
5. Klajn, I., Šipka, M. (2006) *Veliki rečnik stranih reči i izraza*, Novi Sad: Prometej.
6. Lindgren, M., Nikolić-Ristanović, V. (2011) Žrtve kriminaliteta – Međunarodni kontekst i situacija u Srbiji, *Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Misija u Srbiji*, Beograd: Odeljenje za sprovođenje zakona.
7. Mrvić-Petrović, N. (2002) Ostvarivanje prava na naknadu štete prouzrokovane porodičnim nasiljem, Niš: *Pravom protiv nasilja u porodici*.
8. Pavišić, B. (2008) Novi hrvatski Zakon o kaznenom postupku, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, vol. 15, broj 2, Zagreb.
9. Rečnik *Black's Law Dictionary*, 8. izdanje, 2004.
10. Rečnik *Chambers 21st Century Dictionary*, 2004.
11. Žarković, M., Dragičević- Dičić, R., Nikolić-Garotić, S., Jekić-Bradajić, G., Majić, M., Vitorović, M. (2011) Sveobuhvatna studija o krivičnopravnom sistemu i sudskoj praksi u oblasti borbe protiv trgovine ljudima u Srbiji, Zajednički program UNHCR, *UNODC i IOM za borbu protiv trgovine ljudima u Srbiji*, Beograd.

[35] Krivični sud je najkompetentniji da odluči o imovinskopravnom zahtevu, s obzirom da su mu poznate sve okolnosti konkretnog slučaja, a sva sporna činjenična pitanja može rešiti primenom odgovarajućih dokaznih sredstva.

THE RIGHT TO COMPENSATION OF VICTIMS OF CRIME - THE CURRENT SITUATION AND PROPOSALS *DE LEGE FERENDA* -

Improving the position of victims in criminal proceedings implies actualization of one of the most important rights of victims, such as the right to compensation. The term compensation covers the entire concept of paying to a victim for any loss, harm, or damage, irrespectively of the source of paying, mechanisms used, or types of losses suffered. The positive frame of compensation under domestic law, including the two dominant models, the possibility of submitting the indemnification claim in criminal proceedings and the realization of compensation in civil proceedings. Interpretation of current legislation and case law analysis identified numerous problems in the exercise of this right, including the risk of secondary victimization. Bearing in mind that Republic of Serbia has ratified some of the most important instruments in the field of victims of crime and the right to compensation, there is a requirement that the legislature comply with international standards promoted in these acts. Also, the experience of other countries and comparative analysis of certain laws suggest the need to review the current regulatory framework in this area. An effective concept of compensation of victims of crime implies the coexistence of several models, including the establishment of the state compensation fund for victims, or binding the court to reach the decision on the indemnification claim in criminal proceedings.

KEY WORDS: the right to compensation / victims of crime / the indemnification claim / state compensation fund

PROBLEMATIKA PRIMENE KAZNE ODUZIMANJE VOZAČKE DOZVOLE

Aleksandra Ilić
asistent Fakulteta za bezbednost Univerziteta u Beogradu

U radu autor razmatra problematiku primene kazne oduzimanje vozačke dozvole. Iako je još 2006. godine uvedena u sistem krivičnih sankcija kod nas, sudovi je faktički ne izriču. U tom smislu analizirani su podaci Republičkog zavoda za statistiku o izrečenim kaznama oduzimanje vozačke dozvole u periodu od 2006 do 2010. godine. S obzirom na izuzetno mali broj izrečenih kazni oduzimanje vozačke dozvole, razmotreni su mogući razlozi takve pojave. Naročito je posvećena pažnja problemu razgraničenja ove kazne i mere bezbednosti zabrane upravljanje motornim vozilom. Na kraju su dati neki predlozi u cilju prevazilaženja problema primene ove kazne.

KLJUČNE REČI: kazna / oduzimanje vozačke dozvole / primena / mera bezbednosti zabrane upravljanja motornim vozilom

UVOD

Kazna oduzimanje vozačke dozvole je uvedena prvi put u sistem krivičnih sankcija u Republici Srbiji 2006. godine, donošenjem novog Krivičnog zakonika[1] (u daljem tekstu: KZ). Istovremeno je po prvi put uvedena i kazna rada u javnom interesu, čime je sistem kazni postao bogatiji za dve nove kazne.

Jedan od najvažnijih razloga za uvođenje novih kazni je problem prenaseljenosti zatvora koji se iz godine u godinu uvećava. Samim tim, uvođenje alternativa kazni zatvora trebalo je da pomogne u rešavanju tog problema, odnosno da dovede do izricanja kazne zatvora u manjoj meri. Nove kazne su mogle da budu samo alternativa kratkotrajnim kaznama zatvora, što je imalo poseban značaj s

[1] Krivični zakonik Republike Srbije ("Službeni glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009 i 111/2009).

obzirom na to da je njihov udeo u ukupnom broju izrečenih kazni zatvora veliki. Takva kaznena politika direktno utiče na preopterećenost smeštajnih kapaciteta zavoda za izvršenje krivičnih sankcija, jer je poslednjih godina prisutan veliki broj osuđenih na kaznu zatvora do 6 meseci koji stupe na izdržavanje (u periodu od 2005. do 2009. godine oni su u proseku činili 41,6% od ukupnog broja osuđenih koji stupe na izdržavanje kazne).[2]

Preopterećenost zatvora je samo jedan od razloga uvođenja alternativa. Savremeni trendovi u kontroli kriminaliteta i načinu kažnjavanja govore u prilog korišćenja u većoj meri sankcija koje će biti drugačije od zatvaranja i kojima će se izbeći sve negativne posledice koje zatvor ima na zatvorenike. Sloboda kretanja u današnje vreme ima drugačije značenje nego u vreme kada je kazna zatvora po prvi put uvedena u sistem krivičnih sankcija. Postoje i drugi načini kažnjavanja koji imaju karakter ograničavanja slobode kretanja. Jedna od takvih kazni je npr. kućni zatvor, ali i kazna oduzimanje vozačke dozvole. Iako učinilac kome je izrečena kazna oduzimanje vozačke dozvole ima mogućnost slobodnog kretanja on ne može da koristi motorno vozilo, što u savremenim uslovima života za većinu ljudi predstavlja značajno ograničenje. Danas vožnja automobila "čini čoveka", u tom smislu što razdvaja dete od odraslog pouzdanije nego punoletstvo stečeno na osnovu građanskog statusa. Simbol samostalnosti, vozilo je takođe u središtu *civilizacije slobodnog vremena* koje se tada nameće.[3]

Međutim, iako je prošlo šest godina od uvođenja novih kazni kod nas, postoje problemi u njihovoj primeni što je naročito izraženo kad je u pitanju kazna oduzimanje vozačke dozvole. Zbog toga će u ovom radu, nakon ukazivanja na pravila izricanja ove kazne, biti analizirani odgovarajući statistički podaci u vezi sa njenom primenom. Nakon toga će biti razmotreni mogući razlozi izuzetno retkog izricanja ove kazne. Na kraju će biti ukazano na neke od mogućih načina prevazilaženja problema u primeni kazne oduzimanje vozačke dozvole.

KAZNA ODUZIMANJE VOZAČKE DOZVOLE U SRPSKOM KRIVIČNOM ZAKONIKU

Na početku razmatranja problematike primene kazne oduzimanje vozačke dozvole potrebno je osvrnuti se na odredbe KZ-a u kojima su sadržani uslovi za njenu primenu.

---

[2] *Strategija za smanjenje preopterećenosti smeštajnih kapaciteta u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija u Republici Srbiji (2010-2015)* usvojena od strane Vlade Republike Srbije, dostupno na: http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?pf=1&id=45678&url=%2Fvesti%2Fdokumenti_sekcija.php%3Fpf%3D1%26id%3D45678 (dostupno dana: 01. 03. 2011).

[3] Laurent Mucchielli: Jedno nasilnije društvo? Društveno-istorijska analiza interpersonalnih nasilja u Francuskoj od 1970. godine do danas (II deo) (prevod članka:Une societe plus violente? Une analyse socio-historique des violences interpersonnelles en France, des annees 1970 a nos jours in: *Déviance et Société*, Paris, 2008/2 (Volume 32); prevodilac Ilić G. P.), *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 2008/2, str. 11.

Kazna oduzimanje vozačke dozvole regulisana je u čl. 53 KZ-a koji ima četiri stava. U prvom stavu propisano je kada se ova kazna može izreći učiniocima krivičnih dela. To može da bude bilo koje krivično delo u vezi sa čijim izvršenjem ili pripremanjem je korišćeno motorno vozilo. Teoretski je postavljen širok krug krivičnih dela za koja bi se, ako je ispunjen uslov korišćenja motornog vozila za pripremanje ili izvršenje, mogla izreći ova kazna. To mogu da budu sva krivična dela osim onih kod kojih zbog prirode dela to nije moguće,[4] odnosno presudno je da postoji funkcionalna veza između korišćenja motornog vozila i učinjenog dela.

Zakonodavac koristi izraz "u vezi sa čijim izvršenjem", što znači da je polje primene prošireno i na situacije kada se motorno vozilo koristi neposredno nakon izvršenja krivičnog dela ako postoji prostorna i vremenska povezanost između radnje izvršenja i korišćenja motornog vozila. Tako npr. izvršilac krivičnog dela ubistva nakon izvršenog dela koristi motorno vozilo da bi odneo i sakrio leš na nekom drugom, možda udaljenom mestu i time otežao otkrivanje i dokazivanje krivičnog dela. U tom slučaju iako motorno vozilo nije korišćeno prilikom izvršenja dela, jeste neposredno nakon toga i omogućilo je učiniocu da dovrši delo u jednom suštinskom, materijalnom smislu, a možda je i bilo presudno na donošenje odluke da izvrši to krivično delo.[5]

Ova kazna se može izreći i za krivično delo ugrožavanje javnog saobraćaja (čl. 289. KZ-a) pod uslovom da nema mesta za primenu mere bezbednosti zabrane upravljanja motornim vozilom (čl. 86. KZ-a), odnosno da nije ostvaren uslov da je dalje upravljanje motornim vozilom od strane učinioca opasno, jer bi u suprotnom prednost treba dati ovoj meri bezbednosti.[6] U čl. 53. st. 3. KZ-a propisano je da se ove dve krivične sankcije ne mogu izreći zajedno što posredno upućuje na zaključak o mogućnost izricanja kazne oduzimanje vozačke dozvole i za krivično delo ugrožavanja javnog saobraćaja.

Kazna oduzimanje vozačke dozvole se izriče na vremenski period koji nije kraći od jedne i nije duži od tri godine, pri čemu se vreme provedeno u zatvoru ne računa u vreme trajanja oduzimanja vozačke dozvole (čl. 52. st. 2. KZ-a). To će biti u slučaju da ova kazna bude izrečena kao sporedna uz kaznu zatvora, kada ne postoji ograničenje u pogledu težine krivičnih dela za koja se može izreći. Ista mogućnost postoji i kad se ona izriče uz novčanu kaznu, kao i kaznu rada u javnom interesu.[7] Međutim, kazna oduzimanje motornog vozila se može izreći i kao glavna kazna za krivična dela za koja je zaprećena kazna zatvora do dve godine i/ili novčana kazna (čl. 53. st. 3. KZ-a). U tim slučajevima bi primena ove kazne predstavljala pravu alternativu kazni zatvora, s obzirom na izraženu potrebu smanjenja broja izrečenih kazni zatvora u uslovima prenaseljenosti zatvorskih ustanova.

---

[4] Stojanović Z., *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd, 2006, str. 199.
[5] *Ibidem*
[6] *Ibidem*
[7] *Ibidem*

Postoji mogućnost da učinilac krivičnog dela nije imao vozačku dozvolu u vreme korišćenja motornog vozila u vezi sa izvršenjem ili pripremanjem krivičnog dela, što otvara pitanje mogućnosti oduzimanje vozačke dozvole od takvog učinioca.[8] Iako KZ ne reguliše takvo pitanje, prihvatljivo je gledište koje dopušta takvu mogućnost, s tim što bi se kazna sastojala u zabrani izdavanja vozačke dozvole za vreme trajanja kazne iako u međuvremenu to lice položi vozački ispit.[9]

U poslednjem stavu predviđen je supletorni zatvor ukoliko učinilac krši zabranu i upravlja motornim vozilom za vreme trajanja kazne. U tom slučaju će doći do zamene izrečene kazne oduzimanje vozačke dozvole kaznom zatvora, na taj način što će se za jednu godinu oduzimanja vozačke dozvole odrediti jedan mesec zatvora (čl. 53. st. 4. KZ-a).

ANALIZA STATISTIČKIH PODATAKA O PRIMENI KAZNE ODUZIMANJE VOZAČKE DOZVOLE

Postoji dosta otvorenih pitanja koja bi u vezi sa primenom kazne oduzimanje vozačke dozvole trebalo razmotriti. Budući da je od njenog uvođenja u sistem krivičnih sankcija proteklo šest godina, moglo bi se pretpostaviti da je taj vremenski period dovoljan za analiziranje praktičnih efekata uvođenja kazne oduzimanja vozačke dozvole u naš krivičnopravni sistem.

Pretpostavka za analiziranje te primene je uvid u statističke podatke o izrečenim kaznama oduzimanje vozačke dozvole u proteklom periodu, tj. od njenog uvođenja 2006. godine do kraja 2010. godine. Prevashodno će biti razmotreni podaci Republičkog zavoda za statistiku o ukupno izrečenim kaznama oduzimanje vozačke dozvole u posmatranom periodu na teritoriji Republike Srbije.[10] Moguće je i analizirati strukturu krivičnih dela za koje je izrečena ova kazna, o čemu takođe postoje podaci u spomenutim statističkim izveštajima.

Analiza relevantnih statističkih podataka treba da pruži odgovore na pojedina pitanja u vezi sa primenom kazne oduzimanje vozačke dozvole. Prvo pitanje se odnosi na karakteristike kaznene politike sudova u pogledu primene ove kazne, odnosno u kojoj meri se ona izriče. Drugo se tiče strukture krivičnih dela za koja su sudovi u proteklom periodu izricali kaznu oduzimanje vozačke dozvole. Podaci o strukturi dela mogu posredno i da ukažu na to da li su sudovi razumeli svrhu kazne oduzimanje vozačke dozvole. Takvi zaključci svakako ne mogu biti potpuni s obzirom da nedostaje analiza konkretnih slučajeva u kojima su sudovi izrekli ovu kaznu.

Najpre bi trebalo razmotriti u kojoj meri je u posmatranom periodu izricana kazna oduzimanje vozačke dozvole. Neizricanje ove kazne u 2006. godini može

---

[8] Đorđević Đ., Kazna oduzimanje vozačke dozvole, *Nauka, bezbednost i policija*, Beograd, 1/2008, str. 14.
[9] Stojanović Z., *op. cit.,* str. 200.
[10] Podaci dostupni na sajtu Republičkog zavoda za statistiku: http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=431&URL=http://pod2.stat.gov.rs/ElektronskaBiblioteka2/Pretraga.aspx?pubType=4%26areaId=14 (dostupno dana: 15. 04. 2012).

se objasniti činjenicom da je početkom te godine stupio na snagu KZ, tako da je bilo potrebno vreme da se sudije upoznaju sa suštinom i svrhom ove krivične sankcije, kao i razlikama u odnosu na meru bezbednosti zabrane upravljanja motornim vozilom koja ima značajno drugačije polje primene. Pitanje je, međutim, kako bi se mogli objasniti podaci u vezi sa primenom ove kazne u narednim godinama.

U 2007. godini je otpočelo izricanje kazne oduzimanje vozačke dozvole, ali je to bilo samo u dva slučaja. Analiza vrste krivičnih dela za koja je te godine izrečena ova kazna pokazuje da sudovi još uvek nisu bili upoznati sa uslovima za primenu ove kazne. U oba slučaja kazna je izrečena za krivično delo ugrožavanja javnog saobraćaja (čl. 289 KZ-a) što bi trebalo da bude izuzetak a ne pravilo, s obzirom da su, barem teorijski, retke situacije u kojima će biti ispunjeni uslovi za primenu ove kazne u vezi sa tim krivičnim delom. Tokom 2008. godine nije došlo do značajnije promene u pogledu kaznene politike sudova, pa su izrečene samo četiri kazne oduzimanje vozačke dozvole, a u svim slučajevima se radilo o krivičnom delu ugrožavanja javnog saobraćaja.[11] Analiza podataka iz 2009. godine pokazuje izvestan pomak. Iako je i dalje prisutna tendencija izricanja ove sankcije u veoma malom broju slučajeva – svega tri, promenila se struktura krivičnih dela za koja je izrečena. U dva slučaja se i dalje radi o krivičnom delu ugrožavanja javnog saobraćaja, dok je u trećem slučaju reč o krivičnom delu poreske utaje (čl. 229 KZ-a) što je na prvi pogled neobično, jer je teško zamisliti ispunjenje uslova za izricanje kazne oduzimanje vozačke dozvole u odnosu na ovo krivično delo.

Naredne, 2010. godine nema pomaka kada je u pitanju broj izrečenih kazni oduzimanje vozačke dozvole (dakle, tri slučaja u kojima je izrečena), ali postoje neke promene u pogledu strukture dela za koja je kazna izrečena. Osim neizbežnog krivičnog dela ugrožavanje javnog saobraćaja, tu su i krivično delo nasilje u porodici (čl. 194 KZ-a), kao i krivično delo neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga (čl. 246 KZ-a). Na kraju treba još spomenuti i da relativno učešće kazne oduzimanje vozačke dozvole u ukupnom broju svih izrečenih krivičnih sankcija tokom svake od posmatrane godine iznosi 0,0%.

RAZLOZI NEPRIMENJIVANJA KAZNE ODUZIMANJE VOZAČKE DOZVOLE

Nije jednostavno pronaći odgovor na pitanje zbog čega postoje problemi u primeni kazne oduzimanje vozačke dozvole. Trebalo bi ipak pokušati da se utvrde ti razlozi, s obzirom na veoma izražen negativan trend u pogledu izricanja ove kazne.

Činjenica je da sudovi skoro uopšte ne izriču ovu kaznu. Da li je razlog neprihvatanje nove kazne odnosno stav da je ona nepotrebna ili je problem

[11] Ovi podaci otvaraju pitanje razumevanja razloga za uvođenje kazne oduzimanje vozačke dozvole.

u nepreciznosti zakonske odredbe kojom se regulišu uslovi za njenu primenu? Krug dela za koja se može izreći ova kazna jeste širok i u tom smislu postoji prostor da se izvrše određena preciziranja, ali to ne može biti osnovni razlog za njeno neizricanje. Možda je problem i u samom nazivu kazne koji asocira na već postojeću meru bezbednosti zabrane upravljanja motornim vozilom, koja ima istu sadržinu kao i kazna, pa samim tim podseća na nju. Ipak, činjenica je da su sličnosti samo formalne, a da se suštinski radi o dve potpuno različite krivične sankcije. To je posebno uočljivo kod krivičnih dela u odnosu na koja je ispunjen uslov korišćenja motornog vozila u vezi sa pripremanjem ili izvršenjem krivičnog dela (što je pretpostavka za izricanje ove kazne), pri čemu u ta krivična dela ne spada ugrožavanje javnog saobraćaja. Kod tih dela ne može se kao argument neprimenjivanja kazne navoditi njena sličnost sa merom bezbednosti iste sadržine. Zbog toga je važno osvrnuti se na suštinu kazne oduzimanje vozačke dozvole i ciljeve koji se njenim izricanjem mogu postići.

S obzirom da je u pitanju kazna mora se imati u vidu da je to sankcija kojom se autoru krivičnog dela preti nanošenjem fizičke ili duševne patnje i ona se uvek zasniva na krivici.[12] U tom smislu, iako su se načini kažnjavanja tokom istorije menjali, suština postojanja kazni je uvek ista – prestupnik se kaznom lišava onih dobara koji se smatraju toliko značajnim da bi shvatio u kojoj meri društvo ne odobrava njegovo delo ("sud o nevrednosti akta").[13] Saglasno tome, oduzimanjem vozačke dozvole se učinilac krivičnog dela lišava prava da koristi motorno vozilo. S obzirom na nesumnjivo veliki značaj koji korišćenje motornog vozila ima za savremenog čoveka, oduzimanje tog prava ima svakako kazneni karakter u spomenutom smislu.

Sa druge strane, potrebno je ukazati i na svrhu kažnjavanja oduzimanjem vozačke dozvole. Ta svrha je ista kao i kad su u pitanju ostale kazne. Krivični zakonik, u okviru opšte svrhe krivičnih sankcija (čl. 4. st. 2.), predviđa da je svrha kažnjavanja: sprečavanje učinioca da čini krivična dela i uticanje na njega da ubuduće ne čini krivična dela, zatim uticanje na druge da ne čine krivična dela, kao i izražavanje društvene osude za krivično delo, jačanje morala i učvršćivanje obaveze poštovanja zakona (čl. 42.). U skladu sa tim bi i izricanje kazne oduzimanje vozačke dozvole trebalo da ostvari propisanu svrhu kažnjavanja.

Jedan od najvećih problema vezanih za primenu kazne oduzimanje vozačke dozvole je njeno poistovećivanje sa merom bezbednosti zabrane upravljanja motornim vozilom. Analizom strukture krivičnih dela za koja se u proteklom periodu izricala ova kazna, dolazi se do zaključka da je to u najvećem broju slučajeva krivično delo ugrožavanje javnog saobraćaja. Zbog toga će u nastavku biti više reči o odnosu kazne oduzimanje vozačke dozvole i mere bezbednosti zabrane upravljanja motornim vozilom.

---

[12] Ignjatović Đ., *Kriminologija*, Beograd, 2011, str. 143 i 144.
[13] *Ibid.,* str. 144.

Odnos kazne oduzimanje vozačke dozvole i mere bezbednosti zabrane upravljanja motornim vozilom

Sistem krivičnih sankcija u odnosu na punoletna lica u Republici Srbiji čine kazne, mere bezbednosti, mere upozorenja i, pod određenim uslovima, vaspitne mere. Sve te krivične sankcije se međusobno razlikuju kako po svojoj prirodi odnosno osnovnim karakteristikama, tako i u pogledu razloga zbog kojih se u konkretnim slučajevima mogu izreći. To bi sve trebalo imati u vidu kada se razmatra odnos kazne oduzimanja vozačke dozvole i mere bezbednosti zabrane upravljanja motornim vozilom.

S obzirom da je već bilo reči o suštini kazne i svrsi kažnjavanja, potrebno je ukazati i na specifičnosti mera bezbednosti kao krivičnih sankcija. Šta je svrha izricanja mera bezbednosti i u čemu se ona razlikuje u odnosu na kazne? U vreme nastajanja i prihvatanja dualističkog koncepta sistema krivičnih sankcija, onog koji se u osnovi bazira na dvema vrstama krivičnih sankcija (kazne i mere bezbednosti), postojala je relativno jasna granica između ovih sankcija. Dok je svrha kažnjavanja bila odmazda, moralna opomena i generalna prevencija kroz zastrašivanje, cilj mera bezbednosti je predstavljalo lečenje i popravljanje učinioca krivičnog dela odnosno specijalna prevencija.[14] Pošto danas i kažnjavanje ima kao svrhu i specijalno preventivno delovanje na učinioca krivičnog dela, pitanje razgraničenja ovih krivičnih sankcija se u literaturi vrši u svetlu njihove svrhe.[15] Međutim, ovo pitanje bi trebalo razmotriti i kroz analizu suštine kazne i suštine mere bezbednosti.

Svrha mera bezbednosti jeste otklanjanje stanja ili uslova koji mogu biti od uticaja da učinilac ubuduće ne vrši krivična dela (čl. 78 KZ-a). Analizom ove odredbe upućuje na zaključak da se suština mera bezbednosti sastoji upravo u otklanjanju opasnih stanja ili uslova koji postoje na strani učinioca. Kad je kazna u pitanju, njena suština je lišavanje učinioca nekog dobra na koje bi inače imao pravo i ona se bazira na krivici kao pretpostavci za njenu primenu, za razliku od mera bezbednosti koje nisu primarno povezane sa pitanjem krivice.

Uprkos izloženoj razlici, stiče se utisak da u praksi postoji problem u razgraničenju pomenutih krivičnih sankcija. Naime, u literaturi je izneto mišljenje da postoje situacije u kojima će biti ispunjeni uslovi kako za izricanje kazne oduzimanje vozačke dozvole, tako i izricanje mere bezbednosti zabrane upravljanja motornim vozilom (čl. 86 KZ-a), pa je s obzirom na zabranu kumulativnog izricanja ove dve sankcije (čl. 53. st. 3. KZ-a) neophodno odlučiti koju od njih primeniti u konkretnoj situaciji.[16] Ovde se očigledno misli na situacije kada je učinjeno krivično delo ugrožavanje javnog saobraćaja, s obzirom na to da zakonodavac za to delo ne isključuje mogućnost izricanja kazne oduzimanje vozačke dozvole, što očigledno u praksi dovodi do pogrešnih

[14] Stojanović Z., *op. cit.*, str. 259.
[15] *Ibid.,* str. 60.
[16] Tomić M., Kazna oduzimanja vozačke dozvole, in: Zbornik radova *Pojednostavljene forme postupanja u krivičnim stvarima-alternativne krivične sankcije*, Beograd, 2009, str. 231.

zaključaka. Tako se u cilju rešavanja tog problema ističu kriterijumi koje bi trebalo uzeti u obzir.[17] U prilog izricanja mere bezbednosti navodi se pretežna svrha mera bezbednosti (preventivni karakter) i mogućnost dužeg perioda u kome se zabrana može ostvarivati (3 meseca do 5 godina) za razliku od kazne koja je uglavnom okrenuta ka generalnoj prevenciji i čije je trajanje potencijalno kraće (od 1 do 3 godina).

Nasuprot izloženom shvatanju, treba reći da ne može doći do poklapanja u pogledu ispunjenosti uslova za obe krivične sankcije, jer su razlozi za njihovo izricanje različiti. Zbog toga bi kod krivičnih dela ugožavanje javnog saobraćaja trebalo, kad su ispunjeni uslovi, izricati meru bezbednosti, jer je u tom slučaju naglasak na okolnosti da je upravljanje motornim vozilom u budućnosti od strane okrivljenog opasno i da je potrebno tu opasnost otkloniti. Ne bi trebalo, međutim, isključiti ni mogućnost izricanja kazne oduzimanje vozačke dozvole za krivično delo ugrožavanje javnog saobraćaja, a da nisu ispunjeni uslovi za primenu mere bezbednosti zabrane upravljanja motornim vozilom. U praksi će se to retko događati, ali je svakako moguće.

To sigurno ne bi bilo krivično delo protiv bezbednosti javnog saobraćaja učinjeno na uobičajen način, već kao rezultat spleta okolnosti. Na primer, učinilac nakon izvršenog krivičnog dela razbojništva pokuša da motornim vozilom pobegne policijskoj poteri i tom prilikom prouzrokuje saobraćajnu nezgodu i učini krivično delo ugrožavanje javnog saobraćaja. U takvoj situaciji bi se teško moglo govoriti o ispunjenosti uslova za primenu mere bezbednosti, ali bi zato došlo u obzir izricanje kazne oduzimanja vozačke dozvole. Naime, učinilac je svesno prekršio saobraćajne propise da bi ostvario *pretežniji interes*, odnosno da bi pobegao policiji, preuzevši na taj način rizik da može doći do saobraćajne nezgode. To kršenje saobraćajnih propisa se ne bi moglo okarakterisati kao izraz opasnosti u pogledu budućeg upravljanja motornim vozilom, jer se radi o atipičnoj situaciji. Mogla bih navesti i još jedan primer, drugačiji od prethodnog, gde bi se takođe moglo razmišljati o kazni, s obzirom da ne bi bili ispunjeni uslovi za izricanje mere bezbednosti. Izvesno je da opasnost na strani učinioca u pogledu budućeg upravljanja motornim vozilom ne postoji ni u slučaju kada bi lice, vozeći brzinom većom od dozvoljene, u nameri da saputnika kome je potrebna hitna medicinska pomoć doveze do bolnice, izazvalo saobraćajnu nezgodu koja bude okarakterisana kao krivično delo.

ZAKLJUČAK

Ukoliko se izloženi trend u pogledu izricanja kazne oduzimanje vozačke dozvole nastavi, postavlja se pitanje da li i dalje treba zadržati ovu kaznu u sistemu krivičnih sankcija odnosno da li bi trebalo razmišljati o njenom brisanju. To bi verovatno bilo najlakše uraditi, jer se do sada faktički ona i

[17] *Ibidem*

nije primenjivala. Nekoliko izrečenih kazni na godišnjem nivou na čitavoj teritoriji Republike Srbije je poražavajuća statistika.

Sa druge strane postoje argumenti koji govore u prilog njenom zadržavanju u sistemu krivičnih sankcija, ali uz neophodnost preduzimanja određenih aktivnosti u pravcu promene kaznene politike sudova.

Pre svega, potrebno je edukovati sudije u vezi sa mogućnošću izricanja ove kazne u odnosu na širok krug krivičnih dela. Stiče se utisak da se o ovoj kazni pretežno razmišlja kao o alternativi mere bezbednosti zabrane upravljanja motornim vozilom kad su u pitanju krivična dela ugrožavanje javnog saobraćaja. Umesto toga, ova kazna je izvorno zamišljena kao alternativa kazni zatvora kad su u pitanju lakša krivična dela, pa bi njeno češće izricanje kao glavne kazne u velikoj meri doprinelo i rešavanju problema prenaseljenosti zatvora kod nas. Takođe, nema razloga da se ova kazna ne izriče u većoj meri i kao sporedna, kad su teža dela u pitanju, ukoliko su ispunjeni uslovi za to.

Na taj način bi pored specijalno preventivnog delovanja na učinioca krivičnog dela, kazna oduzimanje vozačke dozvole mogla ostavriti uticaj i na širem, generalno preventivnom planu. Pretnja oduzimanjem prava na korišćenje motornog vozila mogla bi u pojedinim situacijama jače delovati na moguće učinioce, u smislu odvraćanja od izvršenja krivičnih dela, nego pretnja oduzimanjem slobode kretanja što je suština kazne zatvora. Vladavina vozila se proširila bez premca u modernim zemljama, sa autoritetom kojim nijedan fabrički proizvod još nije bio ovenčan. Imati 'auto' je postao jedan od ciljeva svih mladih, jedan od znakova razlikovanja društvenog uspeha odraslih i čak značajna oprema za zavođenje onima koji traže avanturu.[18] U tom smislu oduzimanje prava na korišćenje motornog vozila je jedan vid ograničenja slobode kretanja savremenog čoveka koji ne može da zamisli svakodnevno funcionisanje bez svog automobila. Tu okolnost sudije treba da imaju u vidu kada se donosi odluka u pogledu sankcije koja će se u konkretnom slučaju izreći.

Postoji, takođe, mogućnost da se odgovarajućim izmenama KZ-a, koje bi precizirale uslove za primenu, doprinese povećanju broja izrečenih kazni oduzimanje vozačke dozvole. Sa druge strane, važnu ulogu u oživotvorenju primene kazne oduzimanje vozačke dozvole imaju sudovi pravnih lekova. Oni bi trebalo da donošenjem odluka ili zauzimanjem pravnih stavova utiču na prvostepene sudove da u većoj meri, nego što je to sada, izriču kaznu oduzimanje vozačke dozvole.

[18] Laurent Mucchielli: Jedno nasilnije društvo? Društveno-istorijska analiza interpersonalnih nasilja u Francuskoj od 1970. godine do danas (II deo) (prevod članka:Une societe plus violente? Une analyse socio-historique des violences interpersonnelles en France, des annees 1970 a nos jours in: *Déviance et Société*, Paris, 2008/2 (Volume 32); prevodilac Ilić G. P.), *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 2008/2, str. 11.

LITERATURA

1. Đorđević Đ. (2008) Kazna oduzimanje vozačke dozvole, *Nauka, bezbednost i policija*, Beograd, 1/2008.
2. Ignjatović Đ. (2011) *Kriminologija*, Beograd.
3. Krivični zakonik Republike Srbije ("Službeni glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009 i 111/2009).
4. Laurent M. (2008) Jedno nasilnije društvo? Društveno-istorijska analiza interpersonalnih nasilja u Francuskoj od 1970. godine do danas (II deo) (prevod članka:Une societe plus violente? Une analyse socio-historique des violences interpersonnelles en France, des annees 1970 a nos jours in: *Déviance et Société*, Paris, 2008/2 (Volume 32); prevodilac Ilić G. P.), *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 2008/2, str. 11.
5. Republički zavod za statistiku: http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=431&URL=http://pod2.stat.gov.rs/ElektronskaBiblioteka2/Pretraga.aspx?pubType=4%26areaId=14 (dostupno dana: 15. 04. 2012).
6. Stojanović Z. (2006) *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd.
7. *Strategija za smanjenje preopterećenosti smeštajnih kapaciteta u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija u Republici Srbiji (2010-2015)* usvojena od strane Vlade Republike Srbije
8. Tomić M. (2009) Kazna oduzimanja vozačke dozvole, u: Zbornik radova *Pojednostavljene forme postupanja u krivičnim stvarima-alternativne krivične sankcije*, Beograd.

THE PROBLEMS OF APPLICATION REVOCATION OF A DRIVING LICENSE PENALTY

The author discusses the problems of applying revocation of driver's license penalty. Although it was introduced 2006. into the system of criminal sanctions in our courts is not actually pronounced. In this sense, the Statistical Office data about imposed of the revocation of driver's license penalty, from 2006 to 2010. years, were analyzed. Given the extremely small number of revocation of driver's license penalties, we review the possible reasons for this phenomenon. Particular attention was paid to the problem of demarcation of this penalty and security measure of prohibiting driving a motor vehicle. In the end, some suggestions to overcome the problems of applying the penalty are given.

KEY WORDS: penalty / revocation of driver's license / application / security measure of prohibiting driving a motor vehicle

KAKO ZAŠTITITI MLADE OD DROGE?[1]

Mr Miroslav Ivanović
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

U radu se razmatra moguća strategija za prevenciju narkomanije među mladima i smanjenje broja uživalaca među već postojećim narkomanima. Razmatraju se problemi potražnje narkotika i problemi lečenja i rehabilitacije. Predlaže se uvođenje mera koje su predviđene francuskim modelom koji autor smatra najdelotvornijim. To je model stepenastog navođenja i prinude na lečenje registrovanih narkomana.To podrazumeva dobro uređene i regulisane nadležnosti između sudstva, policije, socijalnih ustanova za rehabilitaciju, kao i saradnju sa školama i porodicom narkomana.

KLJUČNE REČI: potražnja narkotika / lečenje narkomanije / rehabilitacija narkomana / socijalne ustanove za prevenciju i brigu o narkomanima

Mladi su najosetljivija grupa kada se radi o zloupotrebi narkotika. Do formiranja narkomanske zavisnosti obično dolazi u mladalačkom dobu između 12 i 20 godina. Zrele ličnosti i odrasli ljudi ređe pribegavaju narkoticima kao odgovoru na životne krize. Imamo u vidu zavisnost od lakih i teških droga (od hašiša i marihuane do heroina, kokaina i drugih vrsta droge) ne uzimajući u obzir alkohol i duvan koji su tradicionalne droge na našim prostorima. Kao tradicionalne droge one su društveno podnošljive a i sami zavisnici s njima lakše izlaze na kraj.

Da bismo zaštitili mlade, a ovde se često radi o veoma mladom uzrastu, zapravo deci, na raspolaganju su nam, kao i uvek, dve mogućnosti. Ili ćemo sprečiti da droga dođe do mladih, što znači suzbiti *ponudu* droge, ili ćemo odvratiti mlade od uzimanja droge, što znači suzbiti *potražnju* droge.

[1] Rad je nastao kao rezultat na Projektu broj 47011 koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke.

Ono što je vidljivo u borbi protiv narkomanije, kako kod nas, tako i šire, jeste suzbijanje *ponude.* Mediji nas svakodnevno izveštavaju o uspesima policije i carinskih organa na zapleni narkotika širom sveta. Iako efikasnost policije i međunarodna saradnja u borbi protiv narkotika jačaju, stopa narkomanije se generalno ne smanjuje u svetu. Bilo, kako bilo, droga nalazi svoj put od krajnjih korisnika.

Ovde se zato nećemo baviti problemom suzbijanja ponude. Ovaj problem je u velikoj meri stvar policije i pravosuđa, kao i specijalista u oblasti primene savremenih tehnika u otkrivanju narkotika. Kao što se do sada moglo zaključiti, demokratske države, pre svega SAD i zapadnoevropske države, nisu uspele da zaustave protok narkotika uprkos najsavremenijim metodama otkrivanja i praćenja puteva droge. Demokratije su inherentno ograničene u ovim merama karakterom svojih društveno-političkih sistema. Naša zemlja, budući da je usvojila ovaj model društvenog uređenja u istoj je poziciji kao i druge demokratije. Stoga nije čudno da su sve zemlje bivšeg Istočnog bloka, kao i naša, pokazale porast narkomanije u poslednje dve decenije.

Okrenućemo se zato problemu suzbijanja *potražnje* za narkoticima među mladima. Pošto je evidentno da suzbijanje ponude ne može biti dovedeno do kraja, da će droge uvek biti na ulici, možemo se nadati boljoj perspektivi ukoliko smanjimo potražnju. Da bismo smanjili potražnju, u sadašnjoj zatečenoj situaciji, možemo razlikovati dva koraka. Prvi se sastoji u *prevenciji* mladih da ne bi došli u kontakt s drogom. Drugi korak se sastoji u *rehabilitaciji* onih koji su već postali narkomani ili makar imali kontakt sa drogom. Ovde takođe moramo razlikovati dva stupnja, lečenje narkomana, i njegova rehabilitacija posle lečenja, što podrazumeva integraciju u društvo i psihičku potporu da ne dođe do recidivizma.

PREVENCIJA

Rad na prevenciji mladih da ne dođu u kontakt sa drogom je sigurno jedan od najvažnijih koraka u opštem problemu suzbijanja narkomanije. Prevencija kao takva dopušta niz različitih mera, aktivnosti, organizovanja i samoorganizovanja da se mladi odvrate od droge i ima, dakle, visok stepen slobode. Kad kažemo da ima visok stepen slobode to znači da se u okvirima postojećeg pravnog sistema mogu preduzimati različite mogućnosti. To znači da ne moramo čekati na pozitivna pravna rešenja koja bi naše akcije omogućila ili učinila efikasnim. (To je bio slučaj, na primer, sa suzbijanjem ponude. Da bi se narkodileri sprečili da "peru" novac stečen trgovinom droge, morala su da se usvoje efikasna zakonska rešenja, što je i učinjeno u mnogim zemljama.)

Prevencija može da obuhvata niz aktivnosti gde akteri mogu biti građani koji se samoorganizuju. Sa svoje strane država preko svojih službi može takođe biti inicijator i koordinator različitih aktivnosti. Škola je svakako nezaobilazna institucija u ovome lancu. U svemu ovome mora biti slobode i kreativnosti. Mi

ćemo ovde navesti neke moguće aktivnosti i ciljeve (kao podciljeve opšteg cilja odvraćanja mladih od droge) koji mogu poslužiti kao uzor ili podsticaj za organizovanje. Tu su takođe i već viđena iskustva iz drugih država i sredina koje imaju duže i raznovrsnije iskustvo s narkomanijom.

Jedna od prvih aktivnosti trebalo bi da bude dobar monitoring, što znači steći pravi i konkretan uvid u to koliko je droga već prodrla u "školske klupe". To znači da bi mladi u višim razredima osnovnih škola i srednjim školama trebalo da obavezno budu podvrgnuti testovima na drogu. Postoji više ovakvih tehnika – test preko kose, urinotest, itd. Ovde je možda nužno pribeći nekoj zakonskoj dodatnoj regulativi i nekoj aktivnosti koja zavisi od države, recimo Ministarstva prosvete, Ministarstva zdravlja i još ponekog. U mnogim drugim aktivnostima neće biti potrebno za nekim radikalnijim potezima.

Neće biti s goreg da pomenemo da je prevencija droge ujedno i prevencija kriminala povezanog sa drogom.[2] Kriminalitet povezan sa drugom je raznovrsan, vezan je pre svega za proizvodnju i preprodaju narkotika, pranje novca i slično. Ovde pak imam u vidu kriminalitet mladih koji se obično svodi na krađe, razbojništva, provale i prostituciju da bi se obezbedio novac za drogu. Postoje i problemi vezani za štetne radnje u porodici što obično ne biva registrovano kao kriminalitet – to su potkradanje roditelja, otuđenje pokretne imovine, obično nakita i slično, a takođe sa ciljem dolaska do novca za narkotike.

Jedan važan momenat u prevenciji jeste stvaranje bezbedne škole. To znači da škola ne bude mesto gde će se droga distribuirati i konzumirati. U ovom smislu nešto vrlo malo je učinjeno kod nas: postavljanje pozornika kod škola da se droga ne bi unosila od strane dilera, udaljavanje kafea od blizine škole i slično. Ovde je bitno da u samoj školi i školskim dvorištima ne bude skrovitih mesta koja bi bila nedostupna nadgledanju.

Potom, potrebno je provesti program podizanja dečije odgovornosti. Deca bi bila obučena i vaspitana da reaguju na pojavu droge u školi, da obaveste vaspitače a ovi da efikasno reaguju u saradnji s državnim organima i službama. U tom smislu potrebna je i dodatna obuka nastavnika kao i koordinisano delovanje niza institucija.

Ovo je, da se tako izrazimo, prva linija odbrane od droge, neposredna reakcija na njenu pojavu među mladima u školi. Ovde je potrebno obučavanje i školske omladine i nastavnika. Pri tome je potrebno izmeniti dva stereotipa ponašanja: prvi kod omladine – lažna solidarnost s mladim narkomanom – "ne cinkariti" drugove; i drugi kod nastavnika – zatvaranje očiju pred problemom, "nije moje da se mešam u to".

Ovakvi pogrešni stavovi koji su inkorporirani duboko u našu opštu kulturu svakodnevnog života, zahtevaju napuštanje koje se mora izdejstvovati racionalnim stavom i obukom, kako mladih, tako i njihovih vaspitača,

[2] O ovome sam već pisao, a sada se može videti u mojoj knjizi *Narkomanija kao društvena igra* "Nasilnički kriminalitet i narkomanija", str. 15.

nastavnika, profesora. Upravo zato što su takvi stavovi deo mentaliteta našeg naroda, teškoće su velike i zahtevaju mnogo napora, propagande i volje da se oni izmene.

Na opštem problemu prevencije kod nas je malo učinjeno. Gore pomenuta delatnost na stvaranju "bezbedne škole" je jedna od retkih aktivnosti ove vrste. Međutim, pitanje je koliko će se istrajati na njoj ukoliko nemamo institucionalnu povezanost više subjekata u borbi protiv droge. Mislim da je to samo jedno *ad hoc* rešenje koje će jednostavno vremenom iščeznuti. Postoji i jedno udruženje građana, uglavnom roditelja narkomana i narkomana koji su umrli od predoziranja. Samoorganizovanje je korisna društvena karika u lancu borbe protiv droge, ali ukoliko nema izdiferencirane ciljeve i ako njihova aktivnost nije povezana sa drugim institucijama, uključujući i institucije države, ona će jednostavno biti uzaludna.

Upravo zato što je malo učinjeno, korisno je videti šta se radi u drugim zemljama koje su suočene s ovim problemom u većoj meri nego mi, i nešto duže nego mi. Odmah da dodam da mi ne zaostajemo mnogo po stopi narkomanije za najugroženijim zemljama. Sjedinjene Američke Države su zemlja sa najvećom stopom narkomanije i one su preduzele više vrsta strategija u borbi s drogom. Mnogi od tih dokumenata koji izlažu ove strategije i različite politike borbe protiv droge mogu se videti na sajtu Američkog društva za kriminologiju i Ministarstva pravde (U. S. Departament of Justice). Korisno je upoznati se s njima, premda tamo ima dosta specifičnosti koje nemaju pandana kod nas. Moramo zato saglasno našim prilikama promišljati ovaj problem, što je i stav EU po pitanju strategija protiv droge – savetuje se, naime, da zemlje u skladu sa svojim specifičnostima prilagođavaju vlastite strategije.

U SAD je praktikovano više strategija u borbi protiv droga. Navešćemo neke: D. A. R. E. (Drug Abuse Resistence Education), The Weed & Seed Strategy, BSFT (Brif Strategic Family Therapy), ovo je malo širi program koji nije skoncentrisan samo na probleme s drogom, već i na druge poremećaje u ponašanju mladih, SFP (Strenthening Families Program) – ovaj program je provodio National Institute of Drug Abuse. Zatim, PDFY (Preparing for The Drug Free Years) – ovaj program je obuhvatio oko 120 000 porodica gde su roditelji edukovani da spreče decu da uđu u svet droge. Istraživanje koje je proveo Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevencion pod nazivom Program of Rescarch on the Causes and Corellates of Delinquency uključivao je i nalaze o upotrebi droge. Postoji i program za aktiviste i one koji rade na kreiranju strategija protiv droga, Breaking the Juvenile Drug-Crime Cycle.

Ovo su neke od strategija koje su praktikovane u SAD a u njihovu realizaciju bile su uključene na stotine organizacija uključujući policiju, druge državne organe, organizacije građana, institucije za lečenje mladih od droge, škole i fakulteti, socijalne ustanove za različito staranje o mladima i depriviranim grupama itd, itd. Nemoguće je nabrojati sve institucije i organizacije koje se uključuju u ovakve programe, međutim već se izdiferenciralo izvesno iskustvo o karakteru delatnosti i povezivanju ovih različitih institucija i organizacija.

Prvo i osnovno pravilo je da mora postojati izvesno telo za koordinaciju delatnosti među svim akterima koji rade na prevenciji droge. Dakle, kada se uspostavi jedna strategija i počne se raditi na njenoj realizaciji, mora postojati izvestan koordinacioni centar.

Ako se oforme grupe volontera za ispunjavanje određenih aktivnosti, one moraju dobro biti povezane sa školama i njenim predstavnicima, zdravstvenom službom, sudstvom, policijom, socijalnim službama itd.

Samih programa za prevenciju može biti više i oni mogu ispunjavati različite funkcije, imati različite podciljeve. Na primer, jedan program može imati za cilj obuku roditelja i dece za uspostavljanjem bolje komunikacije s ciljem sprečavanja mladih da uzmu drogu, ili, ako su je već uzeli, da to roditelji na vreme saznaju i adekvatno reaguju. Drugi program može biti usmeren na iskorenjivanje droge (ili barem smanjenje) u naročito ugroženim kvartovima velikih gradova. Za manje gradove i seosku sredinu pristup će se razlikovati.

Jedan od programa koji je dao određene rezultate u SAD bio je program "Wead & Sead" što bi u prevodu bilo "Opleviti i posejati", zapravo iskoreniti narkomaniju i negovati pozitivne aspekte – prevenciju, intervenciju i tretman. Nešto slično bi i kod nas u najugroženijim kvartovima ili delovima grada (jedno vreme je to kod nas bio Novi Beograd) trebalo preduzeti. To podrazumeva organizovanje stanovništva, običnih komšija, da adekvatno reaguju na manifestaciju narkomanije (pojavu dilera na javnim mestima – parkovi, kafei itd, nalaženje špriceva po ulazima, podrumima itd.). Oni bi znali kome se obratiti, centralnom telu Programa, a ovo telo bi koordinisalo rad policije, socijalnih službi, škola. U protivnom, individualni građanin se ne odlučuje na akciju iz straha ili neuverenosti u delotvornost akcije.

Ovakvim multiaspektnim načinom organizovanja moguće je proterati dilere a potom raditi na informisanju, prevenciji i rehabilitaciji onih koji su već bili u kontaktu s drogom.

Da bi započeo i zaživeo kao delotvoran bilo koji "Program", on mora biti promišljen od strane osoba upućenih u problematiku, mora biti iniciran od strane *državne komisije* koja bi bila oformljena na osnovu naše već proklamovane državne *Strategije*.[3] Ova *Strategija* je po mom mišljenju ostala mrtvo slovo na papiru.

(Zanimljivo je da je posle zaplene imovine stečene trgovinom narkoticima rečeno da će sredstva biti usmerena u razne humanitarne svrhe. Zapravo, ova sredstva bi najbolje bilo upotrebiti za prevenciju narkomanije – ovo nikome (?) nije palo na pamet!)

Jedna druga vrsta programa, koja bi dalekosežno trebalo da bude delotvorna, trebalo bi da bude usmerena na decu od 9-12 godina. (Pandan američkom programu Drug Education for Youth). Premda ovaj uzrast može izgledati kao

[3] Naši temeljni dokumenti su dostupni na Internetu: to su *Strategija za borbu protiv droga u Republici Srbiji za period od 2009. do 2013. godine.* Takođe i *Akcioni plan* koji ide uz nju.

preran za edukaciju, on zapravo prethodi kritičnom periodu od 11 do 14 godina kada već dolazi do kontakta mladih-dece i droge. Ovakav program bi imao za cilj da edukuje i vaspitno usmeri decu da u kritičnom periodu ne uđu u svet narkotika.

Kao svoje ciljeve ovakav program bi imao: (1) da se razvije odnos između omladine i pozitivnih uzora među starijima, (2) aktivan životni stil, (3) odvraćanje od droge.

Ovakav program bi bilo idealno provoditi u omladinskim kampovima (pionirskim logorima) gde bi se razvijao kolektivni život, gde bi se učili liderstvu, rešavanju konflikata i podizanju samopouzdanja. Ovo je samo prva faza i ona može da traje od nedelju dana do dve.

Druga faza koja bi trajala 10 meseci sastojala bi se u tome da mentor (vaspitač) prati mlade i podržava ih u onome čime su ovladali u prvoj kratkoj fazi u omladinskom kampu. Kad je reč o aktivnom stilu života treba ih podržati u onome čime su ovladali i za šta su se zainteresovali. To mogu biti razne kreativne delatnosti, pa zatim sport, šah, razne sekcije itd.

Ovakav pristup nema za cilj isključivanje, udaljavanje ili zamenu za roditelje. Naprotiv, roditelji su upoznati sa delatnošću programa i aktivno podržavaju decu u tome, imaju kontakt s vaspitačem (mentorom) i prate dečiju aktivnost. Poznato je da su pasivna, u sebe povučena deca, često žrtve droge. Naprotiv, kada su jednom učvršćeni pozitivni ciljevi, ojačava se otpornost deteta prema ulasku u svet narkotika. Važnu ulogu ima i pozitivno okruženje vršnjaka, dok negativno okruženje može imati pogubne posledice.

Različiti programi ne moraju da konkurišu jedni drugima. Oni mogu uporedo da se provode i da zahvataju različite aspekte socijalne stvarnosti. Jedni programi, poput upravo gore skiciranog, mogu biti usmereni na prevenciju u ranom uzrastu dece, drugi mogu biti usmereni na eliminaciju droge iz određenog okruženja – kvart, škola, selo, manji gradić, te rehabilitaciju već formiranih narkomana.

Različiti programi će zahtevati različite službe i različite socijalne aktere. Ovde čak može da bude uključen i privatni biznis, a pogotovu nevladin sektor u vidu raznih neprofitabilnih organizacija.

Kao što smo već rekli, srž ovakve vrste delatnosti na prevenciji podrazumeva saradnju, koordinaciju i učešće šire zajednice, kao i podršku već postojećih službi. Piramida ovakve organizacije, da bi bila efikasna, mora imati manje više sledeću strukturu: na vrhu mora biti *državna komisija* za primenu *Strategije*[4], ona daje smernice i inicijative za konkretno organizovanje i pokretanje *projekta,* unutar ovih se formiraju *koordinaciona tela* koja povezuju različite segmente za ostvarenje ciljeva projekta.

Po sebi se razume da *državna komisija* ne mora biti neposredni skup kreatora projekata. U tu svrhu mogu se angažovati različiti pojedinci i ustanove, a

[4] Mislim na već spominjani dokument koji je osnovni akt državne delatnosti po pitanju suzbijanja narkomanije.

mogu se razmatrati i prihvatati predložene inicijative nezavisnih grupa. Ali takva komisija bi posebno bila značajna u koordinaciji i saradnji različitih Ministarstava i državnih organa: pre svega to su Ministarstvo zdravlja, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ministarstvo pravde, Ministarstvo omladine i sporta, Ministarstvo rada i socijalne politike, te različite ustanove koje se bave socijalnom zaštitom. Kad se uhodaju prvi programi onda se mogu valorizovati rezultati i mogu se prilagođavati i menjati delatnosti na prevenciji i suzbijanju narkomanije.

*
* *

Pre nego što razmotrimo problem *rehabilitacije* narkomana, ukazaćemo na neke probleme u vezi s opštom politikom prema suzbijanju narkomanije od čega u mnogome zavisi i zaštita mladih. U raspravama o politici borbe protiv narkotika uvek postoje dve grupe, jedna koja je za strožije zakonske sankcije prema svim delima u vezi s drogom i druga koja je za ublažavanje kažnjavanja, slikovito rečeno, to su jastrebovi i golubovi.

Ova opšta dilema nije zaobišla ni naše zakonodavstvo koje je svojim najnovijim rešenjima pooštrilo i proširilo zakonske sankcije kad je reč o trgovini drogom. Naročito su uneta nova rešenja koja se tiču pranja novca stečenog trgovinom drogom gde se prate savremeni trendovi evropskih zakonodavnih rešenja. Kad je reč o uživaocima narkotika zauzet je blaži stav. Sam kontakt sa drogom ne sankcioniše se.

Sama strategija da se zakonskim pretnjama, to jest zastrašivanjem smanji potražnja droge nije dala rezultate ni u jednoj zemlji. To je i bilo za očekivati jer je narkomanija bolest zavisnosti i prinuda koja dolazi iznutra jača je od svake pretnje zakonskom sankcijom. Pošto strategija zastrašivanja nije dovela do redukcije droge pristupilo se u razvijenim zemljama Zapada strategijama prevencije. Ove alternative su kombinovane i sa politikom javnog zdravlja kao i drugim socijalnim merama kao što je zapošljavanje među siromašnima i sličnim merama usmerenim na smanjenje depriviranosti.

Takođe je varirana politika kažnjavanja. Pokušano je sa alternativama zatvaranju jer su zatvori, naročito u SAD, bili pretrpani narkomanima. Pokušano je sa blažim kažnjavanjem onih narkomana koji nisu bili nasilni. Diverzifikacija je vršena i na osnovu starosne dobi, socijalnog položaja i vrste droge. U mnogim zemljama su zakoni kojima se kontrolisala droga menjani, popravljani i prilagođavani izmenjenim okolnostima. Sada već imamo nagomilano iskustvo o pravnoj regulativi narkomanije i različitim politikama kažnjavanja.

Pošto imamo već različitih iskustava u dovoljnoj meri možemo formulisati neke opšte principe istraživanja koji bi mogli biti rukovodstvo u globalnoj delatnosti i kod nas. To znači da je potrebno pratiti i analizirati modele koji se upotrebljavaju radi optimalizacije dejstvenosti modela. Potrebno je videti u

kojoj meri model doprinosi smanjenju štete koju droga proizvodi. Drugo, svakako da je jedna od centralnih tačaka da se uspostave veze između krivične pravde i drugih sfera kao što su zdravstvo, socijalna politika itd. Isto tako, važno je razumeti kako se konzumenti ponašaju na tržištu droge. Sa svim ovim aspektima u vidu imamo veće šanse da izađemo na kraj sa štetnim posledicama koje narkomanija proizvodi.

REHABILITACIJA

Možemo unapred biti sigurni da mere prevencije neće dati stoprocentni učinak. Ma kako dobar filter u vidu prevencije postavili, droga će naći svoj put do određenog broja mladih. Tada je važno da se mladi narkoman što pre uputi na lečenje, a da bi do toga došlo potrebne su dobre mere detekcije prisustva droge, saradnja sa roditeljima da bi bili upoznati i obučeni da prepoznaju da li njihovo dete uzima drogu, kao i dobar monitoring u školama što podrazumeva obučene nastavnike i vaspitače.

Postavlja se pitanje da li je naš zakon dobar okvir unutar kog se može uspešno obavljati rehabilitacija narkomana, pa i mladih narkomana. Ovde već imamo osetljivu granicu između maloletnika i punoletnih mladih osoba koje su tek izašle iz maloletničkog doba. Ovu razliku svakako treba imati u vidu jer će i zakonski tretman biti različit.

Ovde ću se ograničiti na razmatranje jednog problema koji, po mom mišljenju, ima dalekosežan značaj. Naš zakon ne kažnjava kontakt sa drogom, dok neki drugi to kažnjavaju – francuski, na primer.[5] Premda je široko iskustvo u različitim zemljama pokazalo da sama represija nije dovoljna za redukciju droge, mera kažnjavanja uživanja narkotika dala je francuskom zakonodavcu mogućnost da napravi jedan dinamičan i fleksibilan zakonski okvir koji ima za cilj da narkomana navede na lečenje. Tek posle lečenja može da se pristupi rehabilitaciji u najširem smislu.

Kod nas nedostaje jedan delotvoran instrument koji bi navodio i stimulisao narkomana da se leči. Ukoliko nema neku drugu podršku, u porodici, na primer, narkoman je prepušten samom sebi. Manji broj njih uspeva da se izbori sa zavisnošću i da se odluči na lečenje.

Pogledajmo ukratko kako se to rešava u francuskom zakonodavstvu.[6] Ovde ćemo izneti samo opšte principe, duh, smisao i intencije francuskog rešenja, a konkretne odredbe mogu se videti u pomenutim knjigama kao i na drugim mestima koja su sada široko dostupna zahvaljujući elektronskim medijima.

---

[5] Izneo sam neke ključne odredbe našeg i francuskog zakonodavstva u ovoj sferi i uporedio ih u poglavlju moje pomenute knjige: "Dva zakonska rešenja", str. 83.

[6] Opširnije se osim u mojoj knjizi može videti i kod Pelisije, I, Tilije, G, *Droga,* kao i kod Nikolić, D, *Narkomanija – zločin ili kazna.*

Četiri osnovna principa su u pitanju kada je reč o francuskom rešenju. Zakonodavac se rukovodio pre svega time da borba protiv droge dobije osnovnu formu medikalizacije kada je reč o uživaocima narkotika a ne o trgovcima drogom. Potom, uvođenje posebnih odredbi kojima se ograničava sloboda narkomana jer ga treba zaštititi od njega samog. Treći princip se tiče liberalnosti određenih mera, na primer, zagarantovana anonimnost, besplatno lečenje za one koji se sami javljaju, mogućnost izbegavanja osude ukoliko se pristane na lečenje. Kao četvrti princip, pooštravanje kaznene politike prema trgovcima drogom, a prema narkomanima naglašavanje medikalizacije problema.

Osim Krivičnog zakona, jedan broj dela reguliše i Zakon o javnom zdravlju, gde se veli da će svako ko koristi narkotike biti stavljen pod nadzor sanitarnih vlasti. Na taj način, pojedincu se ograničava sloboda da sebi nanosi štetu i da sebe dovodi u smrtnu opasnost.

Sanitarne vlasti se bave trima kategorijama narkomana, onima koje upućuje tužilaštvo i oni su u opasnosti da budu sudski gonjeni ukoliko ne pristanu na lečenje. Bilo da se leči u ustanovi specijalizovanoj za tu vrstu bolesti ili ambulantno kod lekara, tužilaštvo mora biti obaveštavano o toku lečenja.

Narkomani koje upućuju zdravstvene službe čine drugu grupu. To su obično mladi koji nisu došli pod udar zakona i lekar ili socijlni radnik šalje dopis i otkriva njegov identitet. Premda ovde lekar ne čuva lekarsku tajnu (na osnovu zakona) to je u interesu narkomana i njegovog zdravlja. Pošto se ovde ne ukljčuju ni sudstvo ni policija nema posebnih sankcija.

Treću kategoriju čine mladi koji se sami javljaju institucijama za lečenje. U cilju stimulacije na ovaj korak, protiv njih ne mogu delovati ni tužilac, ni policija, ni zdravstvene ustanove. Narkoman u tom slučaju ima pravo da bude lečen anonimno. Ovo se garantuje zakonom i može biti narušeno samo ako je narkoman počinio zločin. Svako ko se dobrovoljno prijavljuje ima pravo i na besplatno lečenje. Po članu 628–1 narkoman se oslobađa bilo kakvog sudskog gonjenja zbog nedozvoljene upotrebe drogi i u tu svrhu može dobiti potvrdu na svoje ime da je lečen, čak i ako je to bilo anonimno. Ovde je sve preduzeto kako bi se zaobišle eventualne psihološke ili finansijske prepreke.

Pored zdravstvenih mera, zakon predviđa i represivne mere. Ono što je zakonodavac učinio jeste usklađivanje zdravstvenih i represivnih mera. To znači, omogućiti osobama koje su koristile drogu, te su u stanju delikta, da se leče kao bolesnici i da se prema njima tako postupa. Članom 628 kažnjava se svaki pojedinac koji uživa drogu, dok je ranije u Francuskoj bilo kažnjavano samo uživanje droge u grupi.

U skladu s medikalizacijom problema narkomanije, represivne mere prema uživaocima droga su u suštini blage i daju narkomanu šansu da izbegne sudsko gonjenje ako pristane da se leči. Cilj je zapravo da ga se navede na lečenje. Tužilaštvo može da odustane od gonjenja i da narkomana i svakog ko je uhvaćen u upotrebi narkotika pošalje u zdravstvenu ustanovu.

Zdravstvene vlasti onda nalažu narkomanu da započne lečenje u skladu sa utvrđenim stanjem. O toku lečenja mora se tužilaštvo izveštavati redovno.

Moguća su ovde dva ishoda. Ili se narkoman izlečio i onda tužilaštvo povlači optužnicu, ili je narkoman odustao od lečenja i tada tužilaštvo podiže optužnicu po članu 628-2. Tužilaštvo ima široki prostor za delovanje u zavisnosti od procene konkretnog slučaja. Ukoliko je narkoman uhvaćen u deliktu, ali se potom samoinicijativno lečio i to dokaže, tužilaštvo može da odustane od gonjenja. Ukoliko se narkoman vrati uzimanju narkotika, tužilaštvo procenjuje situaciju i odlučuje da li ga treba goniti sudski ili ne. Dakle, ne mora automatski da aktivira potencijalnu optužnicu. Sve je smišljeno da bi se narkomani stimulisali na detoksikaciju.

Protiv onih koji odbiju da se leče optužnica se podiže, kao i protiv težih slučajeva koji se vraćaju drogi više puta. U ovom slučaju istražni sudija može da prisili narkomana na lečenje koje je obično praćeno merama nadzora da bi se proverilo koliko je uspešno bilo. Ako je lečenje uspešno, istražni postupak se zaključuje, a ako nije, prelazi se na član 628–3. Ovde već sud ima sledeće mogućnosti. Prvo, da naredi lečenje. Ako je lečenje uspešno okončano da ne izrekne kaznu, već da je zameni nekom merom bezbednosti. I na kraju, ako narkoman odbija lečenje, sud ga osuđuje na kaznu zatvora uslovno uz obavezu da se podvrgne detoksikaciji.

Kada jednom narkoman dospe pod istražnog sudiju, ne može da izbegne lečenje. Postupak je stepenast po snazi represije a sa ciljem da sve prođe što manje dramatično. Uz to, lečenje je besplatno po sudskoj odluci i pada na teret države. Sudske vlasti moraju biti obaveštavane ali nemaju pravo kontrole. To u praksi znači da je potrebna dobra saradnja između sanitarnih vlasti i sudskih.

Radi se, dakle, o jednom fleksibilnom sistemu koji treba da omogući mladom narkomanu koji nije ogrezao u drogi da izađe iz toga sa što manje trauma. Faktički ovaj zakon ne kažnjava upotrebu droge, to jest postoje široke mogućnosti da se kazna izbegne i to na više stepenika, što se kolokvijalno naziva sistemom "papagajskih lestvica".

Trći važan momenat je kažnjavanje potsticanja na upotrebu i propagandu droga. U ovom slučaju mogu se kazniti zatvorom od jedne do pet godina oni koji podstiču na dela kažnjiva članovima L627 i L628, koji sankcionišu upotrebu droge i druge delikte u vezi s njom. No mogu se kazniti i oni koji ove radnje prikazuju u pozitivnom svetlu, kao i oni koji navode na korišćenje droge, čak i kada je ovo navođenje ostalo bez efekta. Naše zakonodavstvo ovo uopšte ne sankcioniše eksplicitno, mada je možda moguće to sprovesti na osnovu postojećih zakona. Ali, da je ovakvog kažnjavanja bilo u praksi, sumnjam! Svakodnevno čitamo u "žutoj štampi" i gledamo na TV programima zabavnog karaktera ko sve uzima drogu od takozvanih zvezda, i sve to u pozitivnom svetlu i sa nonšalancijom kao da se radi o uzimanju čokolade. Nije teško razumeti kakav poguban učinak to ima na mlade duše.

U Francuskoj sudske vlasti imaju u svojim rukama važnu mogućnost da sprečavaju propagandu droge, što je veoma važno ima li se u vidu moć mas–medija i njihov uticaj na mlade. Kad ne bi bilo ovog instrumenta u rukama pravosuđa, bila bi širom otvorena vrata trgovcima drogom da na razne načine iskoriste sredstva javne komunikacije za svoje ciljeve. Da su moguće razne manipulacije kojima se mladi navode na upotrebu narkotika vidi se jasno na američkom primeru. Naročito su opasna audiovizuelna sredstva, televizija, film, a u poslednje vreme naročito Internet. Sprečavanju manipulacijama u ovom domenu služi naročito član 630.

Francuski zakon je zaista složen, ali i suptilan. Njegov duh su sledila mnoga zakonodavstva u Evropi, kao i akti EU i *Strategije* za borbu protiv narkomanije. Ono što je karakteristično za francuski zakon jeste prihvatanje narkomanije kao činjenice s kojom treba računati na duže vreme.

Francuski model ima tu prednost nad našim što ima instrumente da narkomana uvuče u sistem zdravstvenih, socijalnih i drugih službi, kao i sudstva. Na taj način omogućuje se efikasnije lečenje i rehabilitacija narkomana. U tom smislu, potrebno je razmisliti o promenama našeg Krivičnog zakona, kao i o dopunama drugih relevantnih zakona kako bismo uneli promene koje bi omogućile bolji i efiksniji tretman narkomana, pre svega mladih narkomana.

Druga stvar o kojoj se mora voditi računa jeste aktiviranje *Strategije* za borbu protiv narkomanije. To znači opšta načela koja su u nju ugrađena, prevesti u konkretnu akciju. Kao što smo spomenuli u prvom delu rada, prvi zadatak je formiranje *specijalne državne komisije* sa zadatkom da inicira, nadgleda i koriguje mere protiv narkomanije. Iniciranje različititih *Programa* dobro promišljenih i adekvatno sprovođenih mora biti imperativ. Ovde su samo bili skicirani mogući pravci delovanja i pokretanja programa, sve mora biti uvek temeljno i konkretno promišljeno.

I u okviru postojećih zakonskih rešenja može se pristupiti prevenciji i rehabilitaciji mladih narkomana. Poboljšanja zakona će svakako olakšati taj pristup, ali inicijativa i volja za zaštitom mladih od droge mora biti autonomno pokrenuta jer sami zakoni to neće učiniti.

LITERATURA

1. Ivanović, M. (2011) *Narkomanija kao društvena igra,* Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
2. Nikolić, D. (2001) *Narkomanija zločin ili kazna*, Beograd: Srpsko udruženje za krivično pravo.
3. Pelisije, I., Tilije, G. (1999) *Droga,* Beograd: Plato.
4. The Weed and Seed Strategy, U.S. Department of Justice, 2004, dostupno na: www.ojp.usdoj.gov

5. Zimring, F,E, and Hawkins, G. (1992) *The Search for Rational Drug Control Policy,* N.Y.: Cambridge University Press.

HOW TO PROTECT YOUNG PEOPLE FROM DRUGS

This paper discusses possible strategies for the prevention of drug use among young people and how to reduce the number of drug users among existing drug addicts. Problems of drug demand and problems of treatment and rehabilitation are considered. It is proposed to introduce measures that are provided by the French model, which is considered the most effective. It is a model of gradual guidance and enforcement to treatment registered drug addicts. It includes well-maintained and regulated the jurisdiction of the judiciary, police, social rehabilitation facilities, as well as cooperation with schools and families of drug addicts.

KEY WORDS: drug demand / drug addiction treatment / drug rehabilitation / social services for the prevention and care of drug addicts

OSUĐENI I DEPRIVACIJE[1]

Mr Ljeposava Ilijić
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Aktuelno stanje u kazneno popravnim zavodima u Srbiji je izuzetno nepovoljno. Porast broja osuđenih lica i prekobrojnost zatvorske populacije, kao i negativni trendovi u strukturi osuđenih, samo su dio globalnih problema sa kojima se suočavaju zatvorske ustanove. Ako tome dodamo i probleme vezane za nedostatak stručnih kadrova, manjkavost u sprovođenju tretmana i loše materijalne uslove, čije se poslijedice odražavaju na sveukupno funkcionisanje zatvorskih sistema, sasvim je očigledno zašto zatvorska kazna ne daje očekivane rezultate, već sve veću stopu recidivizma. Sa druge strane, negativne psihološke poslijedice izvršenja zatvorske kazne, posmatrane kroz brojne deprivacije i frustracije, na mikronivou, predstavljaju, još dodatne, otežavajuće faktore koji stoje na putu uspješnog sprovođenja tretmana i postizanja svrhe zatvorske kazne.

Ovaj rad predstavlja pokušaj sagledavanja sveukupnih uslova izvršenja zatvorske kazne kroz prizmu svih negativnih okolnosti i problema u funkcionisanju zatvorskih sistema, s posebnim osvrtom na deprivacije osuđenih lica. Čini se da je sasvim nemoguće govoriti o osuđenim licima i njihovim deprivacijama, van konteksta uslova u kojima izdržavaju zatvorsku kaznu kaznu i koji u krajnjoj mjeri, i doprinose pojačavanju već prisutnih deprivacija i frustracija.

KLJUČNE RIJEČI: zatvorski sistem / osuđena lica / deprivacije

UVOD

Većina teškoća koje danas karakterišu srpski sistem izvršenja zavodskih sankcija, proističe iz činjenice da je on nedovoljno veliki da primi sve one kojima se izriču sankcije institucionalnog tipa. Broj osuđenika je disproporcionalan

[1] Rad je nastao kao rezultat na Projektu broj 47011 koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke.

kapacitetu ustanova što proizvodi pojavu prekobrojnosti zatvorske populacije. Ovaj fenomen, osim što, uopšteno gledano, otežava redovno funkcionisanje ustanove u svim njenim segmentima, ima i niz drugih negativnih poslijedica, kao što je: ugrožavanje osnovnih prava osuđenih lica, povećan rizik od pobuna i bjekstva i uopšte povećanu učestalost disciplinskih prestupa (Pavlović, 2009:767).

Prekobrojnost zatvorske popualcije, povlači za sobom i niz drugih poslijedica koje pogađaju osobe lišene slobode, ali i društvo.[2]

Poslijedice po osobe lišene slobode ogledaju se u lošim materijalnim uslovima života, povećanoj ugroženosti njihovog zdravlja, neadekvatanom tretmanu, redukovanom vremenu koje imaju za šetnju van ćelija i komunikaciju sa spoljašnjim svijetom, povećanje nasilja među zatvorenicima, koje proizilazi iz dodatnih tenzija zbog dodatnih deprivacija i ograničavanja prava.

I poslijedice po državu su mnogobrojne. Uslijed nedostatka mjesta u zatvorima, osobe osuđene na zatvorske kazne ne mogu da stupe na izvršenje zatvorske kazne, već ostaju na slobodi, čime se svakako, povećava rizik da ponovo počine neko krivično djelo. Zbog neadekvatnog tretmana, za osuđene kojima se tokom izvršenja zatvorske kazne moglo pomoći da usvoje društveno prihvatljive norme ponašanja, po izlasku iz ustanove povećava se rizik od povrata.

Istovremeno sa povećanjem broja lica lišenih slobode, ispoljavaju se i drugi izrazito negativni trendovi, a to su porast broja teških krivičnih djela sa elementima nasilja, organizovani kriminal, smanjenje starosne granice počinilaca krivičnih djela i visok nivo bolesti zavisnosti, prije svega narkomanije. Čak 50% lica lišenih slobode imalo je iskustva sa drogama ili su aktivni zavisnici.[3]

Nepostojanje specijalizovanih tretmana za zavisnike od psihoaktivnih supstanci, još dodatno otežava problem. U našim ustanovama ne postoji ni obavezno testiranje osuđenika na psihoaktivne supstance, pa primarni problem zavisnosti, najčešće, ostaje nerješen i u sjenci sekundarnog problema izvršenja krivičnog djela.

Nalazi brojnih studija ukazuju da su osuđenici koji su i prije dolaska u zatvorsku ustanovu bili zavisnici, počinili veći broj nasilnih incidenata od onih osuđenika koji nisu zavisnici (Jiang, Fisher-Giorlando, 2002).

Brojni istraživači navode da zatvor kao institucija povećava rizik u pogledu ponašanja zavisnika, kako zbog koncentracije velikog broja rizične populacije na jednom mjestu, prenaseljenosti zatvora, ali i rizika od nasilja, koji je česta pojava među osuđenim licima koji su zavisnici od psihoaktivnih supstanci.

---

[2] Problem prekobrojnosti zatvorske populacije nije problem koji je prisutan samo na našim prostorima. Naime, podaci pokazuju da su u čak 144 od 170 država u svjetu zatvorski sistemi prepuni, što znači da se oko 85% država suočava sa problemom prekobrojnosti zatvorske populacije. Nažalost, Srbija baš u ovom negativnom trendu prati svjetski nivo, čime se naša država uveliko svrstava u red onih koje nemaju dovoljno prostora da smjeste svoje zatvorenike. Detaljnije u: *International Centre for Prison Studies*, King's Kollege, London. http://www.kcl.ac.uk/depsta/rel/icps/worldbrief/highest_to_lowesr_rates.php

[3] Detaljnije u: Godišnjem Izveštaju Uprave za izvršenje zavodskih sankcija, 2007. i 2008. godina, Ministarstvo pravde Republike Srbije.

Poslijedice upotrebe narkotika među zatvorskom populacijom obuhvataju i brojne smrtne ishode, kako zbog prekomjerne upotrebe narkotika i lošeg kvaliteta droge, povećan broj samoubistava, ali i povećane stope samopovrjeđivanja. Takođe, upotrebe narkotika u zatvorskoj populaciji, ima tendenciju da proizvede opasnije poslijedice, nego što je to slučaj sa poslijedicama upotrebe narkotika populacije na slobodi, posebno ako se ima u vidu nedostupnost sterilnog pribora za ubrizgavanje droge, njenog lošeg kvaliteta, i u krajnjem slučaju nedostupnosti (Stöver, Michels, 2010).

U uslovima povećanja ukupnog broja lica, njihova nepovoljna kriminološka i psihološka struktura direktno utiče na razvoj neformalnog sistema, smanjenje bezbjednosti samih osuđenih kao i zaposlenih lica, pojavu unošenja nedozvoljenih predmeta i supstanci, smanjenu disciplinu i kršenje kućnog reda, organizovane proteste i ukupno lošu atmosferu u ustanovama i poslijedično smanjen nivo bezbjednosti.

O DEPRIVACIJAMA OSUĐENIKA

U uvodnom dijelu dat je kratak osvrt na sve probleme koje su karakteristični za naše zatvorske ustanove, za koje, s pravom možemo reći da u velikoj mjeri doprinose intenziviranju deprivacija osuđenika.

Zatvorske deprivacije, u literaturi su često označene kao nenamjeravane poslijedice izvršenja zatvorske kazne, odnosno kao neminovna posledica njenog izvršenja. Brojni autori djele stavove u pogledu njihovog javljanja, ali ne i u pogledu intenziteta njihovog doživljavanja, kao i potreba za njihovim ublaživanjem. Ovakvi stavovi, karakteristični za period 80-ih godina prošlog vijeka, oslanjaju se na retributivna shvatanja kazne, po kojoj osuđenici, time što su počinili krivično djelo, treba da budu izolovani u zatvorskim ustanovama, a loši i deprivirajući uslovi, samo su dio zaslužene kazne.

Današnja shvatanja zatvorske kazne, daleko se razlikuju od prethodnih i više su bazirana na ideji da kazna zatvora ne mora, i ne treba da bude štetna, kao i da stvaranje humanog i efikasnog zatvorskog okruženja, podrazumjeva razvoj mehanizama kojima će se umanjiti negativni efekti lišenja slobode (Howard, 1999; Vormith, 1985.).

Postoje brojna istraživanja na temu negativnih efekata zatvaranja i rezultati mnogih studija ukazuju na potencijalnu psihološku štetu koja je rezultat dugog boravka u zatvorskoj instituciji (Howard, 1999:3).

Penalne institucije su same po sebi nezdrava mjesta, polazeći od činjenice da je zatvorenički svijet skup različitih ljudi sa različitim sistemima vrijedosti i pravilima ponašanja. Emocionalno i fizičko preživljavanje u zatvorskim uslovima zavisi djelimično i od individualnih sposobnosti osuđenika da se prilagode na uslove života i zatvorske deprivacije.

Bilo kako bilo, mnogi zatvorenici dolaze iz najsiromašnijih slojeva društva ili odbačeni od društva. Tako zatvor može biti najgore mjesto za njih, i oni predstavljaju jednu visoko rizičnu kategoriju koju će posebno teško pogoditi zatvorski uslovi i ograničenja.

Ova činjenica smanjuje šansu za uspješan povratak osuđenika u društvo i normalnu socijalnu reintegraciju (De Viggiani, 2007:115).

I najranija istraživanja zatvorske sredine ukazuju da je zatvor sam po sebi štetan, da takvu sredinu karakteriše nepoštovanje osnovnih ljudskih prava i potreba, doprinosi razvoju mentalnih, fizičkih i socijalnih deprivacija zatvorenika, čineći ih bespomoćnim i nemoćnim (Clemmer 1958, Sykes 1958, Goffman 1961, Foucault 1977, King i Elliott 1977, Richards 1978, Cohen 1979, Cohen i Taylor 1981, Fitzgerald, Sim 1982, Sim 1990).

Ovakav pogled na zatvorsku sredinu je osnova klasične američke studije Donalda Klemera (Clemmer, 1958) i Geršama Sajksa (Sykes, 1958), u kojoj su predstavljena dva ključna argumenta:

- *prvi, da je zatvaranje sinonim za deprivacije i drugi,*
- *da zatvorske deprivacije imaju značajne psihološke, fizičke, emocionalne i socijalne poslijedice na ličnost osuđenika.*

Sajks (Sykes, 1958:65–77) je tvrdio da zatvorski uslovi doprinose deprivacijama, što uključuje deprivaciju slobode, deprivaciju heteroseksualnih odnosa, materijanih dobara i usluga, autonomije i sigurnosti, koje autor naziva "mukama robije" (*pains of imprisonment*). Ove deprivacije nanose bol, predstavljaju teškoće i remete njihov osjećaj lične vrijednosti, samopoštovanja i identiteta.

Individualna slika o sebi kao osobi koja ima vrijednosti i moralne kvalitete, odrasle osobe načešće gube u zatvorskim uslovima, kao što se gubi i njihova snaga i volja za postignućima (Sykes, 1958:79).

I mnogi drugi autori slažu se sa Sajksovim originalnim rezultatima istraživanja vezanim za zatvorske deprivacije, podržavajući njegov stav da zatvorska sredina i zatvor kao ustanova, sa svim svojim karakteristikama i ograničenjima, neminovno proizvodi određeni stepen deprivacija kod osuđenika, koje generalno imaju negativan efekat kako na ponašanje zatvorenika, tako i na efekte tretmana.

Osnovne postavke teorija o negativnim efektima dugih zatvorskih kazni koje se ogledaju u brojnim deprivacijama, lišavanju i prizonizaciji, rezultat su sistematskog posmatranja ponašanja osuđenih lica. Uprkos tome što su nalazi brojnih istraživanja na ovu temu nepotpuni i nejedinstveni, istraživanje literature o negativnim efektima dugih zatvorskih kazni nam daje dobar uvid u sadržaj i probleme zatvorskog života.

Do sličnih rezultata došli su i istraživači koji su se bavili problemom deprivacija osuđenika u našim zatvorskim ustanovama. Tako Jovanić,

ispitivajući negativne efekte zatvorske kazne, navodi da deprivaciju slobode iskazuje čak 97,3% ispitanih osuđenika, dok samo 2,7% osuđenih kaže da ih ta deprivacija uopšte na pogađa. Kao konačan zaključak koji je nastao kao rezultat njegovog istraživanja, ovaj autor navodi da *opšti uslovi izvršenja kazne zatvora utiču na pojavu negativnih poslijedica u svim ispitivanim modalitetima, kao i da su svi oblici deprivacija prisutni u svim ustanovama za izvršenje kazne zatvora, kod velike većine osuđenih i intenzivno pogađaju osuđena lica* (Jovanić, 2007:247).

Nesporan je stav da zatvorske deprivacije doživljavaju svi osuđenici, međutim, brojni autori navode da intenzitet doživljavanja zatvorskih deprivacija zavisi od osobina ličnosti svakog osuđenika.

Jednom rječju, svi vidovi deprivacija snažno su povezani sa osobinama ličnosti i od tih osobima zavisi, između ostalog, koliko će i šta čovjek osjećati kao deprivaciju i frustraciju. Deprivacije su povezane i sa nekim drugim dimenzijama koje ne pripadaju prostoru ličnosti, pa tako možemo konstatovati da su one veće kod recidivista, posebno deprivacija heteroseksualnih kontakata i nezavisnosti, da su veće kod ljudi koji su ranije bili više upetljani u sociopatološke oblike ponašanja, i ljudi koji su imali dužu kriminalnu karijeru, tj. koji su uhapšeni na mlađim uzrastima (Radovanović, 1992:269).

Karakteristike osuđenika, iz sfere demografskih, sociopsiholoških, penoloških i kriminoloških karakteristika ostvaruju uticaj na intenzitet doživljavanja zatvorskih deprivacija. Starost osuđenika, bračno stanje, odnos sa porodicom (kvalitet i kvantitet odnosa), zanimanje, porodično porijeklo i socijalni status, samo su neke od karakteristika čiji je uticaj na intenzitet doživljavanja zatvorskih deprivacija potvrđen istraživanjem.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Nesporno je da zatvorska kazna doživljava oštre kritike. Brojni kritičari zatvora navode da je zatvorska kazna nužno zlo koje mora da postoji, a koje već odavno ne daje očekivane razultate. Zašto je zatvorska kazna na tako lošem glasu?

Kazna zatvora se nikada nije iscrpljivala u samom lišenju slobode kao bitnom ograničenju ljudskih prava, već ona na različite načine ograničava ili u potpunosti lišava osuđena lica i raznih drugih ljudskih prava. Kršenje ljudskih prava u zatvoru koja su, po pravilu povezana sa njegovim punitivnim aspektom, u tjesnoj su vezi sa onim njegovim osnovnim funkcijama koje se ogledaju u kontroli zatvorenika i u funkcionisanju života u zatvoru, dok su u manjoj mjeri, i uglavnom posredno, poslijedica same činjenice da su zatvorenici izolovani od spoljašnjeg svijeta (Nikolić-Ristanović, 1998:5).

Kršenja ljudskih prava u zatvoru, naročito u uslovima ekonomske krize u društvu, kao što je to slučaj u našoj zemlji, postala su povezana sa nemogućnošću zatvora da na adekvatan način ostvari svoje osnovne funkcije.

Lišenje slobode, resocijalizacija, odnosno tretman, kontrola zatvorenika i održavanje života u zatvoru su osnovne funkcije zatvora koje se ne ostvaruju na adekvatan način. Sama činjenica da je u zatvoru veći broj lica smješten u istom prostoru, nameće potrebu održavanja discipline, tj. normiranja njihovog ponašanja i njihovog odnosa sa osobljem. Ova funkcija, iako ima prinudni karakter najčešće se ublažuje kroz pojedine oblike tretmana. Međutim, upravo iz prinude prirode ove funkcije i načina njenog ostvarivanja zavisi i nivo poštovanja ljudskih prava osuđenih lica. Takođe, problem održavanja reda i discipline u prenatrpanim zatvorskim ustanovama posebno dolazi do izražaja.

Normalno funkcionisanje zatvorskih ustanova podrazumjeva i besprekorno funkcionisanje niza stručnih službi u cilju zadovoljenja elementarnih higijenskih, zdravstvenih, zaštitnih, radnih, obrazovnih i drugih potreba osuđenih lica. Nedostatak stručnih kadrova u svim službama, kao i loša materijalna i ekonomska situacija, ostavljaju duboke tragove upravo na polju mogućnosti zadovoljenja osnovnih potreba osuđenih lica, ali i poštovanja njihovih osnovnih, zagarantovanih prava.

Upravo loša ekonomsko materijalna situacija i minimalna državna odvajanja za funkcionisanje zatvorskih ustanova, izuzetno negativno se odražavaju na svakodnevne uslove života i rada osuđenih lica, i izazivaju dodatne patnje i lišavanja u pogledu zadovoljenja osnovnih potreba Te dodatne patnje su naročito u vezi neadekvatne i siromašne ishrane osuđenih, neadekvatnim uslovima za održavanje higijene, neodgovarajućom zdravstvenom zaštitom, ali i smanjivanju ili potpunom ukidanju mogućnosti za adekvatno obrazovanje, kvalifikaciju ili dokvalifkaciju, radno i profesionalno angažovanje.

Zatvorska stvarnost oličena u konkretnim lošim uslovima izdržavanja, prekobrojnoj zatvorskoj populaciji, nedostataku stručnih kadrova, visokoj stopi recidivizma, manjkavosti tretmana, visokom nivou bolesti zavisnosti, uz nepoštovanje osnovnih prava osuđenih lica, samo su neki od argumenata koji ne idu u prilog zatvorskoj kazni i neki od njenih najtežih kritika. Zatvorska kazna, pored navedenih manjkavosti izvor je i dubokih deprivacija i degradacija ličnosti osuđenika.

Čini se da nije preoštro zaključiti da zatvorska kazna ne daje očekivane rezultate ni na polju specijalne ni na polju generalne prevencije.

Ne samo da ne utiče na smanjenje kriminaliteta, već nije u stanju ni da spriječi dalju kriminalizaciju osuđenih lica (Nikolić-Ristanović, 1998:6).

Izlaz iz loše situacije u zatvorskim ustanovama svakako nije jednostavan i lak. Veća ulaganja koja se ne odnose samo na materijalna sredstva, već i kadrovska rješenja, bili bi samo prvi korak ka napretku. Doslijednija i svestranija primjena tretmana, poboljšanje uslova za smještaj, ishranu, radno, obrazovno i slobodnovremensko angažovanja osuđenih lica su takođe segmenti od koji zavisi kako uspješno izvršenje zatvorske kazne tako i život osuđenih u zatvorskoj ustanovi.

Većina zatvorenika osuđenih na zatvorske kazne, će se na kraju ipak naći na slobodi, u najvećem je interesu društvene zajednice, da obezbjedi realizaciju programa koji umanjuju negativne efekte zatvora, koje, kako je potvrđeno brojnim sociološkim istraživanjima imaju izuzetno negativno dejstvo na kasniju socijalnu reintegraciju.

Zato je imperativ da se bavimo ublaživanjem ili eliminisanjem negativnih poslijedica i nanijete štetne koje su rezultat dugogodišnjeg boravka u zatvorskoj ustanovi, kako bi se poboljšale šanse svakog učinioca za rehabilitaciju i društvenu reintegraciju, jer zaštita naše zajednice zavisi od lečenja i reintegracije prestupnika (Howard, 1999).

LITERATURA

1. De Viggiani, N. (2007) *Unhealthy prisons: exploring structural determinants of prison health*, School of Health, Community and Policy Studies, University of the West of England, Sociology of Health & Illness (Vol. 29 No.1) 2007, pp. 115–135; http://www.hszigr.de/~wirsing/ASH%20Sozialmedizin09/ABPapersPDF/PrisonHealth07%20Kopie.pdf
2. Godišnji izveštaj (2007) Ministarstvo pravde, Uprava za izvršenje zavodskih sankcija
3. Godišnji izveštaj (2008) Ministarstvo pravde, Uprava za izvršenje zavodskih sankcija
4. Howard, J. (1999) *Effects of long term incarceration*, John Howard Society of Alberta www.johnhoward.ab.ca/PUB/PDF/C35.pdf
5. *International Centre for Prison Studies*, King´s Kollege, London. http://www.kcl.ac.uk/depsta/rel/icps/worldbrief/highest_to_lowesr_rates.php
6. Jiang, S., Fisher-Giorlando, M. (2002) Inmate Misconduct: A test of the Deprivation, Importation, and Situational Models, *The Prison Jurnal,* 82:335 http://tpj.sagepub.com/content/82/3/335
7. Jovanić, G. (2007) *Negativne posledice izvršenja kazne zatvora*, Magistarska teza, Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
8. Nikolić-Ristanović,V. (1998) Gde su granice kažnjavanja?, *Temida*, br. 1. god. 1. str. 5-9. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Evropski pokret u Srbiji
9. Pavlović, M. (2009) Ključni problemi srpskog sistema izvršenja zavodskih sankcija*,* Zbornik radova udruženja Kopaoničke škole prirodnog prva, *Pravni život*, br.10/2009, tematski broj "Pravo i vreme", pp 765-777
10. Radovanović, D. (1992) *Čovek i zatvor-studija integrisanosti u zatvorenički društveni sistem,* Beograd: Prometej i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
11. Stöver, H., I.I., Michels, (2010) Drug use and opioid substitution treatment for prisoners, *Harm Reduction Jurnal*, pp 7-17 http://www.harmreductionjurnal.com/content/pdf1477-7517-7-17.pdf
12. Sykes, G. (1958) *The Society of Captives: a Study of a Maximum Security Prison.* New Jersey: Princeton University Press

CONVICTED AND DEPRIVATION

The current situation at correctional institutions in Serbia is very unfavorable. The increase of the number of prisoners and huge number of prisoners populations, also negative trends in the structure of the convicts, are only part of the global problems facing prisons. If we add the problems related to lack of qualified personnel, deficiencies in the implementation of treatment and poor material conditions, which are reflected the consequences on the overall functioning of the prison system, it is obvious why the sentence does not give the expected results, but the increasing rate of recidivism. On the other hand, the negative psychological consequences of execution of sentence, observed through a number of deprivation and frustration, on the micro level, are still more, the aggravating factors that stand in the way of successful implementation of treatment and achieve the purpose of imprisonment.
This paper presents an attempt to look at the overall condition of execution of prison sentences through the eyes of all adverse circumstances and problems in the functioning of the prison system, with particular reference to the deprivation of the inmates. It seems that it is quite impossible to talk about prisoners and their deprivations, outside the context of conditions in which they serve prison sentence and that the final measure, and contribute to strengthening already present deprivation and frustration.

KEY WORDS: prison system / convicts / deprivation

IMPLEMENTACIJA POLICIJSKOG MENADŽMENTA U OSTVARIVANJU KONCEPTA POLICIJE U LOKALNOJ ZAJEDNICI[1]

Prof. dr Momčilo Talijan
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Mr Svetlana Ristović
Kriminalističko-policijska akademija u Beogradu

U radu se ukazuje na značaj i mogućnosti implementacije policijskog menadžmenta u ostvarivanju koncepta policije u lokalnoj zajednici. Izložiće se predmet policijskog menadžmenta, koji se, imajući u vidu prava, obaveze, ovlašćenja i dužnosti policijskih menadžera (rukovodilaca), ostvaruje kroz njihove uloge i delatnosti. Svaka od tih uloga i delatnosti sagledaće se u funkciji ostvarivanja koncepta policije u lokalnoj zajednici.

KLJUČNE REČI: lokalna zajednica / policijski menadžment / uloge policijskog menadžmenta / delatnosti policijskog menadžmenta / efikasno obavljanje policijskih poslova / suzbijanje kriminaliteta

UVODNE NAPOMENE

Policija u zajednici je koncept čijim ostvarivanjem se postiže preobražaj klasičnog modela obavljanja policijske uloge, a njena ukupna delatnost saobražava sa očekivanjima i potrebama građana. Osnovna ideja ovog koncepta jeste saradnja policije i građana u rešavanju osnovnih problema lokalne zajednice, polazeći upravo od građana, njihovih potreba i očekivanja. Ostvarivanje koncepta policije u lokalnoj zajednici,[2] treba da označi prekretnicu u odnosu policije i građana i da suštinski promeni pristup policije u rešavanju problema lokalne zajednice. Ovo je neophodno zato što se u savremenom društvu promenio pravni status pojedinca i što je kvalitativno unapređenje odnosa policije i građana odavno postao imperativ pravne države utemeljene na

[1] Rad je nastao kao rezultat na Projektima broj 47011 i 179045 koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke.
[2] Policija u lokalnoj zajednici će se, zbog racionalizacije daljeg teksta, označavati i (samo) kao - policija u zajednici.

demokratskim vrednostima. U takvoj državi policija treba da služi građanima, te se stavovi i očekivanja građana moraju uzimati kao relevantni faktor koji u značajnoj meri treba da utiče na pravac i karakter aktivnosti državnih organa vlasti, a policije posebno.[3]

Razume se da do ostvarivanja ovih premisa policije u zajednici, te neophodno potrebnog partnerstva policije i građana, neće doći samo po sebi. Nužno je implementirati i nezamenljivu ulogu policijskog menadžmenta. Jednostavno rečeno, taj menadžment svojim usmeravajućim dejstvom mora voditi ka stvarnom uspostavljanju partnerstva policije i građana, odnosno njegovoj delotvornosti.

U ovom radu izložiće se viđenje mogućnosti primene opštih znanja policijskog menadžmenta u ostvarivanju koncepta policija u zajednici kao društvene reakcije protiv kriminaliteta i drugih pojava ugrožavanja bezbednosti. Konkretnije, ukazaće se na potrebe i mogućnosti da policijski menadžment obezbedi da koncept policije u zajednici, u praksi efikasno funkcioniše.

Sadržaj izlaganja koncentrisaće se na *predmet (sadržaj) policijskog menadžmenta*, imajući u vidu da se prava, obaveze, ovlašćenja i dužnosti policijskih menadžera (rukovodilaca), ostvaruju putem *uloga* koje oni obavljaju: (1) predstavljanje i zastupanje policijske organizacije prema drugim organima i institucijama u društvu, zatim, (2) organizovanje i obezbeđenje zakonitog i efikasnog obavljanja policijskih poslova (3) upravljanje ljudskim resursima u policiji, (4) izgrađivanje i unapređenje partnerskih odnosa policije sa građanima i drugim subjektima lokalne zajednice i (5) izgradnja i unapređenje uslova za poštovanje i ostvarivanje ljudskih prava i sloboda.

Ove uloge se ispunjavaju putem osam *delatnosti* policijskih menadžera, a to su: praćenje i procenjivanje, planiranje, organizovanje, dodela zadataka, koordinacija i sadejstvo, kontrola, analiza i ocena i izveštavanje i informisanje.[4]

U nastavku rada analiziraće se navedene uloge i delatnosti policijskog menadžmenta sa ciljem da se sagleda u kojoj meri svaka od njih može koristiti uspešnoj implementaciji koncepta policije u zajednici. Time će se doprineti da menadžeri u policiji građane ne posmatraju samo kao partnere u saradnji, već i kao krajnje korisnike policijskih usluga, a policiju kao uslužni servis građana.

ULOGE POLICIJSKOG MENADŽMENTA I NJIHOV ZNAČAJ ZA OSTVARIVANJE KONCEPTA POLICIJE U ZAJEDNICI

Prve tri, od pet uloga policijskog menadžmenta, napred navedenih, više produkuju klasičan rad policije što ne znači da su one prepreka ostvarivanju

[3] Uporedi: Nikač, Ž., (2009), *Policija u zajednici*, Beograd, KPA, str. 36-57.
[4] Uporedi: Talijan, M., (2001), *Rukovođenje unutrašnjim poslovima,* Beograd, VŠUP, str. 59-62. i Stevanović, O., (2003), *Rukovođenje u policiji,* Beograd, PA, str. 149-151.

modela policija u zajednici (naročito uloga predstavljanja i zastupanja policijske organizacije prema drugim organima i institucijama u društvu). Ipak, one nisu obezbedile da se koncept policija u lokalnoj zajednici primeni u našoj zemlji. Tek, sa iznalaženjem (u teoriji policijskog menadžmenta) i početkom uspostavljanja novih uloga policijskog menadžmenta kao što su: izgrađivanje i unapređenje partnerskih odnosa policije sa građanima i drugim subjektima lokalne zajednice i izgradnja i unapređenje uslova za poštovanje i ostvarivanje ljudskih prava i sloboda - policijski menadžment se prepoznao i ispoljio u novom potencijalu sa mogućnošću da obezbedi da se policija organizuje u partnerstvu sa građanima za efikasnu borbu protiv kriminaliteta i drugih pojava ugrožavanja bezbednosti i to na način da se ne ugrožavaju slobode i prava građana, već da se stvaraju uslovi za njihovu poštovanje i ostvarivanje.

Svaka od ovih uloga ima svoj jedinstveni značaj u ostvarivanju procesa policijskog menadžmenta, pa time i specifičnu primenu u ostvarivanju policije u zajednici.

Predstavljanje i zastupanje policijske organizacije je uloga policijskog menadžmenta koju ispunjava izgradnja, uspostavljanje i ostvarivanje međusobnih odnosa i komunikacija policijske organizacije sa drugim organima, organizacijama, institucijama, preduzećima, ustanovama, građanima. To su najčešće: Narodna skupština, Predsednik Republike, Vlada Republike, sudstvo, tužilaštvo, građani, preduzeća, ustanove, institucije i druge organizacije.[5]

Odnose sa Narodnom skupštinom, Predsednikom Republike, Vladom Republike i čelnicima republičkih državnih organa prevashodno, ostvaruje najviši nivo policijskog menadžmenta. Predstavljanje i zastupanje prema institucijama koje zajedno sa organizacionim jedinicama policije učestvuju u suzbijanju kriminaliteta, raznih prekršaja i prestupa ostvaruje se uglavnom od policijskih menadžera srednjeg nivoa, dok sa građanima i drugim institucijama u lokalnoj zajednici ostvarivanje predstavljanja i zastupanja policijske organizacije težišno je na menadžerima u policiji na osnovnom, operativnom nivou. Tako, prvi i drugi nivo je tu da stvori ambijentalno-društvene uslove i klimu za ostvarivanje ovih međusobnih relacija za koje je baš imanentan koncept policije u lokalnoj zajednici, a na operativnim menadžerima je da predstavljaju, iniciraju, uvežu, usaglase, osmisle i preduzme niz drugih misaono stvaralačkih i praktičnih aktivnosti, da bi policija u zajednici funkcionisala.

Upravo ova naglašavanja kazuju da za uspostavljanje i funkcionisanje policije u zajednici nije dovoljna samo uloga predstavljanja i zastupanja policijske organizacije, već da je neophodno osmisliti, uspostaviti i ostvarivati jednu sasvim novu ulogu policijskog menadžmenta odnosno *izgrađivanje i unapređenje partnerskih odnosa policije sa građanima i drugim subjektima lokalne zajednice*, o čemu će se kasnije govoriti.

[5] O odnosu policije prema Narodnoj skupštini, predsedniku Republike, Vladi Republike, sudstvu i tužilaštvu, šire u: Ristović, S., (2006), Policijski menadžment u suzbijanju kriminaliteta, Beograd, Zadužbina Andrejević, str. 40-42.

Organizovanje i obezbeđenje zakonitog i efikasnog obavljanja policijskih poslova predstavlja osnovu za stvaranje imanentne organizacije za obavljanje policijskih poslova, pa u okviru nje i institucionalnih oblika policije u zajednici.

Organizovanje i obezbeđenje zakonitog i efikasnog obavljanja policijskih poslova, kao ključna uloga policijskog menadžmenta, znači da policijski menadžeri moraju da stvore uslove da se celokupna delatnost policije obavlja u skladu sa Ustavom, važećim zakonima i drugim propisima. Samo ovakvim pristupom u obavljanju policijskog posla omogućiće se jednaka zaštita i ostvarivanje bezbednosti građana, to jest njihove lične i imovinske sigurnosti. "Policija mora da obezbedi da se zakonitost ostvaruje kao osnovni i najvažniji princip u njenom radu"[6] Ostvarivanju i poštovanju zakonitosti moraju da teže ne samo pripadnici policije, već i građani, jer ona nema alternative ukoliko se teži zaštiti vitalnih vrednosti društva i ostvarivanju bezbednosti svih ljudi.

Ostvarivanje zakonitog i efikasnog obavljanja policijskih poslova čini jezgro sadržaja policijskog menadžmenta i bezuslovno podrazumeva poštovanje i ostvarivanje ljudskih prava i sloboda, a nikako njihovo ugrožavanje i kršenje. Štaviše, policija treba i da stvara bezbedni ambijent da se ne samo bezbednost već i druga prava i slobode ljudi ravnopravno ostvaruju.

Upravljanje ljudskim resursima u policiji u osnovi predstavlja odlučivanje o pravima, dužnostima i odgovornostima pripadnika policije. Postoji mnoštvo najrazličitijih odluka kojima se ispunjava ova uloga policijskog menadžmenta, kao što su: prijem na rad u policiju, raspoređivanje, ocenjivanje, napredovanje, degradacija, razrešenje, plate, naknade, uvećanje ili umanjenje koeficijenta plate, postavljenje u čin odnosno zvanje, upućivanje na obuku, disciplinsko kažnjavanje, rešavanje u postupku po žalbama i prigovorima zaposlenih, kao i sve druge odluke koje će stvoriti optimalne uslove za rad zaposlenih i njih same "optimizovati" - učiniti ih sposobnim i spremnim za efikasno, zakonito i primereno obavljanje policijskih poslova, što neizostavno podrazumeva i kompentencije za ostvarivanje konceptu policije u zajednici.

Proces upravljanja ljudskim resursima sastoji se od sledećih osnovnih aktivnosti: (1) planiranje ljudskih resursa, (2) regrutovanje, (3) selekcija kandidata, (4) socijalizacija, (5) obuka i usavršavanje, (6) procena učinka; (7) unapređenja, premeštaji, degradiranja i razrešenja i (8) bezbednost i zaštita zaposlenih.[7]

Izgrađivanja i unapređenje partnerskih odnosa policije sa građanima i drugim subjektima lokalne zajednice predstavlja novu, savremenu ili, tačnije rečeno, ulogu nastalu u aktuelnoj fazi razvoja policijskog menadžmenta i to upravo u uspostavljanju policije u zajednici. U stvari, savremeni oblici policijskog rada u lokalnoj zajednici (community policing model) upravo su je zahtevali i time obogatili uloge policijskog menadžmenta.

---

[6] O ovom postulatu i razlozima ostvarivanja istog: Miletić, S., (2000), *Policijsko pravo, II knjiga,* Beograd, PA, str. 34.
[7] O sadržaju i osobenostima upravljanja ljudskim resursima: Ristović, S., (2006), navedeno delo, str. 58 – 81.

Ova nova uloga ispoljava se putem organizovanja građana da se samostalno i u partnerstvu sa policijom i drugim društvenim subjektima suprotstavljaju i da učestvuju u suzbijanju kriminaliteta i drugih delikta. Nadalje, ova uloga podrazumeva potrebu da policijski menadžment neguje i unapređuje saradnju policije i građana, da organizuje i sprovodi njihovu edukaciju, da ih podstiče i motiviše, ohrabruje u zaštiti svoje lične i imovinske sigurnosti od kriminala i drugih sociopatoloških pojava.

Za uspešno suzbijanje kriminaliteta i drugih pojava ugrožavanja bezbednosti od izuzetne je važnosti da odnosi između policije i građana budu pozitivni, što će biti slučaj samo ako policija u svom radu poštuje slobode i prava ljudi. Jedan od prioritetnih zadataka aktuelnog policijskog menadžmenta jeste da povrati poverenje građana u policiju i animira ih na aktivnu saradnju i pružanje pomoći policiji na otkrivanju i sprečavanju kriminaliteta. Da bi ovo ostvarila, policija mora da poboljša svoj imidž u javnosti. To podrazumeva čitav niz aktivnosti policije, počev od uvažavanja ljudskog dostojanstva i sloboda i prava građana, preko zakonitog i moralnog obavljanja svojih poslova, pa sve do potpune transparentnosti svoga rada javnosti.

Odnosi između građana i policije mogu se svrstati u sledeće: (1) odnos prema građanima kao korisnicima usluga i subjektima ličnih prava i sloboda (human relations); (2) odnos prema građanima kao subjektima socijalne kontrole i saradnicima policije u vršenju njenih osnovnih zadataka; (3) odnos prema građanima kao faktoru javnog mnjenja (public relations)[8]; (4) odnos prema građanima kao partnerima u ostvarenju funkcija bezbednosti.

Prilikom ostvarivanja ovih odnosa i konkretnih postupaka policajaca građani očekuju visok nivo profesionalnosti, zakonito i efikasno obavljanje službene dužnosti, sposobnost razumevanja njihovih problema, kulturno i uljudno ponašanje, ozbiljnost, jednak pristup prema svim građanima, komunikativnost, strpljenje, predusetljivost, požrtvovanje itd. Imajući ovo u vidu, policijski menadžment naročitu pažnju mora da posveti obuci policajaca koji će raditi u lokalnoj zajednici. Pored uobičajenih znanja i veština koje mora da poseduje svaki policajac, kod policajca-pozornika posebna pažnja se mora posvetiti njegovom ophođenju prema građanima i njegovom ponašanju u konkretnim situacijama.

Izgradnja i unapređenje uslova za poštovanje i ostvarivanje ljudskih prava i sloboda je uloga policijskog menadžmenta koja treba da doprinese poštovanju i zaštiti ljudskih prava od strane policije, odnosno unapređenju policijske kulture i prakse policijskog rada u cilju prihvatanja i afirmacije međunarodnih standarda vezanih za ljudska prava.

Ljudska prava i uloga policije međusobno su veoma povezani, a sama priroda te veze je dvosmerna. S jedne strane ljudska prava se štite od policije, budući da je ona ustanova javne vlasti, a s druge strane policija je istovremeno takva

[8] Milosavljević, B., (1997), *Nauka o policiji,* Beograd, PA, str. 223

služba koja najviše treba da štiti ljudska prava. Tako se policija pojavljuje kao nosilac dvostruke uloge u odnosu na ljudska prava: ona je, s jedne strane, nosilac aktivne uloge zaštitnika ljudskih prava, jer vršenjem svoje funkcije stvara uslove za uživanje ljudskih prava svih članova društva, a s druge strane, ona je u obavezi da to čini uz maksimalno poštovanje ljudskih prava. Pored toga, od policije u demokratskom društvu očekuje se: da prilikom korišćenja svojih ovlašćenja, koje joj zakon daje da bi mogla efikasno da održava red, postupa u svemu zakonito, to jest da poštuje ljudska prava svih lica, uključujući i prava prekršilaca zakona. Konceptu ljudskih prava nisu strana zakonita ograničenja pojedinih ljudskih prava, ali su mu protivna bilo kakava proizvoljna ili arbitrarna ograničenja tih prava. Policija ne sme da primenjuje zakon tako što će činiti nova kršenja zakona i ljudskih prava.[9] To je naročito važno kada su u pitanju posebno osetljive grupe, kao što su: deca, odnosno maloletnici, žene, izbeglice i raseljena lica, stranci, apatridi, starije osobe, invalidna lica, pripadnici religijskih i etničkih manjina itd. Princip nediskriminacije zastupa Zakon o policiji[10] koji u članu 35. stav 1. propisuje da "ovlašćeno službeno lice u primeni policijskih ovlašćenja postupa nepristrasno, pružajući svakome jednaku zakonsku zaštitu i postupajući bez diskriminacije lica po bilo kom osnovu."

Zakon o policiji posvećuje pažnju pitanju zaštite i poštovanja ljudskih prava i sloboda. Tako, u članu 10. stav 1. kao jedan od osnovnih policijskih poslova navodi se "bezbednosna zaštita života, prava, sloboda i ličnog integriteta lica..." Što se tiče mera prinude, odnosno sredstava prinude zakon određuje da se mogu upotrebljavati samo ona koja su "predviđena zakonom i kojima se rezultat postiže bez nepotrebnih štetnih posledica ili gubljenja vremena" (član 11. stav 3).

Centralna tačka u radu policijskih rukovodilaca treba da bude poštovanje i zaštita ljudskih prava i sloboda od strane policajaca. Policijski rukovodioci treba da obezbede delotvorno poštovanje svih postojećih standarda o ljudskim pravima i slobodama od strane policije. Da bi to uspešno ostvarilo, policijsko rukovodstvo, pored davanja ličnog primera, mora prenositi svoja znanja i iskustva na policajce, uspostavljajući tako kod njih novi sistem vrednosti i novu filozofiju rada u policijskoj službi koju proklamuju standardi o ljudskim pravima. Takvim postupanjem policijski rukovodioci će, ne samo, razvijati odgovornost kod pripadnika policije u pogledu ljudskih prava, već i podsticati prihvatanje stavova i navika da prilikom sprovođenja zakona smeju da primene silu samo kada je to apsolutno neophodno i u onoj meri koja je potrebna za vršenje njihove dužnosti.

Radi poboljšanja položaj građana u odnosima sa policijom, potrebno je da policijski rukovodioci sprovode edukaciju policajaca za sprovođenje procedura kojima se štite i obezbeđuju uslovi za ostvarivanje ljudskih prava. Učenje o problematici koja se odnosi na poštovanje i zaštitu ljudskih prava i sloboda, kao i njihovoj praktičnoj primeni, mora predstavljati nezaobilazan deo svih

---

[9] Kešetović, Ž., Milosavljević, B., (2004), *Prilagođavanje uloge policijskih službi potrebama zaštite ljudskih prava i sloboda,* Studija iz istraživačkog projekta, VŠUP, Beograd, str. 11-12

[10] ''Službeni glasnik RS'', br. 101/05, 63/09 – odluka US i 92/11.

vidova obrazovanja i obuke policije - počev od pozornika pa do najvišeg nivoa policijskog rukovodioca. Neophodno je da postoji kontinuitet u obuci tokom trajanja cele službe kako bi se postojeća znanja inovirala i dopunjavala u skladu sa stalnim unapređenjem i osavremenjivanjem standarda o ljudskim pravima i slobodama. Ovakav pristup bi doprineo izmeni stavova i usvajanju novog sistema vrednosti policajaca, koji se ogleda u prihvatanju i poštovanju evropskih i svetskih standarda u oblasti ljudskih prava.

Poštovanju ljudskih sloboda i prava doprineće i sankcionisanje ponašanja policajaca koji zloupotrebljavaju svoja ovlašćenja od strane za to nadležnih rukovodilaca u policiji. Policijski rukovodioci imaju stalnu obavezu da preduzimaju mere protiv podređenih koji naruše ljudska prava i slobode, odnosno da iniciraju odgovarajući postupak u kome će organi unutrašnje kontrole ispitati učinjenu povredu.

Za poštovanje ljudskih sloboda i prava važeći Zakon o policiji je postavio dobre osnove, ali pored toga veoma je važna (možda čak i važnija) podzakonska regulativa (uredbe, pravilnici, uputstva, kodeksi) kojima se reguliše primena policijskih ovlašćenja, upotreba sredstava prinude, kontrola i javnost rada policije, postupanje prema maloletnicima, upravne i administrativne procedure itd. Otuda je neophodno precizno definisanje ovih procedura i utvrđivanje standarda postupanja u svakoj situaciji zato što građani upravo u tim prilikama dolaze u kontakt sa policijskim službenicima kada im najčešće mogu biti narušene ljudske slobode i prava.

DELATNOSTI PROCESA POLICIJSKOG MENADŽMENTA I NJIHOVA PRIMENLJIVOST U OSTVARIVANJU KONCEPTA POLICIJE U ZAJEDNICI

Policijski menadžment ostvaruje se preko 8 navedenih delatnosti. Svaka od njih predstavlja neophodno sredstvo, odnosno metod za ostvarivanje procesa policijskog menadžmenta. Nijedna se u procesu policijskog menadžmenta ne javlja samostalno i odvojeno od drugih. Naprotiv, sve ove delatnosti su međusobno isprepletane i uslovljene. To stvara potrebu da svaki policijski menadžer, koji želi da stručno i kompetentno obavlja svoj posao, mora primenjivati svaku od ovih delatnosti i to u sadejstvu sa ostalim.

Praćenje i procenjivanje je prva delatnost u procesu ostvarivanja policijskog menadžmenta, te predstavlja preduslov svih drugih delatnosti i utiče na njihovo ostvarivanje. Da bi se pristupilo rešavanju određenog problema u konkretnoj zajednici, odnosno obavljanju postavljenih (i uočenih!) zadataka neophodno je sagledati u celini sve pojave, događaje i situacije u uzročno-posledičnom kontekstu. To znači da je potrebno saznati njihove uzroke, tok i razvoj, nosioce, posledice i sve moguće načine i raspoloživa sredstva kojima se mogu rešiti. Ovu spoznaju policijski menadžeri mogu vršiti sami i neposredno ili angažovanjem svojih saradnika i drugih pripadnika policije, građana, zatim putem pisanih i

elektronskih medija, kao i korišćenjem najsavremenije tehničkih sredstava. Tek kada se svestrano i sveobuhvatno spozna neki bezbednosni problem, pojava ili događaj ili određeni radni zadatak, može se pristupiti njegovom rešavanju. Ova delatnost policijskog menadžmenta u lokalnoj zajednici usmerava se na: (1) uočavanje problema koji mogu usloviti kriminal (problem orienting policing), (2) uočavanje i procenu kriminalnih žarištva (kriminalistička geografija) (3) uočavanje i obradu lica koja se profesionalno bave kriminalitetom (posebno u sferi organizovanog kriminaliteta); (4) saznavanje za pripremana i izvršena krivična dela (latentni i prikriveni kriminalitet); (5) uočavanje problema u samoj policijskog organizaciji koji otežavaju suprotstavljanje kriminalitetu; (6) uočavanje problema u saradnji sa izvan policijskim organima, organizacijama i građanima.

Planiranje je delatnost policijskog menadžmenta koja treba da omogući da se na optimalan način izvrši određeni radni zadatak. Planiranje se ostvaruje putem četiri faze, a to su: (1) prikupljanje činjenica i analiza, (2) predviđanje, (3) odlučivanje i (4) izrada plana.

Posao *prikupljanja činjenica* treba organizovati kako bi se obezbedio objektivan uvid u situaciju ili problem. *Analiza činjenica* je bitan uslov planiranja. U pojedinim slučajevima analizu činjenica vrše stručni timovi (sa potrebnom opremom - kompjuterske baze podataka, softveri za analizu) u čiji sastav ulaze i kompetentni predstavnici lokalne zajednice. Tek na osnovu rezultata analize objektivnih podataka menadžer može da krene u fazu predviđanja. Može se reći da je "suštinski zadatak *predviđanja* sagledavanje tendencija razvoja neke pojave u budućnosti, a time i izbor racionalnih puteva i akcija za ostvarivanje postavljenog cilja. Sa druge strane, to uslovljava izmenu i novo definisanje cilja ukoliko se ukaže potreba".[11]

Dosadašnja praksa pokazuje da se u policiji prilikom predviđanja najčešće primenjuje metoda procene situacije. Kada se ova procena radi za lokalnu zajednicu, ona je svakako sveobuhvatnija i kvalitetnija kada u njoj učestvuju građani, odnosno njihovi predstavnici i institucije.

Odlučivanje je faza u kojoj menadžer policije (starešina), nakon analize alternativnih rešenja problema, donosi odluku koja predstavlja najoptimalnije rešenje konkretne situacije. U zavisnosti od nivoa na kom se donose i svome značaju odluke se dele na: a) operativne – donose ih komandiri policijskih stanica i policijskih ispostava; b) taktičke – koje donose menadžeri na srednjem nivou, tj. načelnici područnih policijskih uprava i organizacionih jedinica u sedištu Direkcije policije; v) strategijske – koje se donose na najvišem nivou od strane glavnog policijskog menadžera, tj. ministra i starešina koje on ovlasti.

U decentralizovanim policijskim sistemima strateške odluke donose se i na nivou lokalne zajednice u okviru razvoja projekata Community policing.

[11] Jovanović, B., (1984), *Uvod u teoriju vojnog rukovođenja*, VIZ, Beograd, str. 136.

Izrada plana je poslednja faza planiranja koja se sastoji u sačinjavanju plana. Praksa i teorija policijskog menadžmenta poznaju različite vrste, načine oblikovanja i predstavljnja planova.

Kada se radi o konceptu policija u zajednici za naše uslove, posebno je značajan Plan za razvoj i implementaciju "Policija u lokalnoj zajednici", koji je donet od strane MUP-a u junu 2002. godine.

Organizovanje je jedna od najbitnijih funkcija policijskog menadžmenta kojom se putem "prave organizacije", tj. forme i sadržaja delovanja snaga i sredstava policije, iznalaze najpogodniji i najoptimalniji načini za izvršenje postavljenog zadatka, odnosno rešenja konkretnog problema.

Delatnost organizovanja je složen proces koji zahteva više međusobno koordiniranih aktivnosti, pre svega, upoznavanje saradnika (izvršilaca) sa zadatkom koji treba da obave, određivanje ljudi, sredstava i prostora za njegovu realizaciju i utvrđivanje vremena u kom se taj zadatak treba izvršiti, definisanje načina nadgledanja, praćenja i kontrole toka obavljanja postavljenog zadatka, kao i svih drugih sredstava i metoda neophodnih za uspešno okončanje celokupne aktivnosti. Nepostojanje dobre organizacije dovodi do neefikasnosti, proizvodi gubitke i u ljudskom i u materijalnom pogledu i ukazuje na nesposobnost menadžmenta. Kod funkcije organizovanja razlikujemo tri faze: (1) iznalaženje i izborodgovarajućih postupaka ili radnih operacija; (2) stvaranje funkcionalne organizacione structure; (3) priprema za izvršavanje zadataka (organizaciono-tehnološke, materijalno-tehničke, psihofizičke i zdravstvene, i moralne pripreme).[12] Kada je u pitanju ostvarivanje rada policije u zajednici, organizacija rada je složenija, ali to se "isplati" putem postizanja veće efektivnosti i efikasnosti, uključujući i povećanu zakonitost u borbi protiv kriminaliteta i drugih pojava ugrožavanja bezbednosti. Naglašava se potreba i značaj organizovanja rada odbora, komisija i drugih tela kojima se uspostavlja koordinacija subjekata bezbednosti u lokalnoj zajednici.

Dodelom zadataka, odnosno izdavanjem naređenja (ovaj drugi termin se češće koristi u uniformisanoj policiji) policijski menadžment delegira odluke, koje je doneo povodom konkretne situacije, na izvršenje. Što se ove delatnosti policijskog menadžmenta tiče, može se reći da u policiji važi načelo subordinacije, što znači da potčinjeni mora da izvršava naređenja pretpostavljenog. Zakon o policiji u članu 130. propisuje da je policijski službenik dužan da izvrši sva naređenja nadređenog policijskog službenika izdata radi obavljanja poslova, osim onih kojima se naređuje izvršenje radnje koja predstavlja krivičnog delo. U slučaju da policijski službenik naređenje smatra nezakonitim iz drugih razloga, ima pravo da na to u pisanoj formi ukaže pretpostavljenom koji je naređenje izdao. Ukoliko se i dalje insistira na takvom naređenju, policijski službenik ima pravo da o tome izvesti višeg pretpostavljenog kome se može obratiti. Ostvarivanje koncepta policije u zajednici ne podrazumeva subordinacijsku dodelu zadataka, već je reč o

[12] Ristović, S., (2006), navedeno delo, str. 46.

međusobnoj podeli zadataka između subjekata bezbednosti u lokalnoj zajednici, uz nužno uspostavljanje integracije u delovanju.

Koordinacijom i sadejstvom usklađuju se (harmonizaciju) delatnosti više subjekata koji zajednički izvršavaju svoje zadatke, što je izazvano potrebom njihovog skladnog delovanja, jer su svi oni angažovani na ostvarenju istog (krajnjeg) cilja. Ukoliko je koordinacija sprovedena uspešno, treba da dovede do većih i boljih rezultata uz najmanji, odnosno što manji utrošak ljudskih napora i materijalnih sredstava.

Veliki je broj primera koordinacije i sadejstva kojima je ispunjeno suzbijanje kriminaliteta u lokalnoj zajednici. Navodi se kordinacija i neposredno sadejstvo u postupanju školskog policajca, uprave škole, roditelja, institucija privatne bezbednosti i svih ovih institucija sa građanima i drugim subjektima u lokalnoj zajednici u jako aktuelnom sprečavanju nasilja u školama.[13] U osnovi, čitav policijski menadžment u ostvarivanju koncepta policije u zajednici poprima svojstva koordinacije tj. demokratskog stila menadžmenta.

Kontrola kao delatnost policijskog menadžmenta ima za cilj utvrđivanje razlike između onoga što je urađeno (realizovano) i onoga što je planirano u pogledu rokova, kvaliteta, kvantiteta, troškova, zakonitosti i drugih pokazatelja koji su bitni za konkretni posao. Ukoliko se kontrola vrši na pravi način, tj. savesno i zakonito, treba da ukaže na propuste i nepravilnosti u radu i dovede do kvalitetnijeg i efikasnijeg obavljanja zadataka. Zapravo, to i jeste osnovni smisao kontrole. Međutim, funkcija kontrole ne treba tu da se završi, već je potrebno i povratno dejstvo. Naime, prilikom vršenja delatnosti kontrole menadžeri bi morali podređenima pružati stručnu pomoć na prevazilaženju radnih problema. U tom slučaju njihova delatnost će imati instruktivno-usmeravajući karakter i doprineti ukupnoj vrednosti i značaju kontrole. Tek u tom slučaju kontrola će ostvariti svoju punu svrhu i opravdati svoje postojanje.

Prilikom kontrole naročito treba voditi računa o poštovanju načela zakonitosti u radu policije. Ovo je zbog toga što policija ima pravo upotrebe fizičke sile i sredstava prinude, gde su mogućnosti zloupotrebe velike, pre svega povreda osnovnih ljudskih sloboda i prava, a neke od njih mogu izazvati i nesagledive i nepopravljive posledice po ljudski život.

Zbog nezamenljive uloge u suzbijanju kriminaliteta koju ima prevencija naročito treba vršiti kontrolu njenog organizovanja i ostvarivanja. To znači da treba vršiti kontrolu onih aktivnosti kojima se ostvaruje preventivna delatnost, kao što su: pozornička i patrolna delatnost u onim područjima lokalne zajednice gde postoji visok procenat kriminalnog ponašanja, pojačan nadzor nad posebno rizičnim kategorijama lica, obezbeđenja posebno ugroženih objekata, skupova i manifestacija, kao i svih drugih ponašanja i pojava koje

[13] O ispoljavanju naselja u školama, nosiocima i žrtvama nasilničkog ponašanja u školama, a posebno o ulozi i saradnji privatnog sektora bezbednosti sa drugim činiocima bezbednosti u školi u sprečavanju i suzbijanju nasilja u školama, uključujući i saradnju privatnog sektora bezbednosti i policije u: Svetlana Ristović, *Stop nasilju u školama – uloga privatne bezbednosti,* Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd i HESPERIAedu, Beograd, 2011.

mogu izazvati kriminalno ponašanje. Kada je u pitanju kontrola institucionalizovanih oblika, ostvarivanja policije u zajednici nezamenljivu ulogu ima podnošenje izveštaja o njihovom radu organima koji su obrazovali te institucije, kao i transparentnost njihovog rada.

Analiza i ocena se obavljaju na svim nivoima policijskog menadžmenta. Analiza se ostvaruje sagledavanjem i uopštavanjem rezultata dosadašnjeg rada, sa ciljem uobličavanja i konkretizovanja pozitivnih, a eliminisanja negativnih iskustava. Na ovaj način se analizira, odnosno ocenjuje uspešnost rada ne samo podređenih, već i samog menadžmenta. Pomoću analize može se doći do novih efikasnijih rešenja za obavljanje konkretnih poslova i zadataka i rešavanje problema.

Pored navedenog smisla analiza u implementaciji koncepta i konkretnih programa policije u zajednici u našoj zemlji, ima još jednu značajnu ulogu. Kako se radi o "uvezenom" konceptu i praksi moraju se permanentno evaluirati rezultati njegove implementacije sa ciljem da se ne dogodi da ovaj koncept umesto željenih proizvede suprotne efekte.

Izveštavanjem i informisanjem se zaokružuje ostvarivanje policijskog menadžmenta u svom punom obimu. Razmena informacija i podataka mora da postoji između policijskih menadžera i između menadžera i izvršilaca policijskih poslova, zatim u okviru i između više organizacionih jedinica, kao i Ministarstva untrašnjih poslova u celini i njegovog okruženja – u zajednici.

Pripadnici policije imaju obavezu da neposrednog starešinu izveštavaju o merama i radnjama koje su preduzeli povodom određenih događaja i pojava, o operativnim saznanjima do kojih su došli, o svim činjenicama koje su bitne za ostvarivanje nadležnosti policije i postignutim rezultatima tokom obavljanja svojih radnih zadataka. Ovo izveštavanje se obično vrši dostavljanjem različitih informacija, izveštaja, analitičkih i statističkih materijala, orginalnih dokumenata neposredno na uvid, a izuzetno može i usmeno. Neophodno je da postoji stalni protok informacija između pripadnika policije kao pojedinaca i policijske organizacije kao celine i drugih državnih organa i društvenih organizacija, preduzeća, ostalih pravnih subjekata i uopšte najšire javnosti. Međutim, ovaj proces nije jednosmeran, već se potencira obaveza policijske organizacije, odnosno njenog najvišeg menadžmenta, o informisanju javnosti o aktuelnim dešavanjima i problemima (ukoliko oni postoje) unutar policije.

Samo istina može doprineti jačanju međusobnog poverenja policije i građana, pa samim tim i uspešnoj implementaciji koncepta policije u zajednici, koji će doprineti unapređenju bezbednosne kulture ljudi i njihovog sve većeg uključivanja u zajedničku borbu protiv kriminaliteta i drugih pojava ugrožavanja bezbednosti.

ZAKLJUČNE NAPOMENE

1. Iskustva zemalja u kojima je koncept policije u zajednici implementiran ukazuju na mnogobrojne prednosti, kao i na izuzetan značaj i veliku odgovornost policijskog menadžmetna u ostvarivanju tog procesa.

2. Dosledna primena modela policije u zajednici doprinosi demokratizaciji policijske uloge i njenom primarnom usmerenju ka interesima građana. Upravo zbog toga, jedan od prioritetnih zadataka policijskog menadžmenta je stavljanje svih svojih potencijala u funkciju zaživljavanja i prihvatanja modela policije u zajednici, kako se on ne bi doživljavao kao nametnuti model ponašanja sa sumnjom u njegove pozitivne domašaje.

3. U policiji sa još uvek dominantnim modelom tradicionalnog načina vršenja policijskih zadataka i specifičnog mentaliteta policijskih službenika, velika je odgovornost policijskih menadžera za prihvatanje i implementaciju koncepta policije u zajednici. Ima se u vidu da je to kompleksan i dugoročan proces, koji pored opštedruštvene podrške, organizacionih i funkcionalnih promena, zahteva i promenu mentaliteta policijskih službenika svih nivoa.

4. Koncept policije u zajednici može se primenjivati samo ukoliko se ostvaruju sve izložene uloge i delatnosti policijskog menadžmenta. Implementacijom ovog modela policije, može se policijsko delovanje usmeravati ka demokratskim vrednostima i omogućiti veća odgovornost policije pred javnošću. Samo tako usmerena i koncipirana policija može da odgovori na izazove i zahteve savremenog društva i pruži svoj doprinos uspostavljanju demokratskih vrednosti i pravne države.

5. Potpuna implementacija modela policije u zajednici i njegovo prihvatanje u svim strukturama policijske organizacije dovešće do uspešnog sprovođenja procesa reforme policije i njene transformacije u javnu službu koja će se približiti pojedincu i zajednici i njima bliskim demokratskim vrednostima.

6. Nesumnjivo da je uloga policijskog menadžmenta u ovom procesu nezamenljiva, kao i da predstoji faza transformacije – inoviranje policijskog menadžmenta u skladu sa savremenim društvenim trendovima i novim konceptima organizacije i funkcionisanja policije - policije u zajednici. U ovom prvom razmatranju potreba i implementacije teorijske misli policijskog menadžmenta u primeni praktično izvodljivog koncepta, jasno da je u njegovoj bliskoj budućnosti moguće nastajanje jednog posebnog modela policijskog menadžmenta – *menadžmenta za ostvarivanje koncepta policije u lokalnoj zajednici.*

LITERATURA

1. Goldstein, H. (1990) *Problem Oriented Policing*, New York.
2. Jovanović, B. (1984) *Uvod u teoriju vojnog rukovođenja"*, Beograd: VIZ.
3. Kešetović, Ž., Milosavljević, B. (2004) *Prilagođavanje uloge policijskih službi potrebama zaštite ljudskih prava i sloboda,* Studija iz istraživačkog projekta, Beograd: VŠUP.
4. Koontz H., Weihrich H. (1990) *Essentials of Management*, Mc. Grow Hill, New York;
5. Leonard V. A., More H. W. (1993) *Police organization and management*, New York: The Foundation Press.
6. Miletić, S. (2000) *Policijsko pravo, II knjiga,* Beograd: KPA.
7. Milosavljević, B. (1997) *Nauka o policiji,* Beograd: KPA.
8. Nikač, Ž. (2009) *Policija u zajednici,* Beograd: KPA.
9. Palmiotto, M. (2000) *Community Policing, A Policing Strategy for the 21 st Century*, Maryland.
10. Ristović, S. (2006) *Policijski menadžment u suzbijanju kriminaliteta*, Beograd: Zadužbina Andrejević.
11. Ristović, S. (2011) *Stop nasilju u školama – uloga privatne bezbednosti,* Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i HESPERIA edu.
12. Robbins, S., Coulter, M. (2005) *Menadžment*, Beograd: Data status.
13. Roberg, R., Kuykendall, J. (2002) *Police management,* second edition, Los Angeles: Roxbury publishing company.
14. Stevanović, O. (2003) *Rukovođenje u policiji,* Beograd: KPA.
15. Talijan, M. (2001) *Rukovođenje unutrašnjim poslovima* - drugo, izmenjeno i dopunjeno izdanje, Beograd: VŠUP.
16. Talijan, M., Talijan, M., M. (2011) *Opšti i bezbednosni menadžment*, Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
17. Trojanovitz, R., Bucquerox, B. (1998) *Community Policing, How to Get Started*, Cincinati.
18. Weihrich, H., Koontz, H. (1993) *Management, A Global Perspektive,* McGraw-Hill: Tenth Edition.
19. Willard, O. (2004) *Community Oriented Policing*, New Jersey.
20. Wren, D., Voich, D. (2001), *Menadžment, proces, struktura i ponašanje*, Beograd: Grmeč.
21. *Zakon o policiji*, "Službeni glasnik RS", br. 101/05, 63/09 – odluka US i 92/11.

THE IMPLEMENTATION OF POLICE MANAGEMENT FOR POLICE CONCEPT REALISATION IN LOCAL COMMUNITY

This paper points out significance and possibility of implementing police management in order to accomplish police concept in local community. With respect to rights, obligations, competences, and functions of police managers (executives), the police management, which has been accomplished by aforementioned activities and roles, shall be described. Each of these, will be observed as the function of accomplishing police concept in local community.

KEY WORDS: local community / police management / police management roles / police management activities / effective work.

KRIVIČNOPRAVNA ZAŠTITA PODATAKA O LIČNOSTI

Mr Nikola Kitarović
viši savetnik Službe poverenika za informacije od javnog značaja
i zaštitu podataka o ličnosti

Krivičnopravna zaštita podataka o ličnosti je propisana odredbom člana 146. Krivičnog zakonika, ali je to blanketna krivičnopravna norma. Zbog toga je nužno da se, pre upuštanja u teorijsko razmatranje navedene odredbe, preispitaju drugi propisi čijim se nepoštovanjem i nastupanjem zabranjene posledice ostvaruju uslovi za izricanje kazne propisane odredbama člana 146. Krivičnog zakonika.

KLJUČNE REĆI: krivičnopravna zaštita podataka / lični podaci

UVOD

Sada već davne 1991. godine doneta je Konvencija Saveta Evrope o zaštiti lica u odnosu na automatsku obradu ličnih podataka, sa ciljem da se na teritoriji država ugovornica svakom fizičkom licu garantuje poštovanje njegovih osnovnih prava i sloboda, a naročito njegovog prava na privatnost kada je reč o automatskoj obradi njegovih ličnih podataka. Time je definisan i pojam "zaštita podataka" koji se koristi u svim pravnim aktima. Ova konvencija je, kao takva, prihvaćena i kod nas, a definisana je Zakonom o potvrđivanju Konvencije o zaštiti lica u odnosu na automatsku obradu ličnih podataka[1], čime su stvoreni uslovi za njenu primenu i na području Republike Srbije, kao pravnog sledbenika SRJ i Državne zajednice SCG.

Sledstveno navedenom početnom zahvatu ovako važne pravne materije, godine 1995. je doneta Direktiva Evropskog parlamenta i Saveta 95/46/EZ o zaštiti građana u vezi sa obradom podataka o ličnosti i o slobodnom kretanju takvih podataka. Članom prvim te Direktive je propisana obaveza država-članica da štite osnovna prava i slobode fizičkih lica, a posebno njihovo pravo

[1] ("Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori", broj 1/92 i "Službeni list SCG - Međunarodni ugovori", broj 11/05)

na privatnost u pogledu obrade podataka o ličnosti. Stoga je i naša zemlja, kao država-članica Saveta Evrope, pristupila integrisanju navedenih međunarodnih akata u domaće zakonodavstvo. Prvi korak je načinjen tako što je odredbom člana 42. Ustava Republike Srbije pravo na zaštitu podataka o ličnosti zagarantovano kao jedno od ustavnih prava i sloboda.

U cilju razrade navedene ustavne odredbe je donet Zakon o zaštiti podataka o ličnosti[2], koji je počeo da se primenjuje od 01.01.2009. godine. Tim zakonom se uređuju uslovi za prikupljanje i obradu podataka o ličnosti, prava lica i zaštita prava lica čiji se podaci prikupljaju i obrađuju, ograničenja zaštite podataka o ličnosti, postupak pred nadležnim organom za zaštitu podataka o ličnosti, obezbeđenje podataka, evidencija, iznošenje podataka o ličnosti iz Republike Srbije i nadzor nad izvršavanjem tog zakona, sve to sa ciljem da se svakom fizičkom licu obezbedi ostvarivanje i zaštita prava na privatnost i ostalih prava i sloboda u vezi sa obradom podataka o ličnosti.

Ovim se, doduše, ne iscrpljuju mogući pravni izvori, a posebno stoga što je veliki broj različitih evidencija propisan posebnim zakonima. Mnoga pitanja se, naime, rešavaju podzakonskim opštim aktima, pa će praktičari morati posebno da vode računa prilikom odlučivanja da li je izvršeno ovo krivično delo.

PRAVNI OSNOV OBRADE PODATAKA O LIČNOSTI

Zakonom o zaštiti podataka o ličnosti su propisana dva moguća pravna osnova obrade podataka o ličnosti i to: na osnovu zakona ili na osnovu pristanka lica čiji se podaci obrađuju. Obrada podataka o ličnosti na osnovu zakona podrazumeva da se zakonom propisuju podaci koji se obrađuju, zatim svrha obrade, način obrade i rukovalac. Zakonom je zato i propisano da se podaci o ličnosti obrađuju samo za svrhu propisanu zakonom i obrađuju se na način koji je u skladu sa svrhom obrade.

Međutim, bez obzira na to da li se obrada podataka o ličnosti sprovodi na osnovu zakona ili na osnovu pristanka lica čiji se podaci obrađuju, obaveza je rukovaoca podataka da lice upozna sa svim elementima obrade, kako je to propisano odredbom člana 15. Zakona o zaštiti podataka o ličnosti. Na taj način se lice čiji se podaci obrađuju neposredno upoznaje sa svojim pravima na zaštitu podataka o ličnosti i obavezama rukovaoca. Rukovalac obrade, pak, uvek mora da vodi računa o dozvoljenosti obrade podataka o ličnosti, jer je članom 8. Zakona o zaštiti podataka o ličnosti propisano kada obrada podataka o ličnosti nije dozvoljena.

Samo pitanje šta se sve smatra obradom podataka o ličnosti je propisano nabrajanjem različitih radnji koje svaka ponaosob predstavljaju neki od mogućih vidova obrade koji mogu postojati kako nezavisno od drugih radnji, tako i

[2] ("Službeni glasnik RS", broj 97/08)

povezano sa njima. Ovakvo određenje pojma obrade podataka o ličnosti je sadržano u odredbi člana 3. tačka 3. Zakona o zaštiti podataka o ličnosti.

Takođe je obaveza svakog rukovaoca da podaci o ličnosti u zbirkama uvek budu tačni i ažurni. Tačnost podataka podrazumeva obavezu rukovaoca da vrši proveru verodostojnosti podataka koje obrađuje, a ažurnost podataka obavezu rukovaoca da blagovremeno vrši obradu svakog promenjenog podatka. Obaveza je rukovaoca, takođe, da briše svaki podatak o ličnosti koji nije tačan, potpun i ažuran.

Konačno, najvažnija obaveza rukovaoca je da postojeće zbirke podataka o ličnosti zaštiti od svih vidova napada ili zloupotreba. U tom pravcu, rukovalac je dužan da preduzme tehničke, kadrovske i organizacione mere zaštite podataka u skladu sa utvrđenim standardima i postupcima, a koje su potrebne da se podaci zaštite od gubitka, uništenja, nedopuštenog pristupa, promene, objavljivanja i svake druge zloupotrebe, kao i da utvrdi obaveze zaposlenih na obradi da čuvaju tajnost podataka.

Podaci se, inače, prikupljaju od lica na koje se odnose i od organa uprave koji su zakonom ovlašćeni za njihovo prikupljanje. Od trećih lica, podaci se mogu prikupljati samo u slučajevima propisanim odredbom člana 14. Zakona o zaštiti podataka o ličnosti.

OBAVEŠTENJE O OBRADI PODATAKA O LIČNOSTI

Pre prikupljanja podataka o ličnosti od lica na koje se odnose ili od drugog lica, rukovalac je dužan da to lice u potpunosti obavesti o:

- svom identitetu, odnosno imenu i adresi ili firmi, odnosno identitetu drugog lica koje je odgovorno za obradu podataka u skladu sa zakonom;
- svrsi prikupljanja i dalje obrade podataka;
- načinu korišćenja podataka;
- identitetu ili vrsti lica koja koriste podatke;
- obaveznosti i pravnom osnovu, odnosno dobrovoljnosti davanja podataka i obrade;
- pravu da pristanak za obradu opozove, kao i pravne posledice u slučaju opoziva;
- pravima koja pripadaju licu u slučaju nedozvoljene obrade;
- drugim okolnostima čije bi nesaopštavanje licu na koje se odnose podaci, odnosno drugom licu bilo suprotno savesnom postupanju.

Zakonom je propisana prekršajna odgovornost rukovaoca koji ne obavesti lice o obradi podataka.

NAROČITO OSETLJIVI PODACI

U smislu Zakona o zaštiti podataka o ličnosti, naročito osetljivim podacima se smatraju: nacionalna pripadnost, rasa, pol, jezik, veroispovest, pripadnost političkoj stranci, sindikalno članstvo, zdravstveno stanje, primanje socijalne pomoći, žrtva nasilja, osuda za krivično delo i seksualni život. Ovi podaci se mogu obrađivati samo na osnovu slobodno datog pristanka lica, osim kada ni zakonom nije dozvoljena obrada uz pristanak.

Samo u izuzetnim, striktno zakonom propisanim slučajevima, podaci o pripadnosti političkoj stranci, zdravstveno stanje i primanje socijalne pomoći se mogu obrađivati bez pristanka lica.

Pristanak za obradu naročito osetljivih podataka uvek mora biti u pisanom obliku, koji sadrži oznaku podatka koji se obrađuje, svrhu obrade i način njegovog korišćenja. Dobijanju predmetnog pisanog pristanka obavezno prethodi obaveštenje o obradi, u smislu člana 15. Zakona o zaštiti podataka o ličnosti.

Jednom dati pristanak se može opozvati, i to u pisanom obliku ili usmeno na zapisnik. U slučaju opoziva, lice koje je opozvalo dati pristanak je dužno da rukovaocu naknadi opravdane troškove i štetu, u skladu sa opštim pravilima o odgovornosti za štetu.

Posle opoziva pristanka, svaka dalja obrada podataka je nedozvoljena.

NEOVLAŠĆENO PRIKUPLJANJE LIČNIH PODATAKA

Pre upuštanja u analizu krivičnog dela neovlašćenog prikupljanja ličnih podataka iz člana 146. KZ, valja obratiti pažnju na nekonzistentnost korišćene terminologije u našem zakonodavstvu. Dok odredba člana 42. Ustava i Zakon o zaštiti koriste termin "podatak o ličnosti", dotle KZ koristi termin "lični podatak". Našem zakonodavstvu ostaje problem usklađivanja terminologije ili izjašnjenje u čemu su razlike između korišćenih termina. Ovo izlaganje je pripremljeno pod pretpostavkom da ovi termini međusobno imaju isto značenje.

Sledeća važna terminološka razlika je u korišćenju jednog opšteg termina koji bi obuhvatio sve radnje u vezi podataka o ličnosti. Odredba člana 3. tačka 3. Zakona o zaštiti kao opšti koristi termin "obrada podataka", a KZ koristi termin "prikupljanje podataka". Našem zakonodavstvu ostaje problem usklađivanja terminologije ili izjašnjenje u čemu su razlike između korišćenih termina, tim pre što je pomenutom odredbom Zakona o zaštiti podataka o ličnosti prikupljanje označeno samo kao jedna od radnji obrade, dok je u KZ situacija suprotna. Ovo izlaganje je pripremljeno pod pretpostavkom da i ovi termini međusobno imaju isto značenje.

Krivično delo neovlašćeno prikupljanje ličnih podataka iz člana 146. Krivičnog zakonika prvenstveno pruža zaštitu podacima o ličnosti čiji je pravni osnov obrade propisan zakonom. Samo krivično delo ima tri oblika:

- neovlašćeno pribavljanje, saopštavanje drugom ili upotreba u svrhu za koju nisu namenjeni podataka o ličnosti koji se prikupljaju, obrađuju i koriste na osnovu zakona, za koje radnje je propisana novčana kazna ili zatvor do jedne godine (stav prvi člana 146. KZ),
- protivzakonito prikupljanje podataka o ličnosti ili korišćenje tako prikupljenih podataka, za koje radnje je propisana novčana kazna ili zatvor do jedne godine (stav drugi člana 146. KZ),
- kada delo iz stava 1. tog člana učini službeno lice u vršenju službe, za koje radnje je propisana zatvor do tri godine (stav treći člana 146. KZ).

Dok učinilac prvog oblika ovog krivičnog dela može biti svako lice izuzev službenog lica koje ovo krivično delo učini u vršenju službe, dotle je situacija kod trećeg oblika obrnuta: to može učiniti samo službeno lice, i to u vršenju službe. Drugi oblik ovog krivičnog dela može učiniti svako.

Ovo krivično delo može biti izvršeno samo sa direktnim umišljajem. Da bi ovo krivično delo bilo svršeno, za oblike propisane u st. 1. i 3. je dovoljno izvršenje samo jedne inkriminisane radnje, dok je za oblik propisan u stavu 2. (uočljivo je da je zakonodavac za opis radnji tog oblika koristio trajne glagole) potrebno izvršenje više od jedne inkriminisane radnje. U svakom slučaju, ovo krivično delo se može izvršiti samo činjenjem.

Kada su u pitanju posledice, one moraju biti obuhvaćene vinošću učinioca. Posledica je konkretna opasnost za ugrožavanje zaštitnog objekta. Osnovno je da između konkretno preduzetih radnji i ugrožavanja postoji kauzalni odnos, odnosno da su posledice rezultat tako preduzetih radnji izvršenja ovog krivičnog dela.

Zaštitni objekat kod ovog krivičnog dela je zaštita Ustavom zagarantovanog prava na zaštitu podataka o ličnosti, pa je zbog toga ovo krivično delo svrstano u grupu krivičnih dela protiv sloboda i prava čoveka i građanina.

MOGUĆI NAČINI IZVRŠENJA

Obzirom da ovo krivično delo još nije zaživelo u praksi (podneto je nekoliko krivičnih prijava i pokrenuto je par postupaka, ali još uvek nema pravnosnažnih presuda), razmatranje mogućih načina izvršenja je na teorijskom nivou, ali u svakom slučaju polazna osnova moraju biti odredbe Zakona o zaštiti podataka o ličnosti.

Kada je reč o obradi podataka o ličnosti na osnovu zakona, već je konkretnim zakonom propisano koja je svrha obrade podataka, koji se podaci obrađuju i ko je rukovalac. Time se ograničava krug potencijalnih izvršilaca radnji iz st. 1. i 3. člana jer se oni već nalaze kod rukovaoca, sa statusom odgovornog lica, službenog lica ili zaposlenog. Naime, rukovalac podataka je, po pravilu, pravno lice za koje je nekim konkretnim zakonom

propisano da vrši određenu obradu podataka o ličnosti, na osnovu koje aktivnosti se formiraju različite evidencije u vidu zbirki podataka o ličnosti.

Opštim aktom o sistematizaciji ili drugim opštim aktom u pravnom licu se određuje zaposleni koji će neposredno raditi na poslovima obrade podataka, pa time taj zaposleni stiče status službenog lica. Ukoliko predmetno krivično delo izvrši radnjama iz stava 1. člana 146. KZ, odgovaraće za radnje iz stava 3. ovog člana, s obzirom da njegov status službenog lica proizilazi iz opisa poslova i radnih zadataka radnog mesta na koje je raspoređen, a što je direktno vezano za sve propisane vidove obrade podataka o ličnosti.

Radnje iz stava 1. učinilac, odnosno radnje iz stava 3. službeno lice vrši zloupotrebom podataka o ličnosti već prikupljenih i obrađenih na osnovu zakona, time što ih neovlašćeno pribavlja, saopštava drugom ili upotrebljava u svrhu za koju nisu namenjeni.

Kao konkretan primer izvršenja krivičnog dela iz člana 146. stav 3. KZ bi se mogao navesti slučaj za sada još uvek široj javnosti nepoznatog referenta Defektološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Obaveza je svih, pa i ovog fakulteta da prikupljaju i obrađuju podatke o ličnosti studenata. Svrha prikupljanja i obrade je formiranje zbirke podataka o studentima, iz koje se zbirke formiraju statistički podaci od značaja za praćenje rada ove visokoškolske ustanove, izdaju javne isprave, dostavljaju traženi izveštaji i ostvaruju druge zakonom propisane svrhe.

Tokom 2011. godine je na Defektološki fakultet prispeo zahtev iz Australije da se proveri da li je konkretno lice, čiji su podaci dostavljeni u zahtevu, završilo redovne studije na tom fakultetu. U konkretnom slučaju, trebalo je kroz zbirku podataka o studentima proveriti da li je to lice steklo diplomu o visokoj stručnoj spremi. Proverom je utvrđeno da to lice nije diplomiralo na Defektološkom fakultetu, pa je po logičnom toku stvari o tome trebalo sastaviti izveštaj ili potvrdu, koji bi bili prosleđeni u Australiju. Međutim, umesto toga, u Australiju je prosleđena kompletna evidencija o poslednjih trideset generacija studenata tog fakulteta, koja je sadržala sve podatke o ličnosti svakog pojedinog upisanog studenta.

Na opisani način je referent fakulteta, kao službeno lice, u vršenju službene dužnosti, neovlašćeno drugom saopštio podatke o ličnosti studenata trideset poslednjih generacija upisanih na taj fakultet, a koji su podaci prikupljeni i obrađeni u skladu sa zakonodavstvom u oblasti školstva.

Kao mogući primer izvršenja krivičnog dela iz člana 146. stav 1. KZ bi se mogao pojaviti slučaj da se postojeće zbirke podataka o ličnosti koje je određeni rukovalac prikupio na osnovu zakona, upotrebljavaju u svrhu za koju nisu namenjeni. Veliki komunalni sistemi na osnovu zakona prikupljaju i obrađuju podatke o ličnosti korisnika komunalnih usluga, u svrhu naplate korišćenja tih usluga. Međutim, uočena je pojava da se uz račune korisnicima usluga povremeno dostavlja i različiti reklamni materijal, što

predstavlja kršenje ne samo Zakona o zaštiti podataka o ličnosti, već i Zakona o zaštiti potrošača.

Radnje iz stava 2. ovog člana vrši svako ko bez pravnog osnova ili na drugi zakonu protivan način prikuplja podatke o ličnosti ili koristi tako prikupljene podatke. To će uvek biti slučaj u situaciji kada obrada podataka nije propisana zakonom, a rukovalac ne pribavi pisani pristanak za obradu podataka o ličnosti od lica čije podatke obrađuje.

UMESTO ZAKLJUČKA

Zaštita podataka o ličnosti su još uvek nova pojava u pravnom sistemu Republike Srbije, pa zbog toga sudska praksa za krivično delo neovlašćeno prikupljanje ličnih podataka iz člana 146. KZ ne postoji.

Međutim, imajući u vidu procese međunarodnih integracija i opšte globalizacije, informatičku povezanost na planetarnom nivou, nedostatke adekvatne zakonske regulative i još uvek nedovoljno adekvatne zaštite podataka o ličnosti, postoji opravdana bojazan da će se broj narušavanja zaštite podataka o ličnosti uvećavati. Upravo zbog toga je i bilo nužno krivičnopravno zaštititi ovo Ustavom zagarantovano ljudsko pravo i sankcionisati mogućnost zloupotrebe zaštićenog objekta.

Iz navedene analize, a imajući u vidu pozitivno pravo koje reguliše pitanje zaštite podataka o ličnosti, može se reći da propisivanjem ovog krivičnog dela nije potpuno i adekvatno regulisana i sankcionisana zaštita podataka o ličnosti, pa je nužno pristupiti izmenama ove zakonske odredbe.

Pre svega, nužno je uskladiti terminologiju, a takođe i propisati zaštitu podataka o ličnosti koji se obrađuju na osnovu pisanog pristanka lica čiji se podaci obrađuju.

LITERATURA

1. Krivični zakonik
2. Zakon o potvrđivanju Konvencije o zaštiti lica u odnosu na automatsku obradu ličnih podataka ("Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori", broj 1/92 i "Službeni list SCG - Međunarodni ugovori", broj 11/05)
3. Zakon o zaštiti podataka o ličnosti ("Službeni glasnik RS", broj 97/08)

PROTECTION OF PERSONAL DATA IN CRIMINAL LAW

In criminal legislation, legal protection of personal data as prescribed in Article 146 of the Criminal code, but it is a blanket legal norm. Thus, it is essential that before indulging in the theoretical consideration of these provisions, to review other regulations whose failure to comply and occurrence of a criminal consequences provide conditions for imposing penalties which are prescribed by the provisions of Article 146 of the Criminal code.

KEY WORDS: protection in criminal law / personal data

POSEBNA OBAVEZA - VASPITNA MERA ZA MALOLETNE UČINIOCE UBIJANJA I ZLOSTAVLJANJA ŽIVOTINJA - SADRŽINA, MOGUĆNOSTI, EFEKTI[1]

Ana Batrićević
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

U ovom radu, autor nastoji da predstavi moguću sadržinu vaspitne mere posebne obaveze uključivanja maloletnog prestupnika bez naknade u rad humanitarnih organizacija ili u poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja, sa ili bez pojačanog nadzora, kada se ona izriče maloletnicima koji su učinili krivično delo ubijanja i zlostavljanja životinja. Autor ističe da etiologija ispoljavanja okrutnosti prema životinjama u detinjstvu i adolescenciji zahteva specifičan pristup i oblik državne reakcije, koji se, međutim, može sprovesti u okvirima važećeg Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica. Takođe, autor naglašava prednosti i nedostatke primene ove vaspitne mere u saradnji sa društvima za zaštitu životinja, kao i njene potencijalne efekte na opadanje recidivizma u ovoj oblasti kriminaliteta maloletnika.

KLJUČNE REČI: maloletnici / vaspitna mera / posebne obaveze / pojačan nadzor / ubijanje i zlostavljanje životinja

UVOD

Krivično delo ubijanja i zlostavljanja životinja uvedeno je u krivično pravo naše zemlje 1. januara 2006. godine, kada je stupio na snagu važeći Krivični zakonik Republike Srbije. Ovo krivično delo ima jedan osnovni i dva teža oblika. Osnovni oblik krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja čini lice koje, kršeći propise, ubije, povredi, muči ili na drugi način zlostavlja životinju. Prvi teži oblik dela postoji ako je usled izvršenja osnovnog oblika došlo do

[1] Rad je nastao kao rezultat na Projektu broj 47011 koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke.

ubijanja, mučenja ili povređivanja većeg broja životinja, ili je delo učinjeno u odnosu na životinju koja pripada posebno zaštićenim životinjskim vrstama. Drugi teži oblik dela čini lice koje iz koristoljublja organizuje, finansira ili je domaćin borbe između životinja iste ili različite vrste ili koje organizuje ili učestvuje u klađenju na ovakvim borbama.[2] Iako je ovo delo sistematizovano u okviru dvadeset četvrte glave Krivičnog zakonika, koja je posvećena krivičnim delima protiv životne sredine, njegov zaštitni objekt ipak nije životna sredina kao skup prirodnih i stvorenih vrednosti čiji kompleksni međusobni odnosi čine okruženje odnosno prostor i uslove za život ljudi[3], već su to zapravo životinje, odnosno životinjski fond ili fauna (Jovašević, 2009:280) i njihov život i zdravlje. Objekt radnje ovog dela su životinje i to kičmenjaci, za koje je nesporno naučno dokazano da poseduju sposobnost da osete bol, patnju, strah i stres. Učinilac ovog dela može da bude svako lice koje postupa sa umišljajem, a za njegov drugi teži oblik se zahteva da je na strani učinioca postojao i posebni subjektivni element – koristoljublje, u smislu težnje za prekomernim, neumerenim bogaćenjem, odnosno sticanjem velike imovinske koristi[4]. Za osnovni oblik krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja propisana je novčana kazna ili kazna zatvora do jedne godine, za njegov prvi teži oblik novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine, dok su za najteži oblik dela kumulativno propisane kazna zatvora od tri meseca do tri godine i novčana kazna.

Raspoloživi statistički podaci[5] pokazuju da se kao učinioci krivičnih dela protiv životne sredine u našoj zemlji u preko 90% slučajeva javljaju punoletna lica. Tako je 2006. godine od ukupnog broja lica osuđenih za ova dela 99,31% bilo punoletno, a 0,69% su bili maloletnici, 2007. godine je bilo 99,86% punoletnih i 0,14% maloletnika, 2008. godine 98,55% punoletnih i 1,44% maloletnika, 2009. godine 98,93% punoletnih i 1,06% maloletnika, dok se u 2010. godini uočava nešto veći udeo maloletnika u ukupnom broju lica osuđenih za krivična dela protiv životne sredine. On je iznosio 2,35%, dok je broj punoletnih učinilaca iznosio 97,65%. Od krivičnih dela protiv životne sredine, maloletnici se najčešće javljaju kao učinioci: šumske krađe, nezakonitog lova, nezakonitog ribolova i ubijanja i zlostavljanja životinja, dok ostala dela iz ove grupe čine sporadično ili ih uopšte i ne čine. Od ukupnog broja osuđenih maloletnika u 2006. godini, samo 0,45% njih bili su učinioci krivičnih dela protiv životne sredine. U 2007. godini je taj udeo iznosio svega 0,05%, u 2008. godini 0,54%, u 2009. godini 0,47%, a u 2010. godini 0,49%. Kada je u pitanju krivično delo ubijanja i zlostavljanja životinja, 2006. godine je za njega prijavljen samo jedan maloletnik, dok su 2007. godine za isto delo prijavljena ukupno tri maloletnika. Od toga je u odnosu na dvojicu doneta odluka o odbacivanju krivične prijave,

[2] Član 269. Krivični zakonik, "Službeni glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009 i 111/2009.
[3] Član 3. stav 1. tačka 1. Zakon o zaštiti životne sredine, "Službeni glasnik RS", br. 135/2004, 36/2009 i 72/2009.
[4] O pojmu koristoljublja videti više u: Jovašević, 2010:173.
[5] Procene su izvedene na osnovu podataka preuzetih iz Biltena i Saopštenja Republičkog zavoda za statistiku Republike Srbije koji se odnose na broj prijavljenih, optuženih i osuđenih punoletnih učinilaca krivičnih dela i broj prijavljenih, optuženih i osuđenih maloletnika za 2006., 2007., 2008., 2009. i 2010. godinu.

dok je u odnosu na jednog pripremni postupak obustavljen. Tokom 2008. godine su za ovo delo prijavljena dva maloletnika, ali je prijava u oba slučaja odbačena. Ista situacija zabeležena je i u 2009. godini, kada su za ovo krivično delo takođe prijavljena dva maloletnika, da bi krivična prijava u oba slučaja bila odbačena.

Iako statistike stvaraju utisak da se ispoljavanje okrutnosti prema životinjama od strane maloletnika javlja krajnje sporadično, te da stoga razmatranje fenomenologije, etiologije, i državne reakcije na ovu pojavu ne zavređuje toliku pažnju eksperata, realnost nas navodi na sasvim drugačiji zaključak. Naime, priroda krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja, svojstva "žrtve", odnosno životinje kao objekta radnje i način i okolnosti pod kojima se ono vrši, čine da samo mali broj slučajeva okrutnosti prema životinjama bude zvanično registrovan (Beirne, 2004:49), stvarajući ovaj oblik kriminaliteta veoma "pogodnim" za pojavu takozvanih tamnih brojki (Konstantinović Vilić, Nikolić Ristanović, Kostić, 2009:29). Ipak, i u našoj i u inostranoj javnosti ponekad odjeknu slučajevi ispoljavanja ekstremne, gotovo morbidne okrutnosti dece i maloletnika prema životinjama.[6] Demonstracija sposobnosti tako mladih osoba da ispolje nasilje i agresiju takvih razmera prema biću koje je po pravilu nesposobno da im pruži bilo kakav otpor, zahtevaju ne samo preispitivanje uzroka te pojave, već i blagovremeno iznalaženje što adekvatnijeg mehanizma državne reakcije, koji bi omogućio njenu efikasnu prevenciju i sankcionisanje. U prilog ozbiljnosti ovog problema govori i činjenica da je zlostavljanje životinja od strane deteta često indikator njegove prethodne psihičke, fizičke ili seksualne viktimizacije u porodici ili vršnjačkoj zajednici (Ascione, Thompson, Black, 1997:170–177, Batrićević, 2011:60–61), loših porodičnih odnosa, emotivne zloupotrebe i zapostavljanja deteta (Fleming, Jory, Burton, 2002:41), ali i pripadnosti deteta uličnim bandama, i zloupotrebe alkohola i opojnih droga (Ascione, 2001:7) i uopšte njegove sklonosti ka budućem nasilničkom ponašanju (Hellman, Blackman, 1966:1431–1435).

1. Sankcije za maloletne učinioce zlostavljanja životinja – pitanje optimalnog izbora

U Republici Srbiji, maloletnim učiniocima krivičnih dela se mogu izreći sledeće sankcije: 1) vaspitne mere, 2) kazna maloletničkog zatvora i 3) mere bezbednosti predviđene članom 79. Krivičnog zakonika, osim zabrane vršenja poziva, delatnosti ili dužnosti. Mlađim maloletnicima se mogu izreći samo vaspitne mere, dok se starijim maloletnicima pored vaspitnih mera izuzetno, pod Zakonom propisanim uslovima, može izreći kazna maloletničkog zatvora. Pod uslovima predviđenim Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i

[6] Više o pojedinačnim slučajevima zlostavljanja životinja u svetu, videti na sledećoj internet prezentaciji: http://www.pet-abuse.com/pages/cruelty_database.php, pristup: 06.03.2012.

krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, maloletnicima se mogu izreći i mere bezbednosti.[7]

Vaspitne mere su zakonom predviđene mere društvenog reagovanja prema maloletnim učiniocima krivičnih dela, koje izriču zakonom određeni organi u cilju zaštite društva od kriminaliteta i to kroz vaspitanje, prevaspitanje i pravilan razvoj maloletnika. One predstavljaju osnovnu vrstu maloletničkih krivičnih sankcija. Vaspitne mere se mogu izreći svim maloletnim učiniocima krivičnih dela – i mlađim (koji su u vreme izvršenja krivičnog dela navršili četrnaest, ali nisu navršili šesnaest godina života) i starijim maloletnicima (koji su u vreme izvršenja krivičnog dela navršili šesnaest, ali nisu navršili osamnaest godina života) (Jovašević, 2006:303).

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica predviđa tri kategorije vaspitnih mera, kao posebnih sankcija koje se mogu izreći maloletnom učiniocu protivpravnog dela koje je u zakonu predviđeno kao krivično delo, a pod određenim uslovima i mlađem punoletnom licu. To su: 1) vaspitne mere upozorenja i usmeravanja, 2) vaspitne mere pojačanog nadzora i 3) zavodske vaspitne mere[8]. Pri izboru vaspitne mere sud posebno uzima u obzir sledeće okolnosti: uzrast i zrelost maloletnika, druga svojstva njegove ličnosti, stepen poremećaja u njegovom društvenom ponašanju, težinu dela, pobude iz kojih je delo učinio, sredinu i prilike u kojima je živeo, njegovo ponašanje posle učinjenog krivičnog dela, a posebno da li je sprečio ili pokušao da spreči nastupanje štetne posledice, naknadio ili pokušao da naknadi pričinjenu štetu, da li je prema maloletniku ranije bila izrečena krivična ili prekršajna sankcija, kao i sve druge okolnosti koje mogu biti od uticaja na izricanje one mere kojom će se najbolje postići svrha vaspitnih mera.[9] Dakle, sud u svakom konkretnom slučaju procenjuje navedene relevantne okolnosti i na osnovu njih izriče onu vaspitnu meru kojom će se najbolje uticati na razvoj i jačanje lične odgovornosti maloletnika i na vaspitavanje i pravilan razvoj njegove ličnosti, kako bi se obezbedilo njegovo ponovno uključivanje u društvenu zajednicu.[10]

Vaspitne mere upozorenja i usmeravanja izriču se kada je potrebno i dovoljno takvim merama uticati na ličnost maloletnika i njegovo ponašanje.[11] One uključuju: 1) sudski ukor i 2) posebne obaveze. Sudski ukor se izriče ako se iz odnosa maloletnika prema učinjenom krivičnom delu i njegove spremnosti da ubuduće ne čini krivična dela može zaključiti da ga je dovoljno samo prekoriti. Pri izricanju sudskog ukora, sud maloletniku ukazuje na neprihvatljivost njegovog postupka i predočava mu da mu može biti izrečena i neka druga sankcija ako bi ponovo učinio krivično delo.[12]

---

[7] Član 9. Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, "Službeni glasnik RS", br. 85/2005.
[8] Član 11. stav 1.
[9] Član 12. stav 3.
[10] Član 10. stav 1.
[11] Član 11. stav 2.
[12] Član 13.

Ako oceni da je odgovarajućim zahtevima ili zabranama potrebno uticati na maloletnika i njegovo ponašanje, sud može da mu izrekne jednu ili više posebnih obaveza: 1) da se izvini oštećenom, 2) da u okviru sopstvenih mogućnosti naknadi štetu koju je prouzrokovao, 3) da redovno pohađa školu ili da ne izostaje sa posla, 4) da se osposobljava za zanimanje koje odgovara njegovim sposobnostima i sklonostima, 5) da se, bez naknade, uključi u rad humanitarnih organizacija ili u poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja, 6) da se uključi u određene sportske aktivnosti, 7) da se podvrgne odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga, 8) da se uključi u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu i da postupa po programima rada koji su za njega sačinjeni u tim ustanovama, 9) da pohađa kurseve za stručno osposobljavanje ili da se priprema i polaže ispite kojima se proverava određeno znanje i 10) da ne može da napusti mesto prebivališta ili boravišta, bez saglasnosti suda i posebnog odobrenja organa starateljstva.[13] Pri tome sud treba da vodi računa da odabere posebnu obavezu koja je prilagođena ličnosti maloletnika i prilikama u kojima on živi, kao i da ceni njegovu spremnost da sarađuje u ostvarivanju konkretne posebne obaveze

Mere pojačanog nadzora se izriču kada za vaspitavanje i razvoj maloletnika treba preduzeti trajnije mere uz odgovarajući stručni nadzor i pomoć, pri čemu nije neophodno da on bude potpuno odvojen iz svoje dotadašnje sredine.[14] One obuhvataju: 1) pojačan nadzor od strane roditelja, usvojioca ili staraoca, 2) pojačan nadzor u drugoj porodici, 3) pojačan nadzor od strane organa starateljstva i 4) pojačan nadzor uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitavanje i obrazovanje maloletnika.[15]

Zakon daje sudu mogućnost da uz bilo koju meru pojačanog nadzora maloletniku izrekne i jednu ili više posebnih obaveza. Dakle, posebne obaveze se mogu odrediti bilo kao samostalne vaspitne mere upozorenja i usmeravanja[16], bilo kao suplementarne sankcije uz neku od vaspitnih mera pojačanog nadzora. U ovom drugom slučaju one imaju zadatak da svojom sadržinom neposredno doprinesu ostvarenju osnovnih ciljeva mera pojačanog nadzora, a to su, pre svega, vaspitavanje maloletnika i otklanjanje štetnih uticaja na njegovu ličnost.

Zavodske vaspitne mere izriču se maloletniku prema kome treba preduzeti trajnije mere vaspitavanja, lečenja i osposobljavanja, uz njegovo potpuno odvajanje iz dotadašnje sredine, kako bi se na njega vršio pojačan uticaj[17]. Tu spadaju: 1) upućivanje u vaspitnu ustanovu, 2) upućivanje u vaspitno – popravni dom i 3) upućivanje u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje[18]. U savremenom maloletničkom krivičnom pravu, gotovo je

[13] Član 14.
[14] Član 11. stav 3.
[15] Član 16 – 18.
[16] Član 14.
[17] Član 11. stav 4.
[18] Članovi 20., 21. i 23.

univerzalno prihvaćen stav da se zavodske vaspitne mere izriču kao *ultima ratio* i da ne smeju da traju duže od vremena koje je je neophodno da bi se ostvarila njihova svrha.

Brojne medicinske, psihološke, emotivne, socijalne, ekonomske, kulturološke i porodične okolnosti koje čine osobenim položaj maloletnih učinilaca krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja, zatim, uzroci, načini i okolnosti vršenja takvih krivičnih dela, kao i drugi socijalno – patološki, odnosno devijantni, delinkventni i kriminalni činioci koji prate taj oblik kriminalnog ispoljavanja najmlađih članova društva, nameću pitanje: "Koju od Zakonom propisanih sankcija u takvom slučaju treba izreći?". Podrazumeva se da će vrsta sankcije pre svega zavisiti kako od ličnih svojstava maloletnika tako i od okolnosti svakog konkretnog slučaja, ali se isto tako može konstatovati da u svim situacijama ubijanja i zlostavljanja životinja od strane maloletnika izrečena sankcija treba da zadovolji nekoliko zajedničkih kriterijuma, koji se mogu razvrstati u dve grupe. Prvoj grupi pripadaju opšti standardi, proklamovani i u teoriji i u međunarodnim dokumentima iz oblasti maloletničkog krivičnog pravosuđa[19]: da izrečena sankcija bude u najboljem interesu maloletnika, da (kad god je to moguće) ona bude vaninstitucionalnog karaktera, da se maloletnik što ređe izdvaja iz svog dotadašnjeg porodičnog, društvenog, vršnjačkog, školskog ili radnog okruženja, da se njome omogući ostvarivanje elementarnih postulata na kojima počiva ideja restorativne pravde (Konstantinović Vilić, Kostić, 2006:101–110), da doprinese razvoju ličnosti maloletnika, njegovom obrazovanju, stručnom osposobljavanju i reintegraciji u društvenu zajednicu nakon izvršene sankcije kao korisnog člana, kao i da bude izvršena na način kojim se izbegava stigmatizacija maloletnika i prevenira njegovo vraćanje devijantnom, delinkventnom i kriminalnom ispoljavanju uopšte, a naročito usled sekundarne identifikacije sa ulogom prestupnika (Nikolić, 2006:44) itd. U drugu grupu očekivanja koja treba da ispuni sankcija izrečena maloletnom učiniocu ubijanja i zlostavljanja životinja spadaju rezultati koje njenim izvršenjem treba postići na planu odnosa maloletnika prema životnoj sredini kao celini, njenim integralnim delovima (vodi, vazduhu, zemljištu, flori i fauni), a posebno prema životinjama, kao čovekovim "subićima" (Paunović, 2004:60), koja imaju sposobnost da osete bol, patnju, strah, stres, povrede i sve druge oblike fizičkog i psihičkog zlostavljanja. Konačno, ne treba zanemariti ni činjenicu da izvršenjem ove posebne obaveze ne smeju da budu dovedeni u pitanje opstanak i dobrobit[20] samih životinja sa kojima bi maloletnik prilikom izvršenja svoje posebne obaveze dolazio u kontakt.

[19] Više o međunarodnim dokumentima čiji se standardi nalaze u osnovi maloletničkog krivičnog prava Republike Srbije videti u: Jovašević, 2008:41–44.

[20] Dobrobit životinja predstavlja obezbeđivanje uslova u kojima životinja može da ostvaruje svoje fiziološke i druge potrebe svojstvene vrsti kao što su: ishrana i napajanje, prostor za smeštaj, fizička, psihička i termička udobnost, sigurnost, ispoljavanje osnovnih oblika ponašanja, socijalni kontakt sa životinjama iste vrste i odsustvo neprijatnih iskustava kao što su bol, patnja, strah, stres, bolesti i povrede (član 5. stav 1. tačka 4. Zakon o dobrobiti životinja, "Službeni glasnik RS", br. 41/2009.).

Iako bi na prvi pogled moglo delovati protivrečno, izricanje vaspitne mere posebne obaveze uključivanja bez naknade u rad humanitarnih organizacija ili u poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja onom maloletniku koji je učinio krivično delo ubijanja i zlostavljanja životinja zapravo se čini kao najispravniji i najdelotvorniji izbor. Kao osnovni argument u prilog ovom stavu može se izneti činjenica da se angažovanjem maloletnika u ekološkim organizacijama, i to u prvom redu onima koje su posvećene zaštiti životinja, omogućava ostvarivanje ideje restorativne pravde tako što mu se pruža mogućnost da se kroz pomaganje drugim životinjama na neki način "iskupi" i popravi štetu koju je svojim delom naneo društvenoj zajednici, odnosno životinoj sredini, pa i samoj životinji i njenom vlasniku kao direktnim odnosno indirektinim žrtvama. S obzirom da u većini pravnih sistema životinja kao pokretna stvar može imati samo svojstvo objekta radnje (Stojanović, 2006:613–614), donekle je sporno ko je žrtva krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja – životinja, njen vlasnik, drugi ljudi kod kojih su njene patnje izazvale osećanje sažaljenja i nelagodnosti, životna sredina ili društvena zajednica kao celina. Neovisno od toga, primena ideje restorativne pravde, naročito u kontekstu ponovnog uspostavljanja narušenih odnosa između prestupnika, žrtve i društva i, uopšte mira u zajednici (Konstantinović Vilić, Kostić, 2006:104) i ovde ima veliki značaj, budući da su mnoge studije pokazale da restorativni programi imaju pozitivniji uticaj na smanjenje recidiva kod maloletnih nego kod punoletnih prestupnika (Stevković, 2009:252). Takođe, time se stvaraju uslovi da maloletnik nauči kako da se u budućnosti na pravilan i nenasilan način odnosi prema životinjama, te da umesto okrutnosti i agresije, prema njima razvije osećanje odgovornosti i empatije. Budući da okrutnost prema životinjama važi za jedan od prediktora ispoljavanja nasilja u međuljudskim odnosima, insistiranjem na promeni odnosa prema životinjama u najranijem dobu doprinosi se i prevenciji eventualng vršenja drugih formi nasilničkog kriminaliteta.

2. Sadržina posebne obaveze u slučaju maloletnog učinioca ubijanja i zlostavljanja životinja – postojeće mogućnosti u Srbiji

Detaljnije smernice za izvršenje svake od posebnih obaveza, bilo da je ona određena kao samostalna vaspitna mera, bilo da je određena uz pojačan nadzor, propisane su posebnim podzakonskim aktom – Pravilnikom o izvršenju vaspitnih mera posebnih obaveza. Ovim Pravilnikom su uređeni konkretni oblici i načini izvršenja posebnih obaveza, određeni su organi nadležni za sprovođenje izvršenja posebnih obaveza i međusobni odnosi tih organa i utvrđena su druga pravila od značaja za ostvarivanje svrhe ovih vaspitnih mera.[21] Pravilnik propisuje da se vaspitna mera posebna obaveza uključivanja bez naknade u rad humanitarnih organizacija ili u poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja može izreći maloletniku u pogledu koga sud stekne

[21] Član 1. Pravilnik o izvršenju vaspitnih mera posebnih obaveza, "Službeni glasnik RS", br. 94/2006.

utisak da će obavljanje takvih aktivnosti omogućiti ostvarivanje svrhe te posebne obaveze[22]. Kao osnovna svrha uključivanja bez naknade u rad humanitarnih organizacija ili u poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja ističe se otklanjanje štetnih posledica krivičnog dela[23], a ona mora biti realizovana u okviru opšte svrhe krivičnih sankcija prema maloletnicima – da se nadzorom, pružanjem zaštite i pomoći, kao i obezbeđivanjem opšteg i stručnog osposobljavanja utiče na razvoj i jačanje lične odgovornosti maloletnika i na vaspitavanje i pravilan razvoj njegove ličnosti, kako bi se obezbedilo njegovo ponovno uključivanje u društvenu zajednicu[24].

O izboru konkretnog posla, odnosno aktivnosti ili oblika angažovanja maloletnika prilikom izvršenja ove vaspitne mere odlučuje sud po prethodno pribavljenom mišljenju organa starateljstva. Pri tome je sud dužan da vodi računa da rad, odnosno posao ne bude usmeren na ostvarivanje ekonomske koristi te da ne sme da ometa školovanje maloletnika niti da šteti njegovom ugledu i dostojanstvu.[25] Delatnost različitih udruženja, organizacija i društava za zaštitu životinja je isključivo neprofitnog karaktera i obuhvata široku lepezu aktivnosti posvećenih promovisanju i ostvarivanju zaštite i dobrobiti životinja, edukaciji građana o ispravnom odnosu prema životinjama i životnoj sredini, otkrivanje i prijavljivanje nadležnim organima slučajeva zlostavljanja životinja, ali i praktične, "terenske" aktivnosti usmerene na zbrinjavanje, udomljavanje, negovanje, i lečenje napuštenih, izgubljenih, bolesnih ili povređenih životinja u azilima i prihvatilištima. U tom smislu, rad koji bi maloletnik u njima obavljao ni u kom slučaju ne bi bio usmeren na ostvarivanje ekonomske koristi. Imajući u vidu da društva za zaštitu životinja promovišu visoke etičke standarde kao što su: empatija, odnosno saosećanje za potrebe i emocije drugih živih bića, nesebičnost, odgovoran odnos prema životinjama i sopstvenom okruženju i nenasilna međuljudska komunikacija, angažovanje maloletnika u takvim organizacijama ne bi moglo da šteti njegovom ugledu ili dostojanstvu. Naprotiv – činjenica da se ove vrednosti potenciraju ne samo u sferi odnosa ljudi prema životinjama, već i u domenu njihovog odnosa prema životnoj sredini i prirodnim resursima uopšte, ali i prema lokalnoj zajednici i drugim ljudima, može samo doprineti kvalitetnijem razvoju ličnosti maloletnika i poboljšati izglede za njegovu reintegraciju u socijalnu sredinu.

Iako je sud nadležan za izbor rada, odnosno posla koji će maloletnik obavljati, ključnu ulogu u određivanju vrste, sadržine, prirode i karaktera njegovih aktivnosti, kao i u izboru konkretnih organizacija, institucija, udruženja ili društava u kojima će se one odvijati, zapravo ima organ starateljstva, tačnije centar za socijalni rad nadležan prema mestu prebivališta odnosno boravišta maloletnika. Naime, u cilju stvaranja uslova za izvršenje ove posebne obaveze, nadležni organ starateljstva vrši na lokalnom nivou odabir odgovarajućih

[22] Član 17.
[23] Član 18. stav 2.
[24] Član 10. stav 1. Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, "Službeni glasnik RS", br. 85/2005.
[25] Član 18. stav 1. Pravilnik o izvršenju vaspitnih mera posebnih obaveza, "Službeni glasnik RS", br. 94/2006.

ustanova i organizacija, sastavlja listu tih subjekata i sa njima zaključuje posebne sporazume, o čemu upoznaje sudiju za maloletnike.[26] To znači da stavljanje nekog društva, udruženja, ustanove ili organizacije za zaštitu životinja na spisak potencijalnih subjekta kod kojih bi maloletnik mogao da izvršava posebnu obavezu uključivanja bez naknade u rad humanitarnih organizacija ili u poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja zavisi od više objektivnih i subjektivnih faktora.

Najpre, potrebno je da se radi o entitetu lokalnog karaktera, odnosno subjektu čije se sedište i prostorije u kojima obavlja svoju delatnost nalaze na teritoriji opštine datog centra za socijalni rad. U Republici Srbiji, a posebno na teritoriji grada Beograda, postoji veći broj entiteta koji se bave zaštitom životinja i očuvanjem i promovisanjem njihove dobrobiti. Kao primeri mogu se navesti: Društvo za zaštitu životinja "VHB"[27], Društvo za zaštitu životinja "NOA"[28], Udruženje za zaštitu životinja i razvoj građanske svesti "Feniks"[29], Organizacija za poštovanje i brigu o životinjama "ORCA"[30], Udruženje za zaštitu životinja i životne sredine "RESPEKTA"[31], Udruženje za zaštitu prava životinja "Sloboda za životinje"[32], Udruženje za zaštitu životinja i životne sredine "Ljudi za životinje"[33] i Udruženje "Pomoć životinjama"[34]. U Beogradu određeni udeo u izvršenju ove posebne obaveze može imati i gradska Veterinarska ustanova "Veterina Beograd". Ova ustanova obavlja poslove komunalne zoohigijene pod nadležnošću Sektora za zoohigijenu Gradskog sekretarijata za komunalne i stambene poslove grada Beograda, koji se stara i obezbeđuje uslove za rad ustanova i prihvatilišta za životinje u njenom sastavu i vrši kontrolu i stalni nadzor nad njihovim radom[35]. Budući da je, u skladu sa Zakonom o dobrobiti životinja, svaka jedinica lokalne samouprave na čijoj teritoriji su uočene napuštene životinje obavezna da osnuje Prihvatilište za životinje[36], grad Beograd je osnovao prihvatilište za pse na teritoriji opštine Rakovica, Palilula ("Kovilovo" i "Ovča") i Zemun, a, prema Strategiji rešavanja problema nevlasničkih pasa i mačaka na teritoriji grada Beograda, u planu je izgradnja novih kapaciteta za smeštaj napuštenih životinja[37]. Iako brojnost ovakvih udruženja i ustanova ne garantuje da će na teritoriji svake opštine ili grada postojati organizacija tog tipa niti da će u njoj uvek biti moguće izvršenje ove

[26] Član 19.
[27] Društvo za zaštitu životinja "VHB" www.vhb.org.rs, pristup: 30.07.2011.
[28] Društvo za zaštitu životinja "NOA" www.drustvonoa.org, pristup: 25.07.2011.
[29] "Feniks" – udruženje za zaštitu životinja i razvoj građanske svesti www.feniks.org.rs, pristup: 30.07.2011.
[30] "ORCA" – Organizacija za poštovanje i brigu o životinjama www.orca.rs, pristup: 19.07.2011.
[31] "RESPEKTA" – udruženje za zaštitu životinja i životne sredine www.respecta.org.rs, pristup: 30.07.2011.
[32] Udruženje za zaštitu prava životinja "Sloboda za životinje" www.sloboda-za-životinje.org, pristup: 19.07.2011.
[33] Udruženje za zaštitu životinja i životne sredine "Ljudi za životinje" (*Humans for Animals*) www.humansforanimals.co.uk, pristup: 21.01.2012.
[34] Udruženje "Pomoć životinjama" (*Help Animals*) www.helpanimals.org.rs, pristup: 21.01.2012.
[35] Više o delatnosti Veterinarske ustanove "Veterina Beograd" videti na*:* www.veterinabeograd.rs, pristup: 29.07.2011.
[36] Član 66. Zakon o dobrobiti životinja, "Službeni glasnik RS", br. 41/2009
[37] Strategija rešavanja problema nevlasničkih pasa i mačaka na teritoriji grada Beograda, "Službeni list grada Beograda", br. 37/2011, str. 6.

posebne obaveze, tendencija njihovog osnivanja i proširivanja njihovih kapaciteta govori u prilog takvim očekivanjima i stremljenjima.

Takođe, neophodno je da predstavnik organa starateljstva na čijem se području neko od ovih udruženja ili ustanova nalazi uvidi značaj i mogućnosti koje sa sobom nosi izvršenje navedene posebne obaveze od strane maloletnog učinioca ubijanja i zlostavljanja životinja baš u takvoj organizaciji, kao i njegove potencijalne pozitivne efekte u vidu smanjenja verovatnoće recidiva. Predstavnik organa starateljstva potom treba da proceni da li ta organizacija predstavlja podobno okruženje za izvršenje ove posebne obaveze, i to kako u smislu ostvarivanja njene svrhe, tako i sa aspekta načela najboljeg interesa maloletnika. Pored toga, nužno je da i na strani društava za zaštitu životinja postoje ne samo fizički, tj. materijalni kapaciteti za sprovođenje ove posebne obaveze u vidu prostora u kome bi maloletnik mogao nesmetano da radi, zaposlenih koji bi mogli da mu posvete određeno vreme i programa u kojima bi on mogao aktivno da učestvuje, već i spremnost njihovih članova da prime i na adekvatan način prihvate maloletnika koji je prethodno ispoljio okrutnost prema životinjama. Konačno, kao naročito bitan preduslov za uspešno izvršenje ove posebne obaveze treba istaći prisustvo volje na strani zaposlenih u ovim organizacijama da maloletnog učinioca krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja "izvedu na pravi put", odnosno da kod njega razviju osećanje empatije, odgovornog i nenasilnog odnosa, ljubavi i poštovanja prema životinjama, ali i njihove veštine da to sprovedu u delo posredstvom mehanizma reintegrativnog umesto dezintegrativnog postiđivanja. U tom svetlu, trebalo bi insistirati da zaposleni u ovim udruženjima prođu edukaciju o pravima deteta i prestupništvu mladih, kao i o etiologiji i fenomenologiji zlostavljanja životinja od strane dece. Takva edukacija zaposlenih ili članova trebalo bi da prethodi uključivanju pojedinih udruženja u pomenuti spisak centra za socijalni rad.

U rešenju suda kojim se maloletniku izriče posebna obaveza uključivanja bez naknade u rad humanitarnih organizacija ili u poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja, mora biti naznačeno da maloletnik može da radi najviše sto dvadeset časova u periodu od šest meseci, pri čemu se naglašava da takav rad ne sme da ometa njegovo školovanje ili zaposlenje.[38] To rešenje se dostavlja nadležnom organu starateljstva koji određuje lice (svog predstavnika ili neko drugo lice koje poseduje posebna znanja iz oblasti prava deteta i prestupništva mladih), koje postupa pod nadzorom centra za socijalni rad i koje treba da prati maloletnika tokom trajanja ove vaspitne mere kao i da najmanje jednom nedeljno o tome izveštava sudiju za maloletnike.[39] U cilju izrade što sadržajnijih, kvalitetnijih i produbljenijih izveštaja o toku izvršenja ove posebne obaveze od strane maloletnog učinioca ubijanja i zlostavljanja životinja, bilo bi poželjno da i ovo lice prođe određenu edukaciju o etiologiji i fenomenologiji okrutnosti prema životinjama i njene povezanosti sa drugim devijantnim, delinkventnim i kriminalnim aktivnostima maloletnika, ali i o

[38] Član 20. Pravilnik o izvršenju vaspitnih mera posebnih obaveza, "Službeni glasnik RS", br. 94/2006.
[39] Član 21.

potencijalnoj vezi između okrutnosti prema životinjama sa prethodnom viktimizacijom tog maloletnika u porodici ili široj zajednici.

3. Primeri iz uporednog prava

Raznovrsni programi, poznati pod nazivom "*Animal Assisted Interventions*" (Davis, 2007:2, Fine, 2000:34–35) osmišljeni od strane multidisciplinarnih stručnih timova sastavljenih od psihologa, pedagoga, andragoga, pravnika, socijalnih radnika, veterinara, lekara i stručnjaka za ponašanje životinja, koji podrazumevaju zajedničke aktivnosti i interakciju između osuđenih lica i životinja, već godinama se uspešno primenjuju u uporednom pravu. U njih se uključuju ne samo maloletnici, već i punoletni učinioci različitih krivičnih dela, a ostvaruju se i u penitencijarnim ustanovama i u vaninstitucionalnom okruženju. Zajednička odlika ovih programa jeste njihova usmerenost na ostvarivanje dvostrukog cilja. Sa jedne strane, pojedine studije su pokazale da se njihovim sprovođenjem stavovi i ponašanje maloletnika menjaju u smislu razvoja: pravilnog odnosa prema životinjama, osećanja empatije, strpljenja, emotivne povezanosti sa životinjama uključenim u program ali i sa drugim učesnicima u programu, smisla za saradnju i "timski rad" i, uopšte, sposobnosti komunikacije i interakcije sa ljudima i životinjama (Davis, 2007:2–7). Usvajanjem ovih vrednosti i modela ponašanja maloletnik se priprema da živi kao odgovorna i odrasla osoba, što posebno dolazi do izražaja ako se program primenjuje tokom izvršenja neke zavodske sankcije, (Houchins, 2001:141–149, Altschuler, Brash, 2004:72–87), ali, nema razloga da isto ne važi i u slučaju primene vaspitnih mera neinstitucionalnog karaktera. Takođe, prolaskom kroz ovakve programe, maloletnici se obučavaju kako da svoje slobodno vreme iskoriste na kvalitetan i sadržajan način (Cottle, Lee, Heilbrun, 2001:367–394), što je veoma važno ako se ima u vidu da osobe ovog uzrasta ponekad zlostavljaju životinje upravo usled osećanja dosade ili depresije (Ascione, Thompson, Black, 1997:170–177). Sa druge strane, primena ovih programa omogućava i unapređuje zbrinjavanje bolesnih, povređenih i napuštenih životinja (pre svega pasa), kojima prete eutanazija ili dugotrajan boravak u azilima. Kada su u pitanju napušteni psi, posebno treba istaći da se ovim programima omogućava njihova dresura, čime se povećavaju njihovi izgledi da budu udomljeni ili čak osposobljeni da pomažu osobama sa invaliditetom (Davis, 2007:2) (kao što je, na primer, slučaj sa psima – vodičima za osobe oštećenog vida).

Najreprezentativniji primeri ovakvih programa zastupljeni su u Sjedinjenim Američkim Državama. Neki od njih se sprovode u zavodskom, a neki u nezavodskom okruženju. Od prvih se posebno izdvaja program neprofitne organizacije "*Project Pooch*"[40], koji se od 1993. godine sprovodi u vaspitno – popravnoj ustanovi za maloletnike Maklaren u Vudburnu u Oregonu. Ovaj program se sastoji u radu maloletnika koji borave u toj zavodskoj ustanovi sa

[40] Više o tome videti na sledećoj internet prezentaciji: www.pooch.org, pristup: 06.02.2012.

psima iz skloništa za napuštene životinje tokom kojeg oni uz pomoć stručnih lica uče kako da dresiraju i neguju pse ne bi li ih pripremili za udomljavanje (Davis 2007:2). Od programa koji se realizuju u vanzavodskom ambijentu, posebno se ističu programi i aktivnosti neprofitnog udruženja "*Forget Me Not Farm Children's Services*"[41], osnovanog 1992. godine u okviru humanitarnog društva Sonoma u Santa Rosi u Kaliforniji. Oni podrazumevaju boravak dece na farmi, tokom kojeg se ona kroz obilje aktivnosti edukativno – zabavnog karaktera i neposrednu interakciju sa životinjama podučavaju humanom i odgovornom odnosu prema životinjama i prirodi u cilju razvoja kod dece empatije i poštovanja za druga živa bića. Ovaj program se izdvaja po tome što nije namenjen isključivo maloletnicima koji su ispoljili okrutnost prema životinjama, već, uopšte, deci koja su i sama pretrpela neki oblik viktimizacije (pre svega u formi nasilja u porodici i vršnjačkog nasilja), upravo u cilju razbijanja takozvanog "kruga zlostavljanja" (*"Cycle of Abuse"*). Pri tome treba imati na umu da je potvrđeno da se maloletnik koji je ispoljio okrutnost prema životinjama često može istovremeno javiti u dvostrukoj ulozi – ulozi učinioca krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja, ali i ulozi žrtve ili posmatrača fizičkog, psihičkog, emotivnog ili seksualnog nasilja u porodici ili zajednici ili vršnjačkog nasilja (Batrićević, 2011:59), što ovu kategoriju maloletnih prestupnika čini naročito "podobnim kandidatima" za učestvovanje u takvom programu. Upravo zbog toga, ovaj program treba sagledati kao korisnu smernicu i uzor prilikom primene vaspitne mere posebne obaveze uključivanja bez naknade u rad humanitarnih organizacija ili obavljanja poslova socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja od strane maloletnog učinioca ubijanja i zlostavljanja životinja, naravno, uzimajući u obzir postojeće pravne okvire, ekonomske uslove i raspoložive prostorne kapacitete u Republici Srbiji.

ZAKLJUČAK

Izricanje maloletnom učiniocu krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja vaspitne mere posebne obaveze da se, bez naknade, uključi u rad humanitarnih organizacija ili u poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja i izvršenje ove obaveze u ustanovama, organizacijama ili udruženjima koja se bave zaštitom životinja poseduje brojne prednosti u odnosu na ostale maloletničke krivične sankcije, ali istovremeno nosi sa sobom i određene rizike i dileme.

Prednosti ovog koncepta potiču iz njegove utemeljenosti na ideji restorativne pravde, kao i na moćnom mehanizmu reintegrativnog postiđivanja. Naime, suočavanje maloletnika koji je ispoljio okrutnost prema životinji sa napuštenim, bolesnim ili povređenim životinjama treba da kod njega izazove osećanje kajanja zbog sopstvenog postupka, kao i da probudi kod njega sposobnost da spozna patnje kroz koje one prolaze i da saoseća sa njima. Ali, maloletniku se na taj način istovremeno pruža mogućnost da svoju grešku ispravi, da se za nju

[41] Više o tome videti na sledećoj internet prezentaciji: www.forgetmenotfarm.org, pristup: 07.03.2012.

"iskupi" tako što će se aktivno angažovati na pomaganju životinjama, čime će "vratiti dug zajednici" i steći ili unaprediti osećaj odgovornosti važan za njegovo samopoštovanje (Stevković, 2009:249), koje je izuzetno značajno za pravilan razvoj ličnosti u tom periodu, ali i osećaj poštovanja za sva druga živa bića. Time se doprinosi pozitivnoj promeni njegovog odnosa ne samo prema životinjama već i prema životnoj sredini i drugim članovima društva, što je ključan faktor za prevenciju njegovog ponovnog devijantnog, delinkventnog ili kriminalnog ponašanja i to u prvom redu onog koje podrazumeva ispoljavanje agresije prema drugim živim bićima.

Kao osnovni nedostaci takvog prisupa izdvajaju se rizici koje on sa sobom nosi, kako u odnosu na maloletnika kome je navedena posebna obaveza određena, tako i u odnosu na životinje sa kojima on prilikom njenog ispunjavanja dolazi u kontakt. Pre svega, moguće je da se kod maloletnika koji je već ispoljio okrutnost prema životinjama javi određena doza straha, nelagodnosti ili otpora prema njima, što bi u znatnoj meri otežalo izvršenje ove vaspitne mere. Osim toga, može se desiti da se usled olakšanog pristupa životinjama koje su često povređene, bolesne i samim tim nesposobne za pružanje bilo kakvog otpora, kod maloletnika, umesto osećanja kajanja i empatije, javi želja da ponovo učini isto krivično delo. Povrat bi u takvoj situaciji imao dvostruko poražavajuć efekat: značio bi potpuni neuspeh u pogledu ostvarivanja svrhe ove vaspitne mere i imao bi za posledicu novi slučaj zlostavljanja životinja. Zato je jako bitno da maloletnik prilikom ispunjavanja ove posebne obaveze konstantno bude pod nadzorom stručnog lica iz udruženja ili ustanove za zaštitu životinja, koje u svakom trenutnku mora biti spremno da mu pruži uputstvo, savet, pomoć i podršku u prevazilaženju problema, nelagodnosti, strahova, netrpeljivosti ili agresije koje bi mogao osetiti prilikom kontakta sa životinjama. Zadatak ovog lica jeste i da osigura da u takvim situacijama ne dođe do ponovnog zlostavljanja životinja od strane maloletnika, odnosno izlaganja životinja bilo kakvom obliku bola, patnje, straha ili stresa, kao i da obezbedi da se maloletnik prema njima generalno odnosi u skladu sa osnovnim principima dobrobiti životinja.

Pojedine studije sprovedene u Sjedinjenim Američkim Državama pokazale su da programi zasnovani na interakciji između životinja i prestupnika daju zapanjujuće uspešne rezultate na planu suzbijanja recidivizma (Davis:2007). Međutim, treba naglasiti da do sada takvim programima nije bio obuhvaćen dovoljno veliki broj lica niti da je od okončanja sprovođenja tih programa prošlo dovoljno vremena, da bi se sa sigurnošću mogla proceniti njihova uspešnost. Ipak, može se zadržati na konstataciji da su do sada efekti takvih programa bili pozitivni – kako u pogledu resocijalizacije i reintegracije prestupnika tako i u odnosu na poboljšanje izgleda za udomljavanje životinja koje su u njima učestvovale. Kakvi bi bili efekti primene sličnih mera u našoj zemlji ostaje otvoreno pitanje, na koje bi, ukoliko bi ovaj koncept uopšte zaživeo, odgovor mogli dati pre svega sudska praksa, a potom i izveštaji centara za socijalni rad i udruženja odnosno ustanova za zaštitu životinja.

Paralelno sa osmišljavanjem delotvornog mehanizma državne reakcije na ubijanje i zlostavljanje životinja od strane maloletnika, koji bi bio zasnovan na bliskoj saradnji između udruženja i ustanova za zaštitu životinja, centara za socijalni rad i pravosudnih organa, treba kontinuirano raditi i na prevenciji ovog oblika kriminaliteta i to na primarnom, sekundarnom i tercijarnom nivou. Najpogodnije sredstvo primarne prevencije svakako je edukacija dece i mladih o pravilnom odnosu prema životinjama, kao i o načinima izbegavanja potencijalno opasnih situacija u odnosu sa njima kroz osnovno i srednje obrazovanje, aktivnosti nevladinog sektora sprovedene nezavisno ili u saradnji sa vaspitno – obrazovnim ustanovama i različite priručnike ili internet prezentacije prilagođene njihovom uzrastu[42]. Time se predupređuje ne samo eventualno zlostavljanje životinje od strane deteta, već i traumatično iskustvo deteta, kao što je na primer ujed psa, iz koga bi se kasnije kod deteta mogao razviti strah, otpor i netrpeljivost prema životinjama, čiji bi krajnji ishod moglo biti i ispoljavanje okrutnosti prema njima.

LITERATURA

1. Altschuler, D.M, Brash, R. (2004) Adolescent and Teenage Offenders: Confronting the Challenges and Opportunities of Reentry. *Youth Violence and Juvenile Justice*, br. 2/2004.
2. Ascione, F. (2001) *Animal Abuse and Youth Violence – Juvenile Justice Bulletin*, Washington D.C.: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency prevention.
3. Ascione, F., Thompson, T., Black, T. (1997) Childhood cruelty to animals: Assessing Cruelty Dimensions and Motivations. *Anthrozoos,* br. 10/1997.
4. Batrićević, A. (2011) Deca i zlostavljanje životinja – kriminološki, viktimološki i krivičnopravni aspekti, *Temida – časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu*, vol. 14. br. 3/2011.
5. Beirne, P. (2004) From Animal Abuse to Interhuman Violence? A Critical Review of the Progression Thesis. *Society and Animals–Journal of Humane–Animal* Studies, br.1 /2004.
6. Cottle, C.C., Lee, R.J., Heilbrun, K. (2001) The Prediction of Criminal Recidivism in Juveniles: A Meta-Analysis, *Criminal Justice and Behavior*, vol. 28., br. 3/2001.
7. Davis, K. (2007) Perspectives of Youth in an Animal – Centered Correctional Vocational Program: A Qualitative Evaluation of Project Pooch, Research conducted while affiliated with Portland State University's Graduate School of Social Work, *National Technology Assessment Conference on Animal Assisted Programs for*

[42] Na primer, program edukacije pod nazivom "Plavi pas" (*"The Blue Dog"*), koji se realizuje u pojedinim zemljama Evropske unije namenjen je paralelnom obrazovanju predškolske i školske dece i njihovih roditelja, vaspitača, nastavnika, dečjih psihologa i veterinara koji treba da pomognu deci da se pripreme za kontakt sa psima. Projekat "Plavi pas" nastao je kao rezultat zajedničkog rada dečjih psihologa, pedagoga, stručnjaka za ponašanje životinja, veterinara, lekara i umetnika i ostvaruje se kako kroz neposredan kontakt vaspitača sa decom u vidu predavanja odnosno radionica, tako i kroz interaktivnu video – igricu i internet prezentaciju. Više o tome videti na sledećoj internet prezentaciji: http://www.thebluedog.org/en/, pristup: 07.03.2012.

Youth-At-Risk, preuzeto sa: http://www.pooch.org/documents/project-pooch-qualitative-eval.pdf, pristup: 07.02.2012.

8. Fine, A.H.(ed.)(2000) *Handbook on Animal Assisted Therapy – Theoretical Foundations and guidelines for practice*, California: Harcourt, preuzeto sa: http://www.wiziq.com/tutorial/106305-handbook, pristup: 07.03.2012.
9. Fleming, M .W., Jory, B., Burton, L. D. (2002) Characteristics of Juvenile Offenders Admitting to Sexual Activity with Nonhuman Animals, *Society & Animals*, Koninklijke Brill NV, Leiden, br. 10:1.
10. Hellman, D., Blackman, N. (1966) Enuresis, Fire Setting and Cruelty to Animals: a Triad Predictive of Audlt Crime. *American Journal of Psychiatry,* br. 122.
11. Houchins, D.E. (2001) Developing the Self-Determination of Incarcerated Students, *Journal of Correctional Education*, vol. 52., br. 4/2001.
12. Jovašević, D. (2006) *Krivično pravo, Opšti deo*, Beograd: Nomos
13. Jovašević, D. (2008) *Maloletničko krivično pravo,* Beograd: Beosing
14. Jovašević, D. (2009) *Sistem ekoloških delikata – Ekološko kazneno pravo*, Niš: Pravni fakultet u Nišu Centar za publikacije
15. Jovašević, D. (2010) *Leksikon krivičnog prava*, Beograd: Službeni glasnik
16. Konstantinović Vilić, S., Kostić, M. (2006) *Penologija*, Niš: SVEN
17. Konstantinović Vilić, S., Nikolić Ristanović, V., Kostić, M. (2009) *Kriminologija*, Niš: Pelikan Print
18. Nikolić, Z. (2006) *Prevencija kriminaliteta – metodika rada savetovališta za roditelje i decu*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
19. Nikolić, Z., Joksić, I. (2011) *Maloletnička delinkvencija – socijalnopatološki i krivičnopravni aspekti*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
20. Paunović, M. (2004) *Prava životinja – savremeni međunarodni standardi*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i "Đuro Salaj" AD
21. Stevković, Lj. (2009) Koncept restorativne pravde kao savremeni društveni odgovor na kriminalitet maloletnika, *Prevencija kriminala i socijalnih devijacija – od razumevanja ka delovanju*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
22. Stojanović, Z. (2006) *Komentar krivičnog zakonika*, Beograd: Službeni glasnik

Izvori

23. Krivični zakonik, "Službeni glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009 i 111/2009.
24. Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, "Službeni glasnik RS", br. 85/2005.
25. Zakon o zaštiti životne sredine, "Službeni glasnik RS", br. 135/2004, 36/2009 i 72/2009.
26. Zakon o dobrobiti životinja, "Službeni glasnik RS", br. 41/2009.

27. Pravilnik o izvršenju vaspitnih mera posebnih obaveza "Službeni glasnik RS", br. 94/2006.
28. Strategija rešavanja problema nevlasničkih pasa i mačaka na teritoriji grada Beograda, Službeni list grada Beograda, br. 37/2011.
29. Statistički bilten – Punoletni učinioci krivičnih dela – Prijave, optuženja i osude – 2006, br. 490, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2009.
30. Statistički bilten – Punoletni učinioci krivičnih dela – Prijave, optuženja i osude – 2007, br. 502, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2009.
31. Statistički bilten – Punoletni učinioci krivičnih dela – Prijave, optuženja i osude – 2008, br. 514, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2010.
32. Statistički bilten – Punoletni učinioci krivičnih dela – Prijave, optuženja i osude – 2009, br. 529, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2010.
33. Saopštenje – Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji – 2010. br. 201., Republički zavod za statistiku, Beograd, 15.07.2011.
34. Saopštenje – Maloletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji – 2010. br. 202., Republički zavod za statistiku, Beograd, 15.07.2011.
35. Saopštenje – Maloletni učinioci krivičnih dela – (2005 – 2009), br. 213., Republički zavod za statistiku, Beograd, 2010.
36. Statistički bilten – Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2006, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2009.
37. Statistički bilten – Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2007, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2009.
38. Statistički bilten – Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2007, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2009.
39. Statistički bilten – Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2008, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2010.
40. Statistički bilten – Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2009, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2010.

Internet prezentacije:

41. Correctional Education Association www.ceanational.org, pristup: 07.02.2012.
42. Društvo za zaštitu životinja "VHB" www.vhb.org.rs, pristup: 30.07.2011.
43. Društvo za zaštitu životinja "NOA" www.drustvonoa.org, pristup: 25.07.2011.
44. "Feniks" – udruženje za zaštitu životinja i razvoj građanske svesti www.feniks.org.rs, pristup: 30.07.2011.
45. Forget Me Not Farm Children's Services www.forgetmenotfarm.org, pristup: 07.03.2012.
46. "ORCA" – Organizacija za poštovanje i brigu o životinjama www.orca.rs, pristup: 19.07.2011.
47. Prison Pet Partnership Program www.prisonp.tripod.com, pristup: 06.02.2012.
48. Project Pooch www.pooch.org, pristup: 06.02.2012.

49. Puppies Behind Bars www.puppiesbehindbars.com, pristup: 06.02.2012.
50. "RESPEKTA" – udruženje za zaštitu životinja i životne sredine www.respecta.org.rs, pristup: 30.07.2011.
51. Sonoma Humane Society www.sonomahumane.org, pristup: 07.03.2012.
52. The Blue Dog www.thebluedog.org, pristup: 07.03.2012.
53. Therapy Dogs and Visiting Pets – Dog Play www.dogplay.com, pristup: 06.02.2012.
54. Udruženje za zaštitu prava životinja "Sloboda za životinje" www.sloboda-za-životinje.org, pristup: 19.07.2011.
55. Udruženje za zaštitu životinja i životne sredine "Ljudi za životinje" (Humans for Animals) www.humansforanimals.co.uk, pristup: 21.01.2012.
56. Udruženje "Pomoć životinjama" (Help Animals) www.helpanimals.org.rs, pristup: 21.01.2012.
57. Veterinarska ustanova Veterina Beograd www.veterinabeograd.rs, pristup: 29.07.2011.

SPECIAL OBLIGATION – EDUCATIONAL MEASURE FOR JUVENILE PERPETRATORS OF THE CRIME OF ANIMAL CRUELTY – CONTENTS, POSSIBILITIES, EFFECTS

In this paper, the author attempts to present possible contents of educational measure i.e. special obligation that includes the involvement of juvenile perpetrator without material compensation with the work of humane organizations or other activities of social, local or environmental significance, either with or without intense supervision, when such measure is imposed on juveniles who committed the criminal offence of killing and torture of animals. The author points out that the etiology of animal cruelty in childhood and adolescence requires a specific approach and form of state reaction, which, nevertheless, can be accomplished within the frames of current Law on juvenile perpetrators of criminal offences and criminal – legal protection of minors. Also, the author emphasizes the advantages and disadvantages of the application of this educational measure in cooperation with animal protection societies as well as its potential effects on the decrease of recidivism in this field of juvenile criminality.

KEY WORDS: juveniles / educational measure / special educations / intense supervision / killing and torture of animals

ULOGA POLICIJE U PREVENCIJI MALOLETNIČKOG PRESTUPNIŠTVA

Jasmina Igrački
student master studija Kriminalističko-policijske akademije u Beogradu

U radu je razmatrana problematika maloletničkog prestupništva, njegove karakteristike, oblici ispoljavanja i uloga policije u prevenciji prestupništva mladih. U ovom radu, dat je kratak pregled pravnog okvira maloletničkog zakonodavstva u Srbiji. Problem maloletničke delinkvencije, njegove karakteristike, oblik izražavanja i uloga policije su od suštinskog značaja za donošenje i implementaciju programa prevencije maloletničke delinkvencije. Uloga policije u prevenciji maloletničkog prestupništva novim Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, postala je značajna i suštinski drugačija od dosadašnje prakse. Odnos policije prema maloletnim prestupnicima zasnovan je na Zakonu o pravima deteta i maloletnih lica. Policija je u obavezi da bude u konstantnom i aktivnom kontaktu sa potencijalnim maloletnim delinkventima. Glavna uloge policije, po novom konceptu maloletničkog zakonodavstva, je sagledavanje stanja, prevencija i rešavanje problema na recipročnoj relaciji učinilac-žrtva-društvo. Rad policije sa maloletnim prestupnicima obuhvata: motivisanost, stalno usavršavanje, uspostavljanje komunikacije sa maloletnim licima, fleksibilnost, tolerantnost i razumevanje problema mladih.

KLJUČNE REČI: maloletničko prestupništvo / uloga policije u prevenciji / postupanje policije sa maloletnim licima / krivičnopravni okvir / protokol policije o postupanju

UVOD

Prestupništvo mladih je postao jedan od ozbiljnijih društvenih problema u savremenom društvu. Svedoci smo sve prisutnoj "moralnoj panici", medijskom senzacionalizmu i tendencijama ka kreiranju mitova o nadolazećem talasu mladih "superpredatora", iako kriminalitet maloletnika ipak globalno beleži

stabilan porast tokom poslednjih dekada, nasuprot imovinskim deliktima bez elemenata nasilja koja u najvećem broju zemalja danas beleži stagnaciju, ili čak silazni trend.[1]

Za označavanje maloletničke delinkvencije u širem kontekstu koristi se termin prestupništvo mladih, koji se definiše kao "svako ponašanje mladih-pojedinca ili grupa mladih koje je protivdruštveno tj. društveno neprihvatljivo, odnosno kojim se krše pravne ili moralne norme određenog društva i koje izaziva društveno reagovanje u nameri da se zaštite društvena dobra i vrednosti, a i sami akteri takvog ponašanja." U literaturi se često sreću dva značenja ovog pojma: uže i šire. Prema užem značenju, maloletnička delinkvencija podrazumeva kršenje krivično-pravnih normi, odnosno vršenje krivičnih dela i prekršaja od strane maloletnih lica koja nisu navršila 18 godina života. U širem smislu, maloletnička delinkvencija, pored kršenja krivičnih i drugih pravnih normi, obuhvata i ponašanja maloletnika kojima se krše moralne norme određenog društva.

Na razvoj ličnosti, odnosno njeno sazrevanje i socijalno oblikovanje, utiču mnogi subjektivni i objektivni faktori. Zbog toga postoje ogromne razlike između pojedinaca istog uzrasta-godina života. Dakle, prestupničko ponašanje mladih određuju etiološki faktori, koji se dele na: faktore koji su vezani za ličnost i faktore socijalne sredine.

U lične faktore spadaju: psihopatske crte ličnosti, kao što su agresivnost, egocentričnost, samoprecenjivanje, nesposobnost prihvatanja drugih ličnosti, kompenzovani osećaj inferiornosti, nedostatak osećaja odgovornosti, emocionalna nestabilnost, nizak stepen tolerancije na frustracije i dr. Karakteristike ličnosti maloletnih prestupnika ne mogu biti uzrok njihovog delinkventnog ponašanja, ali mogu biti pogodne za reagovanje u negativnom smislu. Maloletnici se od odraslih razlikuju po stepenu emocionalne i intelektualne zrelosti, kao i svesti o svojim postupcima i odgovornosti za iste, što ukazuje da su maloletna lica manje odgovorna u društvenom i moralnom smislu. Okolnost da maloletna lica još nisu postigla biopsihičku i socijalnu zrelost pruža optimalne mogućnosti za vaspitanje, usvajanje kulture i socijalizaciju. Međutim, upravo zbog nedovoljne izgrađenosti mlade ličnosti, individua je u ovoj fazi razvoja istovremeno u većoj meri prijemčiva i za uticaje koji njen razvoj i ponašanje mogu usmeriti u asocijalnom-nedruštvenom i antisocijalnom ponašanju.

Faktori socijalne sredine su: deficijentna i degradirana porodica, nedostaci i neuspeh u školskom obrazovanju i vaspitanju, negativan uticaj vršnjačkih grupa, neadekvatno korišćenje slobodnog vremena, sredstva masovne komunikacije sa negativnim sadržajima, kulturna zaostalost i primitivizam, materijalno-ekonomske prilike, odsustvo službi i institucija za socijalni rad i rad sa maloletnicima i dr. Značajan faktor maloletničkog prestupništva može biti i vaspitna zapuštenost kao lišenost mladih, vaspitne brige i delovanja,

[1] Simeunović-Patić, B. (2009) Obeležja kriminaliteta maloletnika u Srbiji i perspektive adekvatnog društvenog reagovanja, *Prevencija kriminala i socijalnih devijacija*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, str. 199.

odnosno odsustvo svesnog, planskog i svrsishodnog uticanja na njihov razvoj i formiranje.

Prestupništvo mladih, u etiološkom smislu, je rezultanta multifaktorskog delovanja na ličnost maloletnika koji se manifestuje u ponašanju koje odudara od društveno prihvatljivog modela. Istorijski posmatrano, prestupništvo mladih se javlja u najranijem periodu nastanka ljudske civilizacije, a u kasnijim fazama društvenog razvoja se sve češće ukazuje na asocijalno ponašanje mladih. Društvena reakcija na neprilagođeno ponašanje maloletnika javlja se u periodu starog veka, preko rimskog perioda do današnjih dana i u svim vremenskim periodima je prisutna u krivičnopravnoj materiji.

Prestupništvo mladih se, vremenom, modifikovalo kao društveni fenomen, kako u etiološkom tako i u fenomenološkom smislu. U naučnim saznanjima dominantan je stav da je asocijalno ponašanje mladih kompleksan psihološki, sociološki, kriminološki i medicinski problem. Iz tih razloga se prestupničko ponašanje mladih, i sa fenomenološkog i sa etiološkog stanovišta, treba posmatrati kao posebna pravno-moralna i društvena pojava. Razvojem teorijske misli o fenomenu maloletničkog prestupništva, isticane su fenomenološke specifičnosti u odnosu na kriminalitet odraslih osoba, na način da je obim pojma delinkventnog ponašanja mladih proširen i na one oblike ponašanja koji nisu normativno inkrimisani u odnosu na odrasle prestupnike. Prvo normativno razlikovanje maloletničke delinkvencije od kriminaliteta odraslih, sadržano je u posebnom maloletničkom zakonu države Ilinois u SAD-eu.[2] Prema odredbama ovog zakona maloletni delinkvent je definisan kao "svako dete ispod šesnaest godina koje je prekršilo bilo koji zakon države ili bilo koju gradsku ili mesnu uredbu". U kasnijim dopunama ovog zakona, pojam delinkventnog ponašanja je znatno proširen, tako je izmenama zakona iz 1907. godine, pojam delinkvencije obuhvatao veoma brojne oblike ponašanja. Ozbiljnost fenomenena prestupničkog ponašanja maloletnih lica nametao je naučne rasprave na kongresima međunarodnih organizacija, gde se promišljalo o mogućim uzrocima, oblicima i efektima maloletničke delinkvencije. Svakako da se etiološko tumačenje maloletničkog prestupništva vezivalo za tumačenje opšteg kriminaliteta kao ozbiljnog društvenog fenomena koji ugrožava vrednosni sistem jednog društva, odnosno civilizacije.

U savremenom društvu suočavamo se sa porastom maloletničkog prestupništva, praćeno pomeranjem starosne granice, recidivizmom i sve agresivnijim ponašanjem mladih, što neminovno dovodi u pitanje efikasnost postojećeg sistema krivično-pravnog reagovanja. Mnogi aspekti maloletničkog krivičnog pravosuđa, poput nedovoljne individualizacije krivičnih sankcija, nedovoljno efektni rehabilitacioni programi, loše prilagođeni ličnosti maloletnika, odsustvo adekvatnih postiinstitucionalnih programa i mera, pogoduju razvoju kriminalne karijere ove osetljive kategorije prestupnika. Društvo, svakako, snosi određenu odgovornost za razvoj, ponašanje i uopšte život i zaštitu svojih članova. Kao

[2] Zakon je donet 1899. godine

takvo ono je u obavezi da mladima koji su "skrenuli sa pravog puta" omogući uspešan povratak u normalne, društveno prihvatljive tokove.[3] Ono što posebno zabrinjava je porast vršnjačkog nasilja. Rezultati istraživanja sprovedenog u osnovnim školama u Srbiji u okviru programa "Škola bez nasilja", govore da je nasilno ponašanje, prema izjavama učenika, prisutno i da su mu skloni i stariji i mlađi učenici, i dečaci i devojčice. U istraživanju se navodi da su u školi najzastupljeniji oblici verbalnog nasilja (vređanje, davanje pogrdnih imena, širenje laži), dok je fizičko nasilje na trećem mestu po učestalosti.

Takođe, rezultati istraživanja: "U lavirintu nasilja" (Plut i Popadić, 2007), sprovedenog u šest ustanova za decu bez roditeljskog staranja u Srbiji[4] otkrivaju da praktično nema deteta koje je tokom boravka u ustanovi bilo pošteđeno nasilja. Više od dve trećine ispitane dece u ovim ustanovama, po sopstvenom kazivanju, izloženo je pretnjama fizičkim nasiljem koje se obično i realizuju.[5] U strukturi oblika nasilja kojim su deca izložena su ruganje zbog etničkog porekla i porodice, spletkarenje, pretnje fizičkim nasiljem i različiti oblici fizičke agresije. Ako se zna kakve posledice ostavljaju navedeni oblici nasilja na ličnost dece i adolescenata, s pravom se fenomen asocijalnog ponašanja mladih mora svestrano, sistematično i kontinuirano proučavati.

Nasilnički kriminalitet maloletnika, poslednjih godina, beleži stalan porast na globalnom nivou i prestavlja ozbiljan društvrni proble, koji je uticao na preispitivanje pravaca reformi društvenih odgovora na maloletničko prestupništvo. Raniji princip društvene reakcije zasnovan na konceptu "minimalne intervencije", u poslednje vreme se napušta i prelazi se na "efikasne i hitre odgovore na prestupničko ponašanje dece i maloletnika sa jasnom intencijom ka jačanju odgovornosti kako dece tako i roditelja". Jačanje odgovornosti i razvoj prevencije predstavljaju osnovne pretpostavke uspešnog odgovora na kriminalitet maloletnika.

Društvena reakcija i preventivne mere moraju da se odnose, ne samo na kriminal u doslovnom smislu, nego i na *"antisocijalno ponašanje*". Svaka država mora, izmedu ostalog, imati razvijene programe koje se odnose na prevenciju kriminala sa elementima nasilja, kriminala opojnik droga, imovinskih delikata, a posebno delikata koje čine maloletnici.

MESTO I ULOGA POLICIJE U PREVENCIJI PRESTUPNIŠTVA MLADIH

Usvajanjem Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica[6], u Srbiji se po prvi put maloletničko pravosuđe uređuje kao poseban sistem i u tom smislu reguliše celokupan krivičnopravni položaj

[3] Srećković, Lj. (2009) Koncept restorativne pravde kao savremeni društveni odgovor na kriminalitet maloletnika, *Prevencija kriminala i socijalnih devijacija*, Beograd, str. 245-246.
[4] Istraživanjem je obuhvaćeno 189 deteta na uzrastu od 10-18 godina i 132 zaposlenih u ustanovama.
[5] Stevanović, I. (2009) Prevencija maloletničke delinkvencije i krivičnopravni okvir bitan za primenu programa prevencije, *Prevencija kriminala i socijalnih devijacija*, Beograd, str. 187-193.
[6] Zakon je usvojen septembra 2005. godine a primenjuje se od 1. januara 2006. godine.

maloletnih učinilaca krivičnih dela. Donošenje ovog zakona učinjen je značajan korak u usklađivanju domaćeg zakonodavstva sa međunarodnim dokumentima, od kojih su neki obavezujućeg karaktera[7] i, istovremeno, u velikoj meri su ostvarene zakonodavne pretpostavke za izgradnju jednog novog sistema pravosuđa "pravosuđa za mlade". Pravosudni sistem za mlade temelji se na: pravima deteta, fokusiran je na prevnciju kao primarnom cilju i primenjuje principe restorativne pravde u cilju odvraćanja mladih od formalnog sistema krivičnog pravosuda i rešavanje konflikta u okviru lokalne zajednice. Posebna vrednost koncepta maloletničkog zakonodavstva ogleda se u ideji jačanja kompetencija i obučavanju svih aktera sistema "pravosuđa za mlade". U domenu kažnjavanje, uz isticanje da je svrha krivičnih sankcija prema maloletnicima da se nadzorom, pružanjem zaštite i pomoći, kao i obezbeđivanjem opšteg i stručnog osposobljavanja utiče na razvoj i jačanje lične odgovornosti maloletnika, na vaspitavanje i pravilan razvoj njegove ličnosti, kako bi se obezbedilo ponovno uključivanje maloletnika u društvenu zajednicu.[8]

Savremno maloletničko zakonodavstvo, kako u svetu tako i u nas, sadrži posebne odredbe koje su drugačije od zakonskih odredbi koje se primenjuju na odrasle prestupnike. Reforma sistema maloletničkog pravosuđa nametnula je i posebnu, značajniju ulogu policije u preduzimanju određenih radnji, u postupanju prema deci i u kontaktu sa maloletnim prestupnicima. Određivanje posebnog mesta policije u kontaktu sa maloletnim prestupnicima zasnovan je na pravima deteta i maloletnog lica, što zahteva od policije poštovanje etičkih standarda u postupanju sa maloletnim delinkventima. Takođe, policija ima obavezu da više radi sa decom potencijalnim prestupnicima gde je policija u stalnom i aktivnom kontaktu sa decom. Jedna od veoma bitnih uloga policije, po novom konceptu maloletničkog zakonodavstva, je potreba da policija posveti pažnju sagledavanju stanja, prevenciji i rešavanju problema na recipročnoj relaciji: učinilac-žrtva-društvo, odnosno model uspostavljanja balansa između žrtve i učinioca prestupa, kao i lokalne zajednice. U tom konceptu policija dobija sve značajniju ulogu u lokalnoj zajednici gde su se dosadašnja iskustva pokazala veoma dobrim. Ustvari, rad policije sa maloletnim prestupnicima podrazumeva, pored ostalog, motivisanost za rad u ovoj oblasti, stalno usavršavanje zasnovano na savremenim znanjima i iskustvima, sposobnost policije za uspostavljanje kvalitetne komunikacije sa maloletnim licima, fleksibilnost, tolerantnost i osećaj za problematiku.

Novim maloletničkim zakonodavstvom policija je dobila posebnu, značajniju ulogu u odnosu na raniji delokrug rada. Novim konceptom maloletničkog zakonodavstva, policija se mora specijalizovati za rad sa maloletnim prestupnicima, što zahteva posebnu edukaciju i specijalizaciju. U tom smislu njeni predstavnici koji imaju primarnu odgovornost za preventivno delovanje

---

[7] Obavezujućeg karaktera su Konvencija o pravima deteta i Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda.

[8] Stevanović, I. (2009) Prevencija maloletničke delinkvencije i krivičnopravni okvir bitan za primenu programa prevencije, *Prevencija kriminala i socijalnih devijacija*, Beograd, str. 188.

u oblasti maloletničke delinkvencije i otkrivanje krivičnih dela učinjenih od strane dece i maloletnika moraju steći posebna znanja. Međutim, briga za ovu oblast nije isključivo briga specijalizovanih predstavnika ove službe,već šire društvene zajednice koja treba da stvori sve neophodne uslove za uspešnu prevenciju prestupničkog ponašanja mladih.

Ozbiljnija edukacija službenika kriminalističke policije započela je 2005. godine gde su policajci posebno osposobljeni za rad sa školskom decom i omladinom, po modelu radionica, u saradnji sa direktorima i psihološko-pedagoškim službama obrazovno-vaspitnih ustanova na teritoriji Srbije. Ciljevi ovih aktivnosti usmereni su, ka poboljšanju bezbednosti u obrazovno-vaspitnim ustanovama i njihovoj neposrednoj blizini i blagovremenom i objektivnom informisanju učenika o pravima i obavezama u skladu sa Konvencijom UN o pravima deteta. Takođe, tokom 2006. godine, u saradnji Ministarstva unutrašnjih poslova i beogradske kancelarije UNICEF, u okviru projekta "Šansa deci za promenu - Inicijativa za reformu maloletničkog pravosuđa u Srbiji", realizovano je devet regionalnih seminara namenjenih policijskim službenicima posebno osposobljenim za rad sa maloletnicima, na temu: "Psihološki i etički aspekti uspostavljanja odnosa poverenja i saradnje između policije i dece u kontaktu i/ili sukobu sa zakonom". Kao rezultat ove serije treninga, pripremljen je i publikovan priručnik "Deca i policija - Psihološki i etički aspekti uspostavljanja odnosa poverenja i saradnje između policije i dece u kontaktu i/ili sukobu sa zakonom".[9]

Zakon o policiji, u delu koji se odnosi na primenu policijskih ovlašćenja, propisuje posebne uslove za primenu ovlašćenja prema maloletnicima i mlađim punoletnim licima od strane ovlašćenih službenih lica koja su posebno osposobljena za rad sa maloletnicima. Takođe, propisano je da se policijska ovlašćenja prema maloletnom licu primenjuju u prisustvu roditelja ili staretelja, odnosno organa starateljstva. Kada se radi o posebnim slučajevima pozivanja, propisano je da se pozivanje maloletnog lica vrši dostavljanjem pisanog poziva preko roditelja ili staratelja. To su mere i postupci kojim se želi sačuvati integritet ličnosti maloletnika i stvoriti uslove za kontakt koji će razvijati poverenje maloletnika u policijskog službenika. U cilju normativnog uređenja postupanja policijskog službenika sa maloletnim prestupnikom, doneto je Uputstvom o postupanju policijskih službenika prema maloletnim i mladim punoletnim licima[10], kojim je precizirana obavezna specijalizacija u smislu da sa maloletnim licima postupaju ovlašćena službena lica koja su stekla posebna znanja iz oblasti prava deteta, prestupništva mladih i krivičnopravne zaštite maloletnih lica. Dete se ne može pozivati u svojstvu osumnjičenog, prema njemu nije dozvoljena upotreba sredstava prinude, osim ako neposredno ugrožava sopstveni život ili život ovlašćenog službenog lica. U odredbama o postupanju policijskih službenika prema maloletniku, propisano je da se maloletnik može pozvati u svojstvu građanina i osumnjičenog. Prema njemu se mogu primenjivati zakonska ovlašćenja, kao što su: prikupljanje obaveštenja,

[9] Stevanović, I., *Ibid*, str. 187-193.
[10] Upustvo se primenjuje od 1. maja 2006. godine

saslušanja u svojstvu osumnjičenog, dovođenje ako se ne odazove pozivu, lišenje slobode i sprovođenje sudiji za maloletnike, ispitivanje uz njegovu saglasnost i saglasnost roditelja i sl.[11] Imajući navedeno u vidu, Uprava kriminalističke policije MUP-a RS, preko svog Odseka za prevenciju i suzbijanje maloletničke delinkvencije, inicirala je uključivanje predstavnika organa unutrašnjih poslova u proces edukacije i izdavanja sertifikata organizovan od strane Pravosudnog centra za obuku i stručno usavršavanje, a u smislu sticanja posebnih znanja iz oblasti prava deteta, prestupništva mladih i krivičnopravne zaštite maloletnih lica. Na taj način policijski službenici, zajedno sa predstavnicima pravosudnog sistema, uključeni su u kontinuirani proces sticanja i provere znanja od 2005. godine.

Jačanje kompetencija i obučavanju svih aktera sistema "maloletničkog pravosuđa" jedan je od primarnih ciljeva kojih se ne može odreći ni jedna civilizovana država i od izuzetnog su značaja za smanjenje broja dece i maloletnih učinioca krivičnih dela, odnosno prevenciju maloletničkog prestupništva. Jedan od primarnih zadataka policije kao državne službe je i prevencija kriminala (član 1. stav 3. Zakona o policiji). Međutim, preventivno delovanje policije nezamislivo je bez saradnje ove službe sa svim službama i institucijama koje su snabdevene javnim ovlašćenjem za rad sa maloletnim licima. Ova saradnja ogleda se u dobroj komunikaciji, razmeni informacija, kao i u zajedničkom učešću u preventivnim aktivnostima i programima u ovoj oblasti. U tom smislu i policijski službenici moraju biti spremni da podele informacije, komuniciraju, odnosno da sarađuju sa svim drugim ovlašćenim službama i institucijama, nevladinim organizacijama radi što adekvatnije zaštite maloletnih lica, a pre svega u preventivnim aktivnostima u smislu prevencije maloletničkog kriminaliteta. Policija ima ulogu suzbijanja kriminaliteta na globalnom nivou i u funkciji je zaštite opštih društvenih vrednosti, i u tom smislu ona je aktivni subjekt u pretkrivičnom postupku sa određenim opsegom prava i dužnosti u otkrivanju i razjašnjavanju krivičnih dela, učinilaca i žrtve. Za aktivnost policije u suzbijanju maloletničkog prestupništva neophodan je specifičan pristup koji zahteva poseban stepen edukacije policijskog službenika iz oblasti maloletničkog zakonodavstva, psihologije, kriminologije, pedagogije i drugih naučnih disciplina koje se bave mladim i njihovim ponašanjem. Zahtev za specijalizacijom odnosi se, kako na policajce tako i na sudije i javne tuzioce za maloletnike koji postupaju u prvom stepenu, kao i na one koji će postupati u drugostepenom postupku. Sudije-porotnici, za razliku od ostalih predstavnika sistema u postupcima prema maloletnicima, ne prolaze posebne obuke, ali zakon nalaže obavezu da se sudije-porotnici biraju iz redova nastavnika, učitelja, vaspitača, odnosno drugih stručnih lica koje imaju iskustva u radu sa decom i mladima

Uloga policije u prevenciji maloletničkog prestupništva ostvaruje se putem permanentne saradnje sa roditeljima, usvojiocima odnosno staraocima, obrazovno-vaspitnim, socijalnim i zdravstvenim ustanovama, javnim tužilaštvom

[11] Jović, V. (2008) Policija kao aktivni subjekat u suzbijanju maloletničke delinkvencije, *Krivičnopravna pitanja maloletničke delinkvencije,* Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Beograd, str. 295-306.

za maloletnike, pravosudnim i organima za izvršenje zavodskih sankcija, medijima, nevladinim organizacijama, kao i drugim subjektima društvene zajednice koji se bave pravima deteta i prestupništva mladih. Na taj način, policijski službenici uzimaju aktivno učešće i mesto multidisciplinarnog člana institucije koja daje svoj doprinos na sprečavanju svih događaja u kojima se deca i maloletnici pojavljuju kao izvršioci krivičnih dela i prekršaja ili su oštećeni navedenim inkriminisanim radnjama. Jedan od aktuelnih modela preventivnog rada policije na međunarodnom planu, ali i u našoj zemlji, jeste Commonity Policing (Policija u lokalnoj zajednici). Cilj ovog modela rada je prevencija kriminaliteta i sličnih problema koji podrazumeva neposrednu odnosno dvosmernu komunikaciju građana i policije na lokalnom nivou. Policijski službenici, u saradnji sa građanima, angažuju se radi rešavanja problema delinkvencije realizovanjem preventivnih programa koji su u skladu sa socijalnim problemima lokalne zajednice. Policijski službenici koji su stekli posebna znanja iz oblasti prava deteta, prestupništva mladih i krivično-pravne zaštite maloletnih lica, u saradnji sa direktorima i psihološko-pedagoškim službama obrazovno-vaspitnih ustanova na teritoriji Republike Srbije realizaciju preventivne aktivnosti kod školske dece i omladine, po modelu radionica.

Preventivno postupanje i preventivno delovanje omogućava blagovremeno otklanjanja svih uzroka i uslova koji bi onemogućili potencijalne delinkvente od protivpravnog ponašanja uopšte. Pojedini autori pod prevencijom kriminaliteta podrazumevaju sistem mera i aktivnosti usmerenih na otklanjanje neposrednih objektivnih i subjektivnih uslova i okolnosti koji utiču na vršenje kriminaliteta.[12]

ZAKLJUČAK

Prestupništvo maloletnika je kompleksan psihološki, sociološki, kriminološki i medicinski problem koji je specifičan u odnosu na kriminalitet odraslih osoba. Ozbiljnost fenomenena prestupničkog ponašanja maloletnih lica zahteva naučne rasprave i promišljanje o mogućim uzrocima, oblicima i efektima maloletničke delinkvencije. Etiološko tumačenje maloletničkog prestupništva vezuje se za tumačenje opšteg kriminaliteta kao ozbiljnog društvenog fenomena koji ugrožava vrednosni sistem jednog društva, odnosno civilizacije. U savremenom društvu suočavamo se sa porastom maloletničkog prestupništva, praćeno pomeranjem starosne granice, recidivizmom i sve agresivnijim ponašanjem mladih, što neminovno dovodi u pitanje efikasnost postojećeg sistema krivično-pravnog reagovanja.

Usvajanjem Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica u Srbiji se, po prvi put, maloletničko pravosuđe uređuje kao poseban sistem i u tom smislu reguliše celokupan krivičnopravni položaj maloletnih učinilaca krivičnih dela. Donošenje ovog zakona učinjen je značajan

[12] Nikolić, Z. i Joksić, I. (2011) Maloletnička delinkvencija, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, str. 109-110.

korak u usklađivanju domaćeg zakonodavstva sa međunarodnim dokumentima, od kojih su neki obavezujućeg karaktera i, istovremeno, u velikoj meri su ostvarene zakonodavne pretpostavke za izgradnju jednog novog sistema pravosuđa "pravosuđa za mlade".

Maloletničkim zakonodavstvom policija je dobila posebnu, značajniju ulogu u odnosu na raniji delokrug rada. Novim konceptom maloletničkog zakonodavstva, policija se mora specijalizovati za rad sa maloletnim prestupnicima, što zahteva posebnu edukaciju i specijalizaciju. U tom smislu njeni predstavnici koji imaju primarnu odgovornost za preventivno delovanje u oblasti maloletničke delinkvencije i otkrivanje krivičnih dela učinjenih od strane dece i maloletnika moraju steći posebna znanja. Medutim, briga za ovu oblast nije isključivo briga specijalizovanih predstavnika ove službe, već šire društvene zajednice koja treba da stvori sve neophodne uslove za uspešnu prevenciju prestupničkog ponašanja mladih. Jedan od primarnih zadataka policije, kao državne službe, je i prevencija kriminala. Preventivno delovanje policije zasniva se na saradnji sa svim službama i institucijama koje su snabdevene javnim ovlašćenjem za rad sa maloletnim licima. Ova saradnja ogleda se u dobroj komunikaciji, razmeni informacija, kao i u zajedničkom učešću u preventivnim aktivnostima i programima u ovoj oblasti.

LITERATURA

1. Hrnčić, J. (2009) *Prestupništvo mladih-rizici, tokovi i ishodi*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
2. Ignjatović, Đ. (2008) Fenomenologija i etiologija kriminaliteta maloletnika, *Krivičnopravna pitanja maloletničke delinkvencije*, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu.
3. Jović, V. (2008) Policija kao aktivni subjekt u suzbijanju maloletničke delinkvencije, U: *Krivičnopravna pitanja maloletničke delinkvencije*, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu.
4. Nikolić, Z. i Joksić, I. (2011) *Maloletnička delinkvencija*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
5. Simeunović-Patić, B. (2009) Obeležja kriminaliteta maloletnika u Srbiji i prespektive adekvatnog društvenog reagovanja, U: *Prevencija kriminala i socijalnih devijacija*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
6. Stevanović, I. (2009) Prevencija maloletničke delinkvencije i krivičnopravni okvir bitan za primenu programa prevencije, U: *Prevencija kriminala i socijalnih devijacija*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
7. Žunić-Pavlović, V. (2010) Savremeni pristupi u prevenciji i tretmanu poremećaja ponašanja, U: *Prevencija i tretman poremećaja ponašanja*, Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.

POLICE ROLE IN PREVENTION OF JUVENILE DELINGUENCY

This work investigates problems of juvenile delinquency, its characteristics, manifestation, and the role of police in its prevention. In this paper, a short overview of the legal framework in Serbia, is given. The problem of juvenile delinquency, its characteristics, forms of expression and role of police is essential for the adoption and implementation of prevention programs of juvenile delinquency. According to the new Law on Juvenile Offenders and Criminal Protection, the Police role in juvenile delinquency prevention has become significant and substantially different from current practice. Police treatment of juvenile offenders is based on the Law of Child and Minor Rights. The Police is obligated to be in constant and active contact with potential juvenile delinquents. The main roles of the Police, by the new concept of juvenile legislative, are consideration of current situation, prevention and resolving problems, based on a relation between perpetrator-victim-society. The Police work with minors includes: motivation, constant knowledge improvement, ability to establish communication, flexibility, tolerance, and understanding the problems of youth.

KEY WORDS: juvenile delinquency / police role in prevention / police treatment of juveniles / legal framework / protocol of police conduct.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.85(082)

DELIKT, kazna i mogućnosti socijalne profilakse / priredila Leposava Kron. - Beograd : Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 2012 (Beograd : Z. Simić). - 408 str. : graf. prikazi, tabele ; 24 cm

Tiraž 500. - Str. 9-26: Delikti, socijalna profilaksa i modeli državne reakcije na putu harmonizacije zakona sa evropskim standardima / Leposava Kron. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz svaki rad. - Summaries.

ISBN 978-86-83287-61-1
1. Крон, Лепосава [уредник] [аутор додатног текста]
а) Криминалитет - Сузбијање - Зборници
COBISS.SR-ID 191100428